

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ŞERAFETTİN TURAN

TÜRK DEVRİM TARİHİ

2. KİTAP

ULUSAL DİRENİŞTEN
TÜRKİYE
CUMHURİYETİ'NE

BİLGİ YAYINEVİ

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranley.org>

BİLGİ YAYINLARI / ÖZEL DİZİ : 28 / 2

ISBN 975 – 494 – 278 - 1 (Tk. No.)
ISBN 975 – 494 – 303 - 6 (2. Kitap)
92 06 Y 0105 0421

**Birinci Basım
Nisan 1992**

BİLGİ YAYINEVİ
Meşrutiyet Cad. 46 / A
Telf 431 81 22 – 434 12 71
434 49 98 – 434 49 99
Faks : 431 77 58
Yenişehir – Ankara

BİLGİ DAĞITIM
Babıâli Cad. 19 / 2

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ŞERAFETTİN TURAN

Türk Devrim Tarihi II

Ulusal Direnişten
Türkiye Cumhuriyeti'ne

kapak düzeni,: fahri karagözoğlu

dizgi faruk kaya
tel: 230 85 76

baskı : cantekin matbaacılık yayıncılık
ticaret ltd. şti.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranfey.org>

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	13
I - SIVAS KONGRESİNDEN AMASYA GÖRÜŞMELERİNE	15
A- ULUSAL DİRENİŞ KARŞITI GİRİŞİMLER	16
1- Bozkır Ayaklanması	16
2- Ahmet Anzavur Ayaklanması	17
3- Şeyh Recep Olayı	18
B- ALİ RIZA PAŞA KABİNESİ VE TEMSİLCİLER KURULU İLE İLİŞKİLER	19
C- İSTANBUL BASINININ TEMSİLCİLER KURULU İLE İLİŞKİ KURMASI	23
Ç- GENEL ANADOLU KONGRESİ SORUNU	24
D- MEBUSLAR MECLİSİ SORUNU	26
E- AMASYA GÖRÜŞMELERİ	30
1- Hükümetin Temsilciler Kurulundan İstekleri	31
2- Sivas Kongresi Kararları	32
3- Kimlerin Mebus Seçilemeyeceği	34
4- Hükümetten İstekler	35
5- Barış Konferansına Gönderilecek Delegeler	35
II - AMASYA GÖRÜŞMELERİ SONRASINDAKİ GELİŞMELER	37
A- MECLİSİN NEREDE TOPLANACAĞI SORUNU	37
1- Temsilciler Kurulunda ve Örgütler Arasında Görüş Ayrılıkları	40
2- Galiplerin Görüşü : Türkler İstanbul'dan Atılmalı	41
B- TEMSİLCİLER KURULU - KOMUTANLAR TOPLANTISI	42
C- İNGİLİZ MUHIPLER DERNEĞİNİN KARŞIT GİRİŞİMLERİ	46

C- YAHYA KAP'TAN OLAYI	48
D- İSTANBUL'DAN GÖNDERİLEN TEFTİŞ KURULLARI	49
E- MEBUS SEÇİMLERİ	53
1- Hürriyet ve İtilaf'ın Boykotu	53
2- Milli Kongrenin Girişimleri.....	55
F- GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA FRANSIZ İŞGALLERİ VE İLK GÖRÜŞMELER.....	56
1- Antep - Urfa - Maraş Yöresinin Fransızlara Devredilmesi.....	56
2- İşgalleri İzleyen Olaylar	58
3- Temsilciler Kurulunun Aldığı Önlemler	59
4- M. Kemal - G. Picot Görüşmesi	60
G- TEMSİLCİLER KURULU MERKEZİNİN ANKARA'YA TAŞINMASI.....	62
1- M. Kemal ve Arkadaşlarının Sivas'tan Ankara'ya Gelişleri	63
2- M. Kemal'in Ankaralılarla Konuşması	66
III - SON OSMANLI MEBUSLAR MECLİSİ	68
A- TEMSİLCİLER KURULUNUN ANKARA'YA YERLEŞMESİ, MEBUSLARLA YAPILAN GÖRÜŞMELER.....	68
B- MEBUSLAR MECLİSİNİN AÇILIŞI	72
C- MECLİS BAŞKANLIĞI SORUNU	74
Ç- ALİ RIZA PAŞA HÜKÜMETİ - ANLAŞMA DEVLETLERİ - MECLİS VE MUSTAFA KEMAL.....	75
1- Hükümetin Güvenoyu Alması	76
2- M. Kemal'in Nişanlarının ve Yaverlik Sanının Geri Verilmesi.....	77
D- FELAH-I VATAN GRUBU VE KUVAYİMİLLİYE KONUSUNDA GÖRÜŞ AYRILIKLARI.....	78
E- ULUSAL ANT (MİSAKİMİLLİ)	82
1- Cezalandırma Andı	86
2- Metnin İmzalanması ve Açıklanması	86
3- Ulusal Andın İçeriği	87
4- Metinler Arasındaki Ayrılıklar	89
F- FRANSIZLARA KARŞI İLK BAŞARI: MARAŞ SAVUNMASI.....	91
G- ANLAŞMA DEVLETLERİNİN BASKISI VE ALİ RIZA PAŞA KABİNESİNİN ÇEKİLMESİ	94
1. Ali Rıza Paşanın İstifası.....	94
2. Salih Paşa Kabinesi	95

IV - İSTANBUL'UN RESMEN İŞGAL EDİLMESİ VE SONRASI	98
A- İŞGAL İÇİN ÖNE SÜRÜLEN GEREKÇELER VE GERÇEKLER	98
B- KENTİN İŞGAL ALTINA ALINMASI	102
1- Hazırlıklar ve Uyarılar	102
2- 16 Mart 1920 : İstanbul'un İşgali	104
C- İŞGALIN ANADOLU'DA VE TRAKYA'DA DOĞURDUĞU TEPKİLER	108
1- Ankara'da İlk Önlemler	108
2- Trakya ve Balıkesir'deki Tepkiler	110
Ç- İŞGAL KARŞISINDA SARAY VE HÜKÜMET	111
1- "Devlet Benim!"	111
2- Salih Paşa Hükümetinin İstifası	112
D- DAMAT FERİT YENİDEN İŞBAŞINDA VE KUVAYİMİLLİYENİN "ASI" İLAN EDİLMESİ	114
1- Yeni Kabine	114
2- Kuvayimilliyeyi "Asi" İlan Eden Bildiri ve Fetvalar	115
E- MEBUSLAR MECLİSİNDE : GÖRÜŞMELERİ ERTELEME VE DAĞITMA	117
1- Ankara'ya Gönderilen Mebuslar Heyeti	118
2- Vahidettin'in Meclisi Dağıtması	119
V - ANKARA'DA YENİ BİR MECLİS VE YENİ BİR DEVLET	121
A- OLAĞANÜSTÜ BİR MECLİSİN TOPLANMASI KARARI	121
B- SEÇİMLER VE MECLİSİN TOPLANMASI HAZIRLIKLARI	124
1- Seçimler	124
2- İstanbul Meclisinden Gelenler	124
3- Meclis Binası ve Milletvekillerinin Kalacakları Yerler	125
4- Ulusal Sesi Duyuracak Araçlar : Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi ve Anadolu Ajansı	126
5- İstanbul Fetvalarına Karşı Fetvalar	127
C- TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN AÇILIŞI	129
1- Açılışın Cumaya Ertenilmesi	129
2- Açılış	131
3- Üye Sayısı	132
4- Meclise Verilecek Ad	134
5- Meclis Başkanlık Kurulu Seçimleri	135
Ç- YENİ HÜKÜMET - YENİ DEVLET	136
1- Meclisin Yetkileri ve Hükümet Kurma Sorunu	136
2- Saray ve İstanbul Hükümeti ile İlişkiler Sorunu	138
3- Bakanlar Kurulunun Oluşturulması	140

VIII - DOĞU CEPHESİNDE SAVAŞ VE BARİŞ	193
A- SOVYET RUSYA VE KAFKAS CUMHURİYETLERİ	193
B- KARAKOL CEMİYETİ VE BOLŞEVİKLERLE İMZALANAN ANLAŞMA	195
1- Karakol.....	195
2- Bakü Anlaşması	196
C- KAFKASLARDA GELİŞMELER VE DOĞU CEPHESİNDE HAZIRLIKLAR	198
Ç- SOVYETLERLE İLİŞKİLER; MOSKOVAYA BİR HEYET GÖNDERİLMESİ	199
D- ERMENİSTAN İLE SAVAŞ	201
1. Taşnak Ermenistan'ın Saldırıları	201
2. Gümrü Antlaşması	202
E- SOVYETLERLE GÖRÜŞMELER : MOSKOVA VE KARS ANTLAŞMALARI	204
1- Ardahan ve Batum Sorunu: TBMM Hükümeti - Gürcistan İlişkileri	206
2- Türk - Sovyet Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması	208
3- Kars Antlaşması	210
4- Türkiye - Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması	211
F- TÜRKİYE - AFGANİSTAN DAYANIŞMA ANTLAŞMASI	211
IX - GÜNEY CEPHESİ: MARAŞ, URFA VE ANTEP'İN KURTARILMASI; FRANSA İLE BARİŞ	213
A- URFA VE ANTEP'İN KURTARILMASI	213
1- Urfa Savaşları	213
2- Antep Savunması	214
3- Fransızlarla '20' Günlük Mütareke	215
B- FRANSA'NIN TÜRKİYE SİYASASINDA DEĞİŞİKLİK EĞİLİMLERİ	218
1- Londra Konferansı ve Türk - Fransız Sözleşmesi	219
2- Franklin Bouillon Ankara'da	220
C- ANKARA ANTLAŞMASI	221
X - YUNAN İŞGALLERİ: İZMİR'DEN SAKARYA'YA	223
A- YUNANLILARIN ANADOLU İÇLERİNE SARKMALARI	223

B- KUVAYİMİLLİYE BİRLİKLERİNİN KURULMASI	224
C- YUNAN ZULMÜNE İLİŞKİN MÜTTEFİKLER ARASI KOMİSYON RAPORU	226
Ç- YUNAN SALDIRISI. BURSA, UŞAK, NAZİLLİ VE DOĞU TRAKYA'NIN ELDEN ÇIKMASI	228
1- Milne Çizgisi	228
2- Batı Anadolu'da Yunan Saldırısı	228
3- Doğu Trakya'nın Elden Çıkması.....	229
D- BATI CEPHESİ'NİN DÜZENLENMESİ VE BUNUN DA ETKİSİYLE BAŞGÖSTEREN AYAKLANMALAR	230
1- Yeni Düzenleme	230
2- Demirci Mehmet Efe Ayaklanması.....	231
3- Çerkez Ethem Ayaklanması	233
E- BİRİNCİ İNÖNÜ SAVAŞI.....	240
F- TEVFİK PAŞA KABİNESİNİN VE MÜTTEFİK DEVLETLERİN ANKARA HÜKÜMETİNE YÖNELMELERİ	241
1- Tevfik Paşa Kabinesi ve Bilecik Görüşmesi	241
2- Londra Konferansı	244
3- Bekir Sami'nin İmzaladığı İkili Anlaşmalar	246
a) Türk - Fransız Sözleşmesi	246
b) Türk - İtalyan Anlaşması.....	246
c) Türk İngiliz Anlaşması	246
G- YUNAN SALDIRISI VE İKİNCİ İNÖNÜ SAVAŞI	247
H- YUNAN İLERLEYİŞİNİN SINIRI : SAKARYA	249
1- M. Kemal'in Başkomutanlığa Getirilmesi.....	250
2- Sakarya Savaşı	251
3- M. Kemal'e Gazilik ve Mareşallik Verilmesi.....	252

XI - TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE GELİŞMELER VE YENİ BARIŞ GİRİŞİMLERİ	253
A- ANAYASANIN KABULÜ	253
B- İSTİKLAL MARŞININ KABUL EDİLMESİ	255
Ç- 23 NİSANIN ULUSAL BAYRAM SAYILMASI.....	256
Ç- TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE GRUPLAŞMALAR VE BAŞKOMUTANLIK SÜRESİNİN UZATILMASI SORUNU	257
1- Mecliste Gruplar	257
2- Başkomutanlık Süresinin Uzatılması	259

D- BARIŞ GİRİŞİMLERİ	261
1- Yusuif Kemal Tengirşenk'in Avrupa'ya Gönderilmesi	261
2- Müttefiklerin Mütareke ve Barış Önerileri	262
3- Yeni Yunan İşgalleri ve İonia Özerkliği	264
4- Fethi Okyar'ın Avrupa Gezisi.....	265

XII - İLK HEDEF AKDENİZ VE ATEŞKES..... 267

A- BÜYÜK SALDIRI	267
B- ZAFER VE KUTLAMALAR	270
C- ÇANAKKALE OLAYI VE ATEŞKES ÖNERİLERİ	270
Ç- MUDANYA ATEŞKES ANLAŞMASI	273

XIII - BARIŞ KONFERANSINA ÇAĞRI, SALTANATIN KALDIRILMASI VE LOZAN ANTLAŞMASI 276

A- BELİRLİ BİR AMACA YÖNELİK ÇAĞRI VE SALTANATIN KALDIRILMASI	276
B- VAHİDETTİN'İN YURTDIŞINA KAÇMASI VE ABDULMECİT'İN HALİFE SEÇİLMESİ.....	281
1- Padişahın İngilizlere Sığınması.....	281
2- Abdülmecit'in Halife Seçilmesi	282
C- LOZAN BARIŞ KONFERANSI.....	283
1- Konferans Çalışmaları	284
2- Barış Antlaşması ve Ekleri	287

XIV - YENİ TÜRKİYE'YE YENİ BAŞKENT VE YENİ REJİM 292

A- TÜRKİYE DEVLETİNİN YÖNETİM YERİ ANKARA'DIR	292
B- YENİ REJİMİN ADI CUMHURİYET	293
1- Cumhuriyetin İlanı	295
2- Cumhurbaşkanı Seçimi	298

EKLER 301

KISALTMALAR 310

KAYNAKÇA 311

DİZİN 317

SUNUŞ

Türk Devrim Tarihi dizisinin ilk kitabında, Birinci Dünya Savaşından yenilgiyle çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun tutunabildiği Anadolu'yu da bölüşmek isteyen yayılmacı güçlere karşı doğan tepkiler üzerinde durulmuştu. Böylece bölgesel örgütlenmelerin çeşitli kongrelerle nasıl bütünleşip ulusal bir direnişe dönüştüğü belirtilmeye çalışılmıştı. Bu ikinci kitapta, **Kurtuluş** ya da **Bağımsızlık Savaşı** olarak nitelendirilen ulusal direnişten **Türkiye Cumhuriyeti** adıyla yeni bir devletin kuruluşuna kadar geçen dönem ele alınmaktadır.

Olayların anlatımında bilinen belgelerin ve bilgilerin ışığı altında gerçeklerin yansıtılmasına özen gösterilmiştir. Kitabın oylumunu artırmamak için konular ana çizgileriyle verilmiş, ancak güncelliğini koruyan ya da değişik biçimlerde yorumlanan kimi sorunlara biraz ağırlık vermenin gerekli olduğu düşünülmüştür. Bununla birlikte cumhuriyetin ilanına karşı doğan tepkiler ile ulusçuluk, sosyalizm, kapitalizm gibi siyasal, ekonomik ve ideolojik akımların doğurduğu dalgaların, Atatürk döneminin ve onun ilkelerinin tümüyle ele alınacağı üçüncü kitaba bırakılması yararlı görülmüştür.

ŞERAFETTİN TURAN
Ankara, 10 Şubat 1992

I) SIVAS KONGRESİNDEN AMASYA GÖRÜŞMELERİNE

Sivas Kongresinde Anadolu ve Rumeli'deki ulusal direniş örgütlerini birleştirmek ve İstanbul hükümeti ile haberleşmeyi kesmek gibi çok önemli kararlar alınmasının, uygulamada bazı güçlükler doğurması kaçınılmazdı. Çünkü bu, bir anlamda Anadolu'da **Temsilciler Kuruluna** bağlı yeni bir yönetimin kurulması demekti. Damat Ferit hükümeti ile kimi çevreler bu kararı geçersiz kılmak için harekete geçmişlerdi. Öte yandan Müdafaa-i Hukuk örgütü içinde de bazı kurgunluklar belirmişti. Bu nedenlerle, Sivas Kongresinin sona erdiği 12 Eylül 1919'u izleyen günlerde Kurtuluş Savaşının ilk bunalımlı dönemi yaşanmıştı. Ne ki, 20 Ekimde **Temsil Heyeti** ile İstanbul hükümeti temsilcileri **Amasya**'da bir masa etrafında oturduklarında bir dönemeci belirleyen bu "40" günlük bunalım gerilerde kalmıştı.

Kongrede "15" kişi olarak oluşturulan **Temsilciler Kurulu**, çok geçmeden "7" üye ile toplanmak zorunda kalmıştı. **Erzurum**'da seçilmiş olan İzzet, Servet ve Sadullah Beylerle Hacı Musa Efendi zaten **Sivas**'a gelmemişlerdi. Hatipzade Mustafa hastalanmış ve çok geçmeden ölmüştü. Kara Vasıf **İstanbul**'a dönmüştü, Refet Bele de görevle **Konya**'ya gönderilmişti (Kansu, II, 369).

Bu süre içerisinde **Temsilciler Kurulu** başlıca şu sorun ya da olaylarla uğraşmak zorunda kalmıştı:

- 1) Sivas Kongresini dağıtma girişimlerinin önlenmesi.
- 2) Millicilere karşı yönelik isyanların bastırılması, ulusal harekete karşıt yöneticilerin işbaşından uzaklaştırılması.
- 3) İstanbul hükümeti ile haberleşmenin kesilmesi kararının uygulanması.
- 4) Yerel örgütlerin Müdafaa-i Hukukta bütünleşmelerinin sağlanması.
- 5) Mebuslar Meclisinin toplanması sağlanamazsa bir Genel Kongre düzenlenmesi.
- 6) Mebus seçimlerinin çabuklaştırılması, Mecliste çoğunluğun sağlanması.

A) ULUSAL DİRENİŞ KARŞITI GİRİŞİMLER

Sivas Kongresini basmak için gerek Damat Ferit hükümetinin gerekse İngilizlerin yaptıkları girişimler başarıya ulaşamamıştı. Bu arada ulusal harekete karşı cephe alan **Ankara, Konya, Kastamonu, Trabzon** valî ya da mutasarrıfları istifaya veya kaçmaya zorlanarak işbaşından uzaklaştırılmışlardı.

Ancak **milliciler** ya da **Müdâfaa-i Hukuk** aleyhine bazı ayaklanmalar da başgöstermişti. Bunların başlıca nedeni **Kuvayimillîye** örgütlenmesini, Kongre düzenlenmesini halife ve padişaha karşı "isyan" olarak gösteren İstanbul hükümetince yaygınlaştırılan ve işgalci devletlerce de desteklenen propagandalar idi. Buna yer yer "dîn" in elden gittiği ya da **Kuvayimillîyecilerin** zulüm ettikleri yolundaki haberler de ekleniyordu.

1919 sonbaharında başgösteren bu tür karşıt hareketler içerisinde **Bozkır** ve Anzavur ayaklanmaları ile Şeyh Recep olayını belirtmek gerekmektedir.

1) BOZKIR AYAKLANMASI (27 Eylül-2 Kasım 1919)

Konya'nın **Bozkır** ilçesinde 27 Eylül 1919'da başlayan ayaklanma, iki aşamadan geçerek 2 Kasım'da sona erdirilebilmişti. Ayaklanmanın fikir öncüleri Valî Cemal Bey ile Bozırlı Âyan üyesi dîn adamı Zeynelâbîdîn olup her ikisi de **İngiliz Muhipler** derneği yanlısı idiler. Ayaklanma "milliciler" in "ası" oldukları savıyla kışkırtılmış olan köylülerden "1.000" kadarının jandarmaların silahlarını ellerinden alıp silah depolarını yağmalamaları ile başlamıştı. Bunlar ertesi günü **Beğşehir**'deki süvari alayına saldırmışlardı. Kendilerini yatıştırmak için öncelikle bazı öğüt kurullarının gönderilmesi yararlı görülmüştü. **Konya**'dan gelen kurulun yaptığı açıklamalar ve "**Bozkır**" a millî kuvvetlerin gönderilmeyeceği" hakkında verilen güvence sonunda olaya karışanlar dağılmayı kabul etmişlerdi (4 Ekim).

Fakat **Konya**'da da bir ayaklanma olasılığının artması üzerine bölgede bazı önlemler almak gerekmiş, Yrb. Ârif komutasındaki **Karakeçili** birliği de **Çumra** ve **Seydişehir**'e yollanmıştı. Bunun üzerine Zeynelâbîdîn'le ilişkide bulunan bir grup, millicilerin **Bozkır**'a da gireceklerini öne sürerek 20 Ekim'de yeniden ayaklanmışlardı. Grup "Padişahın emri bunları vurmaktır" diyerek **Bozkır**'ı ele geçirmiş ve Yrb. Ârif birlikleriyle çarpışmaya başlamışlardı. Yöreye de yayılan ayaklanma Yrb. Ârif'in köylülerden sonra **Bozkır**'a girmesi ile bastırılabilmişti (**TİH**, c. VI, **İç Ayaklanmalar**, 1974, s. 9-17).

Ne var ki yenilgiyi içlerine sindiremeyen kimi ayaklanmacıların İngilizlerden yardım istemeleri, bu iç sorunun daha geniş ve tehlikeli boyut-

lar kazanması olasılığını artırmıştı. "27" köy adına aralık başında **İstanbul**'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine verilen dilekçede "İttihatçılar"ın **Kuvayimillîye** adı altında **Bozkır**'a saldırdıkları ve halka zulmettikleri öne sürülerek, İstanbul hükümetinin onlarla mücadele edecek güçte olmadığı belirtilmiş, bu nedenle de **Bozkır**'ın kurtarılması için kendilerine yardım edilmesi rica olunmuştu (Şimşir, **İBA**, I, No. 93 ve eki).

Fakat olayların gelişmesinden **Kuvayimillîyenin** ve **Temsilciler Kurulunun** gücünün giderek arttığını gören İngilizler, bu iç ayaklanmayı açıkça destekleyip bir iç savaşa girişmek istememişlerdi.

2) AHMET ANZAVUR AYAKLANMASI (27 Ekim-30 Kasım 1919)

İzmit'te mutasarrıflık yapmış olan emekli Jandarma Binbaşısı Ahmet Anzavur'un **Biga** yöresinde başlattığı ayaklanma, Bozkır ayaklanmasına oranla daha büyük boyutlara ulaşmış ve ulusal güçleri daha uzun süre uğraştırmıştır. Çünkü o, ulusal hareketi arkadan vurmak isteyenlerin öncüsü olmuştur. Anzavur'un kimin adına hareket ettiği kesin olarak saptanamasa bile, Kuvayimillîyecileri İttihatçı, hatta "ası" diye suçlayan çevrelerin görüşünü paylaştığı açıktır. Batı Anadolu'daki **Redd-i İlhak** örgütünü de M.Kemal'in öncülük ettiği **Müdafaa-i Hukuku** da, Osmanlı devletini ve "milletini" yok etmeye, halifelik makamına bağlı olan İslam dünyasına darbe indirmeye yönelik bir ayrılıkçı hareket olarak suçluyordu. 28 Ekimde Manyas'tan padişaha çektiği telgrafta bunları öne sürerken, saltanat ve hilafet makamının haklarını korumak için ortaya atıldığını ve "dinsel güç ile yoğrulmuş olan" kanlarını son damlasına kadar akıtmaya hazır olduğunu bildirmişti (Çarıklı, 97 vd.).

Anzavur, Karesi Mutasarrıflığına gönderdiği bir mektupla da hareketinin nedenlerini ve amacını açıklamaya çalışmıştı. Buna göre:

1) Türk ulusunun **İzmir**'in işgalinden sonra silaha sarılmasından yararlanan bazı çıkarıcılar, **Kuvayimillîye** yöneticileri ya da kurucuları diye ortaya çıkmışlar ve **İttihat ve Terakki** ileri gelenlerinin bile birkaç yılda toplayamadıkları serveti ele geçirmişlerdi.

2) Bunlar, zaten yabancılar tarafından parçalanmakta olan ülkede "vatan duygusundan ve ulusal onurdan yoksun" kimselerdir. Ulus bu gibilere artık katlanmamaktadır ve padişahın etrafında toplanarak memleketi kurtarmaya kesinlikle karar vermiştir.

Bu nedenlerle Karesi Livası halkının isteğiyle harekete geçtiğini öne süren Anzavur, amacının "memleketin geleceğiyle bu derece oynanmasını, halkın soyulmasını önlemek ve ülkenin her tarafına yayılmış olan İttihat ileri gelenlerini yola getirmek" (ıslah etmek) olduğunu söylüyordu. Ayrıca **Balıkesir**'de ulusal örgütü yönetenlerin hesaplarını denetlemek istediğini de belirtiyordu (Agy, 98 vd.).

Topladığı kuvvetlerle **Susurluk**'u ele geçiren Anzavur'a karşı Bursa

ve Balıkesir'deki tümenlerin gönderilmesi uygun görülmüştü. Bu arada bir iç savaşı önlemek isteyen Balıkesir Redd-i İlhak Milli Heyeti de ona bir temsilci göndermeyi yeğlemişti. Ancak Anzavur **Swas**'ta Ali Galib'in, M. Kemal'e yaptığı gibi aldatici bir başegmeye yönelmişti. Kendisiyle görüşen temsilci Edremit Kaymakamı Köprülü Hamdi'ye, "aldatılmış olduğunu" söylemiş, hatta cephede ulusal güçlerin yanında bir görev alacağından söz etmişti. Böylece onun giriştiği hareketin sona erdiği sanılmıştı (6 Kasım). Fakat hemen arkasından yeniden kuvvet toplamış ve yine **Susurluk**'u ele geçirmişti. Bununla birlikte Ali Rıza Paşa hükümetinden umduğu desteği bulamamıştı. Üstelik Harbiye Bakanı Cemal Paşa, Balıkesir'deki kolorduya, cepheden daha çok önemli gördüğü bu "anarşi"nin bir an önce bastırılması emrini vermişti (**HTVD**, 11, Belge. 271). Kâzım Özalp komutasındaki birliklere yenilen ve Çerkez Ethem kuvvetleriyle tutuştuğu çarpışmayı da kaybeden Anzavur kaçmak zorunda kalmıştı (**TİH**, VI, 17-22). Ne var ki, "3" ay sonra ikinci kez ayaklanacaktı.

3) ŞEYH RECEP OLAYI (18 Ekim 1919)

Temsilciler Kurulu ve M. Kemal aleyhine bir başka girişim de onların Denizîşleri Bakanı Salih Paşa ile görüşmek için **Amasya**'ya gitmelerinden sonra Sivas'ta ortaya çıkmıştı. Sivaslı Şemsettin Oğullarından Şeyh Recep Kâmil ile İlyasoğlu Ahmet Kemal ve Zarahoğlu Celal, 18/19 Ekim gecesini postanedeki görevlileri tehdit ederek saraya, Salih Paşaya ve M. Kemal'e bazı telgraflar çekmişlerdi.

Vahidettin'e ulaştırılması istenen telgrafta, **Temsil Heyeti**, M. Kemal ve yanındaki küçük grubun, padişahın güvenine sahip ve ulusal iradeyi temsil eden kişiler gibi davranmalarından yakınılmıştı. Arkasından, kendilerinin padişaha ve halifeye her yönüyle bağlı olduklarını vurgulayarak Amasya'ya gelecek olan Salih Paşa ile Başyaver Naci Eldeniz'in, **Swas**'a gönderilmesini dilemişlerdi. Ş. Recep ve arkadaşları, dileklerinin padişaha iletilmesini sağlamak düşüncesiyle, telgraflarının başına, bunu engelleyenlerin din ve devlet düşmanı olduklarını ve sonunda kanlarının döküleceğini belirten bir kayıt koymayı da ihmal etmemişlerdi (**Söylev**, I, 183).

Salih Paşa ile Naci Eldeniz'e gönderilen telgrafta da "ışın iç yüzünü öğrenmek üzere yorgunluğa katlanıp **Swas**'a gelmeleri rica edilmişti. Ayrıca bu çağrının kentteki bilgin, tüccar ve esnaftan "160" kişinin mührünü taşıdığı açıklanmıştı.

Üçlü imzayla M. Kemal'e gönderilen telgrafa gelince, bunda halkın, "aradaki anlaşmazlığın" çözülmesi için padişah ve hükümetin ne düşündüklerinin Salih Paşadan ya da güvenilir bir başka ağızdan duymak istediği öne sürülmüştü. Buna, "Bundan dolayı iki yoldan birini seçmek

zorunda olduğunu bilginize sunarız" diye tehdit dolu bir tünce de eklenmişti (**Söylev**, I, 182 vd.).

"Aradaki anlaşmazlık" ve "iki yoldan birini seçmek!" Bunlardan birincisi büyük bir olasılıkla saltanat ve halifeliğe kayıtsız bağlılık ile ulusal bağımsızlık ve irade anlayışındaki farklılıktan kaynaklanıyordu. M. Kemal'in "iki yoldan birini seçmesi" ise onun ya **Müdafaa-i Hukuktan** vazgeçmesi ya da **Sivas**'a gelmemesi anlamında kullanılmış olmalıydı.

M. Kemal'in **Amasya**'dan verdiği direktifle Şeyh Recep tutuklanmıştı. Onun bu girişiminin arkasında da ulusal direnişe karşı çıkan küçük bir grupla birlikte **İngiliz Muhipler Derneği**'nin bulunduğu anlaşılmıştı. Nitekim söz konusu dernekte en etkili rolü oynayan Sait Molla, olaydan bir hafta sonra Rahip R. Frew'e yazdığı mektupta, **Sivas** olayının biraz düzensiz olduğunu, ama yavaş yavaş düzeleceğini bildirmişti (Agy., I, 184).

B) ALİ RIZA PAŞA KABİNESİ VE TEMSİLCİLER KURULU İLE İLİŞKİLER

Sivas Kongresi sonunda İstanbul hükümeti ile yönetsel ilişkilerin kesilmesi karşısında, ancak "20" gün direnebilen Damat Ferit, 2 Ekimde istifa edince, sadrazamlığa Ali Rıza Paşa getirilmişti. Bu arada **İngiliz Muhipler Derneği**, D. Ferit'in yerine Kâmil Paşanın oğlu Şevket Beyin getirilmesi için harekete geçmiş ve Saraya bir kabine listesi bile sunmuştu. Bunda Harbiyeye Müşir (Mareşal) Zeki Paşanın, Dışişlerine de İçişleri eski Bakanı Reşit Beyin getirilmesi istenmişti. Ancak aynı gün Zeki Paşanın sadrazamlığını dileyen bir başka liste daha sunulduğundan Vahidettin bu önerileri dikkate almamıştı.

Ali Rıza Paşanın kurduğu yeni kabinede, Adalet, Maliye, Bayındırlık, Ticaret, Denizişleri, Evkaf ve Maarif Bakanları yerlerinde bırakılmışlardı. Şeyhülislamığa, padişah tarafından Haydarızade İbrahim atanmış, Dışişlerine Mustafa Reşit, İçişlerine Damat Mehmet Şerif, Harbiyeye Mersinli Cemal Paşa ve Danıştay Başkanlığına da Abdurrahman Şeref getirilmişlerdi.

Vahidettin yayımladığı **Hatt-ı Hümayun**'da hükümet değişikliğinin nedenini ve yeni kabineden beklediği görevleri şöyle belirtmişti:

"Bir süreden beri kamuoyunda meydana gelen yanlış anlama nedeniyle artmakta olan ayrılıkçı ve bölücü eylemlerin ortadan kaldırılması,

Halk arasında birlik ve beraberliğin sağlanması ve memlekette sükûn ve düzenin geçerli kınması,

*Yasal hükümler içerisinde seçimlerin bir an önce yapılarak **Mebuslar Meclisinin toplantıya çağırılması**"* (Cebesoy, I, 230).

Yeni sadrazam siyaset alanında ün yapmamış olmasına karşın iyi

ve dürüst bir asker olarak tanınıyordu. Kabinesinde D. Ferit hükümetinde görev almış "6" üyeyi yerlerinde bırakmıştı, ama **Kuvayimilliyeye** cephe alan Harbiye ve İçişleri Bakanlarını değiştirmesi olumlu bir gelişmeydi. Hele yeni Harbiye Bakanı Cemal Paşa, Anadolu hareketinden yana biliniyordu.

Temsilciler Kurulu, Ferit Paşanın düşürülmesini ulusal iradenin başarısı olarak değerlendirmiş ve vakit geçirmeden yeni sadrazamla ilişki kurmaya yönelmişti. 2/3 Ekim gecesi bütün **Müdafaa-i Hukuk** örgütü ile belediye başkanlıklarına gönderilen bir genelgede bundan böyle izlenecek yolla ilgili olarak şunlar belirtilmişti:

1) Hükümet Erzurum ve Sivas Kongrelerinde saptanan örgüte ve ulusal amaçlara saygı gösterecek olursa **Kuvayimilliyeye** de ona yardımcı olacaktır.

2) Yeni hükümet, "Milli Meclis", yani **Mebuslar Meclisi** toplanıp gerçek denetleme işine başlayana dek, ulusun geleceği ile ilgili hiçbir yükümlülüğe girmemelidir.

3) **Barış Konferansı**na gönderilecek delegeler, ulusun isteklerini anlamış ve güvenini kazanmış bilgili ve güçlü kişilerden seçilmelidir (**N**, III, No. 127).

Bu genelgenin bir örneği de Ali Rıza Paşaya gönderilmişti. Ertesi günü gene **Temsilciler Kurulu** adına M. Kemal imzalı bir telgrafla yeni sadrazamdan beklenenler daha açık bir dille anlatılmıştı. Ulsun, padişahın güvendiği bir sadrazamı güç durumda bırakmak istemediğinin belirtildiği telgrafta D. Ferit'le işbirliği yapan kişilere kabinede yer verilmesinin bir çelişki olduğuna da işaret edilmişti.

Ancak kendisinden hemen yanıt istenen yeni sadrazamda bir duraksama hissedilmişti. Öte yandan yeni İçişleri Bakanının yayımladığı genelge de kimi kuşklar doğurmuştu. M. Şerif Paşa, vatanın ve ulusun refahı için bütün ulusun birlik ve beraberlik halinde bulunması gerektiği halde, bir süreden beri **"ayrılıkçı ve bölücü hareket"**lerin görüldüğünden söz ediyordu. Bu nedenle de hükümetin emirlerine uyulmasını, ülkenin çıkarlarına aykırı hareketlerden kaçınılmasını istiyordu (Çarıklı, 80).

Böylesi bir genelge Damat Ferit hükümetlerindeki bakanların yazdıklarını anımsatıyordu. Nitekim yeni hükümeti "bir oyalama ya da aldatma kabinesi" diye niteleyen **Balıkesir Heyet-i Milliyesi** Başkanı Hacı M. Çarıklı, İçişleri Bakanının genelgesi karşısında anı defterine şunları yazmıştı: "Artık Kabinenin yüzü belirginleşmiş oluyor!" (s. 80). **Temsilciler Kurulu** ise hükümetin izleyeceği siyasaı değerlendirmek için bir süre daha beklemeyi gerekli görmüştü. Ancak bu arada Karabekir'in bir telgrafı, önemli bir kararın alınmasına neden olmuştu. Karabekir, ulusal harekete karşı haince davranan eski bakanlar ile, haksızlığa uğrayan, yani görevden alınan vali ve komutanlar için sadarete, İçişleri ve Harbiye Bakanlıklarına başvurulmasını önermişti. **Temsilciler Kurulu**,

3 Ekim toplantısında bu önergeyi uygun bulunmuştu (**HTK**, 12). Böylece ileride yargılanmak üzere tutuklanması gereken eski bakanların ve üst yöneticilerin saptanmasına geçilmişti. O gün sivil yöneticilerle kolordu komutanlıklarına bir telgraf yazılarak, eski bakanlardan Ali Kemal, Süleyman Şefik ve Âdil ile Posta Telgraf Genel Müdürü Refik Halit Karay'ın tutuklanmaları isteğiyle sadrazama başvurmaları bildirilmişti (**Söylev**, 1, 144).

Ali Rıza Paşa Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararların Bakanlar Kurulunca bilinmediğini açıklayınca bunlar bir telgrafla kendisine bildirilmişti (**BTTD**, 14, s. 15). Bunun üzerine sadrazam verdiği yanıtta şu noktaları belirtmişti:

Hükümet, **Mondros** ateşkes anlaşması sınırları içinde kalan toprakların bütünlüğünü öngören **Wilson İlkelerine** dayalı bir barış yapmaya çalışacaktır. Barış konferansına gönderilecek delegelerin seçiminde titiz davranılması gerektiğini ve **Mebuslar Meclisi** toplanıncaya kadar geleceğe yönelik yükümlülükler altına girmemeyi kabullenmektedir. Ama buna karşılık **Temsilciler Kurulundan** da bazı şeyler istemektedir: Osmanlı devlet merkezi ile Anadolu'yu birbirinden ayırmamak, yasaları tümüyle uygulayabilmek için, el konulan resmi daireler boşaltılmalı, haberleşmeler sağlanmalı, hükümet işlerindeki aksaklıklar giderilmeliydi. Yönetim işlerine karışılmamalı, hükümet gücüne saygı gösterilmeliydi. Yabancılarla siyasal ilişkilere de girişilmemeliydi. Mebus seçimlerinde halkın özgürce oy kullanmasına olanak verilmeliydi (**Söylev**, 1, 146).

Hükümet ile **Temsilciler Kurulu** arasında pazarlık başlamış demektir. Kurul adına 5 Ekimde buna yanıt veren M. Kemal, Damat Ferit hükümetinin ulusal iradeye karşıt ve yasalara aykırı olan girişimlerini anımsattıktan sonra ilişkilerin kurulabilmesi için şunların yerine getirilmesini istemişti:

1) Mebus seçimlerinin yapılmamış olması D. Ferit hükümetinin Meşrutiyet rejimine karşı açık bir darbesi demektir. Anayasaya aykırı olan bu cinayeti işleyenlerin cezalandırılmaları, hükümetin ilk kutsal görevi olmalıdır.

2) Ulusal örgütler, bazı kişiler ve Ferit Paşa kabinesince **Bolşeviklik** ya da **İttihatçılık**la suçlanmış ve ülkede bir karışıklık, asayişsizlik olduğu izlenimi yaratılmıştır. Hükümet, bunun doğru olmadığını ve özellikle de ulusal emellerin haklı ve yasal olduğunu bir bildiri ile açıklamalıdır.

3) Düşük hükümetin isteklerine alet olan sivil yöneticiler için soruşturma açılmalıdır. Ulusal direnişe yardımcı oldukları için görevden uzaklaştırılanlar ise yeniden hizmete alınmalıdır.

4) Bazı düşüncelerle komutanlıklara atanan emekli subaylar görevden alınmalı, önemli askeri mevkiele yetenekli ellere verilmelidir.

5) Eski bakanlardan Ali Kemal, Âdil ve Süleyman Şefik'in ileride **Yü-**

ce Divana verilmek üzere bir tarafa kaçmaları önlenmeli, Posta Müdürü R. Halit Karay hemen tutuklanıp mahkemeye verilmelidir.

6) Ulusal hareketi destekledikleri için haklarında dava açılmış olanların kovuşturmaları durdurulmalıdır.

7) Anayasaya aykırı olarak **İstanbul**'da basın üzerine konulan **sansür** kaldırılmalı, Anlaşma Devletleri **sansürde** ısrar edecek olurlarsa bunun normal boyutlara indirilmesi sağlanmalıdır (**N**, III, No. 132).

Görülüyor ki **Temsil Heyeti** ya da M. Kemal, Damat Ferit'i düşürme başarısının arkasından yeni hükümeti kendi paraleline çekmeye ya da en azından ulusal hareket önündeki engelleri onun aracılığı ile gidermeye çalışıyordu. Aydın Valisi Kambur İzzet'in "**renksiz**" diye nitelediği Ali Rıza Paşa kabinesi, bu istekleri yerine getirecek D. Ferit, Ali Kemal, R. Halit gibi saraya ve **Hürriyet İtilafa** yakın önde gelen kişileri tutuklatacak güçte ve konumda değildi, olamazdı da. Ayrıca, M. Kemal'in isteklerini öğrenen İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri de, D. Ferit hükümetleri üyelerine karşı "şiddete başvurulmasına", yani onların tutuklanmalarına olanak vermemeyi kararlaştırmışlardı (**İBA**, I, No. 58, 59).

İstanbul ile **Swas** arasındaki yoğun yazışmalara karşın bir uzlaşma sağlanamadığından resmi haberleşmelere konan yasak kaldırılmamıştı. Karşılıklı isteklerle yeni bir bunalıma girilmek üzereyken Harbiye Bakanı Cemal Paşa adına gazeteci Yunus Nadi'nin araya girmesi durumu kurtarmıştı. 6 Ekimde M. Kemal'i arayan Y. Nadi, hükümetin tutumuna ilişkin bazı bilgiler vermişti. Onun aktardığına göre hükümet, ulusal örgütün isteklerini yerine getirmede kararlıydı, ancak bazı noktaların açıklığa kavuşturulmasını zorunlu görüyordu. İzleyeceği siyaseti bir bildiri ile açıklamayı kararlaştırmıştı. Yunus Nadi, "biraz ılımlı davranmayı" salık veriyordu (**Söylev**, I, 157 vd.).

Ertesi günü de Cemal Paşa, M. Kemal'e uzlaşılabilir noktaları içeren bir telyazısı göndermişti. Onun "5" maddede özetlediği konular şunlardı:

1) Hükümet, ulusal iradenin egemenliğini kabul etmektedir. Ancak bir öç alma kabinesi olmak istememektedir. Suçlular yasalar çerçevesinde cezalandırılmalıdır.

2) Haksızlığa uğrayan valilerin durumu düzeltilecek, orduda düzen yeniden sağlanacaktır.

3) Hükümet, devletin onurunun ve saygınlığının yeniden sağlanması için ulusal iradeye ve **Temsilciler Kuruluna** dayanacaktır.

4) Temsilciler Kurulu, içte ve dışta her şeye egemen olduğu izlenimini vermeksizin hükümete yardımcı olmalıdır. Resmi yazışmalar serbest bırakılmalı, atanan vali ve komutanların göreve başlamalarına engel olunmamalı ve yeni seçim yasası serbestçe dağıtılabilir.

5) Ulusal iradeye uyulduktan sonra ayrıntılar daha kolay saptanabilir. (**Söylev**, I, 156).

Cemal Paşanın bir "anlaşma" metni niteliğindeki bu yazısı Temsilci-

ler Kurulunun 7 Ekim günkü toplantısında olumlu bulunarak "yeni kabine ile anlaşma ve yardıma karar" verilmişti. Aynı zamanda Cemal Paşanın "kendi arzusu ile" hükümette '**Temsilciler Kurulu'nun temsilcisi**' olarak bulunması da uygun görülmüştü (**HTK**, 14).

Temsilciler Kurulu, hükümetle uyuşmaya vardığında **İstanbul** ile resmi haberler üzerine konulan yasağı kaldırmıştı. Ayrıca padişaha da bir telgraf çekilerek ulusal istekler doğrultusunda çalışacak bir hükümetin işbaşına getirilmesinin halkın saltanat makamına olan bağlılığını doğruladığı belirtilmiş ve ulus adına teşekkür edilmişti (**N**, III, No. 138). Buna, geleneğe göre saray başkâtibinin yanıt vermesi gerekirken, yanıt sadrazamdan alınmıştı. Vahidettin'in bu davranışı, eniştesi Damat Ferit'i feda etmek zorunda bırakıldığı için duyduğu kurnazlığın bir yansıması olmalıydı. Temsilciler Kurulu ile hükümet arasındaki ilişkiler sıcak bir döneme girerken saray ile aradaki buzlar çözülmemişe benziyordu ve çözülemeyecekti. Padişah ilk fırsatta düşünce birliği içinde olduğu Damat Ferit'i yeniden işbaşına getirecekti.

C) İSTANBUL BASINININ TEMSİLCİLER KURULU İLE İLİŞKİ KURMASI

A. Rıza Paşanın sadarete atanmasıyla İstanbul hükümeti ile Temsilciler Kurulu arasındaki zıtlık sona ererken başkent basını da Sivas'ta olup bitenlerle daha yakından ilgilenmeye yönelmişti. M. Kemal ile söz konusu kurul da bundan yararlanarak **Müdâfaa-i Hukukun** amacını ve çalışmalarını Türk ve dünya kamuoyuna biraz daha yakından duyurma olanağını bulmuşlardı.

Bu konuda Velid Ebuzyia ile Ruşen Eşref Ünaydın çok etkin rol oynamışlardı. Velid Bey, Basın Derneği başkanı olarak basını Anadolu'nun sesine kulak vermeye yönlendirmeye çalışmıştı. Daha I. Dünya Savaşı içerisinde "Anafartalar kahramanı M. Kemal" ile yaptığı görüşmeyi yayımlayarak onu tanıtan Ruşen Eşref ise Sivas'a kadar giderek günlerce "milliciler" arasında yaşamış ve gördüklerini kamuoyuna aktarmıştı. Bunlar **Tasvir-i Efkâr** gazetesinin ekim ve kasım sayılarında yayımlanmıştı. R. Eşref'in 14 Ekim günkü yazısının başlığı bile çarpıcıydı: **"Hasta Adamın Dinç Çocukları."** **Tasvir** sahibi Velid Ebuzyia, yalnızca R. Eşref'i Anadolu'ya göndermekle kalmamıştı. Telgrafla M. Kemal'e "21" soru yöneltilmiş ve onun verdiği yanıtları ajans aracılığıyla her tarafa duyurmuştu. Bunlardan bazılarını belirtmek yararlı olacaktır sanırız:

"S) Kuvayimilliyenin meydana gelmesinin ilk nedenleri nedir?

C) Ulusun uğradığı hakkı inkâr eden girişimler.

S) Ulusal örgüt ne vakit başladı?

C) Mütarekeden hemen sonra vatanın her tarafında hemen aynı zamanda.

S) Bugün kaç ilde buyruğu geçerlidir?

C) Bugün Anadolu ve Rumeli illerinde ulusal örgütten yoksun yer kalmamıştır. Hükümü, bütün vatanı kapsamaktadır.

S) Ulusal örgütün başlıca üst yöneticileri kimlerdir?

C) Ulusal örgütün yöneticileri, vatanın dokunulmazlığı ve bağımsızlığı için kalpleri çırpınan ulusun seçkin çocuklarıdır.

S) Avrupaca oluşturulması düşünülen Ermenistan sınırları hakkında ne düşünüyorsunuz?

C) 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalan vatan kesimlerinden bir karış toprağın Ermenistan hükûmetine katılmasına ulus asla razı değildir.

S) Seçimlerden sonra Kuvayimilliyeye ne biçimde kalacaktır?

C) Kuvayimilliyenin gelecekteki biçimi, ulusal meclis güven ve serbestlik ile yasama ve denetleme görevini yerine getirmeyi başardıktan sonra bir Kongre ile belirlenecektir. Bu durum tüzüğümüzün son maddesinde açıklanmıştır.

S) Mebus seçimi için adaylığınızı koyacağınız söyleniyor, doğru mudur? Nereden mebus çıkmak istiyorsunuz?

C) Mebusluğa adaylığımı koymadım ve koymayacağım ve fakat ulus herhangi bir yerden beni mebusluğa seçerse övünç duyarak kabul ederim."

İstanbul gazeteleri gibi yabancı gazetelerde de Anadolu hareketine karşı ilgi giderek artmış, Temsilciler Kurulu üyeleri ile görüşme istekleri çoğalmıştı. Ancak kurul üyesi Kara Vasıf'ın, söz konusu kurulun bir başkanının bulunmadığı, başkanlığın sıra ile yapıldığı yolunda **İstanbul**'da verdiği demeç (Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, II, 176), kimi duraksamalara neden olmuştu. Bu yüzden kurul, kasım başlarında gazetelere verilecek demeçlere ilişkin bazı ilkeler saptama gereğini duymuştu (Kansu, II, 408 vd.).

Ç) GENEL ANADOLU KONGRESİ SORUNU

Sivas Kongresinden sonra Anadolu ve Rumeli'deki ulusal örgütlerini **Müdafaa-i Hukuk** adı altında birleştirmeye uğraşan **Temsilciler Kurulunun** karar vermesi gereken konulardan biri **Büyük Anadolu Kongresinin** toplanıp toplanmaması olmuştu.

Daha geniş kapsamlı yeni bir kongre düzenlenmesi, **Sivas'ta Temsilciler Kurulunun** oluşturulması üzerindeki görüş ayrılıklarının ortaya çıktığı tartışmalar sırasında söz konusu olmuştu. Başta **Erzurum** ve **Trabzon** örgütleri olmak üzere aralarında Karabekir'in de bulunduğu bir grup, **Erzurum'da** seçilmiş olan **Temsil Heyetinin** genişletilmesi biçiminde yapılan seçimin doğru olmadığını öne sürmüşlerdi. Karabekir'in bu yoldaki itirazlarına **Temsilciler Kurulu** adına 16 Eylülde ayrıntılı

bir yanıt verilirken, gerekirse kendisinin de önerdiği yeni bir kongre toplanmasına da değinilmişti:

"Sivas Genel Kongresi, toplantı ve görüşmelerini sona erdirmiş olduğu için, yeni durumun gereği olarak Doğu Anadolu illerinin her tarafından temsilciler çağırarak yeniden ve olağanüstü olarak toplanmasının gerektiği, başta siz olmak üzere birçok değerli kişilerin hatırlatması üzerine düşünülmüş bir durumdur." (N, III, No. 94).

Bu yazışmalar, daha geniş katılımlı yeni bir kongrenin K. Karabekir ve **Temsilciler Kurulu** dışındaki kişilerce önerildiğini göstermektedir. M. Kemal ve kurul öneriyi ilke olarak kabul etmişlerdi. O günlerde mebus seçimlerine öncelik verilmiş olmakla birlikte her olasılığa karşı delegelerin şimdiden saptanmasında da yarar görülmüştü. Bu düşüncelerle 16 Eylülde ya da onu izleyen günlerde Anadolu'daki bütün **Müdafaa-i Hukuk** örgütlerine **Genel Kongrenin** olağanüstü olarak toplanabilmesi için delegelerini şimdiden seçmeleri bildirilmişti.

Temsilciler Kurulu adına M. Kemal'in çektiği bu telgraflardan biri de, o sırada ikinci kongrelerini yapmakta olan **Balıkesir Milli Heyeti** başkanlığına gönderilmişti. 19 Eylülde **Balıkesir'e** ulaşan telgrafta İstanbul hükümeti ile resmi haberleşmelerin kesildiği hatırlatılarak, "ülkenin yönetimi ve aynı zamanda olası yeni durumlara karşı ulusun geleceğinin ne olacağının kararlaştırılmasına yönelik olarak bir Genel Kongrenin olağanüstü olarak toplanması"nın düşünüldüğü belirtilmiş, bu nedenle "her sancaktan kazalarının sayısına göre" temsilcilerin şimdiden seçilip adlarının bildirilmesi istenmişti (Çarıklı, 61 vd.).

Bu çağrıda kullanılan "Genel Kongre" ve "olağanüstü toplantı" deyimleri Sivas'ta düzenlenen tüzükten alınan kavramlardı. Tüzükte, Genel Kongrenin yılda bir kez 10-13 Temmuz tarihleri arasında kararlaştırılan yerde toplanması öngörülmüştü. Bir yıl dolmadan ve temmuz dışında toplanacak kongrenin ise, "olağanüstü" sayılması yasaldı. "Genel Kongre" adının başına getirilen "Anadolu" nitelemesi de ilk kez Balıkesir Kongresinde yapılmış, Temsilciler Kurulunun 23 Ekim günlü kararında da bu adla anılmıştı.

Söz konusu çağrı üzerine birçok yerde delege seçimleri yapılmıştı. Balıkesir Kongresinin 19 Eylül oturumunda da Genel Kongreye "7" temsilci gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Delegeliklere de Gazeteci Hasan Basri, Hacim M. Çarıklı, Manisa Belediye Başkanı Bahri, Somalı Hafız Mehmet Tevfik, Edremit eski Kaymakamı Köprülü Hamdi ve Burhanlıyeli Hacı Ali seçilmişlerdi (Çarıklı, 62 vd.).

Ama Damat Ferit'in iktidardan düşürülmesi ile mebus seçimleri önplana alınmış bu nedenle olağanüstü bir kongreye de gereksinim kalmamıştı. Ancak her olasılığı gözetken **Temsilciler Kurulunun** bu konuda kesin bir açıklama yapmaması kimi duraksamalara ve yer yer sürüşmelere yol açmıştı. Örneğin Akhisar'dan delege seçilen Yzb. Şişman Ethem, **Sivas'a** gitmek üzere yola çıkmış ve **Balıkesir'e** gelmişti. Bundan yararlanan Balıkesir Merkez Heyeti, kendisini batıdaki örgüt hak-

kında gerekli bilgiler vermesi için bir raporla **Temsilciler Kuruluna** göndermeyi uygun bulmuştu. Ancak Ethem Beyin **Sivas'a** gitmesinden sonra, **Eskişehir**'den yapılan bir başvuru üzerine Temsil Heyeti, **Büyük Kongrenin** toplanmayacağını açıklamıştı (23 Ekim). Böylece Olağanüstü Genel Kongre düşüncesinden tümüyle vazgeçilmişti. İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'in 26 Aralık 1919 günlü raporunda milliyetçilerin **Sivas'ta** bir **Panislamist Kongre** toplamak istediklerinden söz ediliyorsa da (Şimşir, **İBA**, I, No. 104) böylesi bir kongre belirli çevrelerin düşünce aşamasından öteye geçememiştir.

D) MEBUSLAR MECLİSİ SORUNU

Temsilciler Kurulu ile Ali Rıza Paşa kabinesi arasında bir uzlaşma sağlandıktan sonra çözülmesi gereken iç sorunların başında mebus seçimlerinin yapılması geliyordu. Osmanlı **Mebuslar Meclisi**, Mondros Mütarekesinden sonraki işgaller döneminde, ulusal tepkiyi yansıtan bazı konuşmalar yüzünden Sadrazam Tevfik Paşanın önerisi ve Vahidettin'in buyruğu ile 21 Aralık 1918'de dağıtılmıştı. Anayasaya göre "4" ay içinde yeni seçimlerin yapılması gerekiyordu. Ancak Tevfik Paşa kabinesi, 2 Ocak 1919'da seçimlerin "barış yapıp seçim olanağına kavuşulmasından" başlayarak geçecek "4" ay içinde yapılabileceğine karar vermişti. Damat Ferit hükümeti ise, 22 Martta mebus seçimlerinin yapılmasını kararlaştırmış, ama Müslüman olmayan azınlıkların da Meclise girmelerini sağlayabilmek için seçim yasasının değiştirilip "nisbi" (orantılı) temsil sisteminin kabul edilmesini gerekli görmüştü. Kabine seçim tarihini belirlememişti. Bununla birlikte İçişleri Bakanı Mehmet Ali Bey, barış yapıp sınırlar belli olmadan seçim yapılamayacağını öne sürmüştü.

Bu arada Yunanlıların **İzmir'i** işgal etmesi üzerine hükümet seçimleri arka plana iterken, hükümet dışı çevrelerde de **Mebuslar Meclisi** yerine bir **Milli Meclisten** söz edilmeye başlanmıştı. 26 Mayıs'taki **Salтанat Şûrasında** bu yolda önerilerde bulunulmuş, saraya yapılan bir başvuruda da **"Milli Meclis'in"** toplanması istenmişti. Bunun üzerine hükümet ulusal istekleri yansıtacak bir meclis ya da şûranın nasıl oluşturulacağını saptamak üzere bir komisyon kurmuştu. **Milli Kongre** ise seçimlerin yapılması için bazı girişimlerde bulunmuştu. Seçimle ilgili istekler ve komisyonlar birbirini izlerken **Hürriyet ve İtilaf** Partisinin seçimlere katılmayacağını açıklaması sorunu iyice çıkmaza sürüklemişti. Parti Başkanı Sadık, 23 Haziranda "o günkü durumda" seçimlere katılmayı uygun görmediklerini söylemişti. **Hürriyet ve İtilafı** böyle bir karar almaya iten neden görünüşte ülkenin bir kısmının işgal altında bulunmasıydı, ama gerçekte İttihatçıların seçimi kazanmasından çekiniyorlardı. Nitekim Ali Kemal bu kuşkuyu dile getirmişti. İttihat ve Terakkinin dağılması sırasında ellerinde "700.000" lira gibi büyük para kalan

partililerin seçimlerde rol oynayacaklarını öne sürüyordu. **Milli Ahrar, Sulh ve Selamet** gibi küçük partilerin seçim istemelerine karşın hükümet bir türlü seçim kararı alamamıştı. Bununla birlikte Paris'ten dönen Damat Ferit, kabine arkadaşlarından bazılarının ısrarı ve İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'un parlamenter bir ülkenin temsilcisi olarak seçime karşı çıkmayacağını belirtmesi üzerine seçim kararı alma gereğini duymuştu.

27 Temmuz 1919'da ilke olarak seçimlerin yapılmasını kararlaştıran Damat Ferit hükümeti, "3" gün sonra da seçimlerin nasıl yapılacağını açıklamıştı. Buna göre seçimde 8 Ekim 1912 tarihli kararname hükümleri uygulanacaktı. O hükümler gereğince askerlikle ilişkisi olanlar oy kullanamadıkları ve aday olamadıkları için bunların seçimlere katılmaları ya da karışmaları Harbiye ve Denizîşleri (Bahriye) Bakanlıklarınca önlenecekti. İşgal altındaki yerlerde seçim yapılmasını sağlamak için de Dışişleri Bakanlığınca Anlaşma Devletleri temsilcilikleri katında gerekli girişimlerde bulunulacaktı.

Hükümetin geç de olsa Mebuslar Meclisini toplama kararı alması, kuşkusuz önemli bir gelişmeydi. Fakat askerlerin aday olmama ve oy vermeme dışında seçimlere karışmamalarının da istenmesi, açıkça M. Kemal'i ve onu destekleyen komutan ve subayları saf dışı bırakmaya yönelikti.

Seçim kararı alınmakla birlikte hazırlıkların sürüncemede kalması ve Anadolu'daki gelişmeler azınlıklarla siyasal parti çevrelerinde olumsuz bir hava yaratmıştı. Müslüman olmayan topluluklar eylül başında seçimlere katılmayacaklarını açıklamışlardı. **Hürriyet ve İtilaf** başkanlarından Zeynelâbidin, önceleri Sadık Beyin aksine seçimleri kazancıklarını öne sürerken, **Sivas Kongresinden** sonra Anadolu'daki durum karşısında seçime girmeyeceklerini açıklamıştı. Ona göre Anadolu'da yer yer "bilinen karışıklıklar" sürerken seçime gitmek "dirayetsizlikten" başka bir şey değildi.

Başkentte bu gelişmeler olurken **Erzurum** ve **Sivas** Kongrelerinde "Milli Meclis"i'nin yani **Mebuslar Meclisi**nin bir an önce toplanması gerektiğine ilişkin kararlar alınmıştı. D. Ferit hükümetinin düşürülmesi için padişaha yapılan başvuruda, Anayasanın açık hükmüne karşın "8,5" aydır seçimlerin yapılmadığı özellikle belirtilmişti. Ulusal iradeye saygılı bir hükümetin kurulmasının seçimleri kolaylaştıracağı düşünülmüştü. Ali Rıza Paşaya hükümet kurma görevi verilirken Vahidettin'in yayınladığı "Hatt-ı Hümayun" bu umudu doğrulamıştı.

Daha önce de belirtildiği gibi **Sivas Kongresinde** seçimlerin yürürlükteki yasaya göre yapılması uygun görülmüştü. Meclisin **İstanbul** dışında toplanması için M. Kemal'in yaptığı öneri ise Anayasa değişikliğinin gerektiği düşüncesiyle kabul edilmemişti. Kongreden sonra da M. Kemal'in bu konuda **Müdafaa-i Hukuk** örgütünün görüşlerini almaya çalıştığı anlaşılmaktadır. **Erzurum**'dan verilen yanıtta, Meclisin başkent dışında toplanmasının birtakım sakıncalar doğuracağı belirtilerek kesin

kararın daha sonra verileceği açıklanmıştı. İleride **Amasya Görüşmele-
rinde** ele alınacak soruna ışık tutması yönünden önemli olan bu yazıda
şu görüşe yer verilmişti:

*"Ulusal Meclisin... **İstanbul'da** toplanması halinde düşünülen sakın-
caların fazlasıyla geçerli olduğu yadsınamazsa da Anadolu'nun belirli bir
yerinde toplanacak olursa meydana gelmesi kuşkusuz görünen bazı bü-
yük sakıncalar vardır."*

Erzurum kurulu, alınacak önlemlere ilişkin bazı soruları da yöneltti-
yor ve Temsilciler Kurulunun bunlara vereceği yanıtlara göre kesin du-
rumunu saptayacağını belirtiyordu:

*"1) Meclis İstanbul dışında toplanacak olursa Hristiyan tebaa seçime
katılmaz ve bundan da yakınırsa İstanbul'u işgal altında tutan ve fırsat
kollayan yabancı güçler de onları destekleyeceklerdir. Bunu önleyecek bir
dış yardım gerekli görülmüş ve sağlanmış mıdır?"*

*2) Tarihimizde ilk önemli ve ulusal olay olan ve ulusal egemenliğin
kesin zaferini yansıtan bu girişim şu yönlerden de bazı sakıncalar doğu-
rabilir:*

*a) Yabancılar meclisin Anadolu'da toplanmasını kendi istedikleri bi-
çimde saraya yansıtacaklardır.*

*b) Dışa karşı da bunun saltanattan ve halifelikten ayrılmak anlamı-
na geldiğini yayacaklardır.*

*c) Buna kişisel tutkuların da eklenmesiyle, Ulusal Meclisi bir küçük
azınlığın baskısı altına sokmak istendiği yolunda bir propaganda sürdü-
rülecek, bazı partiler karşıt duruma geçeceklerdir.*

*ç) Tutucu çevrelerce de hazmedilemeyeceği için kamuoyumuz açısın-
dan da önemli bir sakınca belirecektir." (HTK, LIII, s. 35 vd.)*

Temsilciler Kurulunun ya da onun adına M. Kemal'in Erzurum'un
bu sorularına yanıt vermedikleri anlaşılıyor. Böylece sorunun İstanbul
hükümeti ile yazışmalarda ve **Amasya Görüşmelerinde** tartışılması
sürdürülmüştü.

Toplantı yeri üzerindeki görüş ayrılıkları henüz giderilememişti,
ama seçim hazırlıkları daha da güncel ve öncelikli bir konu haline gel-
mişti. Temsilciler Kurulu 13 Eylülde durumu gözden geçirdikten sonra
bütün örgüte ve komutanlıklarla belediye başkanlıklarına bir genelge
yayımlamıştı. Bunda "haklarımızı savunmak ve varlığımızı korumak" yö-
nünden çok önemli olan ve "ulusun var ya da yok oluş sorunu" sayılan
seçimler için şunların yapılması isteniyordu:

- 1) Seçim hazırlıklarının en kısa zamanda bitirilmesine çalışılması,
- 2) Nüfus oranına göre sancaklardan çıkartılacak mebus sayısının
saptanarak Temsilciler Kuruluna bildirilmesi,
- 3) Seçimlerin hiçbir gecikmeye yer bırakılmadan en kısa sürede biti-
rilmesi.

Genelgede adayların nasıl saptanacağına ilişkin olarak da bunun

daha sonra haberleşme ile belirleneceğine işaret edilmişti (**Söylev**, I, 103 vd.)

Genelge, seçimlerin henüz bütün illerde kurulmamış olan **Müdafa-a-i Hukuk** örgütlerinin öncülüğünde ya da gözetiminde yapılmasını ön-görüyor, ayrıca askeri komutanlıkları işbirliği biçiminde de olsa devreye sokuyordu. Nitekim M. Kemal'in, **Balıkesir**'de Tümen Komutanı Kâzım Özalp'a 11 Ekimde çektiği telgrafta, seçimlerde örgütten ve ordudan beklenen görevler açıkça belirtilmişti:

a) Seçilecek mebuslar Mecliste ulusal istekleri temsil eden kişiler ol-malıydı.

b) Bunlar adaylıklarını **Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Der-neği** adına, ama kişisel olarak koymalı idiler.

c) Komutanlar adayları korumalı idiler (**N**, III, No. 147).

K. Özalp, bu yönerge doğrultusunda **Balıkesir** yöresindeki örgütü Müdafaa-i Hukukta birleştirmeye uğraşırken, **Bursa**'daki Tümen K. Alb. Bekir Sami de Damat Ferit yanlısı valiyi İstanbul'a geri göndermiş ve **Müdafa-a-i Hukuk**'un merkez kurulunu oluşturmuştu (**Söylev**, I, 174).

Sivas'tan bu genelge gönderilirken bazı yerlerde seçim hazırlıkları oldukça ilerlemişti. Örneğin Batı Anadolu'da **Balıkesir** ve **Manisa** liva-larında **Redd-i İlhak Hareket-i Milliye** örgütünün öncülüğünde sürdü-rülen çalışmalarda mebus adayları bile saptanmıştı. H.M. Çarıklı'nı ver-diği bilgilere göre, kaza ve bucaklardan gelen temsilcilerle yapılan toplantıda Balıkesir'den "5" aday gösterilmesi kararlaştırılmıştı. İkinci seçmenlerin oy kullandıkları 19 Ekimde de H.M. Çarıklı, Vehbi Bolak, Câmi Baykut, Abdülgafur ve Yahya Sezai mebus adayı seçilmişlerdi. Sa-lihlî'de yapılan toplantıda ise, M. Celal Bayar, Çerkez Reşit, Alaşehirli Ethembeyzade Ömer ile H. Muhittin Çarıklı (iki yerden) Manisa adayları olarak saptanmışlardı (Çarıklı, 93-96).

M. Kemal'in 7 Ekimde işgal altındaki **İzmir** valiliğine gönderdiği bir telgraf Vali Kambur İzzet'te telaş ve heyecan yaratmıştı. Bunda şimdiye kadar gönderilen bildirim ve genelgelerin alınıp alınmadığı, alındıysa ge-rekenin yapılıp yapılmadığı, ulaşmadı ise buna nelerin engel olduğunun bildirilmesi istenmişti (**Söylev**, I, 158). Ne var ki Vali İzzet durumu he-men kentteki İngiliz temsilciliğine bildirmiş ve merkezi hükümete bağlı olduğunu yineleme gereğini duymuştu (Şimşir, **İBA**, I, No. /4 Ek.).

Temsilciler Kurulu ve M. Kemal seçtimlerle bu denli ilgilenirlerken Ali Rıza Paşa hükümeti onları ılımlı bir biçimde davranarak seçimlerde etken olmaktan çıkarmaya çalışmıştı. Harbiye Bakanı Cemal Paşanın hükümetin istekleri olarak M. Kemal'e gönderdiği telgrafta, "yeni seçim yasasının serbestçe dağıtılması"nın istenmesi, dolaylı yoldan da olsa Temsil Heyetine "buna engel olmayınız" anlamına geliyordu. O telgrafta belirtildiği gibi "ayrıntılar" ileride saptanabilirdi.

Kısacası "ayrıntı" gibi görünen, adayların nasıl saptanacağı, Mecli-sin nerede toplanacağı gibi önemli sorunlar hükümet ile **Temsilciler**

Kurulunun arasında çözülebilecekti. Bunun için de tarafların bir araya gelmesi gerekiyordu. Kaldı ki seçimler dışında, yönetimde birlik ve uyum sağlanması, barış konferansı gibi başka önemli sorunlar da vardı. İşte bütün bunlar **Amasya Görüşmelerinde** ele alınacaktı.

E) AMASYA GÖRÜŞMELERİ (20-22 Ekim 1919)

Temsilciler Kurulu ile karşılıklı görüşme önerisi Ali Rıza Paşa hükümetinden gelmişti. Harbiye Bakanı Mersinli Cemal Paşa, 9 Ekimde görüşme için Bahriye Bakanı Salih Paşanın görevlendirildiğini bildirmiş, ancak görüşme yerinin bakanın denizden ulaşabileceği yakın bir kent olmasını dilemişti. **Temsilciler Kurulu** da 10 Ekim günkü toplantısında **Amasya'yı** önermişti (**HTK**, 15). Görüşmelere M. Kemal, Rauf Orbay ve Bekir Sami Kunduh katılacaklardı. Ayrıca komutanlardan bu buluşmada ele alınması gereken konulara ilişkin düşünce ya da önerilerini bildirmeleri istenmişti.

M. Kemal ve arkadaşları, Salih Paşanın **İstanbul'dan** hareketinin ertesi günü, 16 Ekim 1919'da yola çıkmışlar, 18'inde de **Amasya'ya** varmışlardı.

Görüşmelere "2" gün sonra 20 Ekimde başlanmıştı. Bu süre içerisinde Salih Paşanın M. Kemal ve **Temsilciler Kurulunun** hükümetten neler isteyecekleri hakkında bilgi edindiği anlaşılmaktadır. 18 Ekimde bunları sadrazama iletmış ve nasıl hareket edeceğine ilişkin bilgi istemişti. Buna göre milliyetçilerin başlıca istekleri şöyle sıralanıyordu:

- a) Barış konferansına gönderilecek delegelerden 1/3'ünün kendilerinden olması,
- b) Müdafaa-i Hukuktan olan adayların mebus seçimlerine girmesinin kabul edilmesi,
- c) Hükümetçe genel af ilan edilmesi; Malta sürgünlerinin geri getirilmesine çalışılması. Bu olaylarda suç işlemiş olanların cezalandırılması,
- ç) Kabinede Kuvayimillie karşıtı olan kişilere yer verilmemesi,
- d) Dış siyasette Sivas Kongresinde saptanan ilkelere uyulması,
- e) Bozkır ve Ahmet Anzavur ayaklanmalarının bastırılması (Şimşir, **İBA**, I, No. 74 Ek.).

Sadrazam Ali Rıza Paşa bu isteklere ilişkin olarak Salih Paşaya verdiği yanıtta bir genelleme yaparak "2" esası belirtmişti: Temsilciler Kurulunun isteklerinden bir kısmı kabul edilebilir, bir kısmı kabul edilemez niteliktedir, bir üçüncü öbeği için karar verme yetkisi ise Mebuslar Meclisine aittir, bunlar oraya sunulabilir. Meclis açılıncaya kadar da **Müdafaa-i Hukuk** temsilcileri hükümete danışmanlık yapan bir kurul olarak kabul edilebilir. Gerçi sadrazam, Salih Paşaya gönderdiği ikinci bir yönergede Temsilciler Kurulunun yabancılarla siyasal ilişkiler kur-

masından, başka ülkeler basınına demeçler vermesinden ve **İrade-i Milliye** gazetesinde İngilizler aleyhine yayın yapılmasından yakınmıştı, ama genel olarak daha görüşmeler başlamadan M. Kemal ile ilişkileri kesmemeye özen gösterdiği dikkati çekmektedir. Önceden saptanan istekler ve verilen yönergelerle **Amasya** buluşması "2" resmi delegasyon arasında yapılan diplomatik bir toplantı niteliğini taşımaktadır.

Amasya Görüşmesi 20 Ekimde başlamış, 22'sinde sona ermişti. "3" gün süren görüşmelerde asıl tartışmalar **Sivas Kongresi Bildirisi** üzerinde yapılmıştı. Görüş birliğine varılan noktalar bir tutanakta belirtilmişti. Sonunda bir dizi metinler ya da protokoller kabul edildiği için söz konusu tutanak, "2" No'lu sayılmıştı. Böylece "2"si "**gizli**" olmak üzere "5" ayrı protokol imzalanmıştı. Bunlar şu konulara ilişkindi:

Hükümetin Temsilciler Kurulundan istekleri Sivas Kongresi Kararları (tutanak özeti) - Kimlerin Mebus Seçilemeyeceği - Temsilciler Kurulunun hükümetten istekleri (gizli) Barış konferansına gönderilecek delegeler (gizli).

Görüşmelerin gerçek boyutlarıyla değerlendirilebilmesi için bu protokollerin içeriklerinin belirtilmesi gerekmektedir.

1) HÜKÜMETİN TEMSİLCİLER KURULUNDAN İSTEDİKLERİ

Birinci protokol, Salih Paşanın 21 Ekim toplantısında önerdiği ve Temsilciler Kurulunca da kabulünde sakınca görülmeyen istekleri içeriyordu. "9" maddede toplanan istekler şöyle özetlenebilir (N, III, No. 159):

- a) İttihat ve Terakki düşüncesinin yeniden uyanmasını önlemek,
- b) Hükümet yürürlükteki yasalara uymayı ilke olarak kabul ettiği için herhangi bir görevlinin atanmasına ya da görevden alınmasına karışılmaması,
- c) Ulusal örgüte karşı çıktıkları için Anadolu'da tutuklananlar varsa serbest bırakılmaları, gerçek suçlular hakkında soruşturma açılması,
- ç) Birinci Dünya Savaşındaki "göç ettirme" (tehcir) olayında suç işleyenlerin cezalandırılmalarının yasalar ve "siyaset" açısından zorunlu olduğunun kabul edilmesi,
- d) Dünya savaşına girmenin doğru olup olmadığı konusundaki tartışmaların kesilmesi. Çünkü bunu doğru bulanlar Anlaşma Devletlerine düşman sayılmakta bu da halkı korkutmaktadır,
- e) Mebus seçimleri serbestçe yapılmalı, sonucu halkın vereceği oylar belirlemelidir. Mecliste değişik partilerin temsil edilmeleri de gereklidir,
- f) Taşkın gösterilerden ve gazetelerde sert makaleler yazmaktan vazgeçilmesi,
- g) Asayiş ve güveni bozacak durumlardan kaçınılması,
- h) Hükümet lehinde ya da aleyhinde bir şey yazılmaması.

İkinci protokol, **Amasya Görüşmelerinin** esasını oluşturmaktadır. M. Kemal'in nitelemesi ile "ikinci protokol, uzun süren bir görüşme ve tartışmanın tutanak özetidir" (**Söylev**, I, 177).

Salih Paşa ile M. Kemal, R. Orbay ve Bekir Sami arasında görüşmelere başlandığında padişahlık ve halifelik makamının, bütün Osmanlılar, hatta bütün İslam âlemi için bir dayanak olduğu belirtilmişti. Bundan sonra **Sivas Kongresi** kararları ele alınmış ve maddeler üzerinde yapılan değerlendirmeler ve verilen kararlar tutanağa, yani protokole geçirilmişti. Kongre kararlarının yorum getirilmeden kabul edilen maddeleri için tek bir gönderme yapılmakla yetinilmişti. Kongre bildirisinde sıralanan "10" maddeden sonra **Müdafaa-i Hukukun** tüzüğü de "11. madde" olarak değerlendirilmişti. Ancak söz konusu "11. madde" **Amasya Protokolünde** "5." madde içerisinde değerlendirilmişti.

Taraflar, özellikle İstanbul hükümeti için geçerli olmak üzere şu ana ilkede görüş birliğine varmışlardı: Burada kabul edilen konular ya da hükümler hakkında son söz toplanacak olan **Mebuslar Meclisinin** olacaktı.

Sivas Kongresi Bildirisinin 1. maddesi, **Mondros** Mütarekesi şartlarını içinde bulunan toprakların birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğu ilkesini içeriyordu. Ayrıca böyle bir ülkede yaşayan bütün İslam toplulukları "özkardeş" kabul ediyordu. Amasya görüşmelerinde bu iki temel ilke olduğu gibi kabul edilmişti. Ancak o günün iç ve dış koşulları dikkate alınarak bu hükümlere daha açıklık getirmeye çalışılmıştı. Bunlar "4" noktada toplanıyordu:

a) **Kürtler ve Kürdistan:** Kürtlerin Osmanlı topluluğundan ayrılmasına olanak yoktur. Ancak onlar görünüşte kendilerine bağımsızlık verilmesi yolunda yabancıların giriştikleri hareketlere karşı uyarılmalıdır.

b) **Kilikya:** Bu bölgenin anavatanından ayrılmasına razı olunmayacaktır.

c) **Aydın Vilayeti:** İzmir'in merkez olduğu bu il anavatanının bir parçasıdır.

ç) **Trakya:** İngilizler ve Fransızlar görünüşte bütün **Trakya'yı** içeren bağımsız bir devlet kurmak istiyorlar, ama gerçek amaçları bir sömürge oluşturmaktır. **Doğu Trakya'nın Midye-Enez** çizgisine kadar olan kısmını da Osmanlı topraklarından ayırmak istemektedirler. Bu asla kabul edilemez.

Amasya'da Sivas kararlarının 2. ve 3. maddeleri değişik yorum getirilmeden kabul edilmişti. Böylece '**Kuvayimilliyeyi etmen ve ulusal iradeyi egemen kılma**'yı amaç edinme ve **Rumluk** ya da **Ermenilik** iddialarına karşı koyma, İstanbul hükümetince de benimsenmiş oluyordu.

Sivas Bildirisinin "4. maddesine ise şu yorum getirilmisti:

"Hristiyan topluluklara siyasi egemenlik ve sosyal dengeyi bozacak nitelikte ayrıcalıklar verilmeyeceğine ilişkin paragraf, önemli bir biçimde görüşüldü. Bu kaydın, bağımsızlığımızı eylemli olarak sağlamak için elde edilmesi kaçınılmaz bir istek sayılması ve bundan yapılacak en ufak bir özverinin bağımsızlığımızı esaslı bir biçimde yaralayacağı ileri sürüldü. Müslüman olmayan toplulukların yüzyıllardan beri sahip oldukları kimi ayrıcalıkların, devletin bugünkü güçsüz ve güç durumunda kaldırılması- nın zor olduğu da göz önüne alınmıştır."

Böylece ilke kabul edilmiş, ancak bu konuda da kesin karar Meclise bırakılmıştı.

Sivas kararlarının **manda** sorununa ilişkin 7. maddesi uzun tartışmalara yol açmıştı. Bilindiği gibi **Sivas**'ta, Türk topraklarında gözü olmayan bir devletin "teknik ve ekonomik yardımı"nın kabul edilebileceği öngörülmüştü. Amasya'da ülkeye sermaye getirecek yabancı bir devletin, "mali bir denetim" isteyebileceği öne sürülmüştü, hatta bunun haklı sayılması gerektiği savunulmuştu. Anlaşılan bu kaygılar, **Düyûn-ı Umumiye** (Osmanlı genel borçları) ile yaşanan acı deneylerden kaynaklanıyordu. Sonunda bu "yardım" konusunun uzmanlarca incelenmesi ve Milli Mecliste karara bağlanması uygun görülmüştü. Karar protokole şöyle aktarılmıştı:

"Bağımsızlığımız tamamen korunmak koşuluyla teknik, endüstriyel ve ekonomik gereksinimlerimizin giderilmesi konusu tartışıldı. Memleketimize pek çok sermaye dökcek olan bir devletin mali işlerimiz üzerinde bir denetleme hakkına sahip olması zorunlu olacağından kapsam derecesi kestirilemeyen bu denetim hakkının bağımsızlığımıza ve gerçek ulusal çıkarlarımıza zarar vermeyecek biçimde uzmanlarca esaslı bir biçimde düşünülmüş olarak sınırlandırılıp saptandıktan sonra Ulusal Meclisçe uygun görülecek biçimde kabulü düşünüldü."

İkinci protokolde bundan sonra **Mebuslar Meclisinin** açılmasından sonra **Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Derneğinin** ve **Temsilciler Kurulunun** çalışmalarını nasıl sürdüreceği üzerinde durulmuştu. Sonunda Meclis açılıp derneklerin çalışmaları yasal güvence altına alındıktan sonra **Müdafaa-i Hukuk** derneği kendi tüzüğüne göre varlığını sürdürebilecekti. Tüzükte öngörülen "kongre"ler için de pratik bir çözüm bulunmuştu. Başkent dışında yeni bir kongre toplamaya gerek de yoktu. Dernek tüzüğünü kabul etmiş olan mebusların bir araya gelip yapacakları özel toplantı, "kongre" olarak kabul edilebilirdi. **Temsilciler Kuruluna** gelince, **Mebuslar Meclisi** toplanıp güven içinde çalıştıktan sonra böyle bir kurula gerek kalmayacaktı, kaldırılması gerekirdi. Onun kaldırılmasıyla tüzükte yapılması zorunlu düzenlemeler "kongre" yerine geçecek "özel toplantı"da saptanabilirdi (Metin: M. Sertoğlu, **BTTD**, 14, s. 28 vd).

Amasya görüşmelerinde en çok tartışılan konulardan biri de mebus seçimleri ve Meclisin nerede toplanacağı olmuştu. Buluşmadan ön-

ce bu konuda yalnız **Temsilciler Kurulu** ile İstanbul hükümeti arasında değil, **Müdafaa-i Hukuk** örgütü ve komutanlar arasında da görüş-birliği sağlanamamıştı. M. Kemal, Meclisin Anadolu'da toplanmasını isterken arkadaşlarının birçoğu normal toplantı yerinin **İstanbul** olduğunu savunmuşlardı. Ne ki **Amasya**'da Salih Paşa, M. Kemal ile R. Orbay ve B. Sami'nin görüşlerine katılmıştı. Meclisin Anadolu'da, "hükümetin uygun göreceği güvenceli bir yerde" toplanmasını "ilke" olarak kabul etmişti. Dahası, M. Kemal'le özel konuşmalarında **Bursa** üzerinde anlaşıl-mıştı (Karabekir, **İH**, 357). Ancak bu kabul kendi adına olup kabine adı-na söz veremeyeceğini de belirtmişti. Bununla birlikte hükümetteki ar-kadaşlarını Meclisin Anadolu'da toplanmasına razı etmeye çalışacağına, bunu başaramazsa istifa edeceğine de söz vermişti (Kansu, I, 425).

Salih Paşa da **Temsilciler Kurulunun** görüşüne katılınca, başka ülkelerde de böyle bunalımlı dönemlerde meclislerin başkent dışında toplandıklarına ilişkin örnekler bulunmuş, 1870 savaşında Fransız Meclisinin **Lion**'da, Dünya Savaşı sonunda Alman Meclisinin **Wei-mar**'da toplandığı saptanıp protokol tutanağına geçirilmişti.

Salih Paşanın üzerinde önemle durduğu bir başka konu seçimlerin serbestçe yapılması ve İttihatçı olarak tanınanların mebus seçilmemele-ri olmuştu. İttihat ve Terakki yanlısı olmak suçlulukla eşanlamli sayıldı-ğından **Sivas** Kongresinde bile delegeler o partiyle ilişkilerinin bulun-madığını yeminle belirtme gereğini duymuşlardı. Bu nedenle Salih Paşa-nın önerisi kabul edilerek buna ilişkin bazı önlemler düşünülmüştü. Saptanan ilkeler tutanak niteliğindeki bu ikinci protokolde belirtilmiş, bir de ayrıntıları içeren "3" No'lu protokol düzenlenmişti.

3) KİMLERİN MEBUS SEÇİLEMEYECEĞİ

Bunda şu "3" alanla ilişkisi bulunanların ya da sanık kabul edilen-lerin mebus seçilmelerine engel olunacağı belirtilmişti:

- a) İttihatçı diye tanınanlar,
- b) Ermeni göçü sırasında suç işleyenler,
- c) Ulusun ve ülkenin yararları aleyhinde bulunmakla "lekeli" olan-lar.

Bu gibilerin seçilmelerini önlemek için olanaklar içerisinde her yola başvurulacaktı. Ancak alınacak önlemler, kişi hakları ile yasa hükümle-rine aykırı olmayacaktı. Amaç, temiz ve yan tutmayan kişilerin seçilme-lerini yeğlemek, böylece kötülük isteyenlerle yabancıların itirazlarını ve işe karışmalarını önlemektir.

Bunların dışında ülkedeki bütün siyasal partilerin ve Hıristiyan toplulukların seçime katılmalarının sağlanması, böylece toplanacak Meclisin bütün ülkeyi temsil ettiğinin kanıtlanması gerektiği de vurgu-

lanmıştı. Protokole göre bu konuda geç kalınmakla birlikte, gene de el-
den gelen çaba gösterilecekti (Metin. **N**, III, No. 160).

4) HÜKÜMETTEN İSTEKLER

Salih Paşa, açıkça bir yükümlülük altına girmek istemediğinden **Temsilciler Kurulunun** hükümetten istediklerini içeren bu protokolü imzalamamış ve gizli kalmasını dilemişti. Ama protokole bağlanması İstanbul hükümetinin en azından bunları kabul edilebilir bulduğunu gösteriyordu. Bunların başlıcaları şunlardı:

Malta'ya sürülmüş olanların gerektiğinde Tük mahkemelerinde yargılanabilecekleri dikkate alınarak **İstanbul**'a getirilmeleri.

İçişleri Bakanlığı Müsteşarı ile Jandarma Genel Komutanı, İstanbul Merkez Komutanı ve Polis Müdürünün değiştirilmesi.

İngiliz Muhipler derneğinin halka kâğıt mühürletmelerine engel olunması.

Yabancıardan para alan derneklerin çalışmalarına son verilmesi. Bu gibi gazetelerin saldırılarının önlenmesi.

Aydın'daki ulusal kuvvetlerin gücünün artırılması.

Ulusal eylemlere katılan görevlilerin yerlerinden alınmaması, böyle-
si bir suçlama ile işten çıkartılanların görevlerine iadesi.

Batı Trakya göçmenlerine ulaşım kolaylıkları sağlanması.

Protokolde, Müslüman Türklere karşı kıyım hareketlerine katılmış olan **Ermenilerin** mahkemeye verilmelerine ilişkin bir madde de bulunuyordu. Ancak bu konuda kesin karar Mebuslar Meclisine bırakılmıştı (Metin. **Söylev**, I, 179 vd.).

5) BARIŞ KONFERANSINA GÖNDERİLECEK DELEGELER

Gizli tutulmasına karar verildiğinden taraflarca imzalanmayan son protokol ile Paris Barış Konferansına gönderilecek Türk heyeti saptanmıştı. Bununla birlikte hükümetin, delegelerde aranacak nitelikler konusundaki ilkelere bağlı kalma koşuluyla listede değişiklik yapmasına da olanak tanınmıştı. Görüşmeler sonunda **delegeleri**, **uzmanları** ve **yazı kurulumu** belirleyen üçlü bir liste düzenlenmişti. **Delege** olarak şu adlar kabul edilmişti:

Başkan	A. Tevfik Paşa
Askeri delege	Ahmet İzzet Paşa
Siyasal delegeler	Dışişleri Bakanı ve Reşat Hikmet (sonradan Meclis Başkanı)

Barış konferansına gönderilmeleri uygun görülenler arasında Alb. İsmet İnönü, Kızılaycı (Hilal-ı Ahmer'ci) Hamit, Ahmet Reşit Rey, tarihçi Ali Emiri ve M. Münir Ertegün de bulunuyordu.

Yazı Kurulu için de, Reşit Saffet Atabinen ile Harbord heyetinde çevirmenlik yapmış olan Robert Kolej öğretmeni Hüseyin Pektaş'a yer verilmişti (**Söylev**, I, 180).

II) AMASYA GÖRÜŞMELERİ SONRASINDAKİ GELİŞMELER

Amasya Görüşmeleri ve imzaladığı protokoller ile İstanbul hükümeti, Anadolu'daki direniş hareketlerini "**İsyân**" diye suçlamaktan artık vazgeçip ona ulusal bir girişim gözüyle bakmaya yönelmiş oluyordu. Aynı zamanda varılan kararlar, hükümet ile **Temsilciler Kurulu** arasında işbirliği için atılmış önemli bir adımdı. Eğer sonuna dek bu yolda yürünebilseydi kuşkusuz ki amaca daha kolay ve çabuk varılacaktı. Ancak Padişah Vahdettin'in tutumu, Anadolu hareketini açıkça destekler bir siyasa izleyemeyen Ali Rıza Paşanın çok geçmeden istifa etmek zorunda kalması ve ulusal bütünleşmeyi önlemek için fırsat kollayan Anlaşma Devletlerinin **İstanbul**'u işgal edip yeni baskı hareketlerine girişmeleri buna olanak bırakmayacaktı.

A) MECLİSİN NEREDE TOPLANACAĞI SORUNU

Salih Paşa **Amasya**'da **Mebuslar Meclisi**nin Anadolu'da toplanmasına çalışacağına söz vermişti. Ancak hükümet ve padişah buna razı olmadıklarından Meclisin nerede toplanacağı yeniden büyük bir soruna dönüşmüştü.

M. Kemal ve R. Orbay **Amasya**'dan **Siwas**'a dönmüşlerdi. Bekir Sami ise **Tokat**'taki çiftliğine gitmişti. **Temsilciler Kurulu**na görüşmeler hakkında bilgi veren M. Kemal, protokollerin önemini "2" noktada özetlemişti: Ulusal örgütün hükümetçe tanınması; tarafların varılan sonuçlara uymanın zorunlu olduğu hakkında görüşbirliği içinde bulunması.

Fakat İstanbul'dan Harbiye Bakanı Cemal Paşadan alınan bir telgraf, kimi sorunların henüz çözülmediğini göstermişti. Hükümet **Amasya**'da verilen kararları memnurlukla karşılamıştı. Fakat Meclisin **İstanbul** dışında toplanmasını birçok yönden sakıncalı, uygulanamaz bulmuştu. 27/28 Ekim gecesi çekilen telgrafla bu sakıncalar şöyle sıralanmıştı:

- 1) **İstanbul**'da Anlaşma Devletleri birliklerinin bulunması Meclis

çalışmalarına engel olmayacaktır. Çünkü söz konusu devletlerin hepsi "Meşrutiyet"le, yani parlamenter sistemle yönetildiklerinden Millet Meclisine saldırmaları söz konusu olamaz. Onların istemedikleri bazı kişiler olabilir, ama bunların da "memleket selameti için bir fedakârlık daha gösterip milletvekilliğinden istifa" etmeleriyle bu sakınca giderilebilir.

2) Bu bunalımlı dönemde devlet ile milletvekillerinin daima birbirleriyle ilişkide bulunmaları gerekir. Bu nedenle bakanların İstanbul'da, milletvekillerinin taşrada bulunmaları doğru değildir. Ayrıca sadrazamın ve İçişleri Bakanının bir yandan sürekli olarak Meclisle ilişkide bulunmaları, bir yandan da başkentten ayrılmamaları gerekeceğinden bu zorunlulukların birleştirilmesine de olanak yoktur.

3) Meclisin Anadolu'da toplanması **İstanbul**'dan başka ikinci bir merkezin oluşturulması anlamına geleceğinden Anlaşma Devletleri ve özellikle Venizelos, bunu **İstanbul**'un geleceğinin saptanmasında aleyhte kullanacaklardır.

4) Meclis Anadolu'da açılacak olursa, seçimlere katılıp katılmamakta zaten kararsız olan bazı siyasal partilerle Müslüman olmayan topluluklar seçimi boykot edeceklerdir. Ya da seçilenler Anadolu'ya gitmeyecek, Meclis toplanmak için gerekli çoğunluğu sağlayamayacaktır.

Amasya protokollerinde karara bağlanmış bir hükmün geçerli olmadığı anlamına gelen bu telgrafın Salih Paşa tarafından değil de Cemal Paşa tarafından gönderilmiş olması da düşündürücüydü. Ya Bahriye Bakanı **Amasya**'da kişisel olarak verdiği sözü kabine arkadaşlarına kabul ettiremediği halde istifa etmekten vazgeçmişti, bu yüzden de M. Kemal'e yazmaktan çekinmişti, ya da sadrazam ve hükümet üyeleri böyle bir itiraz yazısını **Temsilciler Kurulunun** temsilcisi sayılan Cemal Paşanın imzasıyla göndermeyi yeğlemişlerdi. Harbiye Bakanı, M. Kemal'e olası bir "tehlike"den de söz ediyordu. Anlaşma Devletlerince istenmeyen ve kendileri hakkında "bir işlem" yapılması olasılığı bulunan kişiler hiç kuşkusuz M. Kemal, R. Orbay. R. Bele ve onlara yakın olanlardı. Onların "istifa" etmeleri öneriliyordu ki, bu, Milli Mücadeleyi yönetenlerin Mecliste temsil edilmemeleri demektir.

Cemal Paşanın bu telgrafı, Temsilciler Kurulunun 29 Ekim toplantısında uzun boylu tartışılmış ve şu görüşte birleşilmişti:

*"Başta Ali Rıza Paşa olmak üzere kabine üyelerinin hepsi yetersizdir, kimisi ulusal eylemden yana, kimisi de buna karşıdır. Bununla birlikte padişah kısa zamanda bunları düşünerek yerine zorbalığı sürdürebilecek bir hükümet getirmek isteyeceğinden, Millet Meclisi kurulup yasama görevine başlayuncaya değin **Temsilciler Kurulunun** bu hükümeti tutması yurt ve ulus için hayırlı bir çözüm olduğu kabul edildi" (HTK, 35).*

Hükümetle ilişkilerin bozulmaması kararlaştırıldıktan sonra Cemal Paşanın telgrafına verilecek yanıt da ikiye ayrılmıştı. Meclisin toplanmasına ilişkin görüşler bildirilmeden önce Anlaşma Devletlerinin girişimde bulunmasından söz edilen kişilerin kimler olduğunun sorulması gerekli

görülmüştü. **Temsilciler Kurulu** adına M. Kemal'in bu konudaki telgrafına hemen o gece yanıt veren Cemal Paşa, Anlaşma Devletlerinin böyle bir girişimlerine kendilerince kesin gözle bakılmadığını, "belki orada düşünülür" diye öyle bir "düşünce öne sürüldü"ğünü açıklamıştı! Ama böyle bir tehlike gerçekten de söz konusu idi. Hükümetin ve Cemal Paşanın kesinleşeceğini sanmadıkları "girişim" 16 Mart 1920'de bütün acılarıyla yaşanacaktı.

Cemal Paşa açıklama niteliğindeki bu ikinci telgrafında da Meclisin **İstanbul**'da toplanmasının yeğlenmesini bir kez daha belirtiyor ve sorunun ivedi olarak çözüme bağlanmasının çok gerekli olduğunu vurguluyordu. **Temsilciler Kurulu** buna verdiği yanıtta, işgal altındaki **İstanbul**'un durumu, anaçlıgileriyle belirtilerek Meclisin orada nasıl çalışacağı sorulmak istenmişti. Başkent'in, düşman güçlerin eylemlili işgali altında bulunduğu, basın'ın onların denetimi altına sokulduğu, **Rumları** ve **Ermenilerin** hükümeti tanımaz bir tutum sergiledikleri hatırlatılmıştı. Meşrutiyet yönetimini kabul eden bir ulusun kendi haklarını "düşman içinde ve düşman baskısı altında" savunması düşünülemezdi. Bundan dolayı Meclisin başkentte toplanması ulusal güçleri felce uğratacaktı. Ayrıca bu, Anlaşma Devletlerinin yaptıkları haksızlıkları kabullenmek anlamına gelecekti. Bu ise "intihar"dan başka bir şey olamazdı. Parlamenter sistemi benimsemiş olan Avrupalıların **Mebuslar Meclisinin** toplanmasını olumlu karşılayacaklarına ilişkin savın bir yanılgı olduğunun da belirtildiği **Temsilciler Kurulu** yanıtında, galip devletlerin olası bir girişiminin yalnızca mebus seçilmesini istemedikleri kişilerle sınırlı kalmayacağına ve bütün Meclise yönelik olabileceğine de dikkat çekilmişti.

Telgrafta Meclisin Anadolu'da toplanmasına ilişkin olarak öne sürülen sakıncaların gerçekte geçerli olmadığı da belirtilmeye çalışılmıştı. Her şeyden önce Meclis "taşra"da, tam anlamıyla güven duyulacak bir yerde toplanmalıydı. Bu toplanma "geçici" sayılıp barış antlaşması yapıncaya kadar sürecek olursa varolduğu söylenen engellerin birçoğu kendiliğinden ortadan kalkacaktı. Hem Meclis dışta toplandı diye bakanların hepsinin başkentten ayrılmalılarında zorunluluk yoktu. İşli olanlar gidip gelir ya da kendileri adına bir "komiser" bırakabilirlerdi. Meclisin padişah tarafından açılması da zorunlu değildi. Açılışı bir "vekil" atayarak da yapabilirli. Azınlıklarla bazı siyasal partilerin seçime katılmamaları ise kendi aleyhlerine bir davranış demekti. Bütün bunlar bir yana, hükümet, başta **Aydın** ili olmak üzere **Adana, Maraş, Urfa, Ayıntap** ve **Musul**'da da seçimlerin yapılmasına çalışmalıydı.

Telgrafta son olarak da, hükümet ile daha "25" gün önce bir anlaşmaya varılmışken şimdi **Temsilciler Kuruluna** güven duyulmamasından ötürü üzüntü duyulduğu dile getiriliyordu (**BTTD**, 14, s. 40).

Cemal Paşa 6 Kasım'da buna, hükümetin Meclisin **İstanbul**'da toplanması konusunda ısrarlı olduğu yanıtını vermişti. Hükümetin ya da saray'ın başkent dışında toplanmaya razı olmayacakları artık kesinlikle anlaşılmıştı.

1) TEMSİLCİLER KURULUNDA VE ÖRGÜTLER ARASINDA GÖRÜŞ AYRILIKLARI

Ali Rıza Paşa Hükümeti ile **Temsilciler Kurulu** arasında Meclisin nerede toplanacağı yeniden önemli bir soruna dönüşürken, görüşleri sorulan **Müdafaa-i Hukuk** örgütü ile komutanlardan da farklı yanıtlar gelmeye başlamıştı. **İstanbul** örgütü ve oradaki **Kuvayimilliyeye** yandaşlarından birçoğu, Mebuslar Meclisinin başkentte toplanmasında sakınca görmediklerini bildirmişlerdi. "3" ayrı şubesi bulunan **İstanbul** örgütü adına 20 Ekimde verilen yanıtta aşağı yukarı hükümetinkini andıran bir görüş sergilenmişti. Anlaşma Devletlerinin Meclise karşı bir davranışlarına pek ihtimal görülmediği söylendikten hemen sonra M. Kemal ile R. Orbay ve Refet Bele gibi açıkça Kuvayimilliyeyi yönetenlerin barış yapıncaya kadar **İstanbul**'a "ayak basmamaları," hatta mebus olmak istediklerine ilişkin haberleri yalanlamaları isteniyordu (N, III, No. 179).

Temsilciler Kurulu üyesi olarak başkentte bulunan Kara Vasıf da, Ali Rıza ve Cemal Paşalar ve **Milli Kongre** Başkanı Esat Işık ile görüştüktan sonra, M. Kemal'e benzer bir görüş bildirmişti. "Millet Meclisinin kesin olarak İstanbul'da toplanması zorunludur. Yalnız siz, Rauf ve Bekir Sami Beyler **İstanbul**'a gelmemelisiniz... Mebus olursanız izinli olarak dışarıda kalınız ya da milletvekili olmayarak daha yüksek ve gönüllerin sevgilisi kalmanız uygun olur" demişti (Agy., No. 180). Kara Vasıf, M. Kemal ve R. Orbay'ın İstanbul'a gelmelerini tehlikeli görürken kendini dışta tutmuştu, ama başkenti işgal eden İngilizler ilk olarak onu da tutuklayacaklardı.

Bu arada örgütten ya da belirli kişilerden gelen yanıtlarda Meclisin nerede toplanması gerektiğine ilişkin olarak "4" ayrı görüş ortaya çıkmıştı:

a) **İstanbul**'da toplanmasını isteyenler: **Erzurum, Trabzon, Balıkesir-Karesi-Saruhan Müdafaa-i Hukuk** ya da **Redd-i İlhak** örgütleri İstanbul Hükümeti ve Kara Vasıf'a koşturarak bu görüşü savunuyorlardı.

b) Taşrada toplanmasını savunanlar: **Bursa, Karacabey, Kirmastı, Bilecik** ve **Yenişehir** örgütleri.

c) **İstanbul** yakınında toplanmasını dileyenler: **Trakya-Paşaeli** derneği.

ç) Hükümetin uygun görmesi koşuluyla dışarıda toplanmasında sakınca olmadığı düşüncesini belirtenler de vardı.

Bu denli değişik ve de çelişik görüşler **Temsilciler Kurulunu** Meclisin açılması için **İstanbul**'da toplanılmasını kabul etmeye sürükleyecekti.

Amasya'da varılan uzlaşmaya karşın Meclisin nerede toplanacağı sorununun çözülememesi, Anlaşma Devletleri ve özellikle İngiliz çevrelerinde yeni yorum ve tasarımlara da yol açmıştı. Bu tasarımlar da M. Kemal'in Meclisin **Bursa**'da toplanması için ısrar ettiği haberlerine dayanıyordu. Yalnız **İstanbul**'da değil, Türkiye'nin her yöresinde olup bitenleri örgütleri, adamları ve ajanları aracılığıyla yakından izleyen İngilizler, o dönemde Osmanlı Dışişleri Bakanlığında belge bile çaldırıyorlardı. **Temsilciler Kurulu**, bakanlıktan çalınan belgelerin İngilizlere satıldığına ilişkin haberler üzerine Harbiye Bakanı Cemal Paşayı uyarma gereğini duymuştu (**HTK**, s. 73).

İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa ile görüşmesinde, M. Kemal'in Meclisin Bursa'da toplanmasını istediği yolundaki haberin doğru olduğuna kanaat getirmişti. Bunun üzerine 4 Kasım 1919'da Dışişleri Bakanı Curzon'a gönderdiği mektubuna **"Türklerin İstanbul'dan Atılması"**na ilişkin bir rapor da eklemişti. Elçilik Müsteşarı Mr. Hohler tarafından hazırlanan raporda şu görüşler öne sürülmüştü:

*"Meclisin Bursa'da toplanması, Türk İmparatorluğunun Anadolu'ya çekilmesi ve üçüncü derecede bir devlet durumuna düşmesi demektir. İngiltere açısından bunu olumlu karşılamak gerekir. Eğer böyle olursa çok eskiden bu yana imparatorluklar başkenti olan **İstanbul**, bu küçük devlet için fazla gelecektir. **İstanbul**, İslamiyet için kutsal bir kent değildir. Osmanlı hanedanı tükenmiştir. Türkler de yalnız başlarına İngiltere'ye karşı gelemesin. Bu nedenlerle **İstanbul**, **Tanca** gibi uluslararası bir rejimle yönetilebilir. İngiltere de bu büyük ve önemli kenti 'rehine' olarak elinde tutabilir"* (Şimşir, **İBA**, I, No. 68).

Bu tür bir öneri, Türklerin **Avrupa**'dan çıkartılıp geldikleri **Asya**'ya sürülmeleri amacıyla XIX. yüzyıldan beri çeşitli Avrupa başkentlerinde düzenlenen tasarımlara uygun düşüyordu. İngiltere Başbakanı W. Gladstone da bu siyasetin ateşli öncülerinden biriydi. Şimdi Osmanlı İmparatorluğu yenildiğine ve **İstanbul** denetim altına alındığına göre, böylesi bir tasarı çok kolaylıkla uygulamaya konulabilirdi. Bu yüzden Curzon, bu yeni Hohler tasarısını ciddiyetle ele almıştı.

İngiliz haberalma örgütünden gelen raporlar "millîciler"ın Anadolu'da bir **cumhuriyet** ilanını düşündüklerini de bildiriyordu (**İBA**, I, No. 88 Ek.) Öyle olunca **İstanbul** saltanat ve halifelik merkezî olma özelliğini kendiliğinden yitirecekti. Vahidettin'in saltanat mevkiinden uzaklaştırılması İngiltere'nin istemeyeceği bir gelişme sayılırdı. Bu nedenle Curzon, **İstanbul**'dan gelen Hohler raporuna dayanarak "2" yönlü bir tasarı geliştirmeyi yeğlemişti. Birincisi, Türklerin **İstanbul**'dan çıkartılmalarını öngörüyordu. Varlığını Anadolu'da sürdürecektir olan küçük Türk devletinin başkenti **Asya**'ya, **Bursa**'ya taşınabilirdi. İkinci tasarı ya da seçeneğe göre de **İstanbul**'da **Vatikan**'da olduğu gibi bir iç bölge oluşturulu-

yordu. Osmanlı padişahı "**halife**" olduğuna göre, başkentte onun yöneteceği bir merkez ayrılabilirdi. Buna göre eski Bizans başkenti İstanbul'un büyük kısmı uluslararası bir yönetimin elinde olacaktı.

İngiliz Dışişleri Bakanı, tasarısını geliştirmek için önce müttefikli Fransa ile anlaşma gereğini duymuştu. Bu arada da İngiliz Başbakanı L. George'un, Türk başkentinin Anadolu'ya taşınması ve İstanbul'da uluslararası bir yönetim kurulması için barış konferansına önerilerde bulunacağına ilişkin haberler gazetelere de yansımıştı. Fakat Fransa ile bu konuda bir yakınlaşma sağlanamamıştı. Bu nedenle Curzon, bir süre sonra bakanlar kuruluna tasarısının başarıya ulaşmadığını bildirmek zorunda kalmıştı (4 Ocak 1920, **İBA**, I, s. 300-308). Ne var ki **Mebuslar Meclisinin** toplanmasını izleyen gelişmeler karşısında İngiltere hükümeti, bu kez de **İstanbul**'u işgal edip Osmanlı yönetimine tam anlamıyla egemen olmaya yönelecekti.

B) TEMSİLCİLER KURULU - KOMUTANLAR TOPLANTISI (16-28 Kasım 1919)

Meclisin toplanacağı yer ve seçimler hakkında beliren görüş ayrılıklarını tartışıp kesin bir karara varmak isteyen **Temsilciler Kurulu**, Anadolu direnişini destekleyen kolordu ve tümen komutanları ile ortak bir toplantı düzenlemeyi zorunlu görmüştü. Bu amaçla 29 Ekimde çağrıda bulunulmuştu. Ancak M. Kemal'in belirttiğine göre Diyarbakır, Edirne ve Bursa'daki Kolordu Komutanları Cevdet, C. Tayyar Eğilmez ve Yusuf İzzet ile Balıkesir ve Bursa'daki Tümen Komutanları Kâzım Özalp ile Bekir Sami Günsay'a "aradaki uzaklık ve özel durumları" nedeniyle çağrı yapılmamış, kendilerine alınacak kararların duyurulacağı bildirilmişti (N, III, 185, 186). Ayrıca toplantıya görüşlerinden yararlanılabilecek bazı kişilerin katılması da yararlı bulunmuştu. Konya'daki Kolordu Komutanı Alb. M. Selahattin cephe ile önemli işleri olduğunu belirterek kendi yerine kurmay başkanını göndermişti.

Toplantılara 16 Kasım'da Temsilciler Kurulunun merkez yaptığı "Sultanı"de, yani kongre binasında başlanmıştı. 28 Kasım'a kadar süren oturumların bazılarında görüşlerinden yararlanılmak üzere çağrılan şu kişiler de katılmışlardı: Van Valisi Haydar Vaner, Ahmet (Alfred) Rüstem, Süreyya Yiğit, Menteşe (Muğla) Mutasarrıfı Hilmi, Husrev Gerede ve Sivas Valisi Reşit Paşa (U. İğdemir, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, s. IX).

Gündem "3" madde olarak saptanmıştı: Meclisin toplanacağı yer; Meclisin toplanmasından sonra Temsilciler Kurulunun ve ulusal örgütün alacağı biçim ve çalışma yöntemi; barış konferansının vereceği kararlardan sonra nasıl davranılacağı.

Toplantılara doğal olarak M. Kemal başkanlık ediyordu. İlk birle-

şimde güncel bazı konular görüşülmüş, gündeme ancak ikinci birleşimde geçilmişti. Bu ana sorunda başlıca "3" görüş belirmişti. **Temsilciler Kurulu** üyesi Ömer Mümtaz ile Süreyya Yiğit, Meclisin İstanbul'da toplanmasının doğru olmadığını savunmuşlardı. Mümtaz Bey'e göre bu, "esarete boyun eğmek" olurdu. B. Sami Kunduh, M. Müfit Kansu ve Hakkı Behiç Bayıç ise **İstanbul** dışında toplanılması gerektiğini belirtirken, Meclisin bir "**Ulusal Meclis**" (Assemblée) hatta **Kurucu Meclis** olmasını dilemişlerdi. B. Sami, bu konuda bir önerge de vermişti. Çok ayrıntılı olarak yazılan önergede **Kurucu Meclisin İstanbul** dışında bir an önce toplantıya çağırılması ve bir "geçici yönetim" in ilan edilmesi isteniyordu. Buna karşılık Kâzım Karabekir, İstanbul'da toplanmanın zorunlu olduğunu savunmuştu. Kendisinin anlattığına göre bir gün önce M. Kemal'le konuşmasında, **Temsilciler Kurulu** üyelerinden bazılarının **Eskişehir** ya da **Ankara**'da bir "**Ulusal Meclis**" toplayıp arkasından "**ulusal bir hükümet**" ilan etmek eğiliminde olduklarını öğrenmişti. Ama o bu görüşmede kendi görüşünü belli etmemiş, bu konuda değişik yerlerden gelen yazıları içeren dosyayı incelemeyi yeğlemişti. Nitekim toplantıda dışta toplanmaya karşı çıkarken bunun başlıca gerekçesini şöyle açıklamıştı:

"Herkes **İstanbul**'a gıdılmesini istiyor. **İstanbul**'daki büyük kişiler hep **İstanbul**'dan söz ediyor. Mebuslar Meclisi dışarıda toplanırsa millette, **İstanbul**'dan vazgeçildi zannım verir; dolayısıyla **İstanbul**'u kaybedeceğiz. En önemlisi bu..."

Bununla birlikte Karabekir, Anadolu'da bazı önlemler alınmasını da gerekli buluyordu. Buna göre **Temsilciler Kurulu** ve mebuslar mutlaka "2"ye ayrılmalı, bunlardan bir kısmı **İstanbul**'a gitmemeliydi. Böylece gerektiğinde dışta dayanılacak bir güçten yoksun kalınmazdı.

Söz alanlardan A.F. Cebesoy, R. Orbay, Alb. Selahattin, Ratıpzade Mustafa ve Haydar Vaner genel olarak Karabekir'i desteklemişlerdi. Cebesoy'a göre **Temsilciler Kurulu**, Meclisin sonuna dek varlığını dışarıda koruyup sürdürmeliydi. R. Orbay, **Kurucu Meclis** önerisine karşı çıkmış ve İstanbul ile bağların koparılmasını istemişti. **İstanbul**'da toplanmalı ve sonuna kadar direnilmeliydi. Bu nedenle konuşmasını '**İstanbul**'da da genel bir ayaklanmayı yavaş yavaş hazırlamaktan başka çare ve önlem görmüyorum" diye bitirmişti.

Ahmet Rüstem ise görüşlerini yazılı olarak açıklamıştı. Meclisin **İstanbul**'da ya da dışarıda toplanmasının bazı sakıncaları bulunduğunu belirten bu diplomata göre **İstanbul**'a gidecek mebusların tutuklanmaları olasılığı vardı. Dışta toplanma ise yeni bir savaşa yol açacağından "zaten bitmiş, tükenmiş olan bu halkın büsbütün yere serilip yok olup gitmesine neden" olabilirdi. Bu yüzden de kesin karar vermeden iç ve dış koşulların göz önüne alınmasını diliyordu.

Eğilim böylece belli olduktan sonra M. Kemal önerileri oya sunmaksızın durumu şöyle özetlemişti: "Şu halde toplanma yerinin **İstanbul**'da olmasında kesin zorunluluk vardır."

17 Kasım günkü birleşimlerde seçimlerden sonra İstanbul'a gidecek mebuslarla, olası gelişmeler karşısında alınması gereken önlemleri saptamak amacıyla bir toplantı yapılması konusu ele alınmıştı. Buna koşut olarak da **Temsilciler Kurulunun** varlığını sürdürüp sürdürmemesi tartışılmıştı. Mebuslarla tek bir yerde toplanmanın güç olacağı göz önüne alınarak Karabekir'in ayrı ayrı bölgelerde toplanılması yolundaki önerisi kabul edilerek bu yerlerin belirlenmesine çalışılmıştı.

M. Kemal, **Temsilciler Kurulunun** amaç edinilen ilkeleri gerçekleştirilebilmesi için üyelerinin Meclise girmelerinden yana olduğunu belirtmişti. Hakkı Behiç ile A. Rüstem de kendisini desteklemişlerdi. R. Orbay, üyelerin "mebus" olarak Meclise girmeleri görüşünü paylaşırken **Temsilciler Kurulu** diye bir şey kalmamasını, dışarıda yalnızca bir "Çalışma Grubu" (faal heyet) bulunması gerektiğini savunmuştu. Buna karşılık Karabekir, kurul üyelerinin Meclise girmelerine karşı çıkmıştı. Sonunda, İngilizlerin **Kars'ı** işgal ettiklerinde **İslam Şûrası** üyelerini tutuklayıp sürgün ettikleri de dikkate alınarak **Temsilciler Kurulunun** etkinliğini sürdürmesi ve Anadolu'da kalması uygun görülmüştü. Ancak bu karara M.M. Kansu, A. Rüstem ve B. Sami Kunduh olumsuz oy vermişlerdi. Bu arada Karabekir, **Sivas Kongresinin** ve **Temsilciler Kurulunun** Doğu Anadolu'yu ihmal ettiği yolundaki eski eleştirilerini yineler biçimde başkana şu soruyu yöneltmişti: "Erzurum'un bırakılması falan gibi bir karar karşısında kalınırsa ne yapılabilir? Temsilciler Kurulu ne yapar?" M. Kemal bunu şöyle yanıtlamıştı:

'Temsilciler Kurulu orada geçici bir hükümet kuracaktır.'

Ortak toplantının üçüncü günü olan 18 Kasım'da M. Kemal Meclis açıldıktan sonra **Temsilciler Kurulunun** "Mebuslar Meclisini ve milleti izlemek ve yönetebilmek" için daha yakın bir yerde bulunması gerektiğine dikkati çekmişti. Bunun üzerine şu kararlar alınmıştı:

1) Mebusların gruplar halinde toplanmalarını sağlamak ve onları şimdiden aydınlatmak üzere bir yönerge hazırlanması.

2) **Temsilciler Kurulu** üyesi olarak her "livadan bir mebusun delegesi olarak seçtirilmesi. **Temsilciler Kurulu** merkezinin **Eskişehir** yakınındaki **Seyitgazi** olması.

Fakat sonradan imzalanan metinde Temsilciler Kuruluna üye olacak mebusların Sancaklarda "1", bağımsız sancaklarla illerde "2"şer olması uygun görülmüştü. Öte yandan tutanakta merkezin **Seyitgazi**'ye taşınması yazılmasına karşın M. Kansu'nun aktardığına göre, gerçekte saptanan yer **Ankara** idi. Cebesoy aslında **Ankara**'yı istediği halde orası kabul edilmez diye ilk aşamada **Eskişehir**'i ya da **Seyitgazi**'yi önermişmiş. Kansu, "sonunda **Ankara** üzerinde karar verildi, fakat bu karar bir süre gayet gizli olarak aramızda kaldı. M. Kemal prensibi gereği, zamanında ilan olunacaktı" diyor (II, 445).

Bir komisyonca hazırlanan yönerge de 19 Kasım sabahı birleşiminde görüşülmüştü. Bu sırada **Müdafaa-i Hukuk** örgütünün kurulmasını

da sivil kişilerle askerlerin rolleri de tartışılmıştı. Kimi suçlamalara karşın M. Kemal, Karabekir ve Bekir Sami'nin görüşleri, her zaman tartışılan bu konuda bazı temel ilkelere de yansımıştı.

Bekir Sami, "Asker ve sivil memur ayrımı yapılmamalıdır; sivil de söz verir döner, asker de" diye ortak bir özelliğe değinirken Karabekir, "Millet kolordulara emreder; ben millet tarafından rica kabul etmiyorum" sözleriyle ulusal ordunun temel işlevini vurgulamıştı. M. Kemal de "Ne birincisinden, ne ikincisinden yüz çeviremeyiz" diye, birlik olmanın, bütünleşmenin zorunlu olduğunu anlatmak istemişti. Bu konuşmalar-dan sonra alınan karar şöyle formüle edilmişti:

"Ulusal örgütün ordu tarafından yönetilmesi ve sivil yönetim amirleri ile görevlilerinden de yararlanılması."

Temsilciler Kurulunca düzenlenen bu ortak toplantı, 28 Kasım dek sürmüştü. Ancak 21, 24 ve 25 Kasım günleri toplantı yapılmamıştı. Dördüncü günü izleyen birleşimlerde de yurdun çeşitli yörelerinden yapılan başvurular ya da güncel konular ele alınmıştı. 28 Kasımdaki son oturumda ise **İstanbul**'dan gelen Kara Vasıf'ın oradaki duruma ilişkin olarak vereceği bilgiler için gizli bir birleşim yapılmıştı. "13" gün süren toplantılara son verilirken alınan kararlar bir araya getirilmiş ve hazır bulunanlarca imzalanmıştı. Son **Mebuslar Meclisi**nin toplanması ve kapatılması ile gelişecek olayların daha iyi anlaşılmasına yardım edecek olan bu ortak kararlar şöyleydi:

*"1) Meclisin **İstanbul**'da toplanmasında sakıncalar ve tehlikeler olduğu halde, toplantının **İstanbul** dışında yapılmasını hükümet uygun bulmadığı için ve yurdu sarsıntıya uğratmaktan çekinerek, **İstanbul**'da toplanma zorunluğu kabul edildi. Ancak, aşağıdaki önlemlerin alınması gerektiği kararlaştırıldı:*

a) Bütün milletvekillerini durum üzerinde aydınlatarak teker teker düşüncelerini istemek,

*b) Milletvekillerinin **İstanbul**'a gitmeden önce **Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne** gibi yerlerde bölük bölük toplanarak, Millet Meclisi **İstanbul**'da toplanacağına göre, gerek **İstanbul**'da ve gerek dışarıda alınması gerekli güvenlik önlemlerini ve izlencemizin ilkelerini savunacak güçlü bir grubun kurulması yollarını düşünüp görüşmeleri,*

c) Derneğin örgütlerini çabucak yaymak ve güçlendirmek için kolordu komutanlarının, bölge komutanları ve askerlik şubesi başkanları aracılığı ile çabuk ve etkin yardımda bulunmaları,

ç) Sivil örgütlerin başında bulunan bütün yüksek görevlilerden -ne olur ne olmaz diye- ulusal örgüte bağlı kalacaklarına söz almak ve kendilerinin ellerinde bulunan araçlarla derneğin örgütlerini kurmaya ivedilikle girişmelerini istemek.

*2) Ulusal Meclis **İstanbul**'da tolandıktan sonra, milletvekillerinin tam güvenlik ve serbeslik içinde yasama görevlerini yapmakta olduklarını bildirecekleri güne değin **Temsilciler Kurulu**, şimdiye dek olduğu gi-*

bi, dışarıda kalarak ulusal ödevini yapacaktır. Ancak bütün sancaklardan birer, illerle bağımsız sancaklardan ikişer olmak üzere milletvekilleri arasından seçilecek kişiler tüzüğün 8. maddesine göre **Temsilciler Kurulu** üyesi olarak **Eskişehir** yakınında toplanacaklar; burada durumun açıklanması ve Ulusal Meclisteki yöntemimizin belirlenmesi ile ilgili görüşmeler yapılacaktır. Bunun için **Temsilciler Kurulu** da oraya gidecektir. Bu toplantıdan sonra **Temsilciler Kurulunun** üye sayısı uygun şekilde artırılacak, öteki milletvekilleri **İstanbul'da** Milli Meclise gideceklerdir. **Temsilciler Kurulunun** görevde bulunduğu sürece, ulusal örgütlerin kuruluşu ve çalışma yöntemi, tüzükteki gibi olacaktır.

Ulusal Meclis, tam güvenlik içinde bulunduğunu bildirdiği zaman, **Temsilciler Kurulu**, tüzükteki yetkisine dayanarak **Genel Kongreyi** toplantıya çağırıp on birinci madde gereğince, derneğin ileride alacağı durumun belirtilmesini kongrenin kararına bırakacaktır. Kongrenin nerede ve nasıl toplanacağı, o zamanki duruma göre belirtilecektir. Kongrenin toplantıya çağrıldığı zaman ile toplanması arasında geçecek süre içinde **Temsilciler Kurulu** **İstanbul hükümeti** ve **Ulusal Meclis Başkanlığı** ile kesin zorunluk görmedikçe resmi ilişkide bulunmayacaktır.

3) **Paris Barış Konferansı**, bizim için olumsuz bir karar verir ve hükümet ile Ulusal Meclisçe bu karar kabul edilirse, en uygun yolla ve çabuk olarak ulusal iradeye başvurulacak ve tüzükte açıklanmış olan ilkelerin gerçekleştirilmesine çalışılacaktır.

**M. Kemal, Rüstem, Ali Fuat, H. Rauf, K. Karabekir, Hakkı Be-
hiç, H. Selahattin, İbrahim Süreyya, Bekir Sami, Ömer Mümtaz,
Şemsettin."**

C) İNGİLİZ MUHIPLER DERNEĞİNİN KARŞIT GİRİŞİMLERİ

Amasya Görüşmelerinden sonra **Temsilciler Kurulunu** uğraştıran ve Ali Rıza Paşa hükümeti ile de görüş ayrılığını arttıran olaylardan biri, **İngiliz Muhipler** (Sevenler) **Derneği** Başkanı Sait Molla'nın mektupları olmuştu. Söz konusu mektupların örnekleri, onun evine hizmetçi diye sokulan ulusal örgütten biri tarafından elde edilmişti (**Söylev**, I, 212). Hepsî "12" tane olan bu mektuplar Çanakkale Mevki Komutanı Alb. Galatalı Şevket tarafından M. Kemal'e gönderilmişti (**HTK**, 58).

Sait Molla'nın, resmi görevi **British Relief Fund** (İngiliz Yardım Fonu) olan, ama İngiliz haberalma servisi olarak çalıştığı anlaşılan Rahip Dr. Robert Frew'a yazdığı mektuplar, ulusal harekete karşı bazı ortak girişimlerde bulunulduğunu, Anadolu'da karışıklıklar çıkartılmasına çalışıldığını gösteriyordu.

11 Ekim - 5 Kasım 1919 tarihleri arasında yazılan mektuplara göre beliren gerçekler şöyle özetlenebilir:

a) Sait Molla ile R. Frew arasında çok sıkı bir işbirliği kurulmuştur.

İngiliz Muhipler Derneği Başkanı ve Adalet Bakanlığı eski Müsteşarı Molla, Frew'a "Sayın dostum" ya da "Üstadım" diye hitap etmektedir. Onunla sık sık buluşmaktadır. Nitekim ilk mektubunda yeni aldığı bilgileri yazıyla ulaştırdığını belirtirken, "Yarın sabah kendim gelip geniş bilgi vereceğim" demektedir. Bu ziyaretler geceleri de yapılmaktadır. Ancak Sait Molla, izlendiğinden kuşkulananmakta, "gece olduğu için epeyce korktuğunu" da gizlememektedir.

b) Sait Molla, Padişah Vahidettin ve Damat Ferit ile Frew arasında da bir tür aracılık yapmaktadır. Sarayın ve sadrazamın isteklerini Frew'a aktardığı gibi ondan bazı girişimlerde bulunmasını da istemektedir. İlk mektubunda, Damat Ferit'in Anadolu'daki ulusal kuvvetlerin dağıtılmasını istediğini ve bunun için "seçimlerden önce" hükümete ortak bir nota verilmesini beklediğini belirten Molla, o gece kendisini ziyaret edecek İçişleri Bakanı Âdil'in de sadrazamın bazı "özel rica"larını bildireceğini eklemektedir. Onu izleyen mektubunda da Papazdan, duruma üzülen padişahın "teselli edilmesi"ni dilemektedir. Ayrıca, değiştirileceği söylenen polis müdürünün yerinde kalması için "gerekenlerin dikkatlerini çektiniz!" demektedir. Bu satırlarla Sait Molla, hiç kuşkusuz Frew'dan bu işler için İngiliz temsilcilerinin desteğini istemektedir.

c) Molla, bir "fon" yöneticisi olan R. Frew'dan para istemekte ve almaktadır. Görünürde bu paralar İstanbul'da ya da Anadolu'da ulusal harekete karşı çalışan dernek üyelerine ya da gizli ajanlara gönderilmektedir. Örneğin Frew tarafından "verilen 2.000 lira" **Adapazarı**'nda Hikmet Beye gönderilmişti. **Karacabey**'de bulunan kod numaralı bir ajana da "1.200 lira" yollanmıştır.

ç) **İngiliz Muhipler** derneğinin **Ankara, Kayseri, Karaman, Kon-ya** gibi merkezlerde "kod" numaraları ile çalışan ajanları vardır.

d) Ulusal hareket aleyhine olaylar yaratmaya, ayaklanma çıkartmaya ya da ayaklananlarla ilişki kurmaya çalışılmaktadır. Sait Molla, "çetelerimizden bir bölüğü yok ediliyor!" diye yakınmaktadır. Bazı planlarının ve Anadolu'daki örgütlerinin ulusal kuvvetlerce anlaşıldığını belirterek **Bozkır**'a gidecek adamların bundan "çokça" korktuklarını söylemektedir. Bir başka mektubunda "Sivas olayı"nı nasıl bulduğunu soruyor, böylece Şeyh Recep olayı ile ilişkisi bulunduğunu da belirtiyordu.

e) **İngiliz Muhipler** derneği ve Sait Molla, **Kürdistan Teâlî Derneği** ile de yakın ilişki içindedir. Gerçi Kürt derneğinden "Söz verdiği halde bir iş yapmadı" diye yakınmaktadır, ama gene de o dernekteki yakın dostlarıyla görüştüğünü ve verilen yönerge doğrultusunda Kürdistan'a adamlar gönderileceğini belirtmektedir. Ancak bunlar için "büyük bir ödenek" verilmesi gerektiğini eklemektedir. Ayrıca Ferit Paşanın sadaretten ayrılmasından sonra Müşir (mareşal) Zeki Paşanın hükümet başkanlığına getirilmesinde de yarar görmektedir. Ona göre "bu adam Kürtlere sözünü geçirebilecek durumdadır."

f) Molla, M. Kemal'in **İstanbul**'a dönmesini sağlamak için ona ve arkadaşlarına yumuşak davranılmasını istemektedir:

"Birkaç kez söylemek istediğim halde unuttuyorum. M. Kemal Paşaya ve onu tutanlara biraz yumuşak davranmalı, kendisi tam bir güvenle bura gelebilsin. Bu işe pek çok önem veriniz. Kendi gazetemizle onu destekleyemeyiz" (24.X.1919).

g) Mektuplar R. Frew'in, dolayısıyla da İngiliz temsilciliğinin, mebus seçimlerinin yapılmasını istemediklerini de kanıtlanmaktadır.

"Seçimleri askıda bırakmak ve geciktirmek için gerek Mustafa Sabri (Şeyhülislam) ve gerek Hamdi (Evkaf Bakanı) ve Vasfi Efendilerle uzun uzadıya, verdiğiniz yönerge sınırları içinde görüştüm. İş kabul ettiler. Mahallelerde propaganda başladı, bol para dağıtıp halkın kafasını karıştıracaklardır" (26.XI.1919).

Mektuplarının örneklerinin Kuvayimilliyeciler tarafından alındığını sezinleyen Sait Molla, **İstanbul** gazetesinin 8 Kasım sayısında bu örneklerin sahte olduklarını öne sürmüştü. Ama mektuplarda söz konusu edilen olaylar yaşanan gerçeklerdi. O nedenle **Temsilciler Kurulu** bunlar üzerine ciddiyetle eğilme gereğini duymuştu. İlk aşamada Sait Molla'nın bu girişimlerinden padişahın da haberli olduğuna ilişkin söylentiler doğru değilse, hükümetçe yalanlanması için Harbiye Bakanı Cemal Paşaya bir yazı yazılması uygun görülmüştü (**HTK**, 37 vd.). Arkasından, 6 Kasım günkü toplantıda da **Ankara**'daki ajanın Türkçe bilen bir yabancı olabileceği düşüncesiyle gerekli araştırmanın yapılmasına karar verilmişti. Bu arada M. Kemal, İstanbul'da iken tanışıp bir iki kez görüştüğü R. Frew'e özel bir mektup yazıp kendisini uyarmak istemişti. Ne var ki **Temsilciler Kurulu** 16 Kasım toplantısında, "vatan hainlerini kuşkulandırmamak için" Sait Molla'nın mektuplarının yayımlanmasını ertelerken, M. Kemal'in yazdığı mektubun gönderilmemesini de kararlaştırmıştı (**HTK**, 58). Ancak M. Kemal **Söylev**'de bu mektubu gönderdiğini açıklamaktadır. Buna göre Fransızca yazılan mektup 16 Kasımdan sonra postalanmıştır.

M. Kemal, yıllarca Türkiye'de yaşadığı için Türkler hakkında sağlıklı bilgiler edinmesi gereken Frew'e, "İstanbul çevresinde karşılaştığı kimi aymaz ve çıkarıcı kişiler" in etkisiyle yanlış yöne sürüklendiğini belirtmeye çalışmıştı. İngiliz Bnb. Noel'in giriştiği hareketin, "bütün uygarlık dünyasına karşı utanç verici" bir olay olduğunu hatırlattıktan sonra **Adapazarı**'na gönderilen paralarla da umulanın elde edilemeyeceğini belirten M. Kemal, şöyle devam etmişti: "Siz bir din adamı olarak siyasa oyunlarına, özellikle adam öldürmeye varacak işlere karışmak hevesine kapılmamalıydınız!" (**Söylev**, I, 218 vd.).

Ç) YAHYA KAPTAN OLAYI

Temsilciler Kurulu ile Ali Rıza Paşa kabinesi arasında anlaşmazlık doğuran önemli olaylardan biri de Yahya Kaptan'ın öldürülmesiydi. **İz-**

mit bölgesinde silahlı ulusal birlikler oluşturulurken **Kuvayimillîye** örgütüne tavsiye edilen Yahya Kaptan, ekim başlarında **Sivas**'tan verilen yetki ile o bölgede önemli bir birlik kurmayı başarmıştı. Böylece ulusal harekete karşı bazı çetelerin yıkıcı faaliyetleri de önlenmişti. Ancak aradan çok geçmeden 24 Kasım'da Kartal'daki **Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk** örgütü Başkanı Bnb. Ahmet Necati'den bir şikâyet telgrafi alınmıştı. Bunda Yahya Kaptan'ın köylülerden zorla para ve mal aldığı, köy içinde suçsuz adamları öldürttüğü öne sürülüyor, bu nedenle de yakalanıp hükümete teslim edilmesi gerektiği belirtiliyordu.

Ancak bu telgraf, içeriği kadar taşıdığı imza yönünden de Temsilciler Kurulunda kuşku ile karşılanmıştı. Kaldı ki Yahya Kaptan da görevini kötüye kullandığı ve ulusal örgütleri lekelediği için Bnb. Necati'den şikâyetçi olmuştu. İzmit'teki Tümen Komutanından ve Gebze Kaymakamından alınan bilgiler Kaptan'ı aklar, Bnb. Necati'yi de suçlar nitelikte olmuştu. Bunun üzerine **Temsilciler Kurulu** adına M. Kemal imzasıyla Harbiye Bakanı Cemal Paşaya bir mektup yazılarak Darıca yöresindeki olayları yaratanın Aslan Çetesi olduğu halde bunun Yahya Kaptan'a yüklendiği ve bunda Sait Molla'nın da parmağı olabileceği belirtilmişti (N, III, No. 202).

Cemal Paşadan bir yanıt alınamazken İstanbul'da temsilci durumunda olan Kara Vasıf'tan günlerce sonra alınan bir telgrafta da Yahya Kaptan açıkça suçlanmıştı. Bu suçlama Kaptan'ın sonu olmuştu. İstanbul'dan gönderilen bir birlik, 7 Ocak 1920'de Tavşancıl'a çıkararak Yahya Kaptan'ı sarmıştı. İzmit'teki Tümen Komutanı Vekilinin 14 Ocakta verdiği rapora göre Yahya Kaptan teslim olmuştu. Ancak köy dışına götürülerek kesici bir aletle öldürülmüştü (N, III, No. 211).

Yahya Kaptan olayı, Sait Molla'nın başında bulunduğu gizli örgütün ne denli etkin ve zararlı olduğunu kanıtlamıştı. Buna karşın Kara Vasıf'ın temsil ettiği **İstanbul**'daki Müdafaa-i Hukuk örgütünün **Temsilciler Kurulundan** ve komşu örgütlerden kopuk bir halde kendi başına hareket etmesinin ne gibi olumsuz sonuçlar doğuracağını göstermişti.

D) İSTANBUL'DAN GÖNDERİLEN TEFTİŞ KURULLARI

Temsilciler Kurulu ile komutanlar arasındaki görüşmeler sürerken Ahmet Fevzi Çakmak başkanlığındaki bir "teftiş kurulu"nun 25 Kasım'da **Sivas**'a gelmesi, bazı duraksamalara yol açmıştı. Ali Rıza Paşa kabinesi Anadolu'da durumu yerinde incelemek amacıyla yetkili kurulların gönderilmesini yararlı görmüştü. Bunların görev ve yetkileri de bakanlar kurulunun 3 Kasım günlü toplantısında saptanmıştı:

1) Genel durumu inceleyip yapılan işlemlerin mevcut yasa ve tüzükler hükümlerine uygun olup olmadığını saptamak.

2) Mebus seçimlerinin her türlü etkidenden uzak ve tanı bir serbestlik içinde yapılıp yapılmadığını belirlemek.

3) Müslümanlarla müslüman olmayan halk arasında anlaşmazlık olup olmadığını araştırmak, varsa bunların nedenlerini ve etkenlerini inceleyip giderilmesi için gerekli önlemleri saptamak.

4) Halka gerek seçimler, gerekse başka konularda sahip olduğu hak ve görevler yönünden gerekli bilgileri verip kendilerini aydınlatmak.

Bu çok kapsamlı görevleri yerine getirebilmeleri için, teftiş kurullarına olağanüstü yetkiler tanınmıştı. Gerekğinde bütün görevlileri uyaraabilecek, dahası onların görevlerini sürdürüp sürdüremeyeceklerine karar verecek ve bu konuda gerekli makamlara önerilerde bulunabileceklerdi (Karabekir, *İH*, 372).

Bu görev ve yetkilerle Anadolu'ya "2" ayrı teftiş kurulu gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Kurullar "3"er üyeden oluşturulmuştu. Bunlardan birincisinde Emekli Gnl. Hurşit başkanlığında Sadaret eski Müsteşarı Emin ve Yargıtay üyelerinden Ömer Lütfi görev almışlardı. İkincisi ise Tüm Gnl. Ahmet Fevzi Çakmak başkanlığında olup Yargıtay üyelerinden Cafer İlhami ve Fetva Emni yardımcı Hasan Efendiden oluşmuştu. Kurulların bölgeleri de şöyle saptanmıştı. Hurşit Paşa Kurulu, **İzmit**'ten başlayarak **Eskişehir, Konya, Afyon, Aydın, Balıkesir, Bursa** bölgelerini dolaşacaktı. A. Fevzi Paşa Kurulu ise **Ankara, Sivas ve Erzurum** illerinde incelemelerde bulunacaktı (Gökbilgin, II, 147 vd.).

Hükümetin böylesi kurullar göndermesinde başlıca iki düşünce etken olmuştu. Yürürlükteki yasa ve hükümlerin Anadolu'nun her yerinde uygulanmasını sağlayarak "isyan" ya da "ihtilal" görünümünü ya da suçlamasını ortadan kaldırmak ve seçimlere karışıldığı yolundaki iddiaları yerinde incelemek. Çünkü **Hürriyet ve İtilaf** Partisi seçimlere katılma kararında ısrar ederken **Temsilciler Kurulu** ile **Müdafaa-i Hukuk** gruplarının tutumlarından yakınmıştı. 28 Ekimde sadarete sunulan protesto yazısında, "Kuvayimilliyeye temsilcileri adını alan maskeli İttihatçılar"ın yasal olmayan davranışlarının "yerlerinde inceletilerek" saptanacak duruma göre "yasal cezaların verilmesi" istenmişti (**BTTD**, 60, s. 5). Teftiş kurulları da bu başvurunun hemen ertesinde oluşturulmuştu.

Başkentte bu girişimler sürerken Cemal Paşanın bu konuda Sivas'a herhangi bir bilgi vermemesi, M. Kemal ve arkadaşlarında bazı kuşku uyandırmıştı. Bu nedenle **Temsilciler Kurulu** ilk olarak Cemal Paşadan A. Fevzi Paşa kurulunun **Aydın** cephesine gönderilmesinin nedenini sormuştu (**HTK**, 43). Ama sonradan bu haberin doğru olmadığı, kurulun Ankara-Sivas-Erzurum bölgesine gönderildiği öğrenilmişti. Durumu yeniden değerlendiren **Temsilciler Kurulu**, Cemal Paşadan daha ayrıntılı açıklama istemişti. Kurulun hangi amaçla gönderildiği sorulurken Kâmil Paşa kabinesinde polis müdürlüğü yapmış olan Cafer İlhami ile Fetvahanede görevli birinin bu kurulda görev almalarının "hikmeti" üzerinde durulmuştu (**N**, III, No. 189). Ama **Temsilciler Kurulu**, Fevzi Paşa heyetinin geçeceği yerlerde ulusal gösterilerle karşılanmasını da

gerekli görmüştü. Kurulun özel ilişkilerine karışılmayacak, istirahatları sağlanacaktı. Ancak ulusal amaç aleyhine bir davranışları olursa "zararlarının sınırlandırılması" yoluna gidilecekti (**HTK**, 46).

* Teftiş kurulları İstanbul'dan 10 Kasım'da ayrılmışlardı. A. Fevzi Paşa kurulu **Ankara**'ya, Karadeniz yoluyla gitmeyi yeğlemişti. **Havza**'ya vardığında da oradan İstanbul'a ilk raporunu göndermişti. Bunda yöredeki Müslüman olan ve olmayan gruplar arasında tam bir uyum (imtizac) bulunduğu, yerel ulusal örgütün (Müdafaa-ı Hukuk) hükümete yardımcı olduğu, örgütte bulunan İttihatçıların kötü kişiler olarak tanınmadığı ve seçimlerin tam bir serbestlik içinde yapıldığı belirtilmişti. Bununla birlikte kurul, yöredeki asayiş bozan bazı olaylar görüldüğüne de değinerek bunları önlemek için jandarma birlikleri arasında bazı kimselerin görevlerine son verilmesi, boş yargıçlıklara atama yapılması gibi bazı önerilerde de bulunmuştu (Gökbilgin, II, 150).

A. Fevzi kurulu, **Amasya**'daki incelemelerinin sonucunu da bir telgrafla İçişleri Bakanlığına bildirmişti. Bunda da asayişin genelde iyi olduğu, seçimlere karışılmadığı, Hristiyanların da seçimlere katıldığı, mebus seçilen Bekir Sami Kunduh'un İttihatçı diye tanınmakla birlikte, yöredeki mutasarrıflığı sırasında sevgi ve saygı uyandırdığı belirtilmişti (Agy., 152).

O günlerde Fevzi Paşanın, A.F. Cebesoy'un ayrılması ile boşalmış bulunan XX. Kolordu Komutanlığına atandığına ilişkin bazı haberler de çıkmıştı. Konu, Temsilciler Kurulunun komutanlarla yaptığı toplantının daha ilk günü ele alınmıştı. Öncelikle haberin doğru olup olmadığı Cemel Paşadan sorulurken **Ankara**'daki kolorduya Cebesoy'dan başka bir komutanın kabul edilmemesine ve Fevzi Paşaya da "gelmemesi" için yazı yazılmasına karar verilmişti (**HTK**, 74). Ayrıca Fevzi Paşanın yaveri Ütgm. Ali'nin ulusal örgütler aleyhine konuşmalar yaptığı öne sürüldüğünden, kendisinin izlenmesi için Amasya'daki kolorduya gereken yönerge gönderilmişti. Bu nedenlerle söz konusu kurul, **Samsun**'dan **Sivas**'a gelirken Karabekir'in deyimıyla "bilerek ya da bilmeyerek ulusal örgütlenme" aleyhinde bir görünüm yaratmıştı (**İH**, 416).

Fevzi Paşa kurulu, 25 Kasım'da Sivas'a ulaşmıştı. Karabekir'in aktardığına göre, meydana gelen olumsuz havayı gidermek için kendisi bazı girişimlerde bulunmuştu. Ertesi sabah Fevzi Paşa ile özel bir görüşme de yapmıştı. Bu görüşmede Teftiş Kurulu Başkanı, M. Kemal ile A.F. Cebesoy'u "tutkularına ve çıkarlarına düşkün" kişiler olarak suçlamıştı. M. Kemal'in, hükümetin şeklini değiştirip "diktatör" olmak istediğini de öne sürmüştü. Bu nedenle Karabekir'den onları desteklemekten vazgeçmesini istemişti. O zaman M. Kemal'i "İstanbul'a çekmenin" (celbetmek) de daha kolay olacağını eklemişti. Karabekir, M. Kemal'den "daha hamiyetli ve değerlisini İstanbul'da iken arayıp" bulamadığını, öteki komutanların başkentte "esaret altında" oturmayı yeğledikleri yanıtını vererek kendisini yatıştırmaya çalışmıştı. Sonunda da onu ulusal direncin gerekli olduğuna inandırmıştı (**İH**, 372 vd.).

Kâzım Özalp'ın S. Selek'e anlattıkları da Fevzi Çakmak'ın başlangıçtaki bu olumsuz tutumunu doğrulamaktadır (**Anadolu İhtilali**, I, 159).

Öte yandan Fevzi Paşanın Kolordu Komutanlığı konusunda Sivas'a gelmeden önce yazdığı mektup komutanlarla yapılan toplantıda okunmuştu. Tutanaklara yansıdığına göre paşa, orduda karışıklık (iğtişâş) bulunduğunu öne sürmüştü ve **Temsilciler Kurulunu** da bundan ötürü suçlamıştı. Ancak kendisinin "vaziyeti görüp komutanlıktan vazgeçtiği" açıklanınca tartışmaların sürdürülmesine gerek görülmemişti (**HTT**, 104).

Bu gelişmelerden sonra Fevzi Paşa kurulu ulusal örgüt hakkında olumlu rapor düzenlemişti. 30 Kasım tarihli bu raporda bu örgütlenmenin "düşmanların olası bir saldırısına karşı Müslümanlar arasında birliği sağlama ve vatanın hukukunu koruma" amacıyla oluşturulduğu ve halifelik makamı ile saltanat hükümetine yardımcı olmaya çalıştığı vurgulanmıştı. Köy bekçileri dışında halka silah dağıtılmadığı, zorla para ve asker toplanmadığı da belirtilmişti (Gökbilgin, II, 153 vd.). Kurul üyeleri İçişleri Bakanlığına çektikleri telgrafta da **Sivas**'ta mebus seçimlerinde zorlama ve yasalara aykırı bir şikâyetle karşılaşmadıklarını da açıklamışlar, kentte son günlerde toplanan "kongre"de, yani komutanlarla yapılan ortak toplantıda, Meclisin **İstanbul**'da toplanmasının kararlaştırıldığını da bildirmişlerdi.

30 Kasım'da **Sivas**'tan ayrılan teftiş kurulu, **Erzincan** üzerinden **Erzurum**'a gitmişti. Oradan da **Trabzon**'a geçmiş ve incelemesini bitirerek **İstanbul**'a dönmüştü. Kurulun **Trabzon** ve çevresinde bazı olayları ve şikâyetleri hükümete ilettiği anlaşılmaktadır. Özellikle 3. Tümen Komutanı Yrb. Halit'in "bir komitacı ruhu ile siyasetle" uğraştığı, seçimlere karıştığı öne sürülmüştü. Bunun üzerine Harbiye Bakanlığı onun görev yerini değiştirmiş ve Karabekir'den de şikâyetlerin incelenmesini istemişti. Ancak Karabekir, onun koyu bir ulussever olduğu için çevresinde tepkiler uyandırdığını söyleyerek şikâyetlerin kaynağının Ömer Fevzi olduğunu belirtmişti (**İH**, 15 vd.).

İkinci teftiş kuruluna gelince, Hurşit Paşanın başkanlığındaki bu kurul **İzmit** üzerinden ilk önce **Konya**'ya varmıştı. Başkan orada **Öğüt** gazetesine verdiği demeçte, sözcüğün tam anlamıyla yansız bir kurul olduklarını söyledikten sonra, "ulusal hareket yanlıları, vatanın mutluluğuna hizmet ettiği sürece o kuvvetten yararlanılması doğaldır" demişti. Bu olumlu ve ılımlı yaklaşım kurulun teftişleri sonunda da dile getirilmişti. Hurşit Paşa, **Konya**'daki "teftiş"in sonucunu da bir demeçle açıklamıştı. Buna göre **Kuvayimilliyenin** hükümet işlerine karıştığı, zorla para toplandığı savlarının gerçek olmadığı anlaşılmıştı. Hayırlı bir amaç için yardım toplanır ve o amaç için harcanırsa, kimse buna bir şey diyemezdi. Kurul, **Bozkır** olayının da saf halkın aldatılması sonucu çıktığı kanısına varmıştı.

Konya'dan **Afyon**'a geçen teftiş kurulu, orada da yolsuzluk ya da baskı yapıldığını kanıtlayacak bir olay bulamamıştı. Orada Ermenilerin de seçime katıldıkları saptanmıştı. Hurşit Paşa, **Afyon**'daki incelemeleri-

nin sonucunu da kentteki **Sözlürlüğü** gazetesine açıklamıştı. Bundan sonra kurul İstanbul'a dönmüştü (Gökbilgin, II, 148 vd.). Kısacası Ali Rıza Paşa kabinesinin Anadolu'ya gönderdiği teftiş kurulları, kimi üyelerin kişisel eleştirileri dışında **Temsilciler Kurulu** ve **Müdafaa-i Hukuk** örgütlerini suçlu, "ası" gören raporlar hazırlama gibi bir tutum içinde olmaları, aksine ulusal direniş haklı bulan, aklayan bir dil kullanmışlardı.

E) MEBUS SEÇİMLERİ

Temsilciler Kurulunun komutanlarla ortak toplantısında Meclisin İstanbul'da toplanması kabul edilmiş, seçimlere ilişkin bazı ilkeler saptanmıştı. Hatta seçilen mebuslara gönderilecek bir yönerge hazırlanmış ve onlarla yapılacak toplantıların yerleri belirlenmişti. Ali Rıza Paşa kabinesi de seçimlere önem verdiğinden mebus seçimleri en güncel ve önemli bir konuya dönüşmüştü.

Hazırlanan yönergede Meclisin **İstanbul'da** toplanmasına hangi nedenlerle karar verildiği açıklandıktan sonra, seçilenlerin başkente gitmelerinden önce görüş alışverişinde bulunmak amacıyla grup toplantıları düzenleneceği belirtiliyordu. Toplantı yerleri, bu kez şöyle sıralanıyordu: **Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Bursa, Bandırma, Edirne**. Toplantılarda tartışılacak "2" konu da varılan karara uygun olarak, İstanbul'da ve yurtda alınacak önlemler ve Mecliste birleşik ve dirençli bir grup oluşturma diye bildiriliyordu (**Söylev**, I, 200 vd.).

Temsilciler Kurulu, ulusal harekettten olan kişilerin seçimlerini sağlayabilmek için **Müdafaa-i Hukuk** örgütlerinin seçimlerde etkin bir rol oynamasını gerekli bulmuştu. Bu nedenlerle adayların ancak örgütlerce belirlenmesine karar verilmişti. Bağımsız adaylıklara da bazı sınırlamalar getirilmişti. Kurulun 28 Ekimde aldığı karara göre herhangi bir kişinin kendi adına seçime katılabilmesi için, adaylığının "300" imza ile önerilmesi gerekiyordu (**HTK**, 35). Bu karar çerçevesinde birçok yerde halk tarafından önerilen adaylar olmuştu. Örneğin M. Kemal de Erzurumluların "500" imzalı bir önergeleriyle oradan aday gösterilmişti (**AI-AB**, No. 70). Öte yandan **Ahalî İktisat** Partisi de M. Kemal'i **Sivas** adayları arasına almıştı, ama o 7 Kasım'da **Erzurum'dan** mebus seçilmişti. **Temsilciler Kurulunun** öteki üyelerinden bir kısmı da değişik yerlerden aday olmuşlardı. R.Orbay ve Kara Vasıf, **Sivas'tan**; B. Sami Kunduh, **Amasya'dan**; Refet Bele, **İzmir'den**; İbrahim Süreyya, **Manisa** (Saruhan)'dan; M. Müfit Kansu da **Hakkâri'den** seçilmişlerdi.

1) HÜRRİYET VE İTİLA'IN BOYKOTU

Anadolu'da ve **İstanbul'da** seçimlere ilgi artarken bir süredir seçim-

İttihatçıların katılmayacağı söylenen **Hürriyet ve İtilaf** Partisi, kesin tavrını ortaya koyarak seçimleri boykot ettiğini açıklamıştı. Onun yakınmalarının karşılığını, gerçekte İttihatçı bir örgüt olduğunu öne sürdüğü **Kuvayimilliyenin** baskısı altındaki seçimlerin serbest olmayacağı oluşturuyordu. Partili, bu görüşünü daha Damat Ferit işbaşında iken 26 Eylül 1919'da sadrazamlığa verdiği yazıda açıklamıştı. Ali Rıza hükümeti kurulduktan sonra, 13 Ekimde sunulan ikinci başvuruda da aynı görüşler yinelenmişti.

Aradan 15 gün geçtikten sonra bu kez daha ayrıntılı bir şikâyet dilekçesi hazırlanmasına girişilmişti. Bu sırada Ali Rıza Paşa, partinin Başkanı Alb. Sadık'ı çağırarak kendisinden Kara Vasıf'la görüşmesini ve seçimler için ortaklaşa listeler düzenlemelerini istemişti. Ancak **Hürriyet ve İtilaf** yöneticileri, "siyasal bir parti olarak" asla tanımadıkları böyle bir "askeri heyet"le pazarlığa girişmişçesine milletvekili çıkarmayı kendi onurlarını ve "milletin seçme hakkını" yaralayıcı nitelikte gördüklerini belirterek Kara Vasıf ile görüşmeyi kabul etmemişlerdi. Arkasından da hazırlamış oldukları bir dilekçeyi (takriri) sadrazamlığa sunmuşlardı.

Partinin mührünü ve Sadık Beyin imzasını taşıyan 28 Ekim 1919 tarihli bu üçüncü başvuruda, Hürriyet ve İtilafçılar, **Kuvayimilliyeden** şikâyetlerini daha ayrıntılı olarak açıklamaya çalışmışlardı. Bu nedenle dilekçelerine yakınmalarına yol açan olayların sıralandığı bir liste de eklemişlerdi.

Bu başvuruda **İttihat ve Terakki Komitesinin** "10" yıldan beri "çesitli yolsuzluk ve zulüm araçları ile doldurduğu kasalarının kapılarını 8 aydır" açtığı, mütarekeden sonra başkentte toplanan bazı "subayları ve generalleri doyurup" Anadolu'ya gönderdiği öne sürülüyordu. **Kuvayimilliyecilerin** "Anadolu'nun her köşesinde" seçim işlerine karıştıkları görüşünün savunulduğu dilekçede toplanan "Milli Kongreler" de "halk ve seçim çevreleri üzerinde baskı" kurmaya yönelik girişimler olarak nitelendirilmişti. Amasya Görüşmelerine değinilirken de böyle bir anlaşma "ülkede dördüncü bir kuvvetin kabulü" anlamına gelir diye eleştirilmiş ve hükümet, "emre uymamaktan dolayı padişahın iradesi ile rütbesi kaldırılan biri", yani M. Kemal ile anlaşmaya çalıştığı için suçlanmıştı. Bunlardan ötürü **Hürriyet ve İtilaf** başkanı "durumun normal hale getirilmesini bekleyerek bugünkü seçimlere kesin olarak katılmayacağını" üzülererek arz" etmişti. Dilekçenin sonunda da Anadolu'da olup bitenlerin incelenmesi için kendi partilerinden seçilecek bir heyetin gönderilmesi ve suçlulara gereken cezaların verilmesi istenmişti.

Başvuruya eklenen listede "incelenmesi" istenen olaylar "30" madde olarak sıralanmıştı. Bunların çoğu ulusal harekete karşı tutumlarından ötürü görevden uzaklaştırılan ya da göreve başlanamaları istenenlere ilişkindi. Ankara Valisi Muhittin, Konya Valisi Cemal ve Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey olayları bunlar arasındaydı.

İddiaların bir bölümü de halktan usulsüz olarak para toplandığına ilişkindi. **Eskişehir**'den "70.000"; **Sivrihisar**'dan "35.000"; **Edremit**'ten

"40.000", **Kütahya**'dan "120.000" lira alındığı ya da istendiği öne sürülüyordu. Bunlar dışında **Kastamonu**'da aday olarak gösterilen "4" kişinin de İttihatçı olduğu belirtilerek bunun da "teftiş" edilmesi isteniyordu.

Hürriyet ve İtilaf'ın başvurusunda en anlamlı iddia, **Erzurum Kongresine** ilişkin 21. madde idi. Bunda kongrenin "seferberlik ve geçici hükümet" ilan etmesi, M. Kemal ile R. Orbay'ın "yerli ahaliden" olmadıkları halde kongreye katılmaları ve kolordu komutanının (Karabekir) Müdafaa-ı Hukuk işlerine karışması usulsüzlük ya da kanunsuzluk olarak hatırlatılıyordu (Hamdi Atamer, **BTDD**, 60, s. 4-9. Metin).

Hürriyet ve İtilaf Partisinin seçimleri boykot etmesi, küçümsenecek bir olay değildi. Nitekim İngiliz temsilciliği, bunu, seçimleri erteleyebilecek bir gelişme olarak değerlendirmişti. Alb. Sadık'ın başvurusu İngilizceye çevrilerek Lord Curzon'a da iletilmişti. Yüksek Komiser Robeck, 12 Kasım günlü yazısında, partinin "İttihatçılar ve Milliyetçiler" yüzünden seçimlere girmediğini ve "karşı taraf" ile görüşmelere girilmeyeceğini belirtmişti (**İBA**, I, 199 vd.).

2) MİLLİ KONGRENİN GİRİŞİMLERİ

İktidar partisi durumundaki **Hürriyet ve İtilaf** seçimlerden çekilirken **Milli Kongre**, seçimlerin güven içinde yapılabilmesi için bazı girişimlerde bulunmuştu. Kongre yöneticileri başkentteki siyasal parti ve derneklerin temsilcilerini bir toplantıya çağırışlardı. Bu arada İstanbul'da bazı yeni partiler de kurulmuştu. Bunlar içinde Yusuf Akçura, M. Emin Yurdakul, A. Refik Altınay, Dr. Adnan Adıvar ve Ahmet Mithat gibi "Türkçü" sayılanların 21 Ekimde kurdukları **Milli Türk Partisi** de bulunuyordu.

Milli Kongrenin çağrısı üzerine yapılan toplantıdan sonra **Temsilciler Kuruluna** da başvurulmuştu. 3 Kasım'da **İkdam**'da bir örneği yayımlanan metne göre, **Milli Ahrar, Sulh ve Selamet, Ahali-i İktisat** ve **Sosyalist Birliği** gibi partilerle "60" kadar dernek adına hareket ettiğini belirten **Milli Kongre**, seçimlere ilişkin söylentiler hakkında Temsilciler Kurulunun dikkatini çekme gereğini duymuştu. Dr. Esat Işık adına çekilen telgrafta toplanacak Millî Meclis'in "ülkenin ölüm ya da kalmı"na ilişkin önemli kararlar alacağına değinilerek İttihatçıların bu Mecliste bulunmamaları istenmiş ve **Müdafaa-i Hukuk** örgütünün seçimlere karışmaması gerektiği vurgulanmıştı.

Bildiri niteliğindeki bu telgraf, **Temsilciler Kurulunda** olduğu gibi **İstanbul** basınında da çeşitli tepkiler doğurmuştu. **Temsilciler Kurulu**, 4 Kasım'da, söylentilerin yanlış ya da doğru olduğunu belirlemenin güç olduğunu, Esat Işık'ın da "İttihatçılığı canlandırmakla uğraştığı"nın öne sürüldüğünü dikkate alıp seçimlerin "tamamıyla ulusun isteğine bağlı" bulunduğunu kararlaştırmıştı. M. Kemal'in kurul adına verdiği

yanıt da bu doğrultuda olmuştu: "Mebuslar Meclisinin şunun veya bunun hoşuna gitmeyeceğinden dolayı derneğimiz hiçbir sorumluluk kabul etmez" denilmişti (Gökbilgin, II, 160-162).

İkinci seçmenler ve mebus adayları belli olunca kimi İttihatçıların da seçilecekleri artık belli olmuştu. **Milli Kongre** de İstanbul için bir aday listesi düzenleyerek ilan etmişti. Başta Prens Sabahattin'in yer aldığı bu listede Dr. Adnan Adıvar, Celalettin Ârif, basından Ahmet İhsan ve Rauf Ahmet, Bankacı Hasan Ferit ve Dışişlerinden Reşat Hikmet gibi tanınmış kişiler bulunuyordu (Agy., II, 166).

Milli Kongrenin mebus adayı gösterdiği Prens Sabahattin bazı partilerce de destekleniyordu. Kasım başlarında kendisinin Ali Rıza Paşa yerine sadrazamlığa getirileceğine ilişkin haberler de yayılmıştı. Daha önce de Dışişleri Bakanı olacağı öne sürülmüştü. Yabancı askerlerin kol gezdiği, Yüksek Komiserlerin olayları yönlendirmeye çalıştığı **İstanbul**'da İttihatçı karşıtı bir hanedan mensubunun yönetiminde etkin bir yer almasının bazı çevrelerce bir çıkış yolu olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak **Temsilciler Kurulu** ve M. Kemal, Prens Sabahattin'in sadaretine şiddetle karşı çıkmışlardı (**İBA**, I, No. 88 Ek). Sonunda saray ve hükümet bu yoldaki söylentilerin asılsız olduğunu açıklama gereğini duymuştu (Gökbilgin, II, 166). Bu yalanlama onun mebus seçilmesini de önlemişti.

F) GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA FRANSIZ İŞGALLERİ VE İLK GÖRÜŞMELER

Temsilciler Kurulu ile Ali Rıza Paşa hükümeti arasında belirli koularda da olsa bir uyuşmaya varılması, o zamana kadar Anadolu hareketini İngiltere hükümetinin gözüyle değerlendiren Fransa'nın M. Kemal ve Sivas ile doğrudan ilişki kurmaya yönelmesine de yol açmıştı. Bu yönelmenin Osmanlı topraklarının paylaşılması için İngiliz meslektaşı Sykes ile birlikte kendi adlarıyla anılan bir tasarı hazırlamış olan George Picot aracılığı ile yapılması da ayrı bir önem taşıyordu.

1) ANTEP-URFA-MARAŞ YÖRESİNİN FRANSIZLARA DEVREDİLMESİ

Sykes-Picot Anlaşmasına göre, **Kilikya** ile **Kürdistan** arasında kalan bölge, yani **Musul**, **Antep**, **Urfa**, **Maraş** ve **Adana** bölgesi Fransız "nüfuz alanı" olarak ayrılmıştı. Ancak savaş sona erdiğinde bu yöredeki galip güç İngilizler olduğu için işgallere de onlar başlamışlardı. Böylece **Musul** ve **İskenderun**'dan başlayarak 24 Mart 1919'a kadar geçen sürede **Ayıntap**, **Maraş** ve **Urfa**'yı da ele geçirmişlerdi. Buna karşın Fran-

sızlar, 11 Aralık 1918'de çoğu Ermenilerden oluşan "400" kişilik bir kuvvetle **Dörtıyol**'a girmişler, daha sonra **Çukurova**'ya yönelerek 17 Mart 1919'da **Mersin**'i ve **Pozantı**'ya kadar **Adana** ilini işgal etmişlerdi.

Ne var ki, barış görüşmelerine geçildiğinde, paylaşma ve Ortadoğu'ya verilecek düzen konusunda İngiltere ile Fransa arasında görüş ayrılıkları ya da çıkar çatışmaları da başgöstermişti. İngiltere özellikle zengin petrol yataklarının bulunduğu **Musul**'u Fransızlara bırakmamak için bütün diplomatik becerisini sergilemeye başlamıştı. Sonunda, **Dörtler Konseyi**nin 15 Eylül 1919'da onayladığı bir çözümde anlaşılmıştı. Buna göre **Adana**, **Maraş**, **Antep** ve **Urfa** Sancakları ile **Suriye**'deki İngiliz birlikleri 1 Kasım'a kadar buralardan çekilecek, yerlerini Fransızlara bırakacaktı. **Şam**, **Halep**, **Hama** ve **Humus** da yeni kurulacak Arap devletinin sınırları içinde kalacaktı. Böylece **Musul**'u kendi etkinlik bölgesi içine alan İngilizler Güneydoğu Anadolu'dan çekilirken yerlerini Fransızlara bırakmışlardı.

Bölgenin Fransızlara devredileceği haberi halk arasında tepki yaratmıştı. Fransızların işgal ettikleri yerlerde kötü davrandıklarını, Ermeni komitacılarını ön plana çıkardıklarını bilen halk, mitingler düzenleyerek, protesto telgrafları çekerek bu devir işini önlemeye çalışmıştı. Söz konusu anlaşma haberi, **Temsilciler Kuruluna** ulaştığında M. Kemal, Diyarbakır'daki Kolordu Komutanlığına 26/27 Ekimde çektiği telgrafta, **Maraş**, **Antep** ve **Urfa**'nın Fransızlarca işgalinin önlenmeye çalışılmasını, buna olanak bulunamazsa işgalcilerin barınmalarını güçleştirecek önlemlerin alınmasını bildirmişti. Ancak Fransızların bu kentleri işgal etmelerinin önüne geçilememişti.

Bölgedeki İngiliz Komutanı Gnl. Wager, Maraş mutasarrıflığına kent'in Fransızlara devredileceğini bildirdiğinde mutasarrıf, bu konuda Osmanlı hükümetinden bir emir almadıklarını ve işgalin Mondros hükümlerine aykırı olduğunu belirtmişti (Gökbilgin, II, 188). Fakat bunun bir etkisi olmamış, Fransızlar 29 Ekimde **Maraş**'ı işgal etmişti. Aynı gün **Antep** de Fransızlara devredilmişti. İngilizler burada savaş suçlusu ya da Ermenilere zulüm yaptıkları savıyla birçok kişiyi tutuklamış, bunlardan birkaçını da Mısır'a sürmüşlerdi. Kentin Fransızlara bırakılacağı kesinleştiğinde Antep'liler bir örgüt çevresinde birleşme gereğini duymuşlardı. Birinci Dünya Savaşı sonunda kurulan **Cemiyet-i İslamiye** etkinliklerini artırırken, 23 Ekimde de **Müdafaa-i Hukuk** örgütünü kurmak için gerekli izni almışlardı (Tansel, II, 214).

Fransızlar **Maraş** ve **Antep**'ten bir gün sonra (30 Ekim) **Urfa**'yı da işgal etmişlerdi. İngiliz komutan 24 Mart 1919'da kente girdiklerinde kendilerini karşılamayan Mutasarrıf Nusret Beyi azarlamaya yeltenince, ondan şu yanıtı almıştı: "Haksız olarak memleketimi işgal eden bir kuvveti karşılamaya çıkmak, bir Türk mutasarrıfına yakışmaz. Bir misafir gibi gelseydiniz sizi **Birecik**'te karşılardım!" Fakat Nusret Bey İngilizlerin şikâyeti üzerine İstanbul hükümetince geri çağırılmış, Ermenilere göç ettirme olayında suç işlediği savıyla açılan dava sonunda da idam edilmişti.

Fransız işgali Ermenileri yeniden harekete geçirdiğinden bölgede kanlı olaylara da neden olmuştu. **Urfa**'ya giren Fransızlar Osmanlı hükümetine başvurmaksızın jandarma komutanını görevden uzaklaştırmışlar, **Suruç**'ta kaymakam ile jandarma komutanını tutuklayıp Adana'ya göndermişlerdi. İngilizler **Kürtleri** desteklemişken, Fransızlar Ermenilerin koruyuculuğunu üstlenmişlerdi. Bu ayrılık ve ikilem yöredeki aşiretlerin huzursuzluğunu daha da artırmıştı. Bu nedenle 17 Kasım 1919'da Dinaî, Becaylı, Baraz, Milli, Bozan ve Dıdan gibi aşiretlerin başkanları **İstanbul**'a İçişleri Bakanlığına bir telgraf çekerek, Selçuklulardan bu yana Türklerin ve Kürtlerin vatanı olan **Urfa**'nın Osmanlı devletine bağlı kalmasını istediklerini bildirmiş ve bu dileklerinin Paris Barış Konferansına iletilmesini istemişlerdi (Gökbilgin, II, 194 vd.).

Maraş'ta da Fransız işgali gerginliği artıran üzücü olaylarla başlamıştı. İlk olarak **Uzunoluk** ya da Sütçü İmam olayı denen kanlı olayla karşılaşmıştı. Kente Fransız birliklerinin girişinden iki gün sonra, bazı Fransız askerleri ile onların arasında bulunan bir kısım Ermeniler, **Uzunoluk Hamamı**'ndan çıkan Türk kadınlarının yollarını kesmiş ve "Burası artık Türklerin değildir; Fransız memleketinde peçe ile gezilmez!" diye içlerinden birinin peçesini yırtmışlardı. Kadınların bağışması ile olay yerinde toplanan halk protesto yollu bazı sözler söyleyince Fransızlar üzerlerine ateş açmış ve birkaçını yaralamışlardı. Bu sırada Sütçü İmam diye tanınan Hacı, olayı yaratan askeri tabancayla öldürmüştü (**HTVD**, 11, Belge. 273). Fransızlar halk tarafından korunan Sütçü İmam'ı ele geçirememişler, ama daha şiddetli davranmaya başlamışlar, **Ermeniler** de taşkınlıklarını artırmışlardı.

Arkasından Bayrak Olayı patlak vermişti. Fransız komutan hafta tatılı olan 22 Kasım Cuma günü Maraş Hükümet Konağına bayrak çekilmesini önlemek istemişti. Mutasarrıfın, bayrağın bir "bağımsızlık simgesi" olduğunu belirtip ısrar etmesi karşısında "üst makamların vereceği karara değin" hükümet binasına ve kaleye bayrak asılmasına izin vermek zorunluluğunu duymuştu. Mutasarrıf durumu hükümete bildirmiş ancak herhangi bir yanıt alamamıştı. Aradan "5" gün geçtikten sonra Fransız Komutan Andrea, kaledeki Türk bayrağını indirtip yerine Fransız bayrağı çekirtmişti. Maraşlıların buna tepkileri çok yoğun olmuştu. Cuma namazı için Ulucami'de toplanan halk, Avukat Mehmet Ali'nin kaleme aldığı bir bildirinin yarattığı coşku içinde, "Bayraksız namaz kılınmaz! Özgürlüğü olmayan bir milletin cuma namazı kılması doğru olmaz!" diye kaleye doğru yürüyüşe geçmişti. Oraya varıldığında Fransız bayrağı indirilmiş, Türk bayrağı asılmıştı. Daha sonra hükümet önünde toplanan halk, Fransız komutanı ile tartışırken, bir Ermeni çevirmenin bayrak için, "Bir bez parçası için bu kadar gürültü çıkarmaya ne lüzum var?" demesi, taraflar arasında küçük çapta bir boğuşmaya neden ol-

muştu (**TİH**, IV, 60 vd). Birbirini izleyen bu olaylardan sonra Fransızlar **Maraş**'taki güçlerini artırmak için yeni birlikler getirmişlerdi.

Fransız işgali, aynı boyutta olmasa da **Antep**'te de bazı olaylara yol açmıştı. Fransız Komutan Felix Saint-Marie, kenti işgal ettiklerinin erte-sinde İngiliz Komutan J. Wayer ile ortak bir bildiri yayımlamıştı. Bunda bölgedeki çeşitli milletler, halklar arasında bir ayırım yapılmayacağı, asayişin korunacağı belirtilmiş ve Paris Barış Konferansının vereceği ka-rarın beklenilmesi istenmişti. Böyle olduğu halde Akyol Karakolundaki Türk bayrağı birkaç gün sonra zorla indirilmiş, buna engel olmak iste-yen Türk polisi de tutuklanmıştı. Bu olayı kınayan protestolar sonuç vermemiş, aksine baskılar ve kadınlara saldırılar daha da artmıştı. An-nesine tecavüz etmek isteyenlere taş fırlatan "7-8" yaşlarındaki çocuk Mehmet Kâmil, süngüyle öldürülmüştü. Halkın tepkisi karşısında Fran-sız komutan, **Cemiyet-i İslamiye**'ye gelip katilin yakalanacağını vaat et-miş ve çocuğun babasına tazminat vermek istemişti. Fakat yaşlı baba, "Ben çocuğumu para ile satacak vicdansızlardan değilim, öcümü millet-tim alır!" yanıtını vermişti (**G.Antep Yıllığı**, 1968, s. 102).

3) TEMSİLCİLER KURULUNUN ALDIĞI ÖNLEMLER

Sivas Kongresinde mütarekenin imzalandığı gün elde bulunan toprakların ayrılmaz bir bütün olduğu kararı alınırken, **Kilikya** ve **Gü-neydoğu Anadolu**'daki işgallere son vermek için de bazı önlemler alın-masına başlanmıştı. Temsilciler Kurulu, yörede oluşturulacak direniş örgütlerine kolordu komutanlıklarının öncülük etmelerini uygun gör-müştü. Bu amaçla söz konusu bölge, "3"e ayrılmıştı. **Develi-Ulukışla-Kozan-Osmaniye** çizgisli içinde kalan kısım, XX. Kolordu Komutanı A. Fuat Cebesoy'un denetimine verilmişti. **Maraş** ili **Sivas**'taki III. Kolordu-nun, **Urfa** ve **Ayıntap** yöresi ise **Diyanbakır**'daki XIII. Kolordunun sa-vunma alanı içine alınmıştı. Ayrıca güneydoğuda bir **Küçük Ermenis-tan** yaratma amacı güdüldüğünden bunu önlemeye yönelik bazı ilkeler de saptanmıştı. Türk nüfusun yoğunluğunu ve toprak üstünlüğünü yi-tirmemek için, bölgeden başka yerlere göç edilmemesi, arazi ve taşın-maz mal satışlarının da yalnızca Türklere yapılması kabul edilmişti (**TİH**, IV, 65).

İngilizlerin yerlerini Fransızlara bırakacakları öğrenildiğinde **Tem-silciler Kurulu**, 26 Ekimde Diyanbakır'daki Kor. K. Cevdet Beyden, bu-na engel olacak önlemlerin alınmasını istemişti. Ancak işgali önlemenin çok güç olduğu gerçeği de dikkate alınarak, ikinci aşamada işgalcileri barındırmamak için başvurulabilecek her çarenin şimdiden düşünülme-si vurgulanmıştı. Ayrıca hükümetin gereken girişimlerde bulunması için Harbiye Bakanı Cemal Paşanın dikkati çekilmişti (**HTK**, 34 vd).

İstanbul hükümetinin İngilizlerle Fransızların kararlaştırdıkları iş-

gözetilerek önleyecek güçte olmadığı bilinmiyor değildi. Bu nedenle M. Kemal doğrudan doğruya Fransızlarla ilişki kurmayı da yararlı görmüştü. **Temsilciler Kurulu**, 30 Ekim 1919 günkü toplantısında Adana'daki Fransız askerî yöneticisi Bermon'a özel bir mektup yazılarak, Türklerin çok eskilerden beri Fransızlara karşı besledikleri sevginin yenilenebilmesi için, **Urfa**, **Antep** ve **Maraş** yöresinin işgal edileceğine ilişkin haberleri yalanlaması ya da işgalin geçici olacağını açıklamasının istenmesi uygun görülmüştü (Agy., 37). Ne var ki, böyle bir mektuba karar verildiğinde Fransız işgali tamamlanmıştı.

Güneydoğuda işgalin Fransızlara devredilmesi, **Temsilciler Kurulunun** 4 Kasım'da yayımladığı genelge çerçevesinde yurdun her köşesinden İstanbul'daki Anlaşma Devletleri temsilciliklerine gönderilen ya da Avrupa ve Amerika kamuoyuna seslenen telgraflarla protesto edilmişti. Öyleki 25 Ekim - 16 Kasım arasında yalnızca İngiliz Yüksek Komiserliği'ne ulaşan protestoların sayısı "80"i bulmuştu (**İBA**, I, 222 vd.).

Fransızların yanlarına **Ermenileri** de katarak girdikleri hareketler de göz önüne alınarak bölgedeki asker sivil bütün görevlilerin uyarılması da gerekli görülmüştü. Fransızların I. Dünya Savaşı yıllarında kurmuş oldukları (1918) **Doğu Lejyonu (Légion D'Orient)** artık **Ermeni Lejyonu** adıyla anılır olmuştu. G. Picot'ya verilen yeni görev de Ermenileri kışkırtacak bir ad taşıyordu: **Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiseri**. Bölgedeki birliklerin Komutanı Gnl. Gourand, 1919'da **Kilikya**'da bir "Ermeni siyasası" güttüklerini açıkça söylüyordu. Bunun için şu "2" yol izleniyordu: Askerî hareketlerde Ermenilere de yer verilmesi; bölgedeki yönetici kadrolara Ermenilerin getirilmesi.

Çukurova bölgesinde A.F. Cebesoy'un denetiminde bir örgütlenmeye gidilmişti. Bu bölgede hareket "Doğan" takma adını kullanan Bnb. Kemal'in (sonra general ve milletvekili olmuştur) yönetimine verilmişti. Bölge "2"ye ayrılmış, doğu kısmına Yzb. Osman (takma adı Tufan) batısı da Yzb. Ratip (Sinan Tekeli) atanmıştı (Cebesoy, I, 261 vd.).

Güney ve güneydoğuda alınan önlemler giderek güçlenen bir direniş hareketi yaratırken Anlaşma Devletleri, özellikle de İngilizler, Ermenilere karşı yeni bir "kıym" yapıldığını öne sürmeye yönelmişlerdi. Bu durum karşısında Türkiye'ye karşı izlenen siyasete İngiltere'nin görüşünü tümüyle desteklemeyen Fransa, "millîciler"le ilişki kurmayı yararlı bulmuştu. Böylece **Kuvayimilliyenin** ve M.Kemal'in amacını ve gücünü daha yakından değerlendirebilecek, kendi siyasasını da ona göre ayarlayabilecekti.

4) M. KEMAL - G. PICOT GÖRÜŞMESİ

İşte Suriye Yüksek Komiseri George Picot ile Mustafa Kemal arasındaki görüşme bu ortam içinde gerçekleşmişti. G. Picot evvelce konsolos

olarak bulunduğu **Beyrut**'taki valiliğinden tanıdığı Bekir Sami Kunduh'a bir telgraf çekerek **Temsilciler Kurulu** ile ilişki kurup kuramaya-
cağını sormuştu. Kendisine **Swas**'ta memnurlukla kabul edileceğı yanı-
tı verilince, 21 Kasım 1919'da **Beyrut**'tan otomobille yola çıkmıştı. 6
Aralıkta Kayseri'ye gelen Fransız Komiseri, burada A. F. Cebesoy'la gö-
rüşmüştü. Ülkesinde bir hükümet değışikliği olacağını ve Ortadoğuda
güçlü bir Türk devletinin bulunmasından yana olan Briand'ın başbakan
olacağından söz eden Picot, **Kilikya**'daki kanlı çarpışmaların durdurul-
masının her iki tarafın da yararına olacağını belirtmişti.

Fransız temsilcisinin bu sözleri içtenlikli ise, Anlaşma Devletleri
cephesinde çok büyük bir değışikliği yansıtıyor demekti. Ertesi günü
Kayseri'den ayrılan Picot, **Swas**'a vardığında **Temsilciler Kurulunun**
çalıştığı kongre binasına uğramış ve kartvizitini bırakmıştı. M. Kemal
üzerinde "Fransa hükümetinin Suriye ve Ermenistan Temsilcisi" yazılı
bu kartı görünce kendisiyle görüşemeyeceğini söylemişti. Bunun üzeri-
ne G. Picot, merkezi **Erivan** olan Ermenistan hükümeti katında temsilci
olduğunu açıklayarak başka bir Ermenistan'ın söz konusu olmadığını
belirtmişti.

Görüşmelere 8 Aralık 1919 günü saat "15.30"da kurulun çalıştığı
kongre (lise) binasında başlanmıştı. M. Kemal'in yanında R. Orbay, B.
Sami, A. Rüstem ve M. M. Kansu da toplantıya katılmışlardı. Çevirmen-
liği de B. Sami üstlenmişti. M. Kansu görüşmelerle ilgili olarak şu kısa
bilgiyi vermektedir (I, 461):

"M. Briand o vakit Fransa'da başbakan değildi, fakat temsilci, onun
yakında başbakan olacağından bahisle onun tavsiyesi üzerine bizimle
anlaşmak için geldiğini söyledi ve görüşmelere başlandı.

Bütün sorun **Suriye**'nin, **Adana**, **Ayıntap** ve **Urfa**'nın da Fransızlar
elinde kalmasını sağlamak amacıyla anlaşmaktı. Bugün sınırlarımız için-
de bulunan **Adana**, **Ayıntap**, **Urfa**, **Maraş** gibi vatan topraklarımızdan
bir karış yer bırakmanın olanağı olmadığı kesin bir dille anlatıldı. Rüstem
bey derhal **Suriye**'nin boşaltılmasını bile istiyordu.

Akşama kadar süren bu görüşmeden bir dostluk elde etmekten baş-
ka bir netice olmadı. Fransızların bize bütün bütün aykırı bir harekette
bulunmayacaklarında az çok sözleşildi, Çünkü temsilcinin yetkisi sınırlı
ve resmîyet taşımıyordu."

M. Kemal ise **Türkiye Büyük Millet Meclisi**nin açılışını izleyen 24
Nisan 1920 günü konuşmasında Picot ile görüşmesine ilişkin daha
önemli ve çarpıcı bilgiler vermişti. Buna göre Fransız Yüksek Komiseri-
nin konuşmalarından açıkça anlaşılan, **Kilikya**'yı içermek koşuluyla
Suriye'yi kendi sömürgeleri yapmak istiyorlardı. Ancak görüşmenin
sonlarında "**Kilikya**'yı boşaltacağız, yalnız orada bize ekonomik güvence
sağlayacak bir durumu kabul ediniz" demişti. M. Kemal ise "Bizim için
bir **Kilikya**, bir de Türkiye sorunu gibi iki sorun yoktur. Bir sorun var-
dır, o da Türkiye sorunudur" diye yurdun bir bütün olduğunu vurgula-
mıştı. Picot, **Paris**'e döndüğünde bu görüşü kabul ettirmeye çalışacağı-

nı vaal etmiş, barış antlaşması yapılmaya kadar da **Kilikya**'da herhangi bir eyleme geçilmesini dilemişti. M. Kemal, Fransız işgali altındaki yerlere kuvvet gönderilmemesini kabul etmiş fakat Fransızların silahlandırdıkları Ermenilerden bir saldırı olursa, bunun doğuracağı tepkilerden ötürü sorumluluk kabul edilmeyeceğini de belirtmişti. Sonunda Picot, Ermenileri kıışkırtmayacaklarına ve Türk memurları yerlerinde bırakacaklarına söz vermişti.

Fransız Y. Komiseri **Sivas**'tan ayrıldıktan sonra Paris Barış Konferansına bilgi vermek için Paris'e gitmişti. Picot ile yapılan görüşmeler resmi bir nitelik taşımaya bile, Fransa'nın **Temsilciler Kurulunu** bir güç ve bir örgüt olarak tanıdığını göstermesi bakımından büyük bir önem taşıyordu. Görüşmeler hakkında komutanlara gereken bilgiler verilirken Harbiye Bakanı Cemal Paşaya da aradaki kimi yanlış anlamaların böylece giderildiği bildirilmişti. Fransızların bölgeden çekilecekleri umut edildiği için de, 8 Aralıkta **Urfa** halkına Ermenilerin ya da Fransızların doğrudan saldırıları olmadıkça silahlı herhangi bir eyleme geçilmesi bildirilmişti. Kilikya yöresi komutanı Bnb. Kemal'e (Doğan) de aynı yolda talimat verilmişti (**HTK**, 72; **ATTB**, IV, 132 vd.).

Ne var ki, Picot ile görüşmede varılan kararlar askıda kalmış, uygulanamamıştı. Fransızların çekilmeleri beklenirken Gnl. Querette, 13 Aralıkta Fransa hükümetinin Osmanlı sultanı ile anlaşması üzerine, **Suriye**'yi ve **Kilikya**'yı **mandası** altına aldığını ilan etmiş ve **Antep**, **Urfa**, **Maraş** halkının kendilerine itaat etmelerini istemişti (Tansel, II, 220). Böylece Fransızlarla savaşmak, artık kaçınılmaz olmuştu.

G) TEMSİLCİLER KURULU MERKEZİNİN ANKARA'YA TAŞINMASI

Temsilciler Kurulunun komutanlarla yaptığı ortak toplantıda **İstanbul**'a gidecek mebuslarla bölge toplantıları düzenlenmesi kararlaştırıldı. Kurulun da **Eskişehir** yakınlarına **Seyitgazi**'ye gitmesi öngörülmüştü. Aslında düşünülen **Seyitgazi** değil, **Ankara** idi. Nitekim komutanlarla yapılan toplantıdan önce, Ekim başlarında kurulun Ankara'ya taşınacağı haberleri yayılmaya başlamıştı. Ancak bu düşünce ortaya atıldığında Karabekir, şiddetle karşı çıkmıştı. 3 Ekimde **Erzurum**'dan gönderdiği şifrede "Ulusal kuvvetleri temsil eden yüksek kurulun, değil **Ankara**'ya gitmek, **Sivas**'ın batısına bile geçmemesi düşüncesindeyim" demişti. Ona göre bu durumda doğu illeri "örgütsüz" kalacaktı (**Söylev**, I, 241). Böyle olmasına karşın Karabekir, komutanlar toplantısında **Temsilciler Kurulu**'nun **Seyitgazi**'ye gitmesi önerisine tepki göstermemiş, alınan kararları içeren metni de imzalamıştı.

Seçimlerin sonucu alınıp Mebuslar Meclisinin açılma zamanı yaklaştığında, kararlaştırılan bölge toplantılarının ya da bir genel toplantı-

nın düzenlenmesi de gerekiyordu. Temsilciler Kurulu, 17 Aralıkta yayımladığı genelge ile, her livadan bir mebusla yapılması öngörülen genel toplantı için temsilci seçilenlerin adları ve adreslerinin bildirilmesini istemişti. Genelgede, belirlenen temsilcilerin **Temsilciler Kurulu** üyesi sayılacakları da belirtilmişti. Böylece kurulun her livadan birer, bağımsız livalarla illerden ikişer temsilciyle genişletilmesini öngören eski karar değiştirilmişti. Bu toplantı nedeniyle **Temsilciler Kurulunun** "**İstanbul'a** yakın bir yere" taşınacağı da hatırlatılmıştı (N, III, No, 213).

Komutanlarla ortak toplantıda **Eskişehir** ya da **Seyitgazi**'ye taşınmak öngörülmüşken, şimdi "İstanbul yakınına" denilmesi yeniden **Ankara**'yı gündeme getirmişti. Nitekim M. Kansu, 8 Aralıkta M. Kemal'in odasında toplandıklarında İngilizlerin **Ankara**'ya gidileceği haberini aldıkları için mi **Eskişehir - Ankara** demiryolunu işletmedikleri üzerinde durulduğunu aktarmaktadır. Ondan birkaç gün sonra da (11 Aralık) **Eskişehir**'de bulunan Bnb. Hacı Şükrü'ye, **Ankara**'ya geçip orada **Temsilciler Kurulunu** beklemesi bildirilmişti (**HTK**, 74). Bütün bunlar, M. Kemal ve arkadaşlarının A.F. Cebesoy'un önerisini ve **Ankara**'nın durumunu da dikkate alıp **Temsilciler Kurulu** merkezini oraya taşımayı uygun gördüklerini göstermektedir.

Ankara bir kolordu merkezi olmasının dışında demiryolu ile İstanbul'a ve Batı Anadolu'ya ulaşma olanağını da veriyordu. Ulusal direniş yönünden durumunu da Cebesoy şöyle belirtiyordu: Damat Ferit yanlısı Vali Muhittin Paşa yakalanıp **Sivas**'a gönderildikten sonra halk Defterdar Yahya Galip'i Vali Vekili seçmişti. **İngiliz Muhipler** Derneği şubesi yerine **Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk** derneğinin şubesi açılmıştı. Bunun başkanlığını da Müftü Rifat Börekçi yapıyordu. Kentte birer İngiliz ve Fransız birliği bulunmakta, ancak yönetim ve yaşam üzerinde bunların bir etkisi hissedilmemekte idi.

1) M. KEMAL VE ARKADAŞLARININ SIVASTAN ANKARA'YA GELİŞLERİ

Temsilciler Kurulu **Ankara**'ya taşınma kararı vermiş ve hazırlıklara başlanmışken, parasal olanaksızlık en büyük sorunlardan biri olarak belirmişti. Erzurum Kongresinin 6 Ağustos günkü toplantısında **Temsilciler Kurulunun** "6" aylık giderleri için "4.890" liralık bir bütçe kabul edilmiş, ancak illerin ve ilçelerin ödeyecekleri paylar saptanmamıştı. Aradan geçen sürede, harcamalar değişik yerlerden yapılan bağışlar ya da bütçeye dayanılarak alınan borçlarla karşılanmıştı. Kurul, 22 Kasım'da bütçe rakamını livalara paylaştırarak bunların ödenmesini istemişti. Buna göre **Erzurum**'un "590", **Trabzon**'un "650", **Elazığ** ile **Sam-sun**'un "700"er, **Bitlis** ile **Erzincan**'ın "300"er, **Diyanbakır**'ın ise "100" lira ödemesi gerekiyordu (**ATTB**, 127).

Sivas Kongresinde ise **Temsilciler Kurulunun** giderlerini karşılayacak bir bütçe yapılmamış, örgütlerin bağış niteliğinde para göndermeleri öngörülmüştü. Belirli bir sınırı ve süresi olmayan bağışlarla giderleri karşılamakta güçlük çekiliyor, büyük aksamalar oluyordu. Örneğin **Malatya** örgütü "söz verdiği 2.000" liradan yalnızca "350" lirasını gönderdiği için geriye kalan kısmın istenmesi zorunluluğu duyulmuştu (**HTK**, 69).

Bu nedenlerle yol hazırlığına başlandığında **Temsilciler Kurulu** kasasında yalnızca "bir iki lira" bulunduğu görülmüştü (Kansu, II, 464). Uzun duraksamalardan sonra Mazhar Kansu, **Sivas**'taki Osmanlı Bankası Müdürü Oscar Schimitt'ten, Bitlis eski valisi diye kendi adına "2.000" lira borç almıştı. Otomobiller için gerekli olan "2" çift iç ve dış lastik ile "6" teneke benzin de Amerikan Okulunun bayan müdüründen sağlanmıştı.

Mustafa Kemal ile Temsilciler Kurulu üyeleri Rauf Orbay, M. M. Kansu, Şeyh Fevzi Efendi ve Hakkı Behiç, 18 Aralık 1919 Perşembe günü sabah saat 9.00'da **Sivas**'tan ayrılmışlardı. "3" otomobille yola çıkan kafilende Temsilciler Kurulu üyeleri dışında konuk sayılan A. Rüstem ile Husrev Gerede, Dr. Refik Saydam ve Yaverler Cevat Abbas, Muzaffer ve Yzb. Bedri de bulunuyordu. Yolların karla kaplı olduğu o günlerin oldukça güç geçen Ankara yolculuğu M.M. Kansu tarafından çok canlı biçimde anlatılmaktadır.

Kafile, Kayseri'ye ancak "2" günde varabilmişti. İmamzade Reşit Ağanın konağında konuk edilen M. Kemal ve arkadaşları ertesi gün kentte bazı temaslarda bulunmuşlardı. **Temsilciler Kurulu** üyeleri Kayseri'de halkın büyük ilgisiyle karşılaşmışlardı. Bu nedenle ertesi gün 21 Aralıkta **Hacıbektaş'a** doğru yola çıktıklarında M. Kemal imzasıyla bir bildiri yayımlanarak Kayserililere teşekkür edilmişti (**ATTB**, 139). Bunda halkın belirttiği duygularla "ulusal amaca daha büyük güç ve dayanıklılık" ile yürüneceği vurgulanmıştı. Hacıbektaş'ta Çelebi Cemaleddin Efendi ile Posta Vekili Niyazi Salih Baba kafileye bütün konukseverliklerini göstermişlerdi. Asıl önemlisi Çelebi Efendi, **Kuvayimilliyeden** yana olduğunu açıklamış ve adamlarına bu yolda gereken talimatı vereceğini söylemişti. Dahası M.M. Kansu, onu "cumhuriyet" yanlısı olarak değerlendirmişti. Salih Baba da "hür fikirli" ileri bir kişi olarak bulunmuştu.

23 Aralıkta **Hacıbektaş**'tan ayrılıp **Mucur'a** gelen kafile, ertesi günü **Kırşehir'e** geçmişti. Kırşehirli M. Kemal ve arkadaşlarını büyük bir gösteri ile karşılamışlardı. **Temsilciler Kurulu** üyeleri **Müdafaa-i Hukuk** binasıyla birlikte Gençler Derneğini de ziyaret etmişlerdi. Burada gençlere seslenen M. Kemal, örgütlenmenin gereği ve yararı üzerinde durmuştu. Ulusun egemenlik hakkının istenen düzeyde olmayışını bireylerin düşünür ve duyarlı olarak yetiştirilmeyişlerine bağlayan M. Kemal, ulusal güçleri etken ve ulusal iradeyi egemen kılabilmek için bütün ulusun tek bir vücut gibi çalışması gerektiğini belirtmişti. Her yerde ol-

duğu gibi Türkiye'de de bu işe bazı öncü girişimcilerle başlanıldığını da anımsatarak bu yolda aydınlara büyük görevler düştüğüne işaret etmiştir (TV, 10, s. 247).

Kırşehir'den hareket eden kafile **Kaman**'a, ertesi günü **Beynam**'a gelmişti. Nihayet 27 Aralık 1919 Cumartesi, yani **Swas**'tan ayrılmanın "10." günü saat "15.00"te **Ankara**'ya ulaşmıştı.

O günlerin Ankarasını kentle bulunan E. Behnan Şapolyo şöyle anlatıyor:

"Bir sabah İngiliz kuvvetleri **Ankara** istasyonunu zaptetmişti. **İstanbul**'dan gelen bir tren '2' bölük kadar İngiliz askerini çıkardı (13 Mart 1919 günlü bir rapora göre İngiliz birliği '150' kişi idi).. İskoçyalı bir bölük Cebeci'de Demirlibağçe yakınına yerleşti. İngiliz Komutanı Yzb. Withall idi... Karargâhını istasyonda kurmuştu... İngilizlerden sonra Ankara'ya hirtakım Faslı subaylar da geldi. Bunlardan sonra bir miktar da Fransız askeri gelerek... Şehir bahçesinde bulunan barakalara yerleştiler. Bunlardan sonra F. D'Esperey Kur. Yzb. Buazo adında birini Ankara'ya gönderdi... Buazo Samanpazarı yakınında Kurşunlu Cami yanında Kalef adında bir Yahudinin evini kiraladı.. Karargâhını da Birinci Millet Meclisinin kurulduğu binanın (bugün Cumhuriyet Müzesi) Taşhan tarafına bakan cephesindeki ilk odayı yapmıştı... Bu yapının üstünde Fransız bayrağı bulunuyordu.

İngilizler Ankara'da **İngiliz Muhipler** derneğini açmak için bütün çabalarını gösteriyorlardı. Buna karşılık Ankaralı gençler de **Azm-i Milli Cemiyeti**'ni (Ulusal Kararlılık Derneği) kurdular. Bu derneğin kurulmasına Yrb. Mahmut (Kolordu Komutan Vekili) yardım etmişti. Derneğin yönetimi kurulu üyesi kimyager Avni Refik Bekman, öğretmenlerden Ayaşlı Ali Rıza, Yakup, Mahir ile Ekrem ve Fevzi Beylerdi.

Bu zamanlar Ankara'da **Selamet** ve **Mefkûre** (Ülkü) adlı iki gazete yayımlanıyordu... Bir de ilin eskiden beri çıkan **Ankara** adlı bir gazetesi yayımlanmakta idi.." (Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi, 245-248).

Ankaralılar M. Kemal ve **Temsilciler Kurulu** üyelerini karşılamaya günlerce öncesinden başlamışlardı. İçlerinde **Beynam** Ormanlarına kadar gidenler olmuştu. **Ankara** gazetesi 27 Aralık günkü sayısında **Öncelikle Hoşgeldiniz (Müttekaddim Arıza-i Has-âmedî)** başlıklı bir yazı yayımlamıştı. Namık Kemal'in "Zulmün topu var, güllesi var, kal'ası varsa/Hakkın da bükülmez kolu, dönmez yüzü vardır" dizeleriyle başlayan bu yazıda şöyle deniliyordu: "Azmımız asla sarsılmayacaktır. Hakkımız verilmedikçe durmayacağız, harp ve darp, zulüm ve kahr, hepsini iman dolu göğsümüzle karşılayacağız!"

Temsilciler Kurulu ve onlarla birlikte gelenlerin otomobilleri 27 Aralık günü saat "11.00"de Dikmen sırtlarında görünmüştü. A.F. Cebesoy ve Vali Vekili Yahya Galip, kafileyi burada karşılamışlardı. Binlerce Ankaralı da yol boyunca sıralanmışlardı. Atlılar, Dikmen sırtlarına dek git-

nmış; yayalar, bugünkü Genelkurmay Başkanlığı önünde toplanmışlardı. **Müdafaa-i Hukuk** Başkanı Müftü Rifat Börekçi ile üyelerden Kınacıza-
de Şakir, Toygarzade Ahmet, Âdemzade Ahmet, Kütükçüzade Ali, Hanıf-
zade Mehmet, Attarbaşzade Rasim ve Bulgurzade Teflik karşılayıcıların
başında yer almışlardı.

Kafile, istasyondan geçerken İngiliz Yzb. Withall, at üzerinde töreni
izlemiş, bir İngiliz görevli de durmadan fotoğraf çekmişti. Otomobiller-
den inen kafile biriken halkın önünden geçerek **Hacıbayram**'a kadar
yürümüş ve türbe ziyaret edilmişti. Oradan hükümet meydanına dönül-
müştü. Burada toplanan halk da **Temsilciler Kurulunu** "selamet ve
kurtuluşumuzun temsilcileri" diye sevgi gösterileriyle karşılamış, kur-
banlar kesilmişti. M. Kemal de Ankaralıları teşekkür eden kısa bir ko-
nuşma yapmış ve saat "15.30"da Hükümet Konağına girilmişti. Burada
bir süre dinlenen kafile daha sonra konuk edilecekleri Kalaba'daki **Zira-
at Mektebine** (Meteoroloji) geçmişti.

Temsilciler Kurulunun **Ankara**'ya geldiği ve kurul merkezinin "şim-
dilik" buraya taşındığı aynı gün akşam yayımlanan bir bildiri ile her ye-
re duyurulmuştu (**Söylev**, I, 240).

2) M. KEMAL'İN ANKARALILARLA KONUŞMASI

M. Kemal Ankara'ya gelişinin ertesi günü Ziraat Mektebi salonunda
kent ileri gelenleriyle yakın yerlerden gelmiş heyetler ve ticaret, zanaat
sahiplerinden oluşan "1.000"i aşkın kalabalık karşısında bir konuşma
yapmıştı. Mondros ateşkes anlaşmasından sonra gelişen olayların bir
özetini yaptığı bu konuşmasında, ulusal örgütün amacım belirtmiş ve
başarıya ulaşma ya da gelecek gibi bazı önemli konulara da değinmişti.
Ona göre Anlaşma Devletleri Türkiye'ye karşı iki noktada yalancı duru-
muna düşmüşlerdi. Paris Barış Konferansında **Wilson Prensiplerine**
göre hareket ettiklerini söylemelerine karşın bunun Türkiye'ye ilişkin
"12." maddesini dikkate almamışlardı. İkinci olarak da "şeref ve namus-
ları üzerine imza etmiş oldukları" mütareke anlaşmasına uymadıkları
gibi, Osmanlı devletini **manda** altına almaya, hatta büsbütün parçala-
maya yönelmişlerdi. Bu davranışlarına gerekçe olarak da, Türklerin
Müslüman olmayan toplulukları eşitlik ve adalet ilkelerine dayanarak
yönetme yeteneğine sahip olmadığı, genellikle de girdikleri her yeri ha-
rap ettikleri gibi savlar öne sürmüşlerdi. Bu iddiaların gerçeklerle bağ-
daşmamasına karşın, sayıları az da olsa bazı vatandaşların bunları red-
detmeyip Türkiye'yi suçlu görmelerinin ve sultanı okulu salonlarını
Türk aleyhtarı konferanslar için yabancılara açmalarının acı olduğunu
belirten M. Kemal, bu konudaki inancını şöyle dile getirmişti: "Herhalde
âlemde bir hak vardır. Ve hak, kuvvetin üstündedir!"

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlara ve Ali Rıza Paşa

kabinesiyle varılan uyuşmaya ilişkin bilgiler veren M. Kemal, ulusal ege-menliği sağlayabilmenin, birey olarak bilinçlenmeye bağlı olduğuna işa-retle şunu vurgulamıştı: "Bireyler düşünür olmadıkça kitleler istenilen yöne, herkes tarafından iyi veya fena yönlerle sürüklenebilirler. Kendini kurtarabilmek için her kişinin kendi geleceğiyle doğrudan doğruya ilgi-lenmesi gerekir." Ulusal örgütün güttüğü amacın, vatanın parçalanmak-tan ve ulusun tutsaklıktan kurtarılmasına yönelik olduğunu da vurgu-layan M. Kemal geleceğe ilişkin olarak da şu önemli açıklamada bulun-muştu:

"Bence bundan sonra da pek önemli vatan ve millet görevimiz vardır. Bu bağlamda iç durumumuzu düzeltmek ve ilerlemiş uluslar arasında et-kili bir organ olabileceğimizi eylemli olarak kanıtlamamız gerekir. Bu amaçta başarılı olmak için, siyasal çabalardan çok, toplumsal çabalara gereksinme vardır (ASD, II, s. 4-15).

III) SON OSMANLI MEBUSLAR MECLİSİ

A) TEMSİLCİLER KURULUNUN ANKARA'YA YERLEŞMESİ, MEBUSLARLA YAPILAN GÖRÜŞMELER

Temsilciler Kurulu üyelerinden M. Kemal, R. Orbay, M. M. Kansu, Hakkı Behiç ve Şeyh Fevzi **Ankara**'ya geldiklerinde bütün illere ve **Müdafaa-i Hukuk** örgütlerine yayımlanan genelgede kurul merkezinin **Ankara**'ya taşındığı duyurulmuştu. Gerçi "şimdilik" kaydı konularak bunun kesin olmadığı anlatılmak istenmişti ama, gerçekte bu taşınmanın sürekli olacağı önceden düşünülmüştü, öyle de oldu. Kurul merkezi olarak o zamanki Tarım Okulu seçilmişti, ayrıca vilayet binasında M. Kemal için bir çalışma odası da düzenlenmişti.

Kurulun gelişinden sonra bir ara İngilizlerce kapatılan **Eskişehir - Ankara** demiryolu yeniden işletmeye açılmıştı. Bu nedenle her livadan gelecek bir mebusla yapılması kararlaştırılan toplantı için **Seyitgazi**'ye gitme zorunluluğu da ortadan kalkmıştı. 29 Aralıkta yayımlanan yeni bir genelge ile toplantının **Ankara**'da yapılacağı bildirilmişti. Söz konusu temsilci mebusların, 5 Ocak 1920'den başlayarak **Ankara**'ya gelmeleri istenirken, öteki mebusların da toplantılara katılmalarının yararlı olacağı da eklenmişti (N, III, No. 214).

Mebusların gelmeleri beklenirken, böyle bir toplantıyı önlemek ve seçilmiş mebusların doğruca **İstanbul**'a gitmelerini isteyen bazı girişimlerle karşılaşmıştı. Bu tür davranışlarda bulunanların başında da Aydın'dan mebus seçilen Hüseyin Kâzım Kadiri yer almıştı. Onun bu girişimi de M. Kemal'e ve **Kuvayimilliyeye** karşı beslediği olumsuz yargılardan kaynaklanıyordu. **İttihat ve Terakki** Partisine girmiş ve bir ara Merkez Yönetim Kurulu üyeliği yapmış olan H. Kâzım parti üst yöneticileri ile anlaşmazlığa düştüğünden Dünya Savaşı başlarında **İstanbul**'dan ayrılıp **Beyrut**'a gitmişti. Mütareke döneminde geri dönmüş, yeniden siyasal hayata girmişti. Ancak o, Anadolu'daki ulusal hareketi bir "isyan" olarak görmekten ve yermekten kendini alamamıştı. Anılarında M. Kemal'e ve Kuvayimilliyeye ilişkin olarak yazdıkları bunu açıkça kanıtlamaktadır.

H. Kâzım'a göre M. Kemal, **Anafartalar** Savaşı sonunda haksız bir

ün kazanmıştı. Çünkü o zaferle sonuçlanan ortamı hazırlayan gerçekte Kur. Alb. Fevzi Çakmak idi! M. Kemal daha Suriye'de iken yani savaşın son aylarında, ordunun Enver Paşaya karşı ayaklanmasını öngören bir "birlik" hazırlamıştı. Onu Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya gönderen de padişah değil, Damat Ferit'tir. **İzmir**'in Yunanlılarca işgalinden sonra, sözde yurdu kurtarmak için ortaya atılan Demirci Mehmet Efe ve onun gibileri, halktan zorla para toplamakta, mallarını yağmalamaktadırlar. "Düşman ordusunun karşısında kaçmaktan başka bir muvaffakiyet (başarı) gösteremeyen bu **Celalîlerin** (asilerin)" başında da M. Kemal bulunuyordu.. Bu nedenlerle H. Kâzım, mebuslarla yapılacak toplantıya çağırıcı için şöyle demektedir: "Öyle karışık ve kötü bir zamanda bir adamın benî ne maksatla ve ne hakla **Ankara**'ya davet ettiğini anlayamadım" (**Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım**, 268).

Ancak H. Kâzım bununla yetinmemişti. Kendisi **Ankara**'ya gitmezken, öteki mebuslara da mektuplar yazıp söz konusu toplantıya katılmamalarını ve bir an önce **İstanbul**'a gelmelerini istemişti. Örneğin **Akdağmadeni**'nden seçilen Bahri ve **Burdur** Mebusu H. Bakı, bu yolda H. Kâzım'dan bir telgraf aldıklarını belirterek **Temsilciler Kurulund**an nasıl hareket etmeleri gerektiğini sormuşlardı (**Söylev**, I, 244). Bunun üzerine kurul, 30 Aralıkta H. Kâzım'ın çağrısı ile hiçbir ilgilerinin bulunmadığını belirten ve mebuslardan **Ankara**'da toplantıya katılmalarını isteyen yeni bir bildiri yayımlamıştı. **İstanbul**'daki **Müdafaa-i Hukuk** örgütünden de durumun H. Kâzım'a açıklanması ve kendisi de görüşmelere katılmak istiyorsa **Ankara**'ya gelmesinin anlatılması istenmişti (**N**, III, No. 215).

Fakat H. Kâzım **Temsilciler Kurulu** ile görüşmek istememişti. Üstelik Harbiye Bakanı Cemal Paşanın da Meclisin bir an önce toplanabilmesi için **Ankara** toplantısından vazgeçilmesi isteğiyle araya girmesi, yeni duraksamalara yol açmıştı. Cemal Paşa, **Ankara** toplantısını bir başka yönden de sakıncalı buluyordu. **İstanbul** dışında böyle bir toplantı, yasama gücünün başka kuvvetlerin etkisi altında bulunduğu gibi yanlış bir izlenim doğuracaktı. Meclis de bu durum karşısında kendisinden beklenen hizmetleri yapamayacaktı. Bu yüzden **Ankara** toplantısından vazgeçilmeli, eğer isteniyorsa mebuslarla görüşmek üzere **İstanbul**'a yetkili bir kişi gönderilmeliydi (**Söylev**, I, 246).

Cemal Paşanın böyle bir öneride bulunmasında başlıca etken, gene H. Kâzım olmuştu. Çünkü kendisinden bu düşüncedeki mebusların kimler olduğu sorulduğunda, "H. Kâzım, Tahsin, Celalettin Ârif, Hâmit ve başkaları..." diye yanıt vermişti. **Temsilciler Kurulu**, 9 Ocak 1920 günkü toplantısında durumu değerlendirmiş, adları geçen mebusları özel olarak Ankara'ya çağırmayı uygun bulmuştu. Cemal Paşa aracılığı ile gönderilen telgrafta "Mecliste ulusal örgüte dayalı güçlü bir grup" kurulmasının zorunlu görüldüğü, toplantının bu amaçla düşünüldüğü belirtilmiş ve "bir iki günlüğüne" **Ankara**'ya buyurmaları istenmişti (**Söylev**, I, 249).

Ulaşım güçlükleri, parasal sorunlar ve kimi çevrelerin **Ankara**'ya gidilmemesi yolundaki girişimlerinden ötürü, tasarlanıldığı gibi geniş katılımlı bir toplantı yapılamamıştı. Birer birer ya da küçük gruplar halinde **Ankara**'ya gelenlerin çoğunluğu, **İzmir** ve **Balıkesir** dışındaki Batı Anadolu mebusları idi. Bekir Sami, Dr. Adnan Adıvar, Câmi Baykut, Hacım M. Çarıklı, İbrahim Süreyya Yiğit, M. Şeref Aykut, Abdullah Azmi bunlar arasında idi. Ayrıca Van Mebusu Haydar Vaner de **Ankara**'ya gelmişti.

Bu yüzden gelenlerle ayrı ayrı görüşmeler yapma zorunluluğu doğmuştu. Bu tür küçük toplantılar 3 Ocaktan başlayarak Mebuslar Meclisinin açılışını izleyen günlere, ayın 20'sine dek sürmüştü. Örneğin H. M. Çarıklı, 12 Ocakta **Ankara**'ya vardığını, M. Kemal ve A.F. Cebesoy ile görüştüğünü ve ayın 20'sinde **İstanbul**'a hareket ettiğini belirtmektedir.

Haydar Vaner dışında doğu illeri mebuslarından hiçbirinin **Ankara**'ya gelmeyişi dikkati çekecek nitelikteydi. Gerçi **Sivas**'ta ulaşım güçlükleri düşünülerek bölgesel toplantılar yapılması kararlaştırılmıştı, ama **Ankara** dışında böyle bir toplantı düzenlenmemişti. Çeşitli etkenler dışında **Erzurum Müdafaa-i Hukuk** örgütünün, Doğu Anadolu'nun ihmal edildiği yolundaki kanısı o bölge mebuslarının **Ankara**'ya gelmelerinde rol oynamışa benzemektedir. Nitekim Erzurum örgütünün 8 Ocak 1920'de almış olduğu kararlar bu kuşku ve yakınmaları yansıtmaktadır:

"1) **Temsil Heyeti**, Doğu Anadolu'nun Erzurum Kongresinde ilkeleri belirlenen özel siyasi durumunu göz önüne almayarak en büyük tehlike ve ihtirasla karşı karşıya kalmış bulunan Doğu Anadolu'nun mukadderatını büsbütün ihmal etmiş, ayrı bir özellik taşıyan buralarının ihmal edilmesi üzerine merkezimiz tarafından **Temsil Heyeti** uyarılmışsa da, kaygılarımızı yatıştıracak bir karşılık verilmemiştir.

2) Doğu Anadolu'nun korunmasında en büyük etken olarak Türklerle Kürtlerin birleşmesi öngörülmüş, bu birliğin sağlanması için Erzurum Kongresine ilimiz temsilcileri tarafından verilen birçok önerenin görüşülmesi ertelenmiş ve sonra da oralarla ilgilenmeyen bazı kişiler, **Temsil Heyeti**nin yardımıyla milletvekili yapılarak ayrılıkçı Kürtlerin eline keskin bir silah verilmiştir. Bu husus hakkında da merkezimiz tarafından **Temsil Heyeti**nin dikkati çekildiği halde, adı geçen heyet bu sorunu asla göz önüne almamıştır."

Erzurum örgütü böyle bir kırgınlık içinde olduğundan **Temsilciler Kurulunun** genişletilmesi amacıyla istenen üyeyi bile belirlemek istememişti. 23 Ocak 1920'de bu konuda kesin kararın Mebus Necati Beyin **Temsilciler Kurulu** ile görüşmesinden sonra verilmesi uygun görülmüştü (**BTDD**, 61, s.11).

Ankara'ya gelen mebuslarla yapılan görüşmelerde başlıca "3" konu üzerinde durulmuştu:

1) Mecliste Güçlü bir Grup Oluşturulması: Böyle bir grup, Sivas

Kongresinde vatanın ışgalden ve parçalanmadan kurtarılması ve geleceğine ilişkin olarak alınan kararların savunulması için gerekliydi. Hüseyin Kâzım ve arkadaşlarına çekilen telgrafla da belirtildiği gibi, söz konusu kararlar, Mebuslar Meclisinde büyük çoğunlukça "bir inanç ve kural" olarak benimsenmezse, ulusal hareket boşlukta, dayanaktan yoksun olarak kalırdı. Kararlar ve ilkeler **Müdafaa-i Hukuk** adına alınmış olduğundan kurulacak grubun adı da doğal olarak aynı olmalıydı.

2) Meclis Başkanlığı: Sivas'ta komutanlarla yapılan toplantıda **Temsilciler Kurulu** yelerinden hepsinin **İstanbul'a** gitmeyip bir kısmının dışarıda kalması uygun görülmüştü. Bu nedenle **Erzurum'dan** mebus seçilen M.Kemal ile **Sivas'tan** seçilen R. Orbay, bazı üyelerle birlikte Ankara'da kalmayı kararlaştırmışlardı. Ancak mebuslarla yapılan görüşmelerde Mecliste güçlü bir grup oluşturabilmek için Rauf Orbay'ın **İstanbul'a** gitmesinin gerektiği kanısına varılmıştı (**ATTB**, 147). Öte yandan M. Kemal, Anlaşma Devletleri birliklerinin bulunduğu başkentte Meclisin serbestçe çalışamayacağı, er geç kapatılacağı kuşkusunu taşı-maktan kurtulamamıştı. Böyle bir durumda Meclisi Anadolu'da toplan-tıya çağırabilmek için de bir yetkinin elde bulunmasını yararlı görüyor ve kendisinin başkan seçilmesinin yerinde olacağını düşünüyordu. Ona göre başkanın **İstanbul'a** gitmesinde bir zorunluluk da yoktu, Meclisi başkanvekilleri ynetebilirdi (**Söylev**, I, 262 vd.).

3) Siyasal Bir Program: Görüşmelerde, ulusal direnişin siyasal amaçlarını belirten ve uygulanması gereken bir programın düzenlenmesi üzerinde de durulmuştu. Bu amaçla ileride **Ulusal Ant** (Millimısak) diye adlandırılacak olan ilkelerin bir taslağı yapılmıştı. M M. Kansu'nun belirttiğine göre, görüşmelerde bu konuda "tamamen aynı düşünce ve kanaate" varılmıştı (II, 505).

Sivas'tan Ankara'ya gelen Temsilciler Kurulu yelerinden mebus seçilen R. Orbay ve Hakkı Behiç, Meclisin açılışına katılmak için **İstanbul'a** giderlerken M. Kemal, M. M. Kansu ve şeyh Fevzi Efendi **Ankara'da** kalmışlardı. Kurulun teki yelerinden Kara Vasıf, Bekir Sami de mebus seildiklerinden Meclise katılmışlardı. Bir süre sonra, şubat baş-larında M. M. Kansu da Rauf Beyin ağırısı zerine **İstanbul'a** gidince, Temsilciler Kurulunun nasıl toplanıp karar alacağı sorunu daha da önem kazanmıştı.

Aslında daha **Sivas'ta** iken böyle bir olasılık da dşnlerek kurulu-nun genişletilmesi için bazı girişimlerde bulunulmuştu. 11 Aralık 1919'da, Mebuslar Meclisine katılacak Temsilciler Kurulu yelerinin yer-rini almak üzere, dernek tüzüğünün 7. maddesi uyarınca, mebus olma-yan "2" adayın seçilmesi istenmişti. Bu "2" adaydan biri **Temsilciler Kurulunca** ye olarak seçilecekti (**ATTB**, No. 117). Bunun arkasından **Temsilciler Kurulunun** her "liva"dan bir mebusla genişletilmesinin da-ha iyi olacağı düşünülmüş, buna ilişkin genelteler yayımlanmıştı. An-cak livaların çoğu böyle bir seçim yapamadıklarından bu girişimden olumlu bir sonuç alınamamıştı. Bu yüzden **Temsilciler Kurulunu** işler

hale getirebilmek için yeni yolların, yöntemlerin uygulanması zorunluluğu doğmuştu. M. Kemal, ocak ayı sonlarında **Sivas Müdafaa-i Hukuk** Başkanlığına çektiği bir telgrafta **Temsilciler Kurulu** için seçilen Mahmut Nedim'in memur olması nedeniyle kurulda sürekli olarak görev yapamayacağını belirtmiş, onun yerine "2" yeni adayın seçilmesini istemişti (**ATTB**, No. 162). Ama hemen arkasından Sivas temsilcileri olan R. Orbay ile B. Sami Kunduh'un henüz **Temsilciler Kurulundan** istifa etmedikleri gerekçesiyle oradan yeni aday belirlenmesinden vazgeçilmişti.

Mebuslar Meclisinin açılmasından sonra, **İstanbul'a** gidenlerin ya da istifa edenlerin yerine **Temsilciler Kuruluna** yeni üyelerin alınması artık kaçınılmaz olmuştu. Bu değişiklikler sonucunda **İstanbul'un** işgal edildiği 16 Mart 1920'ye gelindiğinde kurulda şu "13" üye bulunuyordu:

M. Kemal, Hakkı Behiç Bayıç, Rifat Börekçi, Husrev Gerede, Mustafa Bey, Hacıbayram Şeyhi Şemseddin, Rifat (Konya eşrafından), Hanıfza-de Mehmet, Hasan Efendi (Ankara Darülhikmet-i İslamiye Şubesi üyesi), Hasan Efendi, Yahya Galip (Ankara Vali Vekili), A. Fuat Cebesoy ve Ferit Bey (Kastamonu eski Vali Vekili) (**HTVD**, 23, No. 581 mükerrer).

B) MEBUSLAR MECLİSİNİN AÇILIŞI

21 Aralık 1918'de Vahidettin'in buyruğu (irade) ile kapatılan Mebuslar Meclisi, "1" yıl "22" gün geçtikten sonra 12 Ocak 1920 Pazartesi günü saat 14.00'te toplanabilmişti. Seçimin sonuçlarının alınmış olmasına karşın, mebuslardan bir kısmı değişik nedenlerle henüz **İstanbul'a** gelememişti. Meclisin üye tam sayısı "170"ti, ancak işgal altındaki yerlerde seçim yapılamadığından "140" mebus seçilebilmişti. Açılıшта ise bu "140" üyeden, "72"si hazır bulunmuştu. Daha sonraki günlerde gelenlerle bu sayı artmışsa da M. Kemal gibi seçilip de gelmeyenler, istifa edenler ve izin alanlar yüzünden, hiçbir zaman "140"a ulaşamamıştı. Örneğin Ali Rıza Paşa hükûmetine güvenoyu verildiği 9 Şubat oturumunda "107" mebusun bulunduğu saptanmaktadır.

Padişah Vahidettin, rahatsız olduğunu öne sürerek Meşrutiyet yönetiminin IV. seçim döneminde Meclisin açılış toplantısına katılmamıştı. Bu nedenle tören Sadrazam Ali Rıza Paşanın huzurunda yapılmıştı. Başkentteki yabancı elçilerle yüksek devlet memurları da hazır bulunmuşlardı. Padişahın hazırladığı açış nutku onun adına İçişleri Bakanı Damat Şerif Paşa tarafından okunmuştu.

İşgal altındaki yerlerde seçim yapılamamasına "esef" ettiğini belirten Vahidettin, yenik çıkılan Balkan Savaşı kayıplarını gidermeye çalışacak yerde ülke ve ulus yararına aykırı olarak yeniden savaşa girildiğini belirterek şöyle diyordu:

"Anlaşma Devletleri ile yapılan mütarekenin, tarihte benzeri olmadığı biçimde '14' aydan beri sürmesi ve silah bırakma döneminde ülkenin bazı

kısımlarının işgal olunması, memlekette normal duruma dönülmesini en gellediği gibi, Yunanlıların vatanımızın ayrılmaz bir parçası olan **İzmir'**e saldırımları, güçlükleri ve kamuoyunun tepkisini bir kat daha artırmaktadır. Orada halka yapılan zulüm ve baskılar da kalpten gelen üzüntümüzü artırmaktadır."

Bir ulusun savaşta yenilmesinin onun kazanılmış hakkı olan siyasi varlığını ortadan kaldıramayacağına değinen padişahın konuşma metni şöyle devam ediyordu:

"Devletimizin hukukunun ve yararlarının korunmasında, yasama meclisi ile hükümetimiz birlikte çalışılacak ve hükümetçe her türlü makul siyasal girişimlerde bulunmaya devam edilecek olursa ve bütün ulus kutsal ve yaşamsal olan yararlarını korumak hususunda tek bir dil ve tek bir vücut olursa, devletimizin bütünlüğünü ve Osmanlı ulusunun şeref ve onurunu sağlayacak olan bir barışa kavuşulacağım ve işgal altındaki ille-
rimizin kurtulacağını umuyorum."

Vahidettin'e göre bunun sağlanması için gerekli olan koşul şuydu:

"Her türlü ayrılık ve karışıklıktan (şıkak) kaçınılarak ulusal emellerin **Felah-ı Vatan** noktasında birleşmesi son derece gereklidir."

Padişahın açış konuşması, mebuslara seslenerek şöyle sona eriyordu:

"Hükümetimizin çabası, vatan ve milletin kurtarılmasını sağlamaya yönelik olduğu gibi, sizlerin de ükenin yüksek çıkarlarını her şeyin üstünde tutup hükümet sorumluluğunu üstlenenlere karşı gerçekten denetçi ve yardımcı olmanızı önerir, asla üzüntüye ve karamsarlığa kapılmayıp üzerinize düşen zor görevlerin yerine getirilmesinde Tanrının yardımına ulaşmanızı dilerim."

İçişleri Bakanı Şerif Paşanın okuduğu padişahın bu açış konuşmasından sonra Nakibüleşraf Kâmil Efendi tarafından dua edilmiş, arkasından Anayasânın 46. maddesi uyarınca yemin törenine geçilmişti. O gün hazır bulunan mebuslar şu yemini etmişlerdi:

"Padişaha ve vatanıma sadakat ve Anayasa hükümlerine ve bana verilen göreve uyarak bunlara aykırı davranmaktan kaçınacağıma Valla-hi."

Yemin töreni bitince içtüzük hükümlerine göre en yaşlı üye olan Bursa Mebusu Hacı İlyas başkanlığında ilk görüşmelere başlanmıştı. Sivas Mebusu ve Temsilciler Kurulu üyesi Kara Vasfın öneristyle, rahatsız olduğu bildirilen padişaha bir heyet gönderilmesine karar verilmişti. Daha sonra "şube" denilen komisyonlara adçekme ile üye seçimleri yapılmıştı. Bu arada M. Kemal'in de "5." Şubeye seçildiği görülmüştü. Böylece tümü "55" dakika süren açılış oturumuna saat "14.55"te son verilmişti.

Meclisin ikinci oturumu, üyelerin katılımını sağlamak için olacak, "10" gün sonra yapılmıştı. 22 Ocaktaki bu oturumda yeni gelen "25" mebus daha yemin etmişti. R. Orbay da bunlar arasındaydı. O gün çe-

sıtlı yerlerden gelen kutlama telgrafları da okunmuştu. M. Kemal'in Meclis Başkanlığına gönderdiği 14 Ocak günlü telgrafta, ulusal bir niteliği olan **Temsilciler Kurulunun** "Ulusun geleceğini en meşru ve yasal inceleme ve karar verme organı olan Meclise bırakmaktan ötürü gurur duyduğu ve bahtiyar olduğu" belirtilmişti (**ATTB**, 163).

C) MECLİS BAŞKANLIĞI SORUNU

Mebuslar Meclisinde Başkanlık Kurulu seçimleri açılıştan "19" gün sonra 31 Ocakta yapılmıştı. En yaşlı üye olarak geçici başkanlığı üstlenen Hacı İlyas, rahatsızlığından ötürü bu görevden çekilince, 26 Ocak günkü oturumda oylamaya başvurulmuştu. "96" üyeden "51"inin oyunu alan Erzurum Mebusu Celalettin Ârif geçici başkanlığa getirilmişti. Seçime gidildiği halde asıl başkanlık kurulunun oluşturulmaması, başkanlık sorununun henüz tartışılmakta olduğunu göstermektedir. Nitekim 31 Ocaktaki oylamada da sonuca güçlükle varılmıştı. "3" kez yinelenen oylama sonucunda İstanbul Mebusu Reşat Hikmet başkan seçilebilmişti.

Reşat Hikmet hastalığı nedeniyle Meclisin açılışına katılamamıştı. Tedavi için gittiği İsviçre'den 28 Ocakta **İstanbul'a** dönüşünde Fransızlar tarafından tutuklanmıştı. Buna, kendisinin **Münih'e** gidip Talat Paşa ve İttihat ve Terakki ileri gelenleriyle görüştüğü yolunda yapılan bir ihbar neden olmuştu. Ancak bir yandan hükümetin öte yandan geçici Başkan C. Ârif'in girişimleri sonucunda ertesi günü serbest bırakılmıştı (**ATTB**, No. 163, 165, 174). Dolayısıyla onun Meclis Başkanı seçilmesi, bu tutuklamaya karşı bir tepki niteliğini de taşıyordu. Onun yanı başında Hüseyin Kâzım Birinci Başkanvekili, Hoca Abdülaziz Mecdi de İkinci Başkanvekili seçilmişlerdi.

Ankara görüşmelerinde öngörülmüş olmasına karşın M. Kemal'in başkan seçilmesi, ona yakın çevrede bile fazla destek bulamamıştı. R. Orbay'ın bu yoldaki çabaları çoğunluğu sağlamaya yetmemişti. Hacım Çarıklı'nın anılarından anlaşıldığına göre, kendisi M. Kemal'in adaylığını önermişti, fakat Saffet Tuncay gibi **Müdafaa-i Hukuk** yanlısı kimi mebuslar, böyle bir seçimin "Meclisin güçsüzlüğüne" yol açacağını öne sürerek onu desteklememişlerdi (s. 255). Gerçekte de M. Kemal'in de Söylev'inde belirttiği gibi, temelde şu "2" nedenle onun başkan seçilmesi doğru bulunmamıştı:

a) Toplantıya katılmayan bir üyenin seçimi, Meclis içinde başkan olacak yetenekte bir kişinin bulunmadığı anlamına gelir,

b) **Kuvayimilliye** başkanı olan birini başkan yapmak, Meclisin dıştan yönetildiği izlenimi yaratır, bu da Anlaşma Devletlerinin kuşkularını artırır.

Bunlara bir de Hüseyin Kâzım gibi M. Kemal karşıtı olan ve Meclis-

te sözü geçen kınıllarının olumsuz tutumlarının da eklenmek gerekir. Nitekim H. Kâzını, anılarında açıkça belirttiğine göre, kendisi ve Abdülazız Mecdi, M. Kemal'in başkanlığa getirilmesine karşı çıkmışlardı. M. Kemal için "34"ten fazla oy toplayamayacaklarını anlayan R. Orbay ve Dr. Adnan Adıvar da bu durum karşısında Dışişleri Müsteşarı olan ve Amasya protokollerinde Paris Barış Konferansına delege olarak gönderilmesi uygun görülen Reşat Hikmet'i seçtirmeye yönelmişlerdi. Orbay, 28 Ocakta M. Kemal'e yapılan temaslarda beliren görüşün, kendisinin başkan seçilmeyip **Temsilciler Kurulu** Başkanı olarak kalması noktasında toplandığını bildirmişti. M. Kemal de çoğunluk sağlanamadıktan sonra başkanlığı için hiçbir girişimde bulunmamanın daha doğru olacağı yanıtını vermişti (N, III, No, 230^a, 231).

Bununla birlikte R. Hikmet de ilk "2" turda gerekli salt çoğunluğu alamamış ve üçüncü turda en çok oy toplayan aday olarak başkan seçilmişti (33 oy). Sorun çözülmüş görünürken Reşat Hikmet Beyin bir ay sonra, 28 Şubatta ölmesi yeniden başkan seçimine gidilmesini zorunlu kılmıştı. 4 Mart 1920'de yapılan seçimde daha önce geçici başkanlığa getirilmiş olan Celalettin Ârif başkan seçilmişti.

Öte yandan Mebuslar Meclisi ile birlikte toplanan Âyan Meclisi Başkanlığına Vahıdettin, eski sadrazam Teflik Paşayı atamıştı.

Ç) ALİ RIZA PAŞA HÜKÜMETİ - ANLAŞMA DEVLETLERİ - MECLİS VE MUSTAFA KEMAL

Mebuslar Meclisinin toplanması saray ve hükümet ile Müdafaa-i Hukuk adı altında birleşen "millîciler" arasında birlikte hareket etme olanağını doğurmuş, ülkenin kurtarılmasına yönelik umutları da artırmıştı. Ancak gelişmeleri çok yakından izleyen Müttefikler, özellikle de İngilizler girdiikleri yeni baskılarla bu umut ışıklarını kısa sürede karmartmaya yönelmişlerdi.

Meclisin açılmasından "10" gün bile geçmeden İngilizler hükümete yeni bir nota vererek **Temsilciler Kurulu** ile anlaşıp Batı Anadolu'daki bazı birliklerin yerlerini değiştiren, silah ve mühimmatın Kuvayımilliye-ciler tarafından kaçırılmasına göz yuman Harbiye Bakanı Cemal Paşa ile Genelkurmay Başkanı Cevat Çobanlı'nın "48" saat içinde görevden uzaklaştırılmalarını istemişlerdi. Cemal Paşa, 21 Ocakta durumu Ankara'ya M. Kemal'e bildirmiş ve yapılan değerlendirmede hükümetin işbaşında kalmasının, kendisi ile Cevat Paşanın çekilmelerinin uygun görül-düğünü belirtmişti.

İngilizlerin bu notası M. Kemal ile hükümet ve Mebuslar Meclisi arasında görüş ayrılıkları, hatta sürtüşmeler doğurmuştu. M. Kemal'e göre İngilizlerin isteği "devletin siyasal bağımsızlığına kesin bir saldırı" niteliğindeydi. O yüzden hükümet bu notayı reddetmeliydi. Buna karşın

Ali Rıza Paşa, aslında hükümetin çekilmeye karar verdiğini, ancak Cemal Paşanın istifayı yeğlediğini belirtmiş ve henüz başkanını seçmemiş Meclisin durumu değerlendirmesini beklemenin doğru olacağı görüşünü savunmuştu (**Söylev**, I, 263-267).

Bunun üzerine gözler Mebuslar Meclisine çevrilmişti. M. Kemal başta R. Orbay olmak üzere bütün mebuslara 22 Ocakta gönderdiği bir telgrafla, bağımsızlıkla bağdaşmayan İngiliz isteklerinin şiddetle protesto edilmesi gerektiğini hatırlatmıştı. Ayrıca R. Orbay'dan gerekirse ulusal hakları koruyamayan hükümetin düşürülmesini de istemişti (**N**, III, No. 224).

M. Kemal İngilizlerin girişimini gelecekte daha büyük baskıların öncüsü olarak değerlendirmişti. Ona göre Müttefiklerin, yakın bir gelecekte bakanların ya da mebusların bir kısmını, özellikle de R. Orbay'ı tutuklamaları beklenirdi. Böyle bir olasılığa karşı Anadolu'da bulunan İngiliz subaylarını tutuklamak, bir pazarlık, bir değiştirme için yararlı olabilirdi. Bu amaçla, Ankara, Sivas ve Konya'daki kolordu komutanlarından, bölgelerindeki İngiliz subayları tutuklamak için gereken önlemleri almalarını istemişti (Agy., No. 226).

M. Kemal'in Ali Rıza Paşa kabinesinin düşürülmesi önerisi, Meclis-teki Temsilciler Kurulu üyelerince boşuna bir çaba olarak görülmüştü. Çünkü Meclisin başkanını seçip çalışma dönemine geçmesinden sonra hükümetin kendiliğinden çekileceği öne sürülmüştü. Bu nedenle Orbay, Kara Vasıf ve Bekir Sami, ortak görüş olarak M. Kemal'e sadrazamla görüşüp tehlikeyi anlatacaklarını bildirmiş ve işin kendilerine bırakılmasını dilemişlerdi.

Böylece kararı Meclise bırakmayı başaran Ali Rıza Paşa, istifa eden Cemal Paşanın yerine Kavaklı Fevzi Çakmak'ı getirmişti. Genelkurmay Başkanlığı ise çok sonra, 16 Şubatta Şevket Turgut'a verilmişti. Bu arada yayımladığı genelge tepkilere yol açmış olan İçişleri Bakanı Damat Şerif Paşa da değiştirilerek yerine Bursa Valisi Ebubekir Hazım Tepeyran, Dışişlerine de Mustafa Reşit Paşanın yerine Safa Bey getirilmişti.

1) HÜKÜMETİN GÜVENOYU ALMASI

Ali Rıza Paşa kabinesinin "hükümet programı" niteliğindeki bildirisi Meclis Başkanlık Kurulunun oluşturulmasından sonra 9 Şubat 1920'de okunmuştu. Bunda, merkezi hükümet ile Anadolu arasında haberleşmenin kesilmesine kadar varan kopukluğun giderildiği ve seçimlerin sonuçlandırıldığı hatırlatılarak, "bundan böyle ulusal iradenin temsilcisinin Meclis" olduğu vurgulanıyordu. Devlet yönetiminde yeni düzenlemelerin gerekli görüldüğü, illere daha geniş yetkiler verilmesinin düşünüldüğü, her alanda mevcut yasaların tümüyle uygulanmasına önem verileceği söyleniyordu. Dış politikaya gelince, hükümet, çağrılacağı Paris

Barış Konferansında **Wilson Prensipleri** çerçevesinde devletin ve ülkenin açık ve yasal olan haklarının korunmasına bütün gücüyle çalışacağını belirtiyordu (N, III, No.. 325).

Hükümetin bildirisi ya da programı üzerinde söz alan mebuslardan bir kısmı, "birlik ve beraberlik"ın önemini dile getirirlerken, Anadolu üzerinde hak iddiaları sürdükçe savaşın kaçınılmaz olduğunu da söylemişlerdi. Örneğin Edirne Mebusu Şeref Aykut, "Dünyada bir adam, bir yumruk, bir tırnak, bir diş kalıncaya kadar" **İzmir** üzerindeki egemenlik hakkından vazgeçilemeyeceğini belirtmişti. Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Tanrıöver ise şöyle konuşmuştu:

"Anadolu üzerinde tarihi hakkımıza karşı işlenen cinayet devam et-tikçe orada savaş sürekli-dür... Türk milleti büyük baş hayvan (mevaş) paylaşır gibi şunun bunun elinde böl" şülemez. Türk milletinin toprakları, bir ağaç parçalanır gibi 'yak ve ısır' diye şunun bunun eline verilemez."

Bu konuşmalardan sonra Celalettin Ârif Beyin önerisi üzerine hükümete "2" olumsuz, "1" çekimsere karşın "104" oyla güven verilmişti. Başlangıçta Meclisin çalışmalara başlamasından sonra çekileceğini söyleyen Ali Rıza Paşa, kabinesinde yaptığı değişikliklerden sonra büyük bir çoğunlukla güvenoyu alınca artık istifadan vazgeçmişti. Ama Müttefik devletlerin yeni istekleri karşısında işbaşında fazla duramayacak, 3 Martta çekilmek zorunda kalacaktı.

2) M. KEMAL'İN NİŞANLARININ VE YAVERLİK SANININ GERİ VERİLMESİ

Ali Rıza Paşa hükümeti ile bir uyuşmaya varılması ve Mebuslar Meclisinin açılması, M. Kemal'in askeri nişanlarının geri verilmesi gibi olumlu bir gelişmeye de yol açmıştı. M. Kemal 8 Temmuz 1919'da **Erzurum**'da askerlikten istifa edip "sineyi millet"e katılmıştı. Bunun üzerin hükümetin, Vahidettin tarafından 9 Ağustosta onaylanan önerisi ile askerlik mesleğinden tümüyle çıkartılmış, sahip olduğu nişanlar geri alınmış, üzerindeki "Onursal (Fahri) Padişah Yaverliği" de kaldırılmıştı. Aradan "4,5" ay geçtiğinde durum oldukça değişmişti. İstanbul hükümetleri onu Temsilciler Kurulu Başkanı olarak tanımak zorunda kalmış ve resmi görüşmeler yapmışlardı. Dahası M. Kemal "mebus" seçilmişti. Bu ortam içinde nişanlarının geri verilmesi uygun görülmüştü.

Bu yoldaki ilk adım Harbiye Bakanı Cemal Paşa tarafından atılmıştı. O, böyle bir girişimde bulunurken M. Kemal'in herhangi bir mahkeme kararı olmaksızın askerlikten çıkartılmış olmasına dayanmıştı. 28 Aralık 1919'da, yani henüz Meclis toplanmadan sadarete sunduğu yazıda, M. Kemal'in askerlikten istifa etmiş sayılmasını, nişanlarının ve yaverlik sanının geri verilmesini önermişti. Harbiye Bakanlığının bu yazısı hemen ertesi günü bakanlar kurulunda görüşölüp uygun görülmüştü.

Ancak bu konuda evvelce bir padişah buyruğu (irade) çıkartılmış olduğundan, işlemin düzeltilmesi için de yine padişahın "irade"sine başvurulması gerekli görülmüştü (**AİAB**, Belge. 74-77). Ama Vahidettin bu öneriyi, bir ay sonra 3 Şubatta onaylamıştı. Aynı zamanda **Takvim-i Vekayi**'de yayımlanması gereken bu "irade" İngilizleri kızdırmamak ya da bilinmeyen başka bir nedenle yayımlanmamış, "gizli" tutulmuştu. Öyleki R. Orbay da 7 Şubatta M. Kemal'e padişah buyruğunun sadrazamın bir şifresiyle kendisine bildirileceğini haber verirken, durumun "şimdilik" açıklanmamasının "rica" edildiğini de eklemişti (**N**, III, No. 233).

D) FELAH-I VATAN GRUBU VE KUVAYİMİLLİYE KONUSUNDA GÖRÜŞ AYRILIKLARI

Ulusal istekleri savunmak ve **Sivas Kongresinde** kararlaştırılan ilkeler doğrultusunda bir barış antlaşmasına kavuşabilmek için Mecliste güçlü bir **Müdafaa-i Hukuk** grubu oluşturmak için Ankara toplantılarında verilen karar da Mebuslar Meclisinde gerçekleştirilememişti. R. Orbay'ın ve **Müdafaa-i Hukuk** görüşünü destekleyenlerin harcadıkları çabalar, çoğunluğu o anlayışta birleştirmeye yetmemişti.

R. Orbay, Kara Vasıf ve B. Sami, 24 Ocakta öngörülen grubun "karara göre" oluşacağını bildirmişlerdi (**N**, III, No. 227). Ama "3" gün sonra "grup" kurmak için "insanüstü bir çaba" ile çalıştıklarını, ancak büyük güçlüklerle karşılaştıklarını belirtme gereğini duymuşlardı (Agy., No. 232). Mecliste bambaşka bir hava esiyordu! Bu durum karşısında önce gruba, **Müdafaa-i Hukuk** adının verilmesinden vazgeçilmişti. Padişah adına okunan açış söylevinde kullanılan bir deyim yeğlenmişti: **Felah-i Vatan** (Vatanın Kurtuluşu).

Ad üzerinde anlaşmaya varıldıktan sonra R. Orbay **Ankara**'ya şu bilgileri vermişti: Gruba **Felah-i Vatan** adının verilmesi kaçınılmaz olmuştur. Mebuslar arasında mevki hırslı olanların bulunması ve düşünce ayrılıkları, hemen hemen her birini ayrı ayrı kazanmayı gerektirmektedir. Öyleki **Müdafaa-i Hukuk** örgütlerinden seçilmiş olanlar bile o ad etrafında toplanmaktan kaçınmaktadırlar (**AÖAS**, 120).

Felah-i Vaan Grubunun savunacağı ilkeleri içeren bir de metin hazırlanmıştı. Buna **İttifakname** (Birlik Anlaşması) adı verilmişti. Gruba girecekler bu ilkeler dışında kalan konularda kişisel görüşlerini bildirmede serbest olacaklardı. Bir program demek olan bu anlaşmada **Kuvayimilliyeye** adına yer verilmeyişi de dikkati çekmektedir. Söz konusu "İttifak" 5 maddeden oluşuyordu:

"Barış antlaşmasının Mebuslar Meclisi tarafından onaylanmasına kadar sürmek üzere, aşağıdaki maddeleri kabul eden mebuslar **Felah-i Vatan İttifakı** adı altında birleşmişlerdir. Bu birliğe katılan mebuslar, aşağıda sözü edilen anlaşma ile bu belgedeki esasları bozmayan yorumlar dışında, siyasi ve idari görüşlerinde serbesttirler.

1) Ülkenin ve milletin bütünüyle korunması ve bağımsızlığı, Osmanlı devletinin Anayasası ile tanımış olan halifelik ve saltanat haklarının her türlü müdahaleden korunması arzumuzdur.

2) *Felah-ı Vatan İttifakı*, antlaşmada saptanan barış esaslarının, kendileriyle antlaşma imzalamaya mecbur olduğumuz devletler katında kabul edilmesi için gerekli çalışmalara hemen başlanılmasını ister.

3) Anayasada yapılması emredilen sorumluluk ve görevler yetkili yasalar Yüce Divanın yargılama usulü ile acele olarak düzenlenecek ve açık olarak uygulamaya konulacaktır.

4) *Felah-ı Vatan İttifakı*, Osmanlıların antlaşma esasları çerçevesindeki istek ve ulusal amaçları etrafında tek fikir ve faaliyetlerini sağlamak için çalışmalarını yapacaktır.

5) *Felah-ı Vatan İttifaknamesi* esaslarına eklenecek maddeler, ittifak heyetince görüşüldükten sonra üçte iki çoğunlukla kabul edilecek olursa açıklanan maddeler eklenebilir."

Rauf Orbay, 6 Şubatta M. Kemal'e "70" kişilik bir grubun kurulduğunu bildirmiş, ancak tüzük ile programı daha sonra ulaştıracağını söylemişti. M. Kemal, geç ve güç de olsa bir grubun oluşturulmasından memnunkluk duymuştu. Ama önemli olan tüzük ve program idi. Bu yüzden durumu Karabekir'e iletirken bu metinleri istediğini de eklemişti. Ne ki "**İttifakname**" metnini öğrendiğinde düş kırıklığına uğramıştı. **Müdafaa-i Hukuk** adı bir yana dursun **Sivas Kongresi** kararları da metne yansımamıştı. Onun bu kırgınlık hatta kızgınlığı yıllar sonrası Söylev'inde de sezilecektir.

R. Orbay, grubun "70" üyeden oluştuğunu bildirmişti. Ancak bu sayının daha da arttığı anlaşılmaktadır. Tülay Duran'ın yayımladığı bir belgede (**BTTD**, 61, s. 18 vd.) "76" mebusun anlaşmayı imzaladıkları, henüz imzaları bulunmayan "12" kişi ile birlikte üye sayısının "88"e yükseldiği görülmektedir. 25 Şubat 1920 günkü **İfham** gazetesinde çıkan bir habere göre de sayı "96"ya çıkmıştır.

İçtüzüğe göre grubun "9" kişilik bir yönetim kurulu bulunuyordu. Ancak sürekli bir başkanlık öngörülmemişti. Yönetim kurulu üyeleri toplantılara sıra ile başkanlık ediyorlardı. Kurul da şöyle oluşmuştu: Celalettin Ârif, R. Orbay, Kara Vasıf, Bekir Sami Kunduh, Hamit, Selahattin, Bahtiyar, Rauf Ahmet ve Abdullah Azmi.

M. Kemal, başlangıçta gösterdiği sert tepkiye karşın, çok geçmeden **Felah-ı Vatan Grubunun** çalışmalarıyla ilgilenme gereğini duymuştu. M. M. Kansu'nun 10 Şubatta İstanbul'a gidip gruba katılması, **Ankara** ile grup arasındaki ilişkilerin kurulmasında önemli etken olmuştu. Kansu, **Felah-ı Vatan**'ın "uyumlu ve birlik içinde" bir grup olmadığını, Mecliste çok değişik düşüncelerin sergilendiğini belirterek yeni bir **Müdafaa-i Hukuk** grubu ya da partisi kurulmasını önermişti (II, 543).

Sadaretin 14 Şubatta yayımladığı bir genelgede, ulusun her türlü isteklerinin belireceği tek yer olan Mebuslar Meclisinin açıldığı hatırlatılarak, Meclis dışında ulusal irade adına söz söylemeye ve bazı şeyler istemeye "yer ve olanak" bulunmadığı dile getiriliyordu. Dahası böyle davranışların "hükümet işine karışma" sayılıp cezalandırılması isteniyordu (*Söylev*, I, 274). Böylesi bir genelge, hukuksal yönden ne kadar geçerli olursa olsun, **Müdafaa-i Hukuk** örgütlerinin ve **Temsilciler Kurulu** nun açıkça dışlanması, suçlanması demektir. Bunun üzerine M. Kemal de kurul adma 17 Şubatta ayrı bir genelge yayımlamıştı. **Mebuslar Meclisinin** açılmasının **Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk** derneğinin bir başarısı olduğunun belirtildiği genelgede, örgütün en önemli ödevlerinden birinin de "ulusal isteklere uygun bir barış" yapılıncaya kadar yurdu ve "ulusal birliği" korumak olduğu görüşü savunulmuştu. Bu nedenle **Müdafaa-i Hukuk** kuruluşlarından etkinliklerini eskisi gibi sürdürmeleri istenmişti.

Bu karşılıklı bildirilerin yayımlanmasının ertesinde, 19 Şubatta Sadrazam Ali Rıza Paşa, İçişleri Bakanı Ebubekir Hazım ve Bahriye Bakanı Salih Paşa ile birlikte **Felah-ı Vatan** grubunu ziyaret etmişti. Bu görüşmelerde ulusal örgütlere, yani **Temsilciler Kurulu** ile **Müdafaa-i Hukuk**'a ilişkin görüşlerini de açıklayan sadrazamın, "Biri Anadolu'da, biri **İstanbul**'da iki hükümet ile memleket idare edilemez" demesi tartışmalara yol açmıştı. R. Orbay'ın aynı gün M. Kemal'e bildirdiğine göre, Ali Rıza Paşa, '**Kuvayimilliyenin** ikinci bir hükümet şeklinde görünmemesini ve hükümetin işlerine karışmamasını' istemişti. Ayrıca Ziya Paşa'nın vali, Ahmet Fevzi Paşa'nın da kolordu komutanı olarak **Ankara**'ya gönderileceklerini bildirmişti. Bu, yayımladığı bildiri doğrultusunda hükümetin, **Temsilciler Kurulu** ve M. Kemal'i denetim altına almaya karar verdiğini gösteriyordu. Rauf Bey ve arkadaşları, **Kuvayimilliyenin** oluşumu ve hükümetten beklenen eylemler hakkında gerekli açıklamaları yapmışlardı, ama "ne yazık ki sadrazam, durumu kavrayacak yarıdılıştı" görülmemişti. İçişleri Bakanı da **Kuvayimilliyeden** yana olduğunu söylemiş, ancak yapacağı işlere karışılmaması konusunda ısrarlı olmuştu (*N*, III, No. 236).

M. Kemal, Orbay'ın aktardığı bilgiler karşısında düşüncelerini "3" ayrı telgrafla belirtmişti. 21 Şubatta yazılan telgrafların ilkinde, bundan sonra "daha pek çok korkunç olaylar" çıkabileceğine dikkati çekmiş ve hükümetten '**Kuvayimilliyenin** kurtarıcı çalışmalarını umursayıp umursamadığının" sorulmasını istemişti. Bu amaçla yapılması gerekeni de şöyle açıklamıştı:

"Meclisteki arkadaşların, bugünkü durumun ağırlığını kavradıkları halde, böyle olağandışı olaylar karşısında susmaları, her yandan kısıktırlan ve özendirilen hükümeti yüreklendireceğinden, amaca bağlı arkadaş-

ların bu konuda da sağlam ve açık bir durum almaları gerekmektedir" (Söylev, I, 279).

M. Kemal, ikinci telgrafında hükümetin, Meclisteki gruba bir gözdağı vermek ve güçleninceye kadar zaman kazanmak istediği kanısını edindiğini belirtmişti. Üçüncü telgrafında ise **Felah-ı Vatan Grubunun Kuvayimillîye** konusunda kesin karar alıp onu savunması gerektiğini vurgulamıştı.

Öte yandan M. Kemal, hükümetin tutumuna ilişkin olarak R. Orbay'ın ilettiği bilgileri Anadolu'daki komutanlara da bildirme gereğini duymuştu. Bunu yaparken **Kuvayimillîyenin** ulusal isteklere uygun bir barış yapıncaya değin çalışmalarını bırakmasına olanak bulunmadığını da eklemişti (N, III, 237). Ayrıca Karabekir'e, Orbay'a yazdığı üçüncü telgrafın bir örneğini de göndermişti.

Böylece **Kuvayimillîyenin** dağıtılıp dağıtılmaması, daha açıkçası **Temsilciler Kurulu** adına M. Kemal'in etkinliğinin sürüp sürmemesi, önemli bir soruna dönüşmüştü. Öyleki tartışmalar hükümet ve Mebuslar Meclisi dışında Âyan Meclisine ve basına da yansımıştı. Âyan'ın 19 Şubat oturumunda İçişleri eski Bakanı Âdil Bey, '**Kuvayimillîye** ne demek oluyor? Biz onu tanımıyoruz' diye bağırmış, Rıza Tevfik de "Metelik vermeyiz!" sözleriyle onu desteklemişti. Âdil Bey'e gereken yanıt ertesi günkü **Vakit** gazetesinde Hacim Çarıklı vermişti.

İngiliz haberalma raporlarına göre de, hükümetin dile getirdiği istek, aslında Vahidettin'den kaynaklanıyordu (İBA, I, No. 43 Ek).

M. Kemal'in **Kuvayimillîyenin** etkinliğinin sürmesi yolunda ısrarla savunduğu görüşe, en büyük tepki Karabekir'den gelmişti. O verdiği yanıta şunları söylüyordu:

"**İstanbul'da** Milli Mecliste beliren akıma karşı **Temsilciler Kurulu** nun ve **Kuvayimillîyenin** karşıt ve buyurgan bir durum almasını hiç de uygun bulmuyorum. Yalnız **Temsilciler Kurulunun** bu işten onuruyla çekilmesini ve işin sorumluluğunu ve durumun değerlendirilmesini Milli Meclisin namusuna ve yurtseverliğine bırakmasını düşünüyorum" (N, III, No. 238).

Kuvayimillîyeye ilişkin yazışmalarla görüş ayrılıkları daha da belirginleşirken, Harbiye Bakanı Fevzi Çakmak'ın 23 Şubat tarihli bir telgrafı havayı biraz olsun yatıştırmıştı. Çakmak, hükümetin **Kuvayimillîyeyi** güçsüz bırakmayı asla düşünmediğini savunuyor ve Ali Rıza Paşa'nın bildirisinin salt dışa karşı güçlü bir hükümet görüntüsü yaratmaya yönelik olduğunu belirtiyordu (ATTB, 211).

Öte yandan o günlerde Mazhar M. Kansu'nun saraya çağırılması padişah ile **Temsilciler Kurulu** ilişkilerine yeni bir boyut getirecek gibi görünmüştü. Kararlaştırılan günde Yıldız Sarayına giden Kansu, Başmabeyinci Yaver Paşaya ne amaçla çağrıldığını sorunca, **Temsilciler Kurulu** üyesi olduğu için padişahın kendisiyle görüşmek istediği yanıtını almıştı. Vahidettin'in huzuruna girdiğinde padişah şunları söylemişti:

"Temsilciler Kurulu, saltanat tacının pırlantalarıdır. Allah sizden razı olsun! Vatan ve milleti, saltanatı ve hilafeti kurtardınız. Mustafa Kemal Paşa inşallah afiyettedirler! İstanbul'a gelmeyecekler mi? Kendisiyle görüşmeye hasretin."

Arkasından da Kansu'dan yurdu düşmandan kurtarmak için ne gibi çare düşündüklerini sormuştu. Kansu, **Bursa**'nın henüz Yunan işgaline düşmediğini düşünerek buna, "Efendimizin Anadolu'ya ve hatta **Bursa**'ya kadar gelmeleriyle sorun çözülür" diye karşılık vermiş ve padişah halkın başına geçecek olursa başlayacak genel harekete düşmanın karşı koyamayacağını belirtmişti. Fakat bu yanıtı kızan Vahidettin, sert bir davranışla ayağa kalkmış ve "Beyefendi! Bana yüce atalarımın başkentinden kaçmayı mı öneriyorsunuz?" demişti. M. Kansu ise, "Hayır! Milletin ve vatanın bu sıkışık ve zor zamanında yüce atalarınız gibi milletin başına geçmenizi öneriyorum" diye amacı belirtmişti, ama görüşme bitmiş, Yaver Paşa kendisine dışarı çıkması gerektiği işaretini vermişti. Bununla birlikte saraydan ayrılırken kendisine küçük taşlı bir yüzük armağan edilmiş ve M. Kemal'e padişahın selamını iletmesi istenmişti (Kansu, II, 539 vd.).

Saray ile M. Kemal ilişkileri de böylece yeniden dondurulmuştu. Vahidettin'in eskisi gibi M. Kemal'i **İstanbul**'a getirtmeye çalıştığı, kendisinin Anadolu'ya geçmesi önerilerinden de ürktüğü anlaşıyordu.

M. Kemal bu gelişmelerden sonra **Felah-ı Vatan** grubunun olabildiğince güçlenip gereken girişimlerde bulunmasını istemeye yönelmişti. Ancak A. Rıza Paşa hükümetinin istifası ve çok geçmeden **İstanbul**'un resmen işgal edilmesi, Meclis ve grup çalışmalarına son vermişti.

E) ULUSAL ANT (MİSAKİMİLLİ, AHDİMİLLİ)

İlk adlandırmaları ile Ahdimilli (**Ahd-i Millî**), Misakimilli (**Misak-ı Millî**) olarak anılan **Ulusal And**ın Türk Kurtuluş Savaşı ile amaçlanan siyasal hedeflere ulaşmada gözetilecek ilkeleri içeren önemli bir belge olduğu kuşkusuzdur. Bu nedenle de bir "özgürlük bildirgesi" diye de nitelendirilmiş, kimi zaman İngiliz **Magna Cartası**na benzetilmiş, dahası **Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi** ile karşılaştırılmıştır. Böyle olmasına karşın, bu **Ulusal And**ın nasıl hazırlandığı, son biçimine nasıl getirildiği konusu yeterince aydınlatılmamıştır. Bu yüzden de çok çeşitli ve çelişik yorumlara yol açmıştır. Bunun da en başta gelen nedeni, söz konusu metnin **Mebuslar Meclisi**nin açık ya da gizli resmi oturumlarında değil de, grup niteliğindeki özel toplantılarda görüşülmesi, duyulmaması için tutanak tutulmaması ve imzalanan özgün metnin de elde bulunmamasıdır. Öyleki son biçimini alan ve hatta bastırılan ant, Meclisin bir oturumunda verilen önerge üzerine okunmuş ve alkışlar arasında kabul edildiğinin açıklanmasıyla yetinilmiştir. Bu yüzden ge-

nelde **Ulusal Ant** taslağının Sivas Kongresi kararları doğrultusunda **Ankara**'da mebuslarla yapılan toplantılarda hazırlandığı kabul edilirken, Mebuslar Meclisindeki kimi üyeler de metnin kendilerince biçimlendirildiğini ya da kendi görüşlerine uygun olarak düzenlendiğini öne sürmüşlerdir.

Bütün bu görüş ve değerlendirmeler de göz önüne alınarak **Ulusal Andın** nasıl hazırlandığı şöyle özetlenebilir: **Ankara**'daki toplantılarda Mecliste bir grup kurulması ve Meclis başkanlığı sorunları ile birlikte, "ulusal emelleri içeren ve uygulamaya yönelik bir siyasal program" hazırlanmasının da ilke olarak kararlaştırıldığı birçok belge ve tanıklarla kanıtlanmaktadır. Olayların içinde yaşayanlardan Kansu, ayrıca "bu programın ilk müsveddeleri de kaleme alınmıştı" demektedir (II, 565). **Ankara**'da hazırlanan "ilk müsvedde" bir taslak demek olduğuna göre, bunun Mebuslar Meclisinde geliştirilmesi öncelikle kabul edilmiş demektir.

Trabzon'dan mebus seçilen Temsilciler Kurulu üyesi Husrev Gerede, **Ankara**'da hazırlanan bu ilk metni kendisinin M. Kemal'den alıp **İstanbul**'a götürdüğünü açıkça belirtmektedir (T. Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da**, 76 vd.). Ayrıca Hamdullah Suphi de Mebuslar Meclisinin 22 Ocak 1920 günlü gizli oturumundaki konuşmasında "**Misakımilli**" metninin M. Kemal tarafından gönderildiğine ve H. Gerede'nin bu metni okuduğuna değinmektedir (**AAMD**, 3, s. 977 vd.).

Ancak Atatürk'ün ATASE'deki özel arşivinde bulunan 21 Ocak 1921 tarihli bir şifre/telgraf örneği, daha sonraki günlerde R. Orbay'a **Ulusal Anda** girmesi istenen yeni bir metnin de gönderildiğini kanıtlamaktadır. Bu metin **Temsilciler Kurulu** ile yazışmalara aracılık eden Harbiye Bakanı Cemal Paşanın yaveri Bnb. Salih Omurtak aracılığıyla gönderilmiştir (Ek. 1). M. Kemal'in Orbay'a bildirdiğine göre, söz konusu metin, 20 Ocakta **Ankara**'ya gelen ve M. Kansu ile birlikte **İstanbul**'a dönen Alb. İsmet İnönü tarafından hazırlanmıştır. Ayrıca metin, öncelikle Mecliste kurulması için çalışılan **Müdafaa-i Hukuk** grubunun programı olarak düşünülmüştür. M. Kemal, telgrafının sonunda böylece "programın daha da açıklık kazandığını" belirtmektedir. Bundan, H. Gerede'ye verilmiş olan ilk metnin de genelde "grup programı" için kaleme alınmış olduğu anlamı çıkartılabilir.

İnönü'nün Ankara'da böyle bir program yazarken M. Kemal'in ve F. Cebesoy'un görüşlerini ve onaylarını aldığı da kuşkusuzdur. Grup için hazırlanan metinler, **Felah-ı Vatan**'ın başka bir program, "**İttifakname**" etrafında oluşturulması yüzünden **Ulusal Ant** için kullanılmıştır. Yunus Nadi'nin 3 Şubatta **Yenigün**'de çıkan yazısında, grup ile **Ulusal Andın** birbirinden ayrı şeyler olduğunu ve **Ulusal Andın** grup programı değil, "aralarında büyük görüş ayrılıkları bulunan mebusların üzerinde birleştikleri program" olduğunu belirten yazısı bu amaçla yazılmış olmalıdır.

R. Orbay'a çekilen telgrafta yer alan bu metin dışında, Atatürk'ün

özel arşivindeki belgeler arasında **Ulusal Anda** ilişkin bir üçüncü metin daha bulunmaktadır. **AÖAS**'de **Müdafaa-i Hukuk Grubu** ile ilgili olarak yayımlanan ve Meclis Geçici Başkanı Celalettin Ârif imzalı bu belge (s. 113-116), gerçekte gruba ait olmayıp **Ulusal Anda** ilişkin "2" ayrı metni içermektedir. Bunun ikinci bölümü Mebuslar Meclisinde kabul edilen **Ulusal And**ın aynısıdır. Baş kısmındaki "7" maddelik ilk bölüm ise, bazı değişiklikler dışında, M. Kemal'in R. Orbay'a ilettiği metni andırmaktadır.

Bütün bunlar M. Kemal'in **Ulusal And**ın gerçekleşmesinde etkin bir rol oynadığını ve mebuslarla yapılan toplantılarda hazırlanan ilk taslaktan (müsveddeden) sonra da **Ankara**'dan yeni bir metin gönderdiğini kuşkuyla yer bırakmayacak biçimde göstermektedir. Dolayısıyla N. Kaymaz'ın haklı olarak vurguladığı, M. Kemal'in **Ankara**'ya gelişinin ertesinde yaptığı konuşmanın **Ulusal Anda** yansımasının (**VII. T. Tarih Kongresi**, III, s. 1943) ötesinde, metinler arasında bir benzerlik söz konusudur. **Mebuslar Meclisinde** metne son biçimini veren komisyonun üyelerinden Y. Kemal Tengirşenk, bu gerçeği şöyle belirtmektedir: "Yaptığımız işlerin en önemlisi, esasî Sivas Kongresinde görüşülmüş olan Misakımillî'yi yapmak oldu" (**Vatan Hizmetinde**, 135).

Husrev Gerede, adı henüz belirlenmemiş olan ilk taslağı **Ankara**'dan **İstanbul**'a götürürken Mebuslar Meclisinde de **Ahdimilli** denen bir metin üzerinde çalışıldığı görülmüştü. Orbay'ın 27 Ocakta M. Kemal'e yazdıkları bunu açıklamaktadır: "Geldiğimiz günden beri bir **Ahdimilli** toplantısı karşısında bulunduk... Olduğu gibi bizim ilkelere yönelmeye, azınlığın azınlığı da olsa bir kısmın karşı çıkataklarını hissettikleri için Milli Meclisin genel kurulunun kabul edebileceği esasları kaleme almışlar ve bunu imza altına alarak bir sözleşme (pakt) biçimine sokmuşlardır" (**N**, III, No. 232).

Bu satırlar, daha Orbay **Meclise** katılmadan orada toplantılar düzenleyen mebusların **Ankara**'da hazırlanan taslağın kimi üyelerce kabul edilmeyeceğini sezinledikleri için, herkesin oyunu toplayabilecek bir metin hazırlamaya çalıştıklarını ve bunu imzaladıklarını göstermektedir. Böyle yeni bir metin hazırlama girişiminin öncüsünün de gene Hüseyin Kâzım olduğu anlaşılmaktadır. Kendi anlatımı da bunu doğrulamaktadır. O, Âyan Meclisinde ülkenin geleceği konusu tartışılırken Abdurrahman Şeref'in "belirli bir amaç ve düşünce" doğrultusunda birleşilmesi gerektiğine işaret ettiğini söyleyerek şöyle devam ediyor:

"Orada 'ittifak-ı âra' vukuuna (oybirliği sağlamaya) imkân göremediğim için, ben de bu gibi bir mesele üzerinde münakaşaya girilmesini arzu etmiyordum. 'Biz kendi aramızda daha anlaşamadık, müsaade ediniz de evvela kendimiz düşünelim ve ne yapacağımızı, ne isteyeceğimizi kararlaştıralım. Sonra gelir sizlerle de müdavele-i eşkâr ederiz (görüş alışverişinde bulunuruz). Şimdiki halde sözü burada bırakmak daha muvafık (uygun) olur' dedim. Bu sözlerimi herkes tasdik etti (onayladı). Meclis-i

Mebusana avdet ettiğimiz (döndüğümüz) zaman da maksadını izah edecek beyanatta bulundum. Bunun üzerinedir ki Misak-ı Milli hazırlandı ve defaatle (birçok) müzakereler ve ictimalar (toplantılar) yapıldı. Misak'da esasları teklif eden benim. Hatta bunun müsveddesi benim hatt-ı destım (elyazım) olarak Âsaf Beyin (Bursâ Mebusu) nezdindedir (yanındadır)." (Agy., 262).

Hüseyin Kâzım'ın **Ulusal And**ın hazırlanmasını tümüyle kendine mal etmesi olayların akışı ve öteki belgeler karşısında dayanaktan yoksun kalmaktadır. Ancak onun önerilerini de yansıtan metnin görüşülmesine ne zaman başlandığı saptanamamaktadır. Henüz Meclis Başkanlık Kurulu oluşturulmadığı için **Ahdimilli**, mebuslar arasında özel toplantılar halinde ele alınmıştır. Muğla Mebusu Hilmi Uran ve M. M. Kansu'nun açıklamalarına göre de söz konusu metin **Felah-ı Vatan Grubu** toplantılarında görüşülmüştür. R. Orbay Meclise katılışından beri bu konudaki görüşmelerden söz ettiğinden, görüşmeler onun yemin ettiği 22 Ocakta ve belki de daha önce başlamış demektir. Ancak Husrev Gerede'nin Ankara'dan getirdiği metni 22 Ocakta okuduğu bilinmektedir. O gün M. Kemal'in bir gün önce telgrafla Orbay'a bildirdiği metin de kendisine ulaşmış olmalıdır. Orbay ve arkadaşları **Ahdimilli** adıyla Mecliste düzenlenen ve imzalanan metni, **Ankara'da** saptanan ilkeler ve M. Kemal'den gelen maddelerle pek bağdaştıramamış olacaklar ki, söz konusu metinlerin birleştirilmesi için bir komisyon kurulmasını önermişlerdir. O, 27 Ocakta M. Kemal'e bunu şöyle açıklamıştı: "Genel Kurul halindeki toplantıda, bizim formülü önererek işi yeniden bir komisyona göndermek suretiyle ve bizim de katılmamızla arzumuz çerçevesinde bir formül yaptık" (N, III, No. 232).

Sinop Mebusu olarak Mecliste bulunan Rıza Nur'un verdiği bilgiye göre, ortak metni düzenleyecek olan komisyon "10 kadar" üyeden oluşmuştu. O, kendisinden başka R. Orbay'ın, Abdulaziz Mecdî'nin ve Yusuf Kemal Tengirşenk'in adlarını saymaktadır.

Söz konusu komisyon metinde çok önemli bir değişiklik yaparak **Suriye**'yi "ulusal sınırlar" içinden çıkarmıştı! Rıza Nur'a göre R. Orbay ile A. Mecdî, **Suriye**'nin (kuşkusuz **Halep** ve kuzeyinin) ulusal sınırlar içine alınmasını istemişlerdi. Fakat kendisi buna karşı çıkmıştı:

"Ben şiddetle itiraz ettim. 'Bunlar Türk değil, bırakın! Bize bela olmaktan başka şeyleri yok' dedim. Onlar hâlâ Müslümanlık düşüncesinde idiler. Uğraşa uğraşa vazgeçirttim" (Hayat ve Hatıratım, II, 515).

R. Orbay da komisyonda, **Temsilciler Kurulunun** savunduğu ilkelerin ruhunu içeren ayrı bir madde kabul edilerek metne eklendiğini belirtmektedir (AÖAS, 120). Söz konusu madde, metnin başına eklenen ve kabul edilebilecek bir barışın hangi koşulları içermesi gerektiğini belirten bölüm olmalıdır. Çünkü M. Kemal'in "grup programı" diye bildirdiği metinde böyle bir madde olmadığı gibi **Ulusal And**ın Fransızcaya ilk çevirisinde bu giriş bölümü bulunmamaktadır.

Böylece son biçimini alan **Ulusal Ant**, 28 Ocak 1920'de Mecliste yine gizli olarak yapılan bir toplantıda ve büyük bir olasılıkla **Felah-ı Vatan Grubu** toplantısında imzalanarak kesinleşmiştir.

1) CEZALANDIRMA ANDI (Tecziye Ahidnamesi)

Bir "Giriş"le "6" maddeden oluştuğu bilinen **Ulusal Ant**, aslında "7" madde olarak düzenlenmişti. Ancak "savaş suçluları" hakkında soruşturma açılmasını öngören madde, ötekilerin yanında içedönük bir özellik taşıdığından, bunun bağımsız olarak ele alınması uygun görülmuş, metinden çıkartılmıştı. Nitekim "**Madde-i Mustakile**" diye anılan bu madde **Ulusal Ant** metninin imzalanmasından bir gün sonra 29 Ocak'taki özel toplantıda kabul edilmişti. Meclisin 28 Şubat günlü oturumunda Erzurum Mebusu Ziya Bey, "**Tecziye Ahidnamesi**" (Cezalandırma Andı) denilen bu bağımsız maddenin okunup karar haline getirilmesini önermişti. Böylece söz konusu madde Meclisin son günlerinde, 11 Mart oturumunda ele alınabilmişti. O gün söz alan Gümüşhane Mebusu Zeki Kadırbeyoğlu, "Müsaade buyurursanız **Misak-ı Milli**'nin bağımsız maddesi olarak kabul edilerek okunmasına evvelce karar verilen ve henüz yüce kurulunuzda okunmayan maddeyi okuyorum" diye anılan maddeyi okumuştur.

Savaş suçluları hakkında soruşturma açılması Mondros Mütarekesi ertesinde ele alınmış, özel bir komisyon kurulmuş, fakat Meclis dağıtıldığı için bir sonuca varılamamıştı. Şimdi kabul edilen **Cezalandırma Andı** ise daha geniş kapsamlı idi. Bununla, "Genel Savaşı doğuran bunalmırlardan başlayarak Meclisin açılmasına kadar savaşa katılmada, savaşı yönetip yönlendirmede ve genellikle iç ve dış siyasette 'devlet ve millete zarar veren' bakanlar kurulu üyeleri ile onlarla işbirliği yapanlar" hakkında soruşturma açılması öngörülüyordu. Dolayısıyla ant, yalnız savaş döneminde değil, 12 Ocak 1920'ye kadar işbaşına gelen mütareke dönemi kabineleri için de soruşturma açılmasına olanak veriyordu.

2) METNİN İMZALANMASI VE AÇIKLANMASI

R. Orbay, 4 Şubatta bir '**Ahd**' ya da **Millimisak** yapılabildiği müstusunu M. Kemal'e bildirirken, "100'den fazla mebus bunu anlamıştır, yalnız... imzalamıştır" demekte ve imzalayanların sayısını belirtmemektedir. Bundan o güne kadar imzalayanların "100'den az olduğu anlaşılmaktadır (AÖAS, 120). Hilmi Uran "and"ın **Felah-ı Vatan** grubundaki üyelerce imzalandığını belirtmekte ve imzalı nüshanın **Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk** derneğine gönderildiğini oradan da **Cumhuriyet Halk Partisine** geçtiğini söylemektedir (**Hatıralarım**, 120 vd.).

Böylece **Ulusal And**ın biri Hüseyin Kâzım'ın biri de H. Uran'ın işaret ettiği "2" imzalı metni var demektir. Ancak bugün bu metinlerin nerede olduğu bilinmemektedir.

Kabul edilen andın yayımlanmasına karar verinceye kadar metnin "son derece gizli tutulması" uygun görülmüştü. Orbay bu kararı **Ankara**'ya da ilettiği için **Ulusal Ant**, Mebuslar Meclisinin açikoturumunda okununcaya değin "resmiyette gizli"liğini korumuştur.

Meclisin 17 Şubat 1920 Salı günkü oturumunun saat "16.40"daki ikinci birleşimi açıldığında, Edirne Mebusu M. Şeref Aykut'un bir önergesi okunmuştu. Bunda "**Ahd-i Milli**"nın parlamentolara ve bütün basına bildirilmesi ve öncelikle görüşülmesi isteniyordu. Önerge kabul edilmiş ve gündemde bulunan padişahın açış söylevine verilecek yanıt maddesi ertelenerek **Ulusal Ant** konusu ele alınmıştı. Önergesi hakkında söz alan Ş. Aykut özetle şu konuşmayı yapmıştı:

"Buraya geldiğimiz gün, hepimizin hararetle çarpan bütün yüreklerinde, dimağlarında bir düşünce belirdi. İçimizden herhangi hamiyetli arkadaşımız **barış** deyince, bütün yüreklerden kopan ses, hepsini bir yere topladı ve sonunda bütün vicdanlar hep bir yere geldi; ortaya şu **Ölüm-süz Ulusal Ant** (Peyman-ı Müebbed-i Milli) çıktı. Bu bir **Misak-ı Milli**'dir ki, 600 yılın görkemli varlığını sırtında taşıyan tarihimizin son olaylarına Milli Meclis şimdi öyle bir kararlılık ve istekle bunu kaydederken, geçmişinin sarsılmaz parlak günleri kadar geleceğin de inşallah ulusumuz için umut ettiğimiz ve devletimiz için beklediğimiz en parlak günleri hazırlamış olacağız...

Biz hiçbir şey istemiyoruz, ancak çok açık olan hakkımızı istiyoruz. En doğal, en açık hakkımız olan yaşamak hakkının bizden alınmasını Cenabı Hak takdir etmemiştir. Onun için **Peyman-ı Milli** olmak üzere Mebuslar Meclisini oluşturan bütün sayın akadaşların meydana getirdikleri şu **Peyman-ı Milli**yi şimdi okuyacağım. Ve bunun ıstırap çeken bütün insanlığa huzurlu bir gün vermek için, bu önemli savaşımı meydana getiren ve en sonunda galiplerin sonuç olarak insanları çöğnemek ve tutsak yaştamak istediklerini ilan eden bütün Avrupa uygar devletlerinin parlamentolarına bildirilmesini öneriyorum."

Alkışlarla karşılanan bu konuşmasının arkasından Şeref Aykut, "**Ahd-i Milli Beyannamesi**" başlığını taşıyan ve 28 Ocak 1920'de son biçimi verilip imzaya açılan metni okumuştur.

Bir "Giriş"ten sonra "6" madde olarak düzenlenmiş olan **Ulusal And**ın metni bugünkü anlatımla şöyle idi.

3) ULUSAL ANDIN (MİLLİMİSAK, MİLLİ AHD'İN) İÇERİĞİ

"Aşağıda imzaları bulunan Osmanlı Mebuslar Meclisi üyeleri, devletin bağımsızlığının ve ulusun geleceğinin haklı ve sürekli bir barışa ulaş-

mak için, yapabilecekleri özverinin en son sınırını belirleyen aşağıdaki esaslara tümüyle uymakla sağlanabileceğini ve söz konusu esaslar dışındakiler gerçek bir Osmanlı saltanatının ve toplumunun varolmasının olanak dışı bulunduğunu kabul etmiş ve onaylamışlardır:

1) Osmanlı devletinin, özellikle Arap çoğunluğun oturduğu ve 30 Ekim 1918 günlü silahbarışmanın imzalanması sırasında düşman orduların işgali altında kalan kısımlarının geleceğinin, buralar halkının serbestçe bildirecekleri oylara göre saptanması gerekli olduğundan, söz konusu mütareke çizgisinin içinde ve dışında, din, ırk ve emel yönlerinden birleşik ve birbirine karşılıklı saygı ve özveri duyguları ile dolu ve etnik ve toplumsal hakları ile bölgelerinin koşullarına tümüyle uyum gösteren Osmanlı-İslam çoğunluğun oturduğu kısımların tümü, gerçekten veya hüküm yoluyla hiçbir nedenle birbirinden ayrılık kabul etmez bir bütündür.

2) Haikı ilk serbest kaldıkları zamanda başvurdukları halkoylaması ile anavatana katılmış olan **Üç Liva** (Elviye-i Selase) için gerektiğinde yeniden serbestçe halkoylamasına başvurulmasını kabul ederiz.

3) Türkiye Barışına ertelenen **Batı Trakya**'nın hukuksal durumunun saptanması da, orada oturanların tam özgürce belirtecekleri oylara göre gerçekleşmelidir.

4) İslam halifeliğinin durağı ve Osmanlı saltanatının başkenti ve Osmanlı hükümetinin merkezi olan **İstanbul** şehri ile **Marmara** Denizinin güvenliği her türlü müdahale ve saldırıya karşı korunmuş olmalıdır. Bu ilke saklı kalmak koşuluyla **Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının** dünya ticaretine ve ulaşımına açılması hakkında bizimle bütün öteki ilgili devletlerin hep birlikte verecekleri karar geçerli olacaktır.

5) Anlaşma Devletleri ile düşmanları ve onlara katılan bazı devletler arasında varılan antlaşmaların esasları çerçevesinde **azınlıkların hukuğu**—komşu ülkelerdeki Müslüman halkın da aynı haklardan yararlanmaları koşuluyla—bizce de kabul edilecek ve sağlanacaktır.

6) Ulusal ve ekonomik gelişmemizin olanaklar çerçevesi içine girmesi ve daha çağdaş, düzenli bir yönetim biçiminde işlerin yürütülmesinde başarılı olabilmek için, her devlet gibi bizim de gelişmemizin sağlanmasında bağımsızlığa ve tam bir özgürlüğe kavuşmamız, yaşama ve varolmamızın ana koşuludur. Bu nedenle siyasal, adli, mali ve gelişmemize engel olacak öteki sınırlamalara karşıyız.

Saptanacak borçlarımızın ödenmesi koşulları da bu esaslara aykırı olmayacaktır."

Şeref Aykut, Ulusal Andı okuduktan sonra birleşime başkanlık eden Hüseyin Kâzım, metni oya sunmuş ve sonucu "Ahd-i Milli kabul edilmiştir!" diye açıklamıştır.

Bundan sonra söz alan Rıza Nur, savaş yıllarında İngiliz devlet adamlarının, Türklerin çoğunlukta bulundukları yerlerin kendilerine bırakılacağı hakkında verdikleri sözler ve Wilson'un 12. maddesi üzerinde

dürmüş, sözlerini şöyle bağlamıştı: "Ben emmim ki Anlaşma Devletleri olsun, Amerika olsun, özellikle İngiltere olsun, bu sözlerini tutacaklardır. Çünkü biz herkesle birlikte onların sözlerine bağlı ve namuslu olduklarını kabul ediyoruz!"

Rıza Nur'un konuşmasından sonra **Ulusal Ant** üzerindeki görüşmeler yeterli görülmüş ve gündeme geçilmiştir.

Mebuslar Meclisince kabul edilerek resmi bir nitelik kazanan Ulusal Ant, basma açıklanırken Fransızcaya çevrilerek bütün hükümetlere ve parlamentolara da gönderilmişti.

4) METİNLER ARASINDAKİ AYRILIKLAR

Mebuslar Meclisinde kabul ve ilan edilen **Ulusal And**ın içeriği ile M. Kemal'in R. Orbay'a gönderdiği metin (bkz. Ek. 1) arasında anlatım değişiklikleri dışında küçümsenemeyecek bazı ayrılıklar bulunmaktadır.

Ankara'dan gönderilen metin, "8" madde halinde düzenlenmişti, oysa **Ulusal Ant** metni, "6" maddedir. Savaş sorumlusu sayılan ya da Anayasaya aykırı hareketlerde bulunan kabineler hakkında soruşturma açılmasını öngören hüküm, Mebuslar Meclisinde ayrı bir madde olarak düzenlendiği için **Ulusal Ant**tan çıkartılmıştı. Ankara metninde "2" ayrı maddede yazılan "mütareke sınırı" ve "Müslüman halkın bölünmezliği" İstanbul'da birleştirilmiştir. Bunun gibi, yabancıların ekonomik yardımlarına ve onlara tanınacak ayrıcalıklara ilişkin olarak Ankara'da ayrı ayrı yazılan hükümler de İstanbul'da aynı madde içinde toplanmıştır.

Ama şekli ilgilendiren bu değişiklikler dışında asıl önemlisi, M. Kemal ile İsmet İnönü'nün, yabancı devletlerin ekonomik yardımlarından söz edilen maddelere (mad. 6), dünya barışını korumak amacıyla kurulan **Milletler Cemiyetini** (Cemiyet-i Akvamı) destekleyen bir hüküm yazmalarına karşın İstanbul'da kesinleşen metinde bu kuruluşun hiç söz edilmemesidir.

İki metin arasında önemli bir ayrılık da "mütareke sınırının içinde ve dışında" belirlemesinde ortaya çıkmaktadır. **Ankara** metninde Mondros ateşkes anlaşmasıyla belirlenen **"sınırların içinde"** yaşayan İslam çoğunluğun "ayrılık kabul etmez bir bütün" olduğu vurgulanırken, İstanbul'da bölünmezlik daha da genişletilerek **"mütareke çizgisinin içinde ve dışında"** yaşayan "Osmanlı-İslam" toplulukları için öngörülmüştür. Buna karşın M. Kemal ve İ. İnönü, Osmanlı memleketleri içinde oturan Müslüman toplulukları için "özkardeş" deyimini kullandıkları halde (mad. 2) bu anlamlı nitelemeye resmi **Ulusal Ant** metninde yer verilmemiştir.

Bu karşılaştırma, **Ulusal And**ın 1. maddesindeki "mütareke çizgisi içinde ve dışında" ibaresindeki "dışında" sözcüğünün daha sonraki metinlerde niçin çıkarıldığına da bir açıklık getirmektedir.

"Ulusal sınır"ların saptanmasında **Mondros** ateşkes anlaşmasının imzalandığı gün Türk ordusunun elinde bulunan çizginin esas alınması ilkesi, ilk kez **Erzurum Kongresinde** benimsenmişti. Kongre bildirisinin 6. maddesinde, "**30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalan**" ülkenin bölünmezliği dile getirilmişti. **Sivas Kongresinde** de aynı görüş kabul edilmişti. Bu nedenle M. Kemal ve İ. İnönü'nün yaptıkları düzenlemede "mütareke çizgisi" dışının öngörülmemesi çok doğal, hatta zorunlu idi. Nitekim aynı düşünce ve kanıyla daha Ankara'ya gelişinin ertesi günü yaptığı konuşmada "mütareke çizgisini" şöyle belirtmişti: **İskenderun** Körfezi güneyinden başlayarak **Antakya'dan, Halep ile Katma** istasyonu arasında **Cerablus** Köprüsü güneyinde **Fırat'a** ulaşır oradan **Deyr-i zor'a** iner, sonra doğuya doğru uzanarak **Musul, Kerkük** ve **Süleymaniye**'yi içine alır.

Mebuslar Meclisindeki görüşmelerde **Suriye**'nin ulusal sınırlar içinde sayılması için R. Orbay ve A. Mecdi'nin önerileri de Rıza Nur'un karşı çıkması yüzünden kabul edilmemişti. Böyle olunca mütareke çizgisinin "dışında" oturanlarla "içinde" oturanların "ayrılmaz bir bütün" olduğunu ileri sürmek, savunulması güç bir yaklaşıma dönüşmüştü. Üstelik böylesi bir yaklaşım sınır ötesi yayılmacı emeller beslendiği biçiminde yorumlanabilecekti. Bu olasılık yüzündendir ki, M. Kemal, daha **Sivas'ta** komutanlarla yapılan ortak toplantıda bu konudaki görüşünü şöyle açıklamıştı: "Biz mükareke sınırlarını kabul ettik. Bazıları ise **Suriye** Federasyonunu kabul edeceğiz derler. Biz de bizim sınırı kabul edersek sonra başka şeyler çıkar... Buna o zamanki siyasal duruma göre karar verilir." R. Orbay da "Mütareke sınırının terkine (elden çıkmasına) razı değiliz" diyerek kendisini desteklemişti. Dolayısıyla **Ulusal And**ın daha sonraki baskılarında, mütareke sınırından söz eden "1." maddedeki "dışarıda" deyiminin çıkartılmasının nedenini bu gelişmelere dayandırmak daha doğru olur.

Ulusal Ant metni, 17 Şubat 1920'ye kadar gizli tutulmaya çalışılmıştı. Ama gerek seçimleri boykot etmiş olan **Hürriyet ve İtilaf** yanlılarının, gerekse Anlaşma Devletleri temsilciliklerinin bu çalışmalarını öğrenmelerine engel olunamamıştı. Bu yüzden her iki yönden de eleştiri ve suçlamalar hemen başlamıştı. R. Cevat Ulunay, 2 Şubatta **Alemdar'da**, "**Yeni Bir Yavru Daha: Milli Misak**" başlıklı yazısında bu girişimle alay etmeye başlamıştı:

"Aman Allahım, söylenmesi ne güç, ne çirkin, ne milli olmayan kelime! Osmanlılık devrinden kalma baba yadigârı ahabap Manukyan Kumpanyasının bir aktörü vardır: Hacı Misak. Bu tamlama bana onu hatırlatıyor."

Peyam-ı Sabah'ta Ali Kemal de suçlamalarını sürdürmüştü. Yunus Nadi ise Meclisin resmen açıklamasını beklemeden metni, 17 Şubatta **Yenigün'de** yayımlamıştı.

Anlaşma Devletlerine gelince, olayları çok yakından ve ayrıntılarıyla izleyen İngilizler, böylesi bir andın kabulünü kendi siyasal amaçları ve

çıkarları açısından tehlikeli bulmuşlardı. Bu nedenle sorunu kökünden çözebilmek için yeni bir hamleye, İstanbul'u işgal edip Meclisi çalışamaz duruma sokmaya hazırlanıyorlardı.

Öte yandan Türk bağımsızlık savaşının siyasi programı olarak nitelenen **Ulusal Ant**, Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışından sonra da çeşitli çevrelerden gelen bazı engellerle karşılaşmıştır. Bu yüzden de TBMM'nin 18 Temmuz 1920 günkü oturumunda metin bir kez daha ele alınmış ve pekiştirilmesi için bağlılık yemini edilmesi gerekli görülmüştür.

F) FRANSIZLARA KARŞI İLK BAŞARI: MARAŞ SAVUNMASI (21 Ocak - 11 Şubat 1920)

Sivas'a gelen G. Picot ile varılan anlaşma, Fransız hükümeti ile bölgedeki Fransız komutanlarının o koşulları kabul etmemesi yüzünden geçerlik kazanamamıştı. "Doğu Bölgesi Komutanı" Gnl. Querette 13 Aralık 1919'da yayımladığı bir bildiri ile Fransa'nın "Osmanlı sultanı ile anlaşarak" **Suriye**'yi, **Kilikya**'yı ve Doğu Bölgesini kendi yönetimi ve koruması altına aldığını açıklamıştı (HTVD, 15, Belge. 415).

Fransız generali, Bayrak Olayından sonra gerginleşen durumu kendince yatıştırmak için **Maraş**'a gelmişti. Maraşlılar söz konusu olaydan sonra Fransız işgaline karşı direnebilmek için örgütlenmeye daha çok önem vermişlerdi. Kentte **Müdafaa-i Hukuk** derneği kurulmuş, kent merkezli "10" bölgeye (mahalleye) ayrılmış, her birinde ayrı ayrı yönetim kurulları oluşturulmuş, başkanlar atanmıştı. Halktan para toplanarak yiyecek ve silah stoku yapılmaya çalışılmıştı (Y. Akbıyık, 149 vd.). Fransız generali kentin ileri gelenlerini çağırarak asayiş sağlamak için yeterince askeri birlik ve "1" uçak getireceğini belirtmiş, kendisine yardımcı olunmasını dilemişti. Fakat Maraşlılar işgalin mütareke hükümlerine aykırı olduğunu, kente yeni birlik getirmenin de Ermenileri taşkınlığa itmekten başka bir sonuç vermeyeceğini belirterek yardımcı olamayacaklarını bildirmişlerdi.

Bunu izleyen günlerde Ermenilerin Çukuroba Camiline bomba atmaları ve müezzini kurşunlamaları büyük tepki doğurmuştu. Durumu protesto etmek için "447" imzalı bir metin hazırlanıp Fransız komutanlığına verilmişti. Bunda hükümet işlerine ve güvenlik güçlerine karışılması da istenmiş, aksi halde çıkacak olaylardan sorumluluk kabul edilmeyeceği de belirtilmişti (Hüsamettin Karadağ, **İstiklal Savaşında Maraş**, 29).

Ermeniler saldırılarını artırırken Fransızların **Maraş**'a yeni birlikler getirmeleri, çarpışmaları başlatmakta gecikmemişti. 21 Aralıkta kent dışında başlayan çarpışmalar, bir ay sonra 20 Ocak 1920'de **Maraş** için de sıçramıştı. Yörede **Kuvayimilliyeyi** örgütlemekle görevlendirilen Yar-

bay Kılıç Ali, kente gönderilen Fransız taburunun yolunu Karabıyıklı yöresinde kesmişti. Fransızlarla ilk çarpışına da burada meydana gelmişti. Bu sırada **Sivas, Elazığ ve Malatya**'dan gönderilen silahların ulaşması halkın maddi ve manevi gücünü artırmıştı. 6 Ocakta yeniden Maraş'a gelen Querette, "eşkuya" diye suçladığı Kılıç Ali ile **Kuvayimilliyeye** karşı kendisine yardım edilmesi gerektiğini yinelemişti. Söz alan Refet Hoca, kentteki gerginliğin Ermenilerin yaptıkları cinayetler ve sarkıntılıklardan doğduğunu vurgulamış ve "Gücünüz yetiyorsa eşkuya dediğiniz Kılıç Ali'yi neden cezalandırmıyorsunuz?" diye sormuştu (**TİH**, IV, 80).

Fransızların **Maraş - İslahiye** arasındaki yolu tutmuş olan **Kuvayimilliyeye** birliklerini yok etmek için yaptıkları girişimler de sonuçsuz kalmıştı. Ancak onlarla birlikte hareket eden Ermeniler yöredeki köylerde pek çok cinayet işlemiş, yıkımlarda bulunmuşlardı. **Maraş**, bölgedeki çarpışmaların odak noktası haline gelince, Fransızlar "Doğu Bölgesi Komutanlığı"nı **Antep**'ten buraya taşımışlardı. Fransız generalin hükümet işlerini birlikte yürütmek için bir Fransız subayını görevlendirmesi, kent merkezinde de çarpışmaların başlamasına neden olmuştu. 21 Ocak 1920'de kentin yöneticileri ile ileri gelenlerini karargâhına çağıran Querette, başta mutasarrıf olmak üzere içlerinden bir kısmını tutuklattıktan sonra askerlerini hükümet binasını işgal etmek için harekete geçirmişti. Yörede sipere girmiş olan Kuvayimilliyeye birliği bunu önlemek için ateş açınca da kanlı Maraş çarpışmaları başlamıştı.

11 Şubata kadar "22" gün sürecek Maraş Savunması, çok üstün ateş gücüne sahip olan Fransızların yenilgiyi kabul edip çekilmeleri ve yıllar sonra kente "Kahraman" sanının verilmesine dayanak olan destansı bir zaferle sonuçlanacaktı. Yaşar Akbıyık'ın ATASE arşivinden çıkardığı bilgilere göre, çarpışmaların başladığı gün kentteki Fransız birliklerinin mevcudu "2.675"i Fransız ve "970"i Ermeni olmak üzere "3645" idi. Bunun dışında **Antep**'ten yeni birlikler getirtilmesine çalışıyorlardı. Türk birliğinin komutanlığını da Müdafaa-i Hukuk Başkanı Arslan Bey üstlenmişti. Fransızlar kenti top ateşine tutmuşlar, haberleşmeyi engellemek için de telgraf tellerini kesmişlerdi. Böyle olmasına karşın yakın köyler halkı **Maraş**'ın yardımına koşmuşlardı. Kılıç Ali de çarpışmaların ikinci günü kente girmeyi başarmıştı. Kadın, erkek bütün Maraşlılar yoğun ateş altında kentlerini savunmuşlardı. Kayabaşı Mahallesinde oturan Bitlis Defterdarının eşi, evinde açtığı mazgaldan ateş ederek "8" kişiyi öldürmüştü, arkasından erkek gıysileriyle, savaştan erkekler arasına katılmıştı. Bu davranış yurt düzeyinde büyük bir hayranlık ve coşku yaratmıştı. Öyleki Temsilciler Kurulu da bu örnek alınması olayı Müdafaa-i Hukuk örgütlerine bildirerek takdirlerini sunmuştu (**ATTB**, No. 168).

Maraş olaylarını yakından izleyen M. Kemal, kente yardım edilmesi için bölgedeki komutanlıklara ve **Müdafaa-i Hukuk** örgütlerine genelgeler gönderiyordu. Özellikle **Sivas**'taki Kolordu Komutanı Alb. Selahattin Köseoğlu **Maraş**'a yardım iletmeye çalışıyordu. **Ankara**'da yapılan

bir değerlendirmede de, Fransızlara karşı **Kuvayimillîye** birlikleriyle yapılacak savaşın **gerilla** yöntemlerine göre sürdürülmesi zorunlu görül-müştü. 25 Ocakta kolordulara "Fransız kuvvetlerinin hepsini ayrı ayrı ve birdenbire bulundukları yerlerde kuşatma" talimatı verilmişti (**HTVD**, 15, No. 383).

Ağır kayıplar veren ve şiddetli soğuğa da dayanamayan Querette, Maraş'tan çekilmeye karar vermişti. Bu arada mermileri tükendiğinden güç durumda kalan Türklerden bir kesimi, Ermenilerin yeni bir kıyım girişimlerini önleyebilmek için Fransızlarla bir ateşkese varılması giri-şimlerinde bulunmuşlardı. Fakat böyle bir anlaşma için Fransız karar-gâhına giden Dr. Mustafa, oradan dönüşünde Ermeniler tarafından öl-dürülmüştü.

10/11 Şubat gecesi çekilmeye başlayan Fransızlar, 11 Şubatta Ma-raş'tan ayrılırırken, Jandarma Komutanı ve Belediye Başkanı ile önde gelen bazı kişileri de yanlarında götürmüşlerdi. Onlar **İslahiye**'ye doğru çekilirlerken arkalarına düşen Türk birliklerinin saldırıları ile yeni ka-yıplara uğramışlardı. Fransızlar Maraş çarpışmalarında yaklaşık "800" kişi kaybetmişlerdi. Ayrıca Amerikan hastanesinde "150" yaralı bırak-mışlardı. Türk kayıpları ise "300" ölü ve "500" yaralıyı bulmuştu. Daha-sı Maraş yıkık bir kente dönüşmüştü. Kentte "1.000" ev, "350" dükkân, "5" cami, "11" okul ve "10" kilise yakılmış, harap olmuştu (Akbiyık, 219). Olaylar sırasında **Maraş** ve çevresinde Ermenilerin kayıplarına ilişkin olarak verilen rakamlar ise birbirini tutmamaktadır. Çarpışma-larda asıl etken olan Ermenilerin de ağır kayıplar verdikleri kuşkusuz-dur. Ancak bu sayı "6.700" dolaylarında olup "18.000" rakamı abartılı-dır. Fransız birlikleri çekildiğinde kentte "1.000"i silahlı olmak üzere "8.500" Ermeni Kuvayimillîye komutanlığına teslim olmuştu (Agy., 216, 296). Öte yandan **Zeytun** kasabası (bugün **Süleymanlı**) Ermenilerin elinden alınamamıştı. Burası ancak 1,5 yıl sonra 1921 Haziranında tes-lim alınacaktı.

Maraş, üstün düşman kuvvetlerini çekilmeye zorlayarak kurtulan ilk kent olmuştu. Çarpışmaların başlaması yurdun her köşesinde kaygı ve ilgi ile izlenmişti. Birçok kent ve kasabada mitingler düzenlenerek Fransız işgali kınanmış, Anlaşma Devletleri temsilcilikleri ile sadarate protestolar gönderilmişti. Kentin kurtuluşu ise, **Ankara**'dan başlayarak her yerde sevinçle, coşku ile karşılanmıştı. M. Kemal, Maraşlıları kutlar-ken şunu vurgulamıştı: "Maraşlılar bu kahramanca savunmaları ile, millet davasının büyüklük ve yüceliğini, ulusumuzun yaşamak, bağı-m-sız olarak yaşamak konusundaki iradelerini bütün dünyaya karşı ilan ettiler." Karabekir de, "Öldünüz fakat Türklüğü öldürmediniz" demişti. **Erzurum**'da bir çay bahçesi ile Ilıca'ların bir kısmına '**Maraş**' adı veril-miş, ayrıca kentin kurtuluşunu canlandıran bir piyes de oynanmıştı.

Fakat **Maraş** savunması Müttessiklerce Türklerin Ermenilere karşı yeni bir "kıyım" hareketi olarak yansıtılmıştı. Böylesi bir propagandaya da, Ermenilere karşı sempati besledikleri bilinen İngiliz, Fransız ve ABD

kamuoyunu Türklere karşı harekete geçirmek yanında, Fransız başarı-sızlığını örtme amacı da etken olmuştur.

G) ANLAŞMA DEVLETLERİNİN BASKISI VE ALİ RIZA PAŞA KABİNESİNİN ÇEKİLMESİ

İşbaşına geldikten sonra **Temsilciler Kurulu** ile uyuşarak Mebus-lar Meclisinin **İstanbul**'da toplanmasını sağlayan Ali Rıza Paşa hükü-meti, bu girişimiyle önce seçimleri boykot eden **Hürriyet ve İtilaf** Parti-sinin, arkasından da İttihatçıların yönetime egemen olacaklarından kuşkulanan padişahın güvenini yitirmişti. Gelişmeleri izleyen Anlaşma Devletleri ise, "millici"leri merkezi yönetim yoluyla denetim altına alabil-mek için hükümet üzerindeki baskılarını giderek artırmışlardı. Böylece Şeyhülislam Haydarızade İbrahim'in belirttiği gibi hükümet, "iki değir-men taşı" arasında kalmıştı.

Bu genel tablo içinde, bir yanda **Ulusal Ant** gibi Anlaşma Devletleri arasında Osmanlı topraklarının paylaşılması amacıyla yapılan anlaşma-ları dışlayan önemli bir siyasal programın kabul edilmesi, öte yandan ulusal hareketin Maraş yöresinde elde ettiği başarı, Anlaşma Devletleri-ni tedirgin etmişti. Onlar "tehlike" daha da büyümeden sert önlemler düşünmeye başlamışlardı.

Maraş'ta çarpışmaların başlamasından sonra İngiliz Yüksek Komi-seri, Osmanlı hükümetine yapılacak barış antlaşmasında **İstanbul**'un Türklerin elinde bırakılacağı "müjde"sini (?) verirken, bunun şu "2" ko-şula bağlı olduğunu da ısrarla belirtmişti:

- 1) **Kilikya**'daki "Ermeni kırmı" durdurulmalıdır.
- 2) Yunanlılara ve genelde de Anlaşma Devletlerine karşı olan düş-manca tutum değiştirilmelidir.

İngiltere temsilcisi, bu sözlü mesajı iletirken, eğer bu istekler yerine getirilmez ve "sızıltıya yol açacak" herhangi bir olay başgösterirse, barış ıçın öngörülen hükümlerin değiştirileceğini de eklemişti (**Söylev**, I, 275 vd.).

1) ALİ RIZA PAŞANIN İSTİFASI

Öne sürülen bu koşullar etkinliği görülmeye başlayan **Kuvayimilli-ye** birliklerinin dağıtılmasına yöneliktir. Ali Rıza Paşa hükümetinin ise buna gücünün yetmeyeceği yayımladığı bildiriden sonra geri adım atma-sıyla belli olmuştu. Aradan birkaç gün geçtikten sonra Yüksek Komiser Robeck, Osmanlı Dışişlerine yeni bir şikâyetle bulunmuştu. Maraş olay-ları ve Ermeni kıyımı iddiaları da bunlar arasındaydı. Kendi başarısız-lıklarını örtmeye çalışan Fransızlar, **Maraş**'ta "12.000" Ermeninin öldü-

ğünü, **Adana** ve **Mersin** bölgelerindeki Ermenilerin tehlikede olduklarını öne sürerek İngilizleri kışkırtmayı yeğliyorlardı. Ama Maraş savunmasını emirle durdurma olanağı yoktu, olaylar ancak işgalci Fransızların geri çekilmesiyle sona erebilirdi. İngiliz yönetimi bunu değerlendirmekten âciz değildi. Ne var ki, bu olaylardan siyasal amaç doğrultusunda yararlanmaya karar vermişti. Londra'dan 28 Şubat'ta İstanbul'daki komiserliğe verilen talimatta düşünülen önlemler şöyle sıralanmıştı:

1) **Kilikya**'daki Ermeni katliamını önlemek ve suçluları cezalandırmak için hem **Kilikya**'da, hem de **İstanbul**'da önlemler alınacaktır.

2) **Kilikya**, Fransızların sorumluluk alanı içindedir. **İstanbul**'a gelince, hükümet binalarını işgal etmek ve sadrazam ile bazı bakanları tutuklamak düşünülmektedir (**İBA**, I, No. 137 Eki).

Bunlar İngiltere'nin Ali Rıza Paşa kabinesine karşı harekete geçmeye karar verdiğini, İstanbul'u işgal etme planı hazırlığına koyulduğunu gösteriyordu. Ancak bu planı uygulamaya koymadan önce hükümetin yerine getirmesi olanağına sahip olmadığı bir öneride daha bulunmayı yeğlemişti. Müttefik Yüksek Komiserleri verdikleri bir ortak notada, Batı Anadolu'da Yunanlılar karşısında bulunan ulusal kuvvetlerin 3 Km." geriye alınmasını istemişlerdi. Hükümet bu dileği yerine getiremeyeceğini gerekçeleri ile bildirmişti. Fakat Yunan ordusu 3 Mart 1920'de saldırıya geçmiş ve **Salihli** yöresindeki **Gölcük Yaylası** ile **Bozdağ**'ı işgal etmişti. Müttefik temsilcilerinden sert bir nota daha alan Ali Rıza Paşa da kabinesinin istifasını vermekten başka çare bulamamıştı. Padişaha sunduğu istifa dilekçesinde, hükümetinin "ulusun yasal emelleri"ni gerçekleştirmeye uğraşırken "birtakım katliam söylentileri" ile olumlu gelişmelerin bozulmasına çalışıldığına ve Yunanlıların da saldırıya geçtiğine değinilerek şöyle deniliyordu: "Adalete, akla ve geniş görüşlülüğe tümüyle aykırı olan şu saldırı karşısında hükümet olarak çekilmek zorunda" kalmış bulunuyoruz (**N**, III, No. 241).

2) SALİH PAŞA KABİNESİ

Ali Rıza Paşa, istifa dilekçesinde çekilme nedenini Yunan saldırısı olarak göstermekte ise de Saray Başkâtibi A. Fuat Türkgeldi'nin de belirttiği gibi, "Kuvayimillîye ile aralarındaki gerginlik" de bunda etken olmuştu (**Gİ**, 256). Hüseyin Kâzım Kadri ise bu konuda şunları söylüyor:

"O sıralarda bazı mebuslar Meclislen götürülmüş ve hariçte de bazı tutuklama yapılmıştı. Ali Rıza Paşa görevden uzaklaştırmalara razı olduktan sonra devam eden başvurulardan ve isteklerden kurtulamıyordu. Bir gün Meclise gelerek ve istifa mektubunu göstererek 'Şimdi saraya gidip vereceğim; bu adamlarla işbirliği benim için mümkün değildir' demişti. O gün de istifasını verip çekildi" (276).

Ali Rıza Paşa istifasını sunup saraydan ayrıldıktan sonra Vahidet-

tin. Tevfik Paşayı çağırarak kendisiyle görüşmüştü. Fakat Tevfik Paşa kendisine önerilen sadrazamlığı kabul etmemişti. Padişahın o gün bir atama yapmaması, Ferit Paşayı yeniden işbaşına getireceği yolunda söylentilere yol açmıştı. Böyle bir atama, **Temsilciler Kurulu** yönünden asla uygun olamayacağı gibi **Felah-ı Vatan** grubu açısından da onaylanamayacak bir durumdu. Çünkü **Cezalandırma Andı** gereğince Damat Ferit hakkında da soruşturma açılması söz konusuydu. Bu nedenle her iki yönden onun sadaretini önlemek için harekete geçilmişti. M. Kemal'in uyarısı ile Anadolu'nun birçok yerinden çekilen telgraflarla Ferit Paşanın işbaşına getirilmesinin doğuracağı sakıncalar belirtilmişti. Aynı gün toplanan **Felah-ı Vatan** grubu da bunalım hakkında bilgi almak ve D. Ferit'in sadarete getirilmesini önlemek için saraya bir heyetin gönderilmesini kararlaştırmıştı. Grup Başkanı Celalettin Ârif ile Meclis Başkanvekilleri Hüseyin Kâzım ve A. Mecdi ve yönetim görevlilerinden oluşan heyeti topluca kabul eden Vahidettin, "Bütün mebuslara selam. İşin ve durumun ağırlığını ben de onlar kadar anlıyorum. İşin ve durumun gereğine göre bir kişiyi sadrazamlığa seçeceğim. Onun yetkisine el uzatarak arkadaşlarının seçimine karışmam. Ancak ona çoğunluk grubuyla anlaşmasını öğütleyeceğim" demişti (N, III, No. 242).

Olayın içinde bulunan H. Kâzım'a göre padişah kızgınlığını gizleyemeyerek şunları da eklemişti:

"Bu telaşa ve endişeye sebep ne? Ne olmuş ki her taraftan feryat ediliyor? Ali Rıza Paşanın istifası üzerine Salih Paşayı çağırarak sadareti teklif ettim. O, düşünmek için bir iki gün müsaade istedi. Dışleri ağırıyor-
du ve yüzü bağlı idi. Bu izni vermeye mecbur oldum. İşte bugün de sadarete tayini hakkında emir verdim. Ferit Paşanın bu mevkie getirileceğini nereden anladılar?... Böyle boş telaşlara ve başvurulara ne gerek vardı? Umarım ki bunu gerekenlere anlatır ve bu duruma bir son verirsiniz."

Padişah, kimin sadrazam olması gerektiğine karar verme yetkisinin kendisine ait olduğuna inandığı için, bu karşı çıkmalara sinirlenmişti. Gönlündeki aday eniştesi Ferit Paşa olduğu halde, onu erteleme gereğini duymuştu. Ali Rıza Paşa kabinesinde bulunan Salih Paşayı seçmesinde onun **Temsilciler Kurulu** ile Amasya protokollerini yapan kişiliği yanında Başkâtip A. F. Türkgeldi'nin aday olarak Tevfik ve Salih Paşaları göstermesi de etkili olmuşa benzemektedir (**Gİ**, 256).

6 Mart günü saraya çağrılan Salih Paşa, sadaret önerisini kabul edemeyeceğini söylemişti, ama o sırada padişahın yanında bulunan Tevfik Paşanın da desteğiyle buna razı olmuştu. Celal Bayar'ın verdiği bilgilere göre Salih Paşa, kabinesine Meclisten de "3" üye almak istemişti. Bunun üzerine aday olmak isteyenleri içeren bir liste düzenlenip kendisine gönderilmişti (**BTTD**, 66, s. 21). Fakat yeni sadrazam kabinesini oluştururken Vahidettin kendisine telefon ettirip mebuslardan bakan almamasını ve seçeceği kişileri önceden saraya bildirmesini istemişti (**Gİ**, 257 vd.).

Salih Paşa, kabinesini Ali Rıza Paşanın istifasından "5" gün sonra 8

Mart 1920'de kurabilmişti. Eski kabinede Şeyhülislam bulunan Haydarizade İbrahim Efendi, padişahın atamasıyla bu görevini sürdürürken İçişleri ve Harbiye Bakanları da yerlerini korumuşlardı. Sadrazam, eski görevi olan Bahriye Bakanlığını da üstlendiği için yeni kabine şöyle oluşmuştu:

Şeyhülislam	Haydarizade İbrahim
Bahriye	Vekâleten Sadrazam Salih Paşa. 14 Nisanda, Esad Paşa
İçişleri	Ebubekir Hazım Tepeyran
Dışişleri	Safa Bey
Harbiye	Fevzi Çakmak
Maarif	Abdurrahman Şeref
Adliye	Celal Bey (Danıştay Daire Başkanı)
Evkaf	Hulusi Efendi (Eski Şeyhülislam)
Nafia (Bayındırlık)	Tevfik Bey
Ticaret ve Ziraat	Ziya Bey
Maliye	Vekâleten Bayındırlık Bak. Tevfik. 11 Martta, Faik Nüzhet.
Danıştay Başkanlığı	Vekâleten Abdurrahman Şeref. 11 Martta, Cemil Molla

Vahidettin, kabine listesini onaylarken yeni sadrazama gönderdiği **Hatt-ı Hümayun**'unda, "Biricik emelim atalarımın bana kalan devletimin birliğini ve kurtuluşunu sağlamaktan ibaret"tir diyerek, kabinenin "bu amaca ulaşabilmek için kararlılık, dayanıklılık, ılımlılık ve ileri görüşlülükle" çalışıp "yönetim esaslarını adalet ve haklılık ilkeleri ile yüz-yılın gereklerine göre ciddi biçimde düzeltmeye gücü yeten birleşik ve uygar bir ulus olduğumuzu dünya kamuoyunun gözleri önünde" kanıtlanmasını istemişti (İ.M.K. İnal, **Son Sadrazamlar**, 1213).

Buyruk niteliğindeki bu sözler, ancak bağımsızca işgörebilen bir hükümetin barış ve güven ortamında gerçekleştirebileceği ilkeleri dile getiriyordu. Ama Osmanlı başkentinde saray da içlerinde olmak koşulu ile hiçbir kurum bağımsızca iş göremiyordu ve işgalcilerin baskısı gide-rek artıyordu.

IV) İSTANBUL'UN RESMEN İŞGAL EDİLMESİ VE SONRASI

Yeni kabine Mecliste pek de olumlu karşılanmamıştı. 9 Martta grupta yapılan bir oylamada "34" olumlu, "4" çekimsere karşılık "38" güvensizlik oyu çıkmıştı. Mecliste güvenoylamasına gidilmesine de gerek kalmamıştı. Çünkü Salih Paşa kabinesinin kurulmasından "8" gün sonra İstanbul artık "resmen" de işgal edilmişti. Bu 13 Kasım 1918'de Anlaşma Devletlerinin askeri denetimleri altında bulunan Osmanlı başkentinde "denetim"in resmen "işgal"e dönüştürülmesi demekti. Aradan "16" ay "3" gün geçtikten sonra galiplerin giriştikleri bu eylem, tasarıladıkları barış koşullarını Türklere kabul ettirmede karşılaştıkları güçlükleri ortadan kaldırma amacını güdüyordu. Aynı zamanda da bir süredir tasarladıkları planın uygulamaya konulması demekti.

A) İŞGAL İÇİN ÖNE SÜRÜLEN GEREKÇELER VE GERÇEKLER

Mondros ateşkes anlaşmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Anlaşma Devletlerinin temsilciliğini üstlenen İngiltere yöneticileri, XIX. yüzyıl sonlarında slogan haline getirmiş oldukları "Türkleri Avrupa'dan çıkarmak" siyasasına bir ara yeniden sarılmak istemişlerdi. Bu amaçla da Osmanlı padişahını **İstanbul**'dan **Bursa** ya da **Konya**'ya göndermeyi tasarlamışlardı. Böylece L. George **İstanbul**'un uluslararası bir yönetime bırakılacağını düşünmüştü, ama bu durumda yeni sorunların ortaya çıkacağı anlaşılınca ondan vazgeçilmişti. Ancak şu noktada karar kılınmıştı: Tasarlanan barışı Türklere kabul ettirmek için **İstanbul** bir koz olarak kullanılabilir, "geçici" de olsa işgal edilebilirdi. Söz konusu "Türkler" deyiimiyle de giderek M. Kemal'in etrafında bütünleşen "milliciler" anlatılmak isteniyordu. Çünkü gerek Batı Anadolu Kongrelerinde, gerekse Erzurum ve Sivas Kongrelerinde "saltanat ve halifelik makamının" kurtarılmasından söz edenler bu "milliciler" idi.

Bu amaçla **İstanbul**'un işgal edilmesi daha Ali Rıza Paşa hükümetinin işbaşına geldiği ve **Amasya Protokolleri** ile **Kuvayimilliyeciler** ile bir işbirliğine yönelindiği dönemde tasarlanmaya başlanmıştı. Yüksek

Komiser Robeck, 10 Kasım 1919'da Dışişleri Bakanı Curzon'a gönderdiği telgrafta, barış koşullarını Türklere kabul ettirebilmek için **İstanbul**'un Müttefik güçlerce işgal edilmesinin gerekli olduğunu öne sürmüştü (Şimşir, **İBA**, I, No. 64).

Ali Rıza Paşa hükümeti ile **Temsilciler Kurulu** arasında uyuşmaya varılmasından sonraki "3" önemli gelişme, Müttefik Devletler yöneticilerinin **İstanbul**'un işgal altına alınması yolundaki düşüncelerini pekiştirmişti:

1) Mebuslar Meclisinde alınan önemli kararlar: **Ulusal Ant, Ceza-landırma Andı** ve yapılan "ateşli" konuşmalar.

2) Kuvayimilliyenin Fransızlar karşısındaki başarısı: **Maraş Savunması**.

3) Anadolu hareketinin M. Kemal'in önderliğinde giderek bütünleşmesi.

Başta İngilizler olmak üzere İstanbul'daki Anlaşma Devletleri temsilcileri, mebus seçimlerine önceleri resmen karşı çıkmışlardı. Ali Rıza Paşa döneminde yürütülen seçimleri ise, İttihatçılar yeniden ortaya çıkacaklar diye kuşkuyla karşılamışlardı. Meclisin toplanması **Temsilciler Kurulu** ile M. Kemal'in etkisini yansıtmıştı. Hele **Ulusal Andın** kabulü, bunu açıkça göstermişti. Böyle bir Meclis, Anlaşma Devletlerine karşı da kararlar alabilirdi. Nitekim **Ulusal Andın** mebuslarca imzalandığı 28 Ocak 1920 günü Rauf Orbay, M. Kemal'e çektiği telgrafta İngilizlerin bu kuşkularını da aktarmıştı. Buna göre İngilizler eski sadrazamlardan Tefik Paşaya, "Milli Meclisi toplamamalı idiniz" demişlerdi. O da bunun Anayasa gereği olduğunu belirtince İngiliz temsilcileri şu soruyu yöneltmişlerdi: "Fakat Meclis Anlaşma Devletleri aleyhine galeyân ederse ne yaparsınız?" Tefik Paşanın buna yanıtı şöyle olmuştu: "Meclisi dağıtmak ve değiştirmek padişahın yetkileri arasındadır" (**N**, III, No. 230^a).

Mebuslar Meclisi çalışmaları ve **Kuvayimilliyeye** yanlılarının Mecliste olduğu kadar hükümet üzerinde etkili olmaları, İngilizlerin kuşkularını daha da artırmıştı. Yüksek Komiser Robeck, 12-ve 13 Şubat günlü raporlarında, Meclisi "milliyetçi askerî örgütün İstanbul'da siyasal bir parçası" olarak nitelemiş, Meclis Başkanı Reşat Hikmet'in "milliciler"e yardım ettiğini, M. Kemal'in Meclis telgraf merkezi aracılığıyla rahatça haberleştiğini belirtmişti. Ona göre "milliyetçi hareket" önünde sonunda Anlaşma Devletleri ile çarpışacaktı (**İBA**, No. 131 Ek).

Anadolu hareketinden yana oldukları bilinen Harbiye Bakanı ile Genelkurmay Başkanı Cevat Çobanlı, İngilizlerin verdikleri bir nota üzerine görevlerinden ayrılmışlardı. Ama Ali Rıza Paşanın İçişleri, Dışişleri ve Adalet Bakanlarını değiştirerek yerlerine E. Hazım Tepeyran, Safa ve Hadî Beyleri getirmesi, İngiliz temsilciliğince M. Kemal ve "milliciler"i yeni bir hamlesi olarak değerlendirilmişti (**İBA**, No. 125). Bu gelişmeler

karşısında Gnl. Milne, her olasılığa karşı **İstanbul**'daki askeri güçlerini artırmak için Batum'daki birliklerini buraya getirmeye karar vermişti.

Ulusal Anttan sonra Mebuslar Meclisinde padişahın açış konuşmasına yanıt olarak hazırlanan metinde de Anlaşma Devletlerinin hoşuna gitmeyen görüşlere yer verilmişti. Meclisin 19 Şubat 1920 oturumunda kabul edilen bu yanıtta (**ariza-i cevabiye**) işgaller ve Yunanlıların yaptıkları kötülüklerden söz edilirken şöyle denilmiştir:

"Mütareke döneminin tarihte bir örneği görülmemiş biçimde sürmesi ve bu sırada vatanımızın ayrılmaz parçalarından bulunan bazı yerlerin, mütareke koşulları ile açıklanmasına ve bağdaştırılmasına olanak bulunmayan bir biçim ve içerikte işgal olunması, ulusal yapımızda düzeni ve doğal durumun sağlanması olanağını ortadan kaldırmıştır. Özellikle Batı Anadolu'yu istila eden Yunanlıların yaptıkları zulüm ve cinayetlerin, Büyük Devletler Komiserlerince yapılan incelemeler sonucunda herkesçe bilinmesinden sonra da, aslında hiçbir gerekçesi bulunmayan bu işgalin sürdürülmesi bütün ulusun heyecanıdır son dereceye kadar yükseltmiştir..."

Söz konusu padişaha yanıt, amacın "tam bağımsızlık" olduğunu vurgulayarak bitiyordu:

"Barış koşullarının, ekonomimize ilişkin eski ya da yeni her türlü kısıtlamalar taşımaması ve gelişmemizde tam bağımsızlığa kavuşmamızı sağlayacak hususların elde edilmesi, Meclisimizce en önemli bir ilke ve ulusal amaç bilinmektedir."

İstanbul'da bu gelişmeler olurken Anadolu'dan, özellikle de **Maraş** yöresinden gelen haberler de, küçümşenen **Kuvayimilliyenin** gücünü kanıtlıyor ve Müttefik Devletleri de daha kaygılandırarak nitelik taşıyordu. Ermenilerin koruyuculuğunu ve sözcülüğünü üstlenen Fransa ile İngiltere, uğradıkları başarısızlığı örtelmek için çıkar yolu Türklerin Ermenilere karşı yeni bir "kıyım" hareketine giriştiklerini öne sürmekte bulmuşlardı. Bu nedenle Amiral Robeck, Curzon'un verdiği emir uyarınca, 23 Şubatta Dışişleri Bakanı Safa Beye, Mecliste yapılan "ateşli" konuşmalardan ve bunların gazetelerde yayımlanmasından yakınırken, şikâyetlerine **Maraş** olaylarını da eklemişti (**İBA**, No 132).

Şubat sonlarında **Londra**'da düzenlenen Müttefikler arası Konferansta da L. George, **Maraş**'ta karşılaşılan dirençten ve Ermenilerin öldürülmesinden "milliciler"le M. Kemal'i sorumlu tutmuş ve artık "Türkiye'ye karşı hareket geçmek" gerektiğini öne sürmüştü. Ona göre, bu hareketleri önlemedikleri taktirde tutuklanacaklarını sadrazama ve bazı bakanlara hatırlatmakta yarar vardı. 28 Şubattaki görüşmeler sonunda **İstanbul**'daki temsilcilerden bu konuda neler düşündüklerinin sorulması yararlı görülmüştü. Robeck'e göre hükümet katında boş yere girişimlerde bulunmaktansa doğruca harekete geçip **İstanbul**'u işgal etmek daha geçerli idi (Agy., I, No. 138).

Böylece Müttefiklerin **İstanbul**'da "denetim"den "eylemli işgal"e geçme düşünceleri öncelik ve güncellik kazanmıştı. Ancak İngiltere ve

Fransa hükümetlerinin bu konuda görüşbirliğinde olmalarına karşın İtalya planı olumlu bulmuyordu. Gene de İngiliz siyaseti için bu engel aşılamaz değildi. İtalya'yı ilk aşamada dışlamak, sonra onu bir olup bitti ile karşı karşıya getirip karara katılma zorunda bırakmak olasıydı. Amiral Robeck de öyle yapmıştı. İtalyan Yüksek Komiserine haber vermeden Fransız meslektaşları ile bir araya gelmiş ve **İstanbul**'un işgali sorununu "gizlice" görüşmüşlerdi. Onun **Londra**'ya ilettiğine göre, Müttefik Başkomutanı Milne de işgalden yanaydı (**İBA**, No. 140).

Londra Konferansında **İstanbul**'un işgali artık ilk madde olmuştu. Konferansın 3 Mart günkü oturumunda Osmanlı başkentini işgal etmek ve milliyetçi liderleri tutuklamak konusunda büyük bir eğilim belirmişti. Ancak kesin kararın İstanbul'daki temsilcilere bir kez daha görüş sorulmasından sonra verilmesi uygun görülmüştü. İtalya Yüksek Komiseri dışında ötekilerden gelen yanıt olumluydu. Bu nedenle L. George, konferansın 5 Mart günkü oturumunda **İstanbul**'un işgaline karar verilmesi için ısrar etmiş ve bunu "3" gerekçeye bağlamıştı.

- a) **Kilikya**'daki Ermeni kıyımını önlemek ve suçlularını cezalandırmak,
- b) Türklere, öngörülen barış koşullarını kabul ettirmek,
- c) Sıradan bir "eşkiya" olmayan Mustafa Kemal'i etkisiz hale getirmek.

Konferanstaki Fransız temsilcisi de L. George'u desteklemiş, İtalya temsilcisi ise İstanbul hükümetinden M. Kemal'in azlını istemenin bir sonuç vermeyeceğini, Mebuslar Meclisi kapatılınca da mebusların başka bir yerde toplanabileceklerini belirterek olumsuz görüş bildirmişti. Bununla birlikte İngiltere ile Fransa kesin kararlarını vermişlerdi. Öyleki 6 Martta Dışişleri Bakanı Curzon, **İstanbul**'daki temsilcisine kentin işgal edileceğini ve M. Kemal'in "azlı"nın isteneceğini bildirmekte bir sakınca görmemişti (**İBA**, I, No. 145).

Maras savunmasının bir "Ermeni kıyımı"na dönüştürülüp Osmanlı başkentini işgal için gerekçe diye kullanılmak istenmesi karşısında M. Kemal, İstanbul'daki Müttefik temsilcilikleri ile ABD temsilcisi Amiral Bristol'a birer telgraf çekerek olayların gerçek seyrini açıklamayı yararlı bulmuştu. Anadolu'da "20.000" Ermeninin öldürüldüğü iddialarının "çok iğrenç ve kesinlikle gerçektir" olduğunu vurgulayarak, "Bu bir Ermeni kıyımı değil... işgal kuvvetleri komutanlarının hırslı Ermeni askerlerinin İslam halk aleyhindeki saldırılarına ve yolsuzluklara göz yummaları sonucunda yerli halkın coşması ve karşı koyması sonunda meydana gelen çarpışmaların doğal bir sonucudur" demişti. Ayrıca gerçeklerin saptanması için "kıyım" sorununun uluslararası bir kurulca incelenmesini de dilemişti (**AÖAS**, 129-131). Fakat onun "adaletseverlik duygularına" seslenen başvurusunun, olumlu bir yankısı olmamıştı.

Londra ile **İstanbul**'daki yüksek komiserlikler arasında sürdürülen yazışmaların sonunda 10 Mart 1920'de varılan sonuç şöyleydi: **İstanbul**

işgal edilecekti. Meclis "şimdilik" dağıtılmayacaktı. Ancak Harbiye Bakanlığı ile posta telgraf işleri ve polis denetim altına alınacaktı. Tehlikeli sayılan "milli liderler"ın tutuklanması da uygun olacaktı.

İstanbul'daki "3" yüksek komiser, Londra'dan gelen talimat üzerine toplanıp durumu yeniden değerlendirmişlerdi. İtalyan komiseri bu kez kentin işgalini ve Kuvayimilliyeye ileri gelenlerinin tutuklanmalarını öngören karara karşı çıkmamıştı. Böylece işgal kararında "3" Müttefik'in oybirliği sağlanmıştı. Artık uygulamaya geçmek için son hazırlıklar yapılabiliyordu.

B) KENTİN İŞGAL ALTINA ALINMASI

1) HAZIRLIKLAR VE UYARILAR

Üç Müttefik, Osmanlı başkentini işgal etmek için kesin kararlarını vermeye çalışırlarken, İstanbul'daki İngiliz birlikleri, 9 Martta işgalin öncüsü sayılabilecek bir girişimde bulunmuşlardı. Ulusçu hareketin yönetildiği merkezlerden biri olan **Türkocağı** merkezini daha önceki aylarda işgal etmişler, bu yüzden ocak yönetimi **Milli Talim Terbiye** binasına taşınmıştı. İngilizler 9 Martta buraya da el koymuşlar ve ocağın çalışmalarını durdurmuşlardı (**Söylev**, I, 298).

İtalyan Yüksek Komiseri, 10 Martta **İstanbul**'un işgaline karşı çıkmazken İtalyan delegasyonundan birisi verilen kararı ulusal örgüt üyelerine "gizlice" aktarmış ve **Kuvayimilliyeye** öncülerinin kentten ayrılmaları gerektiğini bildirmişti. R. Orbay da bu haberi, 11 Mart günü M. Kemal'e bildirmişti. Ancak bunun, ulusal hareketten yana olanları kaçırmaya yönelik bir blöf, ya da Damat Ferit'i yeniden işbaşına getirmeyi ve Meclisi kapatmayı amaçlayan bir plan olarak değerlendirdiklerini, bu nedenle hiçbir yere gitmemek, "işin sonuna kadar namus görevi"ni yerine getirmek kararında olduklarını da eklemişti (**N**, III, No. 253^a).

Aynı gün **Ankara**'daki İngiliz ve Fransız birlikleri çevresinde de bazı gelişmeler gözlenmişti. İngiliz temsilcisi Withall, aldığı bir telgraftan sonra askerleri, ağırlıkları ile birlikte trenle kentten ayrılmıştı. Fransızlara çevirmenlik yapan birisi de İngiliz birliğinin **İstanbul**'a gideceğini ve onların hareketinden sonra demiryolunun ulaşımına kapatılacağını haber vermişti. M. Kemal bunu, Rauf Beye iletmış, aynı zamanda "Bu işin Anlaşma Devletlerince **İstanbul**'da alınan önlemler ile ilgili bulunduğu kuşku götürmez" diye gelişmelere dikkatleri çekmek istemişti (**Söylev**, I, 296).

Gerçekte o, Orbay'ın verdiği haberi bir "blöf" olarak görmemişti. Başından beri Meclisin **İstanbul**'da toplanmasının sakıncalı olacağını savunmuştu. Şimdi önsezileri gerçeğe dönüşüyor demektir. Bu durumda ilk yapılması gereken, R. Orbay ve öteki "millici" önderleri tutuklanma

tehlikesinden kurtarmaktı. Bu nedenle 12 Martta Orbay'a şunları yazmıştı:

"İngilizlerin tutuklama kararına, karşı görüşte olanların yaygaralarına karşı Meclisin cesurca sonuna kadar görevine devam etmesi pek faydalı ve parlaktır. Ancak sizinle birlikte varlıkları gelecekteki girişimlerimiz ve hareketlerimiz için çok gerekli olan arkadaşların en sonunda bize katılmaları olanağının mutlaka güven altına alınması gerekir... Buraya gelecek kişiler arasında memleketi temsil etme niteliklerini taşıyanlarla, gerektiğinde hükümeti oluşturma ve yönetim yeteneklerini taşıyanların bulunması önemlidir."

Açıkça görülüyor ki M. Kemal, gelişmeleri çok gerçekçi olarak değerlendirmiş ve izlenecek yolu da kesin olarak kararlaştırmıştı. İstanbul işgal edilecek, Meclis kapatılacak, yurtsever aydınlar tutuklanacaktı. O zaman **Ankara**'da yeni bir "hükümet" kurmak zorunlu olacaktı. Bu yüzden başkentteki güvenilir ve yetenekli kişiler tutuklanmayı beklemenden Anadolu'ya geçmeli idiler.

A. Emin Yalman'ın yazdığına göre M. Kemal **Ankara**'ya kaçmaları için Osmanlı Bankası aracılığı ile Orbay'a "2.000" lira da göndermişti. (II, 53). Fakat Orbay Meclis kapanmadan **İstanbul**'dan ayrılmayı sakıncalı bulmuştu. Kendisi anılarında vardığı kararı şöyle açıklıyor:

"Ben, Paşanın (M. Kemal) işaret ettiği nitelikteki arkadaşlarla kaçtığım taktirde, İngilizlerin Meclisi basmak gereğini duymayacaklarını kuvvetle tahmin ettiğim ve bu tahminim gerçekleşecek olursa evvelce komutanlar toplantısında (Swas) verdiğimiz kararla saptadığımız biçimde, Millet Meclisinin ve dolayısıyla milli hükümetin Anadolu'da kurulmasına yol açılmayacağını düşündüğüm için, ne olursa olsun İngilizleri dünya ve milletimiz karşısında saldırgan duruma sokmak amacıyla kaçmama kararı verdim..

Kaçmış olsaydım, başka bir sakınca daha kendini gösterecek, benim kaçtığımı gören mebuslar da ertesi günler birer ikişer çekilecekler ve böylece Meclis kendiliğinden sönmüş olacaktı.." (s. 50)

M. Kemal'in tehlikeyi haber veren telgrafı alındığında Kara Vasıf'ın evinde toplanan Orbay, İ. Süreyya, M. M. Kansu, Yunus Nadi ve öteki bazı arkadaşları durumu bir kez daha değerlendirmişlerdi. Sonuçta, şimdilik **İstanbul**'da kalmayı, ancak Meclis kapatılacak olursa o zaman **Ankara**'ya gitmeyi uygun bulmuşlardı. Bununla birlikte kimi önlemler alınmasını da gerekli görmüşlerdi. Bunlar arasında Üsküdar Sultantepe'deki **Özbek Tekkesi** ile işbirliği yapmanın öngörülmesi gelecekteki olaylar yönünden büyük önem taşımaktadır. Anadolu'ya geçmek isteyenler oradaki örgütten büyük yardım göreceklerdir (Kansu, II, 551 vd.).

Öte yandan Müttefikler işgal için hazırlıklarını tamamlamışlardı. **Batum**'daki İngiliz birliklerinden bir kısmı **İstanbul**'a getirilmiş, **Ankara**, **Afyon** ve **Eskişehir**'deki birlikler de geri çekilmişti. Fransızlar Bulgaristan'daki; İtalyanlar da **Konya**'daki askerlerini Osmanlı başkentini-

de toplanmışlardı. Ayrıca **Malta**'daki İngiliz amirallik filosunun **İstanbul**'a gelmesi öngörülmüştü.

14 Mart günü İngiliz askerleri telgrafhaneyi denetim altına almışlardı. Ertesi 15 Martta yeni tutuklamalara girişmişlerdi. O gün Anlaşma Devletleri güçlerince tutuklananların sayısı kimi kayıtlarda "44", bazılarında da "150" olarak gösterilmektedir (**TİH**, II, Ks. 6, s. 16). Söz konusu aydınlar birer birer alınıp götürülürlerken İtalyanlar ertesi günü Mebuslar Meclisinden de "8" üyenin tutuklanacağını haber vermişlerdi (**BTTD**, 61, s. 21). Artık işgal için son aşamaya gelinmişti.

O gün yeniden bir araya gelen yüksek komiserler uygulamaya yönelik kararları gözden geçirmişlerdi. İşgale, "resmiyette" ertesi 16 Mart sabahı saat "10.00"da başlanacaktı. İlk aşamada Harbiye ve Bahriye Bakanlıkları işgal edilecekti. Posta ve telgrafhanelere el konulacak ve Türk polisi denetim altına alınacaktı (**İBA**, I, No. 153 Ek).

2) 16 MART 1920: İSTANBUL'UN İŞGALI

16 Mart Salı sabahı saat "9.40"ta Sadrazam Salih Paşaya giden İngiliz Y. Komiserliği Siyasî Müsteşarı ve Baştercümanı Mr. Ryan, kendisine İngiliz, Fransız ve İtalyan Y. Komiserlerinin ortak notasını sunmuştu. Bunda İstanbul'un o gün saat 10.00'da işgal edileceği ve işgalin Barış Antlaşmasının imzalanıp yürürlüğe konulmasına kadar süreceği bildiriliyordu. Ama bunun yanı başında M. Kemal ve öteki "millî" liderlerin Osmanlı hükümetince tanınmadıklarının hemen açıklanması da isteniyor, onların özellikle **Kilikya** olaylarından sorumlu oldukları öne sürülüyordu.

Notayı okuyan Salih Paşa büyük bir üzüntüyle, işgalin **İstanbul**'da hükümetin sonu olacağını söylemiş, Ryan ise "Umulur kı olmaz" diye kendisini teselli etmeye çalışmıştı (**İBA**, I, No. 155).

Aynı içerikte bir başka nota da, saat "10.15"te Fransız Komiserliğinden M. Ledoux tarafından saray başkâtibi aracılığı ile padişaha sunulmuştu. Başkâtip A. Fuat Türkgeldi, temsilciye Vahidettin'in notayı üzüntüyle kabul ettiğini söylemişti.

Harbiye Bakanlığınca sadarete sunulan bir rapora göre **İstanbul**'un işgal altına alınması şöyle gelişmişti:

İşgal notalarında belirtilen saatten çok önce başlamıştı. O sabah saat "6.00"da "50" kişilik bir İngiliz birliği otomobillerle **Şehzadebaşı**ndaki X. Kafkas Tümeni karargâhına gelmişti. Nöbetçi eri etkisiz hale getirmişler, nöbetçi onbaşını da ateş edip yaraladıktan sonra koğuşa girip uyuyan askerler üzerine ateş açmışlardı. Bunun sonucunda "5"er şehit olmuş, "10"u da yaralanmıştı. İngilizler Ütğm. Nail ile Hesap Memuru Arslan ve Alay Kâtibi Bekir Zeki'yi yanlarına alıp götürmüşlerdi.

Harbiye Bakanlığı (bugün İstanbul Üniversitesi) yakınındaki jandar-

ma dairesine geçeden yerleşmiş olan İngiliz deniz piyadeleri saat 10.00 dolaylarında bakanlık binasını işgal ederek bütün odalara süngülü nöbetçiler yerleştirmişlerdi. Rastladıkları subayların tabancalarını almışlar, muhafız ve inzibat birliğindeki bütün silah ve cephaneleri toplamışlardı. **Kasımpaşa**daki Bahriye Bakanlığı da saat "9.30"da İngiliz deniz piyadelerince işgal edilmişti.

İngilizlere paralel olarak Fransızlar da Sarayhane'deki Ambarı, Ahırkapı İnşaat Fabrikasını, Otomobil Taburunu ve Arkeoloji Müzesi binalarını "dıştan" işgal altına alıp kapılarına nöbetçiler yerleştirmişlerdi.

İşgaller sürerken telefon ve telgraf görüşmeleri yasaklanmış **Boğaz**'daki deniz ulaşımı durdurulmuştu. Bunların dışında çeşitli kışallarla **Harp Okulu**, **Ayasofya** gibi çeşitli binalara hafif makineli tüfekler yerleştirilmiş. **Beyoğlu**, **Üsküdar** ve **Kadıköy**de bazı meydan ve caddeler denetim altına alınmıştı.

Anlaşma Devletleri temsilcileri öngörülen merkezlerin işgali tamamlanunca, kentte sıkıyönetim ilan etmişlerdi. Başkentteki Türk birlikleri komutanlıklarına yapılan yazılı bir bildirim ile de, kendilerine bağlı "bütün subay ve askerleri kışalları kapatmaları" istenmişti (**HTVD**, 23, Belge. 600).

Salih Paşa hükümetinin kurulmasından sonra Padişah Vahidettin, Meclis ve **Felah-ı Vatan** grubu başkanları ve bazı mebuslarla görüşmek istemişti. R. Orbay da padişah ile doğrudan ilişki kurmayı yararlı görmüştü. Görüşme günü olarak 15 Mart saptanmıştı, ama saray bunu ertesi güne ertelemişti. Bu nedenle Orbay ile A. Mecdi ve Hoca Vehbi Efendiler, kentin işgal edildiği gün saat 17.00'de Yıldız Sarayına gitmişlerdi. Vahidettin ile söz konusu heyet arasında geçen ve R. Orbay'ın aktardığı kısa konuşma, o çok bunalımlı günde Osmanlı İmparatorluğu tahtında oturan kişinin, "yurt, bağımsızlık ve ulus" kavramlarına ilişkin düşüncelerini yansıtmaya yönünden çok büyük önem taşımaktadır:

"Padişah, Anlaşma Devletlerinin çok güçlü olduklarını vurgulayarak mebuslardan Meclisteki konuşmalarına dikkat etmelerini istemişti. Böylece o, kurtuluşu düşmanı kızdırmamakta bulduğunu bir kez daha belirtmiş oluyordu. Buna karşılık Vehbi Hoca, Anadolu'daki ulusal birlik ve gücü anımsatırcasına şöyle demişti:

- Efendimiz! Ne yapsalar milleti yıldıramazlar. Hem vatanımızın bağımsızlığını ve hem de makamınızı ve sizi kurtarmaya kesin olarak karar vermiştir. Rahat olunuz.

Padişah bu güce güvenmediğini gösterircesine,

- Yok yok Hoca! Sözlerinize dikkat ediniz. Ortaya çıkan olaylar meydandadır. Akıl için yol birdir.

A. Mecdi Efendi araya girip Vehbi Hocayı desteklemek istemişti:

- Padişahım, bu kâfirlerin zoru işte şu su kenarına kadar geçer. Anadolu'da millet tek bir vücut ve polat gibidir; karardır. Memleketin

kurtuluşu için atıldığı mücadelede muvaffak olacaktır. Bundan emni olunuz, demişti.

Vahidettin, galiplerin güçleri karşısında ezikliğini daha da belirginleştirerek itirazını sürdürmüştü:

- Hoca dikkat ediniz! İsterlerse yarın **Ankara**'ya da giderler.

Söz alan R. Orbay ise saltanat makamından beklenen tutumu şöyle özetlemiştir:

- Padişahım, müsaade buyurun! **Milli Misak** ile saptandığı gibi halifelik ve saltanat makamı ile memleketin kurtarılması söz konusudur. Fakat bu durumda eğer biz, bu milletin duygularını dile getirebiliyorsak, şunu arz edelim ki, milletin sizden istediği, Meclis kararı olmadan herhangi bir uluslararası belgeyi imzalamamaktır. Aksı olursa, geleceği çok korkunç ve karanlık görüyoruz. O kadar ki geleceğin ne olacağı şimdiden kestirilemez!

Ama bu sırada Vahidettin, görüşmenin bittiğini belirten bir davranış ile birdenbire ayağa kalkmış ve:

- Rauf Bey! Bir millet var, koyun sürüsü... Buna bir çoban lazım, o da benim" demişti (**Yakın Tarihimiz**, III, 276. Krş. Cebesoy, I, 312 vd.).

Saraydan düş kırıklığı içinde ayrılan Rauf Orbay, Meclise döndüğünde de tutuklanmıştı! İkinci Başkanvekili Abdülaziz Mecdi'nin başkanlığında açılan oturumda, o günkü işgal durumu tartışılırken, Meclise gelen bir İngiliz birliği, R. Orbay ile Kara Vasıf'ın kendilerine teslim edilmesini istemişti. Gümüşhane Mebusu Zeki Kadırbeyoğlu ile mebuslardan bazıları arkadaşlarını teslim etmektense, silahla karşı konulmasını önermişler, fakat buna olanak bulunmadığı anlaşılmıştı. Kimi mebuslar da Orbay'ın Âyan dairesine geçip kıyafet değiştirebileceğini ve oradan dışarı çıkabileceğini belirtmişlerdi, ama bunu da Orbay kabul etmemişti (Kansu, II, 553 vd.). Sonunda İngiliz komutanından mebusları tutukladığına ilişkin bir belge alındıktan sonra Orbay ve Kara Vasıf'ın teslim olmaları uygun görülmüştü.

Temsilciler Kurulunun da üyeleri olan "2" mebus, Meclisten alınıp götürülürken, kent içinde de birçok kişi tutuklanmıştı. Eski Harbiye Bakanı Isparta Mebusu Mersinli Cemal Paşa, eski Genelkurmay Başkanı Cevat Çobanlı, Aydın Mebusu Hasan Tahsin, Edirne Mebusu Faik Kalktakıran ve M. Şeref Aykut, İstanbul'un "Sosyalist" Mebusu Numan Usta, Âyan üyesi Çürüksulu Mahmut Paşa, Milli Kongre Başkanı Dr. Esat Işık ve Müstahkam Mevki Komutanı Alb. Şevket bunlar arasındaydı. Meclis Başkanı Celalettin Ârif kuşkulanıp gizlendiği için tutuklanmaktan kurtulmuştu. Tutuklananların Kuvayimillîye yanlısı olarak tanınan ve Ulusal Andın kabulü için çalışan kişiler olmaları dikkat çekiciydi. Esat Işık gece yarısı evinden giyinmesine bile izin verilmeden alıp götürülmüştü. C. Çobanlı ve Ç. Mahmut Paşaların ellerine kelepçe de takılmıştı. Tutuklananlar Gnl. Milne'nin emriyle doğrudan Tophane limanında

demirlemiş olan İngiliz bandıralı **Benbow** gemisine götürülmüşlerdi. İki gün sonra da bu "11" tutuklu Malta'ya "sürgün" edilmişlerdi.

16 Mart günü öğleden sonra Müttefikler adına ortak bir de bildiri yayımlanmıştı. Bunun bir örneği de telle bütün illere ulaştırılmıştı. **İstanbul**'daki işgalin "geçici" olduğu söylenen bildiride, bu "geçiciliğin her an sürekliliğe dönüşebileceği" de belirtilmişti. "Genel karışıklık ya da katliam" gibi yoruma bağlı olaylar meydana gelirse işgalin süreceği -tehdit amacıyla da olsa- gizlenmemişti. Bildirinin içeriği işgalin gerçek neden ve amacını yansıtmaması yönünden büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle metnin bazı bölümlerini aktarmak yararlı olacaktır.

RESMÎ BİLDİRİM

Ateşkes Anlaşması yapıldıktan sonra İtilaf Devletlerine bir görev düş-tü. İşbu görev, eski Osmanlı ülkelerindeki bütün halkın, soy ve din ayır-maksızın yarınki mutluluklarını, gelişmelerini, toplumsal ve iktisadi ya-şamlarını güven altına alacak bir barışın temellerini atmaktır. Barış konfe-ransı, bu görevi yapmakla uğraşırken, kaçak İttihat ve Terakki üleri gelen-lerini tutan kimi kişiler, "ulusal örgüt" takma adı altında bir düzen kura-rak ve padişah ile İstanbul hükümetinin buyruklarını hiçe sayarak sava-şın acı etkileriyle büsbütün tükenmiş olan halkı askerlik için toplamak, çeşitli halk toplulukları arasında geçimsizlik yaratmak, ulusal yardım di-ye halkı soymak gibi işlere yeltendiler ve böylece, barış değil, sanki yeni bir savaş dönemini açmaya giriştiler. Bu özendirme ve kışkırtmalara kar-şın, barış konferansı görevine ara vermedi ve sonunda İstanbul'un Türk-ler elinde kalmasına karar verdi. İstanbul hükümeti bu uyardıya karşı, bir ölçüye dek iyi niyet göstermiş ise de, "ulusal örgüt" takma adı altında iş gören kimseler, ne yazık ki, özendirme ve kışkırtmalarından vazgeç-mek istemediler. Bu duruma karşı İtilaf Devletleri, yakında karara bağla-nacak barış hükümlerinin uygulanmasını sağlayabilmek için, gerekli ön-lemleri düşünmek zorunda kaldılar. Bunun için bir tek çıkar yol buldular. Bu da, İstanbul'u geçici olarak işgal etmek idi. İşbu karar bugün uygulan-dığından, kamuoyunu aydınlatmak için aşağıdaki noktalar açıklanır;

1) İşgal geçicidir.

2) İtilaf Devletlerinin düşüncesi, padişahlığın erkini kırmak değil, ter-sine Osmanlı yönetiminde kalacak ülkelerde o erki desteklemek ve sağ-lamlaştırmaktır.

3) İtilaf Devletlerinin düşüncesi, yine Türkleri İstanbul'dan yoksun et-memektir. Ama Tanrı korusun, taşrada genel karışıklık ve kırm gibi olay-lar çıkarsa, bu karar değiştirilebilir.

4) Bu sıkışık zamanda, Müslüman olsun olmasın, herkesin ödevi, kendi işine gücüne bakmak, güvenliğin sağlanmasına yardım etmek; Os-

manlı devletin yıkıntısından yeni bir Türkiye yaratmak için yaptıkları delilikle son bir umudu da yok etmek istemelerin aldatmalarına kapılmak ve şimdi de padişahlık başkenti olarak kalan İstanbul'dan verilecek buyruklara uymaktır.

İşgal Kuvvetleri

C) İŞGALİN ANADOLU'DA VE TRAKYA'DA DOĞURDUĞU TEPKİLER

İstanbul'un işgal altına alındığını **Ankara**'ya hareketin daha başlangıcında Manastırlı Hamdi Martonaltı adındaki telgraf memuru haber vermişti. Hamdi Bey o gün saat 10.00'da M. Kemal'e şu telgrafi çekmişti: "Bu sabah Şehzadebaşındaki Muzıka Karakolunu İngilizler basıp oradaki askerlerle İngilizler çarpışarak, sonunda şimdi İstanbul'u işgal altına alıyolar."

Haber vermeyi sürdüren Hamdi Bey, İngilizlerin Harbiye Bakanlığına girdiklerini, Beyoğlu bölgesine asker çıkardıklarını, oradaki telgrafhaneye el koyduklarını bildirmiş ve işgalcilerin kendisinin bulunduğu merkez telgrafhanesine de geleceklerini haber aldığını ekledikten sonra susmuştu.

1) ANKARA'DA İLK ÖNLEMLER

Osmanlı başkentinin artık "resmen" işgal edilmesi M. Kemal için "sürpriz" olmamıştı. Bununla birlikte işgalin doğuracağı tepkilerin olumsuz gelişmelere yol açmaması için **Temsilciler Kurulu** ile yapılan değerlendirme sonucunda bazı önlemler alma gereği duyulmuştu. İlk aşamada Anadolu'daki Kolordu ve Tümen Komutanları ile bütün Müdafaa-ı Hukuk örgütlerine birer telgraf gönderilerek işgal hareketi kınanırken yanlış davranışlarda bulunulmaması istenmişti. Ayrıca bu bunalımlı günlerde yurdumuzda yaşayan Hristiyan halka karşı gösterilecek "insanca davranışın" çok büyük değer taşıdığı hatırlatılmıştı. "İşgal Kuvvetleri" adıyla yayımlanan ve illere de gönderilen bildirinin doğuracağı yanlış izlenimleri gidermek amacıyla da ikinci bir genelge yayımlanmıştı. Müttefik Devletlerin gerçek amaçlarının, yedinci yüzyılını dolduran Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal hayatına son vermek olduğunun belirtildiği bu genelgede M. Kemal, saltanat ve halifelik makamı ile ulusal bağımsızlığın, ancak Türk ulusunun "geçmişteki şanına yaraşır, bir inançla savunulması" ile kurtarılabileceğini bir kez daha vurgulamıştı (**Söylev**, I, 304).

Kamuoyunu ve **Kuvayimilliye** örgütlerini bilgilendirme ve uyarma niteliği taşıyan bu bildiriler dışında, İslam dünyasına çağrı demek olan

bir bildirinin de yararlı olacağı düşünülmüştü. Bunda, **Anlaşma Devletleri**nin giriştiği hareket bir "**Haçlı Seferi**"ne benzetiliyor ve İstanbul'un işgal altına alınmasının, Osmanlı saltanatından çok, "İlâfât makamını özgürlüklerinin ve bağımsızlıklarının biricik dayanağı olarak gören bütün İslâm dünyasına karşı" olduğu belirtiliyordu (Karabekir, **İH**, 518).

Öte yandan Anadolu ile **İstanbul** arasında haberleşme ve ulaşımı güvence altına almak ve Mütteliklerin Anadolu'da yeni bir işgal hareketine girişmelerini önleyebilmek için askeri nitelikte bazı önlemlere başvurulması da zorunlu görülmüştü. Bunların başında 29 Ağustos 1919'da İstanbul hükümetince Kolordu Komutanlığından alınmış olan A. Fuat Cebesoy'un yeniden kolordusunun başına geçip görevi üstlenmesi geliyordu. Ayrıca Geyve Boğazının tutulması, demiryollarının ve telgraf merkezlerinin denetim altına alınması için gereken emirler de verilmişti.

Uygulanmasında zorunluluk görülen bu ilk önlemlerin içinde, Anlaşma Devletlerinin Anadolu'daki denetim subaylarını ve askerlerini gözetim altında bulundurmak da apayrı bir önem taşıyordu. Söz konusu subaylar içerisinde Erzurum'da bulunan İngiliz Yzb. Rawlinson'un ayrı bir yeri vardı. Kafkaslar bölgesi temsilcisi olan Rawlinson, Karabekir ve M. Kemal ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştı. Ancak M. Kemal'in belirttiğine göre "hem dost olmak istiyor, hem de bu dostluktan yararlanma yolunu izlemekten geri kalmıyordu." **Erzurum**'da serbestçe hareket eden bu İngiliz subayının emrinde "10" İngiliz askeri de vardı. 16 Mart öncesinde belediye başkanı ile konuşurken, "Yakında güzel bir iş olacak, şenlik yapacaksınız. Ben de elimde bayrak, buna katılacağım" demişti. İstanbul'un işgali bu sözleri daha anlamlı kılmişti. Galeyna gelen halkın ona karşı bir harekete geçmesi olasılığı da vardı. Bu nedenle Karabekir, işgali ve "milliyetçi"lerin tutuklandığı haberini alınca Rawlinson'un oturduğu eve bir askeri birlik yerleştirilerek "kendisinin koruma altına alınması"nı emretmişti (**İH**, 502).

Rawlinson birkaç gün sonra Karabekir'e yazdığı mektuplarda işgal ve onu izleyen olaylardan üzüntü duyduğunu öne sürmüş ve "milli hareketin" başkanlarıyla görüşüp onların düşüncelerini kendi üstlerine ileterek barışa yardım edebilmesi için **Ankara**'ya gitmek istediğini bildirmişti. Bu isteği kabul edilmezse **Batum** yoluyla **Londra**'ya dönmesine izin verilmesini dilemişti (**HTVD**, 26, Belge. 678). Bu konudaki görüşü sorulan M. Kemal ise tutuklanan "millîci"ler serbest bırakılmadıkça İngiliz subaylarını salıvermenin doğru olmadığını bildirmişti. Bir ara **Trabzon**'a gitmesine izin verilen Rawlinson, 17 Nisanda **Erzurum**'a geri götürülmüştü. Ve ancak İngilizlerle **Malta** sürgünlerinin serbest bırakılmasını öngören bir anlaşma yapıldıktan sonra 31 Ekim 1921'de ülkesine dönmesine izin verilmişti.

Temsilciler Kurulu bu önlemleri alırken, kaçınılmaz gibi görünen çok yönlü bir savaşta parasal kaynakları denetleyebilmek amacıyla bazı

girişimlerde bulunulmasını kararlaştırmıştı. 18 Martta M. Kemal imzasıyla ilgili kuruluşlara şu yolda emir verilmişti:

Osmanlı Bankası, Ziraat Bankası, Düyun-ı Umumiye (Osmanlı Genel Borçları) ve **Reji** (Tekel) yönetimlerinin mevcut paraları, yerel en büyük sivil yöneticilere ve maliye dairelerine bildirilecekti. Bu kuruluşlar **İstanbul**'a para gönderemeyecekler, başka yer ve kuruluşlara ödenecek paralar ise denetlenecekti. Söz konusu kuruluşlarla **Mal Sandıkları** ve **Evakaf Sandıkları**nda bulunan paralar ve rehin malların değerleri **Temsilciler Kuruluna** bildirilecekti (**HTVD**, 13, Belge. 335).

Temsilciler Kurulunun aldığı bu önlemler ve yayımladığı genelgeler ilk günlerde bazı komutanlar ve yöneticiler arasında duraksamalara yol açmıştı. Özellikle Konya'daki Kolordu Komutanı Fahrettin Altay ile Bandırma Kolordu Komutanı Yusuf İzzettin, İstanbul'daki Harbiye Bakanlığı dururken **Temsilciler Kurulundan** emir almayı doğru bulmamış, İngilizleri kıskırtacak denetimlere girişmeyi de sakıncalı görmüşlerdi (Karabekir, **İH**, 527). Fakat çok geçmeden bu görüş ayrılıkları giderilmiş ve uygulamada birlik sağlanmıştı.

2) TRAKYA VE BALIKESİR'DEKİ TEPKİLER

İstanbul'un işgaline en sert tepki, **Trakya**'dan gelmiştir denilebilir. **Edirne**'deki I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Eğilmez, işgalden sonra **İstanbul**'da artık bir "hükümet"ten söz edilemeyeceği inancıyla daha o gün, 16 Martta İstanbul hükümeti ile ilişkileri kesmiş ve Edirne ilinde **sıkıyönetim** ilan etmişti. Bununla sivil yönetim de bütünüyle Kolordu Komutanlığına bağlanmıştı. Seferberlik ilan edilmiş, Temsilciler Kurulunun kararına uygun olarak bankalar, mal sandıkları ve evkaftaki paralara el konulmuştu. C. Tayyar, yayımladığı bildiride halifelik makamı serbest kalıncaya ve serbest seçimle oluşacak bir Meclis ile onun güvenini taşıyan bir hükümet işbaşına geçinceye kadar "sivil-asker" yönetimin birlikte yürütüleceğini açıklamıştı (**HTVD**, 24, Belge. 604, 605).

Kolordu komutanının bu girişimleri bazı anlaşmazlıklara neden olmuştu ama o, itirazlara şu yanıtı vermişti: "**İstanbul** hükümete sızdır. Ben bu kısım vatanın komutanıyım... Yerin altının üstünün farkı yoktur. Üstünde esir olarak yaşamaktansa altında sonsuz istirahat dalmak ve düşmanlarına da namuslu olarak öldüğünü tanıttırmak daha büyük bir şereftir" (**HTVD**, 24, Belge. 610).

İşgal, **Balıkesir**'de de buna benzer tepkiler doğurmuştu. Haber, 10 Martta başlayan **Dördüncü Balıkesir Kongresi**nin çalışmalarını sürdürdüğü sırada alınmıştı. 18 Martta kentte büyük bir miting düzenlenerek olay nefretle kınanmış ve Müttefik temsilcilikleri ile çeşitli kuruluşlara protestolar gönderilmişti. Tümen Komutanı Kâzım Özalp da yayım-

ladığı bir bildiri ile bölgedeki asker-sivil bütün makamların bundan böyle Tümen Komutanlığından emir alacaklarını duyurmuştu. Bu kararını kongreye de kabul ettirmişti (I, 103). Bu da bir tür "sıkıyönetim" demekti. Bununla birlikte asıl karar organının **Temsilciler Kurulu** olduğu da belirtilmişti (Agy., Belge. 613).

Ç) İŞGAL KARŞISINDA SARAY VE HÜKÜMET

1) "DEVLET BENİM!"

Yıldız Sarayı ve Salih Paşa hükümeti başkentin işgalini sessizce izlemekten öteye bir şey yapamamışlardı. Ama İngiliz haberalma örgütüne düzenlenen raporlarda belirtildiğine göre "milliyetçi" liderlerin tutuklanması padişahı rahatlatmıştı (**İBA**, II, No. 1). İşgalden sonraki haftaya ilişkin olan bu raporlarda Salih Paşa kabinesinin istifa edeceğinden ve büyük bir olasılıkla Vahidettin'in eniştesi Ferit Paşayı yeniden sadrazam yapacağından söz ediliyordu. Padişahın, Hüseyin Kâzım'ın bunu önleme yolundaki girişimine verdiği sert karşılık da bunu doğrulamaktaydı. A. Fuat Türkgeldi'nin verdiği bilgilere göre H. Kâzım, padişaha, Ferit Paşanın sadarete getirilmesinin memleket ve saltanat için felaketlere yol açacağını söyleyince buna kızan Vahidettin şu yanıtı vermişti:

"Ben istersem, Rum Patriğini de, Ermeni Patriğini de getiririm, Ha hainbaş'yı da getiririm!"

"Devlet benim!" anlayışının çok belirgin bir örneği olan bu görüşe karşı H. Kâzım, büyük bir cesaretle "Getirirsiniz, ama faydası olmaz!" demişti. Yine de Vahidettin, "Ben böyle karar verdim, getireceğim!" diye kesin kararlı olduğunu belirtmişti (**Gİ**, 260 vd.).

Hükümete gelince, Salih Paşa Müttefiklerin 16 Mart tarihli ortak notalarına aynı gün verdiği yanıtta, çok sayıda Müttefik askerinin bulunduğu başkentte herhangi bir karışıklık olmadığını, Anadolu'daki ulusal hareketin başlıca nedeninin de Yunan işgali olduğunu ve **Büyük Ermenistan** ile **Pontus Yunan Devleti** gibi projelerin bu hareketi güçlendirdiğini belirtmişti (Jaeschke, **TKSİB**, 152).

İngilizler 17 Martta baskı ve denetimlerini arttırarak Genelkurmay Başkanlığı ile haberleşmeyi sürdürecektir bir "irtibat" subayı atamışlardı. Harbiye Bakanı Fevzi Çakmak, **Şehzadebaşı** Karakolunda Türk askerlerinin öldürülmelerini protesto etmişti (Agy., 152). Ama genel olarak hükümet işgal olayını Mütareke hükümleri çerçevesinde yapılmış bir hareket olarak görüyordu. Birliklere gönderilen emirlerde işgal hareketlerine karşı konulmaması isteniyordu. Harbiye Bakanı Fevzi Çakmak'ın, kolordulara yaptığı 17 Mart tarihli genelgede de **İstanbul**'un işgalinin **"Yüksek Barış Konseyi"**nın (Sulh Meclis-i Âlisi) kararı gereğince yapıl-

diğı görüşüne yer verilmiş ve sükun ile asayişin korunmasına dikkat edilmesi istenmişti (BTDD, 66, s. 17).

Temsilciler Kurulunun aldığı önlemler, İngilizlerin yeni şikâyet ve tehditlerine yol açmıştı. Amiral Calthorpe, Harbiye Bakanlığına bir nota vererek, "millici"lerin "merkezi hükümeti tanımamak yoluna" girdiklerini öne sürmüş, bu nedenle de yeni önlemler alacakları uyarısında bulunmuştu. Bundan telaşa kapılan hükümet "Anadolu'daki bazı sergerdelelerin (başbozukların) hareketlerinin" Osmanlıların gerçek çıkarlarına aykırı olduğu kararına varmıştı. Bu nedenle Harbiye Bakanı Fevzi Çakmak, **Temsilciler Kurulu** ile M. Kemal'i saf dışı bırakabilmek için, Anadolu'daki askeri birlikleri kıdemli bir başka komutana bağlamayı düşünmüştü. Padişahın onayıyla atanan en kıdemli komutan olarak da Tümgnl. Yusuf İzzet (Met) seçilmişti. F. Çakmak'ın bunu belirten 19 Mart günlü emrinde "bütün ordunun İstanbul hükümetini tanınması" önemle rica ediliyordu. Bu atanma emrini alan Y. İzzet de durumu haberleşebildiği öteki komutanlara duyurmuş, söz konusu emre uymayacak "arkadaşların yerlerine birer vekil atayarak" kıtalarının başından hemen ayrılmalarını istemişti (Cebesoy, I, 322).

Yusuf İzzet'in emrine ilk giren de Fahrettin Altay olmuştu. Bu gelişme Cebesoy'un öne sürdüğü gibi "**Ankara**'ya karşı kumandanlar cephesi" olmasa bile **Kuvayimilliyenin** bölünmesine kadar olumsuz sonuçlar doğuracak önemli bir olaydı. Bu yüzden **Temsilciler Kurulu**, 21 Martta bazı kararlar alma gereğini duymuştu. Öncelikle Y. İzzet ve F. Altay'ın yeniden kazanılmalarına çalışılacak, buna olanak bulunamazsa onların yerine başka komutanların geçirilmesine çalışılacaktı. Çünkü, artık İstanbul hükümetini yönlendirme olanağı kalmamıştı.

Gerçekten de hükümet ya da bakanlıklar adına yayımlanan genelgeler, verilen emirler başkentten "İngiliz işgalinde ve tutsaklığında" bulunduğunu gösteriyordu. Fevzi Paşa, 23 Martta kolordulardan, "olağan dışı olaylardan ve mütareke hükümlerine aykırı hareketlerden" kaçınmasını yeniden ve önemle rica ediyordu. Bazı yanlış anlamaları gidermek için ertesi gün yaptığı açıklama da, Harbiye Bakanlığının, İngiliz Generali Schmall Wolf'un denetiminde bulunduğunu gösteriyordu (BTDD, 66).

Müttefikler Anadolu'daki harekettten de İstanbul hükümetini sorumlu tutmayı siyasalarına uygun bulduklarından, Salih Paşa kabinesi böylesi bir uysallıkla savaşın yeniden başlamasını önleyebileceklerini ve hükümeti de kurtarabileceklerini sanıyorlardı. Nitekim Fevzi Çakmak, aynı kaniyla, **Lefke (Osmaneli)** yakınındaki **Kuvayimilliyeye** birliklerinin geri alınmasını ve İngilizlere karşı "her yönden iyi davranılmasını" dilemişti. Ayrıca XX. Kolordu Komutanı Cebesoy'dan İngilizlerce **Eskişehir**'de yerel yöneticilere teslim edilmiş olan "askeri donatım malzemesi ile yiyeceklerin" kaybına olanak vermeksizin **İstanbul**'a taşınmalarının sağlanmasını istemişti (Göst. yer.).

Öte yandan, Y. İzzet ve F. Altay'ı yeniden **Kuvayimilliyeye** katabil-

mek için Karabekir ve Cebesoy'un da büyük destekleriyle sürdürülen çabalar sonucunda görüş ayrılıkları giderilmişti. Önce F. Altay **Ankara**'ya gelip (6 Nisan) **Kuvayimillîye** içindeki yerini almış, onu bir hafta sonra Yusuf İzzet izlemişti. Ama bu işbirliğinin sağlanmasında Salih Paşa kabinesinin çekilmesinin ve Damat Ferit'in sadarete getirilmesinin de payı olmuştu.

2) SALİH PAŞA HÜKÜMETİNİN İSTİFASI

Vahidettin'in, bir yandan **Temsilciler Kurulu** ile **Müdafaa-i Hukuk** örgütünün, öte yandan Mebuslar Meclisinin baskıları sonucunda istemeye istemeye işbaşına getirdiği Salih Paşa kabinesi, **İstanbul**'un işgalinden sonra dayanaklarını tümüyle yitirmişti. Padişaha göre şimdi yapılacak en iyi şey, İngiliz yanlısı olduğuna kuşku duyulmayan bir hükümeti işbaşına getirmektir. Bunun için de en bulunmaz aday Damat Ferit idi. Seçimleri boykot etmiş olan **Hürriyet ve İtilaf** Partisi de işgalden sonra yeniden iktidara geleceği bir ortamın doğduğu kanısı ile hükümetin istifasını isteyen bir kampanya başlatmıştı.

Bu arada işgal kuvvetleri başkentte yeni tutuklamalara girişmişlerdi. 20 Mart ve onu izleyen günlerde İstanbul Komutanı Tümgnl. Ali Salt ile Anadolu hareketinden yana olan gazetecilerden Velit Ebuzzıya, Süleyman Nazif, Celal Nuri İleri ve Ahmet Emin Yalman tutuklanmışlar, ayın 27'sinde de Malta'ya gönderilmişlerdi (Şimşir, **MS**, 205 vd.). Türk subaylarının başkentte silahlı olarak gezmeleri de yasaklanmıştı (**HTVD**, 23, Belge. 598).

Öte yandan **Temsilciler Kurulu** ve **Müdafaa-i Hukuk** örgütü de İstanbul'un işgalinden sonra İngilizleri gücendirmeyecek bir siyasa izlemeye koyulan hükümetten desteğini iyice çekmiş ve **Ankara**'da yeni bir Meclisin ve yönetimin oluşturulmasına yönelmişti.

Bu durumda hükümette çekilme eğilimi artmaya başlamıştı. Ancak kesin karar vermeden önce **Ankara**'ya mebuslardan oluşan bir heyetin gönderilmesi yararlı görülmüştü. Ne var ki, söz konusu heyet, henüz hareket etmeden "3" gün önce Vahidettin Damat Ferit'i yeni kabineyi kurmakla görevlendirmişti. Tevfik Paşanın anlattığına göre padişah, bu kez de sadrazamlık önerisini ilk olarak kendisine yapmıştı. Ama o, bu görevi kabul etmemişti (**Gİ**, 260). Bunun üzerine Damat Ferit, 24 Martta saraya çağırılmış, kabinesini oluşturmak için çalışmalarına başlamıştı, fakat Salih Paşa hükümeti istifasını bir hafta sonra 2 Nisanda verdiği ve **Hürriyet İtilaf** içindeki çekişmeler yüzünden yeni hükümet 5 Nisanda iktidarı devralabilmişti.

Salih Paşa hükümetinin Ankara'ya bir heyet göndermesi Müttefik Devletlerce olumsuz karşılanmıştı. Yüksek komiserler 26 Martta bir ortak nota vererek, **Kuvayimillîye**'nin bir "**İsyan**" hareketi sayılıp hükü-

metçe resmen suçlanmasını istemişlerdi. Hükümet, M. Kemal'i ve **Kuvayimillîye** yöneticilerini açıkça "ası" ilan etmenin doğuracağı tepkileri düşünerek genellikle Anadolu hareketini kınayan bir bildiri taslağı hazırlamış ve Müttelik Devletler temsilcilerine sunmuştu. Fakat yüksek komiserler bu ılımlı metni beğenmemiş, ilk görüşlerinde ısrar etmişlerdi (Jaeschke, **TKSİB**, 159). Salih Paşa, yüksek komiserlerin isteklerine karşı koymanın yarar sağlayamayacağına inandığı, ancak "haksız işgalere" bir tepki olarak doğan ulusal örgütlere katılanların tümünü "İsyancı" ilan etmenin ülkeye huzur getirmeyeceğini bildiği için, istenen bildiriyi yayımlayamayacağını belirtmişti. 1 Nisanda verdiği bu yanıtın sonra yapacak başka bir şey kalmadığı düşüncesiyle de 2 Nisan 1920'de kabinesinin istifasını sunmuştu. 8 Martta kurduğu hükümeti, ancak "25" gün işbaşında kalabilmişti.

D) DAMAT FERİT YENİDEN İŞBAŞINDA VE KUVAYİMİLLİYENİN ASİ İLAN EDİLMESİ

1) YENİ KABİNE

Damat Ferit'i dördüncü kez sadarete getiren Vahidettin, Şeyhülislamı da Dürrizade Abdullah Efendiye vermişti. Yeni sadrazam kendine göre çok önemli olan Dışişleri Bakanlığını da üstlenmişti. Böylece onun 5 Nisanda padişahın onayına sunduğu "5." kabinesi şöyle kurulmuştu:

Şeyhülislam	Dürrizade Abdullah
Dışişleri	Sadrizam M. Ferit
Bahriye	Mehmet Sait Paşa (Eski V. Kor. K.)
Harbiye	Vekâleten: Bahriye Bakanı Sait.
	20 Nisanda, Sadrizam M. Ferit
İçişleri	Reşit Bey (eski bakanlardan)
Adalet	Ali Rüştü (Yargıtay'dan)
Maarif	Fahrettin (Dışişleri Müsteşarı)
Ticaret ve Ziraat	Hüseyin Remzi Paşa
Bayındırlık	Dr. Cemil Topuzlu
Maliye	Reşat Bey (Önce Vekâleten. 20 Mayıs'ta asıl olarak)
Evkaf	Osman Rifat Paşa
Danıştay Başkanı	Vekâleten: Adliye Bakanı Ali Rüştü

Padişah, Reşit Bey'e İçişleri Bakanlığım kabul etmesi için ısrarda bulunurken, ona şu önemli açıklamayı yapmıştı:

"Kabinenin doğrudan doğruya sizin başkanlığınızda bulunmasının uygun olacağını biliyorum. Fakat Ferit Paşa, İngiltere hükümeti katında

güven kazanmayı başarmış olduğundan, şu sırada işbaşına getirilirse iyi etkiler yaratılacağı duyuruldu" (SS, 2053; **Canlı Tarihler**, 280).

Vahidettin'in bu sözleri, yeni kabinenin öncelikle İngilizlerin istekleri olan M. Kemal'i ve **Kuvayimilliyeyi "asi"** ilan edeceğini gösteriyordu. Padişahın yeni kabine listesini onaylarken sadrazama gönderdiği **Hatt-ı Humayunda** bu karar bir buyruk olarak da yer almıştı. "Mütarekenin yapılmasından başlayarak giderek iyileşme noktasına yaklaşan siyasal durumumuzu, **milliyet** adı altında meydana getirilen karışıklıklar (iğtişaat) çok kötü bir duruma getirmiş ve buna karşı şimdiye kadar alınmasına çalışılan uzlaştırmacı önlemler faydasız kalmıştır. Son zamanda bilinen olaylara göre bu **isyan** durumunun devam etmesi, Allah saklasın, daha kötü durumlara yol açacağı"nu öne süren padişah, bir hükümet programı niteliğinde olan şu emirleri sıralıyordu:

- 1) Söz konusu karışıklıkların "bilinen düzenleyicileri ve kışkırtıcıları" hakkında yasa hükümlerinin uygulanması.
 - 2) Aldatılarak bu ayaklanmaya katılmaya sürüklenmiş olanlar için genel af ilan edilmesi.
 - 3) Bütün ülkede asayiş ve düzenin sağlanıp sağlamlaştırılması için gerekli önlemlerin çok ivedilikle alınıp uygulanması.
 - 4) Saltanat ve halifelik makamına bağlı bütün tebaanın bu bağlılıklarının kuvvetlendirilmesi.
 - 5) Devlet ve millet yararlarının hak ve adalet esasına dayanarak savunulması, barış koşullarının yumuşamasına ve bir an önce barış antlaşmasının imzalanmasına çalışılması.
 - 6) Güçlü olan Anlaşma Devletleri ile gayet samimi ve güven verici ilişkiler kurulması.
 - 7) O zamana kadar her türlü mali ve ekonomik önlemlere başvuru-larak toplumdaki sıkıntıların olabildiğince hafifletilmesi (SS, 2051 vd.).
- Damat Ferit'in Anadolu'daki "isyan"ı bastırma kararı ile sadaret mührünü aldığı 5 Nisanda **Ankara**'da Ulusal Meclisin toplanması hazırlıkları sürdürülüyordu. Yollar kesin olarak ayrılmıştı.

2) KUVAYİMİLLİYEYİ "ASİ" İLAN EDEN BİLDİRİ VE FETVALAR

Göreve başlayan Damat Ferit'in ilk işi, İngiliz Yüksek Komiseri Ro-beck'i ziyaret edip "millîci"lere karşı girişilecek harekette onun yardımını istemek olmuştu. İngiliz temsilcinin kendi dışişlerine çektiği 8 Nisan tarihli telgraf, sadrazamın o günkü ziyaretine ilişkin önemli bilgiler içermektedir.

"Millî" hareketi bastırmak için başa geçtiğini belirten Damat Ferit, bunu sağlamak için padişahın manevi gücünden başka, doğrudan doğruya silaha başvuracağını da söylemişti. Buna göre Ahmet Anzavur **Bandırma** yöresinde harekete geçerken, **İzmit, Bolu, Trabzon, Kayse-**

ri ve **Elazığ** yörelerine de bazı kişiler milliyetçilere karşı gönderilecekti. Sadrazam, Anzavur kuvvetleri için İngilizlerden silah istemiş, milliyetçiler aleyhinde yayımlanacak ferman ve fetvaları eldeki "2" uçakla dağıtmaları için de yardım edilmesini dilemişti (**İBA**, II, No. 8). Bu görüşme sırasında D. Ferit kurtulmak istediği "siyasal düşmanlar"ını içeren bir liste sunacağını da eklemişti. Bunu izleyen günlerde verildiği anlaşılan listede şunlar bulunuyordu: Küçük Cemal Paşa, Cevat Çobanlı, Mustafa Kemal, Vali Haydar Vaner, K. Karabekir, A. Fuat Cebesoy, Yakup Şevki Subaşı, Kars İslam Şurası'ndan Halit, Ömer Lütfü vb (Sonyel, **DP**, Belge. 15).

D. Ferit'in Robeck'le görüşmesinden "2" gün sonra 10 Nisanda, hükümetin **Kuvayimilliyeyi** bir "**isyan**" hareketi olarak suçlayan bildirisi ile "**asiler**"in katledilmelerinin şeriat yönünden gerekli olduğuna ilişkin **fetva** yayımlanmıştı.

Hükümet bildirisi, Kuvayimilliyeciler için hem bir suçlama, hem de bir af ilanı niteliğindeydi. Türk ulusunu Birinci Dünya Savaşına sürükleyen bazı kişilerin şimdi de hırsları yüzünden ve çıkar sağlamak amacıyla "**milli**" örgüt adı altında fitne ve fesada yol açtıkları, halktan zorla para ve asker topladıkları, vermeyenleri cezalandırdıkları öne sürüldükten sonra, kandırıldıkları ya da korktukları için onlara katılanlar, bir hafta içinde pişman olduklarını bildirecek olurlarsa affolunacaklardı. Geri kalanlar ise şiddetle cezalandırılacaklardı.

Şeyhülislam Dürrizade Abdullah'ın verdiği fetvalar ise "5" soru (bölüm) olarak düzenlenmişti. Çok katı ifadeler taşıyan **fetvaların** içeriği kabine toplantısında görüşülürken bazı itirazlarda bulunulmuştu. Ancak Ferit Paşa, İngilizlerin bu konuda ısrar ettiklerini, kendisinin de söz verdiğini belirtince metinler olduğu gibi bırakılmıştı (Tansel, **MM**, III, 81).

Dürrizadenin Milli Mücadele hareketini örgütleyip yönetenleri asi sayan fetvası bugünkü anlatımla şunları içeriyordu:

"Dünya düzenini sağlayan İslam halifesinin yönetimi altında bulunan İslam ülkelerinde, hak tanımayan bazı kimseler birleşip kendilerine başkanlar seçmiş, sultanın sadık tebaasını yalan ve dolan ile aldatıp kandırarak, padişahın buyruğu olmaksızın halktan asker toplamaya kalkmışlardır. Görünüşte askeri yediriş içirmek ve giydirmek bahanesiyle, gerçekte ise mal toplamak sevdasıyla şeriata ve padişah emirlerine aykırı olarak birtakım vergiler ve borç para toplamakta, türlü baskı ve işkencelerle halkın mal ve eşyasını zorla almaktadırlar. Böylece halka eziyet etmeyi alışkanlık haline getirip cürüm işlemeye kalkmış, bazı köylere ve beldelere saldırarak harap edip toprak haline getirmişler ve tebaadan nice kişiyi katletmiş, pek çok kan akıtmışlardır. Padişah tarafından atanmış olan bazı bilim adamı ya da asker-sivil görevlileri kendiliklerinden işbaşından uzaklaştırıp kendi yandaşlarını atamışlardır. Başkent ile ülke arasındaki yolculuğu, ulaşımı ve haberleşmeyi keserek, devletçe verilen emirlerin ulaşmasını engelleyerek başkenti ülkeden soyutlamışlar-

dr. Halîfeliğün yüceliğini küçültüp etkisini azaltmaya yönelerek, yüce imamlık makamına ihanet etmekle 'İman'ı itaat etmenin dışına çıkıp Osmanlı devletinin yasalarını ve düzenini ve ülkenin asayişini bozmak için yalan dolanla dolu haberler yayarak halkı karışıklıklara sürüklemişlerdir."

Böyleli suçlamalarla şeriata aykırı davrandıkları öne sürülen **Kuvayimillîye** yöneticileri hakkında nasıl hareket edilmesi gerektiğine ilişkin soru ve yanıtları da Dürriyade şöyle kaleme almıştı:

"Ülkede fitne yaratmaya çalıştıkları meydana çıkan ve gerçeklik kazanan söz konusu yöneticiler ile onlara yardım edenler, **bâği** (asi) olup dağılmaları hakkında yayımlanan padişah buyruğundan sonra da inat ve fesatlarında ısrar ederlerse, onların kötülüklerinden ükeyi temizlemek ve halkı onların zararlarından kurtarmak **vacip** (gerekli) olup, katliolunmaları şeriata uygun ve zorunlu (meşru ve farz) olur mu?

Cevap – 'Her şeyi bilen Yüce Allah'tır', **Olur!**"

Fetvanın öteki bölümlerinde de "**asi**"lere karşı savaşacakların kazanacakları sevap, bu savaşa katılmayanların ise neler kaybedecekleri soruları ele alınmıştı. Buna göre, savaşmaya ve çarpışmaya gücü yeten ülkedeki bütün Müslümanların, "Adil İmam, Halife Vahidettin Han"ın etrafında toplanıp söz konusu **asilere** karşı savaşmaları **vacip** idi. Asilere karşı gönderilen askerlerden savaştan vazgeçip görevden kaçanlar olursa, bunlar büyük **günah** işlemiş olacaklarından, bu dünyada şiddetle cezalandırılmaları gerekirdi. Bu gibilerin öteki dünyada da büyük "azap" çekmeleri kaçınılmazdı. Halifenin ordusuna katılarak **asileri** öldürenler **gazi**, asilerce öldürülenler ise **şehit** sayılacaklardı. Asilerle savaşmak için yayımlanan padişahın emrine uymayan Müslümanlar da, **günah** işlemiş olacaklarından şeriatın öngördüğü cezalara hak kazanmış olacaklardı (**SS**, 2054 vd.).

E) MEBUSLAR MECLİSİNDE: GÖRÜŞMELERİ ERTELEME VE DAĞITMA

Başkentte işgale karşı en anlamlı tepki Mebuslar Meclisinden gelmişti. Parlamenter sistemin kurucuları olmakla övünen İngilizlerin Türk parlamentosunu basarak, kendilerine güven duyduğu bilinen Rauf Orbay ile Kara Vasıfı silah zoruyla alıp götürmeleri, Meclisin ertesi günkü oturumunda şiddetle protesto edilmişti. Ama asıl önemlisi, 18 Mart günkü oturumda "17" üyenin verdikleri bir önerge üzerine, "güvenli bir ortamda görev yapma olanağının doğmasına kadar Meclis görüşmelerinin ertelenmesi"ne karar verilmesiydi.

Meclis o perşembe günü saat "15.55"te Birinci Başkanvekilli Hüseyin Kâzım'ın başkanlığında toplanmıştı. O güne kadar Meclise katılamamış olan üyelere izin verilmesi kabul edildikten sonra gündeme geçile-

cekken başkanlığa bir önerge verilmişti. Tunalı Hilmi, Dr. Rıza Nur, Husrev Gerede ve Erzurum Mebusu Hüseyin Avni'nin de aralarında bulunduğu 17 üyenin imzasını taşıyan önergede güven içerisinde yürütülmesine olanak bulunmayan Meclis görüşmelerinin ertelenmesi isteniyordu. Rıza Nur'un önergeyi okumasından sonra yapılan tartışmalar sonunda önerge kabul edilmişti.

Aynı gün toplanan Âyan Meclisinde ise böylesi bir tepki görülmemişti. Aksine o oturumda söz alan Rıza Tevfik, Mebuslar Meclisinin erteleme kararı almasını doğru bulmadığını söylemişti. Mebuslar Meclisinin aldığı karar H. Kâzım'ın imzasıyla Âyana bildirildiğinde de o yola gidilmemişti. 20 Mart günü okunan o karardan sonra söz alan Âyan üyelerinden yalnızca Rıza Paşa, çalışmaların Mebuslar Meclisinin çalışmalarına bağlı olduğunu belirterek görüşmelerin ertelenmesini istemişti. Ancak Azaryan Efendi, Anayasada "görüşmeleri erteleme" diye bir yöntem bulunmadığını öne sürerek öneriye yasa ve yöntem bakımından karşı çıkmıştı. Fakat Vasfi Bey ile Rıza Tevfik, işgalci güçlerin tutukladıkları mebus ve komutanları "insanlığa karşı suç işlemiş" kişiler olarak suçlamışlar, buna tepki göstermenin gereksiz olduğu görüşünü savunmuşlardı. Rıza Tevfik'e göre Meclis, öyle "**Süleymaniye Kulübü**" gibi her istenildiğinde açılıp kapatılacak bir kurum değildi! Bu ortam içerisinde tartışmalar sürerken Âyan üyeleri birer birer salonu terk ettikleri için çoğunluk kalmamış, böylesi önemli bir konuda herhangi bir karar alınamamıştı. Bu nedenle Âyan Meclisi, ancak Mebuslar Meclisinin Padişah Vahidettin tarafından "tatil" edilmesinden sonra çalışmalarına ister istemez son vermişti.

1) ANKARA'YA GÖNDERİLEN MEBUSLAR HEYETİ

18-25 Mart 1920 tarihlerini içeren İngiliz haberalma raporlarında Salih Paşa hükümetinin M. Kemal'e bir heyet göndermeyi önerdiğinden ve bunun **Felah-ı Vatan** grubunca da uygun görüldüğünden söz edilmektedir (**İBA**, II, No. 1 Ek). Hüseyin Kâzım'a göre de, **Ankara**'ya mebuslardan oluşan bir heyetin gönderilmesini 16 Marttan önce kendisi önermiş ve bu konu, Mecliste de görüşülerek kabul edilmişti. Gidecek heyetin de Yusuf Kemal Tengirşenk, Dr. Rıza Nur, Hoca Vehbi ve Abdullah Azmi'den oluşması uygun görülmüştü.

Ancak başkentini işgalini izleyen olaylar nedeniyle söz konusu heyet, 27 Martta İstanbul'dan hareket edebilmişti. Yusuf Kemal ise anılarında görüşmelerin ertelenmesinden sonra Rıza Nur'a "Haydi Ankara'ya gidelim!" dediğini, onun kabul etmesinden sonra heyetin oluştuğunu ve durumu hükümete de haber verdiklerini söylemektedir (**Vatan Hizmetinde**, 139 vd.). Ama anlaşılan öneri, hükümetten gelmiş, konu Mecliste özel olarak görüşülmüş ve gideceklerin **Kuvayimilliyeden** olmamasına

da özen gösterilmiştir. Bu arada Harbiye Bakanı Fevzi Çakınak, Cemal Paşanın bakanlığı döneminde başyaverliğe atanan ve **Ankara** ile haberleşmeleri yöneten Bnb. Salih Omurtak'ı da durumu açıklaması için M. Kemal'e göndermiştir.

Sadrızam Salih Paşa, 26 Martta **Ankara**'ya gidecek mebuslarla özel bir görüşme yapmıştı. Ertesi günü trenle yola çıkan heyet **Geyve**'ye vardığında ise, **Kuvayimillîye** komutanlığınca gözetim altına alınmıştı. Heyet, bölge komutanında yeni bir **Öğüt Kurulu** izlenim ve kuşkusu yaratmıştı. Gözaltına alınanlar M. Kemal'e bir telgraf çekip "Salih Paşa kabinesinin, Meclisin ve İstanbul'un" durumu hakkında bilgi vermek için geldiklerini bildirmiş ve **Ankara**'ya gelmelerine izin verilmesini istemişlerdi. İki gün süren yazışmalar sonunda kendilerine gerekli izin verilmişti. Böylece söz konusu heyet, trenle yollarına devam edip 2 Nisanda **Ankara**'ya varmıştı. Aynı trenle işgalden sonra Anadolu'ya geçen Celalettin Ârif, Dr. Adnan Adıvar, Husrev Gerede, Câmî Baykut, Yunus Nâdî ve Halide Edip de geldikleri için kendilerini istasyonda M. Kemal ve arkadaşları karşılamıştı. Mebuslar heyeti olayların gelişmesi karşısında **İstanbul**'a dönmeyip **Ankara**'da toplanan yeni Meclis içindeki yerlerini almışlardı.

2) VAHİDETTİN'İN MECLİSİ DAĞITMASI

Damat Ferit'in kabinesini kurduktan sonra kendine göre aldığı ilk önlemlerden biri de, 18 Martta "resmî görüşmeleri erteleme" kararı almış olan Mebuslar Meclisini padişahın bir buyruğu (iradesi) ile dağıtmak olmuştu. Yasal oturumların yapılmamasına, kimi mebusların tutuklanmasına, kimilerinin de ulusal harekete katılmak için Anadolu'ya geçmelerine karşın, üyelerden bir kısmının Meclis çatısı altında bir araya gelmelerinin işgalci güçlerce olduğu kadar saray ve **Hürriyet ve İttîlaf** çevrelerince de hoş karşılanmadığı anlaşıyordu. Bu nedenle **Kuvayimillîye** önderlerini **asî** ilan edip katledilmeleri için **fetva** alınırken Meclisin de 1918 Aralıkta olduğu gibi padişahın bir **iradesi** ile dağıtılması gerekli görülmüştü. Damat Ferit, kabine üyelerinin daha padişah huzurunda yemin edip göreve başladıkları ilk gün, önceden verilmiş bu kararı uygulamaya koymaya çalışmıştı.

Meclisin Anayasanın 7. maddesi uyarınca dağıtılmasını içeren hükümet önerisi, bakanların yemin törenlerinin yapıldığı gün padişahın onayına sunulmuş ve Vahiddettin tarafından onaylanmıştı. 11 Nisan 1920 günlü bu padişah buyruğunda dağıtma gerekçesi olarak, "siyasal zorunluluklar" diye çok genel bir deyim kullanılmıştı. Bunda bugünkü anlatımla şöyle deniliyordu:

"Zorunlu siyasal nedenlerden ötürü Mebuslar Meclisinin dağıtılması (feshi) gerektiğini ve Anayasamızın değişik 7. maddesinin özel bendi

uyarınca, gerektiğinde Mebuslar Meclisinin dağıtılması, saltanat hukuku muz içinde bulunduğu için, adı geçen Meclisin yasa uyarınca '4' ay içinde yeni seçim yapılarak toplanmak üzere, bugünden başlayarak kanun gereğince dağıtılmasını buyurdum. 11 Nisan 1920. M. Vahidettin"

Meclisin dağıtıldığı emri, ertesi günü Merkez Komutanı Natık Paşa ve Polis Müdürü Nurettin Bey aracılığı ile Meclis Başkanvekili Abdülaziz Mecdi Efendiye bildirilmişti. Padişahın buyruğu okunduktan sonra içerde bulunan "15" kadar mebus dışarıya çıkartılmış ve binanın kapıları kilitlenmişti (Hilmi Uran, 129 vd.).

İngiliz Yüksek Komiseri Robeck, Dışışleri Bakanı Curzon'a Meclisin 12 Nisanda "olaysız" kapatıldığı müjdesini veriyordu (*İBA*, II, No. 13). Ama böyle bir "kapatma"nın başlıbaşına bir olay, bir son olduğunu gözardı ediyordu. Osmanlı Mebusan Meclisi artık tarihe karışmıştı.

V) ANKARA'DA YENİ BİR MECLİS YENİ BİR DEVLET

A) OLAĞANÜSTÜ BİR MECLİSİN TOPLANMASI KARARI

İstanbul'un işgal edildiğini ve başta R. Orbay olmak üzere bazı mebusların ve "milliyetçi" önderlerin tutuklandıklarını öğrenen Mustafa Kemal, seçimlere gidildiği aylar öncesinde düşündüklerini uygulamanın artık kaçınılmaz olduğunu anlamıştı: Anadolu'da **Ankara**'da bir Ulusal Meclis toplamak. Anlaşma Devletlerinin denetimleri altındaki başkentte Meclis çalışmalarının sürdürülemeyeceğini daha Salih Paşa ile **Amasya**'da buluşma öncesinde savunmaya başlamış, ama görüşlerini yakın arkadaşlarına bile kabul ettirememişti. 16 Mart çok acı da olsa onu doğrulamıştı.

Bu nedenle **Temsilciler Kurulu** üyeleri ile yapılan bir durum değerlendirmesinden sonra 17 Martta M. Kemal imzasıyla bütün kuruluşlara gönderilen ve kamuoyuna da açıklanan bir genelge ile, **İstanbul** işgalinin Osmanlı devletinin hayatına ve egemenliğine son verdiği duyurulmuştu. Mebuslar Meclisi henüz kapatılmamış ya da kendisi herhangi bir karar almamıştı, ama bu durumda çalışamayacağı belli olmuştu. Şu halde onun yerine **Erzurum Kongresinden** beri savunulagelen "ulusal iradeyi egemen" kılacak bir meclis oluşturulmalıydı. **Erzurum**'da aynı şeyi düşünmüş olan K. Karabekir'in benzer bir öneride bulunması da onun böyle bir karar vermesinde etkili olmuştu. İstanbul'un işgal edilmesinin, **Temsilciler Kurulunun** yönetimi ele alması için büyük bir fırsat yarattığı kanısında olan Karabekir, 17 Mart sabahı **Ankara**'da bir "Ulusal Meclis" toplamayı önerdiğini belirtmektedir (İH, 513).

Bunun üzerine M. Kemal, böyle bir Meclisin nasıl toplanacağına ilişkin esasları içeren bir taslak hazırlamış ve bunu kesinleştirmek için kolordu komutanları ile kimi valilerin görüşlerini almayı yararlı bulmuştu. İki gün süren yazışmalar sonunda taslakta gerekli değişiklikler yapılmıştı. Tartışmalar şu noktalarda toplanmıştı:

a) **Meclisin adı**: Temsilciler Kurulunca hazırlanan taslakta **Kurucu Meclis (Meclis-i Müessisan)** adı kullanılmıştı. Fakat komutan ve valilerden bir kısmı bu adı sakıncalı bulmuşlardı. Karabekir seçimlerin yürür-

lükteki yasalara göre yapılması gerektiğine işaretle **Kurucu Meclis** adının "şimdiden" kullanılmasını doğru bulmamıştı. İstanbul'dan gelecekle-
rin de katılmasıyla ilk aşamada bir **Milli Meclis** oluşturulmalıydı. Bu
Meclis toplandıktan sonra gerekirse **Kurucu Meclis** kararı alınabilirdi.
İlk görüş olarak bunları bildiren Karabekir, ertesi günü **Kurucu Meclis**
adına tümenden karşı çıkmıştı. Ona göre bu ad Türk milleti için çok ya-
abancı idi. Bu nedenle Kuran'da yazılı olan ve kamuoyunun kolayca be-
nimseyeceği **Milli Şûra** adı alınmalıydı (İH, 515 vd.).

Sivas'taki Kolordu Komutanı Çolak Selahattin Köseoğlu ile Vali Re-
şit Paşa da Karabekir'e yakın bir görüş bildirmişlerdi. **Kurucu Meclis**
kavramı ve adının aydınlar arasında bile korku yaratacağını öne sür-
müşlerdi. Onlara göre halkın alışık olduğu Mebuslar Meclisi adı korun-
malıydı (HTVD, 23. Belge. 593, 595).

Konya'daki Fahrettin Altay ise "memleketin her tarafından temsilci-
ler çağrılarak bir kongre" toplanmasını ve orada bir "ulusal karar" alın-
masını önermişti

Bu eleştirilerin ışığı altında **Kurucu Meclis** adından vazgeçilmiş ve
Olağanüstü Yetkiler Taşıyan Meclis deyimini kullanılmıştı.

b) **İstanbul Mebuslar Meclisindeki üyelerin yeni Meclise katıl-
maları:** Ankara'da ilk taslak 17 Martta hazırlandığı ve Mebuslar Meclisi
henüz görüşmeleri erteleme kararı almamış olduğu için İstanbul'daki
mebusların katılmalarına ilişkin herhangi bir hükme yer verilmemişti.
Ancak durum belirlendiğinde Temsilciler Kurulu, oradan gelebilecek
üyelerine yeni Meclise alınmalarına olanak veren bir değişikliği zorunlu
görmüştü.

c) **Seçimlerin nasıl yapılacağı:** İlk taslakta seçimlerin sancak ve
belediye meclisleri ile Mûdafaa-i Hukuk Merkez Kurullarının ortak top-
lantısında yapılması öngörülmüştü. Tartışmalar sonucunda bu ortak
seçici kurul daha da genişletilmiş ve ikinci seçmenlere de yer verilmişti.

ç) **Seçim süresi:** Taslakta, genelgenin alınmasından sonra en geç
"5" gün içinde seçimlerin sonuçlandırılması düşünülmüştü. Komutanlar
ve valiler bu sürenin çok az olduğunu belirterek bir aya çıkartılmasını
istemişlerdi. Sonunda, seçilenlerin "15" gün içinde Ankara'da bulunma-
ları biçiminde orta bir yol bulunmuştu.

d) **Müslüman olmayanların seçime katılıp katılmamaları:** 17
Mart taslağında buna ilişkin olarak şöyle denilmişti: "Müslüman olma-
yan topluluklar seçimlere sokulmayacaklardır." Karabekir de, "Seçimle-
rin yalnızca Müslümanlar arasında yapılması pek uygundur" diye bunu
desteklemişti. Ancak kesinleşen ve genelge olarak yayımlanan metinde
bu hükmün bulunmadığı görülmektedir.

İlk Türkiye Büyük Millet Meclisinde Müslüman olmayan herhangi
bir üye bulunmadığına göre ilk taslakta öngörülen ilke değiştirilmemiş
demektir. Anlaşılan, bir tür seçim yasası sayılabilecek böyle bir genelge-

de bu tür bir kısıtlama bulunmasının Türklük ve İslamiyet aleyhine kullanılabilceğı düşünölerek metinden çıkartılmıştır.

e) **Seçilecek mebus sayısı:** Taslakta her sancaktan "5" kişinin seçilmesi uygun görölmüştü. Karabekir, her yerde gerekli nitelikleri taşıyan aday bulmanın güç olduğunu ve sayı çokluğunun daha fazla masrafa yol açacağını öne sürerek, sayının "2" ya da "3"e indirilmesini önermişti. Ama **Temsilciler Kurulu** böyle bir indirmeye gitmemiştir.

f) **Âyan Meclisinin oluşturulması:** Adı ne olursa olsun Ankara'da toplanacak Ulusal Meclisin dışında bir "İkinci Meclis" düşüncesi yalnızca Karabekir tarafından öne sürölmüştü. O, yönerge taslağına ilişkin görüşlerini açıklarken, seçimler sonucunda, "Çok üstün yeteneklere sahip olanlardan bir **Âyan Meclisinin** de" oluşabileceğini öne sürmüştü. Ama bunun üzerinde durulmamış, kendisi de ısrarlı olmamıştır.

Gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra kesin biçimini alan seçimlere ve Meclise ilişkin yönerge, 19 Martta bir genelge olarak yayımlanmıştı. Bunda, yukarıda belirtilen görüşler yansıtıldıktan sonra, seçimlere ilişkin olarak şu ilkeler sıralanmıştı:

Her **sancak** (İliva) bir seçim bölgesi sayılacaktı; her sancaktan "5" üye seçilecekti; bütün partiler, dernekler ve topluluklar aday gösterebilecekleri gibi isteyenler de bağımsız olarak adaylıklarını koyabileceklerdi; adaylarda mebuslarla ilgili yasada saptanmış olan koşullar aranacaktı; seçimlerde oylar gizli olarak verilecek, fakat oy sayımı açık yapılacaktı (Bkz. Ek. 2).

Söz konusu yönerge, olağanüstü koşullarda bir seçim için düzenlendiğinden, yürürlükteki geçici seçim yönetmeliğine uymayan hükümler de içeriyordu. Nüfus sayısına bakılmaksızın her sancaktan eşit olarak "5"er mebus seçilmesi, belediye meclisleri ve Müdafaa-ı Hukuk Merkez Kurulu üyelerinin bir tür "ikinci seçmen" sayılmaları ve İstanbul Mebuslar Meclisinden geleceklerin de yeni seçilmiş üyeler kabul edilmeleri bunlar arasında sayılabilir.

Seçim yönergesinin yayımlanmasının ertesinde **Trabzon**'dan yeni seçimi olumsuz karşılayan bir görüş ortaya atılmıştı. Tümen K. Alb. Rüştü, "Yeni seçimlerin şu bunalımlı dönemde yeni bir mücadele ve muhalefete kapı açacağı" kuşkusuyla bundan vazgeçip **Temsilciler Kurulunu** yeni üyelerle güçlendirmeyi önermişti (**HTVD**, 26, Belge. 607). Ama bağılı olduğu Kolordunun Komutanı Karabekir, tam yetkili bir "Milli Meclis"ın gerekli olduğunu belirterek onu yatıştırmıştı.

Öte yandan Mebuslar Meclisinin erteleme kararından sonra **Ankara**'ya ulaşmak için yola çıkan Başkan Celalettin Ârif ile Yozgat Mebusu İsmail Fazıl Paşa, Kırşehir Mebusu Rıza ve Saruhan (Manisa) Mebusu Reşit (Çerkez Ethem'in kardeşi) "Olağanüstü Meclis" toplanması girişimini olumlu karşılayarak 21/22 Mart gecesi şu ortak görüşü açıklamışlardı: "Önlemleriniz çok yerindedir. Allah milletimizin kurtuluşu adına başarılı kılsın. Bununla birlikte zaten bizim oraya gelişimiz ancak böyle

bir yüce Meclise (meclis-i kübra) katılarak son görevinizi yerine getirmekten ibarettir" (*HTVD*, 13. Belge. 340).

C. Ârif bununla da kalmamış, **Ankara**'ya geldikten sonra, 10 Nisanda, böyle yeni bir seçimi Anayasaya aykırı bulmadığını belirten ve "ulusal hakları" savunmak isteyen herkesi **Ankara**'ya çağırان bir bildiri de yayımlamıştı (*Hâkimiyet-i Milliye*).

B) SEÇİMLER VE MECLİSİN TOPLANMASI HAZIRLIKLARI

1) SEÇİMLER

Ankara'da toplanacak Olağanüstü Meclis için seçimlere 19 Mart 1920'de başlanmıştı. Ülke "66" seçim bölgesine ayrılmıştı. Ulusal Meclis ile ordu arasında işbirliğini kolaylaştırmak için, üst rütbedeki komutanların da seçime katılmaları uygun görülmüştü. Bu amaçla başta M. Kemal olmak üzere milletvekili seçilen başlıca komutanlar şunlardı:

Mustafa Kemal (Ankara), A. F. Cebesoy (Ankara), K. Karabekir (Edirne), Refet Bele (İzmir), Kâzım Özalp (Balıkesir), İsmet İnönü (Edirne), Fahrettin Altay (Mersin), Yusuf İzzet Met (Bolu), Ali Çetinkaya (Afyon), Cafer Tayyar Eğilmez (Edirne), Fevzi Çakmak (Kozan/Mersin.)

Ancak yaşanan olağanüstü koşullar, seçim sistemine yabancılık, ulaşım ve haberleşme güçlükleri, bazı yerlerde yöneticilerle Müdafaa-i Hukuk örgütleri ve ikinci seçmenler arasında uyum sağlayamama gibi nedenler umulmadık bazı sorunlar doğurmuştu. Bu yüzden Meclisin öngörülen "15" gün sonunda toplanamayacağı anlaşılmıştı. Örneğin **Bolu**, **Kastamonu**, **Sivas**, **Kayseri**, **Tokat** ve **Yozgat**'ta 28 Martta sonuçlar alındığı halde kimi yerlerde henüz seçimlere başlanamamıştı. **Trabzon**'da Ömer Fevzi'nin girişimiyle yayılmaya başlayan olumsuz hava giderilememişti.

2) İSTANBUL MECLİSİNDEN GELENLER

İstanbul'un işgal edildiği 16 Martta Mebuslar Meclisinden bazı üyeler Anadolu'ya geçmeye karar vermişlerdi. Bunlardan ilk kafileyi Meclis Başkanı Celalettin Ârifin başında bulunduğu grup oluşturmuştu. 12 Nisanda Meclisin dağıtılmasından sonra **Ankara**'ya gitmek isteyenlerin sayısı daha da artmıştı.

Anadolu'da "milliciler"e katılmak isteyenler trenle yolculuk etme olanağından yoksun idiler. Haydarpaşa Garı ile İzmit-Eskişehir demiryolu İngilizlerin denetiminde olduğu için, buradan ancak onların izin verdikleri kişi ya da gruplar geçebiliyordu. Demiryolu dışında izlenebilecek başlıca "4" yol vardı:

1) **Üsküdar - İzmit - Geyve - Eskişehir - Ankara**: Mebuslar Meclisi-

sının kapatılacağı söylentileri çıktığında, Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin girişimiyle bu yol üzerinde gerekli önlemler alınmıştı. **Üsküdar**'daki **Özbek Tekkesi** de başkentten ayrılacakların sığınacakları ve kendilerine kılavuzluk hizmeti verilecek bir merkez olarak seçilmişti. Bu nedenle ilk günlerde Ankara'ya "kaçmak" isteyen mebus, subay ya da sivil "millîci"ler en çok bu yolu kullanmışlardı. **Geyve**'ye varanlar, genellikle **Lefke**'de (**Osmaneli**) trene binip **Eskişehir** üzerinden **Ankara**'ya gidiyorlardı. Bir kısmı ise **Bolu-Gerede** karayolunu izliyordu. Fakat İngilizler yol üzerindeki denetimlerini artırdıklarından çok geçmeden bu yolu kullanmak güçleşmiş ve tehlikeli olmaya başlamıştı.

2) **Yalova (Mudanya, Bandırma) - Bursa - Eskişehir - Ankara**: İstanbul'dan vapurla Marmara Denizi güneyindeki limanlardan birine geçebilenler, **Bursa** üzerinden **Eskişehir**'e ulaşabiliyorlardı. Bu yolu genellikle subayların kullandıkları görülmektedir. Küçük gruplar halinde gelen bu subaylar hemen batı cephesinde görevlendiriliyorlardı. Ancak **İzmit** yolunu tamamiyle kapatmaya çalışan İngilizler arkasından **Bursa** yolunda da denetimlerini artırınca, buradan da geçiş güçleşmişti.

3) **İstanbul - İnebolu (Sinop) - Kastamonu - Ankara**: Bu yol Temsilciler Kurulunun **Ankara**'ya taşınmasından sonra **İstanbul**'dan Anadolu'ya geçiş için en güvenli yol olarak kabul edilmişti. Çünkü vapurla Batı Karadeniz'de **İnebolu**'ya ya da **Sinop**'a ulaştıktan sonra, kara yolculuğu hayli uzun ve yorucu olmasına karşın, bir tehlike taşımıyordu. Temsilciler Kurulu da geleceklerin bu yolu izlemelerini öğütlüyordu.

4) **İstanbul - Antalya (Mersin) - Ankara**: İngilizlerin denetimleri yüzünden **Ankara**'ya geçmek için ilk "3" yoldan gidemeyenlerin izleyebilecekleri uzun bir yol daha vardı: Vapurla İtalyan işgalindeki **Antalya**'ya, ya da Fransız işgalinde bulunan **Mersin**'e ulaşmak. Anlaşma Devletleri arasındaki sürtüşmelerden yararlanılarak kullanılabilen bu yol, uzunluğu yüzünden en az kullanılan ıdı. Örneğin başlangıçta **Üsküdar - İzmit** yolundan gitmeyi tasarlamış olan Mazhar M. Kansu, oranın İngilizlerce kesilmesi karşısında Vali Haydar Vaner ile birlikte bir Fransız gemisine binip **Mersin** üzerinden **Ankara**'ya varabilmişti (II, 558-565).

3) MECLİS BİNASI VE MİLLETVEKİLLERİNİN KALACAKLARI YERLER

Olağanüstü Ulusal Meclis için, bir kısmına da Fransız birliğinin yerleştiği bina seçilmişti. Enver Paşanın 1916'da **Ankara**'ya gelişinde **İttihat-Terakki Kulübü** (Cebesoy'a göre "Örnek Okul") olarak yapımına başlanan bina bitirilememiş, çatı kiremitleri bile döşenememişti. İlk olarak Fransızlar oradan çıkartılmıştı. Binanın tamamlanıp bir toplantı salonunun düzenlenmesini Kolordu İstihkâm Taburu üstlenmişti. Aynı za-

manda birçok kuruluşla Ankara halkı da katkıda bulunmuştu. Çatıya döşenecek kiremitler Ulucanlardaki bir ilkokul inşaatından sağlanmıştı, ama bunlar yetmeyince Ankaralılar kendi çatılarından kiremitleri söküp getirmişlerdi. Toplantı salonuna konacak sıralar da bir ilkokuldan getirilmiş, avize yerine de bir kahvehanenin büyücek bir asma lambası kullanılmıştı.

1920 Ankarasında, hükümet alanındaki iki han dışında, dışardan gelenlerin kalabilecekleri bir büyük otel ya da sosyal tesis yoktu. Bu nedenle milletvekillerinin Erkek Öğretmen Okulunda (Darülmuallimin) kalmaları öngörülmüştü. Bunun için gerekli onarım ve düzenlemeler yapılmıştı. Yeterince karyola bulunamadığından milletvekilleri için yer yatıkları hazırlanmıştı. Yemekler tabldot olarak hazırlanıyordu. Mutfağın yönetimini de "2" milletvekili üstlenmişti. Koridorlara asılan bir levhada bina içinde tavlâ ve benzer oyunların yasak olduğu belirtilmişti. Gelen milletvekillerinin çoğu bu okul binasına yerleştirilmişti. Temsilciler Kurulu üyesi bulunan kimileri de kurul merkezi olan Ziraat Okulunda (Meteoroloji) konuk edilmişlerdi. Bunun dışında kimilerini de evlerde konuk etme zorunluluğu doğmuştu.

4) ULUSAL SESİ DUYURACAK ARAÇLAR: HÂKİMİYET-İ MİLLİYE VE ANADOLU AJANSI

Ankara'da Ulusal Meclisin açılma hazırlıkları sürdürülürken yapılan girişimlerden bir bölümü de, ulusal görüşleri yayan araçların güçlendirilmesi ve ulusal bir **ajans**ın kurulması olmuştu.

Sivas Kongresi sırasında alınan bir kararla **Temsilciler Kurulunun** görüşlerini yaymak amacıyla **İrade-i Milliye** adı verilen bir gazetenin yayımına başlanılmıştı. Temsilciler Kurulu **Ankara**'ya taşındıktan sonra **İrade-i Milliye**'nin de burada yayımlanmasını istemişti, ama gazetenin yayın hakkını elinde bulunduranlar, bu tarihsel görevin **Sivas**'ta sürdürülmesini istediklerinden buna olanak bulunamamıştı. Bu nedenle **Ankara**'da çıkartılacak gazete için başka bir ad bulmak gerekmişti (Kansu, II, 503). Gene de başından beri üzerinde en çok durulan "ulusal irade, ulusal egemenlik" kavramlarını yansıtan bir ad yeğlenmişti: **Hâkimiyet-i Milliye**.

Vilayet basımevinden yararlanılarak çıkartılan **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Ocak 1920'de yayın hayatına girmişti. Yazışları Müdürlüğünü Recep Zühtü Soyak üstlenmişti. Başlangıçta haftada "2" gün yayımlanıyordu, bir ara haftada "3" kez çıkartılmış fakat çok geçmeden "2"ye inilmişti. M. Kemal, gazetenin çıkışını Karabekir'e haber verirken, bunun görünüşte özel bir gazete olduğunu, ancak yazıların Temsilciler Kurulunca verildiğini belirtmişti (**HTVD**, 12, Belge. 292).

İstanbul'un işgalinden sonra Yunus Nadi ve Halide Edip gibi basın-

dan olanların **Ankara**'ya gelmeleri, yeni yayın organlarının kurulmasına ve varolanların da güçlendirilmesine olanak vermişti. Yunus Nadi Birinci Dünya Savaşının bitimi günlerinde İstanbul'da **Yenigün** adını verdiği bir gazete çıkarmaya başlamıştı. Çok geçmeden de gazetesi Anadolu'daki ulusal hareket yanlısı bir nitelik kazanmıştı.

M. Kemal **Ankara**'ya "kaçan" Halide Edip ve Yunus Nadi'den **Hâkimiyet-i Milliye**'ye yardım etmelerini dilemişti. H. Edip bunun için bir daktilo makinesine gereksinimi olduğunu bildirince de Osmanlı Bankasından bir makine sağlanabilmişti (**Türkün Ateşle İmtihanı**, 123). Bir süre sonra da Y. Nadi **Yenigün**'ü Ankara'da çıkarmaya başlamıştı.

Bu arada ulusal harekete ilişkin haberleri yurtiçine ve dışına doğru ve hızlı olarak yayabilmek için de bir "haber ajansı" kurulması zorunlu görülmüştü. Süreli yayınların ancak 1860'lı yıllarda yaygınlaşmaya başladığı Osmanlı Türkiyesinde, bir haber ajansı kurulması da çok geç olarak düşünülmüştü. Bu yolda ilk girişim gene yabancı firmalarca yapılmıştı. 1911'de **Osmanlı Telgraf Ajansı** kurulmuştu. Ama olayları bir yabancı gözle değerlendirerek veren bu ajans Türk basınına yardımcı olamamıştı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında onun yerine **Milli Ajans** kurulmuş, ancak bu örgüt gelişmemişti.

Halide Edip'in verdiği bilgilere göre, **İstanbul**'dan **Ankara**'ya gelirken yolda buluştukları Yunus Nadi ile, bu boşluğu dolduracak bir ulusal ajansın kurulmasını görüşmüşlerdi. M. Kemal ile buluştuklarında da ona böyle bir öneride bulunmuşlardı. Öneri M. Kemal ve Temsilciler Kurulunca da olumlu karşılanmış ve hemen uygulanmasına geçilmişti. Adına **Anadolu Ajansı** denen ulusal haber ajansı (AA) 6 Nisan 1920'de kurulmuştu.

5) İSTANBUL FETVALARINA KARŞI FETVALAR

Seçimlerin sonuçlanması beklenirken, kamuoyunda beliren duraksama ve dalgalanmaları giderebilmek için, Şeyhülislam Dürrizade Abdullah'ın verdiği **fetvaların** siyasal amaçlı olup gerçekleri saptırdığını belirtmek de zorunlu hale gelmişti. İngilizlerin baskısı ve Damat Ferit hükümetinin kararı ile çıkartılan bu **fetvalarda Kuva-yimilliye** yöneticilerinin **asi** ilan edilip onlara karşı savaşmanın dinsel bir görev olduğunun ilan edilmesinin, dinsel yorumlara açık Müslüman halk kitleleri arasında etkili olması kaçınılmazdı. Aslında da böyle bir amaç güdüldüğünden çok sayıda bastırılan söz konusu fetvalar çeşitli yollarla Anadolu'ya dağıtılmıştı.

Dürrizade'nin 10 Nisan tarihli fetvasının din açısından geçersiz olduğunu belirtmek görevini Ankara Müftüsü Börekçioğlu Rıfat Efendi üstlenmişti. O da fetvasını Dürrizade'ninkine koşturarak "5" bölümde düzenlemişti. Fetva metnini Rıfat Efendiden başka "19" din bilgini daha

inزالamışlardı. Bunlar arasında Yozgat, Kayseri, Kırşehir, Devrek ve Karacabey Müftüleri M. Hulusi, Ahmet Remzi, Müfit Kurutluoğlu, Abdullah Hayrı ve Mustafa Fehmi Gerçekler ile Bursa Mebusu Abdüsservet ve birçok müderris bulunuyordu. Böylece bireysellikten çıkan bu fetvalar "Milli Fetvalar" diye adlandırılmıştı. Bunda, öncelikle **isyan** diye suçlandırılan Anadolu hareketi şu tarihsel tabana oturtulmuştu:

a) İslam halifesini baskıdan kurtarıp haklarını ve yetkilerini kullanacak duruma kavuşturmak,

b) İşgal edilen yurt yörelerini kurtarmak.

Bu temel görüşler metne şöyle yansıtılmıştı:

"Dünya düzeninin koruyucusu olan Müslüman halifesinin halifelik ve saltanatının merkezi **İstanbul**, İslam hükümdarının rızası dışında, İslamın düşmanı olan devletler tarafından işgal edilerek, İslam askerlerinin silahları ellerinden alınmış ve bazıları haksız olarak şehit edilmiş, halifelik merkezini koruyan bütün istihkâmlar, kaleler, savaş araçları zapt edilmiş ve resmi devlet işlerini yürüten ve İslamın ordusunu donatmakla görevli bulunan Babîlî'ye ve Harbiye Bakanlığına el konmuştur.

Böylece halife, ulusun gerçek yararları uğrunda gereken önlemleri almaktan alıkonulmuştur.

Sıkıyönetim ilan edilip sıkıyönetim mahkemeleri kurulmuş, İngiliz kanunlarının uygulandığı kararlar verilmek suretiyle halifenin yargı hakkına karışılmıştır.

Yine halifenin rızası olmaksızın Osmanlı toprakları olan **İzmir, Adana, Maraş, Antep** ve **Urfa** taraflarına saldırıp oradaki Müslüman olmayan Osmanlı uyruklularla el ele vererek İslamları toptan yok etmeye, mallarını yağmaya ve kadınlara tecavüze, Müslüman halkın bütün kutsal inançlarına hakarete kalkışmışlardır."

Bu çerçeve içinde "halife"si-ne bağlı Müslüman halkın nasıl hareket etmesi gerektiği, "5" soruda ele alınmış ve yanıtlandırılmıştı. Soruların düzenlenmesinde ve yanıtlarda Dürrizade'nin görüşlerinin yansıdığı olduğunu belirtmeye özen gösterilmişti. Her yanıtta da yönetime uygun olarak dayanak olan âyetler anılmıştı:

"I) Yukarıda anlatılan biçimde davranışlara ve tutsaklığa uğrayan halifelerini kurtarmak için ellerinden geleni yapmaları, bütün Müslümanlara din yönünden zorunlu (**farz**) olur mu?

- Yanıt: 'Allah en iyi bilendir.' Olur!

II) Böylece halifeliğin yasal (meşru) olan hakkını alanlardan kurtarmak ve eylemli olarak saldırıya uğrayan vatan topraklarını düşmandan temizlemek için uğraşan ve çalışan İslam halkı, şeriatça Allahın yolundan ayrılmış olurlar mı?

- Yanıt: Olmazlar!

III) Halifeliğin zorla alınan haklarını geri almak için düşmanlara karşı açılan mücadelede ölenler **şehit**, kalanlar **gazi** olurlar mı?

- Yanıt : Olurlar!

IV) Böylece din uğrunda savaşı ve görevini yapan halka karşı, düşman tarafını tutarak, İslamlar arasında silah kullanan ve adam öldürenler, şeriat yönünden en büyük **günahı** işlemiş ve bölücülük (fesatçılık) etmiş olurlar mı?

Yanıt: Olurlar!

V) Böylece, aslında istemediği halde, düşman devletlerinin zoru ve kandırması ile, olgulara ve gerçeğe uymayarak çıkarılan fetvalar, Müslümanlar için şeriatça dinlenir ve onlara uyulur mu?

- Yanıt: 'Allah en iyi bilendir.' Uyulmaz!"

(N. Hakkı Uluğ, **BTTD**, 32, s. 13)

Söz konusu fetvalar dizisi, **Anadolu Ajansı** bülteniyle duyurulmuş, Meclisin açılışından bir gün önce de 22 Nisanda başta **Hâkimiyet-i Milliye** ve **İrade-i Milliye** olmak üzere ulusal hareketi destekleyen Anadolu gazetelerinde yayımlanmıştı. Bununla birlikte saltanat ve halifelik adına çıkartılmış olan Dürriyade fetvaları büsbütün etkisiz kılınamamıştı. Damat Ferit hükümetinin Anadolu "İsyanını" bastırmak için gönderdiği **Kuvayilnzibatıyede** ve **Kuvayimilliyeye** karşı ayaklanmalarda bunun etkileri görülmüştü.

C) TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN AÇILIŞI

Ulusal Meclisin toplanacağı binanın olabildiğince düzenlenmesinden ve yeni seçilen üyelerle İstanbul'dan gelen milletvekilleri sayısının artmasından sonra sıra, açılış gününün saptanmasına gelmişti.

1) AÇILIŞIN CUMAYA ERTELENMESİ

Ankara'ya gelen milletvekilleri ile yapılan görüşmelerde ilk toplantı için 22 Nisan 1920 Perşembe günü düşünülmüştü. Ancak Yunus Nadi ile K. Karabekir'in belirttiklerine göre şeriat yanlılarının olası suçlamalarına meydan vermemek düşüncesiyle açılışın Müslümanlarca "mübarek" sayılan cuma gününe ertelenmesi uygun görülmüştü. Bu ertelemede, milletvekillerinin isteklerinden çok, İstanbul'dan dağıtılan fetvalar ve hükümet bildirileri ile **Ankara** sokaklarına da yansıyan **Kuvayimilliyeye** karşı ayaklanmaların etkisi altında kalındığı anlaşılmaktadır. **Temsilciler Kurulu** adına M. Kemal imzasıyla 21 Nisanda asker, sivil yöneticilerle bütün kuruluşlara çok ivedi olarak gönderilen genelgede bu baskı ve isteklerin etkisi açıkça sezilmektedir. Genelgede "Ulusal Meclis'in **dinsel törenle** açılacağı bildiriliyor ve yurdun her köşesinde de böyle törenler düzenlenmesi isteniyordu. Günümüzde bile değişik yorumlara yol açan ve laiklik anlayışına karşı kullanılmak istenen söz konusu genelgenin metni, bugünkü anlatımla şöyleydi:

1) Tanrının yardımıyla nisanın yirmi üçüncü günü, cuma namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.

2) Yurdun bağımsızlığı, yüce halifelik ve padişahlığın kurtarılması gibi en önemli ve ölüm dirimle ilgili görevleri yapacak olan bu Büyük Millet Meclisinin açılış gününü cumaya getirmekle o günün kutsallığından yararlanılacak ve bütün sayın milletvekilleriyle birlikte, kutlu Hacı Bayram Camisinde cuma namazı kılınarak **Kuran**'ın ve namazın nurlarından ışık alınacak ve güç kazanılacaktır. Namazdan sonra, peygamberimizin kutlu sakalı ve kutsal sancak alınarak Meclisin toplanacağı özel yere gidilecektir. Toplantı yerine girilmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. İşbu törende, camiden başlayarak, Meclise değin, Kolordu Komutanlığına askeri birliklerle özel tören düzeni alınacaktır.

3) Açılış gününün kutsallığını belirtmek için il merkezinde, Vali Beyefendi Hazretlerinin düzenleyeceği üzere, hatim indirilmeye¹ ve **Buhari**² okunmaya şimdiden başlanacak ve hatmin son bölümleri, uğur için cuma günü namazdan sonra Meclisin toplantı yeri önünde okunup bitirilecektir.

4) Kutsal ve yaralı yurdumuzun her köşesinde, yukarda belirtildiği gibi şimdiden hatim indirilmeye ve **Buhari** okunmaya başlanacak; cuma günü ezandan önce minarelerde sala verilecek; hutbe okunurken halifemiz ve padişahımız efendimiz hazretlerinin kutlu adı anıldığı sırada kendisinin, ülkesinin ve bütün uyruklarının bir an önce kurtulmaları ve mutluluğa ermeleri için ayrıca dua edilecek; cuma namazı kılındıktan sonra da hatim tamamlanarak yüce halifelik ve padişahlığın ve bütün yurt parçalarının kurtarılması amacıyla yapılan ulusal çalışmaların önemini ve kutsallığını ve her yurttaşın, kendi vekillerinden meydana gelmiş olan Büyük Millet Meclisince verilecek yurt ödevlerini yapmak zorunda olduğunu anlatan dinsel öğütler verilecektir. Daha sonra, halife ve padişahımızın, din ve devletimizin, yurdumuzun ve ulusumuzun kurtuluşu, esenliği ve bağımsızlığı için dua edilecektir. Bu dinsel ve yurtsal tören yapıldıktan ve camilerden çıkıldıktan sonra, Osmanlı ülkesinin her yerinde, hükümet konağına gidilerek, Meclisin açılışından dolayı resmi kutlamalarda bulunulacaktır. Her yerde cuma namazından önce, uygun görülecek biçimde mevlit okunacaktır.

5) İşbu bildirimin hemen yayılması için her araca başvurulacak ve tez elden en sapa köylere, en küçük askeri birliklere, yurttaki bütün örgütlere ve kurumlara ulaştırılması sağlanacaktır. Ayrıca büyük kağıtlara yazılarak her yere asılacak ve olanak varsa bastırılıp çoğaltılarak parasız dağıtılacaktır.

6) Ulu Tanrıdan tam başarıya ulaştırmasını yakarırız.

Temsilciler Kurulu adına
Mustafa Kemal

1) **Kuran**'ın baştan sona değin okunmasına.

2) Bu sanla tanınmış Buharalı ünlü hadis bilgininin kitabı olup içinde Hz. Muhammet'in sözleri ve buyrukları vardır.

Gerçekten de **Büyük Millet Meclisi** öngörülen bu dinsel törenle açılmıştı. **Hacıbayram** Camii'nde cuma namazı kılındıktan sonra Meclis binasına gelinmiş, kurbanlar kesildikten sonra içeriye girilmişti. Karabekir, açılışın cumaya ertelenmesine ve yapılan törene ilişkin eleştiride bulunurken, bu davranışın nedenini de göstermiş oluyor:

"Tarihimizde bu kadar koyu bir taassupla dinsel törenle hiçbir Meclis açılmamıştır. Fetvaları takip eden bu büyük anlaşmazlık, acaba yer yer başlayan ayaklanmalara karşı bir sigorta mı olacağı düşünüldü? Ne olursa olsun kararlılık ile taassubu Milli Meclisin başlangıcı gününden ayırmak daha ihtiyatlı olurdu" (İH, 617).

Genelgede de değinildiği gibi, içinde bulunulan ortamda böylesi törenlerle manevi "ışık" almak, "güç" kazanmak gözetilmişti. Dolayısıyla genelgeyi henüz "laiklik" sözcüğünün bile kullanılmadığı o günün koşullarını dikkate alarak değerlendirmek gerekir.

Açılış törenlerine ilişkin bu genelgeden sonra 22 Nisanda ikinci bir genelge ile de "23 Nisandan" sonra bütün sivil ve asker makamlarla bütün "ulus"un başvuracakları yerin İstanbul hükümeti değil, **Büyük Millet Meclisi** olduğu belirtilmişti.

Meclisin açılma günü yaklaşırken ulusal hareketten yana olanlarla karşıt gazeteler arasındaki çatışmalar da dozunu artırmıştı. 22 Nisan günkü **Hâkimiyet-i Milliye** ve **İrade-i Milliye**, "Ulusal fetvalar"ı yayımlar ve Meclisin nasıl açılacağına ilişkin haberler verirken, **Peyam-ı Sahab** ve **Alemdar**, olayı Kuvayimilliyenin "zırzoplukları" olarak aşağılıyor, "Kemaliler'in yok edilmeleri" (tenkil) gereğini öne sürüyorlardı. 23 Nisan günkü **Hâkimiyet-i Milliye** ile **Peyam**'ın yayınlarında bu karşıtlık daha da çarpıcı olarak görülmektedir. **Hâkimiyet-i Milliye**, "Bugün, millet, tehlikeler karşısında bulunan varlığını korumak endişe ve azmi ile **Ankara**'da toplanıyor" diye bir dönüm noktasına geldiğini belirtiyordu. **Peyam**'da ise Ali Kemal, "Teşkilat-ı Milliye sergerdeleri" diye nitelendiği Kuvayimilliyeye önderlerini "başları ezilmek ister yılanlar" olarak görüyordu.

2) AÇILIŞ

23 Nisan 1920 günü **Hacıbayram** Camii'nde halkın da katıldığı cuma namazını kılan milletvekilleri, sokakları dolduran Ankaralıların arasından yürüyerek Meclis binasına gelmişlerdi. Milletvekilleri toplantı salonundaki, çağrılılar da localardaki yerlerini aldıktan sonra saat "13.45"te ilk oturum Sinop Milletvekili Şerif Beyin başkanlığında açılmıştı. Milli Eğitim Müdürlüğünden emekli olan "75" yaşındaki Şerif Bey, o güne kadar Ankara'ya gelen üyelerin en yaşlısı idi. Geçici Başkan olarak M. Kemal'in hazırladığı (Güneş, **Birinci TBMM**, 54) şu konuşmayla Ulusal Meclisi açmıştı:

"Saygıdeğer Mebuslar,

İstanbul'un geçici kaydıyla yabancı kuvvetler tarafından işgal olduğunu ve bütün temelleri ile halifelik makamının ve başkentteki hükümetin bağımsızlığının ortadan kaldırıldığını biliyorsunuz. Bu duruma boyun eğmek, ulusumuzun önerilen yabancı esirliğini kabul etmesi demektir. Ancak tam bağımsızlık ile yaşamak gereğinde kesin olarak ısrar eden, ta başlangıcından bu yana özgür olan ve başka yerden buyruk almayan ulusumuz, bu durumu şiddetle ve kesinlikle reddetmiş ve hemen vekillerini toplamaya başlayarak yüce Meclisinizi (Meclis-i Âli) meydana getirmiştir.

*Bu yüce Meclisin en yaşlı başkanı olarak ve Allahın yardımıyla, ulusumuzun içte ve dışta tam bağımsızlık içinde, kendi geleceğinin sorumluluğunu üstlendiğini ve yönetmeye başladığını bütün cihana ilan ederek **Büyük Millet Meclisini** açıyorum.*

*Kutsal yönden bağlı olduğumuz bütün Müslümanların halifesi ve Osmanlıların Padişahı VI. Sultan Mehmet Han hazretlerinin, yabancı kayıtlardan kurtarılmasına ve saltanatın sürekli başkenti olan **İstanbulumuz** ile işgal altında ve zulüm ve faciaların içinde maddi ve manevi yönden insafsızca yok edilmekte olan illerimizin kurtarılmasında bizi başarılı kılmasını Tanrıdan dilerim!"*

Şerif Beyin bu açış konuşması Temsilciler Kurulunun Erzurum Kongresinden başlayarak belirlediği amaç ve ilkeleri yansıtmaktaydı. İstanbul yönetiminin Kuvayimillîye öncülerinin öldürülmeleri gerektiğine ilişkin bildiriler ve fetvalar yayımlamasına karşın M. Kemal'in sürekli olarak halife ve padişahın yabancı baskısından kurtarılması gerektiğine işaret etmesi dikkati çekmektedir. Bunun o günlerin ortamında uygulanan bir siyaset olmasının yanında bir zorunluğun belirtisi olduğunu da kabul etmek gerekir. M. Kemal'in açılıştan sonraki gün yaptığı konuşmada ve hele Meclisin padişaha sunmayı kararlaştırdığı görüşlerde bu yaklaşım daha da çarpıcı olarak görülmektedir.

Meclisin açılış oturumu uzun sürmemişti. Geçici başkanın konuşmasından sonra Ankara Milletvekili olarak söz alan M. Kemal, Meclisin yeni seçilen üyelerle birlikte, **İstanbul'dan** gelen Mebusların da katılmalarıyla toplanmasının doğal olduğunun tutanağa geçirilmesini önermiş ve isteği oybirliği ile kabul edilmişti. Daha sonra gene M. Kemal'in önerileriyle, üyelerin seçim belgelerini incelemek üzere "15"er üyeden oluşan "2" komisyon kurulmuştu. Geçici başkana yardım edecek "2" sekreter de seçildikten sonra oturuma son verilmişti.

3) ÜYE SAYISI

Meclisin 23 Nisandaki ilk oturumunda "115" milletvekili hazır bulunmuştu. Bu sayının salt çoğunluğu gösterip göstermediği tartışılabilir.

İr. Gerçi İstanbul Mebuslar Meclisinden kaç kişinin **Ankara**'ya geleceği bilinemediği için Meclisin üye sayısı saptanamamıştı. Ama her sancaktan "5" milletvekilinin seçilmesi öngörüldüğü ve ülke "66" seçim çevresine ayrıldığı için yeni seçileceklerin sayısı "330"u buluyordu. Ne var ki, "14" milletvekilii aynı zamanda "2" ayrı yerden seçildikleri, "4"ü de **Ankara**'ya gelemeden öldüğü için yeni seçimlerle geleceklerin sayısı "312"ye düşmüştü. Ama öyle de olsa ilk günkü "115" üyelik katılım, seçimler açısından da salt çoğunluğu yansıtmamaktadır. Ancak olağanüstü bir ortamda ve olağanüstü yetkilerle toplanan Meclisin ulusun yazgısına el koymak isterken şekle ilişkin eksikliklerin tamamlanmasını beklemeye vakti yoktu.

Seçimi kazananlardan bir kısmı parasal olanaksızlıklar, ulaşım güçlükleri, hastalık ya da benzeri kişisel nedenlerle Meclis çalışmalarına çok geç katılabılmıştı. İçlerinden istifa edenler, ölenler de vardı. Hatta bazılarının seçim tutanakları onaylanmamış ve üyelikleri düşürülmüştü. Örneğin Mersin'den seçilen Hüseyin Hüsnü'nün seçim belgesi onaylanmamıştır. Öte yandan İstanbul Meclisinden katılanlar hep birlikte gelemedikleri için yeni Meclisin üye sayısı onlardan katılanlarla sürekli artmıştır. **İstanbul**'da tutuklanıp **Malta**'ya sürgün edilen Rauf Orbay, Kara Vasıf ve arkadaşları ancak 1921 Kasımında Meclisteki yerlerini alabilmişlerdi. Bu arada İstanbul Meclisinden gelenlerden de milletvekilliği kaldırılan olmuştu. Erzurum Mebusu Ziya Beyin, İngilizlerin Mebuslar Meclisine saldırmadıkları, bunun İttihatçı gürültüsü olduğu yolundaki bir mektubu Karabekir tarafından Meclise ulaştırılınca üyeliği düşürülmüştü (Karabekir, 520 n.). Bütün bunların dışında İngilizlerin İstanbul'da mebuslar arasına ajan sokmaya ya da onları elde etmeye çalışmaları dikkate alınarak 9 Mayıs'ta, henüz **Ankara**'ya gelmemiş olanların Meclise nasıl kabul edileceklerini belirten yasal bir düzenlemeye gidilmişti.

Bu nedenlerle ilk TBMM'nin üye sayısı olarak kesin bir rakam vermeye olanak bulunmamaktadır. M. M. Kansu, üye sayısının "451" olduğunu, ancak istifa, ölüm gibi değişik nedenlerle bunun "399"a düştüğünü söylemektedir (II, 574). Üye sayısını saptamaya çalışan araştırmacıların verdikleri rakamlar ise "338"den başlayarak "442"ye kadar çıkmaktadır. Başlangıçta ölüm ve istifa ya da "istifa etmiş sayılma" gibi nedenlerle boşalan üyelikler için ara seçim yapılması ilkesi kabul edilmişse de, 4 Eylül 1920'de "Toplantı Yeter Sayısı" (Nisab-ı Müzakere) yasasıyla buna bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Ama savaşın bütün şiddetiyle sürdüğü ortamda seçimler ertelenmemiş, 1922'de bile ara seçim yapılmıştır.

TBMM tutanaklarına bakıldığında, üye sayısının, çok yönlü savaş koşullarının ve kimi üyelerin de aynı zamanda orduda görevli komutan ya da yerel yönetimlerde vali bulunmalarının bir sonucu olarak hayli inişli çıkışlı olduğu görülmektedir. 23 Nisanda "115" üye ile açılan Mecliste hemen ertesi günü bu sayı "130"a çıkmıştır. Mayıs içinde "62" üye

daha gelmiştir. 18 Ağustos'taki oturuma "365" üye katılmışken, Başkan Mustafa Kemal, 1 Mart 1921'de ikinci toplantı yılını açış konuşmasında, üye sayısını, "270"i yeni seçilen, "68"i İstanbul Meclisinden gelen ve "12"si Malta'da tutuklu bulunanlar olarak toplam "350" diye vermektedir (**ASD**, I, 170). Gene onun açış konuşmalarına göre, bir yıl sonra bu sayı "347"ye, 1 Mart 1923'te de "341"e inmiştir.

İlk TBMM'nin en büyük özelliği, kuşkusuz ki değişken üye sayısı değil, ulusun her kesiminin temsilcilerinden oluşması ve milletvekillerinin, ülkenin geleceğine egemen olmak konusunda gösterdikleri özverili ve olağanüstü çabalarıdır. İhsan Güneş'in, Meclisin düşünsel yapısını aydınlatmaya yönelik incelemesinde, bu yapı ayrıntılarıyla sergilenmiştir. Buna göre Mecliste en büyük çoğunluğu "133" üye ile devlet memurları oluşturuyordu. Onları çiftçi, tüccar, gazeteci ve avukatların yer aldığı "10" kişilik serbest meslek sahipleri izliyordu. Ayrıca "52" asker, "32" din adamı, "30" yerel yönetimlerden gelenler, "16" sağlık görevlisi, "7" aşiret başkanı ve "4" teknik eleman bulunuyordu. "377" üyenin öğrenim durumlarına göre yapılan sınıflamada ise "155" üyenin, üniversite ve yüksekokul; "73"ünün, medrese mezunu olduğu; "29"ünün, liseyi; "65"inin de ortaokulu bitirdiği anlaşılmaktadır (Güneş, 64 vd.).

4) MECLİSE VERİLECEK AD

23 Nisan 1920'de açılan Meclisin adının ne olacağı saptanamamıştı. M. Kemal'in çağrı için hazırladığı ilk taslakta **Kurucu Meclis** adı kullanılmış ise de kimi komutanlar bunu biraz sakıncalı bularak **Ulusal Şûra (Şûray-ı Milli)** denilmesini önermiş ya da **Mebuslar Meclisi** adının sürdürülmesini dilemişlerdi. Bu nedenle seçimlere ilişkin 19 Mart günlü yönergede "Olağanüstü Yetkileri Taşıyan Bir Meclis" denmekle yetinilmişti.

Açılıştan önce Ankara'ya gelen milletvekilleri ile yapılan özel toplantılarda doğal olarak Meclisin adı üzerinde de durulmuştu. Yunus Nadi'nin anlattıklarından, bu konudaki tartışmaların 11 Nisanda başladığı anlaşılıyor. Halide Edip de "2" ad önerildiğini belirtiyor. H. Suphi Tanrıöver, Türk tarihinden esinlenerek **kurultay** denilmesini istemişti. Celalettin Ârif ise **Meclis-i Kebir-i Milli** adını önermişti. Bunun Türkçesi **Büyük Millet Meclisi** demekti. H. Edip, Meclisin açılmasından bir önceki akşam tartışmalar sonunda, "Nihayet **Büyük Millet Meclisi** adı verilmesi kararna varıldı" demektedir (s. 132). Ancak açılıшта yapılacak törenler hakkında 21 Nisanda yayımlanan genelgede, "Nisanın 23. Cuma günü, cuma namazını müteakip (sonra) Ankara'da Büyük Millet Meclisi küşat edilecektir (açılacaktır)" denildiğine göre, bu ad 22/23 Nisan akşamından önce saptanmış olmalıdır. **'Büyük Millet Meclisi'** adı, 22 Nisanda Temsilciler Kurulunca asker ve sivil yöneticilere gönderilen genel-

gede de kullanılmıştı. Nihayet, 23 Nisanda Geçici Başkan Şerif Bey de, '**Büyük Millet Meclisi**'ni açtığını" belirtmişti. O günkü Hâkimiyet-i Milliye'de, "Ankara'da toplanmakta olan Büyük Millet Meclisi" deyiimi kullanılmıştı. Bütün bunlar **Büyük Millet Meclisi** adının 21 Nisanda saptandığını ve kullanılmaya başladığını kanıtlamaktadır. 24 Nisan günlü oturumda Müfit Efendi bir önerge vererek "Meclisin unvanının saptanmasını" istemişti. Ancak bu yolda herhangi bir karar alınmamış böylece Büyük Millet Meclisi adının kullanılması sürdürülmüş ve benimsenmiştir. Örneğin Hamdullah Suphi'nin yazdığı, 28 Nisanda okunup onaylanan bildiride, ertesi gün kabul edilen **Vatana Hıyanet** (Hıyanet-i Vataniye) yasası önerisinde de Meclisten Büyük Millet Meclisi diye söz edilmiştir.

Meclisin adının başına "**Türkiye**" sözünün ilk kez açılıştan "9,5" ay sonra eklendiği görülmektedir. İ. Güneş'in saptadığına göre, **Türkiye Büyük Millet Meclisi** adı, ilk önce 8 Şubat 1921 günkü bakanlar kurulu kararnamesinde kullanılmıştı. Bunu, 23 Nisanın "Ulusal Bayram" sayılmasına ilişkin yasa izlemişti. 23 Nisan 1921 günlü bu yasanın ilk maddesinde de TBMM adı yer almıştı. Böylece **Türkiye Büyük Millet Meclisi** adı yasalara da geçerek süreklilik kazanmıştır.

5) MECLİS BAŞKANLIK KURULU SEÇİMLERİ

Meclisin 24 Nisan günlü oturumu "5" birleşim olarak sürmüştü. 5. ve son birleşimde başkanlık seçimine geçilmişti. M. Kemal, o gün gzlü birleşimde yaptığı konuşmada bu konudaki görüşlerini de açıklamıştı. Kimi üyelerin "Seni başkan seçelim!" dediklerini belirterek bunda kararlı ve içtenlikle davranmak gerektiğini vurgulamıştı. Devamla, "ulusun bağımsızlığı sağlanıncaya kadar bir birey olarak bütün varlığıyla çalışmaya" söz verdiğini de anımsatmış ve "bu sözü burada yinelemekten onur duyarım" demişti.

Başkanlık Kurulunun oluşturulmasında yürürlükteki Anayasa ve kurallara uyulduğundan başkanla birlikte bir ikinci başkanın, "2" de başkanvekilinin seçilmesi gerekiyordu. Başkanlığa tek aday Mustafa Kemal gösterilmişti. Hazır bulunan "120" üyeden "110"unun oylarıyla başkan seçilmişti. Bir teşekkür konuşması yapan M. Kemal, yaşamı boyunca sürdürdüğü mücadelede gözettiği ana ilkenin "ulusal iradeye dayanarak ulusun ve vatanın muhtaç olduğu amaçlara doğru yürümek" olduğunu söylemişti. Ayrıca, "içinde yaşanan eşi az görülür dakikaların korkunçluğuna karşın, bu ağır ulusal sorumluluğun altından" ancak Meclisin yardım ve desteğiyle kalkabileceğini belirtmişti.

Başkanın belirlenmesinin arkasından ikinci başkan seçimi yapılmıştı. Bu oruna, Celalettin Ârîf Bey getirilmişti. Başkanvekillikleri seçiminde ise Mevlevî ve Bektaşî önderlerine görev verilmesi gözetilmişti.

Konya Milletvekili Abdüllhalim Çelebi ve Hacıbektas Çelebisi Cemalettin Efendi birinci ve ikinci başkanvekili seçilmişlerdi. Başkanlık Kurulunun öteki görevlileri için yapılan seçimler de şöyle sonuçlanmıştı:

İdare Amirlikleri: Atıf Tüzün, Hacı Emir, İ. Süreyya Yiğit.

Kâtiplikler: Muhittin Baha Pars, Refik Koraltan, Cevdet Izrap, Haydar.

Ç) YENİ HÜKÜMET - YENİ DEVLET

Meclisin ikinci oturumu, 24 Nisan Cumartesi saat 10.00'da gene Şerif Beyin başkanlığında açılmıştı. İlk olarak komisyonca incelenen seçim belgeleri ele alınmış ve kabul edilerek üyelikler onaylanmıştı. Sonra kürsüye gelen M. Kemal, **Mondros** ateşkes anlaşmasından o güne kadar geçen olayları, içteki ve dıştaki gelişmeleri özetleyen, değerlendiren uzun bir konuşma yapmıştı. Hazırlamış olduğu konuşma metnini daha önce Hakkı Behiç ile Halide Edip Adıvar'a da okuyarak onaylarını almıştı. H. Edip bununla ilgili olarak, "Bana, o günlerde M. Kemal Paşa George Washington gibi bir kimse görünüyordu" diyor (**TAİ**, 130). Mustafa Kemal konuşmasını şöyle bağlamıştı:

"Bu dakikadan başlayarak, '700' yıllık büyük ve güçlü bir hayattan sonra, çöküntü çukurunun kenarında henüz ayakta durabilen Osmanlı milletinin geleceği sorumluluğu, saygı değer kurulunuzun çalışmalarını yönlendirecektir."

1) MECLİSİN YETKİLERİ VE HÜKÜMET KURMA SORUNU

M. Kemal'in konuşmasında da belirttiği gibi artık **Temsilciler Kurulunun** da görevi sona ermişti. Bu nedenle alınan kararları yürütecek yeni bir örgüt kurulması gerekiyordu. Nitekim o, bu amaçla Meclisin yetkilerini belirleyen ve bir **hükümet** kurulmasını öngören bir önerge de sunmuştu. İlk günkü oturumdan başlayarak Meclisi biçimlendirecek, işletecek ve yönlendirecek kuralların ve ilkelerin M. Kemal'den geleceği anlaşılmıştı. H. Edip durumu şöyle aktarıyor:

"Ankara'da kurulması öngörülen hükümetin şekli hakkında tartışmalar nisanın başında şiddetlendi. Başta İstanbul'da Anayasa Profesörü olan Celalettin Ârif olmak üzere, düşünceleri batıya açık olanlar şöyle bir şey istiyorlardı: Bir yasama meclisi, bir kabine, bir de yürütme kurulu (icra heyeti) kurmak ve bunun başına Meclis Başkanı getirmek."

M. Kemal, önce buna itiraz etti. Bunu bir **Cumhuriyet**'e benzetti. Bunun halkı ürkütmesinden korkuyordu. Tamamen J. J. Rousseau gibi konuştuğunu iyice hatırlarım: Bütün güç halkındır; güç bölünmez, yürütme ve yasama diye birbirinden ayrılmaz.

Güç'ün bölünememesi ve halkın elinde olması sorunu üzerinde uzun

tartışmalardan sonra varılan karar, bir çeşit **convention** (uçuşma) şekli idi. Bunu şöyle özetleyebiliriz: Bütün yürütme ve yasama gücü Meclisin elinde olacak ve kabine üyelerini onlar seçecek... Bunların başında **Meclis Başkanı** bulunacak, fakat onun kişisel sorumluluğu olmayacak...

M. Kemal ve diğerleri sonunda **bu** önerileri kabul ettiler. Aralarında hiçbir fikir anlaşmazlığı olamazdı. Çünkü ortam tehlike içindeydi." (TAİ, 129 vd.).

İşte M. Kemal'in 24 Nisanda Meclise yazılı olarak sunduğu önerileri, daha önce varılan bu ortak kararlar doğrultusunda hazırlanmıştı.

M. Kemal, 1927'deki **Söylev**'inde bu önermeyi, "4" madde ve bir not (hatıra) olarak "5" öbekte özetlemiştir. Ancak sonunda Meclis kararına dönüşen ve bir tür "geçici anayasa" niteliği kazanan bu önerenin içeriğini asıl metinden alıntılarla açıklamak daha uygun olacaktır. Aslında maddeleştirilmemiş olan önerge başlıca "6" önemli konuyu kapsıyordu denebilir:

1) **Meclisin üstünlüğü**: "Yüce Meclisiniz, sahip olduğu olağanüstü yetkilerden ötürü, karşısına çıkacak bir yürütme gücünü, yalnızca denetlemek ve yaşamsal olan ulusal sorunlar üzerinde böyle bir kurul ile mücadele zorunda kalmak gibi, bugünkü durumun taşıyamayacağı sınırlı bir yasama görevi ile değil, ulusun genel yönetimini doğrudan doğruya üstlenmek, memleketin ve halifeliğin kurtuluşunu sağlamak ve korumak, görev ve yetkisiyle kurulmuştur. **Artık yüce Meclisin üstünde hiçbir güç yoktur.**"

2) **Hükümet kurma zorunluluğu**: "Gerek Anayasa hukuku kurallarına, gerekse tarihteki sayısız örneklerine ve gerek zamanımızda aynı korkunç koşullar içinde yok olma tehlikesi karşısında olan ulusların oluşturduğu ibret alınacak olaylara göre, ülkeyi parçalanma ve çökme-den kurtarmak için hemen ulusal genel kuvvetleri, esaslı bir biçimde örgütlemekten ve birleştirmekten başka çare yoktur..."

Yüce Meclisinizde toplanan yüksek ulusal iradeye dayanarak meşruluğunu ve yasallığını ve yine sayın kurulunuzda simgeleşen ulus vicdanının yargılamasına bağlı bulunmak yönü ile de sorumluluğunu görececek ve saptayacak bir kuvvetin, işleri yürütmesi zorunludur. **Bu kuvvetin doğal biçimi ise hükümettir.**"

3) **Geçici bir padişah vekili değil, başkansız bir hükümet**: "Osmanlı devleti, başka herhangi bir devlet gibi hükümdarının bedensel (kişisel) otoritesi etrafında kurulmuş değildir. Saltanat makamı ayrı zamanda halifelik makamı olduğu için, padişahımız İslam toplumunun başkanıdır... Bu nedenle Anadolu'da geçici de olsa bir hükümet başkanı tanımak ya da padişah kaymakamı ortaya çıkarmak hiçbir biçimde uygun değildir. Şu halde **başkansız bir hükümet meydana getirmek zorundayız.**"

4) **Meclisin seçtiği ve Meclise karşı sorumlu bir hükümet**: "Yüce Meclisinize bütün ulus işlerine doğrudan doğruya el koyma yetkisini ta-

nimaktan yanayız. Bu ana ilke kabul edildikten sonra yüce Meclisinizin genel kurulu, işleri ayrıntılarına kadar incelemek ve görüşme olanağını her zaman bulamayacağından, kurul içinden ayrılacak ve vekil kılınacak üyenin, hükümetin günümüzdeki kuruluşuna göre gereken işbölümü esası uyarınca görevlendirilmesi ve her birinin ayrı ayrı ve tümünün ortaklaşa Meclis Genel Kurulu karşısında sorumlu olması, amaç için yeterlidir."

5) **Meclis başkanının yetki ve sorumluluğu:** "Meclise başkanlık edecek kişinin, yüce Meclisinizi temsil etmesi nedeniyle, işlerin yürütülmesiyle görevlendirilen üyelerden oluşan kurula (hükümet) da başkanlık etmesi ve Meclisiniz adına imza koymaya ve kararları onaylamaya yetkili olması gerekir. Meclis başkanının, yürütmeye ilişkin sorunlarda öteki üyeler gibi Genel Kurula karşı tamamıyla sorumlu olması zorunludur."

6) **Padişahın gelecekte yasal düzenleme içinde yer alması gerektiği:** "Hükümet kurmanın esas biçimi, sorumsuz bir hükümet başkanı ile, saptanan denge ilkesine dayanarak, yasama yetkisiyle görevli bir denetim kurulu ile, göreve devamı bu kurulun güvenine bağlı olan bir yürütme gücünden ve bu yürütme gücünün ulusal işlere göre işbölümü yapması ve düzenlenmesinden ibarettir. Bu biçimde, yürütme gücü, hükümet başkanı tarafından seçilen ve yasama gücünün güvenine ve isteğine dayanan bir kuvvettir ki, halifelik ve saltanat makamının kurtarılmasında başarı elde edildikten sonra, padişah ve İslam halifesi, her türlü zorlama ve baskıdan kurtulup tamamıyla özgür ve bağımsız olarak kendini ulusun sadık sinesinde gördüğü gün, yüce Meclisin düzenleyeceği yasa esasları içinde saygın yerini alır."

2) SARAY VE İSTANBUL HÜKÜMETİ İLE İLİŞKİLER SORUNU

M. Kemal'in "yeni bir hükümet" adı altında yeni bir devletin kurulmasına yönelik önergesi, doğal olarak Mecliste bazı dalgalanmalar doğurmuştu. Konya Milletvekili Abdulhalim Çelebi, geçici başkanlığa bir önerge vererek halife ve padişah ile bağlantı kurulmasını ve Damat Ferit hükümeti ile de anlaşma yolunun aranmasını istemişti.

Bunun üzerine M. Kemal, iç ve dış olaylarla İstanbul yönetimi ile ilişkiler konusunda daha ayrıntılı bilgi vermesi için "gizli" oturum yapılmasını dilemişti. Bunun kabulü üzerine yaptığı konuşmada, **Mondros**'tan sonra **Arabistan**'da ve **Kafkaslar**'da görülen gelişmeler, **Ermenistan** sorunu ve İngilizlerle Fransızların güttükleri siyasete ilişkin ayrıntılı bilgiler vermiş, arkasından da, İstanbul hükümetinin tutumu ve Anadolu'da çıkartılan Anzavur ayaklanması üzerinde durmuştu. **İstanbul** ile anlaşmaya çalışmadan bir sonuç alınamayacağını, çünkü İngiliz işgali altında bulunan başkentnin **'Londra'**ya dönüştüğünü, oraya gön-

derilecek bir heyetin tutuklump **Malta**'ya sürüleceğini belirlen M. Kemal, padişahın bile cuma namazına giderken İngiliz askerlerince korunduğunu da hatırlattıktan sonra bu gerçeklerin bilinerek karar verilmesini dilemişti.

Açık birleşime geçildikten sonra söz alan Hamdullah Suphi, Meclisin halifelik makamı ve saltanat hakkındaki düşüncelerinin saptanarak bir bildiri ile açıklanmasını önermişti. Bunun kabul edilmesi üzerine de söz konusu bildirinin hazırlanması için bir komisyon oluşturulmuştu. Komisyonca yazılan metin, Meclisin 25 Nisan günlü oturumunda başkanlık kurulunun oluşturulmasından sonra okunmuş ve uygun görülmüştü. TBMM'nin bu ilk bildirisinde başlıca şu görüşlere yer verilmişti:

"Anadolu'nun her köşesinden gelen vekillerimizin teşkil ettiği Büyük Millet Meclisi oları biteni dinleyip anladıktan sonra millete hakikati söylemeye lüzum gördü. İngilizler tarafından satın alınan ve milleti birbirine düşürmek maksadını güden bazı hainler sizi aldatmak için türlü türlü yalanlar söylüyorlar. İzmir vilayetinin, Antalya'nın, Adana'nın, Antep'in ve Maraş ve Urfa havalisinin düşmanlar tarafından işgali üzerine silahına sarılan millettâş ve dindaşlarınızı yine size mahvettirmek için padişah ve halifeye isyan sözünü ortaya atıyorlar. Millet Meclisi halife ve padişahımızı düşman tazyikinden kurtarmak, Anadolu'nun şunun bunun elinde parça parça kalmasına mani olmak, payitahtımızı yine anavatanı bağlamak için çalışıyor. Biz vekilleriniz Cenabıhak ve Resulüekremi namına yemin ederiz ki, padişaha ve halifeye isyan sözü bir yalandan ibarettir ve bundan maksat vatanı müdafaa eden kuvvetleri aldatılan Müslümanların el ile mahvetmek ve memleketi sahipsiz ve müdafaaşız bırakarak elde etmektir. İzmirini, Adanasını, Urfa ve Maraşını elhasıl vatanın düşman istilasına uğramış kısımlarını müdafaa edenleri din ve milletlerinin şerefi için kan döken kardeşlerinizi arkadan size vurdurmak isteyen alçakları dinlemeyin ve onları Millet Meclisinin kararı üzerine cezalandıracak olanlara yardım edin. Ta ki din, son yurdunu kaybetmesin. Ta ki milletimiz köle olmasın."

Anadolu hareketinin bir "İsyan" değil bir "yurt savunması" olduğunun vurgulandığı bu bildiriyi yeterli bulmayan üyeler de olmuştu. Nitekim 26 Nisan oturumunda Sırrı Bellioğlu, padişaha bir bağlılık telgrafı çekilmesini önermişti. O amaçla hazırlanan metin, 28 Nisanda Celalettin Ârîf'in başkanlığında açılan birleşimde okunmuş, kabul edilmişti. "Halife ve en kutsal hakanımız" diye başlayan bu telgraf şöyle sona eriyordu: "Padişahımız! Kalbimiz sadakat ve kulluk duygusuyla dolu, tah-tınızın etrafında her zamandan çok daha sıkı bir bağ ile toplanmış bulunuyoruz. Toplantısının ilk sözü halife ve padişahına sadakat olan Büyük Millet Meclisi, son sözünün yine bundan ibaret olacağını yüce kapınıza en büyük saygı ve alçakgönüllülükle arz eder." Ama bağlılık belirlen bu abartılı ifadelerin dışında söz konusu metin, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde çekilen telgraflara göre oldukça ayrı bir içerik de taşıyordu. En belirgin özelliği Anadolu savunmasını bir ayaklanma diye göste-

ren kışkırtımlara, yani **fetvalara** dikkati çekmesi idi. Ulusal Meclis, **Fas** ve **Trablus** gibi İslam ülkelerinin de bağımsızlık için savaştıklarını anımsatarak padişaha, öz vatandan düşman ayağı ve bayrağı çekilinceye dek savaşın sürdürüleceğini bildiriyordu (Metin: **BTDD**, 67-68, s. 40 vd.).

Bu arada Salih Paşa kabinesinin Harbiye Bakanı Fevzi Çakmak da Ankara'ya gelmiş, Mecliste yaptığı konuşmada **İstanbul**'un işgali ile tutuklamalara ilişkin ayrıntılı bilgiler vermişti. Kendisinin vermiş olduğu emirler üzerinde de duran Çakmak, çabalarının bir an önce barışa ulaşmak amacına yönelik olduğunu öne sürmüştü. "İngilizlerin maksadı içimize ayrılık sokarak bizi birbirimize düşürmektir" diye sözlerini sürdüren Fevzi Paşa, şimdi çıkış yolunun "tam anlayış içinde" ve kararlılıkla birlikte hareket etmek olduğunu belirtmişti. Onun bu konuşması, kendisine karşı duyulan tepki ve kırgınlıkları ortadan kaldırmış, **İstanbul**'a bir heyet gönderilmesinin de yersiz ve gereksiz olacağını göstermişti. Nitekim Abdülhalim Çelebi de bu konuşmadan sonra önergesini geri almıştı (**BTDD**, 33, s. 18 vd.).

3) BAKANLAR KURULUNUN OLUŞTURULMASI

Büyük Millet Meclisi, 24 Nisanda yeni bir hükümet kurulması ve bakanların Meclisçe, Meclis içinden seçilmesini ilke olarak kabul etmişti. Ancak buna ilişkin bir yasaya da gerek duyulmuştu. Ele alınan konuların çokluğu, Meclise katılmaların sürmesi nedeniyle söz konusu yasa, ancak 2 Mayısta kabul edilmişti. Bu yüzden de "hükümet" Meclisin açılışından "9" gün sonra, 3 Mayıs 1920'de oluşturulabilmişti.

Böyle olmakla birlikte bu süre içinde, çok ivedi olan işleri yürütebilmek için, resmen seçim yapılmaksızın kimi üyelerin **Geçici Yürütme Kurulu** (icra heyeti) olarak görevlendirilmesi yoluna gidilmişti. Hükümetin nasıl kurulacağı sorunu, 25 Nisan oturumunda ele alındığında "2" ayrı görüş belirmişti. Tokat Milletvekili Nazım ve arkadaşları, verdikleri bir önerge ile, yönetime ilişkin her alan için Mecliste **komisyon** (encümen) oluşturulmasını ve bunların verecekleri kararların Meclis Başkanlığınca yürütülmesini dilemişlerdi. Buna karşılık Sırrı Bey (İzmit) tam anlamıyla **geçici bir hükümet** kurulması gerektiğini savunmuştu. Meclis bu görüşü benimsemişti, ancak "**geçici bir hükümet**" değil, "**geçici icra komitesi**" kurulmasını uygun bulmuştu. Bu yönüyle TBMM'nin ilk hükümeti de sayılabilecek olan **Geçici Yürütme Kurulunda** şu üyeler görev almıştı:

Mustafa Kemal, Celalettin Ârif, B. Sami Kunduh, Câmi Baykut, H. Suphi Tannöver, Hakkı Behiç Bayıç, İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak.

Bu görevlendirmelerde daha çok M. Kemal'in başkan olarak yaptığı önerilerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 25 Nisanda Alb. İ. İnönü

nü'nün üstlendiği görevlerin "Genelkurmay Başkanlığı" demek olduğunu belirten M. Kemal, onun Yürütme Kuruluna katılmasını önerince, dileği üyelerin "Kabul, kabul" sesleriyle onaylanmıştı. Bunun gibi Fevzi Çakmak da 27 Nisanda Meclise "Yürütme Kurulumuz üyesi" diye tanıtılmıştı.

Bakanların nasıl seçileceklerine ilişkin tasarrufların görüşülmesine 1 Mayıs'ta başlanmış, ertesi günü "10" olumsuz, "5" çekimsere karşın "110" oyla kabul edilerek yasalaşmıştı. Buna göre, Büyük Millet Meclisi'nin "11" üyeden oluşan bir bakanlar kurulu olacaktı. Bakanlar, Meclis içinden ve salt çoğunlukla seçileceklerdi. Her bakan üzerine aldığı işleri görürken, ilgili Meclis komisyonunun (encümenin) görüşünü alabilecekti. Bakanlar arasında çıkacak anlaşmazlıkları Büyük Millet Meclisi çözecekti. Yasada **Milli Savunma Bakanlığı** dışında Genelkurmay Başkanlığının da ayrı bir bakanlık sayılması öngörülmüştü. 3 Mayıs'ta her bakanlık için ayrı ayrı yapılan seçimler sonucunda da ilk **bakanlar kurulu** şöyle oluşmuştu:

Dışişleri	Bekir Sami Kunduh
İçişleri	Câmi Baykut
Milli Savunma	Fevzi Çakmak
Maliye	Hakkı Behiç Baylıç
Adalet	Celalettin Ârif
Şerîye-Evkal	Mustafa Fehmi Gerçeker
Sağlık	Dr. Adnan Adıvar
Bayındırlık	İsmail Fazıl Paşa
Millî Eğitim	Dr. Rıza Nur
Ticaret	Yusuf Kemal Tengirşenk
Genelkurmay Başkanı	İsmet İnönü

Böylece **Ankara**'da yeni bir Ulusal Meclisin yanında, artık yeni bir hükümet de vardı. Devlet kurulmuş demektir. Rejimin adı açıkça belirtilmemekle birlikte bu **Cumhuriyetler** arasında sayılması gereken bir sistemdir. Yasaları onaylayan ve yürütme kurulunu, hükümeti atayan bir saltanat makamı da sistemin içinde bulunmadığına göre 23 Nisan 1920 ile başlayan düzeni **Meşrutiyet** olarak nitelemeye ve bir **Üçüncü Meşrutiyet** dönemi kabul etmeye de olanak bulunmamaktadır. Kısacası, A. Toynbee'nin belirttiği gibi, Gnl. Milne, 16 Mart 1920'de **İstanbul**'u işgal ve milliyetçileri tutuklatmakla yeni bir devletin kurulması sürecini çabuklaştırmıştı (**Türkiye**, 109).

VI) KURTULUŞ SAVAŞININ TOPLUMSAL, PARASAL VE SİLAH KAYNAKLARI

A) SAVAŞIN İNSAN GÜCÜ

Büyük Millet Meclisinin açılması ve onun içinden çıkardığı bir hükümetin ülkenin ve ulusun geleceğini yönlendirmeye başlamasıyla **Milli Mücadele** diye anılan Türk Kurtuluş Savaşı, tek merkezden yönetilen yeni bir aşamaya girmiştir. Bu savaşın en büyük özelliği de giderek her kesimden halk gruplarının katıldıkları gerçekten de bir ulusal hareket, bir "**ihtilal**" oluşudur. Bu "ihtilal" Anadolu çanağında mayalandığı için de Sabahattin Selek'in **Anadolu İhtilali** diye verdiği ad en uygunu olsa gerektir. Kuşkusuz, her ihtilalin öncüleri ve bu öncüler arasında giderek beliren, yükselen bir önderi vardır. **Anadolu İhtilalinin** öncüleri, kentlerinin, bölgelerinin elden çıkmaması, yurdun işgalden kurtulması için değişik adlarla dernekler kuran, kongreler düzenleyen, aldıkları kararları gerektiğinde silahla savunmak için örgütlenen ya da konuşmaları, yazıları ile halkı uyarmaya çalışan, bağımsızlık savaşının dinsel görev olduğunu belirten fetvalar veren kadın, erkek her kesimden binlerce kişidir. Ancak amacı kesin olarak saptayan ve toplumdaki tepkileri bu doğrultuda yönlendiren de Mustafa Kemal olmuştur.

Selek, Kurtuluş Savaşı döneminde toplumun "4" gruba ayrıldığını ve her grubun genel olarak kendine özgü davranış içine girdiğini, her kesimde de ihtilali destekleyen ya da ona karşı çıkanların bulunduğunu belirterek durumu şöyle özetliyor:

1) **Ağalar ve eşraf:** Bu gruptan ulusal harekete katılarak **Kuvayı-milliyeyi** oluşturanlar daha çok Batı Anadolu'da görülmektedir. Bu kesimin toplumsal yaşamda etkinliklerini çok iyi bilen M. Kemal **Erzurum**'dan başlayarak onlara özel mektuplar yazarak kazanmaya çalışmıştır.

2) **Din adamları:** Osmanlı saltanatının aynı zamanda halifelik makamı olması nedeniyle, genel olarak saray ve İstanbul hükümetinin görüşleri doğrultusunda davranmışlardır. Bununla birlikte içlerinden küçümsenemeyecek bir kesimi, yurt savunması için örgütlenmede, kong-

relerde etkin görevler üstlenmiş ve şeyhülislamlığa karşı fetvalar vermekten de çekinmemişlerdir.

3) **Aydınlar:** Selek, öncülük yapabilecek konumda olan aydınların "2" nedenle kendilerinden beklenen görevi tam anlamıyla yerine getir-mediklerini öne sürmektedir: Sayılarının az olması; siyasal görüşleri yüzünden **İttihatçı-Hürriyet İtilafçı** diye düşman iki kampa ayrılmış olmaları.

4) **Halk:** "Halk, bu mücadelenin ihtilal cephesine de, savaş cephesi-ne de, başta subaylar olmak üzere aydın zümre tarafından zaman za-man zorla sürüklenmiştir" diyor Selek (I, 65).

Bu görünümde gerçek payı bulunduğu kuşkusuzdur. Ancak bunun nedenlerinin de açıklanması gerekmektedir. Ayrıntıya girilmeksizin baş-lıca etkenler şöyle sıralanabilir:

a) **Bilgisizlik, bilinçsizlik:** Geniş halk kitleleri yenilgiyi ve işgalleri Tanrının takdir ettiği bir yazgı olarak görmüştür. Eğitim ve öğretim ek-sikliğinden ülkede ve dünyada olup bitenleri bilmediği için tehlikenin boyutlarını sezememiştir.

b) **Sultan/halifeye bağlılık:** Sarayın ve hükümetlerin iyi bir barışa kavuşabilmek için sessiz kalınmasını istemesi ve arkasından "millici"leri din düşmanı "asiler" olarak ilan etmesi, halkı çok etkilemiştir.

c) **Çeşitli propagandalar:** Özellikle İngilizlerin vargüçleriyle des-tekledikleri bölücü, ayrılıkçı hareketler.

ç) **Savaş yorgunluğu:** 1911'den başlayarak 1918 sonlarına kadar "7" yıl süreyle savaşıyan halk; maddi, manevi çok büyük kayıplara uğra-mıştır. Bu nedenle savaştan bıkmıştır. 1918 sonbaharında birçok kent-te "ekmek ve barış" sloganları altında gösteriler yapılmış, ordudan firar-lar başlamıştır. Öyleki Yunan işgalinden sonra da onların girdikleri yer-lerde önce askerleri tutsak aldıklarına ilişkin haberler firar olaylarını ar-tırmıştır (**BTTD**, 13, s. 10).

d) **Maddi yükümlülük altına girmeme:** Yaşam düzeyi ötedenberi çok düşük olan yoksul halkın, yurt savunması için de olsa salma ya da vergi olarak para ödeyecek gücü kalmamış gibiydi. İstanbul hükümetle-ri de "milliciler"i halktan yasal olmayan para toplayan asiler diye göste-rip halkın güçsüzlüğünden yararlanmaya koyulmuştu. Bu nedenle yok-sulluktan kaynaklanan bu çekinmenin belli ölçüde de olsa Kurtuluş Sa-vaşına başlangıçta pek istekli bakılmamasına yol açtığını kabul etmek gerekir.

Tüm bu nedenlerle **Anadolu İhtilali** kırsal kesimde değil, kentler-de başlayarak halka yayılmıştır. Doğu Ergil, bunu mütareke dönemi Türkiyesinde güçlü bir işçi sınıfı ile girişimci bir burjuvazinin henüz doğmamış olmasına bağlayarak açıklamaya çalışmakta ve bürokratlarla modern orta sınıfın kendilerine bağlı olan köylü kitlelerini hareketlen-dirmeleri sonucunda savaşın başarıya ulaştığını vurgulamaktadır (62 vd.).

Kongreler bölümünde ayrıntılarıyla belirtmeye çalıştığımız gibi ulusal direniş, iki ayrı bölgede iki ayrı biçimde doğup gelişmiştir. Doğu Anadolu'da ilk günlerde olmasa da, ikinci aşamada görevli askerlerin denetimine giren ve daha çok ordu desteğiyle yürütülen, **Temsilciler Kurulu** ile de giderek gelişen örgütlenme... Batı Anadolu'da ise yerel koşullardan doğan ve genelde sivillerin öncülüğünde gerçekleştirilen **Redd-i İlhak ve Hareket-i Milliye** örgütlenmesi.

Kurtuluş Savaşında ilk silahlı çatışma da batıda meydana geldiği için bu bölgedeki örgütlenme, öteki bölgelere oranla halk kesimine daha önceden yayılmış, tabana inmiştir. Bir başka deyişle, "Ege direnişi hem silahlı, hem siyasal amaçlı örgütlerini bir arada yaratmıştı" (D. Ergil, 65). Bu silahlı güce de yeni bir ad verilmiştir: **Kuvayimillîye**.

1) KUVAYİMİLLÎYE

Sözcük anlamı "**ulusal kuvvetler**" demek olan Kuvayimillîye (Kuva-i Milliye), ilk kez Balkan Savaşı döneminde kullanılmıştı. Bu ad, aslında Anadolu İhtilalinde savaşı bütün güçleri ve kesimleri içermektedir. Bu geniş anlamıyla **Kuvayimillîye** şu silahlı grupların tümünü kapsamaktadır: Batı Anadolu'daki efeler ve onlara bağlı çeteler; gönüllüler; kendi adamlarını silahlandırarak savaşa katılan toprak sahipleri ve eşraf; silah altında bulunan askeri birlikler; kurulan örgütlerce silah altına alınan çoğunluğu köylü olan bireyler (Ergil, 82).

Bununla birlikte **Kuvayimillîye** adı başlangıçta daha çok muvazzaf askeri birlikler dışında, eli silah tutan savaşıabilir kişilerden kurulan birlikler, çeteler için kullanılmıştır. Bu nedenle "**halk ordusu, milis kuvvetleri**" anlamına da gelmektedir. Düzenli ordunun güçlenmesi ile yerini eğitilmiş askerlere bırakan **Kuvayimillîyenin**, özellikle Batı Anadolu'da Yunanlılara, **Urfa, Maraş, Antep**'te de Fransızlara karşı savaşlarda çok büyük yararlıklar gösterdiği bilinmektedir.

Mütareke döneminde Rumlarla Ermenilerin silahlı çeteler kurup saldırı ve yağma hareketlerine girişmeleri, Türkleri de savunma için önlemler alma zorunda bırakmıştı. Böylece **Kuvayimillîye** adını alacak silahlı gruplar oluşturma yolunda ilk adımlar atılmıştı. Ancak gönüllü olarak ya da görevlendirilerek **Kuvayimillîye** içine alınan savaşçı için önemli sorunlardan biri de silah bulmak idi. Bunun için de silah satın alma, hatta depolara baskın gibi çeşitli yollara başvuruluyordu. **Gazi-antep**'te silah sağlamak isteyen birçok kişi malını mülkünü ya satmış, ya da rehine koymuştu. Aynı zamanda "ulusal amaç" uğruna yasadışı olduğu bilinen çetelerle işbirliği yapma zorunluluğu da duyulmuştu. Böylece **efelerin** yönettikleri çeteler de **Kuvayimillîye** içine girmişlerdi. D. Ergil aslında bir "sosyal haydut" sayılması gereken efeliğin, aynı zamanda bir "tepki" kurumu olduğuna da belirterek ulusal savunmaya

geçildiğinde bunların "örgütlü ve silahlı olarak" varlıklarını yaygın biçimde sürdürdüklerine işaret etmektedir (84 vd.). Bu nedendir ki, 1919-1920 yıllarında kurtuluş hareketinin başlıca askeri gücünü bu silahlı çeteci birlikler oluşturmuştur. **Efelerin** bir kısmı **Temsilciler Kurulu** ile de ilişki kurmuşlardır. Örneğin Demirci Mehmet Efenin, "vatan düşmanlarına karşı" **İzmir'e "2"** fedai göndereceği öğrenildiğinde (30 Kasım 1919) **Temsilciler Kurulu**, kendisine girişimini çok uygun bulduklarını yazmıştı (**HTK**, 67). Söz konusu çeteler Yunan ordusunun Anadolu'nun içlerine sokulmasını önlemede başlıca görevi üstlenmişlerdi. Fransızları Güneydoğu Anadolu'dan çıkarmada da başlıca yükü, Kuvayimilliyeciler çekmişlerdi. Aynı zamanda ulusal harekete karşı ayaklanmaları bastırma işinde de büyük yardımları dokunmuştu. Fransız gazeteci Berthe Gaulis'in şu gözlemi Kuvayimilliyecilerin oynadığı rolü çarpıcı bir biçimde yansıtmaktadır: "Üçte ikisi Hint askerlerinden oluşan 4.000'lik İngiliz ordusunun 1.500 kişilik çeteci süvarisinin baskısı altında geri çekilmek zorunda kaldığını gördüm" (**Angora, Constanti-nople...** 35).

Bütün bu olumluluklara karşın, çetelerin sayısının artması, giderleri karşılamada ve işbirliğini, güçbirliğini sağlamada kimi sorunlar da yaratmıştı. Çünkü "çetecilik" anlayışına dayanan böyle bir direniş örgütünün güçlenip yaygınlaşması, bir yönüyle yörede devletin etkinliğinin azalması, hatta ortadan kalkması demektir. Öte yandan uzun sürecek bir direnişin yalnızca gönüllü katımlarla gerçekleştirilmesine olanak yoktu. Bundan dolayı Balıkesir Kongrelerinden başlayarak **Redd-i İlhak** dernekleri, devletin askere alma yetkisini kullanarak belli doğumları silah altına çağırmaya başlamışlardır. 29 Eylül 1919'da yayımlanan bir genelge ile de **Hareket-i Milliye** emrinde bulunan **Kuvayimilliyenin** görevine son verileceği ve gönüllülerin kazalardaki jandarma kadrolarına alınacakları açıklanmıştır. Bu kararın, cephe gerisindeki güvenlik güçlerini bir araya getirip etkinliklerini artırma dışında, disiplin-sizlikleri ve yöre halkının yakınmalarını önlemeye dönük olduğu da kuşkusuzdur. Çünkü çok az oranda da olsa Kuvayimilliyecilerin adına hareket ettiklerini söyleyen bazı kimselerin, halktan zorla para topladıkları ve çeşitli baskılar yaptıkları görülüyordu. Örneğin, 1919 sonbaharında Tavşanlı yöresinde Süleyman, Tahsin ve İshak adlı kişiler halktan "86.000" lira toplamış, vermeyenlere işkenceler etmişlerdir. Yapılan şikâyet üzerine bunlar yakalanarak cepheye gönderilmiştir (**HTVD**, 12 Belge, 293-294). Aşşehir Merkez Heyeti, cepheye gönderilen **Kuvayimilliyecilerin** yol üzerindeki köylere yük olmamaları için bunların demiryolu ile yollanmalarına çalışmış, **Menzil** örgütünü güçlendirmeye önem vermiştir.

Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kuruluşu ile, Batı Anadolu'da da **Kuvayimilliyeciler** döneminden düzenli ordu dönemine geçilmiştir. "Çeteci" diye anılan **Kuvayimilliyenin** büyük bir kesimi de, Kurtuluş Savaşını zaferle sonuçlandıran bu güç içinde görev almışlardır.

Önemle belirtilmesi gerekir ki Kurtuluş Savaşının insan gücü söz konusu olduğunda yalnız erkekler değil, kadınlar da bunda çok etkin bir rol oynamışlardır. Türk kadını da erkekler gibi bir yandan siyasal mitinglere ve gösterilere katılıp seslerini yükseltmişler, bir yandan da halkı işgal kuvvetlerine karşı harekete getirmek için çalışmışlardır. Bu amaçla dernekler kurup örgütlenmişlerdir. Yalnız cephe gerisinde çalışmakla da yetinmemiş, cepheye silah ve malzeme taşımış, dahası ellerine silah alarak doğrudan doğruya savaşmışlardır.

İzmir'in işgalini protesto eden mitinglere yüzlerce kadın katılmış, asıl önemlisi de kitleleri coşturan konuşmaları da genellikle kadınlar yapmışlardır. Sultanahmet mitinglerinde konuşan Halide Edip kadınlara şöyle sesleniyordu: "Bugün **İzmir**, yarın **Konya**, bir müddet sonra **İstanbul**.. Biz sesimizi bütün kâinatın işiteceği kadar yükseltmeliyiz. Bunun için bütün halkımız birlik içinde bulunmalıdır.." Üsküdar Doğancılar mitinginde konuşan "**Asri Kadınlar Cemiyeti**"nden Naciye Hanım, bu savaşta kadınların da erkeklere yardım edeceklerini belirterek şunu belirtmiştir: "**İzmir**, mülkümüzün tarih hayatından coğrafyasından silinmez. Çünkü onda yüzyıllardır yaşayan Türk hatıraları, Türk anıtları, tamamıyla Türk zeybekleri, Türk anaları var. Ona sahip olmak isteyenler bu canlı anıtı, egemenlikleri altında yaşatamazlar." 22 Mayıs Kadıköy mitinginde H. Edip'le birlikte Münevver Saim Hanım da söz almış, yapılması gerekeni büyük bir açıklıkla vurgulamıştı: "Hiçbir zaman gözyaşlarıyla, adalette başarılı olunmaz. Çünkü bizim iniltimizi işitecek bir yürek yok! Örgütlenerek birlikler kurmalı ve çalışmalıyız..." İşgal kuvvetleri bu gözü pek kadını mitingten sonra tutuklamışlardı, ama o Anadolu'ya kaçıp orduda görev almış, çavuşluğa kadar da yükselmiştir.

Kuvayimilliyeciler ilk günlerden başlayarak kadınları yanı başlarında bulmuşlardır. İngiliz, Fransız ve Yunan işgaline karşı savaşan çetelerde kadınlar da erkeklerle birlikte omuz omza savaşmışlardır. Aynı zamanda **İstanbul** dışında Anadolu'da da örgütlenmeye yönelmişlerdir. 1919 Kasımında **Erzurum Muradiye Camiinde** toplanan kadınlara seslenen Kız Lisesinin Müdürü Faika Hanımın önerisi ile Anlaşma Devletleri temsilcilerine protesto telgrafları çekilmiştir. **Sivas**'ta ise daha önemli bir girişimde bulunularak **Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti** (Vatan Savunması) adıyla bir örgüt kurulmuştur. Derneğin kuruluşuna M. Kemal ve **Temsilciler Kurulunun** orada bulunduğu günlerde başlanılmıştır. Girişimcilerin öncüsü de Vali Reşit Paşanın eşi Melek Hanımdır. Kuruluşa ilişkin vilayete ilk başvuru 26 Kasım'da yapılmış, valilik de derneğin kuruluşunu 9 Aralık 1919'da onaylamıştır. Bu arada da 28 Kasım günü **Nümune Mektebinde** Sivaslı kadınların da katıldığı bir genel kurul toplantısı yapılmıştır. Bu toplantı kimi araştırmacılarca "**Sivas Kadınlar Kongresi**" diye adlandırılmışsa da (**BTDD**, 2, s. 16 vd.), toplantıda alınan kararlar ve buna ilişkin belgeler bir "kongre"nin

söz konusu olmadığını göstermektedir. Toplantıdan sonra padişaha, sadrazama ve içişleri bakanına telgraflar çekilerek yalnız **İzmir**'in değil, **Antalya, Adana, Maraş** ve **Urfa** gibi "vatanın en aziz kısımları"nın işgal edilmesi kınanmıştır. Uygar Avrupa'nın ve Amerika'nın Türkiye'de işlenen facialara önem vermediğinin anlaşıldığına, bunun da kaygı verici olduğuna değinilen protestolarda Sivas kadınları, Anlaşma Devletleri temsilcilerinden bu gerçekleri kendi devletlerine iletmelerini istemişlerdir.

Sivas valiliği de, söz konusu toplantı hakkında **İstanbul**'a içişleri bakanlığına bilgi verme gereğini duymuş ve merkezdeki İslam kadınlarının, ülkenin "haksız yere işgalinden" üzüldüklerini ve "nefret duyduklarını" belirtmiştir (B. S. Baykal, **AAMD**, I/1, s. 108-126).

Anadolu Kadınları Vatanı Savunma derneğinin 11 maddelik tüzüğü, **Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk** derneğince benimsenen ilkelerden esinlenilerek düzenlenmiştir. Derneğin gerekli görülen yerlerde şubeler açması da öngörülmüştür. Bu şubelerin de genellikle valilerin ya da kaymakamların girişimiyle açıldıkları görülmektedir. Çok geçmeden **Amasya, Yozgat, Kayseri, Erzincan, Bolu, Konya, Niğde, Kangal** ve **Pınarhisar**'da şubeler açılmıştır. Dernek Başkanı Melek ve Sorumlu Sekreter Şefika Kâmil imzalarıyla Müttefik Devletler komiserliklerine işgalleri ve baskıları protesto eden telgraflar gönderilmiştir. Özellikle **Maraş** olayları dernek merkezi ve şubelerince şiddetle kınanmıştır. Dernek üyeleri çeşitli toplantılarla ulusal direnci güçlendirmeye çalışırlarken, topladıkları para ve eşya bağışları ile **Kuvayimilliyeyi** maddi yönden de desteklenmişlerdir. Örneğin **İzmir ve Maraş** felaketzedeleri için bütün şubelerde bir yardım kampanyası açılmıştır. **Sivas** merkezi, **Ankara**'ya geçen Halide Edip'e bir "Hoşgeldiniz!" telgrafı göndermeyi bile ihmal etmemiştir. Ancak 1920 Mayısına kadar büyük bir etkinlik gösteren **Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan** derneğinin çalışmaları, Başkan Melek Hanımın eşi Reşit Paşanın **Kastamonu**'ya atanmasından sonra eski boyutunu koruyamamıştır.

Söz konusu dernek dışında kimi yerlerde de **Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Cemiyeti** adıyla da kadın örgütleri kurulmuştur. Örneğin 24 Şubat 1920'de Burdur'da bu adı taşıyan dernek için yapılan seçimde başkanlığa İlköğretim Müfettişi Bekir Sıtkı'nın eşi Fitnat, sekreterliğe de Fatma Hanımlar getirilmiştir (Agy., 671-710). Aynı şekilde **Kastamonu**'da kurulan **Müdafaa-i Hukuk Kadınlar** derneği de büyük bir etkinlik göstermiştir. Orada çıkan **Açık Söz** gazetesi, derneğin protesto mitingleri düzenleme dışında, "Mücadele Sandığı" için halktan para toplamaya çalıştığını ve bazı devlet adamlarının eşlerine başvurup onları ulusal savaş için kocalarını etkilemeye çağırdığını haber vermektedir.

Bütün bu etkinliklerin dışında kadınlar Kurtuluş Savaşında cephelere de girerek yurt savunmasına katılmışlardır. Kara Fatma Kuvayimilliyeye katılmak için M. Kemal'e başvurmuştur. Ordu hizmetine alındıktan sonra Kocaeli'ne yollanmış, savaşlarda gösterdiği yararlılıklardan

ötürü subaylığa kadar yükseltilmiştir. İstanbul mitinglerinin etkileyici konuşmacısı Halide Edip er olarak girdiği savaştan çavuş rütbesiyle çıkmıştır. Milli Mücadele yılları Ankarasında elinde kılıcı, belinde fişekliğiyle dolaşan Fatma Seher, İzmit yöresinde bir birliğe komuta ediyordu! Kocasıyla birlikte **Kuvayimilliyeye** girinmiş, onun ölümü üzerine de komutayı üstlenmiştir. **Osmaniye** yakınındaki demiryolu tüneline Rahime adlı bir kadın tahrip ederek düşmanın geçişini engellemiştir. Kilikya yöresinde Hatice adında birisi kılavuzluk edeceğini söylediği Fransızları getirip ulusal kuvvetlere teslim etmiştir. Bunun aksine oğlunun düşmana yol gösterdiğini öğrenen Domaniçli Habibe, evladını kendi kurşunuyla cezalandırmaktan çekinmemiştir. Taşdığı silah ve cephane ıslanmasın diye çocuğunun üstündeki örtüyü çıkarıp kullananlar ya da cepheye giderken yolda doğum yapan kadınların sayısı hiç de az değildir.

B) PARASAL VE MADDİ KAYNAKLARIN ARTTIRILMASI ÇABALARI

İşgallere karşı örgütlenme, savaşma ve bu arada yeni bir devlet kurma gibi birbirinden önemli girişimler, insan gücünün yanı başında ikinci bir kaynağı da zorunlu kılmaktadır: Maddi olanaklar. Hele bu savaşım, işbaşında bulunduğu varsayılan bir hükümete karşı da sürdürülüyorsa, parayı ve maddi kaynakları bulma, kullanma çok daha güçleşir, o oranda da önem kazanır. Türk Kurtuluş Savaşının hangi koşullar içinde başarıldığı, İsmail Habîb Sevük'ün başarıyı M. Kemal ile özleştiren şu değerlendirmesinde en güzel ifadesini bulmuş gibidir: "Ordu yok dediler, 'Kurulur' dedi; Para yok dediler, 'Bulunur' dedi; Düşman çok dediler, 'Yenilir' dedi, Kurdu, buldu, yendi..."

Milli Mücadele için gerekli olan paranın ve maddi gelirlerin şu yollarla sağlandığı görülmektedir: Yurtiçindeki bağış ve salmalar; yurtdışındaki Türklerin bağışları; yeni vergiler ya da vergi oranlarının artırılması; ulusal yükümlülükler; başka ülkelerden gönderilen yardımlar; yabancı devletlerden sağlanan yardımlar.

1) **Yurtiçi bağışlar ve salmalar:** Kentlerini ya da bölgelerini savunmak için örgütlenme gereğini duyanlar bunun için ilk aşamada gerekli olan para ve eşyayı da kendileri karşılamak zorunda kalmışlardı. Örgütlenmenin genişlemesine koşut olarak bağışların alanı ve türü de giderek artmıştı. Kongrelerin, hatta **Temsilciler Kurulunun** harcamaları genellikle bağışlarla karşılanmıştı.

Erzurum'da İl Kongresinden önce oluşturulan "2" çalışma grubu (heyet-i faale) halktan para bağışları yanında örgütte kullanılacak masa, sandalye, halı, yatak gibi malzemeyi bağış yoluyla toplamaya çalışmıştı. Batı Anadolu'da insanlar doğum tarihlerine göre silah altına çağrılınca, parasal kaynakların daha ayrıntılı olarak saptanması zorunlu görülmüştü. 29-30 Temmuzda toplanan **Balıkesir Kongresi** genel giderlerin,

kent ve beldelerde değişik katılma paylarına göre toplayacakları paralarla karşılanmasını kararlaştırmıştı. Bir tür **salma** olan bu kararla belirlenen oranlar yüzde 2 (**Bergama**) ile yüzde 21 (**Balıkesir** merkez) arasında değişiyordu. Ama ilçelerin paylarına düşen paraları halktan "bağış" şeklinde toplamaları öngörülmüştü. Kimden ne kadar para isteneceğini kurullar kararlaştıracaktı.

Alaşehir Kongresinde yöresellikten b lgeselliğe geçilirken gelir kaynakları sorunu da önemle ele alınmıştı. **Kuvayimilliyeye** birliklerinin her türlü gereksinimlerini karşılamak ve cephe gerisi hizmetleri görmek için kurulan **Menzil Müfettişlikleri** için oldukça ayrıntılı bir yönerge düzenlenmişti. Ayrıca her ilçede **maliye** ve **levazım** kurulları oluşturulması da yararlı görülmüştü. Genel giderler için de **Balıkesir**'de kabul edilen "katılma payı" sistemi geliştirilmişti. **Alaşehir**'den **Uşak**'a taşınan merkez heyeti çalışmalarının önemli bir kesiminin gelir sağlamaya yönelik olduğu görülmektedir. 1919 Eylülü sonlarında "400.000" liralık "6" ay süreli bir bütçe yapılmış ve bu paranın da gene il e örgütlerinin belirlenen paylara göre sağlanması öngörülmüştü. Bu oranlar yüzde 1,5 (** demiş**'in işgal altında olmayan kesimi) ile yüzde 30 (**Uşak**) arasında değişiyordu. Ancak bunlar harcamaları karşılamaya yetmediğinden, 1920 başlarında Salihli'de bir araya gelen örgüt temsilcileri "ithalat ve ihracat"tan belirli miktarda bir "bağış" (lane) alınmasını kararlaştırmışlardır. Giderek büyük baş hayvanlardan da yüzde 2 oranında bağış alınmış, böylece bu "lane" vergiye dönüştürülmüştür.

Temsilciler Kurulunun giderleri de **Erzurum**'dan başlayarak, il örgütlerinin topladıkları ya da gönüllü olarak yapılan bağışlarla karşılanmıştı. **Sivas Kongresinde** bir bütçe yapılması düşünülmüşse de illerin belirli paylarla giderleri karşılaması uygun görülmüştü. Ancak bu katılma payları düzenli olarak gönderilemediği için zaman zaman parasız kalmıştı. **Temsilciler Kurulunun Sivas**'tan **Ankara**'ya taşınması için gerekli parayı M. Kansu **Osmanlı Bankasından** borçlanarak sağlamıştı. Bu nedenle M. Kemal'in **Ankara**'ya geldiğinde "1.200" lirası olduğu hakkında F. R fki Atay'ın verdiği rakam (** ankaya**, 345) sağlıklı görülmemektedir. Çünkü Kansu'nun **Sivas**'ta aldığı "1.000" lira **Ankara**'ya geldikten birkaç gün sonra "**48**" kuruşa düşmüştür. O sırada M ft  Rıfat Börekçi'nin getirdiği "1.000" lira **Ankara** halkının ilk bağışı olmuştur. Bayram Sakallı'nın **Müdafaa-i Hukuk** defterlerinden saptadığına göre **Temsilciler Kuruluna** yapılan bağışlar "13.048" lira "74" kuruşu bulmuştur. Bunun dışında Ankaralıların kendi aralarında "46.500" lira yardım topladıkları belirtilmektedir. Ankara  rg t n n **Büyük Millet Meclisi**nin açılması hazırlıkları için de maddi yardımlarda bulundukları anlaşılmaktadır.

Halktan "para ya da madde" olarak alınan bu bağış ve salmalar, kimi yakınmalara yol açmıştı. Bu nedenle BMM açıldıktan bir hafta sonra Konya Milletvekili Abdülhalim  elebi, bu sistemin hemen kaldırılmasını önermişti. Hükümet, 16 Mayısta **Kuvayimilliyeye** birliklerini Milli Savun-

ma Bakanlığına bağlanmasını öngören bir kararname yayımlanmıştı. Çok geçmeden de 8 Kasım'da çıkartılan yeni bir kararname ile de her türlü bağışın toplanması hükümetin özel iznine bağlanmış, böylece örgütlerin ya da kişilerin bağış toplamalarına son verilmişti.

2) **Yurtdışındaki Türklerin bağışları:** Kurtuluş Savaşı sırasında yurtdışında bulunan Türklerin de maddi yardımları olmuştu. Bunlardan bir kısmı bu amaçla örgütler de kurmuşlardı. Zekeriya Sertel'in tanıklığına göre, ABD'de bulunan Türklerden **Detroit**'te yaşayanlar özellikle savaşta yetim kalan çocuklara yardım etmek için bir örgüt kurmuşlardı. Toplanan paralar 1922 başlarında oraya çağrılan Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanı Fuat Bulca'ya teslim edilmişti. Kampanyada işçilerden biri tek başına "18.000" dolar bağışta bulunmuştu (s. 166 vd.).

3) **Vergi oranlarının arttırılması ya da yeni vergiler konulması:** Yukarıda değinildiği gibi **İstanbul**'un işgali üzerine **Temsilciler Kurulunun** aldığı önlemlerden biri de **Osmanlı Bankası, Düyun-ı Umumiye** ve **Reji** (Tekel) şubelerinin parasal varlıklarına el koymak ve buralardan, İstanbul'a para gönderilmesini yasaklamak olmuştu. BMM'nin kabul ettiği ilk yasa da **hayvanlar vergisi (ağnam)** yasası olmuştu. Ancak bunda bir vergi artırımını değil, miktarı belirleme söz konusu idi. İstanbul Mebuslar Meclisinde ilk saptanan miktara göre "4" katı alınmakta olan bu verginin "8" katına çıkartılması önerilmiş, ama sonuçlanmamıştı. TBMM'nin açılışının ikinci günü, 24 Nisanda belirsizliği gidermek için hayvanlar vergisinin eskisi gibi "4" katı alınmasını içeren önerge kabul edilmişti. Ama aradan "7" ay geçtikten sonra bu vergi bir misli artırılmış, yani "8" katına çıkarılmıştı.

BMM'nin gelir arttırıcı ilk yasası da **gümrük** vergisinin "5" katına çıkartılması olmuştu. Bunu **gelir vergisi**nde yapılan artışlar ve ihracat vergisinin yeniden düzenlenmesi izlemişti. Vergi oranlarını arttırmaya ya da yeni vergiler almaya yönelik yasalar ya da hükümetin aldığı önlemler, Alparslan Müderrisoğlu'nun incelemesinde ayrıntılarıyla sergilenmiştir. Bunlar içerisinde **bedel** diye anılan **Askerlik Yükümlülüğü Yasası** büyük özellik taşımaktadır. Askerlik hizmeti karşılığını (**bedel**) vereceklerin silah altına alınmamasını öngören tasarının büyük bir gelir sağlayacağı düşünülmüştü. Fakat Mecliste sert eleştirilerle karşılaşmıştı. Manisa Milletvekili Vehbi Bey şöyle konuşmuştu: "Memlekette kan vergisi alınması gerektiği bir zamanda, fakirlere, 'Siz gidin, sınırlarda ölün', zenginlere de, 'Siz gidin, kışın sobanızın başında rahat oturun' demeyi hiçbir vicdanın kabul edeceğini zannetmem." Sonuçta, askerlik yükümlülüğünde hiç kimseye ayrıcalık tanınmayacağı görüşüyle tasarı kabul edilmemişti. Bunun üzerine hükümet bir süre sonra **bedeli** zaten güvenlik nedeniyle silah altına alınmayan Müslüman olmayan vatandaşlar için kabul eden yeni bir tasarıyla gelmişti. 1921 Ağustosunda yasalasın **bedelden**, yılda "5" milyon lira gelir sağlanacağı hesaplanmıştı (O Müderrisoğlu, 347-351).

Özetle, TBMM, savaş süresince ek gelir sağlamak amacıyla "19" ya-

sa çıkartmıştı. Ana genel olarak halkın ana gelir kaynağı olan tarım üzerinden alınan vergi miktarlarını arttıran bu yasalarla bütçe gelirlerini arttırmak ve giderleri karşılamak sınırlı kalmıştı.

4) **Ulusal yükümlülükler (Tekâlif-i Milliye):** Kurtuluş Savaşında parasal gelirleri ve maddi kaynakları artırmak amacıyla başvurulmuş yollardan biri de, bütün vatandaşlar için bazı yükümlülükler getirilmesidir. Bu önlemler, TBMM'nin **Sakarya Savaşı** öncesinde M. Kemal'i **başkomutan** seçip kendi yetkilerini geçici bir süre için ona devretmesine dayanılarak yayımlanan buyruklar ile alındığı için yasal bir nitelik taşımaktadır. 5 Ağustos 1921'de yürürlüğe giren Başkomutanlık Yasası'nın "2." maddesi şu hükmü içeriyordu: "Başkomutan, ordunun manevi gücünü en yüksek dereceye çıkarmak, sevk ve idaresini bir kat daha güçlendirmek hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisinin bununla ilgili yetkilerini Meclis adına kullanmaya yetkilidir."

Başkomutan Mustafa Kemal, böylece kendisine tanınan "yasa gücünde emir verme" yetkisini kullanarak 7-8 Ağustos 1921'de birbiri arkasına "10" buyruk (emir) yayımlamıştır. Vatandaşlara birçok yükümlülükler getirdiği için bu emirlere o zamanki deyimle **"Tekâlif-i Milliye Emirleri"** denmiştir. Aynı ayrı konulara, yükümlülüklerle ilişkili olan bu buyrukların içerikleri şöyle özetlenebilir:

1) Her ilçede kaymakamın başkanlığı altında, mal müdürü ve ilçenin en büyük askeri amiri ile idare meclisi, belediye ve ticaret odalarının seçtikleri ikşer üyeden oluşan Tekâlif-i Milliye Komisyonları kurulacaktır. Bu komisyonlara mahalli Müdafaai Hukuk Cemiyetleri Merkez Kurulundan iki üye ile köylerde imamlar ve muhtarlar doğal üye sıfatıyla katılacaklardır. Tekâlif-i Milliye Komisyonları derhal toplantılara başlayacak ve hiçbir komisyon üyesine hizmetlerine karşılık ücret ödenmeyecektir. Ayrıca, her komisyon iki ay süre ile askeri hizmetleri geri bırakılmak üzere altı memur çalıştıracaktır.

Tekâlif-i Milliye Komisyonları, savaş ekonomisine giren ve Tekâlif-i Milliye Emirlerinde belirtilen malları toplayarak kendisine bildirilen cepheye gönderecek, ayrıca emirlerin hizmet yükümlülüğü taşıyan hükümlerini uygulayacaktır. Komisyon üyelerinden görevinde ihmal gösterenler, vatana ihanet suçu işlemiş sayılarak ona göre cezalandırılacaklardır.

2) Şehirler, kasabalar ve köylerdeki her ev birer kat çamaşır (kilol ve fanila veya benzeri iç giyim), birer çift çorap ve birer çift çarık hazırlayarak belirli süre içinde komisyona teslim edecektir. Ordu ihtiyaçlarında kullanılacak bu giyeceklerin, mahalli özellikler göz önünde tutularak hazırlanmasına dikkat edilecektir.

3) Tüccar ve halk elinde bulunan çamaşırılık bez, amerikan, patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi yapımına yarayan her türlü kışlık ve yazlık kumaş, kösele, taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan, mamul veya yarı mamul çarık, fotin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ıplığı, nal, nal yapımında

kullanılan demir, mih, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, gebre, semer ve organların yüzde kırkı Tekâlifî Milliye Komisyonlarına teslim edecektir. Teslim edilen malların bedelleri daha sonra devlet tarafından ödenecektir.

4) Tüccar ve halkın elinde bulunan buğday, un, saman, arpa, kuru fasulye, bulgur, nohut, mercimek, koyun, keçi, kasaplık sığır, şeker, gazyağı, pirinç, sabun, tereyağı, zeytinyağı, tuz, çay ve mum stoklarının yüzde kırkına ordu adına el konulacaktır. El konulan malların paraları daha sonra devlet tarafından ödenecektir.

5) Ordu ihtiyacı için evvelce alınan taşıt araçlarının dışında, halkın elinde kalan her türlü taşıt aracıyla (at arabası, yaylı, öküz arabası, kağı, at, eşek, katır, deve, deniz motoru, taka) halk ayda bir defa olmak ve yüz kilometreyi geçmemek şartı ile orduya ait malzemeyi istenen yere kadar taşıyacaktır. Taşıma hizmetleri parasız yürütülecek, kimseye ücret ödenmeyecektir.

6) Ülkeyi terk etmiş olanların hazineye geçmiş olan mallarından ordu ihtiyacına yarayacak olanlara el konulacaktır.

7) Halkın elinde bulunan savaşta kullanılabilecek her türlü silah ve cephane en çok üç gün içinde Tekâlifî Milliye Komisyonlarına teslim edilecektir. El konulan silah ve cephane için ücret ödenmeyecektir.

8) Halkın, tüccarın ve nakliyecilerin elinde mevcut benzin, vakum, gresyağı, makineyağı, donyağı, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil lastiği, kamyon lastiği, lastik yapıştırıcı solüsyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, çıplak tel, pıl, tecrit edici madde ve bunlara benzer malzeme ile sülfirikasit stoklarının yüzde kırkına ordu adına el konulacaktır. Alınan mal ve malzemenin bedelleri daha sonra sahiplerine ödenecektir.

9) Demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç ve araba yapan esnaf ile imalathaneler tespit edilecek, bunların üretim, onarım ve yapım güçleri hesaplanacaktır. Ayrıca kasatura, kılıç, mızrak ve eğer yapabilecek zanaatkârlar aranıp tespit edilecektir. Yukarıda belirtilen esnaf, imalathane ve zanaatkârlar savaş araç ve gereçleri üretim, onarım ve yapımı ile görevlendirilecektir. Devamlı görevlendirilenlere geçimlerine yetecek ücret ödenecektir.

10) Evvelce halka bırakılmış bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarının bütün teçhizat ve koşum hayvanları dahil olmak üzere yüzde yirmisi; binek at, top çekebilecek hayvanlar, yük taşıma atı, katır, eşek ve develerin yüzde yirmisi ordu adına alınacaktır. Bütün bu alınanların bedeli sonradan ödenecektir.

Bu içeriklerinden de anlaşılacağı gibi ulusal yükümlülükler "Millî Mücadele"nin kazanılması, yurdun kurtarılması için ulusun elinde bulunan bütün maddi olanakların kullanılması ilkesine dayandırılmıştı. Bazı hükümleri ile veresiye satın alma, kimi hükümleri ile de zorlama benzetilebilirdi. Kimi zanaat sahipleri için zorunlu çalışmaları da kapsı-

yordu. Bu yükümlülükler ne geçmiş yılların uygulamalarından çıkartılmış, ne de belirli bir doktrin gereği düşünülmüştü. İçinde bulunulan koşulların zorlamasıyla getirilmiş önlemlerdi ve hiçbir ayırım yapılmaksızın bütün kesimler, tüm vatandaşlar için öngörülmüştü. Uygulamada süratli sağlamak için her ilçede birer Ulusal Yükümlülük Komisyonu kurulurken, eşgüdümü ve denetim için de **Ankara**'da başkomutanlık kargahında özel bir büro da oluşturulmuştu.

Ordu gereksiniminin karşılanmasında, dolayısıyla da **Sakarya** zaferinin kazanılmasında bu yükümlülüklerin büyük etkisi görülmüştür.

5) **Başka ülkelerden gönderilen yardımlar:** İslam halifeliğinin merkezi olan **İstanbul**'un Hristiyan ordularınca işgal edilmesi ve Yunanlıların İzmir yöresinde Müslüman halka yaptıkları zulüm ve baskının Müslüman dış dünyada uyandırdığı tepki, kıymı ülkelerde Türkiye'ye hiç olmazsa parasal yardım edilmesi gibi bir eğilim doğurmuştu. Bu bağlamda en büyük girişim Hint Müslümanlarınca yapılmıştı. Bunun dışında bazı Avrupa ülkelerinden de **İzmir**'de felakete uğrayanlara Türk Kızılay'ı (**Hilal-i Ahmer**) aracılığı ile yardım gönderilmişti.

O yıllarda **Roma**'ya yerleşmiş olan ve TBMM hükümeti ile Avrupa devletleri arasında ilişkileri yürütmekte rol oynayan G. Kemalî Söylemezoğlu ile Reşit Saffet Atabinen'in Kızılay adına yardım kabul ettikleri de bilinmektedir. 1920 başlarına ilişkin bir İngiliz haberalma raporunda, R. S. Atabinen'in İsviçre'de toplanan "20.000" lirayı "millîci"lere gönderdiği söylenmektedir (**İBA**, I, No. III Ek).

Bunun dışında asıl önemli yardım Hint Müslümanlarınca yapılmıştı. Birinci Dünya Savaşı sonunda **Hindistan**'da İngilizlerin siyasal bir pazarlık haline getirmek istedikleri halifeliği korumak için **Hindistan Halifelik Kongresi (All India Khalifat Congress)** adıyla bir birlik kurulmuştu. Dikkati çeken, bu birliğin Hindularca da desteklenmesi idi. Çünkü İngiliz egemenliğine karşı direnmeye başlayan Hindular ve yavaş yavaş onların önderliğine yükselen Mahatma Gandî, amaçlarına ulaşabilmek için güçlü ve parçalanmamış bir Osmanlı İmparatorluğu'nun devamını gerekli görüyorlardı. Türkiye'yi destekleme konusunda Hint Müslümanları ile Hindular arasında 1919 Mayıs'ında varılan görüş birliği sonraki bazı girişimlerle daha da pekişmişti. 17 Ekim 1919 "halifelik günü" ilan edilmiş ve işyerleri kapatılarak genel greve gidilmişti. 1920 Şubatında "2" halifelik konferansı düzenlenmişti. 8-10 Temmuz 1921'de **Karaçi**'de "5.000" kişinin katıldığı konferansta ise Türkiye'ye ve Kurtuluş Savaşına yardım etmeyi öngören daha somut kararlar alınmıştı. Buna göre:

a) Göz kamaştırıcı zaferlerinden (İnönü Savaşları) ötürü M. Kemal ve Ankara hükümeti kutlanacaktı.

b) Müslümanlar bundan böyle İngiliz ordusunda görev almayacaklardı.

c) İngilizler, Ankara hükümetine karşı askeri bir harekete girişecek olursa, Hint Müslümanları onlara karşı direneceklerdi.

ç) İzmir'de felakete uğrayanlara yardım için her yerde oluşturulacak komiteler aracılığı ile "4" milyon Rupı toplanacaktı (Sinha, **M. Kemal ve M. Gandi**, 118 vd.).

Bununla birlikte Hindistan'dan yapılan para bağışlarının bu karardan önce, 1920 Temmuzunda başladığı anlaşılmaktadır. O günlerde **Roma**'ya gelmiş olan Hint Halifelik Komitesi Başkanı Muhammet Ali, orada G. K. Söylemezoğlu'na "2.000" İngiliz lirası bağışta bulunmuştu. Söylemezoğlu, M. Kemal'e yazdığı 28 Temmuz 1920 günlü mektubunda, **İzmir**'de felakete uğrayanlara yardım için verilen bu paranın **Hindistan**'da **bağış** yoluyla sağlandığını belirtmekte ve bunu Eskişehir Kızılayına yatırıp makbuzunu M. Ali'ye vermek zorunda olduğunu da eklemektedir (Şimsir, **Atatürk ile Yazışmalar**, I, 76-80). İki yıl sonra M. Kemal'in C. Hotani'ye yazdığı mektupta, 1921 sonu ile 1922 başlarında **Roma** yoluyla gönderilen "28.000" İngiliz lirasının alındığı bildirilmektedir. Ancak Hindistan'dan gelen paranın tutarı hakkında verilen rakamlar birbirini tutmamaktadır. Muhammet Ali'nin 1922 Martında Esat Fuat Turgay'a yazdığı mektupta "Son '6' ay içinde 70.000 İngiliz lirası" gönderildiğinden söz edilmektedir. Lord Kinros yardımın "125.000" İngiliz lirasını bulduğunu öne sürmekte, Selek ise İtalya'dan Câmi Baykut aracılığıyla **Ankara**'ya gelen paranın "300.000" lira olduğunu (I, 135) söylemektedir. **Türk Kızılayı**na yapılan para yardımı **Osmanlı Bankası**nda özel bir hesaba alınmış ve genellikle Batı Anadolu'da işgal felaketine uğrayan ailelere yardım için kullanılmıştır. Nitekim **Büyük Taarruz**dan önce bunun 110.000 lirası köyleri yakıp yıkılan halka dağıtılmak üzere Batı Cephesi Komutanlığına gönderilmiştir. Geriye kalanı da 1924'te kurulan **İş Bankası**na sermaye olarak verilmiştir.

6) Yabancı devletlerden sağlanan yardımlar; Sovyet Rusya'nın yardımı: Türk Kurtuluş Savaşını yalnız uluslararası siyaset alanında değil, maddi yardımlarla da destekleyen devletlerin başında Sovyet Rusya yer almıştı. Bunun da başlıca nedeni, Bolşevik İhtilali ile işbaşına geçen Rusya yöneticilerinin çarlığı geri getirmek amacıyla İngiltere ve Fransa'nın açtıkları savaşla Türkiye'nin paylaşılması girişimleri arkasında aynı sömürgecilerin bulunduğu gerçeğini görerek Anadolu hareketini emperyalizme karşı bir başkaldırma kabul etmeleri idi.

Bu nedenle Sovyetler daha **Kuvayimilliyenin** kuruluş döneminde Anadolu ile ilgilenmeye başlamışlardı. **Karakol Cemiyeti** ile ilişki kurmuşlar, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri Başkanı Hacim M. Çarıklı'yı da ziyaret edip "yardım" edebileceklerini bildirmişlerdi. **Erzurum ve Sivas** Kongrelerinde yeni bir kapitülasyon yaratmaması koşuluyla Türkiye topraklarında gözü olmayan bir devletin teknik ve maddi yardımlarının kabul edilebileceği ilkesi kabul edilince, M. Kemal böyle bir yardım sağlanması için Halil Kut'u Sovyet Rusya'ya göndermişti. Bu girişimde, Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'in 13 Eylül 1919'da "Türkiye İşçi ve Köylülerine" başlıklı bildirisinin etkisi de olmuştu. İngiltere'nin **İstanbul** ile Boğazları ele geçirdiğini ve Türkiye, **İran, Afganistan** ile **Kafkas-**

ya'ya da egemen olmak istediğini belirten Çiçerin, ideolojik konulara girmeksizin, Türkiye'nin ancak işçi ve köylülerinin çabasıyla kurtarılabilirliğine işaretler. "Rus İşçiler ve Köylüler Hükümeti"nin Türkiye'ye bir kardeş olarak yardım elini uzatmaya hazır olduğunu söylüyordu.

Enver Paşanın kardeşi olan Halil Kut, 'Türk ulusal kuvvetlerinin temsilcisi' olarak **Moskova**'da Çiçerin ve yardımcısı Karahan ile yaptığı görüşmeler sonunda yardım ilke olarak kabul edilmişti. Ancak bir yandan iki ülke arasındaki ulaşım yollarının kapalı olması, öte yandan Mustafa Suphi tarafından kurulan **Türkiye Komünist Partisi** ve Baha Sait'in 11 Ocak 1920'de **Bakû**'da imzaladığı bir anlaşma gibi ideolojik gelişmeler bu yardımın başlamasını geciktirmişti.

TBMM'nin açılışından "3" gün sonra M. Kemal Sovyetlerle diplomatik ilişki kurmak için önemli bir girişimde bulunmuştu. 26 Nisan 1920'de Lenin'e bir mektup yazarak TBMM'nin emperyalizme karşı ortakça savaşmaya kararlı olduğunu, bu amaçla da resmi ilişkiler kurmak istediklerini bildirmişti. Aynı zamanda **Kafkaslarda** bağımsızlıklarını ilan etmiş olan cumhuriyetler için ortak bir siyasa izlenmesini önermiş, Türk kurtuluş hareketinin para ve silah yardımına gereksinmesi bulunduğunu belirterek, şimdilik **"5" milyon altın Ruble** gönderilmesini dilemişti. M. Kemal'e yanıt, Çiçerin'den gelmişti. O, 3 Haziran tarihli mektubunda, yeni Türk hükümetinin dış siyasetteki ilkelerini belirleyen **Ulusal Ant** (Millimisak) hükümlerini öğrenmekten memnun olduklarını belirtmiş ve iki taraf arasında dostluk ve yardımlaşma ilişkilerinin sürekli olabilmesi için, diplomatik ve konsolosluk ilişkilerinin kurulmasını istemişti (Karabekir, **İH**, 735).

Bu arada **Moskova**'da bulunan Halil Kut, Sovyetlerin ilk aşamada şu yardımlarda bulunmayı kabul ettiklerini bildirmişti: Yarısı altın olmak üzere "2" milyon lira, "60.000" tüfek, "12" ağır top, "108" sahra topu. Kut, M. Kemal'e yazdığı mektupta da Sovyetlerin yardımın içeriğini ve miktarını "şimdilik" açıklamak istemediklerini eklemişti.

Bu gelişmeler üzerine TBMM hükümeti, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Kunduh'un başkanlığında İktisat Bakanı Y. Kemal Tengirşenk'in de bulunduğu bir heyetin **Moskova**'ya gönderilmesine karar vermişti. 19 Temmuz 1920'de Sovyet başkentine varan Türk heyeti, hemen görüşmelere başlamıştı. Bir ara durma aşamasına gelen görüşmeler sonunda olumlu bir havaya girmiş ve 16 Mart 1921'de **Moskova Antlaşması** imzalanmıştı.

Sovyet yardımı da bu arada Türk heyeti henüz **Moskova** yolunda iken başlamıştı. Halil Kut, 1920 Temmuzunda Sovyetlerden "100.000 lira değerinde altın almış ve bunu **Ağrı** (Karaköse)daki Tümen Komutanı Cavit Erdelhun'a teslim etmişti. Külçe halindeki altınlar 8 Eylül 1920'de **Erzurum**'a getirilerek hastane kantarında tartılmış, '200' Kg. kadarı orada alıkonulmuş, büyük kısmı **Ankara**'ya gönderilmişti" (Karabekir, **İH**, 882). Arkasından, Moskova görüşmeleri hakkında bilgi vermek için bir ara yurda dönen Y. K. Tengirşenk de Ekim ayında "1" milyon altın

Ruble getirmişti (Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, 20). **Moskova Antlaşması**nda Sovyetler yardımı ilişkin bir maddenin yer almasını istememişlerdi. Ancak Çiçerin aynı gün Y. K. Tengirşenk'e verdiği mektupta, birkaç yıl boyunca Türkiye'ye yılda "10" milyon altın ruble yardım etmeyi üstlendiklerini belirtmişti:*

16 Mart 1921

No. 11/390

Sayın Başkan,

Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla, Rus Sovyet Cumhuriyeti Hükümeti, Büyük Millet Meclisi Hükümeti temsilciliğinin bildirmiş olduğu isteğe uygun olarak, 1921 yılından başlayarak birbirini izleyen birkaç yıl boyunca yılda on (10) milyon altın rubleyi, sözü geçen hükümete ödemek kararı aldığını, bilginize sunmakla şeref duyar. Rus Sovyet Hükümeti, ülkelerimizi birleştiren dostluğa uygun olarak ve Türkiye'ye karşı duygularının karşılıklı olduğunu bilerek, Türk halkının ekonomik refahına katkıda bulunmakla kwanç duyar.

Saygılarımı kabul etmenizi dilerim, Sayın Başkan.

Rus Temsilciliği Başkanı ve
Rusya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti
Dışişleri Halk Komiseri
Georgi Çiçerin

Böylece Sovyet yardımı, bir resmi belgeye de dayandırılmıştı. **İkinci İnönü** Savaşının kazanılmasından sonra Sovyet Elçisi Mdvanı 9 Nisan 1921'de M. Kemal'e "hediye" olarak "30.000 altın ruble" sunmuştu. Moskova'da antlaşmayı imzalayan Y. K. Tengirşenk ile Dr. Rıza Nur'a da "4" milyon altın ruble teslim edilmişti. Sovyet belgelerine göre Nisan 1921'den Mayıs 1922'ye kadar yapılan para yardımı "10" milyon altın rubleyi bulmuştur. Müderrisoğlu ise, H. Kut'un getirdiği külçe altın dışındaki yardımın "11" milyon altın ruble olduğunu hesaplamaktadır (s. 546). Böyle de olsa Çiçerin'in mektubunda kullandığı "birkaç yıl boyunca her yıl 10 milyon" sözü gerçekleşmemiş demektir. Öte yandan Rusların bu yardımı **Buhara Cumhuriyeti**'ndeki Türklerin toplayıp **Moskova**'ya gönderdikleri "100 milyon ruble"den ödedikleri hakkında, o zamanki Cumhurbaşkanı Osman Kocaoğlu'nun öne sürdüğü görüşü (**Yakın Tarihimiz**, I, 292) destekleyen bir belge bugüne kadar bulunamamıştır. Müderrisoğlu'nun da belirttiği gibi, bu miktarda paranın niçin Moskova kanalı ile gönderildiğini açıklamaya da olanak yoktur.

C) SİLAH KAYNAKLARI

Anadolu'daki ulusal direnişin öncüleri yurt savunması, yani savaş için çok zorunlu olan silah ve cephane sağlama gibi zor bir sorunu da çeşitli yollara başvurarak çözmeyi başarmışlardı. Bunlar da şöyle özetlenebilir.

1) ORDU ELİNDEKİ SİLAH VE MALZEME

Mondros Mütarekesi Türk ordusunun silahsızlandırılmasını ve mevcut silah ve mühimmatın belirli merkezlerde toplanmasını öngören bir madde içerdiği halde, kimi komutanlar bunları teslim etmeyip daha güvenli yerlere taşımaya çalışmışlardı. M. Kemal, Mersinli Cemal, Yakup Şevki Subaşı ve K. Karabekir bu konuda daha duyarlı davranan komutanlar olarak dikkati çekmektedir. M. Kemal, Yıldırım Orduları Komutanlığından ayrılmadan, 2 Kasım 1918'de Almanların bıraktıkları malzemenin Torosların kuzeyine taşınmasını emretmişti (**HTVD**, 27, Belg. 714). IX. Orduda Y. Şevki silah ve cephaneyi teslim etmede çok ağır davrandığı için İngilizlerin şikâyeti üzerine geri çağrılmıştı. Ne var ki, o ordunun XV. Kolorduya dönüştürülmesinden sonra komutanlığa atanan Karabekir de aynı şekilde davranmıştı. Kadro fazlası sayılan tüfeklerin süngü kollarını **İstanbul**'a göndermediği için Gnl. Milne bu kez ondan yakınmıştı. Ordu elindeki silah ve malzemenin tesliminden kaçınıldığı için "milliciler" tarafından kullanılan silah sayısı, Anlaşma Devletlerince saptanan "mütareke dönemi" rakamlarından daha fazla idi. İngiliz Yüksek Komiserliğine verilen 24 Temmuz 1919 günlü bir raporda, Kuvayimilliyecilerin, Osmanlı ordusundan kalan "600.000" silaha sahip oldukları öne sürülmüştü (**İBA**, I, No. 22 Ek). Gerçi İngilizler silahların ulusal direnişçilerin eline geçmemesi için her türlü önleme baş vuruyorlardı. Örneğin, 1919 Ağustosunda **Pendik**'te cephaneyi denize dökmüşlerdi (**BTTD**, 67-68, No. 34). Batı Anadolu sahillerini de denizden denetlemeye başlamışlardı, ama "milliciler" silah sağlamak için her türlü çabayı harcıyorlardı.

2) SİLAH VE MÜHİMMAT YAPIM VE ONARIMI

İmparatorluk döneminde Anadolu'da bir savaş sanayii kurulamamıştı. Bu nedenle daha Erzurum Kongresinden başlanarak küçük çaplı bazı silahların yapım ya da onarımları için girişimlerde bulunulmuştu. Temsilciler Kurulu, ilk iş olarak boş fişek kovanlarının yeniden doldürülmesini emretmişti. Karabekir de "**iş ocağı**" adıyla küçük bir atölye kurarak onarım işlerine yönelmişti. **Temsilciler Kurulunun Ankara**'ya taşınmasından sonra da **Ankara**'da ve **Eskişehir**'de birer silah fabrikası

kurmaya çalışılmıştı. **Eskişehir**'deki demiryolu onarım atölyesi, 1920 Temmuzunda silah onarımı yapacak bir atölyeye dönüştürülmüştü. **Ankara**'da **Yahşihan** dekovil hattına ait küçük tamirhanede de silah onarımı yapılacak değişiklikler sağlanmıştı. Arkasından, yurt düzeyinde bir örgütlenme gerçekleştirebilmek amacıyla 10 Ocak 1921'de **İmalat-ı Harbiye** (Savaş araç ve gereçleri yapımı) Müdürlüğü kurulmuştu. Bunları **Keskin**'de kurulan bir fişek fabrikası izlemişti. Bunların dışında **İnebolu** ve **Kastamonu**'da da yapım ve onarım için atölye ve imalat yerleri oluşturulmuştu. Kurtuluş Savaşında kullanılan yerli süngülerin çoğu **Kastamonu** Sanat Okulunda ve demircilere ait özel dükkânlarda yapılmıştı. **Konya**'daki demiryolu atölyesi de top onarımı için kullanılmıştı.

Silah ve mühimmat dışında ordu için gerekli her türlü giyim kuşam ve kullanım malzemesi ile hayvanların koşum takımları irili ufaklı işyerleri dışında erkek kadın vatandaşların çalışmaları ve çabaları ile sağlanmıştı.

3) DEPOLARDAN SİLAH VE MALZEME KAÇIRILMASI

Kurtuluş Savaşında kullanılan silah ve mühimmatın küçümsenemeyecek bir bölümü, Anlaşma Devletlerinin denetimleri altındaki depolardan sağlanmıştır. Çok tehlikeli olan bu yola başvurmayı da "millici" harekete bağlı ya da onun adına çalışan örgütler üstlenmiştir. Bunlar arasında **MM**, **Hamza** ve **Zabitan** adlarıyla anılan gruplar ve değişik gizli örgütler dikkati çekmektedir.

Akbaş cephaneliği baskını: Denetim altındaki depolardan elde edilen silah ve mühimmat konusunda en çok yankı uyandıranı **Akbaş** baskını olmuştu. **Gelibolu** yakınındaki bu cephanelik, Fransız birliklerinin denetimindeydi. **Balıkesir Müdafaa-i Hukuk** heyeti Rusya'ya götürüleceği söylenen bu silahları ele geçirmek için Edremit Kaymakamı Köprülü Hamdi ile Dramalı Rıza'yı görevlendirmişti. Onlar da 26/27 Ocak 1920 gecesi depoyu basmışlar, buradaki "8.000" tüfek, "40" mitralyöz ve "20.000" sandık cephaneyi bir motorla Anadolu yakasındaki **Umurbey (Burgaz)** iskelesine taşımışlardı. Bunlar **Gönen**'in **Yenice** köyüne götürülüp depo edilmişti.

Fakat **Akbaş**'tan getirilen silah ve malzemenin bir kısmı kullanılmamış, baskının kahramanları da çok geçmeden hayatlarından olmuşlardı. Baskın büyük yankılar uyandırmış, İngilizler Harbiye Bakanı Cemal Paşayı suçlarlarken, İstanbul hükümeti ile işbirliği yapıp Ahmet Anzavur'u yeniden harekete geçirmişlerdi. Anzavur Yenice köyündeki bu silahları ele geçirmeye yönelince Dramalı Rıza Bey, 21 Şubat'ta depoyu hâvaya uçurtmuştu! Kendisi de bir süre sonra **İstanbul**'da yakalanıp idam edilmişti. "Akbaş Kahramanı" olarak tanınan Köprülü Hamdi Bey de Anzavur'un adamlarının eline düşmüş ve bir değirmende öldürülmüştü (18 Şubat 1920. **TİH**, VI, 74 vd.).

Akbaş olayından sonra müttefiklerin denetimleri artırmasına karşın **İstanbul** dolaylarından, Anadolu'ya silah kaçırılmasının önüne geçilememiştir.

Hamza Grubu: Anadolu'ya silah kaçırılmasında etkili olan bu grup TBMM hükümetinin onayı ile İstanbul'da kurulmuştu. Yzb. Neşet'in yönettiği grup silah ve malzeme dışında Milli Mücadeleye katılmak isteyenleri de Anadolu'ya taşıyor, aynı zamanda **Ankara**'ya haber topluyordu. 1920 Eylülü sonlarında oluşan grup o yıl sonlarına kadar etkinliklerini sürdürmüştü. Bu arada daha çok Rusya'da Çarlığı geri getirmek için savaşan Gnl. Vrangeli'nin **Gelibolu** dolaylarında bıraktığı silah ve cephaneyi Anadolu'ya göndermeye çalışmıştı. Bu kapsamda "43" makineli tüfek kapağı, "8" batarya dürbünü ve "5" paket malzeme ele geçirildiği belirtilmektedir (Mesut Aydın, "Hamza Grubu," **Atatürk Yolu**, 3, s. 371 vd.).

Zabitan Grubu: Bu grup **Karakol Cemiyeti** üyelerinin İngilizlerce tutuklanmasından sonra oluşturulmuştu. Kurucusu, **Karakol** örgütünün **Üsküdar** Şube Başkanı Kur. Yarb. Mustafa Muğlalı idi. Ankara hükümeti grubun kimi çalışmalarını kuşku ile karşılamıştı. Bununla birlikte **Zabitan**'da görev alanlar Anadolu'ya subay ve silah göndermekten geri kalmamışlardı. Onların ulusal kuvvetlere ulaştırdıkları silah ve malzeme **Hamza Grubu**na oranla çok daha fazla olup "50" mitralyöz, "20" ağır dağ topu, "500" tüfek ve palaskadan mataraya, sağlık malzemesinden ayakkabıya kadar çeşitli malzeme ile "700" sandık kadar piyade mermisini içeriyordu (M. Aydın, "**Zabitan Grubu**" **OTAM**, I, 27).

İstanbul ve Gelibolu dolaylarından kaçırılan silah ve malzeme: **İstanbul** ve **Trakya**'daki depolardan ele geçirilip Anadolu'ya götürülen silah ve mühimmatın oldukça büyük boyutlara vardığı bilinmektedir. Ancak bu konuda kesin rakamlar vermeye de olanak bulunmamaktadır. 1921 Kasımından 1922 Ekimine kadar bir yıl içerisinde Karadeniz ve Akdeniz limanlarından Anadolu'ya götürülen silah ve malzemeyle gösteren bir listede verilen rakamlar, bu kaçakçılığın boyutlarını göstermektedir. Buna göre "21" seferde çeşitli çapta "25" top, "27" makineli tüfek, "712" tüfek, "2.698.280" piyade mermisi olarak toplam "38.500" ton silah ve malzeme taşınmıştır (H. Dağtekin, **TV**, 1/16, s. 9-15).

Anadolu'daki depolardan kaçırılan ya da el konulan silah ve malzeme: Rumeli'den Anadolu'ya silah kaçırılırken Anadolu'da Anlaşma Devletlerine teslim edilmek üzere depolanan silah ve malzemeden de yararlanılmıştır. Örneğin daha 1919 baharındaki ilk örgütlenme döneminde **Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliyesinden** Gümüşhaneli Zeki Kadirbeyoğlu, cephanelikteki malzemeyi kaçıracak **Maçka**'ya götürmüştü (Goloğlu, **EK**, 173). İngiliz Yzb. Rawlinson **Erzurum**'da iken ve kongrenin devam ettiği sırada (26 Temmuzda), silahlı "10" kişi **Taşkesen** istasyonunu basarak bir vagon içinde bulunan silah mekanizmaları ile kamaları zorla almışlardı (Karabekir, **İH**, 90 vd.). Batı Anadolu'da da **Kuvayimillîye** birlikleri, depolanmış silah ve cephaneyi ele geçirmek için büyük çaba göstermişlerdi.

4) SATIN ALMALAR

Silah ve savaş malzemesi sağlamak için başvurulacak yollardan biri de doğal olarak satın almalar idi. Ancak bu yol, öncelikle şu "3" önemli sorunun çözümüne bağlıydı: Gerekli para, silah satacak ülkenin bulunması ve satın alınanların güven içinde Anadolu'ya taşınması. Bu sorunlar kesin bir çözüme ulaştırılamadığı için silah satın almalar oldukça sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte Türk bağımsızlık hareketinin öncüleri bu yöntemle Anlaşma Devletleri cephesini bölerek İtalya'dan ve Fransa'dan silah ve cephane satın almayı başarmışlardır.

İzmir'in Yunanlılara verilmesine tepki duyan İtalya, Güneybatı Anadolu'da bazı yerleri işgal etmesine karşın, Anadolu direnişine ılımlı gözle bakmış ve giderek bunu destekler bir durum takınmıştır. Bu yüzden ki, 1920 Ocağında Batı Anadolu'yu gezen İngiliz Yzb. Hadkinson, İtalyan işgali altında bulunan **Antalya-Burdur** yöresinde **Kuvayimilliyeye** birliklerinin rahatça faaliyet gösterdiklerini belirtmiş ve İtalyanların olup bitenlere seyirci kalmalarından yakınmıştır (**İBA**, I, No. 117 Ek). İtalyanlar bununla da kalmamış **İkinci İnönü Savaşından** sonra işgal ettikleri yerlerden çekilmeye başlamışlardı. Bunun üzerine İtalya'dan silah ve cephane alınması için oraya bir heyet gönderilmişti. Rusya'dan sağlanan paralarla "20" uçak ile "20.000" tüfek "4.310.000" fişek ve "97" ton barut satın alınmıştı. Ancak İngilizlerin ve Yunanlıların tepkileri nedeniyle söz konusu malzeme, Anadolu'ya taşınamamıştır. Bu yüzden de Milli Savunma Bakanlığı bu silah ve mühimmatın Almanya'da satılması için emir vermek zorunda kalmıştır.

Fransa ile 20 Ekim 1921'de **Ankara Antlaşmasının** imzalanmasından sonra oradan da silah satın alma olanağı bulunmuştu. Bedelleri Rus yardımı paralarla ödenen bu satın almada makineli tüfek ve mühimmat yanında uçak motoru ve telsiz istasyonları da bulunmaktadır.

İtalya ve Fransa dışında Almanya'dan da bir miktar silah ve cephane satın alınmıştır. Ne yazık ki bunların da Anadolu'ya taşınıp savaşta kullanılmasına olanak bulunamamıştır. Üstelik bunun için harcanan paralar da bir dolandırıcılığa kurban gitmiştir. Dış ülkelerden satın almalara çalışılırken ünlü Yunanlı silah tüccarı Basil Zaharoff da Türkiye'ye silah satmak istemiştir. Ancak M. Kemal İngilizlerin "sır" unvanını, Fransızların da "Legion d'honneur" madalyasını verdikleri bu "ölüm tüccarı" ile alışverişte bulunmaya yanaşmamıştır.

5) SOVYET, FRANSIZ VE İTALYAN YARDIMLARI

Kurtuluş Savaşında kullanılan silahların bir kısmı da yabancı devletlerin bağış türündeki yardımları ile sağlanmıştır.

Sovyet yardımları: Sovyetlerle kurulan ilişki üzerine silah ve cephaneyi içeren ilk yardım, 1920 Eylülünde başlamıştı. **Trabzon**'a gönderilen yardım malzemesi bir ay içinde "3387" tüfek, "3623" sandık cephaneye ve "3.000" süngüyü bulmuştu. 1921 Martında imzalanan Moskova Antlaşması görüşmelerinde Sovyetler, "2" tümeni donatacak kadar silah ve cephane yardımı yapmayı kabullenmişlerdi. P. Paruşev'in Sovyet kaynaklarına dayanarak verdiği bilgiye göre, düzenlenen yardım listesinde para dışında şunlar yer almıştı: "100.000" tüfek, "300" makineli tüfek, "60" obüs, her makineli için "100.000" mermi, "5" uçaksavar bataryası, "5.000 süngü", gerektiği kadar giysi ve donatım malzemesi. Ayrıca Mondros Mütarekesinden sonra Rus limanlarına sığınan "3" Türk savaş gemisi silahlandırılarak geri gönderilecek, Azerbaycan Cumhuriyeti'nden de "gaz ve benzin" sağlanacaktı (s. 190).

Listenin böyle olmasına karşın Türkiye'ye ulaşan yardım malzemesinin miktarı hakkında sağlıklı bir liste düzenlemeye olanak bulunmamaktadır. **Türk İstiklal Harbi** dizisinde verilen tablo (VII, 405) 18 Eylül 1921 - 14 Haziran 1922 dönemini kapsadığından eksik kalmaktadır. Müderrisoğlu'nun genellikle Kâzım Özalp'a dayanarak düzenlediği listede (s. 549) yetersiz görünmektedir. Doğu Ergil'in ATASE yayınlarından derleyerek verdiği rakamlar (s. 416 vd.) daha sağlıklı görünmekle birlikte, cephane sandıkları örneğinde olduğu gibi kimi tutarsızlıklar göze çarpmaktadır.

Fransız yardımı: **Maraş**'ta Kuvayimillîye birlikleri karşısında başarısızlığa uğrayan Fransa, Türk Kurtuluş Savaşına daha anlayışlı bir gözle bakma gereğini duymuştu. **Ankara Antlaşması** metni içinde bulunmamasına karşın Güney Anadolu'dan çekilirken bazı araç ve gereçleri Türklere bırakmıştı. Bunların miktarı hakkında kesin rakamlar verilmemekte, yalnızca "önemli ölçüde" yardım yapıldığı belirtilmektedir. Kimi yabancı araştırmacılar, bu malzemenin "40.000" kişilik bir orduyu donatacak düzeyde olduğunu öne sürüyorlarsa da bunu kanıtlayan herhangi bir belge vermiyorlar. K. Özalp'ın aktardığına göre de söz konusu yardım, "10.089" tüfek ve "1.505" sandık mermiden oluşmaktadır. Ayrıca Fransızlar işler durumda "10" uçağı da "armağan" etmişlerdi.

İtalyan yardımları: Anadolu'daki ulusal harekete en olumlu davranan İtalyanların Kuvayimillîyeye silah sağlamada yardımcı oldukları bilinmekle birlikte, genellikle bireysel düzeyde yapılan bu yardımların içeriği ve miktarı saptanamamaktadır. Daha 1919 Haziranında **Amasya Genelgesi** hazırlanırken, II. Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa, A. F. Cebesoy'a, İtalyanlardan silah ve cephane sağlayabileceğini söylemişti (Cebesoy, I, 72). Bazı kayıtlar İtalyanların efelere de silah ve cephane yardımı yaptıklarını göstermektedir. Demirci Mehmet Efeye böyle bir yardım söz konusu olduğunda, 2 Kasım 1919'da toplanan Temsilciler Kurulu, şöyle bir karar almıştı: "Efe, İtalyanların cephane ve elbise gibi maddi yardımlarını kabul edebilir. Ancak, kendi kuvvetinin miktarını

açıklamaması gerekir!" (**HTK**, 42). Nitekim bir süre sonra Demirci'nin Antalya'dan develerle içkilere silah taşıdığı saptanmıştı. 1920 Ocağında İtalyan işgal bölgesini gezen bir İngiliz subayı da, İtalyanların **Muğla** yöresindeki Kuvayimilliyecilere silah yardımı yaptıklarından ve askeri depolardaki silahları sattıklarından şikâyet etmişti. (**İBA**, I, No. 117).

VII) KURTULUŞ SAVAŞININ İÇ CEPHESİ

Türk Kurtuluş Savaşının, genellikle, **Doğu, Güney ve Batı** diye adlandırılan "3" cephede elde edilen başarılar ve yeni bir devletin kuruluşunu da perçinleyen uluslararası bir antlaşmayla sonuçlandığı kabul edilmektedir. Söz konusu cephelerin dışında olmasına karşın, gerçekte daha önemli ve tehlikeli olan bir dördüncü cephe ise, ulusal, toplumsal ve psikolojik nedenlerle çoğu kez gözardı edilmekte, ya da **iç ayaklanmalar** olarak sınırlı bir biçimde sergilenmektedir. Oysa bu ayaklanmalar gerçekte bir "iç savaş"ın birbirini izleyen yansımaları, halkalarıdır. Nitekim BMM'nin açılışından az önce Ankara'ya gelen Halide Edip, yaşanan bunalımı, "Türklerin kendileri de aralarında boğuştukları için, milletin ateşle imtihanının en korkunç anlarını yaşıyorduk..." diye bir iç savaş olarak değerlendirmişti. Ve Anadolu'nun işgalden kurtarılması, ulusal bağımsızlığa kavuşulması, öncelikle bu "iç cephe"deki savaşımın kazanılması ile sağlanabilmişti.

A) AYAKLANMALARIN NEDENLERİ

Bir iç savaş niteliğinde olan ayaklanmaların arkasında, belli dönemler dışında saray ve İstanbul hükümetleri yer almıştır. Çoğunda da Anlaşma Devletlerinin, özellikle İngilizlerin her türlü kışkırtma ve destekleri görülür. Bununla birlikte ayaklanmacıları bu harekete sürükleyen daha başka etkenlerin bulunduğu da yadsınamaz. Bunları da göz önüne alınca ayaklanmaların nedenleri şöyle sıralanabilir:

a) **Sarayın ve İstanbul hükümetlerinin ulusal harekete karşı tutumları:** Ulusal direnişi örgütlemeye çalışan komutanların geriye çağrılmalarından başlayarak, Sivas Kongresinin basılıp öncülerinin yakalanmak istenmesi girişimlerinde hep sarayın ve hükümetlerin etkisi görülür. Giderek önderler hakkında açılan davalarda ölüm cezaları verildiği gibi Kuvayımillîye hareketi de bir "isyan" olarak nitelendirilmiş ve asilerin katledilmelerinin dinsel görev olduğu yolunda fetvalar çıkartılmış, onlar üzerine Kuvayılzıbatîye denilen kuvvetler gönderilmiştir.

b) **Anlaşma Devletlerinin kışkırtmaları:** Mütareke döneminde Türkiye'ye kabul ettirilecek barışın öncülüğünü yüklenmiş olan İngiltere, Türk tepkisini sindirmeyi, Türk ulusunun uyanışını etkisiz kılmayı siyasasının bir gereği saymıştı. Bu nedenle iki yönden harekete geçmişti: Bir yandan Anadolu'daki çeşitli karşit ve etnik grupları M. Kemal ve Kuvayimilliyeye aleyhine kışkırtıyorlar, öte yandan İstanbul hükümetlerine ulusal hareketi bastırmak için baskı yapıyorlardı. İngiliz kışkırtmalarının ilk belirgin örneği Sivas'ı sarmaya ve Kürtleri ayaklandırmaya yönelik Bnb. Noel'in girişimlerinde görülmüştü. Anzavur ayaklanmasında da onu manen olduğu kadar para vererek de desteklemişlerdi.

Öte yandan Yunanistan da Doğu Karadeniz bölgesinde kendisine bağlı bir **Pontus** devleti kurmaya çalışmıştı. İngiliz ve Fransızların da desteğiyle yapay olarak yaratılan **Pontus sorunu**, yer yer ayaklanmaya dönüşerek 1921 ortalarına kadar ulusal kuvvetleri uğraştırmıştı.

c) **Dinsel duygular:** Halk arasında küçümsenemeyecek bir kesimin yasalardan ve sağlık kurallarından daha çok din adamlarının görüşlerine göre davrandıkları Osmanlı düzeninde, Kuvayimilliyecileri şeriat yönünden asi ilan eden fetvaların ve bildirilerin etkisi altında kalmaları doğal idi. Hele bu fetvalar, şeyhülislam tarafından verilmiş ve asilerle savaşta şehit düşenlere cennetin kapılarının açılacağını da müjdelemiş ise, etkisinin daha da fazla olması kaçınılmazdı. Gerçi Dürrizade'nin bu tür fetvalarına karşı ulusal savaşı din açısından görev sayan fetvalar da çıkartılmıştı ama, bu fetvalar savaşımında halkın karşit iki gruba ayrılmasının önüne geçilememişti. **Kuvayimilliyeye** karşı cephe alan kimi subay, kimisi şeyh elebaşılar işte halkın bu dinsel duygularından yararlanıp onları sömürmüşlerdi. Ahmet Anzavur, çevresine topladıklarına "Kuvay-i Muhammediye" adını takmıştı! Dinsel duyguların ayaklanmacılara neler yaptırdığı, 1920 Nisanındaki **Bolu/Düzce** isyanında yaşanmıştı. Abdülkadir adlı genç bir subayı ele geçiren ayaklanmacılar, vücudunu bıçakla delik deşik etmiş ve boynuna ip geçirerek sokaklarda sürüklemişlerdi. Bunu yaparken de "İşte Şeyhülislamın fetvasının hükmü yerine geldi!" diye zafer çığlıkları atmışlardı (**TİH**, VI, 103).

ç) **Değişik amaçlı örgütlerin etkisi:** Mondros silah bırakışma döneminin özelliklerinden biri de, ülkenin ve ulusun geleceği hakkında görüş birliği sağlanamaması sonucunda çok değişik amaçlarla küçük çaplı örgütlenmelere gidilmesidir. Bu yüzden de Milli Mücadele dönemindeki dernek ve benzeri kuruluşları "yararlı" ve "zararlı" diye "2" gruba ayırmaya gidilmiştir. "Zarar"ın oranları her zaman için tartışılabilir. Ama bu tür kuruluşların bazılarının, imparatorluğun parçalanacağı kanaati ile belli gruplar ya da bölgeler için, özerklikten bağımsızlığa kadar varan siyasal amaçlar güttüğü açıkça belirmektedir. Bu nedenle, isteklerini gerçekleştirmeye engel olarak gördükleri güçlere, **Temsilciler Kuruluna** ve TBMM hükümetine karşı çıkmış, ya da bu gibi ayrılıkçı hareketleri desteklemişlerdir. Bu kuruluşlar arasında şunlar sayılabilir: **Kürdistan Teâli Cemiyeti, Teâli-i İslam Cemiyeti, Cemiyet-i Ahmediye, Muhafa-**

za-i Mukaddesat Cemiyeti, İlay-ı Vatan Cemiyeti, Nigehban Cemiyeti, Kızıl Hançer Cemiyeti, İngiliz Muhipler Cemiyeti.

Bunlardan **Kürdistan Teâli** ve **İngiliz Muhipler** derneklerinin kuruluş amaçlarına ve ulusal direniş açısından doğurduğu sorunlara yukarıda **Bağımsız Kürdistan** ve **manda** konularını incelerken değinilmiş. Ötekilerin etkinliklerine ilişkin olarak da bazı noktaları belirtmemiz gerekmektedir.

Teâli-i İslam Cemiyeti (İslamı Yüceltme Derneği): 19 Şubat 1919'da **Cemiyet-i Müderrisin** (Müderrisler Derneği) adı ile kurulmuştu. Başkanlığına Mustafa Sabri, İkinci Başkanlığa İskilipli Mehmet Atif getirilmiş, **İttihad-ı Muhammediye** Cemiyeti öncüsü Kürt Said (Nursî) ile yönetim kurulunda görev almıştı. Kısa sürede Trakya, Batı ve Orta Anadolu'da birçok şube açan derneğin özellikle **Konya, Niğde, Nevşehir** bölgesinde etkili olduğu görülmüştü. **Nevşehir** Şubesi Kaymakam Nedim Beyin başkanlığında açılmıştı. **İngiliz Muhipler** derneğinden olan Konya Valisi Suphi Bey de **Teâli-i İslam**'ın etkisi altına girmişti. Dernek 26 Eylül 1919'da **Kuvayimilliyeye** aleyhinde bir bildiri yayımlanmıştı. Dernek üyeleri, padişahтан başka hiçbir kuvvet tanımadıklarını ve Kuvayimilliyeyi dağıtmak için hem kişisel, hem de tüm malvarlıklarıyla olanca güçlerini harcamaya yemin ettiklerini açıklamışlardı (**Söylev**, II, 312). Bu nedenle dernek, **Bursa-Biga-Gönen** yöresinde başgösteren Gâvur İmam ve Anzavur ayaklanmalarında rol oynayan **Ahmediye** derneğini desteklemişti (**AÖAS**, 82-84). Damat Ferit hükümetinin **Kuvayimilliyeyi** ortadan kaldırmak için Anadolu'ya kuvvet gönderdiği dönemde yayımladığı yeni bir bildiri ile de ulusal hareketi bir kez daha suçlamıştı. 2 Ağustos 1920 günlü bildiride, halk, "Osmanlı saltanatına bağlı tebaayı yalan ve dolanla kandırıp" asker toplayan ve "şeriata aykırı olarak vergi alan" asilere karşı koymaya çağrılmıştı.

Cemiyet-i Ahmediye: 1920 başlarında İngilizlerin desteği ve **Teâli-i İslam, Nigehban** gibi öteki kuruluşların işbirliği sonucunda kurulmuştu. Şubat sonlarında **Temsilciler Kuruluna** ulaşan haberlere göre, derneğin asıl amacı, dinsel gerekçelerle **Kuvayimilliyeye** karşı **cihat** ilan etmek, yani iç savaşı sürdürmektir. İlk aşamada Marmara'nın güneyine egemen olmak için Gâvur İmam ve Ahmet Anzavur ayaklanmalarının desteklenmesi öngörülmüştü. Ondan sonra padişahтан, Ali Rıza Paşa yerine Kiraz Hamdi'yi sadarete getirmesi istenecekti. Böylece de Anadolu hareketine karşı kesin saldırıya geçilecekti (**AÖAS**, 82 vd.). Nitekim çok geçmeden Anadolu'da suikastler düzenlemek amacıyla İngilizlerin de desteğiyle oluşturulan özel grup içinde **Nigehban** ve **Kızılhançer** örgütlerinden olanlarla birlikte **Ahmediye** derneğinden üyeler de yer almıştı (**Atatürk Yolu**, II, Sa. 5, s. 25).

İlay-ı Vatan ve Tarik-i Salah (vatanı yüceltme ve doğru yol): **Osmanlı İlay-ı Vatan Cemiyeti**, 15 Kasım 1919'da **İstanbul**'da kurulmuştu. Bir ucu Mekke Şerifliğine kadar uzanan Yahya Adnan'ın başkanlığını, Şeyhülislam Hüsnü Efendinin oğlu İbrahim Rüştü'nün de ge-

nel kâtipliğini üstlendiği bu dernek, tamamıyla "şariat"a dayanarak Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarma, yüceltme amacı güdüyordu. Programında "hilafet hukuku"na uyulacağı ve hükümet şekli olarak da "muha-fazakâr ve halife etrafında toplanmış, meşru bir Meşrutiyet"in sağlanacağı belirtilmişti. Dernek, **Kuvayimilliyeyi**, "İslam milleti arasına Türk-lük fikrini sokmak ve padişahı bir papa durumuna indirmeye çalış-mak"la suçluyordu (Tunaya, **TSP**, II, 434). İttihatçılara karşı oldukları için **Hürriyet ve İtilaf** Partisinin aşırı kanadı ile işbirliğine de yönelmiş-lerdi. Asıl önemlisi, **Tarîk-i Salah** adını verdikleri gizli bir örgüt de oluşturmuşlardı. **Kuvayimilliyeye** karşı savaşırken **Rum Patrikhane-sine** işbirliği önermekten bile çekinmemişlerdi. Ancak patrik kendisine gelenlere **İstanbul**'daki Yunanistan Komiserliğine başvurmalarını öğüt-lemişti.

Askeri Nigehban Cemiyeti (Askeri koruyucular derneği): Bu der-nek aslında mesleki bir amaçla kurulmuştu. Enver Paşanın ordudaki düzenlemeleri sırasında görevlerine son verilen çoğu alaylı subaylar ye-niden orduya alınmalarını sağlamak için 1918 sonlarında bu adla bir örgüt kurmuşlardı. Başkanlığını da Bnb.Çopur İsmail Hakkı üstlenmiş-ti. Damat Ferit bu derneği koruması altına alınca Nigehbancılar, **Kuva-yimilliyeye** karşıtı bir tavır içine girmişlerdi. 7 Temmuz 1919'da **Alemdar** gazetesinde yayımlanan bir bildiri ile Anadolu hareketinin karşısında yer aldıklarını belirtmişlerdi. Karabekir bu suçlamaya sert bir yanıt ve-rince de "3.000 subay adına" Kuvayimilliyeyi yeren yeni yazılar yayımla-mışlardı (Akşin, 582).

Nigehban derneği, bir süre sonra İngilizler ve **Hürriyet İtilaf** ile anlaşarak azınlıklarla işbirliği yapmaya ve karışıklıklar çıkarmak için Anadolu'ya ajanlar göndermeye başlamıştı. Bu nedenle M. Kemal ekim sonlarında Harbiye Bakanı Cemal Paşayı bunlara engel olması için uyarmıştı (**Söylev**, I, 190 vd.). Derneğin çalışmalarından rahatsızlık du-yan İstanbul hükümeti onu kapatma kararı almıştı. Ama Nigehbancıla-rın bir kısmı **Kızıl Hançer** ya da **Necat ve İtila** (kurtuluş ve yükselme) adlarıyla gizli birtakım dernekler içerisinde Anadolu hareketine karşı ey-lemlerini sürdürmüşlerdi. Bu yüzden de 1922'de TBMM hükümetini de-virmeye giriştikleri savıyla sıkıyönetim mahkemelerince mahkûm edil-mişlerdir.

d) **Savaş bıkkınlığı ve parasal olanaksızlıklar**: 1911'de başlaya-rak birbirine eklenen yıllarda süren savaşlar, maddi ve manevi yıkımla-ra yol açarken doğal olarak genel bir bıkkınlık ve yorgunluk da yarat-mıştı. Ulusal harekete katılmak ise, savaşı sürdürmek demektir. Salta-nat ve halifelik makamı ile hükümet, böyle yeni bir savaşta başarıya hiç şans tanımazken, bundan kaçınan bireyleri suçlamak hiç de kolay de-ğildir. Böylece savaş yorgunu olduklarından ötürü **Kuvayimilliyeye** ka-tılmayanlar ya da silah altından kaçanlar, sıkıştırıldıklarında kurtuluşu karşı tarafa geçmede bulmuş, ya da ayaklanmacılara katılmışlardı.

Öte yandan, maddi gücü tükenen kişiler ve aileler için ulusal dire-

nışi örgütlemek amacıyla toplanan bağış ya da salmayı ödemek hiç de kolay değildi. Bu yüzden de yakınmalar artmış, hatta kimileri buna karşı koymaya yönelmişlerdi.

e) **Kimi baskı ya da haksızlıklar:** Ulusal harekete karşı başgösteren ayaklanmalarda, belirli bir oranda da olsa, sivil/asker kimi yöneticilerin ve örgüt mensuplarının keyfi işlemlerinin, yaptıkları baskı ve haksızlıkların da etkili olduğunu kabul etmek gerekir. İstanbul yönetimi de en çok bu tür olayları kullanarak halkı kendi yanına çekmeye çalışmıştır.

f) **Kişisel nedenler:** "İç savaş" cephesinde, karşı karşıya gelip çarpışmaların nedenlerinden biri de, kişiler arasındaki anlaşmazlık ve kavgınlıklar olarak görülmektedir. Üstünlük ya da önderlik yarışı gibi psikolojik etkenler de bu gibi anlaşmazlıklara yol açmıştır. Demirci Mehmet Efe ve hatta Çerkez Ethem olaylarında kişisel etkenlerin büyük rol oynadığı göze çarpmaktadır.

B) DAMAT FERİT HÜKÜMETİNİN KUVAYİMİLLİYEYE AÇTIĞI SAVAŞ

Anadolu hareketini bastırmak amacıyla yeniden sadarete gelen Damat Ferit'in **Kuvayimillîye** önderlerini asi ilan etmesi ve şeyhülislamın onlara karşı silaha sarılmanın şeriat yönünden gerekli olduğunu öne süren fetvalar vermesi, aslında Osmanlı yönetiminin "iç savaş"ı artık resmileştirmesi demektir. **Temsilciler Kurulu** da ulusal bir meclisin toplanmasına çalışırken yayımladığı karşıt fetvalarla bu "kaçınılmaz" savaş kabullenmek zorunda kalmıştı.

1) KUVAYİİNZİBATİYE (KUVA-İ İNZİBATİYE):

Damat Ferit'in "millicî"lere karşı kuvvet göndermesi İngiliz hükûmetince de çok uygun bulunmuştu. Ancak bu kuvvetlerin hemen sonuç alabilmesi için iyi eğitim görmüş düzenli askerlerden oluşturulması gerekli bulunmuştu (**İBA**, II, No. 15). Sadrazam da bu öğüte uymuş ve "İsyan"ı bastıracağı umulan bu kuvvete **'Kuvayîinzibatiye** (düzeni sağlayan kuvvetler) adı verilmişti.

Damat Ferit dışında Süleyman Şefik, Nemrut Mustafa ve Kıraz Hamdi Paşalar, **"jandarma"** görevini üstlenecek bu ordunun kurulması için büyük çaba harcamışlardı. Böylece 13 Nisan 1920'de **Kuvayîinzibatiye** resmen kurulmuştu. Örgüt bir yandan Harbiye, bir yandan da İçişlerine bağlı olacaktı. Oluşturulacak bölükler "250" mevcutlu olacak, "44" bölükten bir tabur, "4" taburdan da "1" alay kurulacaktı. Subaylar ise orduda görevli bulunanlar ya da emekliye ayrılmış olanlardan seçile-

ceklerdi. Ama uygulamada **Nigehban** cılar yeğlenmiş, böylece de İttihatçılıkla suçlanan **Kuvayimilliyeciler** karşı duyulan hınç ve kargınlıklardan yararlanılmak istenmişti. Örgüt için "1.250.850" liralık bir ödenek de ayrılmıştı. Örgütün başına kolordu komutanı yetkisi ile Süleyman Şefik getirilmişti. Ama D. Ferit aynı zamanda Harbiye Bakanlığını da yürüttüğünden bu kuvveti kendisi yönetiyordu.

Damat Ferit hükümeti, **Kuvayinzibatiye** dışında, Anadolu'da yönetimi denetleyecek başka bir örgüt kurma yoluna da gitmişti. 28 Nisan 1920'de **Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliğinin** (Anadolu olağanüstü genel müfettişliği) kurulduğu açıklanmıştı. Tasarlanan plana göre, bu müfettişlik, **Kuvayimilliyenin** ortadan kaldırılmasından sonra Anadolu'yu saltanata bağlamak için gereken ilk önlemleri alacaktı. Geniş yetkilerle donatılacak olan müfettişliğe Mareşal Zeki getirilmişti. O da, 11 Mayıs'ta yayımladığı yönergede, **Kuvayinzibatiyeden** olanların **Kuvayimilliyeye** karşı nasıl davranacaklarını belirtmişti. Buna göre, halkın malına ve canına kast edilmeyecek, silahla karşı koyacaklar önce halife/padişaha bağlanmaya çağrılacaklar, buna uymazlarsa tutuklanacaklardı. Tutuklanarlardan subay olanlar **İstanbul'a** gönderilecekler, erler ve halktan olanlar ise, hükümete bağlı kalacaklarına yemin ettirildikten sonra evlerine gönderileceklerdi (**TİH**, VI, 137.).

Kuvayinzibatiyenin "54" subay ve "790" erden oluşan ilk alayı Ahmet Anzavur'a yardım için 8 Mayıs 1920'de **İzmit-Sapanca** yöresine gelmişti. Fakat komutan Süleyman Şefik, artık "paşa"lığa yükseltilmiş olan Anzavur'la konuşmasında onun hakaretine uğramış ve görevini bırakıp ayrılmıştı. Bu kez onun yerine Yarb. Senai atanmış, Kolordu Komutanlığına da Tümgnl. Suphi getirilmişti.

İnsan ve silah sayısının çokluğuna karşın eğitim ve disiplinden yoksun olan **Kuvayinzibatiye** beklenen görevi yerine getirememiş, uzun süre hareketsiz kalmıştı. A. F. Cebesoy komutasındaki birlikler 23 Mayıs 1920'de harekete geçip **Sapanca** ve **Adapazarı'nı** Anzavur kuvvetlerinden geri almıştı. Bu arada **Kuvayinzibatiyeden** de bazı subay ve erle bir kısım silah ele geçirilmişti. Bundan birkaç gün sonra saldırıya geçen **Kuvayinzibatiye**, büyük bir çatışmaya girişmeksizin geri çekilip İstanbul'a dönmüştü (**TİH**, VI, 128 vd.). Bunda boş yere kardeş kanı dökülmesini istemeyen Suphi Paşanın A. F. Cebesoy ile gizlice ilişki kurmasının da payı olmuştu (Cebesoy, I, 403). Bu durumda D. Ferit, **Kuvayinzibatiye**yi dağıtmaktan başka bir şey yapamamıştı. Onunla birlikte **Anadolu Olağanüstü Genel Müfettişliği** örgütü de ortadan kaldırılmıştı.

2) KUVAYİMİLLİYE ÖNDERLERİNİN İDAM CEZASINA ÇARPTIRILMALARI

Damat Ferit hükümeti, **Kuvayinzibatiye**yi oluştururken Anadolu

İsyannın elebaşları olarak suçladığı Mustafa Kemal ve onunla birlikte çalışan bazı öncüler hakkında dava açılma yoluna da gitmişti. İlk aşamada sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanmaları istenenler özenle seçilmişti. Çünkü M. Kemal dışında, A. F. Cebesoy, Kara Vasıf, Hakkı Be-
hiç, Bekir Sami ve Alfred Rüstem gibi başından beri Anadolu direnişinin içinde bulunanların yanında, Dr. Adnan Adıvar, Halide Edip, İsmet İnönü, Celalettin Ârif, Hamdullah Suphi ve Fevzi Çakmak gibi **İstanbul**'un işgalinden sonra **Ankara**'ya geçenler, hatta özel bir amaçla yola çıkmış-
ken yeni açılan BMM'ye katılan Y. Kemal Tengirşenk ve Rıza Nur da sıkıyönetim mahkemesine verilmişlerdi.

Kuvayimillîye önderleri hakkındaki dava, katı tutumu dolayısıyla **Nemrut** sanı ile tanınan Tümgnl. Süleymaniyeli Kürt Mustafa'nın baş-
kanlığını yaptığı "1" numaralı mahkemede açılmıştı. Davalıların hepsi de **Ankara**'da bulunduklarından, mahkeme "3" grup halinde onların yokluğunda sürdürülmüş ve kısa zamanda sonuçlanmıştı. 1 Mayıs 1920'de açıklanan ilk karara göre M. Kemal, Kara Vasıf, A. F. Cebesoy, A. Rüstem, Dr. Adnan Adıvar ve Halide Edip idam cezasına çarptırılmış-
lardı.

İdam hükmü, askerî ceza yasasına değil de. olağan ceza yasasının 45. ve 55. maddelerine dayandırılmıştı. Söz konusu kişilerin "fitne ve fesat" çıkardıkları, Anayasaya aykırı olarak para ve asker topladıkları, kendilerine uymayanları cezalandırdıkları öne sürülmüştü. Kararda mahkûm edilenlerin her türlü rütbe ve nişanlarla resmi sanlarının kaldırılması da öngörülmüştü.

Ancak, Nemrut Mustafa divanının verdiği kararın geçerlilik kazan-
ması için, padişah tarafından onaylanması gerekiyordu. İş bu aşamaya geldiğinde Damat Ferit'in hemen saraya başvurmadığı, kararın yankı-
larını ve **Ankara**'daki gelişmeleri beklediği anlaşılmaktadır. Büyük Millet Meclisinin bu karara tepki gösterip **Vatana Hıyanet** yasasını kabul et-
mesinden sonra idam hükümleri padişahın onayına sunulmuştu. 16 Mayısta Harbiye Bakanlığından sadarete gönderilen dosya, oradan sara-
ya ulaştırılmış ve Vahidettin de bir hafta sonra, 24 Mayıs 1920'de bun-
ları koşullu olarak onaylamıştı. Padişah, suçluların yakalandıklarında yeniden yargılanmalarının gerektiğini düşünmüştü. Bu nedenle, "gıya-
ben verilen hüküm ve kararı, sanıklar ele geçirildiklerinde tekrar yargı-
lanmak üzere" kaydım koyarak onaylamıştı (Bkz. Ek. 3).

Padişahın idam kararlarına koyduğu bu çekince, değişik biçimlerde yorumlanabilir. Her ne yönde değerlendirilirse değerlendirilsin, Vahidet-
tin'in, aralarında Halide Edip gibi para ve asker toplama türünden suç-
larla doğrudan ilgisi bulunmayan bir kadını da kapsayan "idam" kararı-
nı ağır bulduğu ya da bu kararı bir koz olarak kullanıp M. Kemal ve ar-
kadaşlarının **İstanbul**'a dönmelerini sağlamaya çalıştığı söylenebilir.

Nemrut Mustafa mahkemesi, padişahın ilk kararları onayladığı 24 Mayısta Fevzi Çakmak hakkında da idam kararı vermişti. 29 Mayısta da

İ. İnönü, B. Sami, Y. K. Tengirşenk, Rıza Nur, Hakkı Behiç ve Hamdul-
lah Suphi Tanrıöver hakkındaki idam hükümleri açıklanmıştı.

Sıkıyönetim mahkemesi söz konusu davalarda henüz hiçbir karar vermemişken, **Peyam-ı Sabah** ve **Alemdar** gibi gazeteler "idam"lardan söz etmeye başlamışlardı. Ali Kemal, 25 Nisan günkü **Peyam**'da "M. Kemal haydudu" ile K. Karabekir, A. F. Cebesoy ve B. Sami gibi "çete reisleri"nin, İttihatçılardan daha adi, daha kötü oldukları için "cezalarını da daha evvel bulacakları"nı söylemişti. Mahkeme kararı onay için saraya gönderilmeden önce, 13 Mayıs'ta, **Peyam** ve **Alemdar**, "M. Kemal ve hempalarının idam kararını" sevinçle duyurmuşlardı.

C) TBMM'NİN VE HÜKÜMETİNİN İÇ GÜVENLİĞİ SAĞLAMAK İÇİN ALDIĞI ÖNLEMLER

Damat Ferit hükümetinin Kuvayimilliyeyi ortadan kaldırmak amacıyla giriştiği kovuşturmadan fetvaya ve kuvvet göndermeye kadar varan mücadelesine karşılık, Ankara'daki Ulusal Meclis ve onun hükümeti de iç güvenliği sağlamak, etkinliğini sürdürebilmek için bazı önlemler alma gereğini duymuştu. Fetvaya fetva ile yanıt verme dışında alınan önlemler şöyle sıralanabilir: **Vatana Hıyanet Yasasının** çıkartılması; asker kaçaklarının önlenmesi; **İstiklal Mahkemelerinin** kurulması; öğüt kurulları oluşturulması; Anadolu'ya giriş çıkışların ve haberleşmelerin denetlenmesi.

1) VATANA HIYANET (HIYANET-İ VATANİYE) YASASI (29 Nisan 1920)

Büyük Millet Meclisinin açıldığı dönemde değişik nedenlerle başlayan askerden kaçma ve ayaklanmaların önü alınmış değildi. O zamana kadar bu gibi olayları önlemek ve asayışı sağlayabilmek için **Müdafaa-i Hukuk** örgütleri ile **Kuvayimilliyeye** ve askeri birlik komutanları kendi güçlerine göre bazı önlemlere başvurmuşlardı. **Alaşehir Kongresinde** bu amaçla bir ceza yönetmeliği de düzenlenmişti. M. Kemal de **Temsilciler Kurulu** adına 17 Mart 1920 günlü bir genelge ile "Vatanın çıkarlarına aykırı davrananların ve memleketin huzur ve düzenini bozanların din ve millet farkı gözetmeksizin şiddetle cezalandırılmalarını" istemişti. Ancak uygulamada çok farklı cezalar verildiği için bunları yasal bir dayanağa kavuşturmak ve kişisel yargılardan kurtarmak gerekiyordu. Öte yandan 1914 tarihli **Esrar-ı Askeriyeyi İfşa ve Casusluk ve Hıyanet-i Harbiye Hakkındaki** (askeri gizliliği açıklama, casusluk ve savaş hainliğine ilişkin) yasa, Osmanlı yönetimine karşıt olanları suçlu saydığından uygulanamaz olmuştu. Bu nedenlerle TBMM hükümeti açısından

düzenlenmiş, onun otoritesini egemen kılabacak, içte de güvenliği sağlayacak, askerden kaçmaları önleyecek bir yasa zorunluluğu doğmuştu.

BMM'nin açılışından "2" gün sonra 25 Nisanda Mehmet Şükrü Bey, başkanlığa "Milli Meclisin kararları aleyhinde bulunanların ya da bunlara uymayanların **vatan haini** sayılmaları ve bu gibilerin vatana ihanet suçuyla yargılanmalarını" isteyen bir önerge vermişti. Kimi milletvekillerinin yürürlükteki yasalarla yetinilmesi yolundaki itirazlarına karşın, söz konusu önerge, 29 Nisanda **Hiyanet-i Vataniye Kanunu** haline dönüştürülerek kabul edilmişti.

Yasanın ilk maddesinde kimlerin vatan haini sayılacağı belirtilmişti. Buna göre, "Büyük Millet Meclisinin yasallığına karşı ayaklanmaya yönelik sözle, yazıyla ya da doğrudan doğruya bilerek karşı çıkan, ya da fesat hareketlerine girişen veya yayında bulunan kişiler" **vatan haini** sayılacaklardı. Yasa bu gibilere verilecek cezayı da **idam** olarak saptamıştı. Ancak bu ceza, "2" ayrı biçimde verilebilecekti. Doğrudan doğruya bu suçu işleyenler asılarak idam edileceklerdi. Suça dolaylı olarak katılanlar ise, Ceza Yasasının 45. maddesine dayanılarak cezalandırılacaktı. Vatan hainliği suçunu destekleyen ya da kışkırtanlar da aynı cezayı göreceklardı.

Yasa yürürlüğe girdikten sonra, 13 Mayısta bazı milletvekilleri Damat Ferit'in **vatan haini** ilan edilip yargılanmasını içeren bir önerge vermişlerdi. Adalet Komisyonunca da uygun görülen bu önerge, Meclisin 19 Mayıs günkü toplantısında oylanıp kabul edilmişti.

Vatana Hiyanet Yasası, saltanatın kaldırılışından sonra ve Şeyh Sait ayaklanması sırasında iki kez değiştirilmişti. İlk değişiklikte "saltanatın kaldırılmasına karşı çıkma" **vatan hainliği** sayılmıştı. İkincisinde ise, dini veya kutsal şeyleri siyasal emeller için kullanma ve bu amaçla örgüt kurma da, birinci maddenin kapsamı içine alınmıştı. Dış ve iç savaşın bütün şiddetiyle sürdüğü en bunalımlı günlerde çıkartılan bu yasa, uzun yıllar yürürlükte kalmıştı. Onun, "sanıkların tutuklanması zorunluluğu" getiren 5. maddesi 1964'te Anayasa Mahkemesince iptal edilmişti. Yasanın tümü ise, "Terörle Mücadele Yasası" adı verilen 2713 sayılı yasanın 1991 Nisanında kabulüyle yürürlükten kaldırılmıştır.

2) ASKERLİKTE Kİ KAÇIŞLARIN ÖNLENMESİ

Silah altına çağrıldıkları halde gelmeyen ya da ordudan kimi kez silahlarıyla birlikte kaçanlar için de etkin önlemler alınması gerekiyordu. Dr. Tefik Rüşdü Aras ile Mustafa Necati 18 Ağustos 1920'de bunu önlemek amacıyla "**Telkin ve Tedhiş**" (uyarma ve yıldırma) adını verdikleri bir yasa önermişlerdi. Ancak kaçakların evlerinin yakılmasını, kendilerinin de idamlarını öngören ağır hükümler içerdiği için bu öneri, Meclisce

kabul edilmemişti. Bunun üzerine Milli Savunma Bakanlığınca hazırlanan bir tasarı uzun tartışmalardan sonra 11 Eylül 1920'de kabul edilerek yasalasmıştı. **Firariler Hakkında Kanun** adını taşıyan bu yasa, asker kaçakları, onlara yardım edenler, ya da görevlerini yerine getirmeyenler için özel mahkemeler kurulmasını öngörüyordu. Böylece söz konusu yasa aynı zamanda **İstiklal Mahkemelerinin** de kuruluş yasası niteliğini taşıyordu.

3) İSTİKLAL MAHKEMELERİ

Asker kaçaklarını yargılayacak özel mahkemelerde Büyük Millet Meclisi üyelerinin görev almaları öngörülmüş ve adına **İstiklal Mahkemesi** denilmişti. "21" sayılı yasaya göre bu mahkemelerin "3" üyesi bulunacaktı ve bunlar Mecliste salt çoğunlukla seçileceklerdi. Üyeler kendi aralarından birini Başkan seçeceklerdi. Yasanın 1. maddesinde kimlerin **İstiklal Mahkemesinde** yargılanacakları şöyle belirtilmişti:

"Eylemli (muvazzaı) ve gönü ile askerlik hizmetine girip de firar edenler veya her ne biçimde olursa olsun firara neden olanlar ve kaçanları yakalama, bir yere gönderme içinde kayıtsızlık gösterenler ve kaçanları saklayan, giydirenler hakkında, sivil ve askeri yasalarda bulunan hükümler ve gerektiğinde bunların dışında ceza kararlarına bağımsızca hükmetmek ve bunları uygulamak..."

Asker kaçaklarına ilişkin her türlü davalar bu özel mahkemeye verilirken ona çok geniş yetkiler de tanınmıştı. Yürürlükteki ceza yasalarının içerdiği hükümler dışında, İstiklal Mahkemeleri kendi inançlarına göre daha başka kararlar da alabilecek ve bunları da uygulayabileceklerdi. Çünkü yasanın "4." maddesi bu mahkemelerin verecekleri kararların kesin olduğunu da belirtmiş ve bütün devlet güçlerini o kararları uygulamakla yükümlü kılmişti. Mahkemelerin sayısı ve görev alanları, bakanlar kurulunun önerisi üzerine gene BMM'ce saptanacaktı.

Ergun Aybars'ın **İstiklal Mahkemelerine** ilişkin incelemesinde belirtildiği gibi **Anadolu İhtilalinin** yaşandığı dönemde çıkartılan bu yasa da 29 Ekim 1793'te kurulmuş olan Fransız **İhtilal Mahkemelerinden** esinlenilmişti.

Yasanın kabul edilmesinden sonra "8" ayrı yerde mahkeme kurulması kararlaştırılmıştı: **Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Pozantı, Diyarbakır**. Bu arada mahkemelerin görevlerine ilişkin 1. maddeye eklenen bir bent ile **Vatan Hainliği Yasası** kapsamına giren davaların da bu mahkemelerde görülmesi kabul edilmiştir. Denilebilir ki, böylece **İstiklal Mahkemeleri**, salt asker firarlarıyla ilgilenen bir kuruluş olmaktan çıkıp bir **İhtilal Mahkemesi** niteliği kazanmıştır. Eklenen bent şu hükümleri içeriyordu:

"Komutanların askeri rütbeler arasında itaat ve disiplin sağlanması-

na dayanan hakları ve yetkileri saklı kalmak üzere, vatanın ve hâlfeliğin kurtuluşu ve bağımsızlığı için mücadele eden Büyük Millet Meclisinin çalışmasına ve amacına aykırı olarak düşman amaç ve çıkarlarını güçlendirmeye yönelik örgüt kuranlar, kışkırtmada bulunanlar ve kargaşalık yaratanlar ve memleketin maddi ve manevi güçlerini her ne biçimde olursa olsun bozup yıkmaya çalışanlar ve düşman hesabına askeri ve siyasi casusluk edenlerle, 29 Nisan 1920 tarihli Vatana İhanet yasasının kapsadığı hükümlerden dolayı tutuklu bulunanların yargılanmaları ve hükümlerin uygulanması yetkisi İstiklal Mahkemelerinin kurulduğu bölgelerde adı geçen mahkemelere verilmiştir."

Ankara İstiklal Mahkemesi, ilk önce Damat Ferit'i vatana ihanet suçuyla yargılamaya başlamıştı. Sonunda onunla birlikte Hadi Paşa, Rıza Tevfik ve Reşat Halis, **Sevr** Antlaşmasını imzaladıkları, milleti bölüp cinayetlere yol açtıkları için yokluklarında idama mahkûm edilmişlerdi.

İstiklal Mahkemeleri yurt ölçüsünde 17 Şubat 1921'e kadar çalışmıştır. O tarihte Ankara Mahkemesi dışındakilerin görevlerine son verilmişti. Bu arada **İstiklal Mehakimi** (Mahkemeleri) adlı yasa ile görevleri yeniden düzenlenmişti. Buna göre söz konusu mahkemeler, asker kaçakları ve kaçaklara yardım edenle, vatana hiyanet yasasının suç saydığı eylemleri yapanlar, casusluk yapanlar, siyasal amaçlı suikastte bulunanlar, asker allelerine tecavüz edenler ve seferberlikte taşıt aracı komisyonlarında görevlerini kötüye kullanan, rüşvet alan veya devlet parasını kötüye kullanan görevlilere ilişkin davalara bakacaklardı. Ayrıca bu değişiklikte mahkemelerin vereceği idam kararlarının TBMM'ce onaylanması koşulu da getirilmişti.

Kurtuluş Savaşı boyunca etkinliklerini sürdüren İstiklal Mahkemelerinde görülen davaların en önemlisi Çerkez Ethem ve **Yeşilordu** davası olmuştu. Savaştan sonraki yıllarda ise 1925 Şeyh Said ayaklanması ve 1926 **İzmir Suikasti** davaları da bu mahkemelerde karara bağlanmıştı. İstiklal Mahkemeleri yasasında iki kez daha değişiklik yapılmış ve 1949'da da tümüyle yürürlükten kaldırılmıştır.

4) ÖĞÜT KURULLARI

BMM'nin açılışından önce **Düzce**'de başlayan ayaklanma hızla gelişmiş ve **Beypazarı**, **Nallıhan** yöresine kadar yayılmıştı. **Ankara**'yı da tehdit eden ayaklanmacılara karşı askeri birlikler harekete geçirilirken, seriata uyduklarını sanarak ayaklanmaya katılanları aydınlatmak için bölgeye bir Öğüt Kurulu (nasihat heyeti) gönderilmesi de yararlı görülmüştü. Yapılan görüşmeler sonunda da söz konusu kurulun **Ankara**'ya gelmiş olan milletvekillerinden oluşturulması kararlaştırılmıştı. M. Kemal Trabzon'dan seçilen Bnb. Husrev Gerede'yi başkan olarak seçmiş, onun dışında "2" Bolu Milletvekili Şükrü Gülez ve Dr. M. Fuat Umay ile Rize Milletvekili Osman Özgen de kurulda görev almışlardı.

Öğüt Kuruluna verilen başlıca görev, halkı uyarıp aydınlatarak Millet Meclisi adına kazanmak ve bölgede ulusal örgütlemeyi sağlamak idi. Kurul, 21 Nisan 1921'de Ankara'dan yola çıkmış, 23 Nisanda **Gerede** önlerine varmıştı. Bu sırada atılan topları BMM'nin açılış törenine bağlayan kurul üyeleri kente biraz daha yaklaştıklarında yayılım ateşine tutulmuşlardı. Bu yüzden **Gerede**'den uzaklaşmaya çalışmışlar, ancak pusuya düşürülerek tutsak alınmışlardı. Sırtından yaralanan H. Gerede ve arkadaşları Gerede'ye götürülüp hapsedilmişler, bir süre sonra da güven altında bulunsunlar diye zincire bağlanıp **Düzce**'ye yollanmışlardı. Öğüt Kurulu üyeleri ancak 26 Mayısta **Düzce**'ye girip ayaklanmanın elebaşlarından Sefer'i hükümet konağı önünde astıran Çerkez Ethem tarafından kurtarılmışlardı (Günay Çağlar, "Husrev Bey Heyet-i Nasihası", **Atatürk Yolu**, II, Sa. 5, s. 85 vd.).

Düzce ayaklanması dışında 1921 Martında başlayan **Koçgiri** Aşireti ayaklanması sırasında da **Öğüt Kurulu** ya da öğütçüden yararlanılmak istenmişti. Danıştay eski üyelerinden Şefik Bey, **Zara**'ya öğütçü olarak gönderilmiş, ama bundan da olumlu sonuç alınamamıştı.

5) ANADOLU'YA GİRİŞ ÇIKIŞLARIN VE HABERLEŞMELERİN DENETLENMESİ

Anlaşma Devletleri çevrelerinden başlayarak değişik amaçlarla kurulan örgütlerden bir kısmı **Kuvayimillîye** aleyhine çalıştıklarından ülke içerisine giriş ve çıkışlarla haberleşmeleri denetlemek büyük bir önem taşıyordu. Özellikle **İstanbul**'un işgalinden sonra Anadolu'ya geçişler artarken, bazı ajanlar da bundan yararlanıp ülke içine dağılmaya başlamışlardı. Örneğin **İngiliz Muhipler** derneği, **Karakol** derneğinin mühür ve belgelerini kullanarak casus olduğu sonradan anlaşılan Mustafa Sagır adlı birini Anadolu'ya geçirmişti. **Teâlî-i İslam** örgütü de adamlarını sahte kimliklerle Anadolu'ya sokmaya çalışıyordu.

Bunları önleyebilmek için denetleyici bazı kuruluşlar oluşturulmuştu. Bunların başlıcaları **Askeri Polis**, **Hat Komiserlikleri** ve **Sansür Kuruludur**. Kısaca "P" örgütü diye anılan **Askeri Polis**, düşmanın casusluk faaliyetlerini önlemek ve karşı önlemler almak, aynı zamanda haberalma işlemlerini yürütmek amacıyla Genelkuruma bağlı olarak oluşturulmuştu. **Askeri Sansür Müdürlükleri** ise, Kuvayimillîye aleyhindeki yayınları Anadolu'ya sokmamak ve haberleşmeleri denetlemekle görevlendirilmişlerdi.

Ç) KUVAYİMİLLİYEYE KARŞI AYAKLANMALAR

"İç savaş", değişik nedenlerle Kuvayimillîyeye karşı patlak veren

ayaklanmalarla başlamıştı. Millîcilerin şeriat düşmanı asiler diye suçlanmalarıyla da giderek şiddetlenmişti. Bu çerçevede ilk ayaklanma, Anlaşma Devletleri işgallerinin yaygınlaştığı ve **İzmir** üzerinde pazarlıkların sürdüğü 1919 Mayıs'ında başgöstermişti. Güneydoğu'daki aşiret başkanlarından biri olan Ali Batı'nın **Mardin-Nusaybin** yöresine egemen olmak için giriştiği hareket, iç savaş dizisinin ilkinin oluşturmuştu. Bu iç savaş 1921 sonlarına kadar zaman zaman büyük bunalımlar ve sarsıntılar yaratarak sürmüştü. Genelkurmay Harp Tarihi (ATASE) dairince yayımlanan **Türk İstiklal Harbi** dizisinde (VI. cilt), bu süre içerisinde **Pontus olayları** ile birlikte başlıca "24" ayaklanmanın saptanmış olması, içindeki mücadelenin ne denli yaygın, sürekli ve tehlikeli olduğunu göstermektedir.

Bu çizelgede yer alan Ali Galip, Şeyh Eşref olayları ile Anzavur ve **Bozkır** ayaklanmaları hakkında gereken bilgileri önceki bölümlerde vermeye çalışmıştık. Demirci Mehmet ve Çerkez Ethem olaylarını da Batı Cephesindeki savaşlar çerçevesinde ele almak daha uygun olacaktır. İç savaşın bunlar dışındaki ayaklanmalarını da gruplaştırarak şöyle özetleyebiliriz:

1) DÜZCE AYAKLANMALARI (13 Nisan-23 Eylül 1920)

Düzce yöresinde başgösteren ayaklanmalar, hilafetin ve şeriatın savunulmasına dayandırılmakla birlikte, **Çerkezlik** davası güdülen bir içerik de taşıyordu. 13 Nisan 1920'de başlayan ilk ayaklanma 31 Mayıs'ta bastırılmışsa da "1,5" ay sonra 19 Temmuz'da yeniden patlak vermişti. Bu nedenle "5" ay "10" gün süren ve **Kuvayîinzibatîyenin** desteğiyle de **Ankara** yakınlarına kadar yayılan bu ayaklanma, Birinci ve İkinci Düzce Ayaklanmaları olarak adlandırılmıştır.

Ayaklanma, **Ömer efendi** köyünde toplanan silahlı Abaza ve Çerkezlerin **Düzce** yakınındaki güvenlik birliği karargâhına baskın yapmaları ile başlamıştı. Birlik komutanını tutsak alan ayaklanmacılar **Düzce**'ye girerek yönetimi ellerine almışlardı. Öncülerden Berzek Sefer kaymakamlığı üstlenmiş, emekli Bnb. Maan Ali de jandarma komutanı atanmıştı. Ayaklanma çok süratle yayılmıştı. **Beypazarı**'nda bazı kimseler "Padişah nerede ise biz de oradayız" diye ayaklanmışlar, 18 Nisanda da **Bolu** ayaklanmacıların eline geçmişti. Çok geçmeden Hendek, Adapazarı, hatta Safranbolu "Müslümanlık" gayreti ile ya da "padişah yanlısı" olduklarını göstermek amacıyla ayaklanmacılar safına katılmıştı.

Gittikçe büyüyen tehlike karşısında yeni oluşturulan BMM geçici yürütme kurulu, ayaklanma bölgesine askeri birlikler gönderirken halkı uyarmak için de Öğüt Kurulları yollanmasını yararlı bulmuştu. Ama gerek **Ankara**'dan gönderilen Husrev Gerede kurulundan, gerekse **Adapazarı**'ndan gönderilen Sait ve Kâzım Beylerden oluşan kuruldan

olumlu hiçbir sonuç alınamamıştı. Gerede kurulu tutuklanırken Sait ve Kâzım Beyler öldürülmüştü. Bunun üzerine **Geyve**'deki tümenden sonra Çerkez Ethem birliği ile daha başka Kuvayimilliyeye birlikleri bölgeye yollanmış, A. F. Cebesoy ile Refet Bele de ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilmişlerdi.

Böylece ilk aşamada **Beypazarı** ve **Nallıhan** ayaklanmacıların elinden alınmıştı. Ancak Ahmet Anzavur'un da bu sırada **Geyve Boğazında** Kuvayimilliyeye saldırması, **Mudurnu** ve **Gerede**'de ayaklanmacıların direnmelerini artırmıştı. Damat Ferit, Anzavur'un başarılarını yakından izlemek için 20 Mayıs'ta **İzmit**'e gelmişti, ama Anzavur'un attan düşerek bacağıнын kırılması üzerine saldırıdan çekilmesi, ayaklanmacıları da desteksiz bırakmıştı. Çerkez Ethem 23 Mayıs'ta giriştiği hareket sonucunda **Sapanca**, **Adapazarı** ve **Hendek**'i ele geçirdikten sonra **Düzce** üzerine yürümüşü. Düzcililer çok çekindikleri Ç. Ethem yerine kentlerine R. Bele kuvvetlerinin girmesi için bir anlaşma yapmaya çalışmışlar, fakat bunu başaramamışlardı. 26 Mayıs'ta hiç direnme ile karşılaşmadan **Düzce**'ye giren Çerkez Ethem, başta Sefer Bey olmak üzere ayaklanmanın öncülerinden bir çoğunu idam ettirmişti. R. Bele de aynı gün **Bolu**'ya girmiş, 31 Mayıs'ta da **Gerede**'yi ele geçirmişti. Böylece ayaklanma görünüşte sona erdirilmişti.

Ne var ki, **Bolu** ve **Düzce** yöresinde toplanan Kuvayimilliyeye birlikleri, **Yozgat** ayaklanmasını bastırmak için oraya, düzenli orduya mensup kuvvetler de Yunan saldırısını karşılamak amacıyla cepheye gönderilince bundan yararlanan "300" kişilik bir grup, yeniden ayaklanmışlardı (19 Temmuz). İngilizlerden ve İstanbul hükümetinden destek gören ayaklanmacılar, bu kez Kuvayimilliyecilerin Çerkezleri ve Abazaları yok etmeye çalışmakla da suçluyorlardı. Bu propaganda etkili olmuş ve **Düzce**, 8 Ağustosta onların eline geçmişti. Bu durum karşısında bölgeye yeniden kuvvet gönderilmiş, bir ay kadar süren çabalar sonucunda ayaklanma tümüyle bastırılmıştı.

2) YOZGAT AYAKLANMALARI (15 Mayıs - 30 Aralık 1920)

Yozgat yöresinde Kuvayimilliyeye karşı çıkan ayaklanma da **Bozkır**, Anzavur ve **Düzce** ayaklanmalarında olduğu gibi "2" döneme ayrılmaktadır. 15 Mayıs 1920'de başlayan ayaklanma 27 Ağustosta yatışmış görünürken, "10" gün sonra 5 Eylülde yeniden alevlenmiş ve 30 Aralık'a kadar sürmüştür.

Yozgat bölgesinde, Kuvayimilliyeye hareketi başından beri pek olumlu karşılanmamıştı. Çerkez köylerinde hoşnutsuzluk daha da belirgin bir hal almıştı. Onun yanı başında XIX. yüzyıldan bu yana bölgede etkin bir rol oynayan Çapanoğulları ailesinin saltanat yönetiminden ve Hürriyet İtilaftan yana olmaları Kuvayimilliyecilere karşı olumsuz dav-

ranmada büyük rol oynamıştı. Aynı görüşleri paylaşan Mutasarrıf Necip de "Allahtan ve padişahın" ve onların yasalarından başka bir şey tanımadığını belirterek **Temsilciler Kurulunca** istenilen şeyleri yerine getirmemede direnmmişti. Bu yüzden **Ankara'da** toplanacak Meclis için seçim yaptırtmamıştı. Böyle bir Meclisin, padişahın isteklerine ve yürürlükteki yasalara aykırı olduğunu içeren bir protesto telgrafı da gönderilmişti.

Yörede bir ayaklanmanın hazırlığı olduğu anlaşıldığında oraya gönderilen Kılıç Ali, Çapanoğullarını gözetim altına almışsa da Ankara Vali Vekili Yahya Galip bu önlemi kaldırtmıştı. Arkasından Ankara'dan verilen emirle onların tutuklanmasına girişilmişse de bundan haber alan Çapanoğullarından Celal, Edip, Salih ve Halit kaçıp yanlarına adam toplamaya koyulmuşlardı. 13 Haziranda **Sorgun'u** basmışlar ve ertesi günü de **Yozgat'ı** işgal etmişlerdi. Celal, Kılıç Ali'ye gönderdiği mektupta "halife ordusu" diye nitelediği kuvvetleriyle başlıca amacının "M. Kemal ile '7' arkadaşını yakalamak" olduğunu bildirmişti (**TİH**, VI, 147).

Olaya yöredeki Alevilerin de karıştırılmaları tehlikesi belirmişti. Bunun üzerine Refet Bele süratle bölgeye gönderilmiş, arkasından Çerkez Ethem **Ankara'ya** çağrılarak ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilmişti. Emrindeki birlikle 23 Haziranda çarpışarak **Yozgat'a** giren Ç. Ethem, elebaşılarla birlikte **Kuvayimilliyeye** karşı silah kullanan Ermenileri de cezalandırmıştı.

Bölgede sükunet 27 Ağustos'a kadar sağlanmıştı. Ama Yunan saldırısı yeniden kıpırdanmalara olanak vermişti. Akdağmadeni Alayı diye anılan birlikteki kimi askerler, 5/6 Eylül gecesi Kuvayimilliyeye emrinde çalışmayacaklarını söyleyerek alaylarından ayrılmışlardı. Bunun arkasından bazı küçük gruplar da **Zile**, **Erbaa**, **Alaca** ve **Mecitözü** yörelerinde ayaklanmışlardı. Onlara karşı yine Çerkez Ethem'in "İkinci Seyyar Kuvvetleri" gönderilmişti. Ve böylece Yozgat ayaklanması ancak yıl sonunda tümüyle bastırılabilmişti.

3) YENİHAN (YILDIZELİ) AYAKLANMASI

(14 Mayıs-12 Haziran 1920)

Sivas yöresindeki bu ayaklanma **Yozgat** ayaklanmasından bir gün önce başlamıştı. Elebaşları da Erzurumlu Postacı Hüseyin Nazım ile Çerkez Kara Mustafa idi. **Sivas-Yıldızeli** posta ulaşımını üstlenmişken iflas eden Nazım, kovuşturmadan kurtulabilmek için **Yenihan'ın Ka-man** köyüne kaçmış ve orada birtakım adamları başına toplayarak "Halife Ordusu Komutanı" diye ortaya çıkmıştı. Sivas Kongresinde alınan kararların padişahın rızası dışında olduğunu, bu nedenle **İstanbul'dan** gönderilen "Halife Ordusu"nun **Samsun'a** geldiğini, yakında asiler üzerine yürüyeceğini öne sürüyordu. Böylece **Yenihan** yakınında toplanan "800'e yakın bir grup, 14 Mayısta Sivas Valiliğine başvurarak, padişah

ile Kuvayimillîye arasındaki görüş ayrılığının çözülmesini, bu yapılmazsa halife ordusuna katılacaklarını bildirmişlerdi. Ayaklanma kısa sürede **Yıldızeli**'ni ve **Sivas**'ı tehdit edecek biçimde yayılmıştı. Üzerlerine gönderilen bir birlik **Çamlıbel**'de tutsak alınmış, **Zile**, ayaklanmacıların eline geçmişti. Bu nedenle Erzurum'daki XV. Kolordudan da bazı birliklerin bölgeye gönderilmesi gerekmişti. Sonuçta Zile 12 Haziranda ayaklanmacılardan kurtarılmış ve olay bastırılmıştı.

4) KONYA AYAKLANMASI (2 Ekim-22 Kasım 1920)

Konya Valisi Cemal Beyin 1919'da İngilizlere dayanarak **Kuvayimillîye** aleyhine örgütlediği muhalefet, bir yıl sonra yeni bir ayaklanmaya neden olmuştu. Muhallif grupları harekete geçiren kıvılcım ise **Kuvayimillîyenin** bir "isyan" olduğuna ilişkin fetva ve bildiriler olmuştu. Bir bağ evinde bir araya gelen "20" kişilik bir grup padişahın bildirisini ve Dürriade'nin fetvasını okuduktan sonra gereğini yerine getirmek amacıyla etrafa yayılıp adam toplamaya koyulmuşlardı. Cambazzade Mevlud ile Çumralı Kâmil'in öncülük ettiği grup, Anlaşma Devletlerine karşı direnmeye olanak bulunmadığını, bu yolda ısrar edilecek olursa yakında **Konya**'nın da işgal edileceği propagandasını yayarak halkı kışkırtmaya çalışıyorlardı.

Daha Mayıs ayında bazı köylülerin **Konya**'yı basacakları söylentisi yayılmış, bunun üzerine kentte bazı kişiler tutuklanmışsa da M. Kemal'in isteği üzerine serbest bırakılmışlardı. Ancak bu olay bazı tepkilere de yol açmış, **Kuvayimillîye** aleyhindeki propagandalar giderek artmıştı. 23 Eylülde Batı Cephesine gidip bazı incelemelerde bulunan Konya ileri gelenlerinden oluşan bir heyet, **Kuvayimillîyenin** köyleri soyduğunu öne sürmüştü. Dahası, ulusal birliklerin **İstanbul** yolunu kesip ticarete olanak vermediği, bunun da ekonomik sıkıntıya ve iflaslara yol açtığı iddia edilmişti.

İşte bu gelişmelerden sonra evvelce Bozkır ayaklanmasında da etkin rol almış olan Delibaş Mehmet, 2/3 Ekim 1920 gecesi topladığı "500" kişi ile **Çumra**'yı basmıştı. Oradan Konya'ya yönelen ayaklanmacılar fazla bir dirençle karşılaşmadan vilayet konağı ile postaneyi, jandarma okulunu ve askeri liseyi işgal etmişlerdi. Delibaş kendi yandaşlarını Konya'ya vali, polis müdürü ve jandarma komutanı olarak atamıştı. Olay bununla da kalmamış, **Akşehir** ve **Beyşehir** de ayaklanmacıların eline geçmiş ve "bütün **Konya** ve **Isparta** Sancaklarının **Konya**'ya yakın yerleri" onlara katılmıştı.

TBMM hükümeti ayaklanmayı bastırmakla Alb. Refet Bele'yi görevlendirmiş, yakın yerlerdeki birlikler Konya üzerine gönderilmişti. Delibaş Mehmet sıkıştığını görünce, elinde tutsak gibi tuttuğu Vali Haydar Beyi anlaşılmak için aracı diye göndermiş, ancak bundan bir sonuç ala-

mamıştı. **Konya**, 6 Ekimde R. Bele komutasındaki birliklerle geri alınmıştı, ama ayaklanmacılar "3" gün sonra 9/10 Ekimde bu kez **Akseki**'yi işgal etmişlerdi. Oradaki jandarma komutanı ile merkez komutanı da, "İlçe halkı ile birlikte halifenin tarafında yer aldıklarını ve bütün varlıklarıyla savaşacaklarını" bildiren telgraflar çekmişlerdi (**TİH**, VI, 193). Bununla birlikte 16 Ekimde **Bozkır**'a giren Kuvayimilliyeye birlikleri, **Seydişehir** ve **Beyşehir**'den sonra 23 Ekimde **Çiğil**'i de ele geçirince Delibaş Mehmet **Mersin**'e, oradan da **İstanbul**'a kaçmıştı. Ancak bölgede ayaklanmacıların direnişlerinin tümüyle kırılması, "500" kişilik birliğiyle 10 Ekimde **Dinar**'dan hareket eden Demirci Mehmet Efenin **Akseki**'yi geri alıp 22 Kasım'da **İsparta**'ya varmasıyla tamamlanmıştı. Ne var ki bu ayaklanmayı bastırmada yararlığı görülen Demirci Efe de bir süre sonra ayaklanmacılar arasına katılmıştı.

5) KÜRDİSTAN AMAÇLI AYAKLANMALAR

Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak isteyen Anlaşma Devletleri, **Arabistan** Yarımadasında ve **Filistin**'de kurulacak yönetimler dışında, **Büyük Ermenistan** ile "bağımsız" ya da "özerk" **Kürdistan** projeleri ile ortaya çıkmışlardı. Yukarıdaki bölümlerde belirttiğimiz gibi onların bu yoldaki propagandalarının da etkisiyle kimi Kürt aşiretleri, Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalan anlaşmazlıkların dürtüsü içinde bazı örgütler kurmuş ve bağımsız bir Kürdistan için **Paris Barış Konferansı**'na başvurmuşlardı.

Kürtler, barış görüşmelerinde temsilci olarak bir süreden beri **Paris**'te yaşayan eski **İslahat-ı Osmaniye Partisi** başkanı ve İttihatçı Şerif Paşayı seçmişlerdi. Ayrıca ona yardımcı olmak amacıyla bir de heyet yollamışlardı. Şerif Paşa, Kürt isteklerini **Sur le revendication du Peuple Kurde** (Kürt halkının istekleri) adını verdiği bir metinde toplamış ve 22 Mart 1919'da bir nota ile barış konferansına sunmuştu. Bunda Wilson ilkeleri çerçevesinde bağımsız bir Kürt devleti kurulması öngörülmüştü.

Bağımsız bir devlet kurma amacı güden Kürt derneklerinden en etkili olanları **Hevî** ve **Kürdistan Teâlî Cemiyetleri** idi. 27 Temmuz 1912'de kurulmuş olan **Hevî** (Umut), özellikle İstanbul'daki Kürt kökenli öğrencilere yardım etmeye ve onları örgütlemeye çalışmıştı. Bunun için 1913 Haziranında **Rojî Kurd** adlı bir gazete çıkartılmış, bunun adı sonradan **Hetawa Kurd**'a çevrilmişti. Öğrencileri eğitip **Kürdistan**'a göndermeye önem veren dernek, mütareke döneminde **Kürdistan Teâlî Cemiyetinin** denetimi altında etkin bir rol oynamaya başlamıştı. 1919 Temmuzunda yayımlanan bir bildiri de amacın "Kürt ulusunu, Kürt bilgi ve kültürünü geliştirip yükseltmek" olduğu belirtilmişti. Bu çerçevede **Yekbun** adı verilen Türkçe-Kürtçe bir gazete yayımlanmış ve Doğu Anadolu'nun birçok yerinde şube açılmıştı (İ. Göltaş, **KTC**, 64-70).

Ama Kürt ve Kürdistan konusunda en etkin örgüt **Kürdistan Teâlî Cemiyeti** idi. 17 Aralık 1918'de kurulduğu kabul edilen bu dernek, daha ilk hafta içinde **Hürriyet ve İtilaf** Partisi ile bir anlaşma yaparak Osmanlı merkez yönetiminde kendisine büyük bir destek sağlamıştı. Hürriyet ve İtilaftan Konya Mebusu Zeynelâbidin, Karesi Mebusu Vasıf ve Mustafa Sabri ile dernek başkanı Seyyit Abdülkadir ve üyelerden Sait ve Mehmet Ali arasında 22 Aralık 1918'de imzalanan anlaşmada özerk bir Kürdistan kurulması öngörülmüştü:

"Çoğunlukla Kürt kavminin oturduğu memleketter, siyaset yönünden İslam halîfeliğine ve Osmanlı saltanatına bağlı olmak koşuluyla, bütün halkın çoğunluğunca seçilen bir yöneticinin başkanlığı altında özerk bir yönetime sahip olacaktır." (A. Doğan, **Kurtuluş Savaşı ve Sonrası**, 9).

Kürdistan Teâlî Cemiyeti, etkinliklerini her kesime yayabilmek için kendisine bağlı bazı örgütler de oluşturmuştu. 1919 başlarında Kürtler arasında eğitim öğretim ve sanayi yaygınlaştırmak, bu amaçla okullar açmak için **Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti** kurulmuştu. Bedirhanoğulları'ndan başka kimi doğu illeri mebusları ve Dr. Abdullah Cevdet de derneğin kurucuları arasında yer almışlardı. Dernek, Kürtler arasında bir bilinçlenme yaratabilmek için Ahmede Hani'nin ünlü **Mem u Zin** destanını yayımlamıştı. Bundan başka, kadınları da harekete geçirmenin yararlı olacağı düşüncesiyle derneğin kadınlar kolu demek olan **Kürt Kadınları Teâlî Cemiyeti** oluşturulmuştu.

Kürdistan Teâlî Cemiyeti, 1919 Mayıs'ında toplanan **Saltanat Şûrasına** çağırılmıştı. Ama İstanbul hükümeti, özerklik yerine giderek bağımsızlık peşinde koşan derneğin çalışmalarından rahatsızlık duymaya başlamıştı. 18 Haziran 1919 günkü kabine toplantısında derneğin "yasalara uyması", yani siyasetle uğraşmaması gerektiği üzerinde durulmuştu. Bunu sağlamak için bölgeye bir heyet gönderilmesi de uygun görülmüş ve Şeyhülislam Haydarizade İbrahim ile Abuk Ahmet ve Bahriye Bakanı Avni Paşalardan oluşan bir kurul seçilmişti (Tunaya, **TSP**, II, 192). Derneğin Damat Ferit hükümetine karşıt olan gruplar arasına katılması üzerine de, 10 Temmuzda hükümet ve dernek temsilcileri arasında bir toplantı düzenlenmişti. Hükümet adına toplantıya Haydarizade ile Abuk Ahmet, dernek adına da başkan Abdülkadir ile Emin Ali, Mevlanzade Rıfat, Yzb. Emin ve Bnb. Avni katılmışlardı. Dernek üyeleri **Kürdistan** denen bölgeden Ermenilere toprak verilmesinden yakınmışlar ve özerk bir Kürdistan kurulmasını önermişlerdi. Bu istek hükümet temsilcilerince kabul görmezken bölgeye Kürt vali ve memurlar gönderilmesi kararlaştırılmıştı. (İ. Göltaş, **KTC**, 109 vd.).

Öte yandan İngilizlerin Kürtçülük hareketini kışkırtmaları ve bağımsız bir Ermenistan'ın yanında bağımsız bir Kürdistan kurulması girişimlerinin güç kazanması, Mustafa Kemal'in ve **Temsilciler Kurulunun** da dikkatlerini bu sorun üzerine çevirmelerine neden olmuştu.

İşte Kürtçülük ve Kürdistan alanındaki bu çalışmalar, kimi Kürt gruplarını gene İngilizlerin etkisiyle **Sivas Kongresini** basmaya yönelik

Ali Galip olayı içinde yer almaya sürüklenmişti. Ama bu yolda doğrudan ilk girişim Ali Batı'dan gelmişti.

Ayaklanmalar dârisinde ilk sırayı alan Ali Batı olayı, yukarıda değin-
diğimiz gibi henüz **Kuvayimilliyenin** oluşmadığı sırada başlamıştı, ama **Erzurum Kongresinden** sonra **Temsilciler Kurulunun** ulusal direnişi örgütlemeye çalıştığı günlerde bastırılmıştı. Bir aşiret başkanı olan Ali Batı, Mardin yöresinin yönetiminin padişah tarafından kendisine bırakıldığı iddiasıyla 11 Mayıs 1919'da ayaklanmıştı. İngilizlerden de yardım isteyerek **Nusaybin'i** basmıştı. Böylece kendi yönetiminde bağımsız ya da özerk bir bölgeye egemen olmak istemişti. Ancak uzun süren bir izlemeden sonra 18 Ağustos'taki bir çarpışmada öldürülmüştü (**TİH**, VI, 40 vd.).

a) **Cemil Çeto Olayı** (20 Mayıs-7 Haziran 1920): Bağımsız ya da özerk Kürdistan kurma fikri bütün Kürt aşiretlerince benimsenmiş değildi. Bu konuda aralarında büyük görüş ayrılıkları bulunuyordu. Özellikle Paris Barış Konferansında Kürtlerin temsilcisi durumunda bulunan Şerif Paşanın Ermenilerle yaptığı bir anlaşma, yeni gelişmelere ve dalgalanmalara yol açmıştı. Anlaşma, Şerif Paşa ile Ermeni temsilcisi Bogos Nubar ve Ermenistan Cumhuriyeti delegeleri Başkan Vekili H. Ohancanyan'ın ortak imzaları ile Paris Barış Konferansına sunulan bir mektup biçiminde düzenlenmişti. Bunda Ermenilerin ve Kürtlerin her ikisinin de aynı soydan, Âri kavminden geldikleri, çıkarlarının ortak olduğu ve kendi bağımsızlıklarını elde etmek amacı güttükleri belirtiliyordu. Böylece Osmanlı yönetiminden ve "İttihat ve Terakki komitesinin resmi ya da resmi olmayan kabinelerinin boyunduruğundan kurtulmak" istedikleri açıklanıyordu. İki toplum arasında toprak konusundaki anlaşmazlıkların çözümü ise konferansa bırakılıyordu (Metin: İ. Göldaş, **Kürdistan Teâli Cemiyeti**, 268).

Acılarla dolu kanlı olayların yaşandığı Ermenilerle yapılan bu anlaşma, Osmanlı kamuoyunda ve Mebuslar Meclisinde sert eleştirilere neden olmuştu. Anlaşmayı olumlu bulduğunu söyleyen **Kürdistan Teâli Cemiyeti** Başkanı Seyyit Abdülkadir'in Âyan Meclisi üyeliğinden düşürülmesi için harekete geçilmişti (Tunaya, **TSP**, II, 194 vd.). Söz konusu anlaşma, dernek üyeleri arasında da görüş ayrılıkları doğurmuştu. Öyleki Said-ı Nursi bile, Kürt şehitlerinin henüz kanları kurumadan yapılan bu anlaşmanın İslamiyetin zararına olduğunu öne sürmüştü.

Paris'te Kürdistan sorunu yeni bir aşamaya girerken 1920 Mayıs'ında Diyarbakır yöresindeki Hıranlı Aşireti başkanı Hüseyin Paşa, **Kürdistan Teâli Cemiyetinin** bir bildirisini dağıtmaya başlamıştı. Bunda, Anlaşma Devletlerinin çok yakında **Kuvayimilliyeyi** dağıtacağı, bölgede bir **Kürdistan** kurulacağı belirtiliyor ve Kürtlerden silahlanıp hazır beklemeleri isteniyordu. Bu ortam içerisinde Bahtiyar Aşireti Başkanı Cemil Çeto da **Garzan** yöresine egemen olmak umuduyla harekete geçmişti. Bir süre kendi başına buyruk olarak davranan Çeto, Diyarbakır'daki

Kolordunun aldığı önlemler karşısında fazla dayanamamış ve 7 Haziran'da "4" oğlu ile birlikte teslim olmuştur.

b) **Milli Aşireti Ayaklanması** (1 Haziran-8 Eylül 1920): Özerk ya da bağımsız Kürdistan projesini destekleyenlerin başında **Milli Aşireti** geliyordu. Fransızların **Urfa'yı** ele geçirmek istemesi üzerine yörede şiddetlenen savaştan yararlanan aşiret başkanları Mahmut, İsmail, Halil, Abdurrahman ve Bahur, **Siverek'i** ele geçirmeye kalkmışlardı. Ancak kendilerini izleyen V. Tümen birliklerince sıkıştırılınca 19 Haziranda **Suriye'ye** kaçmışlardı. Bununla birlikte "3.000 atlı, develi ve 1.000 kadar piyade"den oluşan bir kuvvetle 24 Ağustosta geriye dönmüşler, **Viranşehir'i** işgal etmişlerdi. Ardından, Büyük Milet Meclisine karşı hareket ettiklerini ve **"Dersim ve Elazığ'a** kadar bu bölgedeki bütün aşiretlerin başı olmak" istediklerini ilan etmişlerdi. Buna karşılık **Dersim'deki İzoli Aşireti**, BMM Başkanlığına gönderdikleri mektupta Türkleri "din ve kan kardeşi" kabul ettiklerini ve onlarla alın yazılarını birleştirmeye andıctıklarını belirtmişler, "İngiliz ve Fransız parasıyla" araya sokulmak istenen bozgunculuğu kırmaya kararlı olduklarını da eklemişlerdi. Böylece yöredeki aşiretlerden bir kısmından destek görmeyen **Milli Aşiretinden** ayaklanmacılar kolayca yenilmiş, kurtulmak için **Suriye'ye** sığınmışlardı.

Sonuç vermeyen bu girişimlerden sonra da İngiltere, **Kuvayimilliyeyi** iç savaşlarla çökertebilmek için Kürtçülük hareketini kışkırtma siyasasını sürdürmüştü. Buna karşılık **Sivas'tan** başlanarak Temsilciler Kurulu Türk/Kürt ayrımı yapmaksızın mütareke sınırları içindeki Müslüman çoğunluğun bütünlüğünü kabul ediyordu. **Amasya'da** Salih Paşa ile yapılan görüşmelerde şu önemli karara varılmıştı:

"Osmanlı devletinin tasarlanan ve kabul edilen sınırları Türklerin ve Kürtlerin oturduğu araziye kapsadığı ve Kürtlerin Osmanlı topluluğundan ayrılmasına olanak bulunmadığı açıklandıktan sonra, bu sınırın en alt düzeyde bir istek olmak üzere sağlanmasına çalışılması gerektiği taraflarca kabul edildi" (**HTK**, 25 vd.).

Mütareke sınırları içindeki toprakların birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğu ilkesini savunan M. Kemal de bağımsız **Kürdistan** girişimlerine daima karşı çıkmış ve bunu önleyebilmek için Türklerle Kürtlerin **"öz kardeş"** oldukları görüşünü savunmuştu. Hatta **Ulusal Ant** taslağında da bu kardeşliğin belirtilmesini istemiş, ancak Mebuslar Meclisinde bunu içeren tümceye yer verilmemişti.

Öte yandan **Kürdistan** sorununu daima canlı tutmaya çalışan İngilizler olayların akışına göre "4" değişik öneri üzerinde durmuşlardı: Kürtlere sınırları belli bağımsız bir ülke verilmesi; İngiliz mandası altında özerklik tanınması; Kürdistan denen bölgeyi ikiye ayırıp bir bölümünün Kürtlere bırakılması; Araplara ve Ermenilere verilmek istenen hakların Kürtlere de tanınması (Sonyel, **DP**, 26 vd.).

Kürdistan sorunu 1920 Martında **Londra**'da ve arkasından **San Remo**'da toplanan konferanslarda ele alınan konulardan biri olmuştu. Kürt temsilcileriyle yapılan görüşmeler sonunda Osmanlı İmparatorluğu ile imzalanacak barış antlaşmasına girmesine karar verilen hükümler belirlenmişti.

Paris'teki Kürt temsilcisi Şerif Paşa, önce Kürdistan'ın bölünmemesi gerektiğini savunmuş ve Ermenilerin bu bölgede azınlıkta bulunduklarını öne sürmüştü. Ancak bunun gerçekleşmeyeceğine ve bir Ermenistan'ın kurulacağına kanaat getirince de Kürdistan'a "özerklik" değil, "bağımsızlık" verilmesine çalışmıştı. Bunun da elde edilemeyeceğini anlayınca 5 Mayıs 1920'de konferanstan çekilmişti. Arkasından **Kürdistan Teâlî Cemiyeti** Başkanı Abdülkadir de **Paris**'te alınacak kararların tanınmayacağını açıklamıştı.

10 Ağustos 1920'de imzalanan **Sevres** (Sevr) Antlaşmasının 62. ve 64. maddeleri Paris Barış Konferansı üyelerinin aldıkları kararlar doğrultusunda düzenlenmişti:

"62 **Fırat**'ın doğusunda, ileride saptanacak olan **Ermenistan** sınırının güneyinde ve 27. maddenin II/2. ve 3. bentlerindeki tanıma uygun olarak saptanan **Suriye** ve **Irak** ile Türkiye sınırının kuzeyinde, Kürtlerin sayıca üstün bulunduğu bölgenin yerel özerkliğini, işbu antlaşmanın yürürlüğe konulmasından başlayarak altı ay içinde **İstanbul**'da toplanan ve İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetlerinden her birinin atadığı '3' üyeden oluşan bir komisyon hazırlayacaktır. Herhangi bir sorun üzerinde oybirliği olmazsa, bu sorun komisyon üyelerince bağlı bulundukları hükümetlerine götürülecektir. Bu planı, **Süryani-Geldani** ile bu bölgelerin içindeki öteki etnik ve dinsel azınlıkların korunmasına ilişkin tam güvenceler de kapsayacaktır. Bu amaçla İngiliz, Fransız, İtalyan, İranlı ve Kürt temsilcilerinden oluşan bir komisyon incelemelerde bulunmak ve işbu antlaşma uyarınca, Türkiye sınırının **İran** ile birleşmesi durumunda Türkiye sınırında yapılması gerekebilecek düzeltmeleri kararlaştırmak üzere bu yerleri ziyaret edecektir.

64 - İşbu antlaşmanın yürürlüğe konulmasından bir yıl sonra, 62. maddede belirtilen bölgelerdeki Kürtler, bu bölgelerdeki nüfusun çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olmak istediklerini kanıtlayarak **Milletler Cemiyeti Konseyi**'ne başvururlarsa ve konsey de bu nüfusun bağımsızlığa yetenekli olduğu görüşüne varırsa ve bu bağımsızlığı tanımayı Türklerle salık verirse Türkiye, bu tavsiyeye uymayı ve bu bölgeler üzerinde bütün haklarından ve sıfatlarından vazgeçmeyi şimdiden yükümlenir.

Bu vazgeçme uyarınca gerekeceği zaman, Kürdistan'ın şimdiye dek **Musul** ilinde kalmış kesiminde oturan Kürtlerin, bu bağımsız Kürt devletine kendi istekleriyle katılmalarına, başlıca Müttefik Devletlerce hiçbir biçimde karşı çıkılmayacaktır."

Kürdistan Teâlî Cemiyeti ileri gelenlerinin başlangıçta kabul etmeyecekleri yollu açıklamalarına karşın **Sevr**'in söz konusu maddeleri Kürt çevrelerinde olumlu karşılanmıştı. Aslında Kürtlerin Kürdistan'ın

bölünmezliği ve bağımsızlığı biçimindeki özlemleri **Sevr**'de gerçekleşmemişti, ama Kürt toplumunun istekleri ve hakları ilk kez bu antlaşma ile uluslararası bir belgede yer almıştı.

Bunun dışında öngörülen hükümler uygulanabilir nitelikte de değildi. Maddeler Kürt ve Ermeni toplumlarını karşı karşıya getirecek, hatta onları çatışmaya sürükleyecek biçimde düzenlenmişti. Üstelik **Kuvayi-millîye** aleyhindeki çevrelerin bile tepkisine yol açan **Sevres** Antlaşması yürürlüğe de konulamayacaktı. Ama değişik etkenlerle girilen özerk ya da bağımsız Kürdistan amaçlı ayaklanmalar tümüyle önlenememişti.

c) **Koçgiri Ayaklanması** (6 Mart-17 Haziran 1921): **Sevres** Antlaşmasının TBMM'ce reddedilmesi, Kürtlük ve Kürdistan sorunlarının ortadan kalkmasını sağlayamamıştı. **Hafik (Koçhisar), Zara, Suşehri, Kemah, Divriği** yöresinde oturan **Koçgiri** Aşiretinin ayaklanması bunun bir göstergesiydi. Bu sırada aşiretin başında Mustafa Beyin oğulları olan Haydar ve Alişan Beyler bulunuyordu. **Ümraniye** bucak müdürlüğünü de yürüten Haydar, aynı zamanda **Kürt Teavün** ve **Kürdistan Teâlî** derneklerinin de etkin bir üyesi olup derneğin şubesini açmış ve başkanlığını üstlenmişti. Alişan da aynı derneğin **Dersim** şubesini kurmuştu. Baytar Nuri'nin girişimleriyle **Zara, Divriği** gibi yörenin öteki kasabalarında da şubeler açılmış ve **İstanbul**'da yayımlanan Kürtçe **Jin** adlı haftalık dergi bölgede dağıtılarak Kürdistan için yoğun bir propaganda girişi yapılmıştı.

Bu örgütlenmeleri haber alan Mustafa Kemal, Sivas Valisi Reşit Paşa aracılığıyla Alişan ve Nuri'yi çağırarak kendileriyle görüşmek istemişti. Ancak Nuri görüşmeye gelmemiş, kendisine milletvekili seçimine girmesi için yapılan öneriyi kabul eden Alişan da Nuri'nin etkisiyle bundan vazgeçmişti. Bağımsız bir Kürt devleti kurulmasını savunan Nuri, 1921 başlarında **Kangal** yöresindeki tekkede bir toplantı düzenlemiş ve orada şu kararı aldirtmıştı: **Sevres** Antlaşmasının Kürdistan'a ilişkin maddeleri uygulanmalı ve **Diyarbakır, Van, Bitlis, Elazığ, Dersim** ve **Koçgiri**'yi içine alan bağımsız bir Kürt devleti kurulmalıdır. Bu kararın alınmasından sonra hazırlıklar tamamlanmış ve **Zara** ile **Refahiye**'deki karakollara saldırılarla ayaklanma başlatılmıştır. Haydar ve Alişan Beylerin de desteğiyle ayaklanma kısa sürede bölgeye yayılmıştı. Kemah'ta kaymakamı tutuklayan ayaklanmacılar yönetimi ele almışlardı. Bundan sonra TBMM'ye bir telgraf çeken aşiret başkanları **Koçgiri** kazasının "özel (mümtaz) bir il" yapılmasını istemişlerdi. 8 Nisan 1921 günlü bu telgrafta **Zara** kasaba merkezli hariç olmak üzere, **Koçgiri** kazası ile **Divriği, Refahiye, Kuruçay** ve **Kemah** ilçelerinden oluşturulacak bu "mümtaz" ilin başına bir Kürt valinin atanması da istenmiş ve şu tehditte bulunulmuştu: Eğer sorun böylece çözülmezse ayaklanma **Erzincan, Van, Diyarbakır** ve **Erzurum**'a kadar yayılacak ve "iki Müslüman millet" arasında kan dökülecek, "Müslüman düşmanlarının yüzü gülecektir."

Ayaklanmanın yayılması üzerine Sivas valiliği, aşiret başkanlarına

ve din adamlarına başvurarak olaya karışanların "uyanılmalarını" dilemişti. Bundan bir sonuç alınamayınca da Danıştay eski üyelerinden Şerif Bey elebaşılarla görüşmek üzere **Zara**'ya gönderilmişti. Ama bu girişim de etkisiz kaldı. Bunun üzerine askeri harekete karar verilerek 10 Mart 1921'de **Elazığ** ili ile **Erzincan Sancağı** ve **Divriği**, **Zara** kazalarında sıkıyönetim ilan edildi. Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa da ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. Onun giriştiği hareket sonucunda Alişan Beyle Kürt aşiretlerinden ileri gelen "32" kişi 17 Haziranda teslim olmak zorunda kalmışlardı. Böylece ayaklanma bastırıldı. Bu arada ayaklanmacılardan "500" kadarı öldürülmüş, birçoğu da yargılanmak üzere **Sivas**'a gönderilmişlerdi. Yargılama sonunda da Haydar Bey başta olmak üzere "17"si idama mahkûm edilmiş, birçoğları da çeşitli hapis cezalarına çarptırılmışlardı.

Ancak Nurettin Paşanın ayaklanmayı bastırmak amacıyla da olsa çok sert davranması onun haksız yere pek çok kimseyi öldürttüğü yolunda bazı tepkiler doğurmuş bu da yeni sürtüşmelere yol açmıştı. Sorun TBMM'ye de yansımış, Nurettin Paşa hakkında soruşturma açılması istenmişti. "3" gün süren heyecanlı tartışmalar sonunda da soruşturma açılmasına karar verilmişti. Bunun üzerine kendisi görevden alınıp **Ankara**'ya çağırılmış, ancak bunun ötesinde bir cezalandırma yoluna gidilmemişti.

Öte yandan **Kürdistan Teâli Cemiyeti**, Koçgiri olayları süresince etkisini yavaş yavaş yitirmişti. Bağımsızlık umutları **Sevres** Antlaşmasıyla büyük ölçüde kırılırken, özerkliğe yönelik ayaklanma da sonuç veremeyince çözümler hızlanmıştı. Doğan boşluk **Kürdistan Teâli Cemiyetine** bağlı **Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti** (toplumsal örgütlenme derneği) aracılığı ile doldurulmaya çalışılmışsa da, artık Kürdistan'da serbest çalışma olanağı bulunamamıştı. 1922 sonlarında varlığı artık duyulmaz olan **Kürdistan Teâli Cemiyeti**, "3" yıl sonra Şeyh Salt ayaklanmasında kendisinden yeniden söz ettirecektir.

D) OSMANLI YÖNETİMİNİN KABUL ETTİĞİ SÖZDE BARIŞ ANTLAŞMASI: SEVRES

1919 Ocağında açılan **Paris Barış Konferansında**, Avrupa sorunlarına öncelik verildiği için, aslında çok önemli sorunları içeren Türkiye barışı ertelenmişti. Boğazların yönetimi ve Ermenistan mandaterliği konularında beliren sorunlar yüzünden Türkiye'ye ilişkin görüşmeler 21 Mayıs 1919'da düğümlenmişti.

Böyle olmasına karşın, Sadrazam Damat Ferit'in ısrarları karşısında Osmanlı hükûmeti haziran başlarında Paris Barış Konferansına çağırılmıştı. D. Ferit de kendi başkanlığında eski Sadrazam Tevfik Paşa, Maliye Bakanı Tevfik ve Danıştay Başkanı Rıza Tevfik'ten oluşan bir heyet-

le konferansa gitmeyi uygun bulmuştu. Çok mutlu olduğunu ve "İmparatorluğunu koruyacağı"nı belirterek **İstanbul**'dan ayrılan D. Ferit'le yanındaki heyet, 17 Haziranda **Paris**'te **Onlar Konseyi**nin karşısına çıkarılmışlardı. D. Ferit, savaşın bütün sorumluluğunu İttihat ve Terakki Partisine yükleyen ve savaş öncesi sınırların korunmasını dileyen bir konuşma yapmış ve buna ilişkin bir muhtıra sunmuştu. Buna göre Trakya sınırı, **Edirne**'yi güvence içine alacak biçimde saptanmalı, Anadolu kıyılarına yakın adalar Türkiye'de kalmalıydı. Asya'da, Karadeniz-Dicle çizgisinde savaştan önceki Türkiye-İran sınırına kadar olan yerlerle **Diyanbakır**, **Musul** illeri ve **Halep**'in bir kısmı elde kalmalıydı. **Ermenistan**'ın sınırları tartışmalar sonunda saptanabilirdi. Arap Yarımadasında, Osmanlı egemenliği altında kalmaları koşulu ile **Irak**, **Suriye**, **Filistin**, **Hicaz**, **Asir** ve **Yemen**'e bağımsızlık verilebilirdi. **Mısır**'a ve **Kubrus**'a gelince, Osmanlı hükümeti bu konuda İngiltere ile görüşmeye hazırды. Bütün bunlara karşın Damat Ferit'in muhtırasında, **Wilson Prensiplerine** dayanan bir barış istendiği ve Osmanlı halkının imparatorluğun parçalanmasını ya da başka devletlerin **"Manda"**sı altına girmeyi kabul edemeyeceği söyleniyordu.

Onlar Konseyi, Osmanlı sadrazamını dinlemekle yetinmiş, dileklerini kabul edilebilir bulmamıştı. Ama bunu bir yazı ile bildirmeyi yeğlemişti. Fransa Başbakanı Clamenceau'nun imzaladığı 25 Haziran tarihli mektup ise bir suçlamaydı: "Ne Avrupa'da, ne Asya'da ne de Afrika'da Türkiye yönetiminde bulunan hiçbir yer yoktur ki maddi değerlerini yitirmemiş, kültür düzeyi düşmemiş olsun. Yine hiçbir yer yoktur ki Türk yönetiminden kurtulduktan sonra, maddi değerlerde ve kültür düzeyinde yükselmemiş olsun!"

Türkleri bu denli aşağılayan Clamenceau, Paris Barış Konferansı'nın o sıralarda Türkiye sorunlarını ele alamayacağını bildiriyordu. Böylece İstanbul'a eli boş dönen Damat Ferit, birkaç gün evine kapanıp dışarıya çıkamamıştı. Hatta kabinesinin istifasını verme gereğini duymuştu, ama Vahidettin onu yeniden bir hükümet kurmakla görevlendirmişti.

O günlerde, 28 Haziran 1919'da Almanya ile imzalanan **Versailles** barışında Türkiye'ye ilişkin hükümlere de yer verilmişti. Savaşın galipleri Almanya'nın Osmanlı topraklarındaki **kapitülasyon** hakkından vazgeçtiği ve İngiltere'nin **Mısır**'ı kendi himayesi altına almasını kabul ettiği hakkında maddelere yer vermeyi kendi açılarından yararlı görmüşlerdi.

Başkan Wilson, **Versailles** Antlaşmasının imzalandığı gün Paris'ten ayrılmıştı. Türk barışı için ABD'nin vereceği karar beklenirken Senato, 19 Kasım'da Amerika kıtası dışındaki sorunlarla ilgilenilmemesi yolundaki Monroe doktrinine dönmüştü. Böylece ABD, Paris Barış Konferansından çekilmişti. Bundan sonra da barış görüşmeleri **Paris**'ten **Londra**'ya aktarılmıştı.

1) LONDRA KONFERANSI (14 Şubat 21 Mart 1920)

Anlaşma Devletleri temsilcilerinin, henüz karara bağlayamadıkları dünya sorunlarını ve bu arada Türkiye ile barış konusunu görüşmek için başladıkları toplantı "5" hafta sürmüştü. Bu sürede Fransa'da ve İtalya'da hükümet değişiklikleri olmuştu. Clamenceau gibi aşırı bir Türk düşmanının yerine geçen Millerand'la birlikte Fransa siyasasında değişiklik hissedilmişti. Yeni başbakan, Fransa'nın Müslüman ülkelere de egemen olduğunu belirterek Türklerin İstanbul'dan çıkartılması gibi bir maceraya atılamayacağını söylemişti. Arkasından Yunanlıların İzmir'den geri çekilmeleri gerektiğine de işaret etmişti. Başından beri Türkiye'ye karşı ılımlı davranmaktan yana olan İtalya'nın yeni Başbakanı Nitti de Yunanistan gibi küçük bir ülkenin topraklarını "2" kat büyüttüğüne dikkatleri çekmişti. Ayrıca **İzmir** gibi Türk egemenliği altında sayılması gereken bir bölgeden Yunanistan Meclisine üye gönderilmesinin kabul edilemeyeceğini belirtmişti.

Bu nedenle konferansta **İzmir** sorunu öne alınmıştı. Ama gene de Lloyd George'un desteğiyle **Enosis**'i "2" yıl sonra yapılacak halkoylamasına bırakan bir formülde anlaşılmıştı. Buna göre bölgenin yönetimi Yunanistan'ın olacak, ancak Rum ve Türk üyelerden oluşan bölgesel bir parlamento kurulacaktı. **İzmir**'e asılacak bir Türk bayrağı ise Türk egemenliğinin simgesi olacaktı.

Görüşmeler sürerken **Kuvayimilliyenin** Fransızları **Maraş**'tan püskürttüğü haberi dalgalandırmalara yol açmıştı. Bu kızgınlık içinde İstanbul'daki yüksek komiserliklere, gerekirse Sadrazam Ali Rıza ile Harbiye Bakanı Cemal Paşanın tutuklanmalarını öngören bir talimat verilmişti.

2) SAN REMO KONFERANSI (18-26 Nisan 1920)

Türkiye barışı **Paris**'ten öteki başkentlere aktarıldığından **Londra**'dan sonra sıra İtalya'ya gelmişti. **San Remo**'da başlayan bu son toplantıya İngiltere, Fransa ve İtalya başbakanları katılmıştı. Burada Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ile ortaya çıkan sorunlar da ele alınmıştı. Bununla ilgili kararlar alınırken Osmanlı temsilcilerini dinleme gereği bile duyulmamıştı. Ancak eski büyükelçilerden G. Kemalî Söylemezoglu kendi başına konferansa bir muhtıra sunmuş ve **Trakya, İzmir, Adana, Trabzon, Erzurum** yörelerinde nüfus çoğunluğunun Müslüman Türk olduğunun göz önüne alınarak adil kararlar verilmesini dilemişti. Bu arada Wilson'un, yapılacak antlaşmalarda "bütün taraflar için dürüst ve adil davranılması"nı isteyen 30 Mart günlü telgrafı da görüşmelerde etkili olmuştu. Ama gene de Lloyd George, öngörülen koşulların gerekirse Türklere zorla kabul ettirilmesi görüşünü savunuyordu. Bu amaçla asker uzmanların dinlenmesi yoluna da gidilmiş, fırsatı ka-

çırmayan Venizelos da Anadolu'da önemli bazı kentlerin işgal edilmesini önermişti. Ancak 16 Martta **İstanbul**'un işgal edilmesinin doğurduğu büyük tepki ve **Ankara**'da bir Ulusal Meclisin toplanmakta olduğu dikkate alınarak kuvvet kullanmaktan vazgeçilmiş, İstanbul hükümetine kabul ettirilecek bir metin üzerinde karar kılınmıştı

San Remo'da Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl paylaşılacağı kesin olarak saptanırken **Kürdistan** ve **Ermenistan** sorunlarında görüş birliğine varılmıştı. Güney sınırları **Erzincan**'a kadar uzanmakla kalmayıp denize de kıyısı olan bir **Ermenistan** kurulacaktı. ABD, ya doğrudan doğruya **Ermenistan**'ın mandaterliğini üstlenecek ya da bu devletin sınırlarını çizecekti. **Ermenistan**'ın güneyinden başlayıp **Fırat**'ın doğusundan **Suriye** ve **Irak**'ın kuzeyine kadar uzanan bölgede de Özerk bir Kürt devleti kurulacaktı. Ancak bu devlet bir yıl sonra **Milletler Cemiyeti**nin onayı ile bağımsız da olabilecekti.

Bunun dışında Anadolu'da "3" devlet için ekonomik çıkar bölgeleri ayrılmıştı. Görüşmeler bittiğinde L. George, bununla ilgili olarak şunları söylemişti: "Boğazları koruma görevimizin yanı sıra **Filistin** ve **Musul** dahil **Mezopotamya**'yı yönetmek zorundayız. Fransızlar **Kilikya**'yı, İtalyanlar **Antalya** ve çevresini korumayı üzerlerine almalıdırlar."

3) ANTLAŞMA METNİNİN OSMANLI TEMSİLCİLERİNE VERİLMESİ

Osmanlı barışına son şeklini veren Müttefikler, **San Remo**'da düzenledikleri metni bildirmek için Osmanlı hükümetini **Paris**'e çağırmışlardı. **Onlar Konseyinde** karşılaştığı durumun etkisinde bulunan Damat Ferit, bu kez kendisi Paris'e gitmek istememiş, Tevfik Paşanın başkanlığında Bayındırlık Bakanı Dr. Cemil Topuzlu, İçişleri Bakanı Reşit ve Maarif Bakanı Fahrettin Beylerden oluşan bir delegasyon göndermişti. Türk heyeti **Paris**'e vardığında 11 Mayıs 1920'de düzenlenen kısa bir törenle antlaşma metni kendilerine verilmişti. Taslağı teslim eden Fransa Başbakanı Millerand, Müttefiklerin çok iyi niyetle davrandıklarını öne sürmüş ve antlaşmaya ilişkin yanıtların yazılı olarak verilmesini isteyerek bunun için de "1" aylık süre tanıdığını belirtmişti.

Türk heyeti metni incelediğinde bunu kabul edilemez diye değerlendirmişti. Kendilerine bilgi verilen İstanbul'daki kabine üyelerinden bazıları da böyle bir antlaşmayı imzalamayıp istifa edeceklerini söylemişlerdi. Bunun üzerine Damat Ferit, padişahın onayı ile başdelegeliği üzerine alıp **Paris**'e hareket etmişti. 18 Haziranda **Versailles** Sarayına gidip bir masaya oturan Osmanlı sadrazamı görüşmelere geçileceğini beklerken, kendisinden 27 Temmuz'a kadar yazılı ve kesin bir yanıt vermesi istenmişti. Böylece Damat Ferit ikinci kez bir şey yapamadan Fransız başkentinden ayrılırken, **Barış Konseyi**'ne görüşlerini yazılı olarak bildirmişti. 8 Temmuz tarihli bu yazı, antlaşma koşullarının ağırlığını belirte-

tek biçimde kaleme alınmıştı. "Türk topraklarının üçte ikisinden fazlası Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmış olacak" denen yanıtta, "Bütün bunların yanı sıra antlaşma tasarısının, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine ağır bir darbe vurduğu da belirtilmişti (*BTTD*, 36, s. 25). Ancak **İstanbul**'a döndükten sonra, antlaşma hükümlerinin çok ağır olmasının sorumluluğunu M. Kemal'e ve **Kuvayimilliyeye** yüklemeyi yeğlemiştir.

4) SALTANAT ŞÛRASI (22 Temmuz 1920)

Barış Konseyi adına hareket eden "3" devlet, Osmanlı delegasyonu adına verilen yazılı yanıtta yer alan görüşleri reddettiklerini 17 Temmuz'da açıklamışlardı. Bu durumda Osmanlı yönetimi için taslağı olduğu gibi kabul etmek ya da reddetmekten başka çıkar yol kalmamıştı. Padişah Vahidettin de Damat Ferit de "Evet" demeye karar vermişlerdi. Ama kamuoyu karşısında tek başlarına sorumluluk taşımak istemedikleri için sorunun özel bir "meclis"te görüşülmesini yararlı bulmuşlardı. İşte bu amaçla Vahidettin 1919 Mayıs'ında Paris **Barış Konferansı**'na gitmeden önce yaptığı gibi bir **Saltanat Şûrasının** toplanmasını emretmişti.

22 Temmuz 1920'de **Yıldız Sarayında** padişahın huzurunda toplanan bu "özel meclis"e, Veliâht Abdülmecit ve Damat Ferit dışında şunlar katılmıştı: Şeyhülislam Dürriyade Abdullah, Bakanlardan Mehmet Said, Hüseyin Remzi, Reşad ve Osman Rıfat, Danıştay Başkanı Edhem, Ayan Başkanı Tevfik Paşa, eski Sadrazamlardan A. İzzet, Ali Rıza ve Salih Paşalar, eski Şeyhülislam Mustafa Sabri, ordu mensubu ve üst düzey yöneticilerinden Mareşal Fuat, Zeki, Ömer Rüşdü, Osman, Rıza, Süleyman Hadî, İzzet Fuat, Kâzım, Mustafa Nuri, Hamdi, Nuri ve Aristidi Paşalar, Abdurrahman Şeref, Rıza Tefîk, Rıfat, Âdil, Abdülkadir, Abdülhak Hamîd, Mustafa Vasfî, Tefîk, Hamdi, Mustafa Asım, Zeynelâbidin, Mavroyani, Azaryan, Aram, Dilber Bey ve Efendiler, Fetva Emîni Ali Rıza, Kazasker Mehmet Nuri, emekli paşalardan Ali Refik, Galip Fuat, Askerî Yargıtay Başkanı Fuat, Topkapı Sarayı Muhafızları Rıza ve Şakir Paşalar.

Toplantı açıldığında önce barış taslağına ilişkin bir hükümet açıklaması okunmuştu. Metnin kabul edilmesi ya da reddedilmesi halinde ortaya çıkacak durum hakkında bir değerlendirme yapılan bu açıklamada, taslak kabul olunursa Osmanlı devletinin **İstanbul**'u da içeren belirli sınırlar içinde varlığını sürdüreceği belirtiliyordu. Önerilen koşullar reddedildiğinde ise savaşın genişleyeceği, Osmanlı hükûmetine son verileceği ve Türkiye topraklarının tümüyle paylaşılacağı öne sürülüyordu. Bununla birlikte hükûmet; **Trakya, Boğazlar, İzmir** gibi önemli konularda değişiklik yapılması için "Barış Meclisinin insaf ve hakseverliğine" bir kez daha başvurulması görüşünde olduğunu açıklıyordu. Hükûme-

tin bu yazısının okunmasından sonra Paris'te bulunan temsilci Reşit Beyden gelen "2" telgraf da bilgiye sunulmuştu. Bunlardan birinde Müt-tefiklerin, barış antlaşması kabul edilmezse **İstanbul**'u Türklerin elin-den alacaklarını belirttikleri bildiriliyordu. Bu bilgiler verildikten sonra Sadrazam Damat Ferit kısa bir konuşma ile durumu özetlemiş ve **Sal-tanat Şûrasına** katılanları görüşlerini sözlü ya da yazılı açıklamaya ça-ğırmıştı.

İlk sözü alan Mustafa Sabri Efendi, durumun ortada olduğunu, hü-kümetin buna göre gerekeni yapmasını dilemişti. Padişah Vahidettin, yetki ve sorumluluğu hükümete bırakan bu sözleri "Maksat anlaşılamadı!" diye nitelemişti. Bundan sonra konuşan S. Hadi Paşa, "Var olmak ya da yok olmak" gibi çok önemli bir sorunla karşı karşıya bulunuldu-ğuna işaret etmişti. Ancak "Ölmek daha iyidir" demenin bir intihar ola-cağım ve "600" yıllık bir saltanat ve hilafetin yaşamına son vermeye kimsenin hakkı olmadığını da öne sürmüştü. Ona göre, tasarıyı reddet-mek "imparatorluğun intiharı" demek olacaktı.. Orgnl (Birinci Ferik) Ze-ki ise daha açık bir öneride bulunmuştu: "Herhalde imza etmek hükü-metin menfaatine uygundur!" Topçu Generali Rıza'nın ısrarla hüküme-tin görüşünü sorması üzerine Damat Ferit, verilmiş olan kararı açıkla-mak zorunda kalmıştı: "Kuvvetli ellere düştük. İmza etmezsek, dünkü tebaamız olan Yunanlılar istila edecektir... Her kim ki reddedilmesinin Osmanlı hükümetinin menfaatlerine uygun olduğuna kanaat edinirse, hükümetin bu husustaki görüşünü kabul etmiyorsa, kabul etmediğini yazar, imza eder..." Sadrazam biraz daha ileri giderek, "Kimdir ki bugün cesaret edip de bu devlet mahvolsun diyecek?" diye sormuştu.

Hükümetin kararı belli olunca üyeler daha rahatça eğilimlerini be-lirtmeye başlamışlardı. Osman ve Kâzım Paşalar, tasarının kabul edil-mesi zorunludur demişlerdi. Abdurrahman Şeref, bazı küçük değişiklik-ler yapıp yapılamayacağını sorunca, Damat Ferit şu ilginç yanıtı ver-mişti:

"İmza edersek Yunan askeri gelmeyecek. Hep birden el birliği ile çalı-şarak Anadolu'da isyanı bastıralım ve hem de Cenabıhaktan ümit ederim ki bastırırız, hiç değilse böyle bir ümit kapısı açık bulunur..."

Sadrazamdan sonra konuşan Mustafa Asım, Anadolu hareketinden korkmadığını, yani isyanın bastırılacağını belirtmişti. Başka da söz alan olmamıştı. Damat Ferit, yöntem olarak, tasarıyı kabul etmeyenlerin ge-rekçesini yazıp altını imzalamalarını önermişti. Fakat Vahidettin buna karşı çıkmış ve kabul edenlerin ayağa kalkmasını, kabul etmeyenlerin de yerlerinde oturmalarını istemişti. Damat Ferit'e de bunu uygulamak kalmıştı. Sonuç o günkü tutanakta şöyle saptanmıştı:

"Bütün heyet ayağa kalktı. Yalnız Topçu Feriki Rıza Paşa ayakta ol-duğu halde, çekimser (müstenkif) olduğunu ifade etti. Meclis sona erdi" (Münir Sirel, "Sevr Antlaşmasını Kabul Eden Saltanat Şûrası Tutanağı", **BTTD**, 4, s. 15-21).

Saray ve Damat Ferit hükümeti, **Saltanat Şûrasında** istedikleri kararı kolayca aldırılmışlardı. Sadrazam hemen o akşam İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'e, antlaşmayı imzalayacak delegelerin yola çıkarılacağı haberini vermişti. Damat Ferit kendisi gitmek istememiş, anlaşmazlığa düştüğü ılımlı bakanlarını değiştirmek için başkentte kalmayı yeğlemişti. Bu nedenle Âyan üyesi olan ve **Saltanat Şûrasına** da katılan Hadî Paşa ile Rıza Tevfik ve Bern elçisi Reşat Halis delege olarak görevlendirilmişlerdi.

Osmanlı delegeleri **Romanya** üzerinden 30 Temmuzda **Paris'e** varmışlardı. 1 Ağustosta da Hadî Paşa **İstanbul'da** verilmiş karar uyarınca antlaşmanın kimi koşullarının değiştirilmesi için Fransa hükümetine bir kez daha başvurmuştu, ama sonuç alamamıştı. Böylece antlaşma, 10 Ağustos 1920 Salı günü, saat 16.00'da **Sevres'deki** Porselen daire-sinde Osmanlı delegelerince imzalanmıştı.

Anlaşma Devletlerinin Birinci Dünya Savaşında yenilgiye uğrayan Bağlaşıklara kabul ettirdikleri antlaşmaların en geç ve güç hazırlananı olan, yürürlüğe girememesine karşın içerdiği hükümler yönünden büyük sorunlar yaratan **Sevres Antlaşmasının** başlıca hükümleri ana çizgileri ile şöyle sıralanabilir:

Osmanlı sınırları: İmparatorluk parçalandığı için Osmanlı devleti **İstanbul** ve yöresi ile Anadolu'nun bir kısmına sahip olabilecekti. Trakya sınırı **Midye** doğusundan **Büyük Çekmece'ye** inen bir çizgiyi izleyecekti. Bunun batısında kalan yerler Yunanistan'a verilecekti. **İzmir** yöresi **Tire, Akhisar, Ödemiş** ve **Bergama'yı** da içerecek biçimde Yunanistan'a bırakılacaktı. Bu nedenle güney sınırı **Karataş** burnundan başlayıp **Antep, Urfa** ve **Mardin'i** dışta bırakarak **Irak** sınırına varacaktı. Ancak Osmanlılar barış şartlarına uymazlarsa başkent **İstanbul** da ellerinden alınacaktı.

Boğazlar: Savaş zamanlarında bile bütün devletlerin gemilerine açık bulundurulacak ve uluslararası bir komisyonun denetiminde olacaktı.

Adalar: **Rodos** ve **12 Ada** İtalya'ya, öteki Akdeniz/Ege adaları da Yunanistan'a bırakılacaktı.

İzmir: Osmanlı hükümeti İzmir ve yöresindeki "egemenlik hakkının yürütülmesini" Yunanistan'a bırakacaktı. Burada yerli bir parlamento oluşturulacaktı. Parlamento "5" yıl geçtiğinde çoğunluk kararı ile de olsa **Milletler Cemiyetinden İzmir'in** Yunanistan'a katılmasını isteyebilecekti, aynı zamanda bu konuda bir halkoylamasına gitmeye de karar verebilecekti.

Ermenistan: **Erzurum, Van, Bitlis** ve **Trabzon** illerinin bulunduğu alanda bir Ermenistan devleti kurulacaktı. Bu yeni devletin sınırları ABD Başkanı tarafından belirtilecekti.

Kürdistan: Antlaşmanın yürürlüğe girmesini izleyen "6" ay içinde Ermenistan'ın güneyinde Kürtlerin sayıca üstün oldukları bölgeye özerklik verilecekti. Eğer Kürtler bir yıl içinde bağımsız bir devlet kurmak ister ve bu istekleri **Milletler Cemiyeti**nin uygun görülürse Osmanlı devleti buna uymak zorunda olacaktı.

Arap Yarımadası: Osmanlı devleti **Mısır** üzerindeki bütün haklarından vazgeçecekti. Ayrıca **Suriye, Irak ve Filistin'e** ilişkin olarak alınacak bütün kararları kabul edecekti.

Ordu ve donanma: Türk ordusunun mevcudu "15.000'i jandarma olması koşuluyla "50.700"ü geçmeyecekti. Subayların da yüzde 15'i Müttefik ya da tarafsız devletlerinden olacaktı. Savaş filosu 600 tonilatodan aşağı olacak, hiçbir askeri uçağı bulunmayacaktı. Askerlik hizmeti de mecburi olmaktan çıkarılacaktı.

Kapitülasyonlar ve mali denetim: Adli kapitülasyonların yerine uygulanacak yeni bir sistem getirilecekti. Kapitülasyon haklarından bütün Müttefik devletler yararlanacaktı. İngiliz, Fransız, İtalyan ve Osmanlı temsilcilerinden oluşan bir komisyon, Türkiye'nin servetinin korunması ve artırılması için gerekli önlemleri alacak, bütçeyi denetleyecekti. Komisyonun izni olmadan içte ve dışta borçlanmaya gidilemeyecekti.

Bu kadar ağır hükümleri içeren **Sevres** Antlaşması Türk kamuoyunda tepkilere yol açmıştı. İmza haberi İstanbul'a ulaştığında gazetele-
rin bir kısmı siyah çerçeveler içinde basılmış, kentin İstanbul yakasın-
daki eğlence yerleri kapatılmıştı. Saray ve hükümet ise umutlarını Yu-
nan saldırısı sonucunda Anadolu'daki "isyan"ın bastırılması olasılığına
bağlamışlardı. Ne var ki, bu antlaşma Anadolu'daki direniş karşısında
yürürlüğe konulamayacaktı. TBMM, daha **Saltanat Şûrasının** toplan-
masından önce, 17 Haziran 1920'de kabul ettiği bir yasa ile İstanbul'un
işgal edildiği 16 Mart 1920'den sonra, kendi onayı olmadan İstanbul
hükümetince yapılmış ve yapılacak her türlü anlaşmayı geçersiz saydığ-
ını belirtmişti. Türk Kurtuluş Savaşı onu geçersiz kılarken dışta ilk
darbe de beklenmedik bir yerden, ABD'den gelmişti. Amerikan Senato-
su, **Ermenistan mandasını** kabul etmemiş, bu yüzden Wilson da ken-
disine bırakılan sınır saptamasını yapamamıştı. Öte yandan Osmanlı
İmparatorluğu dışındaki İslam âlemi de dinsel nedenlerle **Sevres** Ant-
laşmasına tepki göstermişti. Bunlardan en önemlisi, **Londra'daki Mer-
kezi İslam Cemiyetinin Milletler Cemiyetine** yaptığı başvuru idi. "42"
üyenin imzasıyla sunulan "19" sayfalık başvuruda, antlaşmanın hü-
kümleri eleştirilmiş ve bir kez daha gözden geçirilmesi istenmişti. Bun-
da 'Türk imparatorluğunun şimdiki durumuna göre' antlaşmanın uy-
gulanmasına olanak bulunmadığı belirtilmişti (**BTDD**, 10, s. 3-17).

VIII) DOĞU CEPHESİNDE SAVAŞ VE BARIŞ

A) SOVYET RUSYA VE KAFKAS CUMHURİYETLERİ

Yukarıdaki bölümlerde belirtildiği gibi Birinci Dünya Savaşının sonlarında Doğu Anadolu ve Kafkaslar'daki olaylar şöyle gelişmişti: Osmanlı kuvvetlerinin **Bakû**'ya kadar ilerlemeleri (15 Eylül 1918) sonucunda "**Üç Liva**" (Elviye-i selase) diye anılan **Kars**, **Batum** ve **Ardahan** yapılan bir halkoylamasından sora özel bir yasa ile anavatanına katılmıştı. Fakat Mondros Mütarekesi ile Türk kuvvetlerinin savaş öncesi sınırın gertsine çekilmesi gerekmişti. Türk ordusunun 26 Aralık 1918'de **Kars**'ı boşaltması üzerine burada önce bir **İslam Şûrası** toplanmış, arkasından da **Güneybatı Kafkasya Geçici Milli Hükümeti** kurulmuştu (17/18 Ocak 1919). Ancak İngilizler önce bir miktar Türk askerinin bulunduğu **Batum**'u işgal etmişler, arkasından **Kars**'ı ele geçirip (12 Nisan) oradaki geçici hükümet üyelerini tutuklayarak **Malta**'ya sürmüşlerdi. Böylece o bölgeye yerleşmek amacıyla olan İngilizler, Rusya'daki iç savaşın çarlık yanlılarının yenilgisi ile sonuçlanması ve **Kafkaslardaki** cumhuriyetlerin durumu karşısında çekilip gitmeyi kendi siyasalarına daha uygun bulmuşlardı.

7 Kasım 1917 ihtilali ile işbaşına geçen Bolşevikler, çarlık yönetimi altında yaşayan çeşitli toplulukların bağımsızlıklarına kavuşacaklarını ilan etmişlerdi. Bunun üzerine Kafkasların güneyinde bulunan **Azeri Türkleri** ile **Gürcüler** ve **Ermeniler**, 1917 Aralığında ortak bir yönetim kurmuşlardı. Yeni Rus yöneticileri bir barış antlaşması yapıp savaştan tümüyle kurtulmak istediklerinde (25 Nisan 1918), bu bölgedeki askerlerini geri çekmişlerdi. **Ermeniler** Anadolu'da onların çekildikleri yerleri ele geçirmeye çalışırlarken, **Azeriler** ve **Gürcüler** kendi bağımsız devletlerini kurmayı yeğlemişlerdi. Böylece "3" yeni devlet ortaya çıkmıştı. 26 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan eden **Gürcistan Cumhuriyeti**'nde **Menşevikler**, yani Lenin'in partisinde azınlıkta kalan görüşte olanlar işbaşına geçmişlerdi. **Tiflis**'i başkent edinen **Menşevikler** tutunabilmek için Almanların koruması altına girmişlerdi. Savaşın sona ermesi ve Almanların gitmesinden sonra da İngilizler bölgeyi işgal etmeye başlamışlardı. **Gürcistan**'dan "2" gün sonra 28 Mayıs 1918'de de **Azerbaycan**

ile **Ermenistan**'ın bağımsızlıkları ilan edilmişti. **Bakû**'da kurulan **Azeri Cumhuriyeti**'nde **Müsavat** (Eşitlik) Partisi yönetime getirilmişti. Başkenti **Erivan** olan **Ermenistan Cumhuriyeti**'nde ise **Taşnak** Komitesi egemen olmuştu.

İngilizler Kafkaslardan çekilirken **Kars** yeniden Ermenilerin, **Ardahan** ise Gürcülerin eline geçmişti. Öte yandan İngiliz ve Fransızların Rusya'da çarlığı geri getirmek için giriştikleri hareket de başarısızlığa uğramıştı. Bolşevikler çarlık yanlısı Denikin kuvvetlerine karşı iç savaşı kazanıp durumlarını kuvvetlendirdince Kafkaslarla ilgilenmeye başlamışlardı. Bu bağımsız "3" cumhuriyetin çok geçmeden Sovyetleştirileceği anlaşıyordu. Bu yüzden Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti için, **Ulusal Antta** da yer alan **Kars, Batum ve Ardahan**'ı Sovyet Rusya toprağı olmadan kurtarmak, bölgeyi Ermenistan ve Gürcistan'dan geri almak gerekiyordu. Ama bunu Sovyetlerle çatışmaya girmeksizin, dahası onlarla anlaşarak gerçekleştirmek de zorunlu görünüyordu. Çünkü cepheleleri genişletmek, her şeyden önce Anadolu'nun savunma gücünü azaltmak demekti. Kaldı ki **Milli Mücadelenin** başarıya ulaşabilmesi için gerekli silah, hatta para, o günün koşulları içinde, ancak Sovyet Rusya'dan sağlanabilirdi. Bu nedenle çok ince ve dikkatli bir siyasa izlenmesi gerekiyordu.

Türkiye açısından Kafkas Cumhuriyetleri içinde bir Türk devleti olan **Azerbaycan** büyük önem taşıyordu. Anadolu hareketi için sınırlı ölçüde de olsa bu ülkeden yardım sağlanabilirdi. Ayrıca Bolşeviklerle ilişkilerde de aracı olabilirdi. Bu konuda gerekli öngörüşmelerin yapılması amacıyla Doğu ordularının eski komutanlarından Halil Kut, Nahcivanlı Büyükhan ile birlikte 23 Eylül 1919'da Karabekir tarafından Bakû'ya gönderilmişti. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun artık "öldüğünü" kanaatinde olan ve barış konferansında İngilizlerin kendilerine yardımcı olmalarını sağlamaya çalışan **Müsavat** Partisi yöneticileri Türkiye'ye **Temsilciler Kuruluna** açıkça yardım etmekten çekinmişlerdi. Bu arada İngilizler tarafından **Batum**'da tutuklanmışken oradan kaçıp **Bakû**'ya gelen Nuri Kimligil, orada Türkiye ile Rusya arasında aracılık yapacak bir örgüt kurmaya yönelmişti. Enver Paşanın kardeşi olan Kimligil, Azerbaycan yönetimindeki bazı önemli görevlere Türkiye'den gelen eski İttihatçıları yerleştirmeye de özen gösteriyordu. Söz konusu örgüt, bir süre sonra **Müsavat** yönetiminin düşürülmesinde de etkili olacaktı.

Azerbaycan dışında Kafkas Ermeni Cumhuriyeti de Türkiye açısından önem taşıyordu. Anlaşma Devletlerinin Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulmasına çalışmaları ve Ermenilerin de **Büyük Ermenistan** tasarıyla ortaya çıkmaları, **Taşnak Ermeni Cumhuriyeti**'nin de Türkiye'ye karşı düşmanca bir siyasa izlemesine yol açmıştı. Bu konuda da İngilizlerin desteğine güveniliyordu. 1919 Haziranında Nahcivan yöresindeki köyleri işgal eden Ermeni kuvvetlerine İngiliz subaylarının komuta ettikleri görülmüştü. İngiliz Dışişleri yetkilileri Ermenilerin "saldırını" için değil de, "Türklerle, Kürtlere ve Tatarlara, Azerilere" karşı savun-

ma için silahlandırılmaları gerektiğini öne sürüyorlardı (**İBA**, I, No. 76). Bu siyasa Ermeni Cumhuriyeti'nin komşuları ile de anlaşmazlığa sürüklenmişti. **Karabağ** yöresi ile **Gökçeğöl** kuzeyine egemen olma konusunda **Azerbaycan** Cumhuriyeti ile başlayan anlaşmazlık, 1919 Martında silahlı bir çatışmaya dönüşmüştü. Öte yandan Denikin kuvvetlerini desteklemelerinden ötürü Bolşevik Rusya ile de araları açılmıştı. Bu nedenlerle Ermenistan Cumhuriyeti'nin davranışları Türkiye'den çok dikkatle izlenir olmuştur.

B) KARAKOL CEMİYETİ VE BOLŞEVİKLERLE İMZALANAN ANLAŞMA

1) KARAKOL CEMİYETİ

Milli Mücadelenin **İstanbul**'da temsilcisi durumunda olan gizli grupların ilki ve en önemlisi, Karakol Cemiyeti idi. Aslında savaşı yitirdikten sonra yurtdışına çıkmaya karar veren Talat Paşanın önerisiyle İttihatçılığı yaşatmak amacıyla kurulmuştu. İttihatçıların ünlü işe Bakamı Kara Kemal, Kur. Alb. Kara Vasıf'la birlikte böyle bir dernek kurmaya karar vermiş ve Emekli Yzb. Baha Sait'i de aralarına almışlardı. Örgüte aynı zamanda bir parola olarak kullanılan **Karakol** adı verilmişti.

İlk aşamada Ali Çetinkaya, Yenibahçeli Şükrü, Çerkez Reşit (Ethem'in kardeşi) ve Sevkıyatçı Rıza da gruba girince "Yediler" denilen ilk çalışma grubu oluşmuştu. Kurucuları subay olan **Karakola** katılanların çoğu da subaydı. Önce **İstanbul**'da örgütlenmeye çalışan yöneticiler, 1919 Nisanından sonra Anadolu'ya da yayılmaya başlamışlardı. Bir yandan yeni oluşturulan örgütlerde görev alan **Karakol** üyeleri, öte yandan İttihatçılığa yönelik etkinliklerini gizli olarak sürdürüyorlardı. Nitekim Kara Vasıf hem Sivas Kongresinde **Temsilciler Kurulu** üyesi seçilmiş, hem de **Alaşehir Kongresinde** Ege'deki direnişin başkomutanlığına getirilmişti. Erzurum'da iken derneğin İttihatçılığa yönelik girişimlerinden haber alan M. Kemal, bunu kongrede sağlanan olumlu yönelmeye zarar verecek bir tehlike olarak görmüş ve komutanlardan **Karakoldan** gelecek isteklere uymamalarını istemişti (**Söylev**, I, 53). Bununla birlikte **Karakol** derneğinin örgütlenmesi devam etmişti. Bunda dernek tüzüğünde vatan bütünlüğü ve ulusal bağımsızlık yanında "İnsan hakları" gibi ilkelere yer verilmesinin de etkisi olmuştu.

"4" madde olarak düzenlenen **Karakol** tüzüğü şöyle başlıyordu: "Karakol derneği Türkiye Genel Merkezi, insan haklarını ve ulusal bağımsızlığı korur." Bu slogana uygun olarak da ilk "2" maddede amaç şöyle belirtilmişti:

"1) İnsanlığın mutluluğunu sağlamaya, ulusal bağımsızlık ve hukuksal elde etmeye, vatanın bütünlüğünü korumaya çalışan bir dernek vardır. Adı Karakol'dur.

"2) Karakol'un amacı, uluslara özgürlük ve doğal hukuku, ve serbestçe gelişmeyi sağlamak ve vicdan inançlarına ve vatan haklarının yararlarına aykırı her türlü baskıcı yönetimi kırmak esası çerçevesinde çalışan bütün hükümetler ve topluluklar ile birlikte çalışmaktır."

Ulusal ve uluslararası düzeyde işbirliğini öngören bu amaca uygun olarak içte ve dışta nasıl çalışılacağı ve gözetilecek ilkeler de saptanmıştı. Böylece, "İkinci maddede yazılı insanlık ilkelerine uyan ve ona göre hareket eden bütün dış güçlerle işbirliği" yapılması öngörülmüştü. Ayrıca derneğin gücünü "barışsever kurullar" ile "Genel sosyalist ve işçi gruplarının uluslararası desteğinden" aldığı vurgulanmıştı.

Derneğin "Genel Görevler Yönetmeliği"nde ise bir "ulusal ordu" öngörülmüştü. Ancak bu ordunun başkomutanı ile komutanlarının gizli tutulacağı belirtilmişti. Yazışmalarda gizliliği korumak için de önde gelen kimi kişiler için takma adlar kullanılmıştı. Bunların başlıcaları şunlardı: Nuh (M. Kemal); Cengiz (Kara Vasıf); İsa (Galatalı Şevket); Musa (A.F. Cebesoy).

Kara Vasıf, kongre için Sivas'a geldiğinde M. Kemal kendisinden sözü edilen gizli başkomutan ve genelkurmay başkanının kimler olduğunu sormuştu. Ama şu yanıtı almıştı: "Hepsi siz ve arkadaşlarınızsiniz." Bunun üzerine M. Kemal **Karakol**un örgütlenmesini yasaklamıştı. Ne var ki, örgüt, çalışmalarını gene de sürdürmüştü.

Karakol derneğinin düşman işgali altındaki **İstanbul**'dan Anadolu'ya haber ulaştırmak, silah, cephane ve insan "kaçırmak" işlerinde çok büyük yardımı olmuştu. Ancak Baha Sait'in, Kurtuluş Savaşı için yardım sağlamak amacıyla da olsa hiçbir kuruluştan yetki almadan **Bakû**'da Sovyetlerle birçok ayrıcalıklar tanıyan bir anlaşma imzalaması, kendisini de derneği de zor duruma düşürmüştü.

2) BAKÛ ANLAŞMASI (11 Ocak 1920)

1919 Ekiminde Sovyetlerden gelen bir temsilci, **Karakol** örgütü yetkilileri ile görüşmüştü. Aynı ay içinde toplandığı kabul edilen **Uşak Kongresinden** sonra da Baha Sait hem kongrenin, hem de **Karakol** derneğinin temsilcisi olarak **Bakû**'ya gönderilmişti. Komünist Partisinin Kafkas Bölgesel Komitesi, kuşkusuz onun verdiği bilgilere dayanarak 19 Kasım 1919'da **Moskova**'ya sunduğu raporlarda "Türk Ayaklanma Hareketi"ni değerlendirmişti. O sıralarda **Azerbaycan**'a giden birçok Türk subayı ve aydını hem Türkiye'ye, hem de Azerbaycan'a yönelik çok yoğun bir çalışma içine girmişlerdi. Karabekir'in isteğiyle 1920 Martında **Bakû**'ya gönderilen bir subayın düzenlediği raporda Türklerin ve bu arada Baha Sait'in çalışmaları hakkında şu bilgiler verilmektedir (Karabekir, **İH**, 509 vd.).

b) Evvelce Azerbaycan'da bulunan Türkler iki grup halinde toplanmışlar. Halil Paşa, Küçük Talat, Baha Sait, Komiser Tahsin, bazı subaylar, iki doktor (Fuat Bey Grubu), Yüzbaşı Yâkub, yedek subaylardan Süleyman Efendiler. İkinci grup kayıtsız-şartsız Türkiye'nin kurtuluşuna amaç bilen bir gaye takip etmektedir. Gayelerinin gerçekleşmesi için Bolşeviklerle işbirliğini lüzumlu görmektedirler. Bu grup Bolşeviklerce çok güvenilen bir grup sayılıyor.

c) İki grubun ortaklaşa yaptıkları bir toplantıda Bolşeviklerle işbirliği yapılmasına karar verilmiş ve bunun için de şunlar kararlaştırılmıştır:

1) İngiliz siyasetinin pek ateşli taraftarı olan şimdiki Azerbaycan hükümetini en kısa bir zamanda yıkmak ve Bolşeviklerle anlaşacak bir hükümeti iktidara getirmek.

2) Bu maksat için derhal faaliyete geçmek üzere her iki gruptan seçilmiş bir komite kurmuşlar, bu komite Halil Paşa, Doktor Fuat, Süleyman, Kurmay Mustafa, Baha Sait ve Süleyman Beylerden oluşmakta ve şu şubelere ayrılmış bulunmaktadır..."

Baha Sait, işte bu ortam içinde 11 Ocak 1920'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği yerel komitesi temsilcisi ile bir anlaşma imzalamıştı. "15" maddeden oluşan anlaşma, tarafların gerek yurtlîçinden, gerekse yurtdışından gelecek saldırılara karşı ortaklaşa savunmalarını ve yardımlaşmalarını öngörüyordu. Bununla birlikte tarafların sınırlarını çok aşan başlıca "2" amaç güdüldüğü de açıkça belirtilmişti (mad. 2):

"Bütün İslam ülkelerinin Batı Avrupa emperyalistlerinin boyunduruğundan kurtulması; **İran, Arabistan, Mısır, Hindistan** vb. İslam ülkelerinde Batı Avrupa'nın emperyalist burjuva hükümetlerine ve özellikle **Asya ve Afrika'da İngiliz emperyalistlerine karşı mücadele.**"

Aynı zamanda siyasal rejim olarak da "Sovyet yönetim biçimi"nin kabul edilip yaygınlaştırılması öngörülmüştü. Bu amaca ulaşmak için Sovyetlerin "Türkiye ihtilal" örgütüne silah, mühimmat ve para yardımında bulunacağı belirtilmişti (mad. 3) ama buna karşılık **Karakol** derneği ile Uşak Kongresi yönetim kurulu **Batum, İran, Afganistan** ve **Hindistan'da** İngiltere aleyhinde ayaklanmalar çıkartmayı üstlenmişti (mad. 5). Bunun gibi Türkiye **Türkistan'da** Sovyet yönetiminin kurulup güçlenmesine de yardım edecekti. Anlaşmada, Avrupa emperyalistlerine uyan Kafkas hükümetlerinin devrilmesine birlikte çalışılacağına ilişkin bir maddeye de yer verilmişti (mad. 11). Ancak Azerbaycan ihtilal hükümetinin kurulması, oradaki işçi ve köylülerin kararına göre belirlenecek, Kafkaslardaki "3" devlet isterlerse ayrı ayrı, isterlerse birlik halinde yaşayabileceklerdi.

Baha Sait'in imzaladığı bu anlaşma metni, Kara Vasıf tarafından **Temsilciler Kurulu** Başkanı M. Kemal'e gönderilmiş, onaylanması istenmişti. K. Vasıf mektubunda, onaylanacak metnin İstanbul'da Bolşevik temsilcisi olarak bulunan Alb. İlyaçev tarafından geri götürüleceğini de belirtmişti. Ancak bu sözde anlaşma, M. Kemal'in ve K. Karabekir'in

sert tepkilerine neden olmuş, kabul edilmemişti. Kendi başına hareket eden Baha Sait bir süre sonra Anadolu'ya dönmüştü. 16 Mart'a kadar etkinliğini sürdüren Karakol derneği ise Kara Vasıf'ın tutuklanmasından sonra gücünü yitirmişti.

C) KAFKASLARDA GELİŞMELER VE DOĞU CEPHESİNDE HAZIRLIKLAR

İngiltere ve Fransa'nın Rusya'da çarlık sistemini yeniden kurmak için yardım ettikleri Denikin kuvvetlerinin yenilgisi Anadolu direnişi yönünden olumlu karşılanmıştı. Karabekir 1920 başlarında Bolşeviklerin zafer kazandıklarına ilişkin haberleri **Temsilciler Kurulu**'na sevinç duygularıyla iletmiş, M. Kemal de bunu memnunlukla karşılamıştı (**HTVD**, 12, Belge. 292).

İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920'de **Ankara** ile **Erzurum** arasında önemli yazışmalar yapılmıştı. M. Kemal, Karabekir'den "Doğuda girişilecek saldırı hakkında öteden beri söz konusu olan düşüncenin" nasıl ve ne zaman uygulanabileceğini sormuştu (**HTVD**, 26, Belge. 667). Karabekir de verdiği yanıtta, Bolşevik ordularının ancak bir aya kadar Kafkaslara ineceklerinin sanıldığını belirttikten sonra, **Brest-Litowsk** Antlaşmasıyla çizilen sınıra varılabileceğini, böylece **Kars**, **Ardahan** ve **Batum**'u işgal etmek amacıyla harekete geçmenin gerekli olduğunu bildirmişti. Ona göre hareketin 15 Nisandan sonra yapılması uygun olurdu; ama kolordusu "Türk ve Kürt kardeşlerine yapılacak" herhangi bir saldırıyı karşılamaya hazırdı (Agy, Belge. 669).

Bunun dışında Karabekir, "Doğu hareketine bir başlangıç" olmak üzere **Batum**'da Bolşevikliğin ilan edilmesini ve giderek **Üç Liva** ile birlikte **Gürcistan** ve **Azerbaycan**'da da Bolşevikliğin yaygınlaştırılmasını da önermişti. Onun kanısınca Kafkas Cumhuriyetlerinin hepsinde Menşeviklerin yerine Bolşeviklerin geçmesi, Bolşevik ordularının Kafkaslardaki hareketini kolaylaştıracaktı (**HTVD**, 26, Belge. 668). M. Kemal de **Batum** ve yöresinde Bolşeviklik ilan edilmesine ilişkin görüşe katılmış, bunun gerçekleşmesi için gerekli emirlerin verilmesini Karabekir'den dilemişti.

O günlerde Ermeni Cumhuriyeti'nin giriştiği bazı işgal ve saldırı hareketleri olayların daha yakından izlenmesi zorunluluğunu doğurmuştu. Ermeniler 17 Şubat'ta **Çıldır**'ı ve **Zaruşat**'ı işgal etmişler, halka çeşitli baskılarda bulunmuşlardı. Bunun üzerine Karabekir "Erivan Cumhuriyeti Askeri Komutanlığına" bir mektup göndermiş, Müslüman Türk ve Kürtlere karşı girişilen "kıyım"a son verilmesini, uğradıkları zararların giderilmesini istemişti (Agy, 681). Temsilciler Kurulu adına M. Kemal de Ermeni zulmünü devletler katında protesto etmişti. Ancak Ermeni saldırıları durmamıştı. Karabekir, Ermenilerin 19 Mart'ta **Büyük Verdi**, **Cıva**, **Ahura** yöresinde yeni bir saldırıya geçtiklerini haber verirken, bu-

nı önlemek için bölgedeki bütün "Şura" kuvvetlerinin karşı saldırıya geçmeleri için 25 Martta emir verdiğini de eklemişti. Doğu Kolordusu da "Şura"lara gerekli desteği verecekti (Agy, No. 679).

Bu gelişmeler olurken BMM'nin açılışının ikinci günü iç ve dış olaylara ilişkin bilgiler veren M. Kemal, Kafkas olaylarını "özyurdumuzun bir parçasındaki" olaylar olarak değerlendirmişti. Sözü Ermenistan'a aktardığında da şunları söylemişti: "**Erivan Ermeni hükümeti**, bölgesi içinde İslam ahaliyi yok etmekle meşguldür. Biz İngilizleri, Amerikalıları aleyhimize kıskırtmamak ve her nasılsa genel Dünya Savaşında meydana gelmiş olan olayın yinelenmediği ve sürdürüldüğüne ilişkin bir zan ve şüphe vermemek için, bu bölge içinde bulunan İslam ahalinin sınırlarımızı geçmek suretiyle açıkça yardımlarına koşmakta bile duraksadık..."

Ama çok geçmeden Doğuda, Ermeni Cumhuriyeti ile savaş kaçınılmaz olacaktı.

Ç) SOVYETLERLE İLİŞKİLER; MOSKOVA'YA BİR HEYET GÖNDERİLMESİ

Sovyet yardımından söz ederken belirttiğimiz gibi, Dışişleri Komiseri Çiçerin'in **Türk İşçi ve Köylülerine** seslenmek için radyoda yaptığı konuşmayı içeren 13 Eylül 1919 günlü bildirisi, Büyük Millet Meclisinde okunmuş ve alkışlarla karşılanmıştı. Bunda, Sovyetlerin emperyalistlerin boyunduruğu altında ezilen halklara, Türklere, Araplara, İranlılara, Hintlilere özgürlük vaat ediliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasını, **İstanbul**'un işgalini ve Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurulmasını öngören anlaşmaların artık geçerli olmadığı belirtilirken de şöyle deniliyordu: "Rus cemiyeti millet Sovyetleri, memleketlerinizin zorla işgalini ret ile, ilan eder ki, **İstanbul** Müslümanlar elinde kalacaktır. Türkiye'nin paylaşılmasına ve Türk topraklarında bir Ermenistan kurulmasına ilişkin anlaşma yırtılmış ve yok olmuştur!"

Bu bildiri de ideolojik görüşlerin büyük payı vardı. Fakat A. Toynbbee'nin de belirttiği gibi Bolşevikler bu tür bildirilerle başlıca şunları amaçlıyorlardı: "İngiltere ve Müttefiklerini Kafkaslardan ve Karadeniz'den çıkarmak; İngilizlerin vazgeçmiş gördükleri İslamın şampiyonluğu görevini üstlenmek" (**Türkiye**, 83 vd.).

Amaçları çok yönlü de olsa Türkiye açısından önemli nokta, Bolşeviklerin Anadolu hareketine yardım etmek istedikleri idi. Malzeme yardımının Türkiye'ye ulaşabilmesi için de iki ülke arasındaki kara ulaşımının kesintisiz sağlanması, Kafkas Cumhuriyetleri engelini kaldırılması gerekiyordu.

Öte yandan Sovyetlerle ilişki kurulması konusunda komutanlar arasında farklı görüşler vardı. Cafer Tayyar Eğilmez ihtiyatlı davranmadan yana olup önce Azerbaycan ve Dağıstan ile ilişki kurulmasını, Bol-

sevikliğin iyice incelenmesinden sonra Sovyetler'e yönelmesini diliyordu. XIV. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet de Anlaşma Devletlerinin Bolşevizm'e karşı Karadeniz bölgesini savunabilmek için Anadolu'daki ulusal örgütü dağıtmaya girişecekleri kaygısıyla Sovyetlerle el ele vermeyi sakıncalı buluyordu. Bekir Sami Günsay ise, Lenin'i İngilizlerin en büyük düşmanı olarak görüyordu. III. Kolordu Komutanı Selahattin de doğuda seferberlik ilanını uygun görmediğini, ancak Bolşeviklerle anlaşmak, onlarla ilişki kurmaktan yana olduğunu bildirmişti (Sonyel, **DP**, 176 vd.).

Bolşeviklik ideolojisinin kimi çevrelerde ve komutanlarda kaygı yarattığı anlaşıyordu. Ancak Karabekir, bu noktaya daha önce ışık tutmaya çalışmış ve izlenmesi gereken yolu da göstermişti. 0, 5 Mart 1920'de Temsilciler Kuruluna gönderdiği telgrafta şunu belirtmişti. Anlaşma Devletlerinin Türkiye'ye karşı baskıları sürdükçe yayılmacı olan Bolşevizm er ya da geç Türkiye'yi de sürükleyecekti. Bunu önlemenin biricik yolu "o kuvvetle kader birliği" yapmaktı. Bolşevizm Türkiye'ye zarar vermeyecek, onu kurtaracak bir biçimde, ancak "Erzurum" kapısından girebilirdi. Bunun için Bolşevik ordularının Türk sınırlarına daha çabuk, ama daha güven içinde ulaşmalarına çalışılmalıydı. Ayrıca onlarla bağlantı kurmadan önce işi manevi bağlarla idare etmek gerekirdi (**İH**, 482 vd.).

Bu değişik görüşleri birleştirmeye çalışan, ancak Sovyetlerle doğrudan ilişkiye geçmekten yana olan M. Kemal, 11 Nisanda Karabekir'den bu konudaki son gelişmelerin neler olduğunu sormuştu. Karabekir verdiği yanıtta, Bolşeviklerin **Moskova**'ya bir heyet gönderilmesini istediklerini bildirmiş, kendisinin bundan yana olduğunu belirterek, ancak görüşmelerde ölçülü davranılmasını da dilemişti.

O günlerde Sovyetlerle İngilizler arasında bir anlaşma yapılacağına ilişkin haberler de yayılmıştı. Bunun gerçekleşmesinin Anadolu'da ulusal direnişin aleyhine olacağı açıktı. Bu nedenlerle ve Çiçerin'in bildirisinde açıkladığı düşüncelere dayanılarak BMM'nin açılışından "3" gün sonra "**Türkiye Muvakkat İcra Heyeti**" (geçici yürütme kurulu) adına M. Kemal, Sovyet Halk Komiserler Heyetine bir mektup göndermişti. Bunda, emperyalistlere karşı işbirliği öneriliyor ve **Ermenistan** ile **Gürcistan** Cumhuriyetlerinin durumlarına dikkat çekiliyordu. Ne var ki bu mektuptan "2" gün sonra 28 Nisanda **Azerbaycan Cumhuriyeti** Sovyetleştirilmiş ve bağımsızlığını yitirmişti.

Etrafına saldıran **Taşnak Ermeni Cumhuriyeti** ile **Menşeviklerin** yönetimindeki **Gürcistan** Cumhuriyeti'ne karşı ortak bir hareket uman Azerbaycan Türk çevreleri ile Bolşevikleri, **Kızılordu**'yu kendileri çağır-mışlardı. Ancak **Bakû**'yu işgal eden Bolşevikler, **Azerbaycan**'ın bağımsızlığına son vermişler, **Gürcistan** ve **Ermenistan** ile de birer mütareke yapıp savaş haline geçici olarak son vermişlerdi (**TİH**, III, 97 vd.). Ama çok geçmeden bu iki Kafkas Cumhuriyetinin de Sovyetleştirileceği kesindi.

Sovyetlerin Kafkaslara tümüyle egemen olmalarından önce **Mosko-**

va'ya bir heyet gönderilmesi her bakımdan yararlı olacaktı. Buna karar verilince Dışişleri Bakanı Bekir Sami Kunduh'un başkanlığında İktisat Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk, Trabzon Milletvekili Osman, Dr. İbrahim Talı Öngören ve Kur. Yarb. Seyfi Düzgören'den oluşan bir heyet saptanmıştı. Türk heyeti 11 Mayıs 1920'de yola çıkmış, ancak **Mosko-**va'ya "2" ay sonra, 19 Temmuzda varabilmişti.

D) ERMENİSTAN İLE SAVAŞ

1) TAŞNAK ERMENİSTAN'IN SALDIRILARI

Ermenistan sorunu bu gelişmelerin ışığı altında yeni kurulan bakanlar kurulunda görüşüldüğünde, şimdilik bir harekete geçilmesi doğru bulunmamıştı. 10 Mayısta Karabekir'e de TBMM'nin sınırdışı bir askeri harekete izin vermediği bildirilmişti. Ancak bir yandan Karabekir'in harekete geçmek konusunda ısrarı, öte yandan "Üç Sancak"ın da Rusların eline geçmesi olasılığı karşısında haziran başlarında Ermenistan'a karşı saldırıya geçilmesi kararı verilmişti. 9 Haziranda doğu illerinde seferberlik ilan edilerek belli yaştaki insanlar silah altına çağırılmış, XV. Kolordu Komutanlığı **"Doğu Cephesi Komutanlığı"**na çevrilerek Karabekir'in san ve yetkileri artırılmıştı.

Bu sırada Çiçerin'in 3 Haziran günlü mektubu **Ankara**'ya ulaşmış, bazı duraksamalar, kuşku yarattı. Bu yanıtta Sovyetlerin **Ulusal Andı** ilke olarak kabul ettikleri açıklanmıştı. Türkiye'nin bağımsızlığı, çoğunluğu Türk olan toprakların Türklere bırakılması, **kapitülasyonlar** ve mali denetimlere son verilmesi destekleniyordu. Ancak, **Türkiye Ermenistanı, Kürdistan, Batum** arazisi, **Doğu Trakya** ve Türklerle Arapların birlikte oturdukları yerlerde halkoylamasına başvurulması isteniyordu. **Ermenistan-İran** sınırının da görüşmelerle saptanması öneriliyordu (**TİH**, III, 291).

Bu, Sovyetlerin **Batum**'u da içeren Üç Sancağı Türkiye'ye bırakmaktan yana olmadığını gösteriyordu. Öte yandan Anadolu'daki ayaklanmalar tehlikeli bir aşamaya ulaşmıştı. Yunanlıların da saldırıya geçecekleri söyleniyordu. Bunlar dikkate alınarak Ermenistan'a karşı harekete geçme kararının ertelenmesi yararlı görülmüştü. Bu da TBMM'de eleştirilere yol açmıştı. Erzurum milletvekilleri 2 Ağustosta verdikleri bir öneri ile bunun nedenlerini sormuşlardı. Görüşmeler sırasında söz alan M. Kemal, Üç Sancağı anavatana katma kararından vazgeçmediklerini, ancak Sovyetlerle anlaşmazlığa düşmemek için askeri hareketi ertelediklerini belirtmişti. Ayrıca, Bolşeviklerle ilişkinin **Bolşevikliği** kabul demek olmadığını, TBMM hükümetince izlenen yolun **Halkçılık** olduğunu da vurgulamıştı (**ASD**, I, 92 vd.). Çiçerin'e verilen yanıtta da Türkiye-İran sınırının saptanmasında aracılık yapmak istemelerinden ötürü

teşekkür edilmiş ve "Üç Sancak" içindeki bazı yerlerin ele geçirilmesi için verilen karardan son mektup üzerine vazgeçildiği bildirilmişti.

O günlerde Sovyetler, Ermenistan Cumhuriyeti ile bir antlaşma imzalamışlardı. **Sevres** Antlaşması ile aynı günde, 10 Ağustosta yapılan bu antlaşma ile savaş haline son veriliyor ve Sovyetler, Ermenistan ile Azerbaycan arasında anlaşmazlık konusu olan **Nahcivan** yöresini kesin anlaşmaya varıncaya dek kendi işgali altına alıyordu. Ayrıca **Erivan - Culfa** demiryolunun denetimi Ermenistan'a bırakılıyordu ki, bu Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki kara ulaşımında güvenliğin ortadan kalkması sonucunu doğurabilirdi. Sovyetler de imzaladıkları bu antlaşmayı pek olumlu bulmamış olacaklar ki, Lenin Türk heyeti başkanına gizlice "Ermenilerle antlaşma yapmakta hata ettik. Biz düzeltmeye çalışacağız; biz yapamazsak siz düzeltiniz!" demişti.

Ankara hükümeti, Sovyetlerin tutumunun kesinlik kazanmasına değin ileri hareketi ertelemişken Ermenilerin saldırıları giderek artmıştı. 12 Ağustosta **Oltu** bölgesinde bazı köyleri işgal etmişler, birkaç gün sonra Türk birliklerine saldırmışlar, "2" Ermeni uçağı Türk mevzilerini bombalamış, 13 Eylülde de **Doğubayezit** kuzeyinde daha geniş çaplı bir saldırıya girişmişlerdi. Bu durum karşısında 20 Eylülde hükümet, doğuda harekete geçilmesi kararını vermişti. Karabekir saldırı için 27 Eylül gününü saptamışken, Ermeniler ayın 24'ünde **Bardız** yöresinden baskınla Türk topraklarına girmişlerdi.

Doğu Ordusu, süratli bir ilerleme ile 28 Eylülde sınırı geçmiş ve ertesi günü **Sarıkamış**'ı, 30 Eylülde de **Oltu**'yu (**Merdenek**) ele geçirmişti. Ancak Ermenistan'ın Çiçerin'e başvurup yardım istemesi üzerine **Moskova**'da başlayan görüşmelerin kesilmemesi için ordunun daha ileriye gitmeyip **Sarıkamış-Laloğlu** çizgisi üzerinde durması uygun görülmüştü. Ancak Sovyetlerin Taşnak yönetimiyle ilgilerinin azaldığı anlaşıldığında 21 Ekimde, Karabekir'e yeniden harekete geçmesi yolunda talimat verilmişti. Bunun üzerine **Kars** üzerine yürüyen Doğu Ordusu "4" gün süren çetin bir savaş sonunda 30 Ekimde orayı ele geçirmişti. **Kars**'ın alınması ile "Üç Sancak"ın Ermenistan sınırı içinde bulunan kesimi ele geçirilmiş, **Ulusal Antta** öngörülen sınıra varılmış ve Ermeni ordusu da tehlike olmaktan çıkarılmıştı. Böylece hareket amacına ulaşmıştı. Kurtuluş Savaşının büyük zaferlerinden biri de Doğu Cephesinde kazanılmıştı. Bunu sağlayan Karabekir de "Şark (Doğu) Fatih'i" diye anılır olmuştu.

2) GÜMRÜ ANTLAŞMASI (2/3 Aralık 1920)

Kars'ın alınmasından sonra Ankara hükümeti 1 Kasımda Ermenistan hükümetine gönderdiği bir nota ile barış önerisinde bulunmuş ve eğer doğuda "İngiliz kapitalistlerinin öncüsü" olmaktan vazgeçilirse gö-

rüşmelere geçilebileceğini açıklamıştı. Ancak Ermeniler öneriyi kabul etmemiş, kendi koruyucuları olarak gördükleri ABD ile Sovyet Rusya'ya bir kez daha başvurmayı yeğlemişlerdi. Amerika'nın yanıtı "arabuluculuk" a hazır olduklarının belirtilmesinden öteye geçmemişti. Sovyetler ise TBMM hükümeti ile anlaşılırken Ermenistan'ı tutar bir tutum almak istememişlerdi. Barış önerisine olumlu yanıt alınmayınca yeni bir hamleyle girişen Türk ordusu da **Gümrü**'ye doğru ilerlemeye koyulmuştu. Türk birliklerinin 6 Kasım'da kent önüne vardıklarını gören Ermeniler Karabekir'e mütareke yapmaya hazır olduklarını bildirme gereğini duymuşlardı.

Ermenilerin başvurusunu **Ankara**'ya ileten Karabekir, onlarla yapılacak mütarekenin koşullarını da saptayıp kendilerine bildirmişti. Bunda Ermeni kuvvetlerinin **Gümrü**'yü boşaltıp 15 km. geriye çekilmeleri, kentteki kale ve istasyonla çevresinin Türk birliklerince işgal edilmesi öngörülmüştü. Ermeniler bu koşulları hemen kabul edip **Gümrü**'yü boşaltmışlardı. Fakat Ankara hükümeti mütareke için Ermeni ordusunun silahlarının teslimini de içeren yeni koşullar saptayınca, Ermeniler bunları kabul etmemişlerdi. Bu yüzden de 14 Kasım'da Doğu Ordusu yeniden saldırıya geçmiş ve çarpışmalar başlamıştı. Savunma gücünü iyice yitirmiş olan Ermeniler, "3" gün sonra 17 Kasım'da önerilen koşullarla mütareke yapmaya hazır olduklarını bildirmişti. Böylece "7" günlük bir mütareke yapılmış, süre dolunca da 5 Aralık'a kadar uzatılmıştı.

Bu arada Gümrü'de barış görüşmelerine başlanmıştı. Konuşmalar da TBMM hükümetini K. Karabekir ile Erzurum Valisi Hamit ve Erzurum Milletvekili Süleyman Necati temsil etmişlerdi. Ermenistan temsilcileri ise A. Hatistyan, Avram Gülhandaniyan ve İstapan Gorganıyan idiler. Görüşmelere başlandığında Ermeniler **Batum-Viçe** arasındaki bir limanla **Van, Bitlis** yöresinden bir kısım yerlerin kendilerine bırakılmasını istemişlerdi. Ancak Karabekir'in sert tepkisi karşısında hemen bundan vazgeçmişlerdi. Sonunda kararlaştırılan antlaşma metni, 2 Aralık, 3'e bağlayan gece imzalanmıştı.

Gümrü Antlaşması, uluslararası bir belge olarak bağımsız bir devletin; Ankara'da yeni ve bağımsız bir devletin varlığını kabul ettiğini kanıtlamıştı. Bunun yanı sıra başında birçok maddi ve manevi kazanç da sağlamıştı. **Kars, Sarıkamış, Kağızman, Kulp** ve **Iğdır** gibi daha önce elden çıkmış olan yerler, yeniden Türk topraklarına katılmıştı. Aynı zamanda pek çok silah ve mühimmat elde edilmişti. Antlaşma ile Türkiye'den toprak alacağı umuduyla silahlanan Ermenistan Cumhuriyeti'nin silahtan arındırılması da öngörülmüştü. Doğu Cephesindeki bu tehlike ortadan kaldırıldıktan sonra oradaki birliklerin, silahlarla mühimmatın bir kısmının Batı Cephesine gönderilmesi olanağına kavuşulmuştu.

Sovyet Rusya böyle bir antlaşmanın yapılmasına karşı çıkmamıştı. Ama aradan "3" gün geçmeden 5 Aralık 1920'de Bolşevik kuvvetleri Ermenistan Cumhuriyeti'ni de Sovyetler Birliği'ne katmışlardı. Sovyet Er-

menistanında işbaşına geçen yeni hükümet, 10 Aralıkta Ankara hükümetine başvurarak **Taşnak** yönetiminin imzaladığı antlaşma metninin gözden geçirilmesini istemişti. Ama bundan böyle Ermenistan'a ilişkin sorunlar Sovyetlerle ilişkiler çerçevesinde çözülecekti.

E) SOVYETLER'LE GÖRÜŞMELER: MOSKOVA VE KARS ANTLAŞMALARI

Sovyet yöneticileri ile bir "sözleşme yapmak" (akd-i mukavele) için oluşturulan Bekir Sami Kunduh başkanlığındaki TBMM hükümeti delegeleri 11 Mayısta yola çıkmışlar ancak "68" gün sonra 19 Temmuzda **Moskova**'ya varabilmişlerdi. Bu süre içerisinde Kafkaslardaki gelişmeler yüzünden –yukarıda da değinildiği gibi– Sovyetlerin Ermenistan Cumhuriyeti'nin isteklerini korur bir tutum içine girmeleri 24 Temmuzda görüşmelerin hiç de sıcak olmayan bir hava içinde başlamasına yol açmıştı. Lenin'in Türk heyetinin hareket ettiği gün TBMM'de okunan bir mesajında Ermenilerin kendi geleceklerinin kendilerince saptanması hakkına sahip oldukları belirtilmiş, Çiçerin'in 3 Haziran günlü mektubunda da **Batum** yöresinde hatta **Türkiye Ermenistanında** halkoylamasına başvurulması istenmişti. Türk heyetiyle görüşmeler başladıktan sonra, 10 Ağustosta imzaladıkları bir anlaşma ile de Ermenistan'ı kendi korumaları altına almışlardı.

Bu nedenle Çiçerin görüşmelerde "eski Ermeni" illerinden ve bunların Ermenistan'a bırakılmasından söz eder olmuştı. Gerçi Türk heyetini kabul eden Lenin, Sovyetlerin "zulüm altında bulunan" (mazlum) uluslara yardım etmeyi ana ilke olarak kabul etmiş olduklarını ve emperyalistlere karşı savaşan Türk ulusuna karşı çok samimi duygular beslediklerini belirtmişti, ama ondan sonraki 28 Ağustos toplantısında Çiçerin yine **Van** ve **Bitlis** illerinden Ermenilere toprak verilmesini dilemiş, dahası Türkiye'ye yapılacak yardımın buna bağlı olduğunu da eklemişti. Türk heyeti ise büyük bir kararlılıkla Anadolu'da girilen mücadelenin Yunanlılara ve Ermenilere toprak verilmemesi amacını taşıdığını, Sovyet yönetiminin ısrarının da Anlaşma Devletlerinin tutumunu andırdığını belirtmiş ve yalnızca önceden Türkiye'den göç eden Ermenilerin eski yerlerine dönmelerine olanak tanınabileceğini söylemişti.

Böylece bir ay süren görüşmelerde bir antlaşma taslağı hazırlanmış, ancak sınırların saptanması sorunu çözülememişti. Sovyetlerin "emperyalizme karşı mücadeleyi desteklemeye" yönelik silah ve para yardımları sürerken, **Moskova** görüşmeleri çıkmaza girmiş görünüyordu. Sovyet başkentinde daha fazla kalmak istemeyen Türk Dışişleri Bakanı Bekir Sami Kunduh, eylül başlarında Kafkasya'da ve özellikle **Dağıstan**'da bir "inceleme" gezisine çıkmıştı. Türk delegasyonunun öteki üyelerinden Y. Kemal Tengirşenk de kesilen görüşmeler hakkında TBMM'ye bilgi vermek, yeni talimat almak amacıyla 2 Eylülde **Mosko-**

va'dan ayrılmıştı. Heyet Başkanı H. Sami onunla gönderdiği raporunda, Ermeniler için istenen toprakların verilip verilmeyeceğini TBMM'nin kararına bırakmakla birlikte kişisel olarak, başka bir ülkeden yardım sağlanamayacağını belirterek Bolşeviklerin darıltılmamalarını öneriyordu.

Moskova'dan gelen bu olumsuz haberlere karşın ayrı günlerde, 1 Eylülde **Bakû**'da toplanan **Doğu Ulusları Kurultayı**nda "İngiliz emperyalistlerine karşı" savaşılan Anadolu'daki "inkılap mücadelesi"ne yardım edilmesini dileyen güçlü bir eğilim belirmişti.

Üçüncü Enternasyonalin İkinci Kongresinde alınan kararla düzenlenen **Bakû Kurultayı** çalışmaları "8" gün sürmüştü. Çeşitli ülkelerden "1891" delegenin katıldığı kurultayda "235" Türk bulunuyordu. Bunların içlerinde Ankara hükûmetine bağlı delegeler de vardı. Onlara verilen yönergede Anadolu'nun devrimci olduğu ancak sosyal devrimin zamanının gelmediğinin anlatılması ve özellikle Türkiye hakkında herhangi bir kesin karar alınmamasına çalışmaları belirtilmişti. Kurultayın başkanlık kurulunda Mustafa Suphi ile Anadolu'dan gelen Tahsin Bahri ve Haliz Mehmet görev almışlardı. **Bakû**'ya gelmiş olan Enver Paşa ise delege olmamakla birlikte görüşlerini açıklayan bir bildiri sunmuştu. Onun gibi Dr. İbrahim Tali Öngören de "Anadolu Türk Halk Hükûmeti"nin temsilcisi olarak yazılı bir metin vermişti. Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşına Almanya'nın yanı başında girmek zorunda kaldığı için üzüntü duyduğunu, ancak **Boğazları** kapatarak "gözü doymaz Çarlık Rusyasının yıkılmasına ve onun yerine, tüm ezilenlerin doğal bağlaştığı Sovyet Rusya'nın gelişmesine" olanak sağladığını belirtmişti. Arkasından, savaşın kesin bir döneme girdiğini ve kurultayın Kızılordu'ya ve Türk savaşçılarına yeni güç vereceğine inandığını vurgulamıştı. İbrahim Tali de "yalancı profesör" diye nitelediği Wilson'un sözlerine kanarak silahlarını bırakan Türk köylüsünün en kutsal haklarının çiğnendiğini görünce yeniden silaha sarıldığını belirterek "Anadolu başkaldırısı"nın iç ve dış nedenlerini açıklamıştı. Sonunda da şöyle demişti:

"Anadolu, uygarlığa doğru yürüyüşünde son evladı ölene kadar bağımsızlığını korumaya karardır ve o Sovyet Rusya'nın kendisine uzattığı eli büyük bir içtenlikle kabul edecektir."

Bakû Kurultayında Türkiye'deki Kurtuluş Savaşı üzerinde durulmuş ve emperyalizme karşı yürütülen bu savaşın desteklenmesi kararlaştırılmıştı. Yayımlanan bildiride, doğu halkları Komünist Enternasyonalin Kızıl bayrağı altında toplanmaya çağılırken Anadolu için de şu tümceye yer verilmişti: "*Kalk, sen ey tahsildar ve tefecilerin kanunu emdiği Anadolu köylüsü!*" (**Birinci Doğu Halkları Kurultayı**, 118-127, 269 vd.).

Bütün bu gelişmeleri ve komutanların görüşlerini değerlendiren TBMM hükûmeti, her ne pahasına olursa olsun Sovyetlerin **Ulusal Anda** aykırı olan isteklerinin reddedilmesine karar vermişti. M. Kemal, 16 Ekim 1920'de **Moskova**'daki Türk heyetine bu yolda talimat vermişti. Böyle olmasına karşın Ruslar görüşmelerden hemen vazgeçmemişlerdi.

Bu kez de Taşnak Ermeni yönetimiyle imzalanmış olan **Gümrü Antlaşması**nın değiştirilmesi yolunda girişimlerde bulunmuşlardı. Görüşmeler bu aşamada yeniden düğümlemişti. Ankara hükümeti bu düğümü çözmek, **Ardahan** ile **Batum**'u Sovyetlerle anlaşmazlığa düşmeden kurtarmak ve aynı zamanda yardım ve işbirliği koşullarını bir antlaşmaya bağlamak için **Moskova**'ya bir büyükelçi ile yeni bir heyetin gönderilmesini uygun bulmuştu. Bu sırada Sovyetler de Ankara'ya elçi göndereceklerini açıklamışlardı. Bunun üzerine Batı Cephesi Genel Kuvayimillîye Komutanı Ali Fuat Cebesoy, 21 Kasım 1920'de Moskova Elçiliğine atanmıştı. Cebesoy, 14 Aralıkta yola çıktıktan sonra da İktisat Bakanı Y. Kemal Tengirşenk başkanlığında yeni bir heyet oluşturulmuştu. Bunda Milli Eğitim Bakanı Dr. Rıza Nur, Ataşe Saffet ve Kur. Yarb. Seyfi Düzgören bulunuyordu. 14 Aralıkta **Ankara**'dan trenle yola çıkan heyet, bir süre **Kars**'ta beklediği için ancak 19 Şubat 1921'de **Moskova**'ya varmıştı.

1) ARDAHAN VE BATUM SORUNU; TBMM HÜKÜMETİ-GÜRCİSTAN İLİŞKİLERİ

Ermenistan Cumhuriyeti'ne karşı kazanılan zafer ve **Gümrü Antlaşması** ile **Kars** yeniden anavatana katılmıştı. Fakat "Üç Liva"dan (sanctan) öteki ikisi **Ardahan** ile **Batum** sorunu henüz çözülememişti. Gürcüler Çarlık Rusyasının çöküşü ve Bolşeviklerin savaştan çekilmesinden sonra önce **Ardahan**'ı, İngilizlerin boşaltmasından sonra da **Batum**'u işgal etmişlerdi. Ankara hükümeti 25 Temmuz 1920'de **Batum**'un işgal edilmesini protesto etmişti. Fakat **Menşevik Gürcistan** bunu umursamamış ve batı devletlerinden yardım göreceği umudunda olduğu için de Ermenistan'a karşı yürüyen Türk birliklerinin kendi sınırlarını aşmamasını dilemiş, aksi halde savaşaacağını bildirmişti. Böylece bir ara gerginleşen **Ankara-Tiflis** ilişkileri TBMM hükümetinin Gürcistan'la savaşmak değil, dost olmak istediğini açıklaması ve Sovyetlerin Gürcistan'ı da kendi birlikleri içine katacaklarının anlaşılması üzerine olumlu bir havaya bürünmüştü. Gürcistan Cumhuriyeti **Ankara**'ya Mdivani adında bir elçi göndererek resmi ilişkiler kurulmasında önayak olmuştu.

Ankara hükümeti Brest-Litowsk Antlaşması sonrasında yapılan halkoylaması ile Türkiye'ye katılmış olan ve **Ulusal Ant** sınırları içinde bulunan Ardahan ile Batum'un geri verilmesi için Gürcistan elçisi ile görüşmelere başlamıştı. Ancak Sovyetlerin Gürcistan'a yönelik girişimleri karşısında sorun bir yönüyle Türk-Sovyet ilişkileri alanına girmişti. TBMM, 21 Şubat 1921 günkü oturumunda bu sorunu enine boyuna tartışmıştı. Sonunda Sovyet Rusya'nın **Batum** konusundaki katı tutumu da dikkate alınarak, **Ardahan** **livasının** geri alınması için Gürcistan hükümetine karşı her türlü girişimde bulunulması kararlaştırılmış-

11. **Batum** için de Gürcülerle anlaşarak **Ulusal Antta** öngörüldüğü gibi halkoyuna başvurulması daha uygun görülmüştü. Bunun üzerine aynı gün Gürcistan Elçisi Mdivani'ye, süresi 23 Şubat'ta sona erecek bir nota verilmişti. Bunda, **Ardahan** ve **Artvin** kazalarını içeren **Ardahan** livasının askerden arındırılarak geri verilmesi istenmiş, aksi olursa askeri harekete girişileceği bildirilmişti. Bu enerjik davranış karşısında Gürcistan hükümeti, Türk isteğini kabul ettiğini bildirmek zorunda kalmıştı. Böylece Türk birlikleri 23 Şubat 1921'de **Ardahan**'a girmiş ve o liva'yı da anavatana katmışlardı.

"Üç Sancak"tan geriye, **Batum** kalmıştı. **Ardahan**'ın alınmasının ertesi günü TBMM'de bu sorunun nasıl çözüleceği sorulduğunda, Hükümet Başkanı Fevzi Çakmak, halkoylamasına başvurma olanağının aranacağını söylemişti. Ne var ki hemen onu izleyen gün (25 Şubat'ta), "Gürcü İhtilal Komitesi" **Tiflis**'te "Sovyet Gürcistanı" ilan etmiş, yanı Gürcistan da Sovyetleştirilmiş ve Gürcü hükümeti **Tiflis**'ten **Batum**'ı çekilmişti. Artık son günlerini yaşayan sığıntı Menşevik Gürcü hükümeti bu durumda **Ahışa** ve **Ahılkelek** ile birlikte **Batum**'un Türklerin eline geçmesinden yana görünüyordu, ama Türk kuvvetlerinin **Batum** dolaylarında Sovyetlerle karşı karşıya gelmesi olasılığı da vardı. Nitekim Doğu Cephesi Komutanı Karabekir, bu tehlikeye işaret ederek çok dikkatli davranılması gerektiğini belirtiyordu. Fakat TBMM ve hükümet tehlikeyi göze alıp sorunun çözülmesinde kararlı bir tavır almıştı. Karabekir de buna uyup birliklerini yeniden harekete geçirmişti. 6 Mart'ta **Artvin** alınmış, "2" gün sonra da **Ahışa**'ya girilmişti (8 Mart). Bu sırada Sovyetler diplomatik bir girişimle Türk ilerleyişini durdurmak ve **Batum**'a girilmesini önlemek istemişler, fakat bundan sonuç alamamışlardı. Bölgedeki Sovyet Siyasi Komiseri, 10 Mart'ta Karabekir'e gönderdiği bir telgrafla **Moskova**'daki görüşmelerde **Ahışa**, **Ahılkelek** ve **Batum**'un Gürcülere bırakıldığını bildirmişti. Karabekir ise yanıt olarak bu karardan haberi olmadığını söylemiş, bölgedeki Müslüman halkı Ermenilerin kötülüklerinden korumak, aynı zamanda olası bir Gürcü-Sovyet savaşının getireceği yıkıntıları önlemek için hareket ettiğini belirtmişti. Böylece ilerlemeye devam eden Türk birlikleri, 11 Mart'ta **Batum**'u, 14'ünde de **Ahılkelek**'i ele geçirmişlerdi.

Bu gelişmeler olurken Sovyetlerle savaşa son veren Gürcistan hükümeti, 17 Mart'ta imzaladığı bir sözleşme ile de **Batum**'un Bolşeviklerce işgalini kabul etmiş, daha doğrusu kabul etmek zorunda kalmıştı. Gürcistan hükümeti üyeleri hemen aynı gün Anlaşma Devletlerine alt gemilerle Batum'dan ayrılmışlardı. Gürcistan'ın Sovyetleştirilmesi tamamlanmıştı, ama aynı gün Batum'da Türk sivil yönetiminin kurulduğu açıklanmıştı. Artık Türk ve Sovyet askerlerinin karşı karşıya gelmeleri kaçınılmazdı. Çatışmalar daha o gece başlamış, fakat çok sürmemişti. Çünkü **Batum**, **Ahışa** ve **Ahılkelek**'in kime ait olacağı bir gün önce **Moskova**'da imzalanan antlaşmada karara bağlanmıştı.

2) TÜRK-SOVYET DOSTLUK VE KARDEŞLİK ANTLAŞMASI (16 Mart 1921)

Sovyetler, A. F. Cebesoy'un Moskova Elçiliğine gönderilmesinden önce, 1920 Ekiminde Budu Mdivani'yi **Ankara**'ya elçi atamışlardı. Ancak Sovyet elçisi Ankara'ya 19 Şubat 1921'de gelebilmişti. O henüz yolda iken Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'den yeni bir telgraf alınmıştı. 1 Aralık 1920 günlü bu telgrafta, Lenin'in ve Stalin'in, 24 Ağustosta görüşmelerin kesilmesine kadar geçen sürede hazırlanan taslak üzerinden bir 'Yardımlaşma' Antlaşmasını tamamlamak istedikleri bildiriliyordu (Jaeschke, **TKSİB**, 131). Elçi Mdivani de Gümrü'de bulunduğu Karabekir'e Sovyetlerin Türkiye ile, bir siyasal antlaşma ile birlikte bir "askeri ittifak" sözleşmesi yapmak istediklerini bildirmişti. Bunlar gerek TBMM'ce, gerekse hükümetçe memnunklukla karşılanmış ve **Moskova**'ya yeni bir heyet gönderilmesi kararlaştırılmıştı.

Y. Kemal Tengirşenk başkanlığındaki Türk delegasyonu **Kars**'ta bir süreden beri orada beklemekte olan A. F. Cebesoy ve **Ankara**'ya gitmekte olan Sovyet elçisi Mdivani ile buluşmuştu. Elçiler ve heyetler arasında iki ülke arasındaki dostluğu ve işbirliğini öven konuşmalar yapılmıştı. Ancak Y. K. Tengirşenk heyeti **Moskova**'da Çiçerin'in beklenmedik soğuk bir davranışıyla karşılaşmıştı. Bütün gelişmelerden haberi olması gereken Dışişleri Komiseri, Türk delegasyonu başkanına ne için geldiklerini sormuş, durum kendisine anımsatıldığında da "Türklerle bir ittifakı düşünmediklerini" aslında da ittifak antlaşması yapmayı ilke olarak benimsediklerini söylemişti. Arkasından da Ermenilerle yapılan antlaşmayı eleştirmiş ve **Gümrü**'nün boşaltılmamasından yakınmıştı. Böylece Çiçerin'in, Bekir Sami heyetiyle başlayan görüşmelerdeki olumsuz görüşünü sürdürdüğü anlaşılmıştı. Türk heyeti, görüşmeleri çıkmaza girmeden kurtarabilmek için Stalin'e başvurmayı gerekli bulmuştu. Gerçekten de 22/23 Şubatta onunla görüştüklerinde Stalin, Dışişleri Komiserliği için "Orada işittiğiniz sözlere o kadar önem vermeyin siz. Onlarla anlaşamazsınız, benimle daha iyi anlaşırsınız" diye umut vermişti.

Öte yandan Ankara hükümetinin şubat-mart aylarında **Londra**'da toplanan konferansa çağırılması ve Dışişleri Bakanı Bekir Sami'nin bazı protokoller imzalaması da Sovyet yöneticilerini TBMM hükümeti ile ilişkilerini pekiştirmeye yöneltmişti. İşte bu gelişmelerden sonra Moskova'daki görüşmeler hızlanabiliyordu. **Batum**'un Türk birliklerince işgal edilmesi bir ara durumu gerginleştirmiş, sonunda bu kentin Ruslara bırakılması zorunluluğu duyulmuştu. Böylece antlaşma metni son şeklini almış ve imza aşamasına gelmişti. İmza töreni 18 Mart 1921'de yapıldığı hade, metne 16 Mart tarihi konulmuştu. Sovyetler, İngilizlerle yapmakta oldukları ticaret antlaşması görüşmelerini etkilemesini istedikleri için böyle bir taktik uygulamak istemişlerdi. Türk delegasyonu da, İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Martı duygusal bir öğe alma olarak kabul lenmişti.

Antlaşma, TBMM adına Y. K. Tengirşenk, Dr. Rıza Nur ve Moskova Elçisi A. F. Cebesoy, Sovyet Rusya adına da J. Çiçerin ile Merkez Yürütme Komitesi üyesi Celal Korkmazof arasında imzalanmıştı. 16 maddeden oluşan antlaşmanın başlangıç kısmında, tarafların "ulusların kardeşliği" ilkesini ve her kavmin kendi geleceğini serbestçe saptama hakkına sahip olmasını tanıdıkları vurgulanıyordu. Bu nedenle **Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması** olarak nitelenmişti. Antlaşmanın daha ilk maddesinde, **Türkiye** deyimıyla, 28 Ocak 1920 tarihli **Ulusal Andın** içerdiği yerlerin anlatılmak istendiği belirtiliyordu. Sovyet Rusya'nın **Ulusal Ant** sınırlarını tanıdığını vurgulayan bu hükmü bile, TBMM hükümetinin dış siyasette büyük başarısını kanıtlamaya yeterli idi. Ruslar, hiçbir koşul olmaksızın **Kars, Ardahan ve Artvin**'in Türkiye'ye ait olduğunu kabul ediyorlardı. Böylece **Batum**, Rusya'da kalıyordu. Antlaşmada buna ilişkin hüküm, sınırın geçtiği yerler belirtilerek diplomatik bir dille yazılmıştı (mad. 1). Bu arada **Batum** limanından Türkiye'ye gönderilen ya da oradan gelen bütün ticari mallardan gümrük vergisi alınmayacağı da belirtilmişti.

Sovyetler, TBMM hükümetince kabul edilmeyen uluslararası antlaşmalarla (mad.1), Çarlık Rusyası ile Osmanlı Devleti arasında imzalanmış olan antlaşmaları geçersiz sayıyorlardı (mad. 6). Ayrıca **kapitülasyon** sisteminin, ülkelerin serbestçe gelişmesine ve egemenlik haklarıyla bağdaştırılmasına olanak bulunmadığı belirtilerek Türkiye ile ilgili **kapitülasyonlar** kaldırılmış sayılıyordu (mad. 7). Bu yönüyle antlaşma, **kapitülasyonlara** son verildiğini **Lozan**'dan önce belirleyen uluslararası ilk belge niteliği taşıyordu.

Boğazların bütün ulusların ticaretine açılması ve Karadeniz ile Boğazlarda uygulanacak rejimin saptanması için, Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulması öngörülmüştü. Ama saptanacak kararların Türkiye'nin mutlak egemenliğine ve **İstanbul**'un güvenliğine zarar vermemesi özellikle belirtilmişti (mad. 5).

Dostluk antlaşmasının en belirgin özelliklerinden biri de, tarafların birbirlerinin işlerine karışmaması ilkesine dayandırılmış olmasıydı:

"Mad. 8- Bağlı taraflar, topraklarında diğer taraf ülkesinin ya da ülke parçalarından birisinin hükümet görevini üzerine almak iddiasında bulunan örgüt ve topluluğun oluşması ya da yerleşmesini ve diğer ülkeye karşı mücadele amacıyla bulunan topluluğun yerleşmesini kabul etmemeyi yükümlenirler. Türkiye ve Rusya, Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri'ne karşı da -karşılıklı işlem koşuluyla- aynı yükümlülükte bulunurlar."

Antlaşmaya göre, tarafların elinde bulunan Birinci Dünya Savaşı tutsakları da serbest bırakılacaktı. Nihayet Moskova Antlaşmasının bir başka özelliği ya da önemi, Sovyetlerin, Güney Kafkas Cumhuriyetlerine ilişkin hükümlerin o hükümetlerce de kabul edilmesi yükümlülüğünü üstlenmiş olmasıydı.

Sovyet yöneticileri Kurtuluş Savaşını para ve silah vererek desteklemeyi kabul ettikleri halde, antlaşmada bununla ilgili bir maddenin yer

almasını istememişlerdi. Yukarıda da belirtildiği gibi, zaten başlamış olan bu yardım Çiçerin'in, Y. Kemal Tengirşenk'e yazdığı mektup çerçevesinde sürdürülmüştü.

Moskova Antlaşmasında, onay belgelerinin en kısa zamanda **Kars**'ta değiştirilmesi öngörülmüştü. Antlaşma, TBMM hükümetinin diplomatik bir başarısı idi. Ancak **Batum**'a girilmişken oranın Rusya'ya bırakılması zorunluluğunun doğması, Türk kamuoyunda üzüntü yaratmış, tepkilere yol açmıştı. Türk birlikleri **Batum**'u 28 Martta boşaltmış, 12 Nisanda da **Moskova**'da saptanan sınırın gerisine çekilmeye başlamıştı. Bu arada doğal olarak **Gümrü** de boşaltılmıştı. Tepkiler, TBMM'ye de yansımıştı. Antlaşma metni üzerinde görüşmeler yapılırken Meclisteki "5" Batum Milletvekili, 21 Temmuzda verdikleri bir önerge ile, "ulusal isteklere aykırı ve zararlı gördükleri" antlaşmanın onaylanmamasını istemişlerdi. Dışişleri Bakanlığına getirilen Y. K. Tengirşenk ise, üzüntüyle katılmakla birlikte, "Ne yapalım Türkiye'nin ve Türklüğün yararları bunu gerektiriyor" diye metni savunmuştu. Sonunda Moskova Antlaşması, "5" olumsuz ve "1" çekimsere karşı, "201" oyla kabul edilmişti.

3) KARS ANTLAŞMASI (13 Ekim 1921)

Moskova Antlaşması gereğince, Kafkas Cumhuriyetlerinin bu antlaşma hükümlerini kabul ettiklerini kanıtlayan bir belgenin düzenlenmesi, bir anlaşmanın imzalanması gerekiyordu. Bunun dışında Türk birliklerinin geri çekilmesi ya da geçici olarak Türkiye'de yerleştirilmiş olan Wrangel ve Denikin ordusundaki subayların serbest bırakılması gibi bazı sorunlar da belirmişti. Başgösteren bu anlaşmazlıkları da bir an önce gidermek gerekiyordu. Moskova Antlaşması onay belgeleri **Kars**'ta değiştirilecekti. Gerçekten de söz konusu belgeler, 22 Eylül 1921'de **Kars**'ta değiştirilmiş ve böylece antlaşma yürürlüğe girmişti. İşte taraflar bir araya gelmişken eksiklikleri tamamlamak, pürüzleri çözmek için yeni bir antlaşma da düzenlemişlerdi.

Kars görüşmelerinde TBMM hükümetini K. Karabekir başkanlığında, Burdur Milletvekili Veli, Bayındırlık eski Müsteşarı Muhtar ve Azerbaycan'daki Türk temsilcisi Memduh Şevket Esendal'dan oluşan bir heyet temsil etmişti. Öte tarafta ise Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Sovyet Cumhuriyetleri temsilcileri yanında Rusya Sosyalist Federatif temsilcisi de görüşmelere katılmıştı. 13 Ekim 1921'de imzalanan antlaşma, **Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Arasında Dostluk Antlaşması** başlığını taşımaktadır. Antlaşma, genel olarak Moskova Antlaşması hükümlerinin Kafkas Cumhuriyetlerince de kabul edildiğine ilişkin maddeler içermekteydi. Ancak, Türkiye'nin, gümrük ödemeksizin limanından serbestçe yararlanmak koşuluyla **Batum** kentini ve livasını Gürcistan'a bıraktığını içeren özel bir maddeye de yer ve-

ılmıştı (mad. 6). **Nahcivan** bölgesinin de özerk bir yönetime sahip olduğu saptanmıştı (mad. 5). Bunun dışında, taraflar arasındaki sınırlar daha ayrıntılı olarak saptanmış, ticaret, ulaşım, gümrük, güvenlik ve sağlık konularında ortak önlemler alınacağı belirtilmişti.

Kars Antlaşması, TBMM'ce 16 Mart 1922'de onaylanmış, onay belgeleri 11 Eylülde Erivan'da değiştirilerek yürürlüğe girmişti.

4) TÜRKİYE-UKRAYNA DOSTLUK VE KARDEŞLİK ANTLAŞMASI (2 Ocak 1922)

Sovyetler Birliği'ne katılmış Kafkas Cumhuriyetleri ile "dostluk" kavramına dayandırılan **Kars Antlaşması**ndan sonra **Karadeniz**'de sınıırı bulunan Ukrayna Cumhuriyeti ile de benzer bir antlaşma yapılmıştı. TBMM hükümetinin çağırısı üzerine Ukrayna hükümeti, 1921 sonlarında Merkez Yürütme Kurulu üyesi Michael Frounze'yı olağanüstü elçi olarak Ankara'ya göndermişti. 13 Aralıkta **Ankara**'ya gelen Gnl. Frounze, 19 Aralık 1921'de M. Kemal'e yazdığı mektupta, "Türk halkının kanyayan acıları bize yakın ve bizce anlaşılır olduğu gibi, uğrunda savaştığı hedefleri de bize değerlidir" dedikten sonra, "resmen bir dostluk ve iyi komşuluk antlaşması" imzalamak üzere görevlendirildiğini belirtmişti (Şimşir, **AY**, 154 vd.).

Ukrayna elçisi ile yapılan görüşmelerden sonra 2 Ocak 1922'de bir **Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması** imzalanmıştı. Frounze **Ankara**'da ancak "23" gün kalmıştı. Kendisiyle görüşmelerde daha çok Türk ordusunun **Sakarya** Savaşından sonraki durumu ve Sovyetlerce yapılacak yardımlar üzerinde durulmuştu.

Frounze'nin dönüşünden kısa bir süre sonra Sovyetlerin yeni elçisi S. I. Aralov, **Ankara**'ya gelmişti. **Moskova**'dan ayrılmadan önce Aralov'u kabul eden Lenin, ona şunları söylemişti:

"M. Kemal, doğal ki sosyalist değildir. Ama görülüyor ki iyi bir örgütçü, yetenekli bir lider... Ulusal burjuva ihtilalini yönetiyor. İlerici akıllı bir adam.. Emperyalistlerin gururunu kıracağına, padişahı da yardakçılarıyla birlikte silip süpüreceğine inanıyorum... Ona, yani Türk halkına yardım etmemiz gerekiyor. İşte sizin işiniz budur..." (Aralov, 38)

F) TÜRKİYE-AFGANİSTAN DAYANIŞMA ANTLAŞMASI (1 Mart 1921)

İngiltere'nin egemenliğinden 1919'da kurtulan **Afganistan**, güçlü komşusu Sovyetlerin siyasal ve maddi desteğini sağlayabilmek için Muhammet Veli Han'ı olağanüstü temsilci olarak **Moskova**'ya göndermişti. Sovyetlerle bir antlaşma imzalamak üzere orada bulunan Y. Kemal Ten-

gırşenk ve Dr. Rıza Nur'un yer aldığı Türk heyeti ile Afganistan temsilcisi buluşup görüştüklerinde ötedenberi dostluklarını sürdüren iki yeni devlet arasında günün koşullarına uygun bir "dayanışma" antlaşması yapılmasını yararlı bulmuşlardı.

Giriş kısmında, antlaşmanın "Türkiye" devleti ile Afganistan'ın maddi ve manevi yönden bütünüyle ortak çıkarlara sahip oldukları ve taraflardan birinin mutluluk ya da felaketinin öteki tarafı da aynı oranda etkileyeceği inancıyla, ötedenberi varolan manevi birlik ve doğal ittifakı, siyasa alanına geçirmek amacıyla yapıldığı belirtilmişti. Antlaşma ile taraflar arasında dostluk ve işbirliğinin ötesinde "Emperyalist devletlere karşı" bir ittifak da öngörülmüştü. Ancak bu bir "savunma ittifakı" olup taraflardan biri sömürgeci devletlerden herhangi birisinin saldırısına uğrarsa, öteki taraf bunu kendisine karşı yapılmış sayacak ve bütün olanaklarıyla saldırganı "püskürtmeye" çalışacaktı (mad. 4). Bunun dışındaki maddelerde, doğu uluslarının uyanışlarından, onların bağımsızlık ve özgürlük haklarından söz edilmesi büyük bir özellik ve önem taşı-maktaydı. TBMM hükümeti bu uyanışı desteklediğini Afganistan'a eğitim alanında yardımı üstlenmekle kanıtlamıştı. Antlaşmanın buna ilişkin 8. maddesi şöyle düzenlenmişti:

"Türkiye Afganistan'a kültür alanında yardım etmeyi, öğretmen ve subay göndermeyi, bu öğretmen ve subayların en az '5' yıl görevde kalmasını ve bu sürenin sonunda, Afganistan isterse, yeniden eğitimciler göndermeyi yüklenir."

Hemen belirtilmesi gerekir ki savaş yıllarında öngörülen bu yardım, İkinci Dünya Savaşı sonlarına kadar yıllarca sürdürülmüştür.

Moskova'da imzalanan Türk-Afgan Antlaşması siyasal ve simgesel bir önem taşıyordu. Bağımsızlığına yeni kavuşan bir İslam ülkesi Anadolu'da kurulan yeni Türk devletini tanımada ilk adımı atmış oluyor, maddi olmasa da manevi desteğini veriyordu. Türkiye de onun sivil asker her alanda eğitimine yardımcı olmayı kabulleniyordu.

Ankara hükümeti daha söz konusu antlaşmadan önce Abdurrahman Beyi **Kâbil**'e büyükelçi olarak göndermişti. Afganistan da antlaşmadan sonra **Ankara**'ya Ahmet Han'ı elçi olarak atamıştı. Ankara'daki Afgan elçiliği 10 Haziran 1921'de törenle açılmış ve elçiliğe bayrağı M. Kemal kendisi çekmişti. Bu, içtenlikli bir dostluğun anlamlı simgesel belirtisi olmuştur.

IX) GÜNEY CEPHESİ: MARAŞ, URFA VE ANTEP'İN KURTARILMASI; FRANSA İLE BARIŞ

Yukarıdaki bölümlerde, **Suriye, Kilikya** ve **Doğu Anadolu** bölgesini kendi "yönetimleri ve korumaları" altına aldıklarını ilan eden Fransızların, **Maraş** halkının ve Kuvayimilliyecilerin "22" gün süren direnmeleri karşısında, 11 Şubat 1920'de buradan çekilmek zorunda kaldıkları belirtilmişti. Maraş'ta Ermenilerin katledildikleri yolunda sürdürülen propagandalar ve baskılar sonunda Ali Rıza Paşa kabinesi işbaşından ayrılmıştı. Çok geçmeden de Müttefik Devletler 16 Martta İstanbul'u resmen işgal etmişlerdi.

A) URFA VE ANTEP'İN KURTARILMASI

Maraş'ta beklemedikleri bir yenilgiye uğrayan Fransızlar "2" ay sonra **Urfa**'dan da zorunlu olarak çekilmişlerdi. Elde bulundurmak için büyük çaba harcadıkları **Antep**'te de egemenlikleri fazla sürmemişti.

1) URFA SAVAŞLARI

Urfa'daki Fransız birlikleri ile çatışmalar **Maraş** direnişinin son günlerinde başlamıştı. Urfa güneyindeki aşiretler Maraş direnişçilerine yardım edebilmek için 25 Ocak 1920'de harekete geçmişlerdi. Yörede Kuvayimilliyeyi örgütlemekle görevli "Narnık" takma adlı Yzb. Ali Salıp Ursavaş'ın yönlendirmesiyle Fransızların yararlanacakları demiryolu tahrip edilmiş ve **Urfa** üzerine yürünmüştü. Kente yaklaşıldığında 7 Şubatta oradaki Fransız komutanına bir nota verilmiş, **Urfa**'nın "24" saat içinde boşaltılması istenmişti. Fransızların geri çekilme emrini ancak bölgedeki General Gouraud'nun verebileceğini bildirip kentten çıkmamaları üzerine de 8/9 Şubat gecesi kente giren bir Türk birliği yerli Ermenilerle birlikte Gureba Hastanesinde savunma önlemleri almış olan Fransızları kuşatmıştı. Ertesi günü bir Türk jandarmasının pek bilinme-

yen nedenle attığı bir kurşuna Fransızların yayılımı ateşle karşılık vermesiyle de kent içinde savaş başlamıştı.

9 Şubatta başlayan Urfa Savaşları tam "60" gün sürmüştü. Daha çarpışmaların ilk gününde Fransız temsilciliğindeki Fransa bayrağı indirilerek yerine Türk bayrağı çekilmişti. Birkaç gün sonra Fransızlara kenti "barış yoluyla" boşaltmaları için bir öneride bulunulmuş, fakat bundan sonuç alınamamıştı. İşgalciler Türk halkının direnişini ortadan kaldırmak için hep yaptıkları gibi bu kez de İstanbul hükümeti üzerinde baskı yapmayı yeğlemişlerdi. Nitekim İngiliz ve Fransızların ısrarları sonucunda İstanbul Harbiye Bakanlığı, 19 Şubatta kolordulara gönderdiği bir genelgede "hiçbir nedenle" Müttefik Devletlerin "şikâyetlerine yol açacak" bir durum yaratılmamasını, Ermenilere karşı kötü davranılmamasını istemişti. Bu genelgeye Temsilciler Kurulu adına M. Kemal büyük tepki göstermiş, **Kuvayimillîye** hareketinin durabilmesi için Fransızların işgal ettiği yerlerden çekilmesi gerektiğini belirtmişti.

Böyle olmakla birlikte içinde bulunulan koşullar yüzünden **Urfa**'ya başka yerlerden yardımcı birlikler gönderme olanağı bulunamamıştı. Sıkışık durumda kalan Urfa ileri gelenlerinden bir grup 19 Martta M. Kemal'e bir telgraf çekerek acele yardım gönderilmesini dilemişlerdi. **Temsilciler Kurulu** adına bunun için Diyarbakır'daki kolorduya gerekli emirler verilmişse de yeterince yardım yapılamamıştı. Ne var ki, Urfalılar kentlerini savunmada çok zor günler yaşarken Fransızlar da ağır kayıplara uğramışlardı. Kentteki kuvvetlerinden dörtte üçünü yitiren Fransızlar dışarıdan da yardım alamayacaklarını anlayınca, 8 Nisanda kentten barış yoluyla çekilmek için görüşmeye hazır olduklarını bildirmişlerdi. 10 Nisanda da silahlarını ve cephanelerini alıp **Urfa**'dan ayrılmışlardı.

2) ANTEP SAVUNMASI

Fransızlar Güneydoğu Anadolu bölgesini kendi yönetimleri altına aldıklarını açıkladıklarında **Antep** yöresine de yeni birlikler getirmişlerdi. Fransız egemenliğini önlemek için bazı önlemler alma gereğini duyan Antep Müdafaa-ı Hukuk örgütü Şahin takma adıyla anılan Ütgm. Saft'ı Antep-Kilis yolu Kuvayimillîye Komutanlığına getirmişti. Şahin Bey de ilk önce Kilis ile Antep arasındaki ulaşımı keserek kentteki Fransız birliklerine yardım edilmesini önlemeye çalışmıştı. Mart başlarında **Antep**'e gitmek isteyen bazı Fransız birliklerini bozup geri dönmek zorunda bırakmıştı. Ama "3" alay gücündeki güçlü bir grupla 26 Mart 1920'de tutuştuğu savaşta "3" gün direnmişse de, sonunda yenik düşmüş ve Fransız süngüleri altında can vermişti.

Şahin Beyin şehit düşmesinden sonra **Kuvayimillîye** birliklerinin komutanlığını Kılıç Ali üstlenmişti. Kentte savunma önlemleri artırılır-

ken Fransızlara Antep'i boşaltmaları için bir protesto mektubu verilmiş, ancak bunun etkisi olmamıştı. Aksine Ermenilerle de işbirliği yapan Fransızlar, 1 Nisanda kenti top ateşine tutmuşlar, böylece kanlı savaş başlamıştı. Ermenileri Fransızlardan ayırmak için yapılan girişimlerden, **Maras**'tan gelen "Öğüt Kurulu"nun kendileriyle yaptıkları görüşmelerden sonuç alınamamıştı. Kendilerine yardım için gelen bir birliğin kente girmesinden sonra da Mutasarrıfa bir mektup gönderen Fransızlar, vuruştan vazgeçilip Fransız yönetiminin kabul edilmesini istemişlerdi. İstekleri reddedildiğinden çarpışmalar yeniden şiddetlenmişti. Fransız çemberini yararak kente giren "200" kişilik **Kuvayimillîye** birliği savunucuların maddi olduğu kadar manevi güçlerini de artırmıştı. 26 Nisanda başlayan Birinci **Mağarabaşı** Savaşlarında hayli yıpranan Fransızlar anlaşmak istemişlerdi. 2 Mayıs'ta kendilerine verilen yanıtta anlaşmanın tek koşulunun kendilerinin "24" saat içinde kentten çekilmeleri olduğu bildirilmişti. Onlar da bunu kabul etmeyince çarpışmalar yeniden başlamıştı.

Kent içi savaşı sürüp giderken dışarıdan yeterince yardım alamayan **Antep** savunmacılarının güçleri de azalmaktaydı. Bu yüzden Antep ulusal örgütü adına 27 Mayıs'ta M. Kemal'e gönderilen yazı "acı bir yakınma ve çağrı" niteliğindeydi. Bunda "4" aydır süren çarpışmalarda kentin "100.000" altına varan gelirinin harcadığı, **Antep**'e yardım için gönderilen 9. Kafkas Alayının kentlilerce yeniden donatıldığı halde, herhangi bir yardımda bulunmadığı, top ateşleri yüzünden kentin harap olduğu, bütün gelir kaynaklarının kuruduğu belirtilmiş ve acele yardım gönderilmezse "Antep'lilerin her şeyi göze alacakları" açıklanmıştı.

3) FRANSIZLARLA "20" GÜNLÜK MÜTAREKE

Antep'te, Birinci Dünya Savaşı Fransasının **Verdun**'ünü anımsatan bir savunma sürdürülürken, **Adana** bölgesinde de Fransızlarla çarpışmalar başlamıştı. Olabildiğince örgütlenen Kuvayimillîyeciler **Pozantı**'ya kadar ilerlemiş olan Fransızları geri çekilmek zorunda bırakmışlardı. Bölgede ulusal güçlerin kurulmasında Karaisalı Müftüsü Mehmet Efendi'nin de büyük katkısı olmuştu. Padişahın İngilizlerin kötülük ve fesatlarına araç olduğunu belirterek "Ona bağlı kalmak şeriat hükümlerine aykırılıktır. Bundan ötürü dini ve memleketi kurtarmak için savaş alanına atılarak başkanlara ve komutanlara katılmak ve onlara itaat etmek farz olmuştur" sözleri (M. Ârif, **Anadolu İnkılabı**, 46), bir **fetva** niteliği taşıdığından halk üzerinde büyük etki yapmıştı.

Pozantı yöresindeki çarpışmalarda bir Fransız taburu komutanı ile birlikte esir alınmıştı (28 Mayıs 1920). Böylece Fransızlar **Antep**'ten sonra **Pozantı** yöresinde de ummadıkları bir direnişle karşılaşmışlardı. Tekelloğlu Sinan'ın yönetimindeki **Kuvayimillîye** birlikleri de **Toroslar**

yöresinde Fransızlara karşı savaşta giderek daha etkili olmaya başlamışlardı. Bu nedenle Fransızlar **Ankara** hükümeti ile anlaşmaya varabilmek için yeni girişimlerde bulunma gereği duymuşlardı. Fransızlar ilk olarak 1920 Nisanında **Paris**'ten gönderilen Kardinal Dubois aracılığından yararlanarak Ankara ile ilişki kurmak istemişlerdi. Ancak ne ondan, ne de Ankara'ya gönderdikleri "2" kişilik heyetin girişimlerinden sonuç alabilmişlerdi. Daha sonra **Beyrut**'taki Gnl. Gouraud'nun sekreterinin başkanlığında bir heyet **Ankara**'ya gönderilmişti. 21-22 Mayıs'ta bu kurulla görüşen M. Kemal, Fransızların Kiliky'a'dan tümüyle çekilmeleri gerektiğini belirtmişti. Ancak Fransız heyeti bundan önce bir ateşkes anlaşması yapılmasını istemişti. Bu öneri kabul edilmiş ve "20" günlük bir mütareke imzalanmıştı.

Buna göre 29/30 Mayıs gece yarısından başlayarak "bütün Fransız cephelerinde" ateş kesilecekti. **Pozantı** ve **Sisteki (Kozan)** Fransızlar silahları ve eşyalarını alarak **Adana-Mersin** demiryoluna, **Antep** içerisinde de kentin dışındaki ordugâhlarına çekileceklerdi. Mütarekenin ilk "10" günü içinde de bu geri çekilmeler bitirilecekti. Taraflar ellerindeki tutsakları ilk günden başlayarak serbest bırakacaklardı.

Böyle bir ateşkes anlaşması imzalamakla, o zamana kadar yok sayılan TBMM hükümeti, Anlaşma Devletlerinden birince yasal bir kuruluş olarak tanınmış oluyordu. Mütarekeden yararlanılarak **Adana** ve **Antep** yöresindeki ulusal güçleri yeniden düzenleme olanağına da kavuşmuştu. Nitekim Yzb. Mustafa komutasında yeni bir **Kuvayimillîye** taburu kurulmuş ve Fransızlardan ele geçen silahlarla donatılan bir makineli tüfek bölüğü de oluşturulmuştu. Bu arada 26 Haziran 1920 günü bir kararname ile, Güneydoğu Anadolu "2" cephe komutanlığına ayrılmıştı. Diyarbakır'daki XIII. Kolordu bölgesi olan **Diyarbakır, Musul, Bitlis** ve **Elazığ** illeri **Elcezire Cephesi** olarak düzenlenmiş ve komutanlığına Gnl. Nihat Anılmış atanmıştı. **Fırat** batısından **Toroslara** kadar uzanan bölge de **Adana Cephesi** kabul edilmişti, komutanlığına Alb. Selahattin Âdil getirilmişti. Ayrıca, **Adana** kent merkezli Fransız işgalinde bulunduğundan il yönetiminde beliren güçlükleri gidermek amacıyla **Pozantı** il merkezli sayılmıştı. Buraya önce bir vali vekili (Milletvekili Safa) atanmış, çok geçmeden de Yarb. Nuri Conker 41. Tümen Komutanlığıyla birlikte Adana valisi olarak **Pozantı**'ya gönderilmişti. Ancak bir süre sonra **Batı Cephesi** yeniden düzenlenirken Güneydoğu Cephelerinde de değişiklik yapılmış, **Adana Cephesi** "II. Kolordu" olarak yeni kurulan **Güney Cephesine** bağlanmıştır.

Fakat Fransızların mütareke hükümlerine uymamaları ve Ermenilerle birlikte Türk köylerine saldırımları yüzünden "20" günlük süre dolmadan çarpışmalar yeniden başlamıştı. **Adana**'daki Fransız komutanı ateşkestten "3" gün sonra kentte Türk çetelerinin gizlendiğini öne sürmüş, bunlar teslim olmazlarsa saklandıkları yerleri top ateşine tutacağını ilan etmişti. Birkaç gün sonra da Ermeniler kentin **Hacıbayram ka-**

pisındaki İslam mahallesine saldırmışlardı. Yakındaki köyler de Ermeni saldırılarına uğramıştı.

Ayrıca Fransızlar kömür yataklarından ötürü çoktandır ilgilendikleri **Karadeniz Ereğlisi**'ne asker çıkarmış ve 18 Haziranda **Zonguldak**'ı işgal etmişlerdi. M. Kemal'in protestolarına karşın Fransızlar işgallerin Mondros hükümleri çerçevesinde olduğu görüşünü savunmuşlardı

Mütareke bozulmuş, çarpışmalar yeniden başlamıştı. Türk birlikleri **Kozan**'ı geri almışlar, fakat Adana yöresindeki Fransız-Ermeni baskısı daha da artmıştı. 10 Temmuzda "Ermeni Lejyonu" olarak anılan birlik **Adana**'ya girerken Ermeniler büyük törenler düzenlemiş bu arada da Türk mahallelerini ateşe vermişlerdi.

Antep'e gelince, iki tarafın uygun görmesi ile buradaki mütareke 29 Temmuz kadar uzatılmıştı. Bu arada Fransızlar yeni birlikler getirerek güçlerini artırırken Antep'teki ulusal kuvvetlerin komutanlığına da Özdemir Bey geçirilmişti. Fransız komutanı 11 Ağustosta kentin kayıtsız şartsız "2" saat içinde teslim olmasını istemiş, ancak bu isteği "Antep halkı ya ölmeyi ya da vatanını kurtarmayı amaç edinmiştir" yanıtıyla reddolunmuştu. Fransızların ve Ermenilerin bu yolda başvurdukları tertipler de bekledikleri sonucu vermemiş ve Antepliler kale burcuna "teslim olmayı" simgeleyen beyaz bayrak değil, Türk bayrağı çekerek saldırıları göğüslemeyi yeğlemişlerdi. 18/19 Ağustos gecesi girilen bir yarma hareketi ile kent dışındaki Türk kuvvetleriyle bağlantı kurulmuştu. Fakat kentte yiyecek sıkıntısı da başgöstermişti, **Ankara**'dan istenen yardımın ise kısa sürede gerçekleşemeyeceği anlaşılmıştı.

Antep'te durum giderek kötüleşirken **Haçin**'in (**Saimbeyli**) Ermenilerden geri alındığı duyulmuştu. Ermeni nüfusunun Müslümanlardan daha çok olduğu bir yer olarak bilinen **Haçin**, 6 Nisandan beri sıkı bir kuşatma altındaydı ve 15/16 Ekimde ulusal kuvvetlerin eline geçmişti. Fransızlar **Antep**'e bir tümen daha getirdikten sonra kentin kendilerine teslim edilmesi için aralık başında yeni bir öneride bulunmuşlardı. Bu öneriyi de geri çeviren Antepliler "ölmeyecek kadar" kendilerine dağıtılabilen yiyeceklerle yetinerek kentlerini savunmayı sürdürmüşlerdi. Yılbaşından sonra yaşama koşulları daha da ağırlaşmıştı. Öyleki 10 Ocaktan sonra buğday unu kalmadığı için, arpadan yapılan ekmeğe yarı yarıya "acı zerdalı çekirdeği unu" katılmaya başlanmıştı. Yardım umudu kalmayınca "Milli Komutan" bir yarma hareketiyle kentten çıkıp kurtulmayı denemişti. Ancak 30/31 Ocak gecesi Özdemir Beyin giriştiği bu hareket **Antep** çevresindeki Türk birliklerinin zamanında davranamaması yüzünden büyük kayıplara yol açmıştı. Fransızlar da bundan yararlanarak 4 Şubatta eskisine oranla daha ılımlı koşullarla bir teslim çağrısında bulunmuşlardı. Bu öneriyi de reddeden savunmacılar, "2" gün sonra yeni bir çıkış hareketine başvurmuşlardı. Ne var ki kenti savunanların giderek azalması ve olanakların tükenmekte olması karşısında 8 Şubat 1921'de Şiħ Camii'nde bir toplantı yapan kent ileri gelenleri teslim olma kararı almışlardı.

9 Şubat'ta yapılan görüşmeler sonunda da teslim koşullarını içeren "11" maddelik bir sözleşme düzenlenmişti. Antep halkı adına "4" temsilci ile "2" Fransız subayının imzaladığı bu sözleşme ile kent Fransızlara teslim ediliyor ve "Antep Sancağı"nın **Sevres** Antlaşması gereğince Fransız mandasına girdiği kabul ediliyordu. Türk jandarması ile askeri birliklere bağlı kişiler savaş esiri sayılacaklardı. Bunun gibi köylerden gelen savaşçılar da köyleri teslim oluncaya kadar savaş tutsağı kabul edileceklerdi. Türklerin elindeki bütün silah ve mühimmat teslim edilecekti. Kentte Fransızların denetiminde yeni bir Türk yönetimi kurulacaktı. Sözleşme, Türk millî kuvvetlerinin başkanları ile çarpışmaları kışkırtanların affedileceklerini öngörüyordu.

Böyle bir anlaşmaya varılmasından sonra Fransızlar, aynı gün 9 Şubat 1921'de **Antep**'i tümüyle işgal etmişlerdi. Fransız-Ermeni saldırısından önce "80.000" dolayında nüfusu olduğu kabul edilen **Antep** yıkılmış, yakılmış ve harabeye dönmüştü. "11" ay "8" gün süren kahramanca savunmada "6.317" kişi can vermişti. Bu yüzdendir ki, TBMM direnmenin son günlerinde 2 Şubat 1921'de, kente "**gazi**" sanının verilmesini kararlaştırmıştı.

B) FRANSA'NIN TÜRKİYE SİYASASINDA DEĞİŞİKLİK EĞİMLERİ

Fransızların Anadolu'da karşılaştıkları direnç, **Kuvayimillîye** karşısında uğradıkları başarısızlıklar ve bunların dışında TBMM hükümetinin Ermenistan Cumhuriyetiyle giriştiği savaşta elde ettiği zafer, Sovyetlerle işbirliği konusunda attığı adımlar, Fransız yöneticilerini Türk sorunu konusunda yavaş yavaş İngiltere'ye bağlı olmaksızın değerlendirmeye yöneltmişti. Türkiye barışını Mondros'tan beri İngilizler üstlenmişlerdi. Dolayısıyla Yunanlıların Anadolu'da kazanacakları başarı da İngilizlerin eseri sayılacak, Fransa bundan yararlanamayacaktı. Bununla birlikte Ankara hükümeti ile ayrı bir barış antlaşmasını düşünmüyorlardı. Yalnızca daha ılımlı bir yaklaşımı da zorunlu görüyorlardı. Nitekim daha önceleri **Sevres** Antlaşması hükümlerini değiştirmeye olanak bulunmadığını savunmuş olan Başbakan Millerand ve onun yerine geçen Legues, artık bu antlaşma hükümlerinin değiştirilmesinden söz etmeye başlamışlardı.

Bu değişikliğin sonucu olarak da **Adana**'daki Ermenilerin bağımsız bir **Kilikya Hristiyan Cumhuriyeti** kurma girişimlerini kabul etmişlerdi. Fransız işgalinden yararlanarak Çukurova bölgesinde Türklere karşı tam bir terör havası estiren Ermeniler, kendilerine vaat edilen bağımsız devletlerini kurma zamanının geldiği inancıyla, 5 Ağustos 1920'de vilayet binasını işgal ederek **Kilikya Hristiyan Cumhuriyeti**'ni kurduklarını ilan etmişlerdi. Ancak Fransız hükümeti bu girişimi

onaylamamıştı. Bunun üzerine **Adana**'daki Fransız komutanı bağımsızlık girişimcilerinin elebaşılarını kentten çıkartmıştı (Hatipoğlu, 35 vd.).

Bu arada Türk dostu olarak tanınan ünlü Fransız yazarı Pierre Loti de, Fransa'nın Türk siyasasını eleştiren yazılar yayımlamaya başlamıştı. 13 Aralık 1920 günlü **Le Temps** gazetesinde çıkan "**Doğuda Barış Ne Zaman Kurulacak?**" başlıklı yazıda, **İstanbul**'u ve **Kıbrıs**'ı elinde bulunduran İngiltere'nin ve **Rodos**'tan henüz çıkmamış olan İtalya'nın Ortadoğudaki olayları dikkatle izleyecek durumda olmadıklarını, Fransa'nın ise yalnız başına Türklerle savaşmaya sürüklendiğine dikkat çekiliyordu. Böylece milyonlar harcayan ve askerlerini öldürtmekte olan "Fransa, Batı Cephesinde toprak kazanmak için kayıplar verdi. Kilikya'da ise toprak kazanıldıktan sonra kayıp verilmeye başlanmıştır" diyen P. Loti, şöyle devam ediyordu: "Sözün kısası, doğuda para harcıyor ve adamlarımızı öldürtüyorsa, bunu **İzmir, Edirne, Karadeniz** kıyısındaki '60' kilometre uzunluğundaki bir alan, **Gelibolu** çevresiyle **Marmara** Denizi'nin **İstanbul**'un 30 kilometre yakınına kadar uzanan kısmı Yunan kralına ait olsun diye yapıyoruz. Fransa'nın kanı ve parası acaba daha ne kadar zaman Yunan kralı için israf olunacak?"

P. Loti dışında, Anadolu Ajansının 2 Ocak 1921 günlü bültenine göre Le Journal gazetesi de Türklere yaklaşmanın ve **Kilikya**'yı boşaltmanın gerekli olduğunu savunan bir yazı yayımlamıştı.

1) LONDRA KONFERANSI VE TÜRK-FRANSIZ SÖZLEŞMESİ

Sevres Antlaşması hükümlerini TBMM hükümetine kabul ettiremeyeceklerini anlayan Müttelikler, onda bazı değişiklikler yapmayı gerekli görmüş ve bu amaçla **Londra**'da bir konferans düzenlemeyi kararlaştırmışlardı. Konferansa hem İstanbul, hem de Ankara hükümetlerini çağırmayı da zorunlu bulmuşlardı. 21 Şubatta başlayıp 12 Mart 1921'e kadar süren konferansta İstanbul hükümetini Sadrazam Tevfik Paşa, TBMM hükümetini de Dışişleri Bakanı Bekir Sami Kunduh temsil etmişti. Tevfik Paşa Türkiye adına sözü B. Sami'ye bırakmış, o da **Ulusal Ant** çerçevesinde Türk görüşünü savunmuştu. Konferansta **Sevres** hükümlerinde yapılması öngörülen değişikliklerde görüş birliği sağlanamamıştı. Ama bu arada B. Sami, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileriyle görüşüp her biriyle ayrı sözleşmeler imzalamıştı.

Onun Fransa Başbakanı Aristide Briand ile 11 Mart 1921'de imzaladığı anlaşma, öteklerine oranla en kapsamlı olanıydı. Ankara hükümeti, Antep ve Kilikya'yı kurtarmak, Müttelik cephesini bölmek ve bundan böyle tüm gücünü Yunanlılara karşı kullanma olanağına kavuşabilmek için Fransa ile bir anlaşmaya varılmasından yanaydı. Fakat B. Sami'nin imzaladığı metin, bu amaç ve ölçülerin dışında kalıyordu. Bunda savaşa son verilmesi ve tutsakların değiştirilmesi gibi olağan hükümler

dışında, Fransızlara ayrıcalık tanıyan maddelere de yer verilmişti. Şöyle ki, daha önce Fransızlarca o bölgede oluşturulan güvenlik güçleri (zabıta) olduğu gibi korunacaktı; Türk güvenlik güçlerine Fransız subayları da alınacaktı; Fransızlar döneminde görevlendirilen memurlar yerlerinde kalacaklardı; Fransızların boşalttığı yerlerle **Kilikya, Adana, Elazığ, Diyarbakır** ve **Swas** illerinin ekonomik kalkınmaları için gerekli girişimler, yerli sermaye ve hükümetçe sağlanamazsa, Fransızlara "**öncelik**" (rüchan) hakkı tanınacaktı; Ergani madenlerinin işletilmesi hakkı da onlara verilecekti. Anlaşmada Türkiye'nin güney sınırına ilişkin bazı saptamalarda da bulunulmuştu. Buna göre Türkiye ile Suriye arasındaki sınır **Payas** güneyinden başlayarak **Meydanıekbez**'i Suriye'de bırakarak **Çobanbey** istasyonuna varıyor, oradan da **Nusaybin**'e kadar demiryolu Türkiye'de kalmak üzere Fırat'a ulaşıyordu. **İskenderun** yöresindeki Türklerin kültürlerinin korunup gelişebilmesi için Fransızlar burada "özel bir yönetim biçimi" uygulamayı kabul ediyorlardı.

Dışişleri Bakanı B. Sami'nin yaptığı bu anlaşma, özellikle tanıdığı ayrıcalıklar nedeniyle Ulusal Ant ilkelerine aykırı düşüyordu. Güney sınırının saptanmasında da mütareke çizgisinden ödün verilmişti. Bu nedenle M. Kemal, buna tepki göstermiş ve sözleşme, TBMM'ce de kabul edilmemişti.

2) FRANKLİN BOUILLON ANKARA'DA

Londra'da imzalanan sözleşmenin yürürlüğe girmemesine karşın Türklerin Yunanlılara karşı kazandığı II. İnönü zaferinden sonra Ankara hükümeti ile anlaşmaya varmanın gerekli olduğuna karar veren Fransız yöneticileri, resmi nitelik taşımaksızın Türklerin eğilimini saptamak amacıyla Senato Başkanı H. F. Bouillon'u **Ankara**'ya göndermişlerdi. 9 Haziran 1921'de **Ankara**'ya varan Fransız düşünür diplomatı ile görüşmelere, ayın 13'ünde başlanmıştı. Dışişleri Bakanı Y. K. Tengirşenk'le yapılan toplantılara çoğu kez M. Kemal ile M. Savunma Bakanı Fevzi Çakmak da katılmışlardı. M. Kemal, TBMM hükümeti için Ulusal Antta yer alan ilkelerin esas olduğunu açıklamış, buna karşın Bouillon, B. Sami ile yapılan anlaşmaya dayanılmasını savunmuştu. Bu nedenle görüşmeler genellikle **Ulusal Ant, kapitülasyonlar** ve yabancılara verilecek ayrıcalıklar üzerinde sürdürülmüştü.

Bir süre sonra F. Bouillon kendi hükümetine bilgi ulaştırmak için **Adana**'ya gitmişti. O günlerde saldırıya geçen Yunanlılar **Afyon, Kütahya** ve **Eskişehir**'i ele geçirmiş, Türk ordusu **Sakarya** gerisine çekilme gereği duymuştu. Bu gelişmeler üzerine Fransızlarla anlaşma yapılmasında her iki taraf da ilke olarak karar verince, F. Bouillon yeniden **Ankara**'ya çağırılmıştı. Onunla birlikte Alb. Mougín ve Alb. Sarrou da Fransız delegasyonunda görev almışlardı. Bouillon 20 Eylülde **Ankara**'ya

ulaşmış ve artık resmi olan görüşmelere "4" gün sonra başlanmıştı. Türk heyetinde Y. K. Tengirşenk'in yanında **Malta**'dan kurtulup gelen Fethi Okyar da yer almıştı. Ne var ki tartışmalar yine kapitülasyonlar, sınırın saptanması ve azınlıklara tanınacak haklar konusunda yoğunlaşmış, bir ara da kesilmişti. Üstelik azınlıklar konusu, Y. K. Tengirşenk ile F. Okyar arasında da görüş ayrılıklarına neden olmuştu. Sorun bakanlar kurulunda, arkasından TBMM'de de tartışılmıştı. Meclis bu konuda **Ulusal Antta** saptanan ilkeden ayrılınmaması için kesin karar almıştı. Güney sınırının saptanmasına gelince, Tengirşenk bu konuda şunları aktarıyor: "Sınır sorununda çok uğraştık. Demiryolu platformunun sınır olamayacağını Fransız temsilciye söyledik. Verdiği yanıt: Bu sınırı, sizin verdiğiniz tam yetkiyle hareket eden Dışişleri Bakanınız Bekir Sami Bey bizim hükümetimizle **Londra**'da imzalamış olduğu sözleşme ile kabul etmiştir, değiştiremeyiz diyor, değişikliğe yanaşmıyordu.. Sözlerimizi F. Bouillon'a kabul ettirmeyi başaramadık.." (**Vatan Hizmetinde**, 252 vd.).

C) ANKARA ANTLAŞMASI (20 Ekim 1921)

Yusuf Kemal Tengirşenk ile F. Bouillon arasında 20 Ekimde imzalanan **Türk Fransız Antlaşması (Accord Franco-Turc)** 13 madde halinde düzenlenmişti. Ayrıca buna değişik konulara ilişkin "11" belge ya da mektup eklenmişti.

TBMM hükümeti ile Fransa, antlaşmanın imzalanmasıyla birlikte aralarındaki savaş durumuna son veriyorlardı. Türkiye'nin güney sınırını belirleyen 8. madde oldukça ayrıntılı saptanmıştı. Bununla **İskenderun** ve **Antakya** yöresi (**Hatay**) **Ulusal Ant** sınırları içinde olmasına karşın **Londra**'da B. Sami'nin imzaladığı sözleşmede olduğu gibi **Suriye**'ye bırakılıyordu. Ancak 7. madde ile de bu bölgede "özel bir yönetim biçimi"nin uygulanması ve Türk varlığı ile kültürünün korunması öngörülmüştü. 9. madde ile de **Suriye**'de kalan **Caber Kalesi** Süleyman Şahın türbesinin bulunduğu yer olarak Türk toprağı sayılıyordu. Türkiye orada koruyucular bulundurup Türk bayrağı çektiirebilecekti. Fransızlar, antlaşmanın imzalanmasından sonra en geç "2" ay içinde, kuvvetlerini belirlenen sınırın güneyine çekmeyi, yani **Antep** ile **Çukurova** yöresini boşaltmayı kabul ediyorlardı. Taraflar, boşaltılıp kendilerine bırakılan yerlerde hemen bir genel af ilan edeceklerdi. Türkiye'deki azınlıklar için de **Ulusal Antta** saptanan ve devletlerarası sözleşmelerdeki ilkelere uygun esaslar uygulanacaktı.

Bunların dışında **Ankara Antlaşması** ve ekleri ile Fransızlara **Pozanti-Nusaybin** arasındaki **Bağdat Demiryolu** ile **Ergani** madenleri ve **Adana**'da bir pamuk işletmesinde bazı ayrıcalıklar verilmişti. Türkiye'deki Fransız okul ve kurumlarının varlıklarını sürdürmelerine de ola-

nak tanınmıştı. Fransızlar da Anadolu'ya getirmiş oldukları silah ve malzemeden bir kısmını Türklere bırakıyorlardı.

Ankara Antlaşması, Güneydoğu Anadolu ile Çukurova'da süregelen savaşlara son veriyor ve henüz Fransız işgalinde bulunan Antep ile Adana yöresinin kurtarılmasını sağlıyordu. Ama bunun yanında bir başka önemi, Anlaşma (müttefik) Devletleri arasında bölünmeyi, Fransa'nın İngiliz, Yunan blokundan kopmasını pekiştirmesiydi. Fransa için Türkiye'deki devlet, artık Ankara TBMM hükümeti idi. Doğu Cephesinden sonra Adana Cephesinin de kapanması Yunanlılara karşı kesin savaşa girişme olanaklarını artırmıştı.

Fransızlar antlaşmadan sonra Türk topraklarından çekilmeye başlamışlardı. 25 Aralık 1921'de **Gaziantep**, 5 Ocak 1922'de de **Adana** ve çevresi kurtulmuştu.

F. Bouillon, Anadolu'dan ayrılırken 21 Ekim 1921'de İnebolu'dan M. Kemal'e gönderdiği telgrafta, **Ankara**'da gördüğü kabulden ötürü teşekkür etmiş ve "ortak çabalarımızın düşündüğümüz eseri tam olarak gerçekleştirmesini dilerim" diye çok önemli bir dilekte bulunmuştu. M. Kemal de Türklere karşı gösterdikleri iyi duygulardan ötürü bazı ünlü Fransızlara teşekkür mektupları yazmayı gerekli görmüştü. Mareşal Lyautey'e "Fransa, kendisinden umduklarımızda bizi düş kırıklığına uğratmadı ve en yetkili şeflerinin sevgi dolu sözleriyle yaşadığımız o güç anlarda bizi teselli etmeyi, maneviyatımızı yükseltmeyi bildi" derken Senatör Raymond Poincaré'den geleceğe dönük yardımlarını isteyerek şunları belirtmişti: "Sizin asil çabalarınız **Ankara Antlaşması** ile ilk meyvelerini verdi. Yakındoğunun geleceğinin kefesine cömertçe konmuş olan sizin yüksek otoritenizin, Fransız siyasasının yüzyıllardır özen gösterdiği **Akdeniz** dengesinin korunmasıyla sıkı sıkıya bağlı olan **İzmir** ve **Trakya** sorunlarının hakça çözümünde de ağır basacağına şüphem yoktur" (Şimşir, **AY**, 160 vd.).

M. Kemal'in bu mektupları, içtenlikli bir davranış olmanın yanı sıra, Fransa'da etkin yazar, politikacı ve asker kişileri Türk ulusal davası için kazanmak gibi diplomatik bir amaç da taşıyordu.

X) YUNAN İŞGALLERİ: İZMİR'DEN SAKARYA'YA

A) YUNANLILARIN ANADOLU İÇLERİNE SARKMALARI

Paris Barış Konferansında Üç Büyüklerin verdiği kararlar 15 Mayıs 1919'da **İzmir**'e çıkan Yunanlılar, giriştikleri baskı, yağma ve öldürmelerle kente egemen olduklarına kanaat getirdikten sonra kimi bahaneler öne sürerek Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başlamışlardı. Bölgede sıkıyönetim ilan eden Yunan komutanlığı, sözde **İzmir**'den kaçan Türk askerlerinin köylülerle birleşip yöredeki Rumlara saldırılarını önlemek amacıyla, 19 Mayıs sabahı ileri harekete geçmişti. **Paris**'te bulunan Venizelos da Paris Barış Konferansından, kuzeyde **Ayvalık**, güneyde **Aydın**'a kadar olan yerlerin Yunan birliklerince işgal edilmesine izin verilmesini istemişti! Müttefik Barış Konseyi **Ayvalık** için sesini çıkarmamış, **Aydın** yerine de **Akıncılar** dan (**Selçuk**'tan) daha güneye geçilmemesini uygun bulmuştu.

Böylece destek bulan Yunanlılar **İzmir**'den ilerlemeye koyulmuşlar ve 26 Mayısta **Manisa**'yı ele geçirmişler, barış konferansı kararına aykırı olduğu halde ertesi 27 Mayısta **Aydın**'ı işgal etmişlerdi. Bunu 29 Mayısta **Turgutlu**'nun (**Kasaba**'nın) ve **Ayvalık**'ın işgali izlemişti. Ancak **Ayvalık**'ta beklemedikleri bir silahlı savunma ile karşılaşmışlardı. 26 Mayısta biri Yunan, öteki İngiliz "2" savaş gemisi limana girip demirlemişlerdi. İngiliz komutan, **Ayvalık** Kaymakamı ile Alay Komutanı Yarb. Ali Çetinkaya'yı gemisine davet etmişti. Ancak Çetinkaya kendi yerine bir binbaşını göndermişti. Yunan gemisi o akşam **Ayvalık**'tan ayrılmış, fakat ertesi gün çıkartma birlikleri taşıyan gemiler limana girmişlerdi. 28 Mayıs sabahı da Yunanlılar biri **Sıçan, Cunda** (bugün **Alibey**) Adası, ötekisi de körfez üzerinden olmak üzere "2" koldan çıkartmaya başlamışlardı. Alay komutanının işgale karşı konulması yolundaki ısrarlarına karşın Harbiye Bakanlığı, Anlaşma Devletleri katında gerekli girişimlerde bulunulduğunu belirterek, Yunan kuvvetlerine karşı konulmayıp geri çekilmesini emretmişti. Bununla birlikte Ali Çetinkaya, Yunanlıları silahla karşılamaya çalışmış, ancak geriye çekilmek zorunda kalmıştı. Böylece Ayvalık'ı ele geçiren Yunanlılar, karşılaştıkları bu direnişten ötürü İngilizlerin aracılığı ile Türklerle anlaşmaya varma gereğini de

duymuşlardı. Türk tarafından Nahiye Müdürü ile A. Çetinkaya'nın imzaladıkları 5 Haziran 1919 günlü anlaşmaya göre, kentte önceleri de olduğu gibi Türk yasaları geçerli olacak, Türk memurlar görevlerini sürdürecektir ve Türk bayrağı çekilecekti (**TİH**, III, Ks. I, s. 104). Ama uygulamada bu sözleşme geçerli olmamıştı.

Yunanlılar **Ayvalık**'tan sonra hem kuzeyde, hem de güneyde ilerlemelerini sürdürerek **Ödemiş** ile **Nazilli**'yi de ele geçirmişlerdi. O günlerde kasabalarının Yunanlıların eline düşmemesi için silahlanma gereğini duyan **Ödemiş**'te, oluşturulan gönüllü birlik, düzenli Yunan taburuna karşı direnememiş ve kasaba 1 Haziranda işgal edilmişti. Arkasından **Akhisar** (5 Haziran) ile **Bergama** ve **Dikili** de (11 Haziran) Yunanlıların eline geçmişti.

Öte yandan **Nazilli** ile **Aydın** iki taraf arasında el değiştirmişti. 4 Haziranda **Nazilli**'yi işgal eden Yunan birliği, "15" gün sonra burayı boşaltmak zorunda kalmıştı. **Aydın** da sürekli saldırılar sonucunda 30 Haziranda Yunanlılardan geri alınmıştı. Ancak kenti kurtaran Kuvayimilliyecilerin köylerine dağılmalarından yararlanan Yunanlılar 4 Temmuzda **Aydın**'ı ikinci kez işgal etmişlerdi. Aynı el değiştirme **Bergama**'da da görülmüştü. 15 Haziranda geri alınan kent, "3" gün sonra gene elden çıkmıştı. Düzenli Yunan ordusu karşısında çoğu gönüllülerden oluşan **Kuvayimilliyeye** birliklerinin üstün çabaları işgalleri önlemeye yetmemişti.

B) KUVAYİMİLLİYE BİRLİKLERİNİN KURULMASI

Yukarı bölümlerde de belirtildiği gibi **Kuvayimilliyeye** adı verilen ilk ulusal güç, Balkan Savaşı döneminde oluşturulmuştu. Yunan işgallerinin başlaması üzerine 57. Tümen Komutanı Alb. Şefik, 23 Mayıs 1919'da Harbiye Bakanlığına sunduğu bir raporda, Anadolu'yu işgalden kurtarmak ve "durumu düzeltmek için" en iyi önlemin **Kuvayimilliyeye** örgütü kurmak olduğunu belirtmişti (**TİH**, II, Ks. I, s. 79). **Ödemiş**'te, Kaymakam Bekir Sami ve Jandarma Yzb. Tahir'in çabaları ile, eli silah tutanlar kentin savunmasına çağrılırken oluşturulan birliğe **Ödemiş Kuvayimilliyesi** adı verilmişti. Böylece "8.000" kişi silahlandırılmıştı, bunun için gerekli harcamalar da Hamit Şevket İnce'nin **İstanbul**'dan getirdiği para ile yapılmıştı.

Bundan sonra Yunan saldırılarına karşı koymak için örgütlenme gereği giderek yaygınlaşır ve kongreler düzenlenirken oluşturulan gönüllü birliklere **Kuvayimilliyeye** denilmesi benimsenmişti. **Ayvalık** ve **Bergama** yöresinde **Kuvayimilliyeye** birliklerinin oluşturulmasında A. Çetinkaya, Edremit Kaymakamı Köprülü Hamdi, Pelit köylü Mehmet, Ayazmendli Nazmi ve Kırkağaçlı Mehmet Emin büyük rol oynamışlardı. **Alaşehir Kuvayimilliyesi**nin kurulmasına Alb. Bekir Sami Günsav ile ka-

sabanın ileri gelenlerinden Musta Bey öncülük etmişlerdi. **Çine** yöresindeki örgütlenme, Kuvayimillîye düşüncesinin sahibi Alb. Şefik Aker tarafından yürütülmüştü. Yörük Ali Efe ile Hacı Süleyman da kendisine yardımcı olmuşlardı. **Salihli** Kuvayimillîye Komutanlığını Yzb. Tahir üstlenmişti. Yzb. Rahmi Apak da ayrı bir birlik oluşturmuştu. Pöstlu Mestan Efe de kendilerine yardımcı olmuştu. **Denizli**'de ulusal örgütlenmeyi Müftü Ahmet Hulusi ile Mutasarrıf Faik Öztirak yürütmüşlerdi. Tavaslı Ömer de **Sarayköy**'de bir süvarî birliği oluşturarak Bnb. Hakkı'nın emrine vermişti. Onun gibi Duacılı Yörük Molla Bekir de köy delikanlılarını silahlandırarak bir birlik kurmuştu. **Muğla**'da ise Demirci Mehmet ve Yzb. Nuri'nin girişimleriyle "500" yaya ve "30" süvariden oluşan bir **Kuvayimillîye** birliği kurulmuştu.

Ancak bu birlikler arasında işbirliğini sağlamak ve onları merkezi bir otoriteye bağlamak da gerekli idi. **Balıkesir**'de toplanan ilk Milli Hareket Kongresinden başlayarak bu yönde büyük çabalar harcanmıştı. H. M. Çarıklı'nın başkanlık ettiği kongre, bölgede seferberlik ilan ederek 1884-1893 doğumluları silah altına çağırmişti. Bunun yanı başında bir cephe düzenlenmesine de gidilmiş, bölge **Ayvalık**, **Soma** ve **Akhisar** diye "3" cepheye ayrılmıştı. Buralarda birer Menzîl Müfettişliği kurulmuş bununla ilgili örgütlenme, maliye ve levazım kurulları meydana getirilmişti. 16 Ağustos 1919'da toplanan **Alaşehir Kongresinde** ise bu kararların kapsamı daha da genişletilmiş ve **Kuvayimillîye** birliklerinin eğitimi ve yönetimleri için çok daha ayrıntılı yönetmelikler düzenlenmişti. Öyleki bu "ulusal alay"ların asker ve hayvan gücünü belirten kadro cetvelleri bile belirlenmişti (Çarıklı, 236 vd.).

Olayların gelişmesi, ulusal direnişin simgesi olan **Kuvayimillîye** birliklerinin düzenli orduya dönüştürülmesi gerektiğini ortaya koymuştu. Bu yolda ilk büyük adım **Sivas Kongresinde** atılmıştı. Kongrenin 9 Eylül 1919 günkü toplantısında M. Kemal'in önerisi üzerine, A. Fuat Cebesoy, **"Batı Anadolu Umum Kuvayimillîye Komutanlığına"** atanmıştı. M. Kemal, kongrenin kararını bildirirken, kendisinden **Aydın Cephesine** yetenekli bir komutan atamasını da özellikle istemişti. Bunun üzerine o zamana kadar Demirci Mehmet Efe tarafından tutulan **Aydın-Salihli Cephesinin** düzenlenmesi Alb. Refet Bele'ye verilmişti. Ayrıca **Balıkesir**'deki Tümen Komutanı Alb. Kâzım Özalp, o bölgede Kuvayimillîyeyi örgütlemekle görevlendirilmişti. Ama İstanbul'da işbaşına gelen Ali Rıza Paşa hükümeti, Cebesoy'un Yunan cephelerini gezip aksaklıkları yerlerinde saptamasını, İngilizleri gücendirir kuşkusuyla engellemeye (Cebesoy, I, 241), Kuvayimillîye birlikleri arasındaki kopukluğu, hatta sürtüşmeyi önleme olanağı bulunamamıştı.

1919 sona erer ve İstanbul'da **Mebuslar Meclisinin** toplanmasına çalışılırken, Yunanlıların işgal ettikleri yerlerde Türklere yaptıkları baskı ve işledikleri cinayetlerin Anlaşma Devletlerince oluşturulan bir komisyonca saptanması, ulusal dirence yeni bir güç katmıştı.

C) YUNAN ZULMÜNE İLİŞKİN MÜTTEFİKLER ARASI KOMİSYON RAPORU

Anadolu'daki Yunan istekleri üzerinde çok dikkate değer bir araştırma yapan M. L. Smith'in saptadığına göre, **İzmir**'in işgal edildiği 15 Mayıs günü Türkler "300-400"; Yunanlı ve Rumlar da öldürülen "2" Efzun askeriyle birlikte "100" kadar ölü ve yaralı vermişlerdi (**Anadolu Üzerindeki Göz**, 102 vd.). Onu izleyen günlerde yıkım, yağma ve adam öldürmeler kent sınırlarını aşip yakındaki köylere kadar yayılmıştı. Yunan birlikleri kuzeye ve güneye doğru ilerledikçe işgal edilen yerlerde de baskı, işkence ve öldürmeler görülmüştü.

Anadolu'ya çıkan Yunan birliklerinden zafer sarhoşluğu içinde istedikleri gibi davranmaları şikâyetleri artırırken askeri disiplin de bozulmuştu. Bu durumu sezen Venizelos güvendiği arkadaşlarından Aristedis Stergiadis'i **İzmir'e** göndermişti. İslam hukuku alanında uzman sayılan bu deneyimli yönetici **İzmir**'de göreve başladığında bir yandan düzeni ve disiplini kurmaya çalışırken bir yandan da Müslüman halkın şikâyetlerini önleyebilmek için 15-16 Mayıs günkü yağma ve adam öldürme olayları hakkında soruşturma açma gereğini duymuştu. Dahası, Müttefik temsilcilerinden oluşan bir komisyonca saptanacak zararların ödeneceğini açıklamıştı.

Öte yandan işgal ve zulümlere karşı İstanbul'dan başlayarak Anadolu ve Trakya'nın her köşesinden yükselen protesto ve şikâyetler İstanbul'daki Anlaşma Devletleri temsilciliklerinden başlayarak Paris Barış Konferansı ve ABD çevrelerinde belirli bir etki yapmaya başlamıştı. Bu arada Osmanlı hükümeti, Başkan Wilson'a başvurarak Yunanlıların yaptıkları kötülüklerin Müttefikler arası bir komisyonca incelenmesini dilemişti. Sadrazam Damat Ferit'in Paris'e gidişinde ona vekâlet eden Şeyhülislam Mustafa Sabri de söz konusu soruşturmanın Paris Barış Konferansının denetiminde yürütülmesi gerektiğini belirtmişti.

İşte bu girişimlerden sonra Barış Konseyi 18 Temmuz 1919'da **İzmir**'in işgali sırasında ve daha sonraki olayların soruşturulması için bir komisyon kurulmasına karar vermişti. Müttefik temsilcilerinden oluşan komisyonda İngiliz, Fransız, İtalyan ve ABD'li üyeler görev alacaktı. Yunan ve Türk temsilcileri ise oy hakkı bulunmaksızın komisyon çalışmalarını izleyebileceklerdi. Komisyonun başlıca görevi, olaylardan sorumlu bulunanları ortaya çıkarmak ve gerekli önerilerde bulunmaktı.

Üyelerin atanmasından sonra ilk kez **İstanbul**'da İtalyan elçiliğinde toplanan komisyon, çalışmalarını olay bölgelerinde, **İzmir** ve çevresinde sürdürmüştü. 12 Ağustosta başlayıp 15 Ekim'e dek "2" aydan fazla süren araştırma ve soruşturmalarda "46" toplantı yapılmış, "175" tanık dinlenmişti. Bunlar arasında Türkler, Rumlar dışında yöredeki Ermenilerle Yahudiler, hatta Amerikalı, Fransız, İtalyan ve İngiliz gibi yabancı devlet uyrukluları da vardı. O günlerde toplanan **Alaşehir Kongresi** delegeleri de 23 Ağustosta komisyona başvurmuşlardı (Çarıklı, 216 vd.).

Yunanistan adına komisyona katılan Albay Mazarakis'ın 28 Temmuz tarihli raporunda ise Yunanistan bazı suçların işlendiğini kabul etmiş ve "yüz kızartıcı itiraflar"da bulunmuştu. Bunda Yunan askeri makamlarının hiçbir önlem almamaları sonucu Türklerin "şiddet hareketlerinin hedefi" yapıldığı itiraf edilmekle birlikte olaylarda suçlu görülenlerin cezalandırıldığı, "74" kişinin yargılandığı, bunlardan "3"ünün idam cezasına çarptırıldığı belirtiliyordu. Böylece de bundan sonra yapacak bir şey kalmadığı anlatılmak isteniyordu.

Araştırmalarını bitiren komisyon, raporunu "3" bölüm halinde düzenlemişti. "Gerçeklerin Açıklanması" başlıklı ilk bölümde **İzmir** işgali ve onu izleyen olaylar "47" maddede sıralanmıştı. İkinci bölüm "Sorumluluğun Saptanması" başlığını taşıyordu. Burada suçlular "8" maddede belirtilmişti. Üçüncü bölüm varılan "Sonuç"u içeriyordu. "Suçlular"a ilişkin ilk maddede şu önemli saptama yer almıştı: "**Mondros** Mütarekesinden sonra Aydın ilindeki Hristiyanların genel durumu tatmin edici olmuştur. Güvenlik tehdit altında değildi." Bu müttefikler arası komisyonun **İzmir**'in işgali için geçerli bir neden bulunmadığı sonucuna vardığını" göstermekteydi.

Raporun öteki kısımlarında Yunanlıların Anadolu içlerine girmelerinin de haklı bir nedeni bulunmadığı, bölgenin harap olduğu ve ekonomik hayatın felce uğradığı belirtilmişti. Komisyon üyelerine göre Yunanlılar çekilmedikçe ekonominin canlanmasına olanak yoktu. Aslında işgal gereksizdi ve direnişe geçen "Türk milliyetçilik ruhu" buranın Yunanistan'a bağlanmasını asla kabul etmeyecekti.

Rapor, Yunanlıları suçlarken Türklere de kimi eleştirilerde bulunuluyordu. İzmir cezaevindeki mahkûmların kaçmaları ve silahlanmalarında Türk makamları sorumlu sayılıyordu. Olaylarda genellikle Türklerle Rumlar arasında yüzyıllardır süren nefret duygularının etkisine de dikkat çekiliyor ve Türk milliyetçi hareketinin aşırılığa kaçtığı öne sürülüyordu.

Komisyon, 7 Ekimde son biçimini verdiği raporunu Barış Konseyine sunmuştu. 8 Kasımda rapor üzerinde görüşmelere başlayan Yüksek Konsey, aynı hataların yinelenmemesi için 12 Kasımda Venizelos'a şu uyarıda bulunma zorunluluğunu duymuştu:

a) Konferans, **İzmir**'in işgalinde Yunan askeri ve sivil görevlilerinin dikkatsiz davrandıklarını ve ihmal gösterdiklerini kabul eder,

b) Asla haklı görülmeyen aşırı hareketlerin sorumlusu Yunan makamlarıdır,

c) Yunan birliklerinin **İzmir** ve yöresini **de facto** (eylemli) işgal etmeleri, salt varolan koşullar nedeniyle kararlaştırılmıştır ve gelecek için yeni bir hak yaratmamaktadır.

Fakat Yunan Başbakanı Venizelos dünya kamuoyunda kendi aleyhlerine tepkiler doğuracak olan bu raporun yayımlanmaması için Lloyd George'dan ricada bulunmuş ve gerçekten de İngiliz Başbakanının giri-

şınıyla Yüksek Konsey raporu ve ona ekli belgeleri açıklamamıştı (Metin: **TİH**, II, Ks. 2, s. 361-373; Krş. **BTTD**, 49, s. 5-10).

Ç) YUNAN SALDIRISI, BURSA, UŞAK, NAZİLLİ VE DOĞU TRAKYA'NIN ELDEN ÇIKMASI

1) MİLNE ÇİZGİSİ

Yunanlıların **İzmir**'den Anadolu'nun içlerine sarkmaları, çeşitli tepkiler doğururken onları İtalyanlarla da karşı karşıya getirmişti. Anlaşmazlık, Paris Barış Konseyine yansımış ve konsey, 18 Temmuz 1919'da **Aydın**'ın İtalyan bölgesinde olduğuna karar vermişti. Aynı zamanda Gnl. Milne'yi Türk-Yunan kuvvetleri arasında kalması ve taraflarca işgal edilmemesi öngörülen bir kesimin saptanmasıyla görevlendirmişti.

Yöreyi gezen Milne de belirlediği çizgiyi 3 Kasım'da Harbiye Bakanı Cemal Paşaya bildirmişti. **Milne Çizgisi** (Hattı) diye anılan çizgi, **Ayvalık**'ın 7 mil kuzeydoğusundan başlayarak **Yaylacık - Madra - Akmaz - Döşeme - Bakırçay - Papazlı - Kestelli - Sart - Bucak**'dan geçip **Büyük Menderes**'i izleyerek **Selçuk** sahillerinde Ege Denizi'ne ulaşıyordu. Milne, bu kararını bildirirken Türk kuvvetlerinin söz konusu çizgiden "3 km." doğuya çekilmelerini de istemişti.

İngiliz generalinin saptadığı sınırlar, Yunanlılara bazı yeni yerleri de işgal etme hakkı tanıyordu. Harbiye Bakanı, Milne'ye verdiği yanıtta bunu belirtirken, Türk halkının ve **Kuvayimilliyen**in İstanbul'dan verilecek geri çekilme emrini dinlemeyeceklerini eklemeyi de gerekli görmüştü. Ama Ali Rıza Paşa hükümeti bu öneriyi, tarafların karşılıklı olarak "1,5 km." geri çekilmeleri, aradaki bölgenin de Anlaşma Devletleri kuvvetlerince işgal edilmesi biçiminde değiştirerek kabul etmeye yönelmişti. Ancak **Kuvayimilliyeye** birlikleri ile Demirci Mehmet Efe geri çekilmeyi kabul etmemişlerdi. Yunanlılar da böyle bir sınırın belirlenmesini, kendilerini bulundukları yere bağlamaya yönelik diye görünüşte olumsuz karşılamışlardı. Yine de bundan yararlanarak bazı yerleri işgal etmekten de geri kalmamışlardı. Yerel çarpışmalar dışında, 1920 Haziranı sonlarına gelinceye kadar Batı Anadolu'daki Türk ve Yunan birlikleri genellikle **Milne Çizgisi** boyunca tutunmuşlardı.

2) BATI ANADOLU'DA YUNAN SALDIRISI

İngiltere, Fransa ve İtalya, **San Remo** Konferansında son biçimini verdikleri barış antlaşması hükümlerini 11 Mayıs 1920'de Osmanlı hükümetine bildirirken Lloyd George, bunları Türklere kabul ettirebilmek için Yunanlıların yeni bir saldırıya geçmelerini yararlı görmüştü. Mayıs

ortalarında İngiltere'nin **Hythe** kasabasında yapılan ve Ventzelos'un da katıldığı toplantıda, Yunan ordularının Anadolu'da yeni işgallere girişmesi kararlaştırılmıştı. Ventzelos, çok ağır koşullar içeren antlaşma metninin Türkiye tarafından reddolunmasının kendisine yarayacağını umuyor, böylece Anadolu'da daha geniş bir bölgeye sahip olacağını, hatta bir **Pontus-Ermenistan** federasyonunun kurulabileceğini düşünüyordu.

Yunanlılar 22 Haziran 1920'de **Milne Çizgisi** boyunca "3" koldan harekete geçmişlerdi. **Bursa**'ya, **Uşak**'a ve **Nazilli**'ye yönelik olan bu saldırı karşısında **Kuvayimillîye** birlikleri fazla direnememişlerdi. **Kırkağaç** ve **Soma**'dan sonra 24 Haziranda **Alaşehir**'e giren Yunan Başkomutanı Paraskevopoulos, halka bir bildiri yayımlamıştı. Fetih amacı gütmediklerini öne süren Yunanlı komutan, M. Kemal'in örgütünü dağıtarak düzeni sağlamak istediklerini belirtmişti.

Bu arada İngilizler Yunanlıları desteklemek için **Mudanya**'ya asker çıkarmış, **Karamürsel**'i işgal etmişlerdi. Çok geçmeden 30 Haziranda **Balıkesir** ile **Nazilli** (üçüncü kez), 8 Temmuzda da **Bursa** Yunanlıların eline geçmişti. Alaşehir'den hareket eden bir Yunan tümeni de şiddetli çarpışmalardan sonra 29 Ağustosta **Uşak**'a girmişti. Çok geniş bir bölgeyi ele geçiren Yunan komutanlığı ancak bundan sonra hareketi durdurmuştu.

3) DOĞU TRAKYA'NIN ELDEN ÇIKMASI

Mondros Mütarekesinden sonra **Doğu Trakya**'da çeşitli yerlere askerî birlikler gönderen Fransızlar, 1919 başında **Hadımköy-Uzunköprü** demiryolunun denetimini Yunanlılara devretmişlerdi. Bu amaçla **Lüleburgaz**'a yerleşen bir Yunan taburu, yerli Rumlarla da takviye edilmişti. Yukarı bölümlerde belirtildiği gibi **Edirne**'deki I. Kolordu Komutanı Alb. Cafer Tayyar Eğilmez, **İstanbul**'un işgalinden sonra hükümet ile ilişkisini kesmiş, bölgesinde sıkıyönetim ilan etmişti.

Yunanlılar Anadolu'da kazandıkları başarıların etkisiyle **Doğu Trakya**'yı da işgal etmeye girişmişlerdi. Anadolu'dan yardım alamayan ve salt kendi olanaklarıyla bölgeyi savunmaya çalışan Kolordu ve Trakya Kuvayimillîye Komutanı C. T. Eğilmez, üstün Yunan birliklerine karşı koyamamış ve Trakya bir hafta içinde elden çıkmıştı. **Bandırma**'dan getirdikleri bir tümen ile güçleri daha da artan Yunanlılar 20 Temmuz 1920'de, **Tekirdağ**, **Muratlı**, **Çorlu** ve **Silivri**'yi işgal etmişlerdi. Türk kolordusuna bağlı birlikler **Lüleburgaz** ve **Babaeski**'ye çekilerek burada bir savunma çizgisini oluşturmaya çalışırken, ilerleyen Yunanlılar 25 Temmuzda **Edirne**'yi, ertesi günü **Kırklareli**'ni (**Kırkkilise**'yi) ele geçirmişlerdi. Kolordu Komutanı C. Tayyar da yaralı olarak esir düşmüştü. Kolordunun bazı birlikleri ise **Bulgaristan**'a sığınmak zorunda kalmıştı.

Yunan ilerleyişi Yunanistan'da sevinç gösterilerine yol açarken doğal olarak Anadolu'da büyük bir üzüntü yaratmış, TBMM'de sert eleştirilere neden olmuştu. Yunan Yüksek Komiseri yayımladığı bildiride **Edirne**'nin bir Yunan kenti olduğunu öne sürmüştü. **Atina**'da şenlikler düzenlenmiş, bayraklar asılmış ve "101" pare top atılmıştı (Smith, Agy, 143).

Bursa'nın "20.000"i bulan Yunan kuvvetlerine karşı korunamaya-çağı anlaşıncı kent, Ankara'dan M. Kemal'in verdiği emre dayanılarak boşaltılmıştı. Ancak Osmanlılara başkentlik yapmış olan bu önemli kentin kaybı, BMM'de büyük tepki yaratmıştı. Meclisteki konuşma kürsüsüne, matem simgesi olarak kara bir örtü serilmişti. 9 Temmuz 1920'de konan bu örtü, Bursa'nın işgalden kurtarıldığı 10 Eylül 1922'de kaldırılacaktı. Bunun dışında, bazı milletvekilleri Bursa'daki Tümen Komutanı Bekir Sami Günsav ile Vali Hacı M. Çarıklı'nın cezalandırılmasını istemişlerdi. Hükümete karşı bir "gensoru"ya dönüşen tartışmalar sırasında söz alan M. Kemal, suçlu ya da kusurlu aramanın yersizliğini ayrıntıları ile açıklamıştı. Ayrıca iç ayaklanmalara da değinerek, içte düzeni ve amaç doğrultusunda birliği sağlayamadıkça, düşman işgallerini önlemeye olanak bulunmadığına dikkati çekmişti. Sonuçta soruşturma açılmamış, ancak tümen komutanı görevden alınmıştı.

Bu Yunan saldırısından sonra Anlaşma Devletlerinin barış projesi Vahidettin'in başkanlığında toplanan **Saltanat Şûrasında** kabul edilmiş ve arkasından 10 Ağustos 1920'de **Sevres**'de Osmanlı temsilcilerince imzalanmıştı. Ne ki L. Smith'in de belirttiği gibi, Venizelos'un nerdeyse "2" yıl südürdüğü politikaların ürünü olan **Sevres Antlaşması**, ancak kâğıt üzerinde kazanılmış zaferlerden başka bir şey değildi.

D) BATI CEPHESİNİN DÜZENLENMESİ VE BUNUN DA ETKİSİYLE BAŞGÖSTEREN AYAKLANMALAR

1) YENİ DÜZENLEME

Yunan işgallerini önlemek için oluşturulan **Kuvayimillîye** birliklerinin büyük fedakârlıklarına karşın eğitilmiş ordular karşısında yetersiz kaldıkları anlaşılmıştı. Aynı zamanda **Kuvayimillîyeden** olan kimi komutan ya da kişilerin keyfî davranışları, uyguladıkları baskılar da sızlanmalara yol açmıştı. Bu nedenlerle TBMM hükümeti kurulduktan sonra bu birliklerin düzenli ordu içine alınmaları öngörülmüştü. Bu yolda ilk adım, 16 Mayıs 1920'de atılmıştı. Söz konusu birliklerin bütün yiyecek ve cephe gereksinimlerinin bundan böyle Milli Savunma Bakanlığınca karşılanmasına karar verilmişti.

Yunanlıların başlattıkları saldırı gelişirken de 25 Haziran 1920'de cephe komutanlıklarında yeni bir düzenleme yapılmıştı. **Batı Anadolu**

Umum Kuvayimillîye Komutanlığı adı **Batı Cephesi Komutanlığı** olarak değiştirilmişti. **Bursa**'dan **Nazilli**'ye kadar uzanan cephe gene A. F. Cebesoy'un komutasında bırakılırken Çerkez Ethem'e de **Umum Kuvayiseyyare** (Genel Gezici Kuvvetler) **Komutanı** sanı verilmişti.

Yunan saldırısı sonunda **Balıkesir**, **Bursa**, **Uşak** ve **Nazilli** elden çıktıktan sonra Batı Cephesi Komutanlığınca girilen **Gediz** saldırısında da başarısızlığa uğranılmıştı. Gediz'deki Yunan kuvvetlerini yok etmek amacıyla 24 Ekimde girilen saldırı umulanı vermemişti. Bu olumsuz gelişmeler Batı Cephesinde köklü bir düzenlemeyi kaçınılmaz kıl-mıştı. Ordu komutanları ve subaylar bu saldırıda Çerkez Ethem kuvvetlerinin ciddi bir biçimde savaşmadıklarını söylerlerken, o ve kardeşleri, başarısızlığı ordu birliklerine yüklemeye çalışıyorlar, "Ordudan fayda yoktur, dağılsın, herkes Kuvayimillîye olsun" düşüncesini yaygınlaştırmak istiyorlardı. Böylece ulusal güçlere komuta edenler arasında görüş ayrılıkları da belirgin hale gelmiş ve düzenli ordu ile Kuvayimillîye anlayışları bir sürtüşmeye dönüşmüştü.

Bunun üzerine A. F. Cebesoy **Ankara**'ya çağırılmış ve yeni açılması-na karar verilen Moskova Elçiliğine atanmıştı. Onun cephe komutanlığından alınmasından bir gün sonra da 9 Kasım 1920'de bir bakanlar kurulu kararnamesi ile **Batı Cephesi**, **Batı** ve **Güney** diye "2"ye ayrılmıştı. Batı Cephesi denen kuzey bölgesine Genelkurmay Başkanı Alb. İsmet İnönü, Güney Cephesine ise İçişleri Bakanı Alb. Refet Bele atanmışlardı. Genelkurmay Başkanlığına da Milli Savunma Bakanı Fevzi Çakmak'ın vekâlet etmesi uygun görülmüştü.

Bu yeni düzenlemede bütün ulusal kuvvetlerin ordu kuruluşları ve kadroları içinde yer alması da kararlaştırılmıştı. Buna göre Kuvayiseyyare de bir tümene dönüştürülecekti. Ancak bu düzenlemenin karşısına başlıca "2" engel çıkmıştı; Askerlik hizmetinden kaçmalar ve **Kuvayiseyyare** adını almış olan Kuvayimillîye çeteleri komutanlarından bir kısmının, başka bir komuta altına girmek istememeleri. Bu direnmeler de özellikle Demirci Mehmet Efe ile Çerkez Ethem'den gelmişti. Gerilla savaşının özelliği olan "vur-kaç" taktiğini uygulayan Kuvayimillîye çete başkanları ve Çerkez Ethem ile Demirci Efe şu görüşü savunuyorlardı: "Düşman ilerler, sen bir tepeden çıkıp bir tepeye gidersin, uğraşırsın. Bu iş böyle devam eder gider, sonunda düşman usanır ve barış yapma olanağı bulunur." Giderilemeyen bu görüş ayrılıkları ve giderek artan sürtüşmeler, başka etkenlerin de eklenmesiyle sonunda her ikisini de ayaklanmaya kadar sürüklemiştir.

2) DEMİRCİ MEHMET EFE AYAKLANMASI (1-30 Aralık 1920)

Gerçekte de demirci olduğu için bu san ile anılan Mehmet, Dünya Savaşı yıllarında bir olay üzerine dağa çıkmış ve "200" kişilik bir çete

kurmuştu. Yunanlılar İzmir'i işgal ettiklerinde birçok efe ve çete başkanı gibi o da Kuvayimilliyeye katılmıştı. Yunanlılar **Nazilli**'ye girdiklerinde kendi taraflarına çekmek için ona "generallik" önermişler, fakat Demirci kabul etmemişti. "Demirci Alayı" denen birliğiyle ulusal direniş içinde savaşıyordu.

1919 Ekimindeki ilk düzenlemede kendisine **Aydın ve Yöresi Kuvayimilliyeye Komutanı** sanı verilmişti. Olayların içinde yaşayan bir subayın, Rahmi Apak'ın değerlendirmesine göre, Demirci, bir "eşkuya" olmasına karşın "vatanını ve milletini seven bir kahramandır." Ancak dağlarda gezen her insan gibi duygusaldır, "herkese karşı şüphe" içindedir. Hükümeti de disiplini de sevmez, askerlikten ve subaylardan çekinir, güvenmez. Kültürü azdır; "şaşırabılır." Bir süre onun yanında kalan Şükrü Saraçoğlu, "Galip Hoca" takma adını kullanan Celal Bayar ve Dr. Mazhar Germen, kendisinin "şaşırmaması" için büyük çaba harcamışlardır. Ancak daha sonra yanına sokulanların kıskırtmalarıyla doğru yoldan sapmıştır (**Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?**, s. 216). Nitekim başka bir görgü tanığı H. M. Çarıklı da, Demirci'nin, o günlerde İstanbul hükümeti adına teftişe çıkan Jandarma Genel Komutanı Kemal Paşa ile İlhami adlı birisinin telkinleriyle Kâzım Namı Duru ile Saraçoğlu Şükrü'yü tutukladığını ve C. Bayar'a da izin verdiğini belirtmektedir. Bunun üzerine Buldan'a gelen Bayar, 5 Eylül 1919'da H. M. Çarıklı'ya çektiği telgrafta, Demirci'nin yanında kalmasının "vatan için yarardan çok zarar getireceğine" inandığını bildirmişti.

Böylece D. Mehmet Efe daha 1919 sonlarında ulusal direnişten kayma eğilimleri göstermişti. Ama onun başına buyruk ve yıkıcı hareketi Yunanlıların saldırıya geçtikleri 1920 Temmuzunda **Denizli**'de görülmüştü. Kentten göç edip etmeme konusunda başlayan anlaşmazlıkta bazı kişilerin kıskırtmasıyla kendi adamlarına ateş edilmesine son derece kızan Demirci, birçok kişiyi hükümet bahçesinde hemen öldürtmüş, kenti yakmaya kalkışmıştı. Olaylar TBMM'de kınanmış, M. Kemal de bu tür "yola getirme" (tedip) girişimlerini hiç kimsenin kabul edemeyeceğini belirtmişti.

Ama Demirci'yi ayaklanmaya yönelten son olay, Batı Cephesindeki son düzenlemede kendisinin ve alayının düzenli ordu kadrosu içerisinde yer almaya çağrılması olmuştu. Güney Cephesi Komutanlığına getirilen Refet Bele, Demirci'yi 22-23 Kasım 1920'de merkezi **Konya**'da bulunan atlı "Takip Kuvvetleri Komutanlığı"na atamıştı. Buna göre emrindeki kuvvetlerden yaşları uygun ve herhangi bir suç işlememiş olanlar ayrılıp "300" kişilik bir süvari alayı kurulacak, geri kalanlar 57. Tümen emrine verilecek, yaşlılarla suçlu sayılanlar ise terhis edileceklerdi. Aynı zamanda kendisinin bundan böyle cephe komutanı dışında başka makamlarla resmi yazışmalar yapmaması da öngörülmüştü.

Ama hep disiplinden kaçan Mehmet Efe, bu atamayı ve kısıtlamaları kabul etmemişti. O sırada Batı Cephesi Komutanı ile benzer sorunlardan dolayı arası açılan Çerkez Ethem'in ona işbirliği önermesi de ayak-

lanının başlamasını çabuklaştırmıştı. **Isparta** yöresinde bulunan Demirci de Çerkez Ethem'in **Afyon** ve **Konya** üzerine yürümesi önerisine uyarak adamlarını toplamaya koyulmuştu. Bununla birlikte 10 Aralık 1920'de Refet Bele'ye çektiği telgrafta Ç. Ethem'i hükümeti devirmeye çalışmakla suçlamış ve verilecek "emre" hazır olduğunu bildirmişti. Bu onun ordu emrine girmeyip gene serbestçe hareket etmek istediğini gösteriyordu. Sorunu çözmek gerektiğine inanan R. Bele, **Ankara**'nın da onayını aldıktan sonra Demirci Mehmet Efe üzerine yürümüşü. Efe direnmeksizin Uluborlu'ya çekilmiş, kuvvetleri de köylere dağılmıştı. Birkaç gün sonra da af dilemiş ve yanındaki adamlarıyla birlikte 30 Aralıkta teslim olmuştu. Kendisinin **Karacasu** ilçesinin **Dualar** köyünde oturmasına izin verilmiş, ancak bir süre gözetim altında tutulmuştu.

3) ÇERKEZ ETHEM AYAKLANMASI (27 Aralık 1920-23 Ocak 1921)

Kafkasya'dan gelip **Bandırma**'ya yerleşmiş bir çiftçi ailesinin çocuğu olan Ethem, askerliğini süvari eri olarak tamamlamış, daha sonra Bakırköy Süvari Subay okulunu bitirerek teğmen olmuştu. Birinci Dünya Savaşından sonra ordudan ayrılmıştı. Adı da ilk kez İzmir Valisi Rahmi Beyin oğlunu dağa kaldırıp "50.000" lira fidye istemesi ile duyulmuştu. Fakat **İzmir**'in işgalinden sonra, bir süvari birliği oluşturarak Salıhlı cephesinde görev almış ve kendini "Salıhlı Cephe Komutanı" ilan etmişti. Komutası altına girenlere maaş da veren Ethem'in kuvvetleri giderek çoğalmıştı. Ancak giriştiği hareketlerde çok şiddetli davranması, suçlu saydıklarını kendine göre cezalandırması ve halktan para toplaması, giderek kendisini de birliğini de korkulan bir güç haline getirmişti.

Kuvayimilliyeye karşı ayaklanmaların bastırılmasında bu güçten büyük ölçüde yararlanılmıştı. Ne var ki Anzavur, **Bolu** ve **Yozgat** ayaklanmalarında gösterdiği başarı, kendisini daha da keyfi hareket eder bir duruma getirmişti. Örneğin H. Edip Adıvar, onun **Bolu** isyanından sonra kendisince ölüme mahkûm ettiği kimseleri, hükümetçe affedilmelerine bakmaksızın idam ettirdiğini belirtmektedir. Bu konu **Ankara**'da tartışılırken, özellikle İ. İnönü, "bir hükümetin daima verdiği sözde durması gerektiğini ve ancak bu tutumuyla halkın güvenini kazanacağını" belirterek Ethem'in söz konusu kişileri idam etmesinin önlenmesi gerektiğini savunmuştu. Ama o, bu kişilerin bağışlandığını bildiren M. Kemal'in telgrafına uymaksızın istediğini yapmıştı (H. E. Adıvar, 140 vd.). Genelkurmay Başkanı İ. İnönü ile Ç. Ethem arasındaki ilk büyük anlaşmazlık böylece, daha 1920 Mayısında başgöstermişti.

Yasa ve emir tanımayan Çerkez Ethem, istekleri yerine getirilmezse "cepheyi Yunanlılara açacağı"nı söyleyerek bir tür şantaja bile başlamıştı. Daha 1919 Ağustosunda sonlarında **Alaşehir**'de Küçük Ethem'e söyledikleri bunu göstermektedir. H. M. Çankılı'nın olay günü anı defte-

rine yazdıklarına göre, Ç. Ethem, 27 Ağustosta. "2" arkadaşının **Poyraz** köylülerince öldürüldüklerini belirterek, hemen kendisine kuvvet gönderilmesini istemiş, "yoksa Cepheyi Yunanlılara açacağı" tehdidinde bulunmuştu. Bu davranış, Çarıklı'nın deyimıyla "Papaza kızıp da perhiz yemek" demektir (s. 48). Ama ne yazık ki, Ethem sonunda onu yapacaktı.

Ethem dilediği gibi hareket ederken Manisa (Saruhan) Milletvekili olarak TBMM'de bulunan ağabeyi Reşit ile kardeşi Yzb. Tevfik'ten de güç alıyordu. **Yozgat** ayaklanmasını bastırıldığında bu "bildiğini okuma" ve "tehdit" eğilimleri daha da çarpıcı bir görünüm almıştı. Ankara Vali Vekili Yahya Galip'i ayaklanmaya neden oldu diye suçlayan Ethem, onu hiçbir makamdan izin almaksızın 26 Haziran 1920'de yargılamak üzere **Yozgat**'a çağırmişti. M. Kemal ve hükümet buna izin vermeyince de "Ankara'ya geldiğimde M. Kemal'i Meclis kapısına asacağım" diye tehditler savurmuştu. Gerçekten de Ankara'ya geldiğinde M. Kemal'in oturduğu istasyondaki binaya baskını andırıcasına girmiş, ancak alınan önlemler karşısında herhangi bir harekete girişmemişti.

İstiklal Mahkemeleri yasasının yürürlüğe konularak keyfi yargılamalara son verilmek istenmesi, Ethem ve kardeşlerinin itirazlarına yol açmıştı. Yzb. Tevfik asker kaçağı ya da casuslar hemen birliklerinin önünde asılmayacak olurlarsa, bunların önlenemeyeceğini savunarak kendilerine bu yargı hakkı tanınmazsa "görevi yapamayacaklarını" söylemişti. Bunun gibi askere almaların Milli Savunma Bakanlığının yetkisi içine alınması da Çerkez Ethem'i memnun etmemişti. Asker toplama için görevlendirdiği adamlarından birine İçişleri Bakanı Refet Bele'nin engel olması üzerine, ona hakaretlerle dolu telgraf çekmekten çekinmemişti. Nihayet 1920 Kasımında Batı Cephesinin Batı ve Güney diye "2"ye ayrılmasını ve bütün Kuvayımilliyeye birliklerinin düzenli ordu kuruluşları içine alınmasını öngören karar Ethem'in büyük tepkisine yol açmıştı. Ethem önce R. Bele'nin cephe komutanlığına atanmasına karşı çıkmıştı. Bundan başka yeni düzenlemede emrindeki birliği öteki gezginci birliklerden ayırt etmek için **"1. Kuvve-i Seyyare"** adı verilmişken buna da uymayarak **"Umum Kuvve-i Seyyare ve Kütahya Havalisi Komutanlığı"** adını takınmış ve bunu kullanmakta direnmişti.

Öte yandan, Batı Cephesi Komutanlığı yeni bir örgütlenmeye giderken, halkın başvurularını karşılamak amacıyla 23 Kasım 1920'de **Si-mav ve Havalisi Komutanlığı** adıyla bir birim oluşturulmuştu. Bölgedeki askerlik şubeleri de bu birime bağlanmıştı. Bu kuruluşla **"1. Kuvve-i Seyyare"** birliklerinin keyfi davranışlarının önleneyeceği düşünülmüştü. Ç. Ethem ve kardeşleri buna da karşı çıkmışlardı. Hatta itirazla da yetinmemişler, Tevfik söz konusu birim komutanlığına atanan Yarb. İbrahim'i görevinden uzaklaştırıp geri göndermiş, niçin böyle davrandığı sorulduğunda da "Ben batı cephesi tanımam!" diye, komuta altına girmek istemediğini açıklamıştı. Ethem ve kardeşleri düzenli orduya katılmak şöyle dursun, böylesi bir orduya gerek olmadığını savunmaya yö-

nelmişlerdi. Ethem bu sıralarda ağabeyi Reşit'in de desteğiyle siyasal örgütler içinde de yer almaya başlamıştı. Bunların ilki **Yeşilordu** olmuştu. Bolşevik ihtilalinden sonra Rusya'da çarlık rejimini geri getirmek isteyen Denikin ordusuna karşı **Soci** ve **Suhumi** yörelerinde başlayan harekete katılanlar, kırmızı zemin üzerinde yeşil Haç bulunan bir bayrak altında birleştiklerinden ötürü **Yeşilordu** diye adlandırılmışlardı. Çok geçmeden de 1920 başlarında **Kızılordu** ile birleşmişlerdi. Ne var ki **Yeşilordu** adı Türkler arasında da yayılmış ve o bölgede oluşturulan kimi birliklere bu ad verilmişti. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sonlarında Enver Paşanın kardeşi Nuri Killigil'in komutasında oluşturulan Kafkas Tümenleri ile Azeri gönüllülerden artakalanlar mütareke döneminde **Yeşilordu** olarak anılır olmuşlardı. 1919 başlarında bu hayali güç, Rusya'da bulunan Enver Paşanın komutasında Anadolu'ya girecek ve ülkeyi kurtaracak bir umut olarak görülmeye başlanmıştı. Öyleki K. Karabekir de Anadolu'da görülen ayaklanmaları bastırmak için 1920 Mayısında yolladığı küçük bir milis birliğine **Yeşilordu** demişti (İH, 683).

İşte bu umut ortamı içinde TBMM hükümetinin kuruluşundan sonra 1920 Mayısında **Yeşilordu Cemiyeti** diye bir siyasal dernek de kurulmuştu. Sağlık Bakanı Dr. Adnan Adıvar ve Maliye Bakanı Hakkı Behiç Bayıç'le birlikte Yunus Nadi, Husrev Sami, Mehmet Şükrü ve Muhittin Baha Pars gibi etkin "14" bakan ve milletvekilinin de üye oldukları **Yeşilordu** derneği Türk-Sovyet ilişkilerini bir iç kargaşaya düşmeden belirli bir düzeyde yürütmek ve ulusal hareketi Bolşeviklikle suçlamaları önlemek amacıyla kurulmuştu. Tüzüğünde derneğin kapitalizme, her türlü emperyalizme ve askeri yönetimlere karşı olduğu, İslamiyetin esaslarına ve Türk aile yaşamına saygı duyulduğu, ancak ekonomik ve toplumsal hayatta devletin etkin bir tutum almasının yeğlendiği belirtilmişti.

Böyle bir derneğin kurulmasına ilişkin olarak hükümete resmen başvurulmadığı için **Yeşilordu** çalışmalarını gizli bir örgüt gibi yürütmeye koyulmuştu. Genel Sekreterliğini Tokat Milletvekili Nazım'ın üstlendiği derneğe Çerkez Ethem'in ağabeyi Reşit de üye olmuştu. Bir süre sonra Ethem de derneğe girmişti. **Yeşilordu**, **Ankara** dışında **Eskişehir**'de bir temsil heyeti oluşturmuş ve Anadolu'nun çeşitli kentlerinde örgütlenmeye yönelmişti. Özellikle Çerkez Ethem bu kuruluştan kendi siyasal gücünü artırıcı bir dayanak olarak yararlanmak istemişti. "Bolşevizm geleceğimiz için çok yararlı ve verimli olacaktır" yollu demeçler vermeye başlamış, Sovyetlerin kendisini Mustafa Kemal'den daha güvenilir biri olarak gördüklerine inanır olmuştu.

Yeşilordu çevresindeki gelişmeleri kuşku ile karşılayan M. Kemal, 1920 yazında derneğin çalışmalarını hükümetçe durdurtmuştu. Fakat derneğin **Eskişehir** yöresindeki etkinliği önlenememişti. Bu sırada Çerkez Ethem'in desteğiyle Bolşevizm yanlısı bir gazetenin yayımına da başlanmıştı. Sorumluluğunu Ârif Oruç'un üstlendiği gazete 30 Ağustos 1920'de **Arkadaş** adıyla yayım hayatına girmiş, bir hafta sonra adı

"**Seyyare-i Yeni Dünya**"'ya çevrilmişti. Ethem'in başında bulunduğu **Kuvayiseyyare**nin yayın organı kabul edilen gazete, "İslamcı-Bolşevik" bir nitelik taşıyordu, başlığının altında **Dünya'nın Fukara-i Kâsibesi Birleşiniz** (Dünyanın Fakir İşçileri Birleşiniz!) sloganı bulunuyordu (F. Tevetoğlu, 200-235; Doğu Erbil, 359-362).

Öte yandan Mustafa Kemal, **Yeşilordu** çalışmalarına son verirken sol akımları denetim altında tutabilmek için resmi bir örgütü de gerekli görmüştü. Hükümetçe 18 Ekim 1920'de yayımlanan bir genelge ile **Türkiye Komünist Partisi**nin kurulduğu ve **Yeşilordu**'nun bu partiye dönüştüğü açıklanmıştı. Kurucular ve "30" kişiden oluşan parti genel merkezinde Fevzi Çakmak, A. Fuat Cebesoy, İsmet İnönü, Refet Bele, T. Rüştü Aras, M. Esat Bozkurt, Yunus Nadi, Kılıç Ali, Hakkı Behiç Bayıç, İhsan Eryavuz, Süreyya Yiğit, Refik Koraltan, Eyüp Sabri Akgöl gibi M. Kemal'in deyiimiyle "aklı başında" kişiler yer almıştı. Ayrıca M. Kemal, Ç. Ethem'e bir mektup yazarak kendisini bu yeni partiye girmeye çağırması ve yeni örgütün yayın organı olacak **Yeni Dünya** gazetesinin de **Eskişehir**'den **Ankara**'ya getirilmesini istemişti. Fakat gazetenin **Ankara**'ya taşınması, Celal Bayar ve T. R. Aras'ın çabaları ile gerçekleşebilmişti.

Resmi Komünist Partisine giren Ç. Ethem, onun ardından oluşturulan **Türkiye Halk İştirakiyun Partisi** ile de işbirliği yapmış ve böylece Kemalistlere karşı olan **Yeşilordu** hareketini canlandırmak istemişti. 1920 yazında **Türkiye Komünist Partisi** resmen kurulurken, Mustafa Suphi'nin **Bakü**'de kurmuş olduğu Komünist Parti de gizlice Anadolu'da örgütlenmeye koyulmuştu. Onun başlıca üyeleri arasında TBMM'de İçişleri Bakanı seçilmişken Ç. Ethem'in de yardımıyla bu görevden istifa ettirilen Tokat Milletvekili Nazım ile Veteriner Bnb. Salih Hacıoğlu, Mustafa Nuri ve Şeyh Kutbettin de vardı. 14 Temmuz 1920'de yayımlanan bir bildiride, bu partinin ne İngiliz siyasetinin bir aracı olan İstanbul hükümetinden, ne de komünist görünmeye çalışan Kuvayimilliye hükümetinden yana olmadığı belirtilmişti. Ankara hükümeti, Sovyet temsilcisi Şerif Manatov'un bu gizli partiye yardım ettiğini saptayınca kendisini sınır dışı etmiş, bunun üzerine de parti yöneticileri yasal ve açık bir örgüt haline gelmeyi uygun bulmuşlardı. Bu amaçla 7 Aralık 1920'de İçişleri Bakanlığının onayladığı tüzük ve program ile **Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası** (Türkiye halk ortaklığı partisi) adıyla resmi bir kuruluş halini almıştı. Ç. Ethem, mal ortaklığını esas alan bu yeni partiye de girmiş ve onun genel sekreterliğini kabul etmişti.

M. Kemal, başına buyruk davranmakla birlikte cephe ve cephe gerisinde yararlı hizmetler görmüş olan Ethem ve ona bağlı Gezginci Kuvvetleri elde tutabilmek için başgösteren anlaşmazlıkları gidermeye yönelmiş ve Ethem'in ağabeyi Reşit ile kimi milletvekillerini bir bakanlar kurulu toplantısına çağırmişti. O toplantıda M. Kemal "Yunanlıları denize dökülebilmek" için ilk koşulun orduda disiplini sağlamak olduğunu belirtmiş ve "**Kuvayiseyyare**" başında bulunanların da bu gerçeği kabul etmeleri halinde ortada çözülemeyecek sorun kalmayacağına dikkati

çekmişti (Yunus Nadi, 72). Fakat Reşit düzenli ordular kurmanın "boş hayal" olduğunu öne sürüp emir altına girmeyi kabul etmediğinden bir sonuç alınamamıştı. Bu durumda sorunu çözmeyi kendisi üstlenen M. Kemal, **Ankara**'da bulunan Ethem'i de yanına alarak bir heyetle birlikte Batı Cephesi karargâhına hareket etmişti. 3 Aralık 1920'de trenle yola çıkan bu heyette M. Kemal ve Ethem'den başka ağabeyi Reşit, Kâzım Özalp, Celal Bayar, Kılıç Ali, Eyüp Sabri Akgöl, Hakkı Behiç Bayıç ve Hacı Şükrü Aydındağ bulunuyorlardı. Fakat tren **Eskişehir** istasyonuna vardığında Çerkez Ethem vagondan inerek kaçmış, **Kütahya**'ya gitmişti. M. Kemal'in, Ethem'in nereye gittiğine ilişkin sorusuna da Reşit, "Ethem bu dakikada kuvvetlerinin başındadır!" diye yanıt vermişti.

Artık yapacak başka bir şey kalmamış demektir ve M. Kemal de TBMM hükümeti Başkanı olarak Batı Cephesi Komutanı İnönü'ye "yapılması gerekeni yapması" emrini vermişti.

Kuvvetlerinin başına geçen Ethem, Batı Cephesi Komutanlığının cephe ile resmi ve özel haberleşmelerine sansür koymuştu. Kütahya Mutasarrıf Vekili Kadı Asım ile Kuvayiseyyareden Kaplan Naci konularında da Cephe Komutanlığı ve Ankara yönetimi ile anlaşmazlığa düşmüştü. Ethem, "Derviş Vahdeti olabilir" diye suçladığı kadıyı yasal soruşturmayla başvurmaksızın kendiliğinden görevden almış ve Batı Cephesi Komutanı İnönü'ye de "Geri dönecek olursa muhakkak asılacaktır" diye telgraf çekmişti (19 Aralık). Buna karşın, halktan zorla para topladığı için İstiklal Mahkemesinde yargılanması gereken kendi komutanlarından Kaplan Naci'yi mahkemeye göndermemişti.

Bunların dışında, Demirci Mehmet ile Yörük Ali ve Sarı Efelere, Gökbayrak Taburu Komutanına mektuplar yazan ya da özel adamlarını gönderen Ç. Ethem onları da Cephe Komutanlıklarının emirlerine karşı direnmeye çağırmıştı. 12 Aralıkta Yörük Ali'ye gönderdiği şifreli telgrafta, "Ankara hükümeti birkaç ihtiras sahibi kişinin aleti olmaktan kurtulamamakta, günden güne keyfi ve kişisel tutku ve çıkarlar çoğalmaktadır. Memleketin bu gidişle kurtarılması olanaksızdır" diyen Ethem, şu öneride bulunmuştu: "Harcadığımız emeklerin boşa gitmemesi için bir-birmize sarılmalıyız" (**TİH**, VI, 228).

Ethem ve kardeşleri emir dinlemezken Batı Cephesi Komutanına karşı da açık bir direnme içine girmişlerdi. Tevfik, İnönü'ye yolladığı yazıda **"Kuvayiseyyare"** ne bir tümen, ne de muntazam bir kuvvet haline getirilemez" derken, M. Kemal'e çektiği telgrafta da İsmet İnönü'nün cepheyi yönetemeyeceğini öne sürmüştü. Bu sırada bazı milletvekilleri Yunan saldırısının beklendiği dönemde cephede bir bölünmeyi ve bir iç savaş tehlikesini önleyebilmek için yeni bir girişimde bulunmuşlardı. Aralarında Yunus Nadi, Hacı Şükrü Aydındağ ve Manisa Milletvekili Vehbi Bolak ile Alb. Kâzım Özalp ve Emir Paşanın bulunduğu bir grupla M. Kemal'in evinde yapılan toplantıda sorun çeşitli yönleriyle ele alınmıştı. Fevzi Çakmak ile Dr. Adnan Adıvar'ın da katıldıkları toplantıda M. Kemal, 1. Kuvayiseyyare Komutanlığının verilecek emirlere uyması

dışında başka bir çözüm bulunmadığını belirtmişti. Son bir deneyimle Çerkez Ethem'i ikna edebilmek için 23 Aralıkta ağabeyi Reşit'le birlikte Celal Bayar, Kılıç Ali, Eyüp Sabri Akgöl ve Vehbi Bolak'tan oluşan bir "öğüt kurulu"nun gönderilmesi uygun görülmüştü. Ethem'in yanına giden kurul, bir çözüm yolu diye Refet Bele ile Fahrettin Altay'ın cephe-den alınmalarını önermişti. Ancak bu öneri hükümetçe görüşülüp kabul edilmez bulunmuştu. Aynı zamanda Cephe Komutanı İ. İnönü'ye Ethem ve kardeşlerine karşı harekete geçmesi emri verilmişti.

Bunun üzerine Demirci Mehmet ayaklanmasını bastıran birliklerden bir kısmı **Kütahya**'ya gönderilmiş, **Ankara**'da da Reşit ile Hacı Şükrü ve arkadaşları gözaltına alınmışlardı. M. Kemal'in 29 Aralıkta Meclisin gizli oturumunda verdiği bilgiler sonunda "kardeş kanı dökülmemesi ve düşmana fırsat verilmemesi" amacıyla Ethem ile anlaşma için bir girişimde daha bulunulması görüşü belirmişti. Bunun üzerine İ. İnönü kendisine bir telgraf çekerek, bundan böyle verilen emirlere uyacak olursa BMM'ce bağışlanacağını bildirmişti. Ama Ethem buna hakaret ve suçlamalarla dolu bir yanıt vermişti. 1 Ocak tarihli telgrafında şunları öne sürmüştü (**TİH**, VI, Ek. 4):

"1) Şifreli telgrafınızı aldım. Mustafa Kemal Paşanın aracılığı ile Büyük Millet Meclisinin bağışlamasına çok teşekkür ederim.

Benim çektiğim telgraflar tamamıyla bir hakıktır. Büyük Millet Meclisinin böyle bir kararı varsa, hak ve hakıktan uzak bir nankörlüktür. Meclisin çoğunluğunu bilmem. Fakat hükümetin aleyhimde düzenlediği tuzaklara vâkıf olduğum günden itibaren her türlü ihtiyata riayet ettim. Şimdiki meşgalem olayları lehime olarak tarihe uydurmak için saldırmızı bekleyeceğim.

2) Buyuruyorsunuz ki, bir buçuk aydan beri sizleri türlü türlü vesveselere sürükledikten başka siyaseten de herkes türlü türlü faydalanmaya yeltendi. A budala kardeş, vesveseyi meydana getiren siz değil misiniz? Vasitanız, Topçu Müfettişi Galip değilmiş gibi, hiçbir şeyi bilmemezlikten gelerek konuşuyorsunuz.

Sizin ve sizin gibilerin çekememezliğine, kiskançlığına, kişisel ihtiraslarınıza, şahıslar değil, memleketler feda ettiğinize ve edebileceğinize bu kararlarınızdan başka ne gibi şahit ve ne gibi deliller aranabilir. Bu kadar muhteris olduğunu bildiğim sizlere karşı alacağım ve aldığım tertibatı çok görmemek lazımdır. Fakat muhterisler tabiatıyla çok görür, çok göstermeye çalışır. Çok maşailah, siz de hiç kusur etmediniz. Hepimizden akıllı olduğunu söylediğiniz Reşit Bey değil midir ki, saflığı ile bu fırsatları verdi. Fakat ne yapayım, kardeş. Yoksa bana kalsaydı ne Mustafa Kemal Meclis Başkanı olurdu ve ne de sen şimdi benim idamına ferman okuyabilirdin ve ne de Ankara Millet Meclisi koridorlarındaki çeşitli şekillerdeki silahlıları, o Mustafa Kemal'in diktatörlüğünü işaret edebilirlerdi.

3) Bir de izzetinefisten bahsediyorsunuz. Koltuklarda, salonlarda konu edilen izzetinefis kelimelerine kıymet vermeyiniz. Çünkü aslı yoktur.

Ah zavallı, fîsalla bulanmış vatanseverler! Bıçarı Millet Meclisi de sı zın askeri sahte şöhretlerinizi anlamış değil. Bundan ötürü vatanseverlik hissim şu hitapta bulunmamı emrediyor; Bana karşı emniyet veren bir durum alınız, aksi halde hakikat ve hak muvaffak olacaktır. Tarih bana az, size çok lanet edecektir. Baki ilk selam..."

Böylece bütün köprüleri atan Çerkez Ethem, bakanlar kurulu kararını da dinlememiş, her şeye ve herkese başkaldırmıştı. Kendine ve kuvvetlerine çok güvenmekle birlikte, başlayacak bir çarpışmada artık belirli bir düzeye gelmiş olan orduya karşı tutunamayacağını bildiği için, düne kadar savaştığı düşmanla, Yunanlılarla anlaşmaya da yönelmişti. Yanına kardeşi Tefik ile Yzb. Halil'i alıp Akhisar'a gitmiş ve Yunanlılara sığınmak için 7 Ocak 1921'de onlarla bir protokol imzalamıştı. Buna göre Ethem birlikleriyle Yunan kesimine geçecek ve silahlarını teslim edecekti. Teslim olanların yiyecekleri Yunanlılarca sağlanacak, subaylara maaşları ödenecekti. Teslim işlemi bittikten sonra isteyenler ailelerinin yanına dönebileceklerdi; kalan Çerkezlerin özel kıyafetlerini giyip kama- larını taşımalarına izin verilecekti (**TİH**, II, Ks. 3, s. 142).

Bu anlaşmadan sonra, Güney Cephesi Komutanı R. Bele, **Kuvayı-seyyare** birliklerini izlemeye koyulmuş. Çerkez Ethem ise emrindekilere, bundan böyle "Yunanlılara ya da orduya teslim olmak veya dağa çıkmak" konularında serbest olduklarını bildirince, birlikleri dağılmıştı. Yunanlılara sığınmak istemeyenlerin bir kısmı kendileri gelip orduya katılmış, bir kısmı da takip edilerek yakalanmıştı. R. Bele 23 Ocak 1921'de izleme hareketinin bittiğini açıklamıştı.

Çerkez Ethem, bir süre **Sındırgı** bölgesinde dolaştıktan sonra 26 Ocakta Yunanlılara sığınmıştı. **İzmir**'e götürülmüş, çok geçmeden tedavi amacıyla **Atina**'ya gönderilmişti. Yunanlılar **İnönü** yönünde saldırıya geçtiklerinde Yunan uçakları onun adını taşıyan bildiriler atarak Türk birliklerinin morallerini bozmak istemişlerdi. Bu bildirimlerde "Ey asker, kötülüğe alet olmayın... Ey subay arkadaşlar emir kulu olmaktan vazgeçiniz..." diyen Ethem'in, "Aksi halde geliyorum!" yollu tehditleri bulunuyordu.

Öte yandan Ethem ve kardeşleri ile ayaklanmaya katılanlar hakkında İstiklal Mahkemesinde açılan dava, 9 Mayıs 1921'de sonuçlanmıştı. Ayaklanma, **Halk İştirakıyın** Partisi davası ile birleştirilmiş ve sanıklar, "TBMM hükümetini devirmeye çalışmak" suçundan yargılanmışlardı. Sonunda Ethem ile kardeşleri Tefik ve Reşit, emrindeki yüzbaşılardan Ethem, Sami, Halil, Polis Memuru Artin, Kısım Komutanı Manyaslı Şevket, Çerkez Ahmet, Yedeksubay Reşat, Mınuka Komutanı Bnb. Abdullah ve Kaymakam Ömer Lütfi idama mahkûm edilmişti. Tokat Milletvekili Dr. Nazım, Veteriner Bnb. Salih "15'er yıla, öteki sanıklar da değişik hapis ve kürek cezalarına çarptırılmışlardı. **Yenidünya** gazetesi Başyazarı Arif Oruç, gözetim altına alınırken, Milletvekilleri Şeyh Servet ile Mehmet Şükrü ile bazı sanıkların sorumsuz oldukları saptanmış, **Kuvayıseyyare** erlerinden Hayrî'nin de beraatına karar verilmişti. (Bkz. Ek.

4). Daha sonra "150"likler listesine alınan Ethem, 1938 affında yurda dönmemiş ve 1950'de Lübnan'da ölmüştür.

Bununla birlikte Çerkez Ethem'le işbirliği yaparak "hükümet darbesi" girişiminde bulunmak suçundan hüküm giyen **Halk İştirakiyun** Partisi üyeleri bir süre sonra serbest bırakılmışlardı. Bu kez **Yeni Hayat** dergisi çevresinde toplanmışlardı, partinin geçici başkanlığına da gene Nazım Bey getirilmişti. Çalışmalarını bir yıl daha sürdüren parti, hükümetin yasaklamasına karşın 15 Ağustos 1922'de **Ankara**'da topladığı kurultayda seçilen bir heyeti Komünist Enternasyonalın 4. Kongresi için **Moskova**'ya gönderince tamamıyla kapatılmıştı.

E) BİRİNCİ İNÖNÜ SAVAŞI (6-10 Ocak 1921)

Batı Cephesinde Çerkez Ethem'in yol açtığı iç savaş sürerken, Yunanlılar bundan da yararlanarak 1921 başında yeniden harekete girişmişlerdi. Ethem'in kendilerine haber gönderip anlaşma yolları aramasının hemen ertesinde 6 Ocakta **Bursa-Uşak** çizgisinden **Eskişehir-Afyon** yönünde saldırıya başlamışlardı.

Gediz Savaşından sonra geçen dönemde Yunanistan'da iktidar değişmiş, Kral Aleksandr'ın ölümünden sonra 1920 Kasımında yapılan seçimleri kralcılar kazanmış ve Kral Konstantin işbaşına gelmişti. "**Megali İdea**" savunucularından olan yeni kral Anadolu'da savaşın sürdürülmesini istemiş, Başkomutan Papulos da Türk ordusu kuruluşunu tamamlamadan harekete geçilmesini uygun görmüştü. Böylece başlayan Yunan ilerleyişini durdurabilmek için Çerkez Ethem'e karşı **Kütahya** yöresinde bir tümen bırakılarak kuvvetlerin çoğu **İnönü-Dumlupınar** çizgisine aktarılmıştı.

Türk ve Yunan kuvvetleri 9 Ocakta karşı karşıya gelmişti. Silah, cephane, malzeme ve araç üstünlüğü Yunanlılardaydı. Onların "20.000" tüfek, "150" ağır makineli ve "50" topuna karşılık, Türk ordusunda "6.000" tüfek, "50" makineli tüfek ve "28" top bulunuyordu. Ancak sayı azlığına karşın, kimi Türk milletvekilleri de bu savaşta er olarak görev almışlardı. Neşet, Yusuf Ziya, Ziya Hürşit, Memduh, Rıza, Sabit, Sami ve Hamdi Namık gibi "8" milletvekilinin yanında Operatör Emin, Dr. Fırat ve Âbidin Beyler de hekim olarak Meclisten cepheye koşmuşlardı (Müderrişoğlu, 323 n. 341). Bu ise TBMM ile ordu ve halk arasındaki bütünleşmenin çarpıcı bir örneğiydi.

Yunanlılar oyalama savaşları verilerek savunma çizgisine çekilmeye çalışan Türk kuvvetlerine yetiştiklerinde, hemen saldırıya geçmişlerdi. **Ankara**'dan Genelkurmay Başkanlığından gelen emirde eğer **Eskişehir**'i koruma olanağı yoksa, demiryolunu tahrip ederek **Afyon-Konya** yönünde geri çekililmesi istenmişti (**TİH**, II, Ks. 3, s. 212 vd.). Bununla birlikte İ. İnönü, daha geriye gitmeksizin Eskişehir'in batısında savaşı

kabul etmişti. **İnönü** mevkiinde tutunan Türk birliklerine 10 Ocak gecesi "her karış toprağın" savunulması emri verilmişti. Ancak Yunan ordusu saldırıyı sürdürmemiş, 11 Ocak 1921 sabahı geri çekilmişti. Gücünü oldukça yitirmiş olan Türk ordusu da onları izleme olanağı bulamamıştı.

İnönü mevkiinde Türk ve Yunan kuvvetleri arasında çok büyük bir çarpışma meydana gelmemiş olduğunu dikkate alan kimi çevreler ve araştırmacılar, **Birinci İnönü Savaşı** adı verilen bu karşılaşmayı küçümsemekte ve çete savaşı diye nitilemektedirler. Ama daha "6" ay önce **Milne Çizgisinden** yola çıkarak "20" gün içinde **Alaşehir, Balıkesir, Bursa, Uşak** ve **Nazilli**'ye kadar ilerleyen Yunanlıların bu yeni saldırılarında başarı gösteremeyip geri çekilmek zorunda kalmalarını Türk tarafının bir başarısı olarak değerlendirmemek, herhalde gerçeklere göz yummak olmalıdır. O günlerde Ankara'da bulunan Hüseyin Kâzım Kadri de bu savaş için şunları söylüyor: "Birinci İnönü Muharebesi meydana geldi ki, her iki tarafın birbirinden firar etmesiyle sonuçlandı" (291). Bu görüş bile savaşın bir çete çarpışması olmadığını yansıtmaktadır. Bir süre önce Türk ordusundan korkmayan Yunanlılar, şimdi korkup geri kaçmışlarsa, bu en azından taraflar arasında bir denge oluştuğunu göstermektedir. Birinci İnönü Savaşı ve ona bağlı olarak Çerkez Ethem olayının büyük bir iç savaşa yol açmadan bastırılması, BMM'de ve Türk kamuoyunda umutları artırırken dışarıda da yankılar uyandırmıştı. Başta İngilizler olmak üzere Müttefikleri Ankara hükümeti ile yeni görüşmelere sürüklemişti.

F) TEVFİK PAŞA KABİNESİNİN VE MÜTTEFİK DEVLETLERİN ANKARA HÜKÜMETİNE YÖNELMELERİ

1) TEVFİK PAŞA KABİNESİ VE BİLECİK GÖRÜŞMESİ (5 Aralık 1920)

Anadolu'daki ulusal direnişi her türlü yonteme başvurarak bastıracağını öne süren Damat Ferit'in güttüğü siyasa, tümüyle iflas etmişti. İngilizler de kendisini eskisi kadar desteklemez olmuşlardı. Hatta **Sevres** Antlaşmasını yürürlüğe koyamayacaklarını anladıklarından, Ankara hükümeti ile bir anlaşmaya varılmasını önermeye başlamışlardı. Bu yoldaki telkinler artınca Anadolu hareketinin şiddetle bastırılmasından yana olan Şeyhülislam Mustafa Sabri ile Ticaret Bakanı Cemal Bey kabineden ayrılmışlardı. Vahidettin, 26 Eylül 1920'de şeyhülislamlığa Kazasker Mehmet Nuri'yi atamış, Ticaret Bakanlığına da Milli Eğitim Bakanlığı vekâletini üstlenmesi de öngörülen Hadî Paşa getirilmişti. Ancak bu değişiklikten "3" hafta sonra, 18 Ekimde D. Ferit istifasını verme gereği duymuştu. Ertesi günü yayımlanan resmi bildiride ise "sağlık du-

rumundan ötürü" sadarettten allını dilediği ve isteğinin kabul edildiği öne sürülmüştü (İ.M.K. İnal, **SS**, III, 2066).

Böylece boşalan sadarete Tevfik Paşa getirilmişti. 1919 Ekiminden sonra kendisine "3" kez önerilen sadaret görevini kabul etmeyen paşa, 21 Ekimde yeni kabineyi kurmayı kabul etmişti. Bu, Tevfik Paşanın "4." sadareti idi ve 1 Kasım 1922'ye, saltanatın kaldırılmasına dek sürdüğü için kendisi Osmanlı İmparatorluğu'nun son sadrazamı olarak anılacaktı. "Parti"yi yitiren Damat Ferit'e gelince; istifasından sonra Avusturya'ya gidip bir süre **Karlsbad**'da oturmuştu. Kurtuluş Savaşının sonlarında **İstanbul**'a dönmüşse de **Mudanya** Mütarekesi öncesinde kaçıp (22 Eylül 1922) Fransa'da **Nice**'de yerleşmişti.

Tevfik Paşa kabinesinde eski sadrazamlardan Ahmet İzzet İçişleri, Salih Paşa da Bahriye Bakanı olarak görev almışlardı. Hüseyin Kâzım Kadri de Ticaret ve Tarım Bakanlığına atanmıştı. O, anılarında 'Tevfik Paşa kabinesinin kuruluş sebebi Anadolu ile anlaşma (itilaf) idi' demektedir. Gerçekten de İçişleri Bakanı Ahmet İzzet, Ankara'ya gönderdiği bir subay aracılığı ile M. Kemal'e bazı notlar iletmmişti. Bunda, **İzmir**'i de Osmanlı egemenliği altında bırakacak bazı ılımlı koşullar içeren bir barış antlaşmasına kavuşabilmek için, öncelikle **İstanbul** ile **Ankara** arasında bir uzlaşmaya varılması belirtilmişti. M. Kemal de buna karşılık **Ulus**al Antta belirtilen ilkeleri içeren bir metni **İstanbul**'a göndermişti. Devam eden bu yazışmalar sonunda M. Kemal 25/26 Kasımda, **Amasya Protokollerini** imzalayan Salih Paşanın yer aldığı bir heyetle **Bilecik**'te buluşabileceklerini bildirmişti (**Söylev**, II, 373 vd.).

Tevfik Paşa kabinesi bu öneriyi kabul etmiş ve Bilecik'e İzzet Paşa ile birlikte Salih Paşa ve Hüseyin Kâzım'ın gönderilmesini uygun bulmuştu. Sadrazamlık hukuk danışmanlarından Münir Ertegün ile İsviçre Elçisi Cevat ile Gözlemevi (Rasadhane) Müdürü Fatm Gökmen de danışman olarak görevlendirilmişlerdi. Bakanlar kurulunda heyete belirli talimat verilmemişti, ama İzzet Paşa bu buluşmadan çok şeyler umuyor, Ankara ile uyuştuktan sonra Anlaşma Devletleri ile kesin barış görüşmelerine geçebileceğini düşünüyordu.

Osmanlı hükümeti temsilcileri, aralık başında, yanlarında İngiliz albayı "casus kaptan" Bete olduğu halde özel bir trenle hareket etmişlerdi. Ancak **Sapanca**'da bindikleri otomobiller çamura saplandığından **Bilecik**'e "3" günde ulaşabilmişlerdi. M. Kemal ise öncelikle Çerkez Ethem sorununu çözmek istediğinden **Ankara**'dan ayrılırken onu ve kardeşini de yanına almıştı. Ancak Ethem **Eskişehir**'den kaçınca İsmet İnönü, Celal Bayar ve Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars'ı alıp **Bilecik**'e geçmişti.

Taraflar görüşme yeri olarak hazırlanan istasyon binasında 5 Aralık günü bir araya gelmişlerdi. M. Kemal "TBMM ve Hükümet Başkanı" diye kendini tanıttıktan sonra İstanbul'da başka bir hükümetin varolduğunu kabul etmediğini belirtmiş, böylece buluşmayı, iki hükümet arasında bir resmi görüşme olmaktan çıkarmıştı. Kimlik ve yetki söz konusu ol-

maksızın sürdürülmesi uygun görülen görüşmeler hakkında, İstanbul heyetinde bulunan Hüseyin Kâzım şu bilgileri veriyor:

"Nihayet İzzet Paşa söze başlayarak mütarekeden, onun koşullarından ve kendisinin sadareten istifasından sonra bu hükümlere uyulmadığından lüzumsuz ve yararsız yere lafı uzattıktan sonra, Yunanlıların Anadolu'da hareketlerini sürdürmeye olanak kalmadığını ve bu yüzden Anlaşma Devletleri katında barışın ciddi biçimde arzu edilmekte olduğunu, Denikin ve Vrangeli ordularının yenilmelerinin de buna neden olabileceğini, doğu sınırımızda Kâzım Karabekir'in Ermenilere karşı kazandığı zaferin de dikkate alınacağını anlattı. Ve isterlerse bizim aracılığımızla, istemedikleri halde kendilerinin doğrudan doğruya barış görüşmelerine girecekleri en uygun zamanın geldiğini ekledi. Ve en nihayet İngilizler bir Romanya ordusunu **Samsun**'a çıkararak, geriye çekilecekleri yolları tehdit edecek olurlarsa durumun çok kötüleşeceğine ilişkin bir askeri düşünce ortaya atarak karşısındakileri tehditten geri durmadı...

Mustafa Kemal buna karşı verdiği cevapta, İngilizlerin bizi aldatmış olduklarını ve safsadillik yüzünden bu gibi boş ve aldatıcı sözlerle aldandarak boş yere oralara kadar geldiğimizi ve çünkü 'olumlu bir öneride' bulunmadığımızı söylemişti ki, ona hak vermemek mümkün değildir." [s. 286]

İstanbul heyetinin belirli bir öneride bulunmadığını, bu yüzden olumlu bir sonuca ulaşmaya olanak görmediğini belirten M. Kemal, bu arada Salih Paşayı da Amasya'da verdiği sözde durmayıp Meclisin **İstanbul**'da toplanması için ısrar ettiği için olup bitenlerden sorumlu gördüğünü de açıklamıştı. Görüşmeler de böylece sona ermişti.

M. Kemal kendilerine, **İstanbul**'a dönmelerine izin veremeyeceğini ve birlikte **Ankara**'ya gideceklerini bildirmişti. O, kendisinin de açıkça belirttiği gibi, böylesi bir "zorla alıkoyma" ile, yurtiçine ve dışına, İstanbul temsilcilerinin ulusal mücadeleye katıldıkları izlenimi vermek istemişti. O gün **Bilecik**'ten hareketle 6 Aralıkta Ankara'ya geldiklerinde, basına verdiği resmi bildirimde, İzzet Paşa ve arkadaşlarının "ülkenin iyiliği ve esenliği uğrunda daha verimli ve etkili olarak çalışmak üzere" TBMM hükümetine katıldıklarını açıklamıştı (**Söylev**, II, 387).

İstanbul'dan gelen heyet onuruna o akşam Genelkurmayda bir ziyafet verilmiş, Toygaroğlu Naşit Beyin konağında da konuk edilmişlerdi. Ancak, H. Kâzım'ın deyiimiyle bu "konukluk biçiminde bir esaret" idi ve "3,5" ay sürmüştü. Bu arada Birinci İnönü Savaşı olmuş, Londra Konferansı toplanmıştı. İzzet Paşa, Ankara temsilcisi olarak **Londra**'ya gitmesi yolunda yapılan öneriyi, İngilizleri kızdırmamak için kabul etmemişti. "Ben, **Ankara**'ya gidip döneceğimi İngilizlere vaat ettim, bu sözümünden dönemem" demişti. Dahası, gene H. Kâzım'ın aktardığına göre, Ankara hükümetini "eşkuya" diye suçlayıp "Vatanı bu eşkıyadan kurtarmak bizim için en kutsal bir görevidir!" demeye başlamıştı.

İzzet ve Salih Paşalar ile H. Kâzım'a ve onlara danışmanlık edenlerin İstanbul'a dönmelerine, mart başında izin verilmişti. Yalnız Münir

Erteğün kendi isteğiyle Ankara'da kalıp TBMM hükümeti hizmetine girmişti. **İnebolu** yoluyla 19 Mart 1921'de **İstanbul**'a ulaşan heyet üyeleri, hemen ertesi günü Vahidettin tarafından kabul edilmişlerdi. H. Kâzım'a göre, İzzet Paşa çok üzgün olduğu için padişahın huzurunda ağlamaya başlamış, Salih Paşa suskunluğunu korumuş, kendisine de söz düşmemişti! Ancak iki gün sonra yeniden saraya giden H. Kâzım gerekli bilgileri padişaha aktarmıştı. Kabineden istifa etme gereğini duyan İzzet ve Salih Paşalar, 11 Haziranda yeniden Tevfik Paşa hükümetinde görev almışlardı.

2) LONDRA KONFERANSI (21 Şubat-11 Mart 1921)

TBMM hükümetinin ve ordularının direnişlerini kıramayan İngilizler, Sevres Antlaşmasının bazı maddelerini değiştirerek ona geçerlilik kazandırmak amacıyla Türk ve Yunan temsilcilerinin de katılacakları bir konferans düzenleme gereğini duymuşlardı. İtalya, Yunanistan'ın gücünü ve etkinliğini artıran **Sevres** hükümlerini başından beri olumlu bulmamıştı. Dışişleri Bakanı Sforza "İtalya, Türk ulusu gibi şanlı bir geçmişe ve tarihe sahip bir ulusun başkalarının hükmü altına girmesi anlamına gelecek bir şekli hiçbir vakit kabul etmeyecektir" diye bu kararlılığı açıklamıştı. Olayların gelişmesi karşısında İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold da 1921 Ocağı ortalarında, artık M. Kemal'i bir "çete başkanı" olarak görmenin gereksiz olduğunu belirtiyor, **Ankara**'daki hükümetin bir devletin bütün işlevlerini gördüğüne dikkatleri çekiyordu. Anlaşma Devletleri temsilcileri Yakındoğu sorunlarını görüşmek için **Paris**'te bir araya geldiklerinde, İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon, "Küçük Asya" sorununun kökünden çözülmesi amacıyla 21 Şubat'ta Londra'da bir konferans toplanmasını ve buna aralarında Ankara hükümeti temsilcisinin de bulunacağı Türk ve Yunan heyetlerinin çağrılmasını önermişti. Öneri kabul edilmiş ve gereken çağrılar yapılmıştı.

Ne var ki Ankara hükümetine doğrudan çağrı yapılmamış, 26 Ocak'ta İstanbul hükümetine başvurulurken, M. Kemal'in ya da yetkili temsilcilerinin de konferansa katılmaları istenmişti. Tevfik Paşa durumu Ankara'ya bildirip delegelerin saptanmasını istediğinde M. Kemal "Türkiye'nin geleceği hakkında karar verecek yasal ve bağımsız gücün TBMM olduğu" yanıtını vermişti. Ayrıca padişahın, TBMM'yi resmen tanıdığını ilan etmesini istemişti. Tevfik Paşa hükümeti, böyle bir yola gidememiş, ancak **Ankara** ile bir uyuşmaya varabilmek için M. Kemal hakkında evvelce verilen ıdam kararını kaldırmıştı. İstanbul delegeleri içinde yer almayı kabullenmeyen Ankara hükümeti, Müttefikler tarafından çağrılınca konferansa katılma kararı almıştı. Bunun için de Dışişleri Bakanı Bekir Sami Kunduh'un başkanlığında bir heyet oluşturmuştu. Câmî Baykut, Yunus Nadi, Husrev Gerede ve Zekâi Beylerin de içinde bulunduğu Ankara heyeti önce **Roma**'ya gitmiş, orada İtalyan Dışişleri

Bakanı ile yapılan görüşmeler sonucunda L. George'dan çağrı alınca **Londra**'ya geçmişti.

21 Şubat'ta açılan konferansın ilk gününde TBMM heyeti henüz Londra'ya ulaşmamış, Tevfik Paşanın başkanlığındaki İstanbul heyeti ise toplantıya çağırılmamıştı. O gün Anadolu'da Yunan ilerleyişi konusu ele alınmıştı. L. George savaşı sürdürmeden yanaydı. Fransa Başbakanı Briand ile İtalyan Dışişleri Bakanı Sforza Anadolu sorununun çözülmesi güç ve karmaşık olduğuna dikkat çekmişlerdi, ama Yunanistan Kurmaybaşkanı, M. Kemal kuvvetlerini yok edip ülkeyi "3" ay içinde temizleyeceklerini öne sürmüştü!

Konferansın 23 Şubat günkü oturumu Türk delegelerinin dinlenmesine ayrılmıştı. Ankara heyetinde danışman olarak bulunan Dr. Nihat Reşat Belger'in anlattıklarına göre, İstanbul ve TBMM hükümeti delegeleri arasında izlenecek yöntem konusunda daha önceden bir görüş birliği sağlanmıştı. Hastalıktan yeni kalmış olan Tevfik Paşa kollarından tutularak salona getirilmişti. L. George kendisine söz verdiğinde, bir an önce barış yapılabilmesi için, Türklerin oturdukları yerlerin bütünlük ve bağımsızlığının korunması, Boğazlar için uluslararası bir çözümün bulunması ve azınlıkların haklarının korunması gereklidir dedikten sonra şöyle devam etmişti: "Geriye kalanlar için Ankara Millet Meclisi temsilcilerini davet ettiniz. Size sunacakları önerileri için sözü kendilerine bırakıyorum" (MMMT, 137).

Bundan sonra söz alan Bekir Sami de Ankara hükümetinin barışa temel olacak ilkelerini belirten bir metni okumuştur. Bunda **Meriç**'ten başlayıp **İskenderun**, **Halep** ve **Musul**'u da içine alan, yani **Ulusal Ant** sınırları içinde bağımsız bir Türk devletinin tanınması, **Boğazlarda** serbest geçişin sağlanması ve **kapitülasyonların** kaldırılmasını öngörüyordu. B. Sami bir **Kürdistan** sorununun söz konusu olmadığını, çünkü TBMM üyeleri içinde Kürdistan illerinden milletvekillerinin de bulunduğunu, Türklerle Kürtlerin "ayrılmaz" biçimde kaderlerini birleştirdiklerini belirtmişti.

Sonunda Müttefikler **Sevres** Antlaşmasında kendilerince Türklerin lehine bazı değişiklikler yapmış ve bu yeni projeyi "1" ay içinde yanıt verilmesi koşuluyla Türk ve Yunan delegelerine bildirmişlerdi. Bunda sözde en büyük değişiklik **İzmir** için öngörülmüştü. Başında **Milletler Cemiyeti**nce atanan bir valinin bulunması ve il içinde güvenliğin, yerli Rumların yer aldığı ve Müttefik subayların yöneteceği bir jandarma birliğince sağlanması koşuluyla **İzmir** kenti Türklere bırakılıyordu. Ayrıca Boğazlar komisyonu başkanının Türk olması, Türkiye'nin **Milletler Cemiyeti**ne girmesi ve **Ermenistan** sınırlarının oluşturulacak uluslararası bir komisyonca saptanması kararlaştırılmıştı. Bunların dışında İzmir ve Trakya'daki yıkım ve öldürme olaylarını soruşturmak için bir komisyon kurulması da öngörülmüştü. Tarafların böyle bir komisyon hakkında görüşlerini **Sevres** projesine bağlı olmadan daha önce bildirmeleri de şart koşulmuştu. Briand ile Sforza bu komisyonu Yunanlıları **İzmir**'den

çekilmeye zorlayacak bir araç olarak görmüşlerdi. Ancak Ankara hükümeti, bu komisyonu bazı koşullarla kabul ettiği halde, Yunanistan 4 Martta soruşturulacak bir şey olmadığı yanıtını vermişti.

3) BEKİR SAMİ'NİN İMZALADIĞI İKİLİ ANLAŞMALAR

Londra Konferansının daha ilk günlerinde Türk ve Yunan taraflarının kabul edebilecekleri bir barış antlaşması hükümlerini saptamaya olanak bulunmadığı anlaşılmıştı. İngilizler buna dayanarak yeni bir Yunan saldırısına yeşil ışık yakmaya çalışırken, İtalya ile Fransa da Anadolu'daki durumlarını güçlendirmek için TBMM hükümeti ile anlaşmalar yapmaya yönelmişlerdi. Bekir Sami de Anlaşma Devletleri cephesini bölmek ve **Ankara**'ya bir şeyler yaparak dönebilmek düşüncesiyle ikili sözleşmeler yapmayı uygun bulmuştu. Böylece Fransa, İtalya ve İngiltere ile bazı anlaşmalar imzalamıştı.

a) **Türk-Fransız Sözleşmesi:** 10 Mart 1921'de B. Sami ile Briand arasında imzalanan bu anlaşma, bir ateşkes sözleşmesiydi. Ancak Fransızların **Adana** yöresini boşaltmaları karşılığında onlara ekonomik bazı ödümler verilmesini öngören hükümler de içeriyordu. Yukarıda TBMM hükümeti ile Fransa ilişkilerini incelerken bu sözleşme hakkında yeterli kadar bilgi verilmişti.

b) **Türk-İtalyan Anlaşması:** B. Sami ile Kont Sforza arasında yapılan anlaşmaya göre, İtalyanlar Türklerin **İzmir** ve **Trakya** üzerindeki haklarını Müttefiklere karşı korumayı üstleniyor ve en geç barış antlaşmasının imzalanacağı tarihe kadar Türkiye'deki askerlerini geri çekmeyi kabul ediyorlardı. Buna karşılık **Antalya, Burdur, Muğla, Isparta, Afyon, Kütahya, Konya** ve **Aydın** bölgesinde kendilerine ekonomik girişimler için öncelik tanınıyordu. Ereğli madenleri de bir İtalyan şirketine devredilecekti.

Ancak TBMM **Ulusal Ant** ilkelerine aykırı bulduğu söz konusu ayrıcalıklar nedeniyle bu sözleşmeyi de onaylamamıştı. Bununla birlikte İtalyanlar önce **Antalya** yöresinden çekilmişler, 1922 Nisanında da **Söke** ve **Kuşadası**'ndaki birliklerini geri çekmişlerdi.

c) **Türk-İngiliz Anlaşması (16 Mart 1921):** Ankara hükümeti ile İngilizler arasında Londra Konferansından önce tutsakların değiştirilmesi için birtakım görüşmeler yapılmıştı. İngilizler, ulusal güçlerin Rawlinson gibi tutukladıkları "22" vatandaşlarını kurtarmaya büyük önem veriyorlardı. Ancak 1920 Temmuzunda başlayan bu girişimlerden bir sonuç alınamamıştı. Londra'da toplantılar sürerken iki taraf temsilcileri 7 Martta bu konuyu ele almayı kararlaştırmışlardı. Görüşmelerde Türk tarafında B. Sami'nin yanı sıra İstanbul hükümetinin Londra temsilcisi Mustafa Reşit de yer almıştı. İngilizler **Malta**'ya sürdükleri Türk tutsaklarının bir kısmının yargılanması gerektiğini öne sürüyor, serbest bırak-

mak istemiyorlardı. Görüşmeler bu yüzden uzanmış, sonunda B. Sami, Malta sürgünlerinden "4" kişinin Türkiye'ye dönmekle koşuluyla serbest bırakılmalarına razı olmuştu: Bunlar Mersinli Cemal, Cevat Çobanlı, Yakup Şevki Subaşı ve Galatalı Şevket idi (Şimşir, **MS**, 396 vd.).

Bu ilke saptandıktan sonra, 16 Mart 1921'de B. Sami ile Vansittart arasında "Enterne Edilenlere Ait Değiştirme Uzlaşması" başlığını taşıyan bir anlaşma imzalanmıştı. Bununla İngilizlerin elinde bulunan savaş tutsakları ile "enterne edilmiş" (yani **Malta**'ya sürülmüş olan) Türkler, İngiliz tutsakları ile değiştiriliyordu. Anlaşmaya eklenen listeye göre, o günlerde **Malta**'daki 118 Türkten "64" kişi serbest bırakılırken, "54"ü yargılanmak üzere adada alıkonulacaktı. Buna karşın Türkiye'deki "22" İngiliz tutsağının tümü salıverilip **İstanbul**'a gönderilecekti. Üstelik "22" kişilik liste sınırlı değildi, bu yüzden İngilizler bir ay sonra buna "7" kişi daha eklemişlerdi.

Bu yüzden Ankara hükümeti, eşit koşullar taşımayan ve Türk vatandaşlarının Türkiye'deki davranışlarına ilişkin olarak yabancı bir devlete yargı hakkı tanıyan bu anlaşmayı da reddetmişti. Fakat İngilizler Malta sürgünlerinden bir kısmını serbest bıraktıklarından, Anadolu'daki İngiliz tutsaklarından bazıları serbest bırakıldı. Sorun ise "7" ay sonra 23 Ekim 1921'de **İstanbul**'da imzalanan yeni bir anlaşma ile çözüldü.

Londra'dan **Ankara**'ya dönen B. Sami, 17 Mayıs'ta istifa etmek zorunda kalmış, yerine Y. Kemal Tengirşenk getirilmişti. TBMM ve hükümet, İngiliz tutsaklarının hepsinin serbest bırakılması için Malta'daki Türklerin tümünün salıverilmelerini şart koşmuştu. Bu arada Hint Müslümanları önderi Ağa Han da aracı olmuştu. Yunanlıların **Sakarya**'da uğradıkları yenilgi ise, İngilizleri Ankara ile anlaşmaya iten etkenlerden biri olmuştu. Böylece TBMM hükümetinin **İstanbul**'daki temsilcisi durumunda olan Kızılay (Hilaliahmer) Başkanı Hamit Bey ile yeni bir sözleşme yapılmıştı. Onun 23 Ekim 1921'de imzaladığı belge, "Anadolu'daki her ırktan Britanya tutsakları ile **Malta**'da tutuklu her sınıf Osmanlı tutsaklarının" hepsinin değiştirilmesini içeriyordu (Agy., 450).

Malta'daki sürgün Türklerin serbest bırakılmalarına 24 Mart'ta başlanmıştı, ama son katile İstanbul anlaşmasından sonra 25 Ekim'de yola çıkarılmıştı. Aralarında Rauf Orbay ile Fethi Okyar'ın da bulunduğu grup, ancak 12 Kasım 1921'de **Ankara**'ya ulaşmıştı.

G) YUNAN SALDIRISI VE İKİNCİ İNÖNÜ SAVAŞI

Yunan Kralı Konstantin, 1921 Şubatında verdiği bir demeçte, M. Kemal'i "masadan sinek kovar gibi haritadan silbileceklerini" öne sürmüştü. Londra Konferansının resmen açılışından "2" gün önce yapılan özel toplantıda da Yunan Başbakanı Kalogeropoulos, Türk askerlerini

"kuru bir kalabalık" olarak gördüklerini söylemişti. Böylece onların yeni bir saldırıya geçecekleri anlaşılmıştı. Konferansın bitiminden önce (10 Martta) L. George, Yunan heyetine yeni bir saldırıyı onayladığını belirtmişti (Smith, 216).

Bursa-Uşak çıkışında tutunmuş olan Yunanlılar, harekete geçmeye hazırlanırken kendilerine sığınan Çerkez Ethem ve kardeşlerinden de yararlanmak istemişlerdi. Reşit'in imzasını taşıyan ve Türk askerlerini mağlup olup esir düşmektense M. Kemal'e karşı ayaklanmaya çağıran bildiriler atmışlardı (**HTVD**, 55, Belge. 1270). Londra Konferansının, yapılan önerileri kabul etmek için verdiği bir aylık süre dolmadan da, 23 Mart 1921'de **Bursa** ve **Uşak** yörelerinden harekete geçmişlerdi. **Bursa** çevresinden ilerleyen kol, 23 Martta **Bilecik**'i, arkasından **Adapazarı**'nı işgal etmişti. Türk kuvvetleri **İnönü** mevzilerine çekildiğinden burada 27 Martta şiddetli bir çarpışma başlamıştı. Yöredeki tepeler elden ele geçerken Yunanlıların işgal ettikleri **Metris** Tepe bütün çabalara karşın geri alınamamıştı.

Uşak yöresinde hareket eden Yunan birlikleri de 28 Martta **Afyon**'u işgal etmişti. Bununla birlikte **İnönü** Savaşları daha önemli görüldüğün Ankara'dan verilen emirle Refet Bele komutasındaki Güney Cephesi birliklerinden bir kısmı **İnönü**'ye gönderilmiş, dahası Büyük Millet Meclisi muhafız taburunun da cepheye yollanması gerekli görülmüştü. Batı Cephesi Komutanı İsmet İnönü iyi donatılmış ve eğitilmiş bu taburun gelişinden sonra 31 Martta karşı saldırıya geçme olanağı bulmuştu. Komutanların bile ön hatlarda savaştığı kanlı çarpışmalardan sonra Yunanlılar 1 Nisanda geri çekilmeye başlamışlardı. R. Bele komutasındaki süvariler onları izlemeye çalışırken, onlar **Bilecik**'i ve **Söğüt**'ü yakmışlardı.

İ. İnönü Yunanlıların çekilişlerini 1 Nisanda **Ankara**'ya bildirirken, "Düşman, binlerce ölüleri ile doldurduğu savaş alanını silahlarımıza bırakmıştır" demişti. M. Kemal de çok anlamlı ve çarpıcı tümcelerle dolu bir yanıt vermişti. Hamdullah Suphi Tanrıöver'in kendisinin yazdığını söylediği bu telgrafın içeriği, Kurtuluş Savaşının artık bir dönüm noktasına geldiği kanısının doğduğunu yansıtmaya yönünden de önem taşımaktadır. Bunda, "*Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talîni de yendiniz*" diye, Türk ulusunun yüzyıllardır kötüyü giden yazgısının artık değiştiği, yenilgilerin ve tersine gidişlerin sona erdiği vurgulanmıştı. Yeniden güçlenen umutlar ve aydınlık gelecek ise şöyle belirtilmişti: "*Üstünde durduğunuz tepenin, size binlerce düşman ölüleriyle dolu bir orur alanı gösterdiği kadar, ulusumuz ve kendiniz için yükseliş parıltısıyla dolu bir geleceğin çevrenin de gözler önüne serdiğini söylemek isterim.*"

İnönü'den çekilen Yunanlılar Türk birliklerinin kendilerini geriden sarmakta olduklarını görünce, 7 Nisanda **Afyon**'u da boşaltmışlardı. **Aslıhanlar** yöresinde "5" gün süren çarpışmalardan sonra **Dumlupınar** mevzilerinde tutunmuşlardı.

İkinci İnönü Savaşında taraflar küçümselemeyecek kayıplar vermişti. Ama Türk kayıplarının çoğu yakılan, yıkılan köyler ve kasabalarda görülmüştü. Buna karşın kazanılan zafer, yurt çapında büyük sevinç yaratmıştı. İstanbul'da Mareşal Deli Fuat ile eski Âyan Başkanı Rıfat Bey de bu başarıyı kutlayanlar arasına katılmışlardı. Ama bunlar içerisinde Diyarbakır'dan Şeyh Ahmet Sünusi ile XV. Tümen Komutanı Veysel'in telgrafları ayrı birer özellik taşıyordu. Sünusi, TBMM üyeleriyle "kahraman ordunun komutanlarına, subaylarına ve erlerine ayrı ayrı" selam gönderip bundan böyle kararlılıkla direnmelerini diliyordu. Veysel Bey ise, **Bafra** ve **Alaçam** halkının orduya armağanı olarak "400" kg. tütünden yapılacak sigaraları göndereceklerini bildirmişti.

Bunların dışında **İstanbul**'da zaferi kutlamak için toplantılar düzenlenmiş, şehitler için mevlit okutulmuştu. 15 Nisanda **Ayasofya** Camiinde okutulan mevlide Velihaht Abdülmecit ile Şeyhülislam Nuri Efendi de katılmışlardı. Ayrıca savaşta zarar görenler için bir yardım kampanyası başlatılmıştı. Abdülmecit'in oğlu Şehzade Ömer Faruk ise Anadolu hareketine katılmak istemiş ve **İnebolu**'ya gelmişti. Fakat onun girişimi "birlik içinde bulunan kamuoyunda yeni karışıklıklara yol açacağı" kuşkusuyla kabul edilmemişti. İnönü zaferi ile doğan ulusal sevinç Ankara ve İstanbul hükümetleri arasında da bir yakınlaşmaya yol açmıştı. Bunun önemli bir yansıması, **Kuvayimilliyeye** katılanlar hakkında Damat Ferit hükümeti zamanında açılmış olan davaların durdurulması ve dosyaların kapatılması olmuştu. İstanbul hükümeti ulusal harekete katılanları artık "ası" olarak değil, yurt savunmasına koşan kimseler olarak görmeye başlamıştı.

H) YUNAN İLERLEYİŞİNİN SINIRI: SAKARYA

İkinci İnönü Savaşından sonra İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserleri 18 Mayıs 1921'de "Müttefik işgal kuvvetlerinin tarafsızlığı"nı ilan etmişlerdi. Ancak Yunanlılar vazgeçemedikleri **Megali İdea**'larını gerçekleştirebilmek için Türk ordusu daha da güçlenmeden saldırıya geçmeye hazırlanıyorlardı. Bu amaçla Anadolu'ya gönderilen silahların çıkarıldığı limanlardan biri olan **İnebolu**'ya 9 Haziran 1921'de gemilerdeki toplarla ateş etmişlerdi. 13 Haziranda **İzmir**'e gelen Kral Konstantin de "Bizans'a, Ankara'ya!" diye bağrılan gösterilerle karşılanmıştı. Yunan yöneticileri **Sevres** Antlaşması hükümlerinde bazı değişiklikler yapılması için Müttetiklerin önerdiği arabaluculuğu da kabul etmemişlerdi.

Bu sıralarda Batı Cephesindeki Türk kuvvetleri **İnönü - Kütahya - Döğ**er çizgisinde "4" grup halinde toplanmış bulunuyordu. Silah ve mühimmat gereksinimini karşılamak için de İtalya'dan satın almaların sonuçlandırılmasına çalışılıyordu. İşte bu durumda 10 Temmuzda harekete geçen Yunanlılar Türk kuvvetlerinin merkezi ile sol kanadına saldırmışlardı. Önce Afyon, arkasından Kütahya işgal edilmiş ve Türk birlikleri **Es**kişehir-Seyitgazi çizgisine çekilmek zorunda kalmıştı. Olayların böyle

gelişmesi nedeniyle cephe karargâhına kadar gelen M. Kemal, İ. İnönü ile bir durum değerlendirmesi yaptıktan sonra, "Sakarya doğusuna kadar çekilmenin uygun" olacağını önermişti. Bunun hemen arkasından 19 Temmuzda **Eskişehir** de Yunanlıların eline geçince, Batı Cephesi Komutanlığı düşmanla arayış daha da açmak için orduyu süratle geri çekmeye koyulmuştu. Ancak bu çekilme ülkede ve Mecliste büyük bir heyecan yaratmıştı. Batıda savaş sürerken Karadeniz'deki Yunan filosu da 19 ve 20 Temmuzda **Trabzon**'u, 25 Temmuzda **Sinop**'u bombardıman etmişti. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın TBMM'nin 24 Temmuz günkü gizli oturumunda **Ankara**'nın boşaltılması olasılığından söz etmesi heyecan ve kuşkuları daha da artırmıştı.

1) M. KEMAL'İN BAŞKOMUTANLIĞA GETİRİLMESİ

Heyecan ve üzüntü içerisindeki Meclis, olaylarda sorumlu aramaya yönelmişti. F. Çakmak'ın sorumluluğu üstlenmesine karşın, tartışmaların önüne geçilememişti. 4 Ağustos'taki görüşmelerde M. Kemal'in ordunun başına geçmesi istenmişti. M. Kemal ise Başkomutanlıktan umulan sonucun alınabilmesi için onun geniş yetkilerle donatılması gerektiğini açıklamış ve TBMM'den bu yetkilerin "belirli bir süreyle" verilmesini istemişti. Bunun üzerine Rıza Nur ve "9" arkadaşının verdikleri önerge 5 Ağustos 1921'de Başkomutanlık Yasası olarak kabul edilmişti. Bununla Meclis, kendi manevi kişiliğinde bulunan "başkomutanlık" görevini kendi başkanı M. Kemal'e veriyordu. Başkomutan, ordunun maddi ve manevi gücünü olabildiğince yükseltmek ve sevk ve yönetimini bir kat daha güçlendirmek konusunda TBMM'nin buna ilişkin yetkilerini Meclis adına kullanabilecekti. Bu görev ve yetkiler "3" ay için geçerli olacaktı, ama bu süre dolmadan da söz konusu görev ve yetkiler geri alınabilecekti.

Bu, M. Kemal'in yasa gücünde emir verme yetkisine sahip olması demekti. Nitekim Başkomutanlık Yasasının yürürlüğe girmesinden hemen sonra **Ulusal Yükümlülükler (Tekâlif-i Milliye)** diye adlandırılan "10" ayrı emir ile ordunun ihtiyacı olan silah, mühimmat, araç gereç, yiyecek ve donatım malzemesinin tez elden sağlanmasına çalışılmıştı. Bununla birlikte Türk ordusu ile Yunan kuvvetlerinin arasındaki silah ve araç gereç farkı giderilememişti. Tehlike **Ankara**'ya yaklaştığından kentin elden çıkabileceği düşünülmüş ve devlet dairelerinin Kayseri'ye taşınmasına karar verilerek orada hazırlıklara da başlanılmıştı. TBMM çalışmaları için ayrılan Kayseri Lisesinde konuşma kürsüsü bile hazırlanmıştı. Mecliste esen karamsarlığı, Erzurum Milletvekili Durak Bey'in konuşması giderebilmişti:

"Efendiler! Bendeniz diyorum ki ordu kendine serbest bir program çizsin, biz karışmayalım. Ordu şehir bekçisi değil, ordu istiklal (bağımsızlık) bekçisidir.. İkinci meseleye gelince, BMM buradan gitmemelidir. Yalnız hükümet bir program çizmeli, halkı serbest bırakmalı... Ne varsa hepsi gitsin.

Biz bugün buradâ öleceğiz, tam o gün gelmiştir... BMM üyelerinin, karar gâh buradan çıkıncaya kadar buradan çıkması doğru değildir. Sonra bu güne kadar yaptığımız her şey heba olur, her şey hatar gider!"

Ankara'nın boşaltılması ve Kayseri'ye taşınma kararından, böylece vazgeçilmişti..

2) SAKARYA SAVAŞI (23 Ağustos - 13 Eylül 1921)

Başkomutan M. Kemal karargâhını Ankara'nın 35 km. güneybatısındaki **Alagöz** köyünde kurmuştu. Yunanlılar ertesi günü 13 Ağustosta **Eskişehir**'den ilerlemeye başlamışlar ve bir gün sonra **Sivrihisar**'ı işgal etmişlerdi. Kral Konstantin ordularına **Ankara**'ya girme emri vermiş, bununla da yetinmeyerek İngiliz irtibat subaylarını **Ankara**'da vereceği ziyafete çağırmıştı! Bir engelle karşılaşmadan ilerleyen Yunanlılar 17 Ağustosta **Sakarya**'nın batısındaki Türk kuvvetleri ile yüz yüze gelmişlerdi. Bu sırada Doğu Cephesi Komutanı Karabekir şu ya da bu yerin savunulmasının düşünülmemesi, "bağımsızlık savaşı"nı kazanmak için düşmanı yıpratacak her çareye başvurulmasını ve sonunda üstün kuvvetler toplayıp gerekli darbenin indirilmesi gerektiği görüşünü belirterek ordunun moral gücünü artırmak istemişti. Başkomutan M. Kemal de bu taktiği içeren şu buyruğu yayımlamıştı: "**Savunma çizgisi yoktur! Savunma alanı vardır. O alan, bütün vatandır. Yurdun her karış toprağı yurttaş kanıyla sulanmadıkça düşmana bırakılamaz!"**

"11" tümenle hareket eden Yunanlılar, Türk ordusunun sol kanadını kuşatmak amacıyla 23 Ağustosta bütün güçleriyle Türk mevzilerine saldırmışlardı. Ayın 29'una kadar süren savaşlarda Türk savunması yer yer parçalanmış, batıya doğru kurulan Türk cephesi güneye doğru yön değiştirmişti. Bu durumda Türk kuvvetleri biraz daha geriye alınırken Yunanlılar bir hamle daha yapıp 2 Eylülde **Çal Dağını** ele geçirmişlerdi. Bu, M. Kemal'in değerlendirmesiyle de **Ankara**'nın tehlike altına düşmesi demektir. Karargâhta bulunan H. Edip Adıvar'ın belirttiğine göre, Başkomutan "orduya geri çekilme emri verip vermemekte" bir süre duraksamıştı. Ancak **Çal Dağına** yerleşen Yunanlılar bir gün dinlendikten sonra giriştikleri saldırıda püskürtülünce bütün cephe boyunca savunmaya geçmişlerdi. Bunun üzerine Türk ordusu 10 Eylülde **Beylikköprü** doğusunda genel saldırıya geçmişti. Buna karşı koyamayan Yunanlılar, geri çekilmeye başlamışlar ve 12 Eylüldeki Türk saldırısından sonra **Sakarya**'nın batısına geçmişlerdi. 13 Eylülde gelindiğinde **Sakarya** doğusunda Yunan birliği kalmamıştı.

"22" gün süren Sakarya Savaşı, TBMM ordularının ve Türk halkının büyük kayıplarına karşın zaferle sonuçlanmıştı. Türk ordusu ölü ve yaralı olarak "25.000" kişi yitirmişti. "7"si tümen komutanı olmak üzere "350" subay şehit düşmüş, "800" subay da yaralanmıştı. Bu nedenle **Sakarya** bir "subay savaşı" olmuştu. Ama bu kayıplarla yalnız **Ankara**

kurtarılmamıştı, Yunan ilerleyişi ile birlikte 13 Eylül 1683'te **Viyana** önlerinde başlayan geri çekilme de "238" yıl sonra durdurulmuştu. Ancak çekilen Yunan ordusunu gerektiği biçimde takip etme olanağı bulunmamıştı. Uğranılan kayıplar, askerin yorgunluğu ve araç yokluğu bunu engellemişti. Yunanlılar da izlenmekten kurtulmak için, ilerlerken yaptıkları gibi her yeri yıkıp yakmak ve halkı öldürmek suretiyle korku yaratma taktiğini uygulamışlardı.

Sakarya Savaşında Yunanlılar da büyük kayıplara uğramışlardı. Müttefik orduları Başkomutanı Gnl. Harrington, Yunan yenilgisinin nedenini "Türk ordusunun arka tertiplerini anlayamamaları"na bağlamıştı. Yenilgi Yunan Meclisinde de sert tartışmalara yol açmıştı. Gerçi söz alanlar gene "Türk haydutları"nın tepelenmeleri gerektiğinden ve **Ankara** alınmamakla birlikte Yunan ordusunun gene zaferle üslerine döndüklerinden söz etmişlerdi ama, Gnl. Stratikos'un deyiimiyle gerçek, "Yunan kararlılık ve gücünün Kemal'in gücü ve kararlığı karşısında baş eğdiği" idi (**BTDD**, 49).

3) M. KEMAL'E GAZİLİK VE MAREŞALLİK VERİLMESİ

Bakanlar kurulu, Yunanlıların Sakarya'dan geri çekilmeleri üzerine Başkomutan M. Kemal'e ve Cephe Komutanı İsmet İnönü'ye birer kutlama telgrafı çekmişti. Bu arada cephe de bulunan İnönü ve Fevzi Çakmak, "milletvekili" olarak Meclis Başkanlığına 14 Eylülde yolladıkları bir telgrafla, zaferin kazanılmasında en büyük etken olan Başkomutana, **mareşallik** (müşirlik) rütbesi ile **gazilik** sanının verilmesini önermişlerdi. Meclisin 19 Eylül toplantısında M. Kemal, savaşa ilişkin bir konuşma yapmıştı. O gün İnönü ve Çakmak'ın önerileri dışında başkanlığa "68" imzalı bir "kararname" taslağı da sunulmuştu. Aralarında C. Bayar, H. Suphi Tanrıöver, Hüsrev Sami, Refik Şevket İnce ve Abdülhalim Çelebi'nin imzalarının da bulunduğu bu taslakta da M. Kemal'e aynı rütbe ve sanın verilmesi istenmişti. Önergeler birleştirilerek oylanmış ve M. Kemal yeni Türk devletinin ilk **"mareşal"**lığına yükselirken, **Antep** kentinden sonra TBMM kararı ile **"gazi"** sanını alan kişi olmuştu. Kendisi teşekkür için söz aldığı anda şunu vurgulamıştı:

"Kazanan bu başarı, yüce kurulunuzun iradesiyle kuvvet bulan ordumuzun iradesi sayesinde, düşman ordusunun iradesinin kırılması yoluyla elde edilmiştir. Bundan ötürü ödüllendirmenizin gerçek muhatabı yine ordumuzdur!"

XI) TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE GELİŞMELER VE YENİ BARIŞ GİRİŞİMLERİ

A) ANAYASANIN KABULÜ (20 Ocak 1921)

23 Nisan 1920'de toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, her şeyden önce kendi varlığına yasal bir dayanak bulma gereğini duymuştu. Bu nedenle daha ilk toplantıda, Meclisin, seçilen yeni üyeler ile İstanbul Meclisinden katılacak mebuslardan oluşması kararlaştırılmıştı. M. Kemal'in verdiği bir önergenin kabul edilmesiyle de, Meclisin "ulusal iradeyi yansıtan en büyük güç" olduğu vurgulanmış ve yeni bir hükümetin kurulması zorunlu görülmüştü. Bu nedenle 25 Nisanda alınan "5" numaralı kararla, Meclis dışında bir **"Yürütme Gücü" (Kuvve-i İcraiye)** kurulacağı saptanmıştı. Buna ilişkin yasa ise 2 Mayıs 1920'de kabul edilmişti. Bakanlar kurulunun nasıl oluşturulacağını belirleyen bu yasa, "11" bakanın Meclis içinden ve salt çoğunlukla seçilmelerini hükme bağlamıştı. Ancak bir süre sonra seçimde ve bakanlar kurulunun uyum içinde çalışmasını sağlamada başgösteren güçlükleri giderebilmek için, 4 Kasım 1920'de, bakanların, Meclis başkanının göstereceği adaylar arasından seçilmesi esası getirilmişti.

Mustafa Kemal ve BMM, 1876'da yapılan ve 1909'da bazı değişikliklere uğrayan Osmanlı Anayasasını **(Kanun-ı Esasi)** kabul ya da reddetmeksizin, ulusal iradeye dayalı bir Meclisin ve hükümetin işleyişini belirleyen hükümleri saptayarak ihtilal meclislerine özgü bir yöntemi benimsemişlerdi.

Mecliste seçilen komisyonlarla bu yolda çalışmalar sürdürülürken, 5 Eylül 1919'da kabul edilen **Görüşmelerde Yeterli Üye Sayısının (Nisab-ı Müzakere)** saptanması yasası ile, TBMM'nin işleyişine ve milletvekillerine ilişkin bazı esaslar da belirlenmişti. Öte yandan kurulan Temel Haklar Komisyonu da bir yasa tasarıları hazırlamaya başlamıştı. Komisyonca düzenlenen ve **"Büyük Millet Meclisinin Kuruluş ve Niteliği ile İlgili Yasa"** başlığını taşıyan taslağın görüşmelerine 18 Ağustosta başlanmıştı. Bununı birinci maddesinde "BMM yasama ve yürütme güçlerini kendinde toplar ve devleti bağımsız olarak yönetir" hükmü yer almış-

11. Bu, tartışmalarda büyük görüş ayrılıklarına yol açmıştı. Muhafaza-kâr sayılan grup böyle bir hükmü çok aşırı buluyor, saltanat ve halifelik makamının kurtuluşuna kadar geçecek süre için "geçici bir hükümet" kurulması gerektiğini savunuyorlardı. Görüşmeler uzayıp gidince 25 Eylüldeki gizli oturumda söz alan M. Kemal, "vatan ve milletin bağımsızlığı" için çalışılırken, padişah ve halifelikle bu denli uğraşmanın gereksizliğine işaretleyip belirtmekse, bu kişi haindir, düşmanların yurt ve ulusa kötülük yapmakta kullandıkları maşadır" demişti. Konuyla ilgili görüşmeler sürerken kendisi de bir tasarı sunmuştu. İşte bütün bunların sonunda "4" ay süren görüşme ve tartışmalarda ağırlık kazanan görüşleri çerçevesinde 20 Ocak 1921'de **"Teşkilat-ı Esasiye Kanunu"** adını taşıyan ilk **anayasa** kabul edilmişti.

1921 Anayasası, temel hakları, yasama, yürütme, yargı haklarının kullanılışını ve devlet örgütünün kuruluşunu her yönüyle belirten geniş kapsamlı bir metin değildi. 23 Nisan 1920'den beri Meclisin aldığı kararların dayandığı ana ilkelerle ülke yönetimine ilişkin bazı hükümleri içeriyordu. Bunun dışında, söz konusu esaslarla çalışmamak koşuluyla **"1876 Kanun-i Esasisi"**nin hükümlerini de saklı tutuyordu.

Anayasa "23" madde ve "1" ek maddeden oluşuyordu. Yasama ve yürütmeyi düzenleyen, Büyük Millet Meclisinin oluşumunu, yetkilerini belirleyen ilk "9" madde dışındakiler, vilayet, kaza ve nahiye yönetimleri ile genel müfettişliklere ilişkindi. Ekonomik ve sosyal ilişkiler bakımından birleştirilen iller birer genel müfettişliğe bağlanıyordu. Ek maddede ise ilk TBMM'nin ulusal amaca ulaşınca kadar çalışmalarını sürdüreceği belirtilmişti. Ancak 2/3 çoğunlukla seçimleri yenileme kararı alınabilecekti.

Anayasanın temel felsefesi de, egemenliğin hiçbir koşul ve sınırlama olmaksızın ulusa ait olduğunun vurgulanması ve "kuvvetlerin birliği" ilkesini kabul etmesiydi. İlk maddesi "Egemenlik sınırsız ve koşulsuz olarak ulusundur" derken, 2. maddede "Yürütme gücü ve yasama yetkisi, ulusun tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinde belirir ve toplanır" hükmünü içeriyordu. Anayasa ile 1876'da başlayan "2" meclisli sistem (Mebuslar ve Âyan Meclisleri) yerine tek Meclis sistemi yeğlenmişti. Günün koşulları içinde "Devlet Başkanlığı"ndan hiç söz edilmeksizin, uygulanmakta olan Meclis hükümeti sistemi korunmuştu. TBMM'nin kimi görev ve yetkileri de şöyle belirtilmişti:

"Dine ilişkin hükümlerin (ahkâm-ı şer'iyenin) yerine getirilmesi; bütün yasaların yapılması, değiştirilmesi, kaldırılması; antlaşma ve barış yapılması ve savaş kararı verilmesi gibi temel haklar Büyük Millet Meclisinin- dir. Yasalar ve tüzükler düzenlenirken, halkın işine en uygun ve zamanın gereklerine en elverişli din ve hukuk hükümleriyle töreler ve önceki işlemler temel olarak alınır."

Anayasaya göre milletvekili seçimleri "2" yılda bir yapılacaktı.

1921 Anayasası "ulusal egemenlik", Meclisin üstünlüğü gibi çok

özenli kavramları yaşama sokarken, kimi alan ve konulara dokunmamıştı. Örneğin ülke yönetiminde ayrıntılı hükümler getirilirken yargı organları ve kamu özgürlüklerine yer verilmemişti. Bununla birlikte bu gibi boşlukların daha sonra çıkartılan yasalarla doldurulmasına çalışılmıştır. Osmanlı saltanatının sona ermesi bile 30 Ekim 1922'de Meclisin aldığı özel bir kararla gerçekleştirilmişti. Böylece 1921 Anayasası üzerinde ilk büyük değişiklik Cumhuriyetin ilan edildiği 29 Ekim 1923'te yapılmıştı.

B) İSTİKLAL MARŞININ KABUL EDİLMESİ (1 Mart 1921)

Günümüz ulusal devletlerinde bir bağımsızlık ve özgürlük simgesi niteliğini taşıyan ulusal marşların ilki parlamenter sistemin beşiği olan İngiltere'de ortaya çıkmıştı. 1740'ta yazıldığı kabul edilen marş, "Tanrı korusun iyi yürekli kralımızı" diye başlamaktadır. Fransız ihtilalinde ulusal marş olarak kabul edilen ünlü **Marseillese** de Yzb. Lisle tarafından "Ren ordusu için savaş şarkısı" olarak yazılmıştı. "İleri kardeşler, vatan için ileri!" dizesiyle başlıyordu, nakaratında ise savaş ve kandan söz ediliyordu:

"Haydi vatandaşlar sıklaştırmın safları silahları kapın/Yürüyün ki şu alçakların kanlarıyla toprağımız sulasın."

Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet için marş bestelemeye II. Mahmut döneminde başlanmıştı. Devlet hizmetine giren Giuseppe Donizetti 1829'da **Mahmudiye**, daha sonra da **Mecidiye** marşlarını bestelemişti. Ancak ilk ulusal marş girişimi İkinci Meşrutiyet döneminde yapılmıştı. 1909 Camille Saint-Seans'a bir **Türk Marşı** bestelettirilmişti. Fakat bu yüzden hayli tartışma başlayınca onun çalınıp söylenmesinden vazgeçilmiş ve Donizetti'nin **Mecidiye Marşı** "Saltanat Marşı" (Marş-ı Sultani) olarak kabul edilmişti.

Ulusal savaşın sürdürüldüğü dönemde orduya ve halka heyecan aşılamak, manevî güç kazandırmak amacıyla amaç edinilen "İstiklal'i, yarı bağımsızlığı dile getirecek bir marşın kabulüne Rıza Nur'un Milli Eğitim Bakanlığı döneminde girişilmişti. 25 Ekim 1920'de **"İstiklal Marşı"** adıyla şairler arasında bir yarışma açıldığı ilan edilmişti. Güftenin "ulusumuzun iç ve dış bağımsızlık uğruna girişmiş olduğu mücadeleyi" belirtmesi öngörülmüştü. Yarışma için de 23 Aralık'a kadar süre tanınmıştı. Seçilecek şiire "500" lira verileceği, beste için de ayrı bir yarışma açılacağı belirtilmişti.

Yarışmaya pek çok şiir gönderildiği bilinmekte, hatta bunların sayısının "724"ü bulunduğu söylenmektedir. Ancak bunlar arasında bir seçim yapılamamıştı. Bunun üzerine yeni Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöver, 5 Şubat 1921'de yarışmaya katılmamış olan Burdur Milletvekili Mehmet Akif Ersoy'dan marş için bir şiir yazmasını istemişti.

Onun yazdığı **İstiklal Marşı**, 17 Şubatta **Hâkimiyet-i Milliye** ve **Sebilürreşad** gazetelerinde yayımlanmıştır.

İstiklal Marşı konusu Meclisin 26 Şubat 1921 günkü oturumunda görüşülürken Âkif'in şiiri bakanlıkça seçilen "7" marş arasında ele alınmıştır. Meclis herhangi bir karar vermeden önce bunların bastırılmasına karar verilmiştir. Fakat birkaç gün sonra Meclisin yeni toplanma yılına başladığı 1 Martta, Hasan Basri'nin bir önergesi üzerine söz alan Bakan H. Suphi, "Ben seçimimi yaptım!" diye Âkif'in şiirini okumuştur. Odukça uzun süren bir yöntem tartışmasından sonra da M. Âkif'in yazdığı güftenin **İstiklal Marşı** olması büyük çoğunlukla kabul edilmiştir.

Beste için yine Milli Eğitim Bakanlığınca açılan yarışmada birinciye "500" lira verileceği ilan edilmiş ve mayıs sonuna kadar süre tanınmıştır. Fakat süre dolmadan Ali Rıfat'ın yaptığı beste, 1 Nisan 1921'de İstanbul Apollon Tiyatrosunda çalınmıştı. Yarışmaya "24" beste gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu arada seçimin nasıl yapılacağı konusunda bakanlık ile Meclis arasında görüş ayrılıkları çıkmıştı. Bakanlığın oluşturduğu kurul, 1924'te A. R. Çağatay'ın bestesini kabul etmiştir. Böylece resmîyet kazanan bu beste, 1930'a kadar uygulanmıştır. 1930'da Ekrem Zeki Üngör'ün bestesi esas alınmıştır. E. Zeki'nin **İzmir**'in kurtuluşundan sonra yaptığını söylediği bu beste, o tarihten önce **Mızıka-i Hümayun**'un **Ankara**'ya taşınması sırasında **Ankara Palası**ta düzenlenen bir baloda çalınmıştı (Zeki Sarıhan, **Vatan Türküsü**, Ankara, 1984).

İstiklal Marşına "Milli Marş" olarak Anayasada ilk kez 1982'de yer verilmiştir (mad. 3).

C) 23 NİSANIN ULUSAL BAYRAM SAYILMASI

Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk yıldönümü olan 23 Nisan 1921, yurt düzeyinde törenlerle kutlanmıştı. O günkü **Hâkimiyet-i Milliye** de kırmızı mürekkeple basılmıştı. 23 Nisanın **Ulusal Bayram** (ıyd-ı millî) olarak kabul edilmesi için de Meclis Başkanlığına bir önerge verilmişti. Kimi milletvekilleri, dinsel inanç ve bayramlar varken ulusal bayramlara gerek olmadığı düşüncesiyle buna karşı çıkmışlardı. Ancak Muhittin Baha Pars, "Yalnız Türklerin değil, Anadolu'nun değil, bütün İslam dünyasının hayatını, geleceğini kurtaracak bir milletin temelini 23 Nisanda attık" diye, o günün İslam âlemi için taşıdığı öneme de işaret etmişti. Sonuçta 23 Nisanı, M. Kemal'in deyişiyle "Yeni ve yüce bir tarihe başlangıç olan bu kutlanası günü ulusun anılarında sonsuza dek yaşatmak" amacıyla aynı gün kabul edilen bir yasa ile yeni Türkiye devletinin ilk ulusal bayramı kabul edilmişti.

23 Nisan arka arkaya "3" yıl **ulusal bayram** olarak kutlanmıştı. Ancak 24 Ekim 1923'te kabul edilen bir başka yasa ile de saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım **Egemenlik** (Hâkimiyet) **Bayramı** sayılmıştı. Cum-

huriyetin ilanından sonra da 19 Ekim 1925'te yürürlüğe giren yasa ile 29 Ekim **ulusal bayram** yapılmıştı. Bundan sonra 23 Nisan, **Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı** kabul edilmiştir.

Ç) TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE GRUPLAŞMALAR, BAŞKOMUTANLIK SÜRESİNİN UZATILMASI SORUNU

1) MECLİSTE GRUPLAR

Ülkeyi ve ulusu kurtarma heyecanı içinde bir araya gelen Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin bu amaç dışında değişik görüşlere sahip olmaları doğaldı. Yurtta ve dünyada olup bitenlerin siyasal, ekonomik ve ideolojik akımların Meclis çatısı içinde de etkisinin görülmesi kaçınılmazdı. Milletvekilleri birbirlerini daha yakından tanıyınca ülke yönetimi, amaca ulaşmak için izlenecek yol konularında belirli ilke ya da düşünceler etrafında gruplaşmaya başlamışlardı. Anayasa tartışmalarında belirginleşen bu gruplaşmalar giderek artmıştı. Böylece Meclisin ilk günlerindeki birlikteliği kaybolmuş, karar alma, yasa çıkarma oldukça güçleşmiştir.

1921 başlarına gelindiğinde başlıca şu grupların oluştuğu görülmüştü:

- a) Tesanüt (Dayanışma) Grubu
- b) İstiklal (Bağımsızlık) Grubu
- c) Müdafaa-i Hukuk Zümresi (Topluluğu)
- ç) Halk Zümresi
- d) Islahat Grubu.

Önceleri Meclis çalışmalarının gruplara dayanılarak yürütülmesi düşünülmüş, hatta M. Kemal de bu yolu denemiş, ama bundan olumlu sonuç alınamamıştı. Bunun üzerine M. Kemal belirli bir program çerçevesinde düzenli ve daha geniş bir grup kurulmasının gerekli olduğuna karar vermişti. Milletvekilleri ile Ankara Vilayet Konağında yaptığı görüşmelerden sonra Sivas'ta kurulan ve ulusal örgütlerin birleşmesinde çok etkin görev üstlenen **Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk** adını taşıyan bir grubun kurulması uygun görülmüştü.

M. Kemal'in başkanlığı altında yeni bir grubun oluştuğu 10 Mayıs 1921'de açıklanmıştı. **Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu** nun ilk toplantısına "133" milletvekili katılmıştı. Giderek bu sayı "261"e çıkmıştır. Grup için kısa ve özlü bir program düzenlenmişti. Amacı belirleyen bu metin, yeni bir devlet için gerçekleştirilmesi gereken örgütlenmelere de dikkati çekiyordu:

"1) Grup, **Ulusal Ant** ilkelerine bağlı kalarak, yurdun bütünlüğünü ve ulusun bağımsızlığını sağlayıcı bir harışı elde etmek için, ulusun bütün maddi ve manevi gücünü, gereken ereklere yöneltip kullanacak ve yur-

dun resmî, özel bütün örgütlerini ve kuruluşlarını bu ana amaca yararlı kılmaya çalışacaktır.

2) Grup, devletin ve ulusun örgütlerini, Anayasaya uygun olarak şimdiden yavaş yavaş saptamaya ve hazırlamaya çalışacaktır."

Grup içtüzüğünde de **Ulusal Andın** gerçekleştirilmesinden sonra yönetimde ve ekonomik hayatta "devrimler" yapılmasının zorunluluğundan söz edilmişti:

"Grup üyeleri, amaçları olan ulusal bütünlüğün ve bağımsızlığın ancak yönetime ilişkin ve ekonomik yaşamımızda yaratılacak bir devrimci akım ile tamamlanabileceği ve egemenliğin sınırsız koşulsuz ulusa ait olduğu düşüncesinin uygulamada gerçek bir duruma getirilmesinin zorunlu bir çalışmayı içerdiği kanısındadırlar."

Ancak Mecliste böyle bir grubun kurulması Meclis içinden ve dışından eleştirilere de yol açmıştır. Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni, bütün ulusun benimsemiş olduğu bazı ilkelerin bir gruba mal edilmesinin iç ve dış politikada olumsuz gelişmeler doğurabileceğini öne sürmüştür. K. Karabekir de grubun 23 Mayıs'ta yayımladığı bildiriye karşı çıkmıştır. 11 Temmuz'da M. Kemal'e çektiği telgrafta, **Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk** örgütlerinin kendi görüşleri alınmadan oluşturulan grubun kararlarına uymayacaklarını açıklarken özellikle yönetimde, saltanat ve hilafetten **cumhuriyete** yönelinmesini tehlikeli bulduğunu belirterek şunları söylemişti:

"Bütün bu girişimlerden ve Ankara basınının yayımlarından ortaya çıkan en önemli ve yaşamsal kuşku, hükümetin yönetim biçimini belirleyen halifelik ve saltanatın **cumhuriyetçiliğe** dönüşmesi tehlikesidir. İzlenen yöntemlerin devamı halinde bir olupbitti biçiminde ortaya çıkmasından korkulan bu tehlike, Allah korusun, hayat ve bağımsızlığımızı bir kargaşa tufanı içinde boğar!" (İH, 919).

Böylece Karabekir ile M. Kemal "saltanat/halifelik ile cumhuriyet" sorunlarında bir kez daha karşı karşıya gelmişlerdi. Bir türlü giderilemeyen bu temel görüş ayrılığı, cumhuriyetin ilan edilmesiyle daha da derinleşecekti.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun kurulması, Meclisteki dalgalanmaları durduramamış, çok geçmeden bu gruptan da kopmalar başgöstermiş ve **İkinci Grup** arkasından da **Selamet-i Ummiye Komitesi** adı verilen yeni gruplaşmalar meydana gelmiştir. Müdafaa-i Hukuk grubuna katılmayan milletvekilleri Mecliste kendilerine göre bir muhalefet oluşturmuşlardı. Tam anlamıyla bir grup olamamakla birlikte kimi konularda birlikte hareket ediyorlardı. Hatta Mecliste toplu halde oturuyorlardı. **Müdafaa-i Hukuktan** olanlar sağ tarafta, onlardan olmayanlar da solda oturmaya başlamışlardı. Muhalliflerin içinde Hüseyin Avni, Necati (Erzurum), Emin (Samsun), Besim (Kastamonu), Rıfat (Mersin) ve Selahattin (Mersin) başta geliyorlardı.

Ama gerçek anlamda bir karşıt grup, 1921 sonlarına doğru oluşturulabilmişti. Başlangıçta "120" üyeye sahip olduğu görülen gruba **İkinci**

Grup adı verilmişti. Ama üyeler arasında tam bir görüş birliği sağlanamamıştı. Dinci, saltanatçı, İttihatçı ya da muhafazakâr olarak tanınan üyeler salt "muhalif" (karşıt) oldukları için bir araya gelmiş görünümünde idiler. Zaten grubu oluşturmadan önce çoğu 1921 Anayasasına ve Başkomutanlığa karşı çıkmışlardı. Genel olarak grubun belirli bir programdan yoksun olduğu öne sürülmüşse de İhsan Güneş'in araştırmaları bu savın doğru olmadığını göstermiştir. 16 Temmuz 1922'de yapılan "7" maddelik programda grubun, Meclis başkanlığı ile hükümet başkanlığının birbirinden ayrılmasını, bakanlar kurulu seçimi ile Başkomutanlık Yasalarında değişiklik yapılmasını ve İstiklal Mahkemelerinin kaldırılmasını istediği belirtilmiştir. Aynı zamanda Meclis başkanı ile bakanların siyasal parti işleriyle uğraşmaları da doğru bulunmamaktadır (Güneş, 148 vd.).

Gösterdiği heyecanlı muhalefete karşı **İkinci Grubun** üye sayısı zamanla azalmıştır. **Müdafaa-i Hukuk Grubu** içinde de kimi görüş ayrılıkları belirlediğinden, M. Kemal'in kendine bağlı yeni bir komite oluşturduğu görülmüştür. 1922 Martında içlerinde Dr. Adnan, Hasan Fehmi, Mahmut Esat Bozkurt, İ. Süreyya Yiğit, Kılıç Ali, Celal Bayar, Haydar Vaner, Dr. Fikret'in bulunduğu bu komiteye **Selamet-i Umumiye Komitesi** (ulusal kurtuluş) adı verilmişti. Ancak bu yeni bir grup olmaktan çok, grup içinde etken olmaya çalışan bir birlik demektir. İkinci Grubun, bu girişimi bir soru ile Meclis gündemine getirmesinden sonra da varlığını sürdürememiştir.

Bir **kurucu meclis** ve bir **ihtilal meclisi** olan Birinci TBMM her girişiminin enine boyuna özgürce tartışıldığı, yeni arayışlar içinde olan bir topluluk idi. İç ve dış olayların etkisiyle çeşitli gruplaşma ya da bloklaşmalar da bu özelliğinin sonucu idi. Örneğin **Sakarya** Savaşı sonlarına, yani 1921 sonbaharına ilişkin İngiliz haberalma raporlarına göre Mecliste başlıca "3" grup göze çarpıyordu: M. Kemal'in önderliğinde 170 kadar milletvekilinden oluşan **İlmülilar**, Yusuf Kemal Tengirşenk'in önderlik ettiği "45-50" kişilik **Aşırılar** ve Eskişehir Milletvekili, aynı zamanda Bolşevizmin savunucusu Eyüp Sabri'nin öncülük ettiği "15" kadar **Enverist** (Enver Paşa) yanlısı.

Siyasal parti adını almayan bu grup ve kuruluşlar, 1923 Nisanında seçimlerin yenilenmesinden sonra oluşan ikinci dönem Meclisinde de varlıklarını sürdürmüşlerdi. Ancak seçimlere gidilirken M. Kemal'in 8 Nisan 1923'te açıkladığı **"9 İlke" (umde)** kurulacak **Cumhuriyet Halk Partisinin** programının esasını oluşturmuştur.

2) BAŞKOMUTANLIK SÜRESİNİN UZATILMASI

Meclisteki muhalefet, özellikle Başkomutanlık Yasasında öngörülen sürenin uzatılmasında belirginleşmişti. "3" ay olan süre, ilk kez 31

Ekim 1921'de, ikinci kez de 4 Şubat 1922'de uzatılmıştı. Ancak Sakarya Savaşından sonra aylar geçmesine karşın, Yunanlılara karşı yeni bir harekete geçilmemesi sabırsızlıklara yol açmış ve beklentileri eleştiriye dönüştürmüştü. Yurt düzeyinde yakınınalar, kuşkular artarken, bunlar doğal olarak Meclise de yansımıştı. Sakarya'da zafer kazanan Başkomutanın savaşı sürdüreceği yerde, yetkilerini iç yönetimde kullanmak istediği kuşkusu doğmaya başlamıştı.

İşte süresi 5 Mayıs 1922'de dolacak Başkomutanlık Yasasının ele alındığı 4 Mayıs günkü oturumda bu durum, açıkça ortaya çıkmıştı. Söz alanlardan Erzurum Milletvekili Salih Efendi, Başkomutanın Meclisin hakkını zorla aldığını öne sürmüştü, Afyon Milletvekili M. Şükrü de gerçeklerin Meclisten saklandığını, ordunun saldıracak güçten yoksun olduğunu iddia etmişti. Hüseyin Avni bu gidişle ulusun küçük düşürüleceğini savunmuş, gene İkinci Gruptan olan Selahattin Bey ise, başkomutanlığın ordu giderlerini incelemeye engel olduğunu belirterek bir tür yolsuzluk suçlamasında bulunmuştu. Kendisi de asker olan ve **Malta**'dan dönmüş bulunan Kara Vasıf bile, her ülkede bir "başkomutanın bulunduğunu" ama bir "Başkomutanlık Yasası"nın olmadığını öne sürüp yasaya tümenden karşı çıkmıştı. Bu ortamda başkanlığa verilen "72" imzalı bir önerge ile yasada başkomutana tanınan yetkilerin kaldırılması istenmişti. Oya sunulan sürenin uzatılmasına, toplantıda bulunan "170" milletvekilinden "114"ü olumlu, "6"sı olumsuz oy vermiş, "23" kişi çekimser kalmıştı. Geriye kalan "27" kişi ise Mecliste olmalarına karşın oy kullanamayacaklarını bildirmişlerdi. Böylece, görüşme yeter sayısına ilişkin yasaya göre Başkomutanlık Yasasının uzatılması yeterli oyu topalayamamış, görüşmeler 6 Mayıs'a ertelenmişti.

Mecliste ortaya çıkan durum, bir siyasal bunalıma dönüşebilecek gibi görünüyordu. Hükümet ve onunla birlikte Genelkurmay Başkanı istifa etmeye karar vermişlerdi. Yasanın süresi dolduğundan ordunun da başkomutansız kalması olasılığı belirmişti. Bu yüzden M. Kemal olaya doğrudan doğruya eğilmek ve ordunun başından ayrılmamak kararına varmıştı. Bu kararla Meclisin 6 Mayıs günkü oturumunda yapılan eleştirileri yanıtladıktan sonra konuşmasını şöyle tamamlamıştı:

"Bundan sonra düşünüp karar verme Meclise düşer. Yalnız bir gerçeği göz önüne sermek zorundayım... Başkomutanlık '2' gündür ne olacağı belirsiz durumda askıda bulunuyor. Bu dakikada ordu komutansızdır. Eğer ben orduya komuta etmeyi sürdürüyorsam, yasaya aykırı olarak komuta ediyorum. Mecliste beliren oylara göre hemen komutadan el çekmek isterdim; başkomutanlığımın sona erdiğini hükümete bildirdim. Ama önlenemeyecek bir kötülüğe yol açmamak zorunluluğu karşısında kaldım. Düşman karşısında bulunan ordumuz başsız bırakılamazdı. Bunun için bırakmadım, bırakmam ve bırakmayacağım!"

M. Kemal'in bu konuşmasından sonra da tartışmalar sürmüştü, ancak sonunda oya sunulan Başkomutanlık Yasasının süresi "11" olumsuz ve "15" çekimsere karşın, "177" oyla yeniden uzatılmıştı. "3" aylık

süre dolduğunda konu yeniden gündeme gelmişti. Fakat 20 Temmuz 1922'de yasa ve yetkiler "3" ayla sınırlı olmaksızın uzatılmıştı.

D) BARIŞ GİRİŞİMLERİ

Sakarya Savaşından sonra İngiltere **Sevres** hükümlerini biraz değiştirerek, Ankara hükümetine kabul ettiremeyeceğini bir kez daha anlamıştı. Bu nedenle Müttefiklerle görüşmeler yapıp Türkiye barışında yeni bazı değişikliklere gitmeyi ondan sonra da bir barış girişiminde bulunmayı gerekli görmüştü. Öte yandan TBMM hükümeti de Yunanlıları Anadolu'dan çıkarmak amacıyla genel bir saldırı için eksikliklerini tamamlamaya çalışıyordu. Yurdu anlaşıma yoluyla kurtarabilmek için barış yollarını denemeyi ya da Müttefikler arası nabız kollamayı yararlı bulmuştu. Değişik boyut ve içerikte de olsa bu nedenlerle Ankara hükümeti, bakanlarından ikisini Avrupa'ya göndermiş, Müttefikler de yeni bir mütareke ve barış girişiminde bulunmuşlardı.

1) YUSUF KEMAL TENGİRŞENK'İN AVRUPA'YA GÖNDERİLMESİ

1922 başlarında Müttefiklerin Türkiye barışı için yeni bir konferans toplayacakları anlaşılmıştı. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Y. K. Tengirşenk'in gereken temaslarda bulunup Türk görüşünü kesin olarak açıklaması için Fransa ve İngiltere başkentlerine gönderilmesi uygun görülmüştü. Bakanlar kurulunun kararı, TBMM'ce de onaylanmıştı. Dışişleri Bakanının **Paris'e** gitmeden önce **İstanbul'da** Tevfik Paşa hükümeti ile de görüşmesi ve barış görüşmelerinde birlik sağlayabilmek için **İstanbul** hükümetinin, TBMM hükümetinin görüş ve isteklerine katıldığını belirten bir açıklama yapmaya razı etmesi de düşünülmüştü.

7 Şubat 1922'de **Ankara'dan** ayrılan Y. K. Tengirşenk, İstanbul'da Sadrazam Tevfik ve Dışişleri Bakanı Ahmet İzzet Paşa ile buluştuğunda böyle bir açıklama yapıp yapmayacaklarını sormuş ve "Evet, yaparız" yanıtını almıştı. Ancak Tevfik Paşa kendisine padişahla da görüşmesini önermişti. Birkaç gün sonra da TBMM hükümetinin Dışişleri Bakanı, Vahidettin tarafından kabul edilmişti. Tevfik ve İzzet Paşaların da bulunduğu bu görüşmeyi Tengirşenk şöyle anlatmaktadır (s. 257):

"Üçümüz beraber Vahidettin'in bulunduğu odaya girdik. Bir koltukta oturuyordu. İşareti üzerine ben de karşısındaki koltuğa oturdum. Paşalar ayakta duruyorlardı. Padişahın gözleri kapalı idi. Bir şey söylemiyordu. Ben,

- Bakanlar kurulundan aldığım talimata uyarak, Büyük Millet Meclisi hükümeti, sizin tarafınızdan Büyük Millet Meclisinin tanınmasını istiyor, dedim.

Vahiddettin gözlerini açmadı ve hiçbir cevap vermedi. Biraz bekleddikten sonra kalktım, müsaade istedim, paşalarla birlikte dışarı çıktık."

Ankara ile İstanbul yönetimleri, daha doğrusu TBMM ile saray arasında birleşme girişimi olan bu çağrı, böylece yankı bulmamıştı. Padişah, Ankara hükümetinin temsilcisine yalnız duyu organı kulaklarını tıkamamış, onu huzurunda görmemek için gözlerini ve ağzını da açmamıştı. İstanbul yöneticileri bununla da kalmamışlardı. Ankara'nın görüşüne katılmadıklarını kanıtlamak için A. İzzet Paşayı, Y. K. Tengirşenk'ten önce Paris'e yollamışlardı.

Tengirşenk'in İstanbul'da görüştüğü Fransız Yüksek Komiseri Gnl. Pellé, Müttefikler arasındaki havayı açıklıkla özetlemişti. İngiltere, Yunanistan'ı korumayı sürdürüyordu, ama Fransa'nın Türkiye'ye karşı başlattığı dostluk siyasası değişmemişti. Fransızlar Türkiye'nin güçlenmesini ve Bolşeviklerin eline düşmemesini istiyorlardı, ancak İngiltere'yi de kollamak zorunda idiler. Ayrıca barış yapılırken Türk ordusunun sayısı, azınlıkların durumu, Trakya sınırının saptanmasında güçlükler çıkabilirdi. Bu nedenle kapitülasyonların bir süre için korunmasında yarar vardı.

Marsilya'da Franklin Bouillon tarafından karşılanan Tengirşenk, 2 Martta **Paris**'te Başbakan Poincare ile görüşmüştü. Fransız Başbakanı, **Ankara Antlaşması** hükümlerinin yapılacak barış antlaşmasına geçirileceğini belirtmiş, konferansta Türkiye yararına çalışacaklarına söz vermiş, ama gene de **İzmir**'de Rumların çoğunlukta olduklarından ve güneydoğuda Ermenilere karşı girişimlerde bulunulduğundan söz etmişti.

Tengirşenk Paris'ten Londra'ya geçmiş, orada da Dışişleri Bakanı Curzon'la görüşmüştü. İngiliz bakan önce İstanbul hükümetinin temsilcisi A. İzzet'i, arkasından TBMM Dışişleri Bakanını kabul etmişti. Y. K. Tengirşenk'in **Ulusal Antta** belirtilen esaslar çerçevesinde bir barış istediklerini belirten konuşmasını dinledikten sonra Ankara hükümetinin İngiltere'ye düşman gözüyle baktığından ve Sovyet Rusya ile imzalanan dostluk antlaşmasından, Sovyetlerden alman yardımlardan yakınmıştı. Ve en sonunda **Paris**'te toplanacak konferansta Türkiye barışında yapılması öngörülen değişikliklere ilişkin olarak İzzet Paşaya söylediklerini içeren metni açıklamıştı. İngiliz Dışişleri Bakanının kanısınca, kendisinin hazırladığı bu değişiklikler önce Müttefikler, arkasından Yunanistan ve Türkiye tarafından kabul edilecek olursa, Türk-Yunan savaşı sona erecek ve sürekli bir barışa kavuşulacaktı (Tengirşenk, 260 vd.).

2) MÜTTEFİKLERİN MÜTAREKE VE BARİŞ ÖNERİLERİ

Y. K. Tengirşenk'in **Ankara**'ya dönmek üzere **Londra**'dan ayrıldığı günün ertesinde 22 Mart 1922'de Paris'te toplanan İngiltere, Fransa ve İtalya Dışişleri Bakanları, Curzon, Raymond Poincare ve M. Sanzer, as-

ker uzmanların da görüşlerini aldıktan sonra Türkiye ile Yunanistan'a bir ateşkes çağrısında bulunmaya karar vermişlerdi. O gün telgralla **Atina, İstanbul ve Ankara**'ya bildirilen ateşkes anlaşmasının içereceği koşullar şöyle saptanmıştı:

1) İki taraf birlikleri arasında 10 km'lik askerden arındırılmış bir alan bırakılacak,

2) Taraflar kuvvetlerini araç ve gereç bakımından güçlendirmeye çalışmayacaklar,

3) Kuvvetlerin o andaki konumları değiştirilmeyecek,

4) Müttefikler arası bir komisyon Türk ordusunu ve askeri durumunu denetleyecek,

5) Ateşkes "3" ay süreli olacak, ancak barış için uygun ortam bulununcaya kadar ateşkes "3" ayda bir kendiliğinden yenilenecek,

6) Taraflardan biri ateşkesi bozup harekete geçmek isterse bunu "15" gün öncesinden Müttefiklere bildirecek (**Söylev**, II, 474).

Böylesi hükümlerle dolu bir ateşkes anlaşmasının, Yunanistan'ı gözeterek hazırlandığı açıkça görülüyordu. Nitekim öneri yapılır yapılmaz Yunan hükümeti bunu kabul ettiğini açıklamıştı. Ankara'da daha sağlıklı ve ayrıntılı bir değerlendirme yapmaya çalışılırken Paris Konferansı'nı sürdüren "3" Dışişleri Bakanı, 26 Mart tarihli ikinci bir nota ile barış koşullarını bildirmişlerdi. **Sevres** Antlaşmasında değişiklikler demek olan yeni önerileri şunlardı:

1) Doğuda bir Ermeni yurdunun kurulması sorunu **Milletler Cemiyeti**nin katılımıyla çözülecekti.

2) Türkiye ve Yunanistan'da azınlıkların sahip olacakları haklar ve buna ilişkin kurallar da Milletler Cemiyeti'nin öncülüğünde saptanacaktı.

3) Boğazlarda serbest geçişi sağlamak için askerden arınmış bir bölge oluşturulacaktı.

4) Trakya sınırı, **Tekirdağ** Türkiye'de, **Kırklareli, Babaeski ve Edirne** Yunanistan'da kalacak biçimde çizilecekti.

5) **İzmir** Türkiye'de kalacak. Ancak **İzmir**'deki Rumlarla **Edirne**'deki Türklere yönetime katılma olanağı sağlanacaktı.

6) **İstanbul**, barış yapılır yapılmaz boşaltılacaktı.

7) **Sevres**'de "55.000" diye saptanan Türk silahlı kuvvetleri "85.000'e çıkarılacaktı.

8) **Sevres**'de yer alan "Maliye Komisyonu" kaldırılacaktı. Fakat Anlaşma Devletlerinin ekonomik çıkarlarını, genel Osmanlı borçlarının (Düyun-ı Umumiye) ve Türkiye'ye yükletilecek savaş tazminatlarının kapatılabilmesi için, Türk egemenliğiyle bağdaşabilecek yeni bir yöntem saptanacaktı.

Bu önerilerin, yıllardır savaş meydanlarında çarpışılarak savunulan ilkelerle ve **Ulusal Antta** saptanmış kurallarla bağdaştırılmasına olanak yoktu. Ancak Müttefikler arasında da tam bir görüş birliği bulunmadığı

Tengirşenk'in temaslarıyla anlaşılıyordu. Bunları göz önüne alan TBMM, toptan bir ret yerine, karşı önerileri de içeren bir yanıt vermeyi yeğlemişti. Ateşkes ve barışa ilişkin her iki notaya 5 Nisan 1922'de verilen yanıtta ateşkesin ilke olarak kabul edildiği belirtilmişti. Fakat mütareke ile birlikte Anadolu'nun boşaltılmasına hemen başlanması da şart koşulmuş ve bunun "4" ayda tamamlanması istenmişti. Eğer boşaltma "4" ay içinde tamamlanamazsa "3" ay daha uzatılabilecekti. Ateşkesle birlikte barışla ilgili görüşmelere de başlanacaktı (**Söylev**, II, 477).

Böylece Ankara hükümeti, Müttefiklerin önerdikleri ateşkes ve barış koşullarını kabul etmediğini söylemeksizin tümünü Anadolu'nun boşaltılması sonrasında tartışılacak sorunlar olarak ikinci plana itiyordu. Üçlerin, özellikle de İngiltere'nin bunu kabul etmeyeceği belliydi. Gerçekten de Türk önerilerine 15 Nisanda gelen yanıt olumsuzdu. O günü izleyen yazışmalardan da olumlu bir sonuç alınamadı. **Ankara**, barış görüşmeleri için **İzmit**'te bir konferans toplanmasını önermişti. Kızılay Başkanı Hamit Bey, **İstanbul**'daki Yüksek Komiserlere 23 Nisanda M. Kemal'in de **İzmit**'e gelip sorunları hemen karara bağlayacağını bildirmişti (**TKSİB**, 179). Ancak İngiltere kendi önerdiği şartların gözardı edileceği böyle bir toplantıya yanaşmamıştı.

3) YENİ YUNAN İŞGALLERİ VE İYONYA (IONIA) ÖZERKLİĞİ

Sakarya yenilgisini "çıkış mevzilerine zafer içinde dönüş" diye değerlendirmeyi yeğleyen Yunanlılar, **Eskişehir-Afyon** çizgisine çekilip buradaki mevzilerini kuvvetlendirmeye çalışırken çıkan fırsatlardan yararlanmaya da koyulmuşlardı. İtalyanlar **Menderes** vadisindeki askerlerini geri çekmeye karar verdiklerinden 1922 Nisanı sonlarında **Söke**'yi ve **Kuşadası**'nı boşaltmışlardı. Bunun üzerine Yunanlılar oraları da işgal etmişlerdi. Müttefiklerin yaptığı ateşkes ve barış antlaşması önerilerinden umulan sonuç alınmayınca da Ankara hükümetine gözdağı verme amacıyla 7 Haziran 1922'de "8" gemilik bir filo ile **Samsun**'a saldırarak kenti top ateşine tutmuşlardı (**HTVD**, 59 Belge. 1351). Üç saat süren bombardıman sonucunda "4" kişi ölmüş, "3"ü yaralanmış, hükümet konağı ile "4" ev "3" dükkân harap olmuş, akaryakıt ve askeri yiyecek ambarı yanmıştı.

Bununla da yetinmeyen Yunanlılar İzmir ve yöresini **İyonya** (Ionia) adıyla özerk bir statüyle doğrudan doğruya kendi egemenlikleri altına sokmaya yönelmişlerdi. 15 Mayıs 1919'dan beri **İzmir**'de "geçici" olarak bulundukları öne sürülen Yunanlılar, **İzmir** ve yöresini Yunanistan'a katmak için uzun süreden beri hazırlanıyorlardı. **Megali İdea** da ancak böyle gerçekleşebilecekti. Bu amaçla önce bir **"Tonia"** devleti kurup sonra **Enosis** ile bunu Yunanistan'a katmayı tasarlamışlardı. 24 Haziranda

Yunanlılar **İzmir**'deki polis örgütünü kendilerinin üstlendiğini açıklamışlardı. Atina hükümeti de "3" gün sonra "IONIA" özerk yönetiminin kurulmasına karar vermişti. Kentteki Yunan Komiseri Stergiadis, 30 Temmuz 1922'de bu kararı uygulamaya koymuştu. O gün yayımlanan bildiride "ırk ve mezhep" ayrılığı gözetilmeksizin herkese eşit davranılacağı vaat edilmiş ve halkın ilgililerle işbirliği yapması istenmişti.

Ancak Yunanlıların bu girişimi, Türkler arasında olduğu kadar Müttefiklerin de tepki ve eleştirilerine yol açmıştı. İzmir Müftüsü ile Millî Eğitim Komisyonu görevlerinden istifa etmiş, İstanbul hükümeti de olayı protesto etmişti. Müttefikler de Yunan hükümetine "Ionia"yı kabul etmediklerini belirten bir nota vermişlerdi.

Yunanlılar, Müttefiklerin eleştirilerine aldırmayıp daha önemli bir işe de girişmişlerdi. Karadan giriştikleri saldırılarla Türklere öngörülen barış şartlarını kabul ettirmeyi başaramıyınca bu kez **İstanbul**'un kendilerince işgal edilmesi gerektiğini öne sürmüşlerdi. 29 Temmuzda **Atina**'daki İngiliz elçisine verdikleri bir nota ile **İstanbul**'u işgal etmek için izin istemişlerdi. Hatta bunun için gerekli hazırlıkları da yapıp donanmalarını oraya doğru yollarlarken Trakya'ya yeni birlikler getirmişlerdi. Ancak durumdan haberi olan Türk gizli örgütlerinin aldıkları savunma önlemleri karşısında İstanbul'da kanlı bir savaşın patlak vermesinden çekinen İtalya ile Fransa'nın buna karşı çıkmaları, planlarını uygulamalarına olanak bırakmamıştı. Fransa'nın, **İstanbul**'daki komiserine Yunanlıların kente girmelerine gerekirse silahla karşı konulması yolunda emir vermesi, İngilizleri de Yunan isteklerini reddetmeye sürüklemişti. Müttefiklerin "nereden gelirse gelsin" **İstanbul**'u savunacaklarını anlaması karşısında Yunanistan, kent yakınındaki birliklerini geri çekmek zorunda kalmıştı.

4) FETHİ OKYAR'IN AVRUPA GEZİSİ

Paris Konferansı çerçevesinde Müttefiklerin önerdikleri ateşkes ve barış girişimleri sonuç vermemiş, Yunanlılar ise yeni saldırılara başlamışlardı. Ama gelişmeler Türkiye ile barış konusunda, İngiltere ile Fransa arasındaki ayrılığın arttığını gösteriyordu. Bu nedenle TBMM hükümeti, sorunları barışçı yollardan çözmeye olanağının bulunup bulunmadığını bir kez daha saptamak amacıyla İngiltere ve Fransa yöneticileriyle ilişki kurulmasını gerekli görmüştü. Ancak bu kez Dışişleri Bakanı yerine İçişleri Bakanı Fethi Okyar'ın bu temaslarda bulunması uygun görülmüştü. Aynı zamanda bu görüşmelerin "özel" bir biçimde sürdürülmesi düşünüldüğünden Okyar'a, TBMM'den "tedavi" amacıyla izin alınmıştı. Ama gerçekte kendisi "siyasal liderlerle görüşmek, müzakerelerde bulunmak ve barışın sağlanması için her şeyi yapmak"la yetkili kılınmıştı.

Önce **Paris**'e giden F. Okyar 23 Temmuzda Poincare ile görüşmüştü. Fransız gazetelerine bir demeç veren Okyar, "Zaferi kazanabiliriz, fakat kan dökmekten çekiniyoruz" demişti; ama Fransız Dışişleri Bakanından umut verici bir yanıt da alamamıştı. **Paris**'ten **Londra**'ya geçtiğinde ise ne Lord Curzon, ne de Balfour kendisiyle görüşmek istemişti. Yalnızca Dışişlerinden bir yetkili "İngiltere şimdi görüşmelere girişmek istemiyor" diyerek barışa giden yolların kapatıldığını belirtmişti. Fethi Okyar'ın da barış girişimleri karşılıksız kalmıştı. Artık Yunanlıları Anadolu'dan çıkarmadan bu yolun açılmayacağı iyice belirginleşmişti.

XII) İLK HEDEF AKDENİZ VE ATEŞKES

A) BÜYÜK SALDIRI

Fethi Okyar, **Paris** ve **Londra**'daki görüşmelerinden sonra hükûmete verdiği raporda edindiği kanıyı şöyle belirtmişti:

"Ulusal amaçlarımızın elde edilmesi, ancak askeri hareketlerle kabil olabilecektir. Başka incelemeye, başka yoruma gerek yoktur" (ASD, I, 249).

TBMM hükûmetinin Avrupa ülkelerindeki temsilcilerinin belirttikleri görüş de bu doğrultuda idi. Bu durumda barış girişimlerinin sonuna ertelenmiş olan genel saldırıya geçme planını uygulamaya koymak, artık kaçınılmaz olmuştu.

Sakarya Savaşından sonra Yunanlıları Anadolu'dan çıkarabilmek için bütün olanaklar kullanılarak ordunun güçlendirilmesine çalışılmıştı. Bu arada Genelkurmayca bir saldırı planı da hazırlanmıştı. Yunan kuvvetlerini tüm cephe boyunca geriye atarak arkasını izlemek yerine onları cephenin bir kanadında toplayıp arkalarına sarkmak suretiyle yok etmeye karar verildiğinden, ona uygun bir plan düzenlenmişti. Batı Cephesi de bu plana uygun olarak "2" ordu bölgesine ayrılmıştı. **Afyon** kuzeyindeki **Akarçay**'ın batısı Nurettin Paşa komutasındaki Birinci Ordu bölgesi olarak ayrılmış, **Akarçay** kuzeyi ise Yakup Şevki Subaşı komutasındaki İkinci Orduya verilmişti. Saldırıya geçme kararı haziran sonlarında alınmış ancak bir yandan barış girişimlerinin sonucunu almak, öte yandan komutanların görüşleri doğrultusunda gereken düzenlemeleri yapmak, ama düşmanı kuşkulandırmamak için oldukça gizli tutulmuştu. Başkomutan M. Kemal ve komutanlar "futbol maçı" seyretmek ya da bazı törenlere katılmak gibi görüntüler altında cephede gerekli incelemelerde bulunmayı sürdürmüşlerdi.

Öte yandan **Afyon-Eskişehir** çizgisinde yerleşen Yunanlılar da Sakarya'dan sonra mevzilerini büyük ölçüde güçlendirmişlerdi. Ülkede Kralcılarla, Venizeloscular arasındaki öñü alınmayan çatışma Yunan ordusuna da yansiyarak disiplini bozmuştu, ama Yunan yöneticileri Anadolu hareketi için kendi güçlerine de İngilizlere de güveniyorlardı. Baş-

komutan Hacıanestis'in **Samsun**'u bombalama ve **İstanbul**'u işgal etme girişimleri, böylesi güvenden doğan çılgınlıklardı. Hele Yunan mevzillerini gezen İngiliz uzmanların, "Türkler 5-6 ay boyunca saldırsalar da buraları ele geçiremezler" yollu değerlendirmeleri, kendilerine büyük bir moral verdiği için Anadolu'da sürekli kalmaya yönelik işlere girişmiş, **İzmir** ve yöresini **İonia** adıyla kendi topraklarına kattıklarını ilan etmişlerdi.

Başkomutanlıkça genel saldırıya geçme kararı verilince M. Kemal son hazırlıkları gözden geçirmek ve kararı uygulamak için 17/18 Ağustos gecesi Konya'ya hareket etmişti. Bu gidişin geçici olduğu izlenimini yaratmak için de ayın 21'inde **Çankaya**'daki başkanlık köşkünde bir çay partisi düzenlendiği açıklanmıştı. **Akşehir**'deki Batı Cephesi karargâhında Genelkurmay Başkanı F. Çakmak, Cephe Komutanı İ. İnönü ve Ordu Komutanları Nurettin ve Y. Şevki ile yapılan toplantıda 26 Ağustos 1922 sabahı saldırıya geçilmesi kararlaştırılmıştı. Başkomutanlık ve cephe karargâhları önce Şuhut kasabasına ve 25 Ağustosta Kocatepe'nin güneybatısındaki "çadırli ordugâha" taşınmış ve o akşam Anadolu'nun dış ülkelerle olan bütün haberleşmeleri kesilmişti.

26 Ağustos 1922 Cumartesi sabahı Türk topçusunun saat "4.30"da açtığı ateşle **Büyük Saldırı** başlamıştı. O gün akşama kadar süren çarpışmalarda **Çayhisar** alınmış ve **Tınaz, Toklu, Kaleciksiuris** denilen yöredeki önemli mevkiiler ele geçirilmişti. Ertesi gün 27 Ağustosta ise Yunan cephesinde ilk gedik açılmıştı. **Afyon-İzmir** demiryolunu kesen Türk süvarilerinin arkalarına sarktığını gören Yunan birlikleri **Afyon-Sincanlı** ovasına toplanırlarken, Birinci Ordu birlikleri de **Afyon**'a girmeyi başarmışlardı. 28 Ağustosta **Eskişehir/Balmahmut** yöresindeki Yunan kuvvetlerine karşı harekete geçilerek onların **İzmir**'e doğru çekilmeleri önlenmiş, ertesi günü **Dumlupınar** yolu tutulmuştu. 30 Ağustos günü etrafı sarılmış olan "5" Yunan tümenine karşı girişilen harekette çok ağır kayıplar verdirilmiş ve geriye kalanlar da panik halinde kaçmaya başlamışlardı. O gün Aslıhanlar-Çal-İşören yöresinde cereyan eden savaşı Başkomutan M. Kemal cephenin en önünde yer alarak yönettiğinden İsmet İnönü, buna "**Başkomutan Savaşı**" adını vermişti. M. Kemal ise zaferden sonraki konuşmasında bunu "**Rum Sındığı Savaşı**" diye nitelendirmişti. 1363 **Sırp Sındığı** Savaşı Osmanlı Türklerinin **Rumeli**'de tutunmasını sağlamıştı. **Rumların** kırıldığı, yenildiği 30 Ağustos 1922 savaşı ise Anadolu'nun Türklerden alınamayacağını kanıtlamıştı.

Ağır kayıplara uğrayan Yunan birlikleri geride toplanma olanağı bulurlarsa 8-10 tümenlik küçümsenemeyecek bir güç oluşturabilirlerdi. Bozgun halinde çekilirlerken yakından izlenmeleri gerekiyordu. Bu nedenle Başkomutan M. Kemal 1 Eylülde Türk ordusuna **Akdeniz**'e kadar düşmanı kovalamaları emrini vermişti:

"*Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları!*

Afyonkarahisar-Dumlupınar büyük meydan savaşında zalim ve mağ-

rur bir ordunun asıl unsurlarını inanılmayacak kadar az bir zamanda yok ettiniz. Büyük ve soylu ulusumuzun fedakârlıklarına layık olduğunu kanıtıyorsunuz. Sahibimiz olan büyük Türk ulusu, geleceğine güvenmekte haklıdır...

Bütün arkadaşlarımızın Anadolu'da daha başka meydan savaşları ve rileceğini dikkate alarak ilerlemesini ve herkesin akıl güçlerini ve kahramanlık ve hamiyet kaynaklarını yarışarcasına ortaya koymasını dilerim.

Ordular, İlk hedefiniz Akdenizdir; İleri!" (ATTB, 449)

Bu ilerleme 9 Eylülde İzmir'in kurtanılmasıyla sonuçlanacaktı. Bu süre içerisinde Yunanlılar çekildikleri kasabaları ve köyleri ateşe verip yakmışlar ve yenilgilerinin hincını korumasız halktan çıkarmaya çalışmışlardı. **Uşak, Eskişehir, Aydın, Alayehir, Turgutlu, Ahmetli, Salihli, Manisa** ve en son olarak **İzmir** yakılmıştı. **Uşak** yangını "1" gün, **Eskişehir** yangını ise "2" gün sürmüştü. **Alayehir**'deki "4.500" evden "4.300"ü yanmış, kasabadaki "11.500" kişiden "8.500"ü kurtulabilmişti (HTVD, 63, Belge. 1423).

Türk birlikleri 1 Eylülde **Uşak**'a ve **Kütahya**'ya, ertesi günü de **Eskişehir**'e girmişlerdi. Bu arada Yunan Birinci Kolordusu Komutanı olup Hacıanestis'in yerine Başkomutan Vekâletine atanan Gnl. Trıkupis, yanındaki bazı komutanlarla birlikte **Uşak**'a bağlı **Karlık** köyü yakınında tutsak alınmış ve M. Kemal'in huzuruna getirilmişlerdi. Yunan vahşetine karşı büyük bir hoşgörü ile davranan M. Kemal yenik düşürdüğü düşman komutanının elini sıkıp kendisine sigara ve kahve ikram etmiş, arkasından, "Savaş bir talih oyunudur general; bazen en yeteneklisi de yenilir. Siz görevinizi yaptınız. Sorumluluk talihten geliyor. Üzüntü duymayınız!" diye onu teselli etmişti! (H. E. Adivar, 276).

Artık kaçan Yunan birliklerinden boşalan kent ve kasabalar birer birer Türk birliklerine kucak açar olmuştu. 4 Eylülde **Alayehir, Kula, Söğüt**, ertesi günü **Bilecik, Bozüyük, Ödemiş, Salihli**, 6'sında da **Akhisar** ile **Balıkesir** kurtanılmıştı. 7 Eylülde **Aydın**, 8'inde **Kemalpaşa** ile **Manisa**'ya girilmişti. **İzmir**'e kavuşmanın ertesi 10 Eylülde **Bursa** geri alınmıştı. Ancak Batı Anadolu'nun tümüyle Yunanlılardan temizlenmesi 16 Eylülde **Çeşme**'nin, 18'inde de **Bandırma**'nın ele geçirilmesiyle tamamlanmıştı.

Sakarya'ya kadar ilerlemişken **İzmir**'e geri çekilip Akdeniz kıyılarına ulaşan Yunan kuvvetleri kurtuluşu bulabildikleri araçlarla adalara geçmekte bulmuşlardı. Ancak Türkler geliyor korkusuyla yerli Rumlar da kentten kaçmaya çalıştıklarından gemi ya da kayık bulmak büyük bir sorun olmuştu. Limandaki Anlaşma Devletleri gemileri ve özellikle Yunanlılar için "koruyucu melek" rolünü oynayan İngilizler şimdi onları kaderleriyle baş başa bırakmış gibiydiler. Kaçanlar da **Kordonboyu**'nu ateşleyerek bir tür öç almaya yönelmişlerdi.

Oysa Türk birliklerinin **İzmir** Hükümet Konağına Türk bayrağını yeniden çektikleri 9 Eylülde **Belkahve**'ye gelmiş olan M. Kemal ertesi

gün **İzmir**'e geldiğinde **Karşıyaka**'da kendisi için hazırlanan köşke girerken merdivenlere serilmiş olan Yunan bayrağını kaldırtmıştı. Kendisine Kral Konstantin'in bu köşke Türk bayrağını çiğneyerekten girdiği anımsatıldığında da, "Hata etmiş. Ben bu hatayı tekrar etmem. Bayrak bir ulusun onurudur. Ne olursa olsun yerlere serilemez ve çiğnenemez" diye savaşın, ulusal değerlere ve insancıl duygulara saygısızlık için bir bahane olamayacağını göstermişti.

B) ZAFER VE KUTLAMALAR

Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da **İzmir**'i işgal etmeleri Anadolu'daki ulusal direncin doğmasında en büyük etken olmuştu. Bu yönüyle İzmir Türk Kurtuluş Savaşı için bir simge oluşturmuştu. 9 Eylül 1922'de Türk birliklerinin kente girişleriyle "3" yıl, "3" ay, "25" gün süren işgal sona ermiş, Anadolu direnci başladığı yerde noktalanmıştı. Bu nedenle **İzmir**'in kurtarılışıyla bütünleşen Yunanlıların Anadolu'dan çıkartılması bütün yurt düzeyinde, hatta yurtdışında büyük yankılar doğurmuştu. Tefik Paşanın başında bulunduğu İstanbul hükümeti de zaferi kutlamıştı: "Kahraman yaradılışlı M. Kemal Paşa hazretlerine" diye başlayan bu telgrafta, "Anadolumuzun ve Türk ili olan ünlü **İzmir** kentimizin kurtarılması yolundaki üstün başarı, Osmanlılığın övünç tarihine pek parlak bir kahramanlık sayfası eklemiştir" deniliyor, başkomutan ile bütün subay ve erler kutlanıyordu (BTDD, I, s. 7).

Tiflis ve **Hindistan** Müslümanları ile **Buhara** bilim kurulu ile Afgan elçisi Ahmet Han ve Sovyet Elçisi Aralov da zaferi kutlayanlar arasındaydı. Ahmet Han, Türk Kurtuluş Savaşını **Haçlılara** karşı sürdürülen bir direnme olarak değerlendirmişti. Telgrafında, "Müslümanlığı ve İslam vatanını savunma uğrunda yüzyıllardan beri Haçlı ordularının saldırılarına göğüs geren şanlı bir ulusun şanlı ve özverili evlatları, gazanız ve zaferiniz kutlu olsun!" demişti (Tansel, IV, 191). Aralov ise BMM'ye gönderdiği kutlama yazısında, Sovyet halkının batı emperyalizminin küstahça isteklerine son verecek bu kesin zaferi" sevinçle öğreneceklerini belirttikten sonra, **İstanbul** ve **Edirne**'nin de yakında kurtarılacağına inandığını belirtmişti.

C) ÇANAKKALE OLAYI VE ATEŞKES ÖNERİLERİ

Gerçekten de Türkiye'nin bütünüyle işgalden kurtarılması ve ülke bütünlüğünün sağlanması için Yunanlıların elinde bulunan **Doğu Trakya**'nın ve Anlaşma Devletlerinin işgalindeki **İstanbul**'un da kurtarılması gerekiyordu. **Büyük Saldırı**dan sonra Akdeniz'e ulaşmaya çalışan TBMM orduları, aynı zamanda **Çanakkale**'ye doğru da ilerliyorlar-

di. Ancak bu ilerleyiş M. Kemal ile Müttefikleri, daha doğrusu İngiltere'yi karşı karşıya getirmişti. Türk kuvvetlerinin **Çanakkale Boğazı**ndan **Trakya**'ya geçmesi için İngilizlerin 1918 Kasımından beri işgalleri altında bulundurdıkları bölgeden geçmesi gerekiyordu. İngiliz yöneticileri böyle bir ilerleyişi kendilerine bir saldırı gibi gösterip Türk ilerleyişini durdurmaya, böylece Boğazları ve **İstanbul**'u elde tutmaya, Yunanlıları da hiç olmazsa **Trakya**'da korumaya çalışmışlardı.

Başkomutanlık Savaşından sonra Yunan ordusunun bozulduğunu gören İngilizler, onları daha fazla kayıp vermektan kurtarabilmek için 3 Eylülde bir ateşkes sağlamak istemişlerdi. Ancak önce Müttefiklere götürdükleri bu öneriye, Fransa ateşkesin sağlanması için Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmaları gerektiği yanıtını vermiş, İtalya ise desteklememişti. Böyle olmakla birlikte **İstanbul**'daki temsilcilik aracılığıyla TBMM hükümetine 4 Eylülde bu ateşkes önerisi iletilmişti. Rauf Orbay'ın durumu kendisine bildirmesi üzerine cephede bulunan Başkomutan M. Kemal silahların bırakılması için gereken koşulları şöyle sıralamıştı: Ateşkestten sonra **Trakya** "15" gün içinde 1914 sınırlarına kadar boşaltılmalı; Yunanistan'da tutsak bulunan Türkler serbest bırakılmalı; Yunanistan, Anadolu'da ordusunun yol açtığı zararları ödemeyi kabullenmeli. M. Kemal, bu koşulların ancak 10 Eylülle kadar geçerli olacağını, o tarihten sonra başka koşullar öne sürülebileceğini de eklemişti (**Söylev**, II, 494 vd.).

Ateşkese ilişkin yazışmalar sürerken Türk ordusu **İzmir**'e girmişti. 10 Eylülde Ordu Komutanı Nurettin Paşayı ziyaret eden kentteki İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri kazanılan zaferden ötürü kutlamada bulunmuşlardı, ama bir yandan da İngiliz amirali, Ankara hükümetinin kendileriyle savaş halinde olup olmadığını sormuştu. Bu, İngilizlerin Türk birliklerinin Çanakkale'ye doğru ilerlemesini savaşa yol açacak bir olay olarak yorumlamak istediğini gösteriyordu. Nitekim Müttefik işgal orduları komutanı İngiliz Generali Harrington, **Çanakkale**'deki "8.000" kişilik İngiliz birliğine Türklerin tarafsız bölgeyi geçmelerine engel olunması emrini vermişti. İngiliz amirali ile Nurettin Paşa arasındaki görüşmede iki tarafın savaş durumunda olmadıklarında görüş birliğine varılmıştı, ama **İzmir**'deki İngiliz Konsolosu 12 Eylülde M. Kemal'le bu sorunu bir kez daha görüşmekte ısrar etmişti. Konsolos Lamb'ın "Siz İngiltere hükümetine savaş mı ilan ediyorsunuz?" diye yönelttiği soruya M. Kemal'in yanıtı şöyle olmuştu: 'Yunan ordusunu Anadolu'ya çıkartan siz değil misiniz? Yunan ordularını mağlup ederek topraklarımızdan dışarı atan ve vatani kurtaran ise biziz. Durum böyle olunca karar vermek bize değil, size düşer.'

Böyle olmakla birlikte aynı gün **Daily Mail** gazetesinden Price'a bir demeç veren M. Kemal, "Daha fazla dövüşmek için bir neden yok. Ben ciddi olarak barış istiyorum" demiş ve İngiliz Amirali Brock'a verdiği yanıtta da, "Aramızda siyasal ilişkiler yoktur, bunun yeniden başlaması çok istenir" diye de diplomatik görüşmelere geçilmesinden yana olduğunu

nu belirtmişti (**ASD**, I, 266). Böylece beliren gerginlik bir ölçüde de olsa azaltılmıştı. Ne var ki, İngilizler Çanakkale Boğazındaki birliklerini artırırlarken Türk ordusu da yürüyüşünü durdurmamıştı. İngiliz kabinesi ise 15 Eylülde Müttefikleri **İstanbul**'dan çıkartmaya yöneldiğini kabul ettikleri M. Kemal'i "önlemek üzere kuvvet kullanılması"na karar almış ve bunu sağlayabilmek için Müttefiklerle Dominyonlardan yardım istenmesini de gerekli bulmuştu (David Valder, **Çanakkale Olayı**, 246 vd.).

Sömürgeler Bakanı W. Churchill'in ertesi gün yaptığı çağrıya ise artık savaştan bıkmış olan Dominyonlardan yalnız **Yeni Zelanda** olumlu yanıt vermişti. Müttefik Fransa ve İtalya ise yalnızca Türkiye'nin tarafsız bölgeye girmemesi için yapılacak diplomatik girişimlere katılabileceklerini bildirmişlerdi. Bunun üzerine İstanbul'daki yüksek komiserler Ankara hükümetine Boğazlardaki tarafsızlığın korunmasını dileyen bir nota vermişlerdi. Arkasından Fransız Yüksek Komiseri Pellé, M. Kemal'le görüşmek için **İzmir**'e gitmişti. O, Türk kuvvetlerinin Çanakkale ve İstanbul yöresinde Müttefiklerin işgali altındaki tarafsız sayılan bölgeye girmemeleri konusunda M. Kemal'i ikna etmeye çalışmıştı. Fakat M. Kemal "tarafsız" diye bir alan tanımadıklarını ve düşmanı izlerken yürümek zorunda bulunduklarını belirtmişti. Umduğunu elde edemeyen Pellé, **İstanbul**'a dönünce bu kez Sadrazam Tevfik Paşadan **Çanakkale** sorununun çözümü için Ankara hükümeti katında aracı olmasını dilemiş fakat bundan da sonuç alamamıştı. Yüksek komiserin arkasından M. Kemal'in dostu olarak tanınan Franklin Bouillon görüşmek için İzmir'e geleceğini bildirmişti.

Öte yandan 19 Eylülde Paris'te toplanan İngiliz ve Fransız Dışişleri bakanları ile İtalya elçisi ortak bir görüşte birleşememişlerdi. Sonunda yalnız Boğazlardaki tarafsız bölgeyi değil, ateşkesle birlikte barışa ilişkin kimi önerileri de içeren bir nota hazırlanmıştı. 23 Eylülde düzenlenen bu nota **İstanbul**'da Kızılay Başkanı Hamit Bey aracılığı ile **Ankara**'ya iletilmişti. Bunda ateşkes görüşmeleri için Müttefik generallerinin de katılacakları toplantının **İzmit**'te ya da **Mudanya**'da yapılması öneriliyordu. Ayrıca tarafsız bölgeye girilmezse **Trakya** ve **Edirne**'nin de Türkiye'ye bırakılmasına olumlu gözle bakılacağı belirtiliyor, asıl barış görüşmelerinin ise **Venedik**'te ya da başka bir yerde yapılabileceği ekleniyordu (**HTVD**, 65, Belge. 1467).

Oysa bu notanın alınmasından bir gün önce Türk süvarileri tarafsız bölgeye girmiş ve **Çanakkale** güneyindeki **Erenköy**'ü işgal etmişlerdi. İngilizlerin ultimatom biçimindeki tehditlerine karşın da geri çekilmemişlerdi. General Harrington da 24 Eylülde bölgedeki birliklerine Türkler **Çanakkale**'ye saldırmadıkça silahla karşı konulmaması emrini vererek bölge savunmasından vazgeçmişti. Bundan sonra M. Kemal ile Harrington arasında başlayan yazışmalar sonunda Türk birlikleri 27 Eylülde **Biga - Bayramiç - Ezine** çizgisinden ileri geçmemişlerdi. Ertesi günü İzmir'e gelen Franklin Bouillon ile yapılan görüşme sonucunda da M. Kemal askeri hareketin durdurulmasını kabul etmişti. Fransız düşünür

ve politikacısı Türk isteklerinin barış konferansında kabul edileceğine inandığını belirtmiş ve tarafsız bölgeye girilmemesini dilemişti. M. Kemal de Müttefikler adına verilen bu güvenceye inanarak 23 Eylül tarihli ateşkes ve barış notasına olumlu yanıt vermişti. Ancak 29 Eylül tarihli bu yanıtında **Trakya**'nın **Meriç** batısına kadar hemen boşaltılıp Türk hükümetinin yönetimine bırakılması gerektiği vurgulanmış ve ateşkes görüşmelerinin 3 Eylülde **Mudanya**'da yapılması önerilmişti (**Tansel**, IV, 210). Böylece mütarekeye yönelinmişti. Gerçi İngiliz kabinesi 29 Eylülde Çanakkale'deki yansız bölgeye giren Türk birliklerinin gerekirse silahla çıkartılması için bir karar almışsa da Harrington böyle bir kararın uygulamaya girişmemiştir.

C) MUDANYA ATEŞKES ANLAŞMASI

M. Kemal Müttefiklere ateşkes görüşmelerine **Mudanya**'da başlanılmasını önerirken orada TBMM hükümetini Batı Cephesi Komutanı İsmet İnönü'nün temsil edeceğini de bildirmiş ve onlardan da gönderecekleri generallerin belirlenmesini istemiştir. Türk delegasyonu da İnönü ile birlikte Batı Cephesi Kurmaybaşkanı Asım Gündüz, Yarb. Tevfik Bıyıklıoğlu Bnb. Seyfi Düzgören ve Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey ile "2" kaptipten oluşturulmuştur. Fevzi Çakmak ile Refet Bele de konferans süresince Mudanya'da kalmışlardır. İngiltere'yi Gnl. Harrington, Fransa'yı Gnl. Charpy, İtalya'yı da Gnl. Monbelli temsil ediyordu. Asıl savaşan ikinci taraf olan Yunanistan ise konferansa doğrudan doğruya katılmamıştı. Delege olarak görevlendirilen Gnl. Mazarakis ile Alb. Sariyanis Mudanya'ya kadar gelmelerine karşın gemiden dışarıya çıkmamışlardır. Görüşmelerde onların sözcülüğünü ya da avukatlığını İngiliz temsilcisi üstlenmişti.

Görüşmelere 3 Ekim 1922 Salı günü "15.15"te başlanmıştı. Ev sahibi olarak toplantıyı açan İnönü, salt "askeri bir konferans" olarak toplanıldığını, amacın Trakya'nın Yunanlılarca boşaltılması ve TBMM hükümetine teslim edilmesi olduğunu belirtmiş ve bunun Müttefiklerce de önceden kabul edildiğini anımsatmıştı. Bundan sonra söz alan Harrington ise Müttefiklerin kendi aralarında kararlaştırmış oldukları bir anlaşma taslağı sunmuştu. Bunda **Trakya**'nın Yunanlılarca boşaltılması öngörülmüyor, ancak Türkiye'ye tesliminden ya da geri verilmesinden söz edilmiyordu. **Meriç**'in doğusuna Müttefik askerlerinin gönderileceği belirtiliyordu. Ayrıca **Karaağaç**'ın boşaltılıp boşaltılmamasına hiç yer verilmiyordu. Buna karşılık İ. İnönü kendilerinin de bir taslak sunacağını bildirmiş ve ertesi 4 Ekim sabahı Franklin Bouillon ile **İzmir**'de yapılan görüşmeler doğrultusunda düzenlenmiş bu taslağı sunmuştu. Bu yüzden görüşme ve tartışmalar uzamış, ancak 11 Ekim sabahı bir anlaşma

sağlanmıştı. 5 Ekimde tartışmalar sertleşmiş, hatta yeniden savaşa başlanması olasılığı artmıştı. O günkü görüşmelerde Fransız temsilcisi Trakya'nın TBMM hükümetine teslim edilmesini kabul etmiş, İngiliz temsilcisi ise buna şiddetle karşı çıkmıştı. İtalyan temsilcisi bu konuda hükümetinden talimat alması gerektiğini bildirince de toplantı ertesi güne ertelenmişti. Bunun üzerine Başkomutan M. Kemal, Trakya'nın boşaltılıp Türk yönetimine bırakılması kabul edilmezse, ateşkesin sona erdiğinin açıklanması için Türk delegasyonuna talimat göndermiş, Türk ordusuna da **İstanbul** üzerine yürümeye hazır olması emrini vermişti. Böylece başlayan savaş tehlikesi "3" gün sürmüş, Gnl. Pellé ile Franklin Bouillon'un araya girmeleriyle kısmen yatışmıştı. Sonunda Harrington 9 Ekimde, **Karaağaç**'ı da içerecek biçimde **Trakya**'nın teslimine hükümetinin razı olduğunu açıklamıştı. Anlaşmazlık giderilince taslağa o gün son biçimi verilmişti.

İnönü görüş birliği sağlanan hükümleri M. Kemal'e bildirip onayını almak istemişti. Kendisine bazı noktaları değiştirmeye çalışması, ancak konferansın kesilmemesi için gerekirse sözleşmeyi imzalaması yanıtı verilmişti. Müttefikler de son durumu görüşmelere katılmayan Yunan delegelerine bildirmişlerdi. Anlaşmanın 10 Ekimde imzalanacağı düşünül-müşken Yunanlıları razı etmeye çalışan Müttefik delegelerin geç gelmeleri yüzünden öngörülen birleşim ancak o gece yarısı başlayabilmişti. Bu nedenle ateşkes sözleşmesi 11 Ekim sabahı saat "6.00"da imzalanmıştı.

İ. İnönü ile İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerince imzalanan Mütareke anlaşması **"Askersel Sözleşme" (Convention Militaire)** başlığını taşıyordu. 14 madde halinde düzenlenmişti. İçerdiği hükümler imzasından "3" gün sonra 14/15 Ekim gece yarısı yürürlüğe girecekti. Bununla Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki silahlı çatışma sona erecekti; Yunanlılar Doğu Trakya'yı araç gereç ve yiyecek stoklarını da kapsayacak şekilde 15 gün içinde boşaltacaklardı; Yunan memurlarının ve jandar-masının tamamıyla çekilip yönetimin Türk memurlara devredilmesi ise "30" günde tamamlanacaktı; Türklerin düzeni sağlamak için Trakya'ya geçireceği jandarma sayısı, subaylarla birlikte "8.000"i aşmayacaktı; Boşaltma ve devir işlerini denetlemek için "7" taburluk bir Müttefik birliği görevlendirilecek, ancak teslim işinin bitiminden sonraki "30" gün içinde bölgeden ayrılacaktı; Barışın yapılmasına kadar **Meriç**'in sağ sahili ve **Karaağaç**, Müttefiklerin işgali altında kalacaktı; Türk kuvvetleri barışa kadar **Çanakkale Boğazı** ile **İzmit** yöresinde belirlenen çizgiyi geçmeyecekti ve Trakya'ya silahlı kuvvet geçirmeyecekti.

Yunan delegeleri **Meriç**'in sol sahiline kadar çekilmeyi kabul edemeyecekleri bahanesiyle toplantı salonuna girmemiş, görüşmelerin akışını Müttefik generallerden öğrenmişlerdi. Kendilerinin sözleşmeyi imzalayacakları düşünüldükçe metnin başında görüşmelere katıldıkları izlenimini veren bir anlatıma yer verilmişti. Ancak metni imzalamaktan çekinmiş-

lerdi. Sözleşmenin imzalanmasından sonra da yayımladıkları bir bildiri ile itirazlarını sürdürmüştü. Bununla birlikte Yunan hükümeti 13 Ekimde sözleşmeye katılmaya karar vermişti. Bu da Büyükelçi Sinopulos'un imzasını taşıyan bir mektupla 14 Ekimde, yani mütareke hükümlerinin yürürlüğe girmesinden önce Müttefik devletlere bildirilmişti.

Mudanya ateşkes görüşmeleri Türk kararlılığı karşısında İngiltere'yi de Türk görüşünü kabul etmek zorunda bırakmış ve **Trakya**, savaşılmadan geri alınmıştı (A. Türkgeldi, **MMMT**, 158 vd.).

XIII) BARIŞ KONFERANSINA ÇAĞRI, SALTANATIN KALDIRILMASI VE LOZAN ANTLAŞMASI

A) BELİRLİ BİR AMACA YÖNELİK ÇAĞRI VE SALTANATIN KALDIRILMASI

İngiltere, Fransa ve İtalya 23 Eylüldeki ilk çağrılarında barış konferansının **Venedik**'te yapılmasını önermişlerdi. Ancak sonra bundan vazgeçip toplantının uluslararası birçok konferansın düzenlendiği İsviçre'de Lozan'da (**Lausanne**) olmasını kararlaştırmışlar ve açılış gününü de 13 Kasım 1922 olarak saptamışlardı. 27 Ekimde de hem İstanbul hem de Ankara hükümetlerini bu konferansa çağırmışlardı. Her "3" devletin ayrı ayrı yazdıkları, İstanbul'daki TBMM hükümeti temsilcisi aracılığı ile Dışişleri Bakanına hitap eden notalarda, Büyük Millet Meclisi Hükümeti "Doğuda savaşa son verecek bir antlaşma" yapılması amacıyla 13 Kasım'da başlayacak konferansa "temsilciler" göndermeye çağırıyordu.

Ertesi günü bu çağrıyı TBMM'ye duyuran Dışişleri Bakan Vekili Dr. Rıza Nur, bakanlar kurulunun durumu hemen görüşüp sonucu Meclise bildireceklerini söylemişti. "3" Müttefik devletin 1920 Londra Konferansında yaptıkları gibi Türkiye barışı için İstanbul ve Ankara hükümetlerinin her ikisini de çağırmaları, hiç kuşkusuz aradaki görüş farklarını daha da artırmak ve bu çatışmadan yararlanarak kendi siyasa ve isteklerine uygun bir barışı kabul ettirmek amacına yönelikti. Barış konferansına gidecek Türk heyeti sorunu, daha M. Kemal ile Salih Paşa arasında yapılan **Amasya Görüşmeleri** sırasında ele alınmış ve bir liste de düzenlenmişti. Ancak o tarihten sonra İstanbul hükümetlerinin Milli Mücadeleye karşı takındıkları tutum, yayımlanan fetvalar ve Anadolu'ya gönderilen "inzibat" kuvvetleri iki yönetim arasında işbirliğine olanak bırakmamıştı. Padişahın TBMM'yi tanıdığını ilan ederek bir bütünleşmeye gidilmesi için yapılan girişimler, Y. K. Tengirşenk'in önerisi sonuçsuz kalmıştı. Bu nedenle Türkiye'yi temsil edecek ortak bir heyetin oluşturulması olanağı yoktu. Aynı ayrı heyetlerle konferansa gitmenin doğuraçağı olumsuzluklar da küçümsenemezdi. Düşmanı vatandan sürüp çıkaran ve Müttefikleri **Mudanya** ateşkes sözleşmesini imzalamaya, arka-

sından da **Sevres** Antlaşmasını bir tarafa bırakarak yeni bir barış antlaşması hazırlamaya zorunlu kılan güç ise, açıkça TBMM ile onun hükümeti ve orduları idi. Bu nedenlerle barış konferansına Türkiye'nin ve Türklerin asıl temsilcilerinin **Ankara**'dan seçilip gönderilmesi gerekiyordu.

İstanbul'dan Sadrazam Tevfik Paşadan Meclis Başkanlığına gelen 29 Ekim günlü yazı bu görüşe aykırı içerikteydi. "Milli Mücadeleden ayrı kalmayı düşünmediklerini" öne süren sadrazam, Osmanlı devlet ve milletinin başına daha büyük zararlar gelmemesi ve İslam dünyasının da bu yüzden "elem" duymaması için birlikte hareket etmeyi istiyor, ancak bunu TBMM hükümetinin İstanbul hükümetine uyması biçiminde görüyordu. Sonuç olarak Ankara hükümetinin bir temsilci seçip göndermesini diliyor, bu kabul edilmeyecek olursa kendi heyetlerinden Ziya Paşanın temsilci olarak yollanacağını da ekliyordu!

İstanbul, 29.X.1922

**"Ankara Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına
Çok aceledir.**

Konferansa Babiâli de, Büyük Millet Meclisi de davet olundu. Babiâli'nin daveti kabul etmemesi devletin altı asrı geçen zamandan beri kurulmuş ve korunmuş olan bütün İslam âleminin ilgili olduğu tarihi hüviyetini yıkmaya mahkûm etmek, Büyük Millet Meclisinin daveti kabul etmemesi ise cihanın özlediği ve beklediği sulhu akim bırakmaktır. Bu önemli sorumlulukları tabii olarak ne Babiâli, ne Büyük Millet Meclisi kabul ve yüklenebilir. Zaten Babiâli ile Büyük Millet Meclisi arasında gerçekten bir ikilik düşünülemeyeceği ve her türlü ısrar ve zorlamaya karşı Sevr Antlaşmasını tasdik etmemekte direnen ve karşılaşılacak büyük zorlukları ortadan kaldırarak idari işlerin görülmesi ve işgalin tesirinin hafifletilmesi hususunda güçlükleri yenen ve bu arada başarılı olayın meydana gelmesi için elinden gelen hizmetleri yerine getiren heyetimiz, Hâkimiyeti Milliyeyi kuvvetlendirmek ve belgelendirmek suretiyle idare birliğini temin için müzakereye hazır olduğu halde, harbin sonuçlarının faydalı bir sulh ile siyasi semerelerini toplama devresinde milli mücadeleden ayrı kalmayı ve bu sebeple birlik halinde kazanılması mümkün olan vatanın yüksek menfaatlerinden bir cüzünün dahi kaybedilmesini asla kabul etmez. Ayrılık şöyle dursun, en ufak bir anlaşmazlığı dahi uygun görmez. Hatta vatanın istilasına kesin olarak son vermek uğrunda ve Allah yolunda canlarını verirtmesine çalışanları nefislerine tercih eder.

Bu yüzden, anlaşmazlık sebebiyle devlet ve milletin başına Allah saklasın büyük bir zarar getirmek ve maddi yardımlarına manevi yakınlıklarına sahip olduğunuz İslam âlemini elemeler içine sokmaktan ise vatanın yüksek menfaatleri uğruna birliği temin etmek evvelce vacip ise bu-

gün farz (vazgeçilmez zorunluluk) olmuştur. Şu halde hem memleketin geleceği, vatanın müdafaa-i hukuku hakkında müzakerelerde bulunmak üzere Büyük Millet Meclisince tayin olunacak bir zatın özel talimat ile gönderilmesi özellikle temenni ve bu şık kabul buyurulmadığı takdirde heyetimizden Ziya Paşa hazretlerinin oraya gönderileceği beyan ve cevabının telgrafla bildirilmesi arzu olunur.

Sadrazam Tevfik"

Tevfik Paşanın bu sözleri, İstanbul'daki yönetimin kendini TBMM hükümetinin üstünde görmeyi sürdürdüğünü, onu yönlendirmeye çalıştığını göstermekteydi. Oysa Mütteliklerin açık çağrısı alınmadan önce Tevfik Paşa, M. Kemal'e yazdığı özel bir telgrafta, barış konferansında birlikte hareket edebilmek için bir temsilcinin "gizlice" İstanbul'a gönderilmesini istemişti. M. Kemal de verdiği yanıtta "Anayasa ile şekli ve niteliği belirlenmiş olan Türkiye devletinin, kuruluşundan bu yana Türkiye'nin" geleceğini yönlendirdiğini ve bundan yalnızca Büyük Millet Meclisinin sorumlu olduğunun bütün dünyaca anlaşıldığını belirterek açıkça "Türkiye devleti yalnız TBMM hükümeti tarafından temsil olunur" demişti (İ.M.K. İnal, **SS**, 1728).

M. Kemal'in 17 Ekimdeki bu yanıtı, Tevfik Paşanın öne sürdüğü gibi ona ulaşmamış da olsa görüş ve davranışlar aynı olduğuna göre, sorunu artık kesin olarak çözmek, bu iki başlılığa son vermek kaçınılmaz görünüyordu.

Tevfik Paşanın 29 Ekim günü başvurusu Meclisin ertesi günkü oturumunda okunduğunda tepkilere yol açmıştı. Söz alan kimi üyeler İstanbul hükümetinin bu davranışlarının vatana ihanet olarak kabul edilip ona göre işlem yapılmasını, yani İstiklal Mahkemelerinde yargılanmalarını istemişlerdi. Bu arada Dr. Rıza Nur ve "78" arkadaşı verdikleri bir önerge ile de "Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erdiğinin ve yeni Türkiye hükümetinin onun varisi bulunduğunun ve halifelik makamının kurtarılacağına" karar altına alınmasını dilemişlerdi. Buna karşın başta Alb. Selahattin ve Ziya Hürşit olmak üzere kimi üyeler padişahlığın kaldırılmaması gerektiğini savunmuşlardı. Bu arada R. Orbay ile Refet Bele de saltanatın kaldırılmasından yana olmadıklarını M. Kemal'e açıklamışlardı. Özellikle R. Bele, "Bizde padişahlıktan, halifelikten başka bir yönetim biçimi olamaz" diye kesin tavrını sürdürmüştü.

Komisyonun vereceği karar beklenirken sorun, 31 Ekimde **Müdafa-a-i Hukuk Grubunda** ele alınmıştı. Orada bir konuşma yapan M. Kemal saltanat sisteminin kaldırılmasının zorunlu olduğunu belirtmeye çalışmıştı. Ama onun bu konudaki ayrıntılı ve ilginç konuşması ertesi günkü Meclis toplantısında dinlenmişti. 1 Kasım oturumunda padişahlığın kaldırılıp kaldırılmaması sorunu uzun tartışmalara neden olurken, kürsüye çıkan M. Kemal halifeliğin İslam tarihinde ortaya çıkışı ve gelişmesinden örnekler vererek bu kurumun saltanattan ayrılabilirliğini belirtmişti. Sonunda konuya ilişkin olarak verilen R. Nur, Hüseyin Avni ve arka-

clâşlarının önergeleri, Anayasa, Dinîşleri (Şeriat) ve Adalet komisyonlarına gönderilmişti.

Müfit Efendinin başkanlığında ortaklaşa toplanan komisyonda özellikle din adamı olan üyeler saltanat ile halifelîğin birbirinden ayrılma-yacağını savunmuşlardı. Bu görüşün etkin olacağını sezinleyen M. Kemale ise, söz alıp önündeki kürsüye çıkmış ve Osmanogulları ailesinin aslında ulusa alt olması gereken egemenliğı kendi ailelerine özgü kıldıklarına işaretle şöyle devam etmişti:

"Şimdi de Türk ulusu... bunlara karşı ayaklanarak egemenliğini kendi eline almış bulunuyor. Bu bir olupbittidir. Söz konusu olan, ulusa egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız sorunu değildir. Sorun olmuş bitmiş bir gerçeğı yasa ile saptamaktan başka bir şey değildir. Bu kesinlikle yapılacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes sorunu doğıal bulursa, sanırım ki uygun olur. Yoksa, yine gerçek, kendi yöntemine göre saptanacaktır; ama belki birtakım kâfalar kesilecektir!" (Söylev, II, 505).

Bu kuşkusuz bir gözdağı, bir tehdit idi. Ama TBMM'nin en belirgin özelliklerinden biri, bir "İhtilal Meclisi" olmasıydı ve "ihtilalde" bu tür konuşmalara rastlanılması pek yadırganacak bir şey değildi. Nitekim konuşma etkisini göstermişti. Ankara Milletvekili Mustafa Efendi, "Biz sorunu başka bakımdan ele almıştık, açıklamalarınızdan aydınlandık" diye konuyu şimdi "ulusal egemenliğı etken kılma" diye **Erzurum Kongresinden** başlayarak savunulan ilke yönünden değerlendireceklerini belirtmişti.

Komisyon bu gelişmelerin ışığı altında saltanatla halifelîğin birbirinden ayrıldığını ve saltanatın kaldırıldığını belirten "2" maddelik bir yasa taslağı hazırlamıştı. Bunu Meclis Başkanlığına sunarken kaleme alınan metin ise, söz konusu yasanın bir gerekçesi olduğu kadar Tevfik Paşanın 29 Ekim günlü telgrafına da bir yanıt niteliğı taşıyor ve aynı zamanda **Lozan**'da savunulacak temel görüşü de içeriyordu (**BTTD**, 34, s. 14):

"Yüksek Başkanlığa,

Birkaç yüzyıldır saray ve Babıâlinin cehalet ve sefahati yüzünden devlet büyük felaketler içinde müthiş bir surette çalkalandıktan sonra nı hayet tarîhe göçmüş bulunduğu bir anda Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruçusu ve gerçek sahibi olan TÜRK MİLLETİ Anadolu'da hem dış düşmanlara karşı ayaklanmış, hem de o düşmanlarla birleşip millet aleyhinde harekete gelmiş olan saray ve Babıâli aleyhine mücadeleye atılarak Tırkiye'de Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti ve ordularını kurarak dış düşmanlar, saray ve Babıâli ile fiilen ve silahla ve bilinen çok büyük güçlükler ve yokluklar içinde savaşa girişmiş, bugünkü kurtuluş gününe ulaşmıştır.

Türk milleti saray ve Babıâli'nin hıyanetini gördüğü zaman Anayasa'yı kabul ederek onun birinci maddesiyle egemenliği padişahları alıp biz-zat millet ve ikinci maddesiyle yürütme ve yasama kuvvetlerini kendi eli-ne vermiştir. Yedinci madde ile de savaş ilanı ve barış gibi bütün egemenlik hukukunu milletin bünyesinde toplamıştır. Bu sebeple o zamandan beri eski Osmanlı İmparatorluğu tarihe göçüp yerine YENİ VE MİLLÎ BİR TÜRKİYE DEVLETİ, yine o zamandan beri padişahlık kaldırılmış olup ye-rine TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ kurulmuştur. Yani bugün İstanbul'da bulunan heyet varlığını usulen koruyacak hiçbir yasal ve millî kuv-vete ve millî korunmaya sahip olmayıp kaybolmuş bir gölge halindedir. Millet egemenlik, saray halkı ve etrafının sefaleti esası üzerine kurulmuş bir saltanat yerine asıl haik kitlesinin ve köylüsünün hukukunu koruyan ve mutluluğunu üstlenen BİR HALK HÜKÜMETİ İDARESİ KURMUŞ VE AÇIKLAMISTIR. Hal böyle iken İstanbul'da düşmanlarla işbirliği etmiş olanların şimdi saltanat ve hilafet hukuku ve hanedan hukukundan söz açmalarını görmekle hayrette kalıyoruz. Tevfik Paşanın telgrafı kadar ga-rip ve acayip ve olaylara aykırı bir belge tarihte nadir görülmüştür. Bu se-beple Türkiye Büyük Millet Meclisi aşağıdaki noktaları yayımlamaya ve ilan etmeye kara vermiştir..."

Komisyonun önerdiği yasa taslağı saltanat ve halifelik kurumlarının birbirinden ayrılmasını, Osmanlı saltanatının **İstanbul**'un işgal edildiği 16 Mart 1920 gününden başlayarak sona erdiğini hükme bağlıyor, hali-feliğe de Meclisçe Osmanlı ailesinden birisinin seçilmesini öngörüyordu:

"1) Anayasa ile Türkiye halkı, egemenlik hak ve yetkisini, gerçek tem-silcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin manevi kişiliğinde vazgeçilme-sine, parçalanmasına olanak bulunmayan bir görev devri olmak üzere temsil etmeye ve eylemli olarak kullanmaya ve ulusal egemenliğe dayan-mayan hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiğinden ötürü, Ulu-sal Ant sınırları içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinden başka hükümet şekli tanımaz. Dolayısıyla Türkiye halkı, kişisel egemenliğe da-yanan İstanbul'daki hükümet biçimini, 16 Mart 1920'den başlayarak ve sonsuza dek tarihe geçmiş saymıştır.

2) Halifelik, Osmanoğulları hanedanına ait olup halifeliğe, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın bilim ve ahlak yönünden en makbul (erşed) ve en iyi olanı seçilir. Türkiye devleti halifelik makamı-nın korunağıdır."

1 Kasım 1922'de Meclisteki görüşmelerden sonra açık oylamaya su-nulan bu taslak, "Ben karşıyım" diye seslenen bir milletvekilinin olum-suz oyuna karşın kabul edilerek yasalaşmıştı. Karşı çıkış sesi de "Söz yok" diye susturulmuştu. M. Kemal'in deyişiyle "Osmanlı egemenliğinin çökme ve ortadan kalkma töreninin son evresi" böyle kapanmıştı.

B) VAHİDETTİN'İN YURTDIŞINA KAÇMASI VE ABDÜLMECİT'İN HALİFE SEÇİLMESİ

1) PADİŞAHIN İNGİLİZLERE SİĞİNMASI

Saltanatın kaldırılması yasasının kabulünden sonra, bakanlar kurulu Başkanı Rauf Orbay'ın önerisi ile o günün bayram olarak kutlanması kararlaştırılmıştı. Bunun üzerine ülkenin her yöresinde kutlama törenleri düzenlenmiş, "101" pare top atılmıştı.

Osmanlı saltanatı tarihe karışınca, o yönetimin son sadrazamı olarak tanınan Ahmet Tevfik Okday da 3 Kasım'daki bir mevlit töreninden sonra 4 Kasım 1922'de istifasını, kendisini bu göreve atamış olan padişaha sunmuştu. Ankara hükümetinin İstanbul'da temsilcisi olan Refet Bele, ertesi günü devlet kuruluşlarındaki üstgörev yetkililerini toplayarak "resmi işlere" son verilmesini istemiş, kendi karargâhını da sadaret dairesine taşımıştı.

Padişah Vahidettin'e gelince, R. Bele durumu kendisine açıklamış ve isterse halife olarak kalabileceğini bildirmişti. Fakat bu görüşmeden sızan haberler Vahidettin'in bunu kabul etmediği biçiminde olmuştu. 10 Kasım'a rastlayan cuma günü İstanbul camilerinde okunan hutbelerin bazılarında VI. Mehmet olarak Vahidettin'in adı anılırken bazılarında da yalnızca "halife" sıfatıyla yetinilmişti. Aradan "6" gün geçince de padişah, İngilizlere sığınıp İstanbul'dan ve yurdundan kaçmayı yeğlemişti. 16 Kasım günü İngiliz Komutanı Harrington'a yazdığı mektup aynen şöyleydi (T. Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da**, 49):

"Dersaadet (İstanbul) İşgal Orduları Başkomutanı General Harrington Cenaplarına,

İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere devlet-i fahimesine iltica (yüce İngiliz devletine sığınıyor) ve bir an evvel İstanbul'dan mahall-i ahara (başka yere) naklimi talep ederim (isterim) efendim! 16 Teşrin-i Sani (Kasım 1922)

Halife-i Müslimin (Müslümanların Halifesi)

Mehmet Vahideddin"

Hayatını kurtarmak için yurtdışına götürülmesini dileyen Vahidettin'in isteği İngilizlerce olumlu karşılanmıştı. Ertesi 17 Kasım sabahı Yıldız Sarayının kullanılmayan Malta Kapısından çıkan Vahidettin, kendisini orada bekleyen Harrington'un hazırlattığı otomobillere binerek Dolmabahçe rıhtımına inmiş ve oradan açıkta demirlemiş olan **Malaya** Zırhlısına götürülmüştü. Yanında oğlu Ertuğrul, Başmabeyinci Ömer Yaver, Esvapçıbaşı İbrahim, Berberbaşı Mahmut, Tütüncübaşı Şükrü Beylerle, İkinci ve Üçüncü Musahip Cevher ve Hayrettin Ağalarla "3" hizmetçi bulunuyordu. Yolcularını alan **Malaya** Zırhlısı hemen hareketle **İstanbul**'dan ayrılmıştı.

Vahidettin önce İngilizlerin bir tür sürgün yeri olarak kullandıkları **Malta**'ya götürülmüştü. Mondros Mütarekesinden başlayarak İngiliz

yanlısı bir siyasa izlenmiş olmasından ötürü İngilizlerin ve Arapların kendisinin yeniden saltanat ve halifelğe kavuşmasında yardımcı olacaklarını düşünmüştü. Nitekim bir süre sonra Şerif Hüseyin'den bir çağrı alarak **Mekke**'ye geçmişti. Orada bir bildiri yayımlayarak saltanat ile halifelğin birbirinden ayrılmasının doğru olmadığını savunmuştu. Ancak bu bildiri beklediği tepkiyi doğurmamıştı. Bunun üzerine İtalya'ya dönüp **San Remo**'ya yerleşmiş ve 1926'da orada ölmüştür.

2) ABDÜLMECİT'İN HALİFE SEÇİLMESİ

Saltanatın kaldırılmasına ilişkin 1 Kasım günlü yasa, Vahidettin'in halifelik sanını üzerinden almamıştı. O da İngilizlere sığınırken bu sandan yararlanmak istemişti. Ancak yabancılara sığınan bir halifelğe neler yapacağı ya da yapmaya kalkışacağı çok önemli bir sorun olarak belirmişti. Bu olasılık düşünüldüğünden söz konusu yasada halifenin Osmanlı ailesinden layık ve yetkin olan kişinin seçileceğini belirten bir hükme yer verilmişti. Ne var ki bunun uygulanabilmesi için halifelik makamının boş olduğunun saptanması gerekiyordu.

Vahidettin'in kaçtığı **Ankara**'ya bildirildiğinde sorun TBMM'nin 18 Kasım günkü oturumunda gündeme getirilmişti. Öncelikle Şeriye Bakanını Konya Milletvekili Vehbi Efendinin halifelğin boş olduğu, o yere layık birisi seçildiğinde onu halife olarak tanımanın (bi'at) gerekli olduğuna ilişkin fetvası okunmuştu. Halife seçimine gidilmede yolu açan bu fetva da sorun, "2" soru halinde ortaya getirilmişti (**SS**, 1745):

"Müslümanların İmanı olan Zeyd (simgesel bir ad), düşmanın, bütün Müslümanlar aleyhinde yok olmaya neden olacak ağır önerilerini, bir zorunluluk olmadan kabul ederek, İslam hukukunu savunmaktan aczini gösterir ve Müslümanların dinin gerekli kıldığı savunmalarında düşmana uyarak Müslümanların zarar görmelerine ve baş eğmelerine yol açacak hareketlere doğrudan doğruya girer ve karışıklık doğuracak hareketlere devam edip ısrar ederse ve bundan sonra da yabancılardan koruması altına sığınarak, halifelik makamını terk edip kaçmakla halifelikten eylemli olarak vazgeçtiği şer'an münhal olur mu?

Yanıt: – Olur!

*Bu suretle İslam hukukunu ve yararlarını korumak için halifelik makamına layık bir zata, ilgililer ve iş sahipleri tarafından **'bi'at'** olunmak gerekli (vacip) olur mu?*

– Olur!"

Vehbi Efendinin bu fetvası üzerine boş kabul edilen halifelik için seçime geçilmişti. Ad okunarak yapılan oylama sonucunda da Sultan Abdülaziz'in oğlu ve Vahidettin'in tahta çıkışından sonra hanedanın en yaşlı erkek evladı olarak veliaht sayılan Abdülmecit, "148" oyla halife seçilmişti. Ancak o da 3 Mart 1924'e kadar bu görevi sürdürebilecek ve saltanattan sonra halifelik de tarihe karışacaktı.

C) LOZAN BARIŞ KONFERANSI

Saltanatın kaldırılması ile **İstanbul**'da bir hükümet de kalmadığından barış konferansında Türkiye'yi yalnızca Ankara TBMM hükümetinin temsil etmesi sağlanmıştı. Bu nedenle bakanlar kurulu hemen 3 Kasım toplantısında **Lozan**'a gönderilecek heyeti saptamış, Meclisin onayına sunmuştu. Heyet başkanı olarak Dışişleri Bakanlığına birkaç gün önce atanmış olan İsmet İnönü seçilmişti. Müttefiklerin çağırısı alındığında M. Kemal, konferansa Batı Cephesi Komutanlığından sonra **Mudanya** görüşmelerinde başarılı olan İnönü'yü göndermeyi tasarlamıştı. Bu nedenle Y. Kemal Tengirşenk 24 Ekimde Dışişleri Bakanlığından istifa etmiş yerine İ. İnönü getirilmişti. Bakanlar kurulunca Türk delegasyonu şöyle saptanmıştı:

İsmet İnönü	(Dışişleri Bakanı)	Başdelege
Dr. Rıza Nur	(Sağlık Bakanı)	İkinci Delege
Hasan Saka	(Eski İktisat Bakanı)	Delege

Ayrıca çok geniş bir danışmanlar grubu oluşturulmuştu. Bunlar arasında milletvekillerinden Celal Bayar, Zekâi Apaydın, Lemi Saltık ve Zülfü Tigrel, Dışişlerinden Münir Ertegün ile Hikmet Bayur ve Kur. Yarb. Tevfik Bıyıklıoğlu, Prof. Tahir Taner, Şükrü Kaya, Fuat Ağralı ve daha birçok uzman bulunuyordu.

BMM kısa bir görüşmeden sonra hükümetin önerdiği listeyi onaylamıştı. Bunun üzerine söz alan İnönü, konferansta savunacakları ana ilkelere ilişkin olarak şunları söylemişti:

"Arkadaşlar, yüksek heyetinizin güvenini kazanarak barış konferansına heyetimiz gidiyor. Heyetimizin Avrupa'da takip edeceği davaların esas yolları, şimdiye kadar cihanca bilinmektedir. Bu, milletimizin öteden beri milli istekleri yolunda takip ve tespit ettiği yoldur ki, Millimisak ile açıklanmıştır. Binaenaleyh Millimisak ve yüksek heyetinizin siyasetimize esas olarak kabul ettiği anlaşmalar bizim hareket hattımızın esasını teşkil eder. Millimisak ile yapılmış anlaşmalar çerçevesinde hukukumuzu savunacağız. Ümit ediyoruz ki, hak ve hakikat dünyada o kadar ileri gitmiştir ki isteklerimizi kolaylıkla açıklamaya muvaffak olacağız. İnşallah barış konferansı insaniyetin, hakkı kabul hususunda çok ınsaflı ve çok ileri olduğuna tanık olur. Heyetimiz için yüksek Meclisin daimi yardımları ilahi kararın belirmesine vesile olacaktır.."

Söz alan milletvekilleri de barış antlaşmasında yer alacak olan konulara ilişkin görüş ve dileklerini belirterek Türk heyetine ayrıntılı bir "talimat" vermeye, yol göstermeye çalışmışlardı. Bu konuşmalarda özellikle sınırlar, tam bağımsızlık ve Ermenistan sorunu üzerinde durulmuştu. **Ege Adaları** ile **Rodos** ve **12 Adanın** Türkiye'ye bırakılması istenirken, kimi üyeler **Kıbrıs**'ın da geri verilmesini dilemişlerdi. **Batı Trakya** için halkoylamasına başvurulması gerektiği hatırlatılırken **Ulusal Ant** sınırları içinde olan **Musul**'un anavatanından ayrılmamasının sağlanması

da dile getirilmişti. **Ermenistan** diye bir sorun bulunmadığı belirtilmiş. kapitülasyonların kesinkes kaldırılmasının kaçınılmaz olduğu vurgulanmıştı. Erzurum Milletvekili Durak, bunu şöyle dile getirmişti:

"Bütün Avrupa'ya, cihana ilan ediyorum ki Türkiye'de atık kapitülasyonlar gibi öyle birtakım entrika vesaitelere boyun eğecek tek bir kişi yoktur. Türklerin ulusal emelleri vardır. Ulusal emellere aykırı bir şeyi kesinlikle kabul etmeyeceklerdir."

Mersin Milletvekili İsmail Safa ise tüm istekleri şu tümceyle özetlemişti: *"Biz, borçsuz, azınlıksız, bağımsızlığı tamam, sınırlarında ezilen (mazlum) ve zincir sesi olmayan bir vatan istiyoruz ve buna layık bir barış antlaşması istiyoruz"* (Cengiz Kürşad, **BTDD**, 34, s. 12-32).

1) KONFERANS ÇALIŞMALARI

Lozan Konferansı çağında öngörüldüğü gibi 13 Kasım'da değil, bir hafta gecikmeyle 20 Kasım 1922'de başlamıştı. **Mont Benon** gazinosunda düzenlenen toplantıyı ev sahibi olarak açan İsviçre Konfederasyonu Başkanı Haab konuşmasında, konferansın "yakındoğu anlaşmazlıklarına son verecek bir barış" toplantısı olduğunu vurgulayarak şunları söylemişti:

"Türk-Yunan savaşı, 10 yıl'dan beri Avrupa'yı ve Asya'nın bir kısmını harap eden ve kötü sonuçları gelecek kuşaklar üzerinde, gerek yenenlerde, gerekse yenilenlerde etkisini gösteren dehşet verici bir facianın son perdesidir."

Konferansa Türkiye ile birlikte "8" devlet görüşmecisi olarak çağrılmıştı. Ama bunların dışında Boğazlar ya da ticaret sorunları ele alındığında toplantılara katılacak bazı devletler saptanmıştı. ABD de kendi isteğiyle "gözlemci" olarak Lozan'da bulunmayı yeğlemişti. Böylece konferans süresince "5" grup temsilcisi oluşmuştu:

- 1) Çağrı yapan devletler: İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya.
- 2) Tüm görüşmelere çağrılan devletler: Türkiye, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti (Yugoslavya).
- 3) Gözlemci: ABD.
- 4) Boğazlar statüsü için çağrılan Karadeniz'e kıyısı olan devletler: Sovyet Rusya, Bulgaristan.
- 5) Ticaret ve yerleşme sözleşmelerine katılmak için çağrılanlar: Belçika, Portekiz.

Mondros'tan başlayarak Türkiye barışı konusunda Müttefikler adına hareket eden İngiltere, Lozan'da da aynı rolü sürdürmek istediğinden Lord Curzon başkanlığında geniş bir delegasyonla gelmişti. Açılışta da İsviçre başkanından sonra ilk sözü Curzon almış ve temsilcilerin hepsi "aynı uzlaştırıcı ruh" ile çalışacak olurlarsa amaca varmanın kolaylaşacağını söylemişti. Bunun üzerine kendisinin asıl taraflardan biri

olduğu inancıyla ısrarla konuşmak isteyen İnönü, Türkiye'nin yıllardır çektiği sıkıntıları dile getirmiş ve "Bu dakikada bile hâlâ bir milyondan fazla masum Türkün Küçük Asya ovalarında ve yaylalarında evsiz, ek-meksiz serseri dolaştıklarını" anımsatarak, "Efendiler, çok ıstırap çek-tik, çok kan akıttık... Bütün uygar uluslar gibi özgürlük ve bağımsızlık istiyoruz" diye temel soruna dikkatleri çekmişti.

Asıl barış görüşmelerine 21 Kasım'da **Ouchy** Şatosu Otelinin büyük salonunda başlanmıştı. İngiltere, Fransa ve İtalya konferansı istedikleri gibi yönlendirmek için çalışmalara ilişkin bazı esaslar saptamışlardı. Curzon, başkanlığı üstlenmiş, Fransız delegesi Massigly de genel sekre-terliğe getirilmişti. Sorunların "3" ayrı komisyonda görüşülmesi öngörül-müştü. Birinci komisyon ülke ve sınırlar konularını görüşecekti. Vatan-daşlık ve azınlık sorunları ile Boğazlar rejimi de bu komisyonda ele alı-nacaktı. İkinci komisyon Türkiye'de yabancılara uygulanacak rejim, ka-pitülasyonlar, ayrıcalıklar sorunlarını görüşecekti. Üçüncü komisyon da ekonomik ve parasal işler, bu arada Osmanlı borçları konularıyla görev-lendirilmişti. Ancak her "3" komisyonun başkanlıkları sırasıyla İngiltere, İtalya ve Fransa'ya verilmişti. Görüşmeler başladığında İnönü, komis-yon başkanlıklarından birinin Türkiye'ye verilmesini, genel sekretere bir Türk yardımcı atanmasını istemiş, ama bunlar reddedilmişti. Yalnızca yazı işleri komitesinde Türk heyetinden Reşit Saffet Atabinen'e de görev verilmişti. Bütün bunlar görüşmelerin oldukça sert ve güç geçeceğini gösteriyordu.

Gerçekte de Lozan barış görüşmeleri uzunca bir kesintiye de uğra-yarak çetin tartışmalarla geçti ve ancak "8" ay sonra tamamlanabildi. Çünkü yalnızca Türk-Yunan sayvaşının sonuçları, yenilen yenilen ara-sındaki sorunlar değil, Müttefiklerin yüzyıllardır Osmanlı İmparatorlu-ğu'ndan elde etmiş oldukları ayrıcalıkların geleceği, onların Ortadoğuda-ki çıkarları ve bir imparatorluğun tarihe gömülüşünün meydana çıkar-dığı sorunlar ele alınmıştı. Çağdaş bir gözlemcinin belirttiği gibi "Türkler konferansa galip olarak geldiler. Fakat Türk-Yunan sorunu tamamıyla ikinci planda bir nitelik taşıyordu. Konu, aslında Türkiye ile Avrupa arasındaki ilişkilerin çözülmesine ve düzenlenmesine ilişkindi. **Doğu so-runu**, baştan aşağı konferansın çalışması içine alınmıştı. Türkiye'nin **Trakya** ve **Irak**'ta sınırlarını saptamak, **Boğazlar**'da uygulanacak yeni yöntemin esasını kararlaştırmak, **kapitülasyonların** kaldırılmasını açıkça konuşup anlaşılmak, gerek ırk, gerekse mezhep azınlıklarının borçlarını imparatorluktan ayrılan ülkelere paylaşdırmak ve sonuçta Türkiye'nin bütün Avrupa ile ilişkilerini düzenlemek, gerçekten de çözü-mü zor bir sorun niteliğindedir."

Bu genel görünüm içinde Lozan Konferansı "2" döneme ayrılmakta-dır: 21 Kasım 1922'den başlayıp 4 Şubat 1923'e kadar süren ilk dönem; 2,5 ayı aşkın bir bunalım ve kesintiden sonra 23 Nisan 1923'te yeniden başlayan ve 24 Temmuz 1923'te noktlanan ikinci dönem.

Komisyonlarda sırasıyla Yunanistan, Suriye ve Irak'la olan sınırlar,

adalar, Boğazlar sorunu, azınlık hakları, kapitülasyonlar, Osmanlı Genel Borçları (**Düyun-i Umumiye**) ve savaş tazminatı konuları ele alınmıştı. Bunların hepsinde de sert tartışmalar başgöstermişti. Yunanistan adına konferansa katılan Başbakan Venizelos, Curzon'un da desteğini yanında ve arkasında bulunca "Türk batmakta, ölmekte olan bir ulustur, Yunan ulusu ise doğan, parlayan bir ulustur" yollu eski demeçlerini andırır bir tavır içine girmişti. Anadolu'da bozguna uğratılıp sürülen yenilmiş bir devletin değil de zafer kazanmış bir ülkenin temsilcisi gibi hareket ediyordu. İngiltere de **Mondros** ateşkes anlaşmasından sonra işgal etmiş olduğu ve **Ulusal Ant** sınırları içinde bulunan **Musul** yöresini elinden çıkarmamaya kararlı görünüyordu. Türkiye, haklı olarak Yunanlıların yaptıkları yıkım ve yakının karşılığının ödenmesini dilemişti. Bunun için Yunanistan'dan "4" milyon altın tutarında savaş tazminatı istemişti. Buna karşılık, Müttefikler de, ordularının Türkiye'deki işgal harcamaları olarak "50" milyon altın, ayrıca kendi vatandaşlarının uğradıkları zararlar diye de "15" milyon tazminat istemek gibi görülmemiş bir yola sapıyorlardı. İtirazlarla karşılaşınca da kendilerince "50" milyonu, "30"a indirmişlerdi. Sonuçta Müttefikler'in söz konusu tazminat isteklerinden vazgeçmeleri karşılığında, Almanya ve Avusturya hükümetlerinin Birinci Dünya Savaşı sonunda onlara teslim etmiş oldukları Türk altınlarının ve İngiltere'ye sipariş edilen Türk gemileri için 1914'te ödenmiş olan paranın geri verilmesinden vazgeçilerek bir uyuşmaya varılabiliyordu.

Ancak **adalar, Musul, kapitülasyonlar** ve ayrıcalıklar ile Yunanistan'ın ödemesi istenen savaş tazminatı konularında bir anlaşma sağlanamamıştı. Bunun üzerine "3" Müttefik devletin temsilcileri kendi aralarında hazırlamış oldukları bir antlaşma metnini ve ona ekli "7" protokolü, 31 Ocak 1923'te Türk delegasyonuna vermişler ve bunun tümüyle kabul ya da reddedilmesini istemişlerdi. Böyle bir metnin kabul edilmesine olanak görmeyen Türk delegasyonu, 4 Şubat'ta buna ilişkin itirazlarını açıklamıştı. Ne var ki, yönlendiriciliğin ötesinde "dikte ettirici" tavrını sürdürmek isteyen Curzon, Türk temsilcisi İnönü'ye dönerek şunları söylemişti:

"Türkiye'nin imzalayacağı en iyi antlaşma budur. Eğer imza etmezse Türkiye düşsün... Asya'nın görünmez derinliğinde kaybolur."

İnönü'nün yanıtı özlü bir kararlılığın belirtisi olmuştu:

"Memleketimi esarete mahkûm eden bir belgeye imza koyamam."

Oturum kapandıktan sonra Türkiye'yi bir olup bitti karşısında bırakmak isteyen Curzon, o akşam **Lozan**'dan ayrılmış ve böylece görüşmeler kendiliğinden kesilmişti. Bunun üzerine Türk heyeti de yurda dönmüştü.

20 Şubat'ta **Ankara**'ya gelen İ. İnönü bakanlar kurulunda gerekli açıklamaları yapıp yeni talimat istemişti. Ancak sorun Büyük Millet Meclisinde görüşülürken sert tartışmalar ve eleştirilerle karşılaşmıştı. Kimi milletvekilleri, özellikle İkinci Gruptan olanlar Türk heyetini ve

başkanını **Ulusal Anda** uymamak, ona ihanet etmekle suçlamaya kadar varmışlardı. 20-24 Şubatta yapılan görüşmelerdeki suçlamalar M. Kemal'in araya girip delegasyonun Meclise karşı değil, hükümete sorumlu olduğunu belirtmesiyle önlenebilmişti.

Öte yandan "3" Müttefik, Türkiye'nin 4 Şubatta yapmış olduğu itirazlara 29 Şubatta yanıt vermek suretiyle konferansın yeniden açılmasına gidecek yolda ilk adımı atmışlardı. Türk tarafı da karşı önerilerini 8 Mart 1923'te bildirince, görüşmelerin ikinci döneminin açılması kararlaştırılmıştı.

23 Nisan 1923'te **Lozan**'da görüşmelere yeniden başlandığında İngiltere temsilcisi Curzon'un yerini Sir Horace Rambold almıştı. Fransa'yı ise Türkiye sorununu yakından bilen Gnl. Pellé temsil etmeye başlamıştı. Bununla birlikte bu kez de ekonomik ve mali konularda güçlükler başgöstermişti. Özellikle Yunanistan'dan istenen savaş tazminatı konusundaki görüş ayrılıkları, konferansı yeni bir bunalıma doğru sürüklerken, İ. İnönü ile Bakanlar Kurulu Başkanı R. Orbay'ın aralarının açılmasına da neden olmuştu. Bu sorun Yunanistan'ın tazminat karşılığında **Karaağaç**'ı Türkiye'ye bırakması biçiminde bir çözüme bağlanmıştı. Bunun dışında **Musul** ve Türk-Irak sınırının saptanmasında İngiltere ile bir uyuşma sağlanamamıştı. Sonunda o sorunun ileride çözülmek üzere ertelenmesi formülü kabul edilmiş ve konferans görüşmeleri bitirilmişti.

Son biçimini alan antlaşma, 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştı.

2) BARIŞ ANTLAŞMASI VE EKLERİ

Lozan Antlaşması tek bir metin olmayıp esas antlaşma ile ona ekli "17" ayrı protokol ya da sözleşmeden oluşmaktadır. Esas barış antlaşmasındaki maddelere bağımlı olarak açıklayıcı nitelik taşıyan bu ekler arasında, Boğazlar rejimine, Trakya sınırının saptanmasına, oturma (ikamet) ve yargı yetkisine, Türk ve Rum nüfusların değiştirilmesine ilişkin sözleşmelerle, Osmanlı İmparatorluğu döneminde verilmiş olan ayrıcalıklara, azınlıklara, genel affa ilişkin protokol ve açıklamalar bulunmaktadır.

Esas antlaşma "143" madde olarak oluşturulmuştu ve "4" bölüm halinde düzenlenmişti:

1) Siyasal içerikli maddeler (1-45): Toprak, uyrukluuk ve azınlıkların korunması,

2) Mali konulara ilişkin hükümler (45-63),

3) Ekonomik hükümler (64-100),

4) Ulaşım ve sağlık sorunları (101-143).

Antlaşmada çözümü ileriye bırakılan **"Musul"** sorunu, Türk-Irak sınırının saptanması olarak anılmış ve şöyle belirtilmiştir:

"Türkiye ile Irak arasındaki sınır '9' ay içinde Türkiye ile Büyük Britanya arasında dostça belirlenecektir.

Sınır çizgisi konusunda alınacak karara değin, Türkiye ve Büyük Britanya hükümetleri, kesin geleceği bu karara bağlı toprakların bugünkü durumunda herhangi bir değişiklik ortaya koyacak nitelikte askersel ya da başka türlü bir eylemde bulunmamayı karşılıklı olarak yükümlenirler" (mad. 3).

Lozan Antlaşmasının başlıca hükümleri şöyle özetlenebilir:

a) **Sınırlar:** Trakya'daki Türkiye-Yunanistan sınırı **Karağaç** istasyonu Türkiye'de kalmak koşuluyla **Meriç** Irmağının "talvek"i olarak saptanmıştı. Çanakkale Boğazı açığındaki **İmroz**, **Bozcaada** ve **Tavşan** Adaları dışındaki adalar Yunanistan'a bırakılıyordu. Aslında Yunanistan bu adaları daha önce Balkan Savaşı sonunda ele geçirmişti. Ancak Lozan Antlaşması hükümlerine göre (mad. 14 ve Ek. 15, mad. 4) Yunan kıtaları **İmroz** ve **Bozcaada**'dan çekildikten sonra, bu adalarda yerli halkın da yönetimde söz sahibi olacakları bir özel yerel yönetim sistemi uygulanacaktı. Ayrıca, Yunanistan'a bırakılan **Midilli**, **Sakız**, **Sisam** ve **Nikarya** Adalarında "barışı korumak" amacıyla, hiçbir "deniz üssü ve istihkâm" kurulmayacaktı (mad. 13.bk. Ek.5).

İtalyanların 1911-1912 savaşında işgal ettikleri ancak **Ouchi** Antlaşmasıyla geri vermeleri gereken **Rodos** ve **12 Ada** ile **Melis** Adaları onlara bırakılıyordu (mad. 15).

Bunun gibi, İngilizlerin 1878'de Osmanlılara yardım etmek için, özel bir anlaşma ile askeri işgal altına aldıkları ve Osmanlı İmparatorluğu savaşa girdikten sonra 1914'te kendi topraklarına katılmalarını ilan ettikleri **Kıbrıs** Adası İngiltere'ye bırakılıyordu. Ancak adadaki Türkler, antlaşmanın yürürlüğe girmesini izleyen "2" yıl içerisinde Türk vatandaşlığını kabul edebilecek ve oradan ayrılacaklardı (mad. 20-21). Başka bir madde ile de **Mısır**'ın İngiliz yönetimine geçmiş olduğu kabul ediliyordu.

Suriye ile sınır, Fransa ile imzalanmış olan 20 Ekim 1921 günlü **Ankara Antlaşması**na göre düzenlenmiş olan sınır kabul edilmişti. **İskenderun** ve **Antakya**'da kalan Türklerin kültürlerini korumaları konusunda da söz konusu antlaşmadaki hükümlere uyulacaktı.

Kafkas sınırı ise, 16 Mart 1921 **Moskova Antlaşması** ile düzenlenmiş olduğundan **Lozan**'da söz konusu olmamıştı.

b) **Çanakkale ve İstanbul Boğazları:** Antlaşmanın 23. maddesine göre, Boğazlarda barış ve savaş dönemlerinde, denizden ve havadan serbestçe geçiş esası kabul olunmuştu. Bu maddeye ek olarak imzalanan protokole göre, Boğazlardan geçişi denetlemek üzere, bir Türk üyenin başkanlığında, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Sırbistan devletleri üyelerinden oluşan uluslararası bir komisyon kurulacaktı. ABD de eğer isterse bu komisyonda üye bulundurabilecekti. Gerek **İstanbul**, gerekse **Çanakkale Boğazı**

nın iki yakasında belirli bir bölge askerlikten arındırılacaktı. Türkiye, **İstanbul**'un korunması amacıyla bu bölgede "12.000" kişilik bir kuvvet bulundurabilecekti. Boğazlar için konulmuş olan bu hükümler, Türk delegelerinin zorunluk karşısında kabul ettikleri maddelerdi. Aslında bunlar Türkiye'nin egemenlik hakkını gölgeleyecek nitelikte idiler. Fakat Türkiye Cumhuriyeti, Boğazların tam ve biricik egemen gücü olmak için **Lozan**'dan sonra elinden gelen çabayı sarf etmiş, nihayet 20 Temmuz 1936'da imzalanan **Montreux Sözleşmesi** ile, Boğazlar'daki komisyon ve kontrol sistemine son verilerek **İstanbul ve Çanakkale Boğazları**nın, belirli koşullar içinde uluslararası geçişe serbest olmakla beraber dilediği şekilde tahkim etmek hakkını kazanmıştır.

c) **Kapitülasyonların Kaldırılması:** Antlaşmanın 28. maddesi ile, bunu imzalayan devletler, Türkiye'nin **kapitülasyonları** bütünüyle kaldırmasını kabul ediyorlardı:

"Antlaşmayı yapan yüksek taraflar, Türkiye'de kapitülasyonların tümü ile kaldırılmasını, her biri kendisi ile ilgili olarak, kabul ettiklerini açıklarlar."

Ancak, yeni Türk adliyesini düzenlemek için, birkaç yabancı uzman, "5" yıl süreyle Türkiye'de görev alacaklardı. Bununla birlikte bu uzmanların önerilerini Türk hükümeti kabul etmek zorunda değildi; uzmanlar, birer danışman olarak görev yapacaklardı.

ç) **Azınlıkların Korunması:** Lozan Antlaşmasının 37-44. maddeleri ile Türkiye'de yaşayan azınlıklara bazı haklar tanınmakta idi. Ancak bu maddelerin hiçbirinde Rum Patrikhanesinden ve onun azınlık oluşturan Rumların temsilcisi veya koruyucusu olduğundan söz edilmemektedir. 40. maddeye göre, "Türkiye içindeki Müslüman olmayan azınlıklar hukuken ve fiilen Türk tebası gibi muamele görecektlerdi. Bunlar, masraflarını kendileri vermek şartıyla her türlü hayır kurumları, dini ve sosyal müesseseler ve her tür okullar kurabileceklerdi. Bunların yönetim ve denetimlerinde kendilerine Türk tebasına verilen haklar tanınacak, okullarda kendi dillerinde öğretim yaptırabileceklerdi." Azınlıkların kişisel hukuklarında veya aile hayatlarında onların kendi görenek ve gelenekleri göz önüne alınacak, bunlar azınlık temsilcilerinin de katılacağı bir karma komisyonda düzenlenecekti. Anlaşmazlık çıktığında **Milletler Cemiyeti** arabuluculuk yapacaktı.

d) **Patrikhane:** Lozan barış görüşmelerinde Fener Patrikhanesinin Türkiye'den çıkartılması gerektiği de dile getirilmişti. Fakat varılan nokta, **Patrikhanenin Ekumen** (evrensel) olmaktan çıkması ve herhangi bir siyasal görev ya da rol üstlenmeden, yeni Türkiye'nin dinsel kurumları arasında yer alması idi. Ancak, görüşmelerde belirtilen ve benimsenen bu görüşe, antlaşma metninde ve eklerinde somut bir madde olarak yer verilmemişti.

e) **Türk ve Rum Ahalinin Değiştirilmesi:** Lozan Antlaşmasına ek olarak imzalanan 6 numaralı protokole göre, Türkiye'de yaşayan Rumlarla, Yunanistan'da kalan Türklerden büyük bir kısmı karşılıklı olarak

değiştirilecekti. Yalnızca "2" grup bu hükmün dışında bırakılmıştı. **İmroz, Bozcaada ve İstanbul**'da bulunan Rumlarla, **Batı Trakya**'da (**Gümülcine, Selânik**) yaşayan Türkler değiştirilmeyerek yerlerinde kalacaklardı. Böylece 1 Mayıs 1923'ten başlayarak Batı Anadolu'da bulunan Rumlarla Yunanistan'ın çeşitli bölgelerinde, **Teselya** ve **Makedonya**'da yaşayan Türkler karşılıklı olarak vatanlarını değiştirdiler.

Batı Trakya Türkleri ile **İstanbul** Rumlarının değişim dışı tutulmaları o tarihlerde her iki devletin de siyasetine uygun idi. Türkiye, Batı Trakya'da çoğunluğu oluşturan Türkler dolayısıyla oraya bir Türk vatanı gözüyle bakıyor, Yunanistan ise **İstanbul**'da Rumca konuşan bir kısım halk bulunduğunu öne sürerek **İstanbul**'un bir Rum kenti, eski Bizansın başkenti olduğunu ileri sürüyordu.

Lozan Antlaşması, "4" yıl süren ulusal bir savaşımdan sonra Osmanlı İmparatorluğu yerine bağımsız yeni bir devletin kurulduğunun başta Birinci Dünya Savaşı galipleri olmak üzere Avrupa, Amerika ve Asya kıtasının güçlü devletlerince onaylandığını gösteren uluslararası bir belgeydi. Kurtuluş Savaşının siyasal hedeflerini içeren **Ulusal Antta**ki hükümlerin günün koşulları içinde büyük oranda gerçekleştirildiğini de kanıtlıyordu. Türkleri Avrupa'dan çıkarmak diye özetlenen yüzyıllık Avrupa siyasası, **Lozan**'da iflas etmişti. Anadolu'yu da paylaşmayı içeren **Sevres** Antlaşması da bir propaganda aracı olma niteliğini tümüyle yitirmişti. **Lozan**'ın özelliği ve önemine ilişkin en iyi değerlendirmelerden biri, Anadolu'daki ulusal direnişe başlangıçta hiç de olumlu bir gözle bakmayan ünlü İngiliz tarihçisi A. Toynbbee'nin şu sözlerinde belirlemektedir:

*"Hemen hemen her konudaki Türk ulusal istekleri, **Lozan**'da Müttefikler tarafından kabul edilmiştir. Ve dünya, tarihte eşi olmayan bir olayla karşılaşmıştır: Yenilmiş, parçalanmış bir ulusun, bu harabe içinden ayağa kalkması ve dünyanın en büyük ulusları ile, tam eşit koşullar içinde karşı karşıya gelmesi ve Büyük Savaşın bu galiplerini dize gettrerek her isteğini kabul ettirmesi şaşılacak bir şeydi" (Türkiye, 139).*

Konferansa gözlemci olarak katılan ABD temsilcisi M. Crew de görüşmeler sona yaklaştığında, "Konferansın mutlu sonuna geldik. Elde edilen sonuçlar pek büyüktür. Doğudaki büyük güçlükler çözüldü... ABD elde edilen sonucu alkışlar" demişti.

Alkışlanacak bu sonuca ulaşmakta TBMM'nin, onun hükümetinin, İnönü'nün deyişiyle "her dar zamanda Hızır gibi yetişen" M. Kemal'in ve "kulağı az işiten, fakat her şeyi iyi hesaplayan, inatçı devlet adamı ve asker" İsmet İnönü'nün ortak çabaları etken olmuştu. Antlaşmayı imzaldıktan sonra İstanbul Üniversitesinde yaptığı konuşmada, barış konferansını bir "sınav"a benzeten İnönü, başarının sırrını da şöyle açıklamıştı: *"Yaşamaya yetecek güçte olduğumuzu belirtmeye gülmüştük... Kuşvevelli durumdaydık. Reddediyoruz dediğimiz zaman ulusun da reddedeceğini biliyorduk."*

TBMM barışa kavuşmayı ve antlaşmayı, genel olarak olumlu karşı-

lamakla birlikte, bu sonuç, adalar, **Musul** ve savaş tazminatı yönlerinden kimi üyelerin eleştirilerine de uğramıştı. 23 Ağustos 1923'te Meclis "14" olumsuz karşı, "213" oyla Lozan Antlaşmasını onaylamıştı. Fakat ilgili diğer devletlerin onaylamaları geciktığından, antlaşma ancak 6 Ağustos 1924'te tümüyle yürürlüğe girebilmişti. Ne var ki, Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan antlaşmaların çoğu kısa sürede yürürlükten kaldırıldığı, unutulduğu halde **Lozan**, geçerliliğini eskisi gibi korumakta ve bu yönüyle de ayrıcalık taşımaktadır.

XIV) YENİ TÜRKİYE'YE YENİ BAŞKENT VE YENİ REJİM

A) TÜRKİYE DEVLETİNİN YÖNETİM YERİ ANKARA'DIR

Lozan Konferansı görüşmelerinin kesildiği dönemde 1 Nisanda yeni seçimlere gidilmesi kararı alınmış ve böylece "İhtilal Meclisi" gibi çalışan Türkiye Büyük Millet Meclisinin "birinci" dönemi sona ermişti. Öte yandan bakanlar kurulu içerisinde beliren görüş ayrılıkları yüzünden Rauf Orbay, 4 Ağustosta istifa etmişti. 14 Ağustosta Mecliste yapılan seçimlerde Bakanlar Kurulu Başkanlığına Fethi Okyar getirilmiş, İsmet İnönü de Dışişleri Bakanlığı görevini korumuştur.

Lozan Antlaşmasının başlıca devletlerce onaylanıp geçerlilik kazanması üzerine **İstanbul**'daki Anlaşma Devletlerinin birlikleri, 2 Ekim 1923'te oradan ayrılmışlardı. Bununla 13 Kasım 1918'de denetim bçiminde başlayan, ama 16 Mart 1920'de doğrudan doğruya işgale dönüşen yabancı silahların gölgesi ve baskısı altında yaşanan günler de sona ermişti. Şükrü Naili Gökberk komutasındaki Türk birlikleri 6 Ekim 1923'te **İstanbul**'a girmiş ve halkın coşkun gösterileriyle karşılanmıştı. **İstanbul** kurtarılmıştı.

Ama bu sevinç, bir sorunu da yanında getirmişti. Bizanstan bu yana devletlere, "başkentlik" yapan **İstanbul**, artık TBMM hükümeti yönetimine geçtiğine göre, bu yeni Türkiye devletinin yönetim merkezinin de oraya taşınması gerekmez miydi? Başka bir deyişle, yeni devletin başkenti neresiydi ve neresi olması gerekirdi? **Ankara**'da kurulan devleti tanıdıklarını Lozan Antlaşmasını imzalayarak kanıtlamış olan yabancılar da Türkiye'nin başkenti konusuyla ilgilendiklerini gizlemiyorlardı. Onun için sorunun geciktirilmeden çözülmesi gerekirdi.

Ankara 27 Aralık 1919'dan başlayarak Türk ulusal hareketinin yönlendirildiği merkez olmuştu. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti, yani yeni devlet orada kurulmuştu. Bu yönüyle gerçekte yeni devletin başkenti olmuştu. "3.5" yıl süren bu işlevden yoksun bırakılması kolay değildi. Asıl önemlisi yeni devlete yeni başkent gerekirdi. Bunu yasa ile belirlemek aşamasına gelinmişti. Bu görevi de İnönü üstlenmiş ve 9

Eklinde arkadaşlarıyla birlikte bunu içeren bir yasa önerisinde bulunmuştu. Tek maddelik bu öneri, Meclisin 13 Ekim 1923 günkü oturumunda görüşülmüş ve büyük çoğunlukla kabul edilmişti. Yasa haline gelen bu tek maddelik ve tek tümcelik öneride şöyle deniliyordu: **"Türkiye Devletinin yönetim yeri (makarr-ı idaresi) Ankara şehridir."**

B) YENİ REJİMİN ADI: CUMHURİYET

Yeni devletin yeni başkenti saptandıktan sonra sıra yürürlükte olan yeni rejimin siyasal rejimler içindeki adının belirlenmesine gelmişti. Aslında bu bir ad verme töreni demektir.

"Cumhuriyet" kavramı terim olarak daha **Yeni Osmanlılar** döneminde Türk düşün yaşamına girmişti. Ama başta Namık Kemal olmak üzere o dönemin ilerici aydınları cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu için geçerli olmayan, hatta tehlikeli bir rejim olarak değerlendirmişlerdi. **Jön Türkler**de de belirgin bir cumhuriyetçilik ortaya çıkmamıştı. Hep imparatorlukla birlikte, saltanatı ve halifeliği kurtarma düşüncesi ön planda tutulmuştu. Bu yolda uygulamaya konulamayan, gelip geçici bir düşünce sınırlarını aşmayan ilk hareket Birinci Dünya Savaşı yıllarında belirmişti. O yılların ünlü Levazım Dairesi Başkanı İsmail Hakkı Paşa, 1917 sonlarında Enver Paşanın **cumhuriyet** kurmak istediğinden söz etmişti. M. Kemal Atatürk'ün yaverliğini yapan ve onun o yıllara ilişkin **"Hatıra Defteri"** yayımlayan Şükrü Tezer'in aktardığına göre, İ. Hakkı, Enver Paşanın bu düşüncesinden söz açtığında M. Kemal, başa kımin geçeceğini sormuştu. Hakkı Paşa buna, "Sen, ben ve mesela Enver" diye yanıt vermişti (Agy, 131 vd.).

Enver Paşanın böyle bir girişimde bulunup bulunmadığı tartışılabilir; İ. Hakkı'nın sözleri de bir "nabız yoklama" olarak değerlendirilebilir. Çünkü gerçek olan o kuşak içerisinde M. Kemal'in cumhuriyetçi düşünceler beslediğidir. Daha **Erzurum Kongresinde** söyledikleri bunu göstermektedir. M. Kemal, kongre toplanmadan önce yaptığı bir konuşmada, **"Muhakkak ki varolan hükümet biçimi, ülkenin refah, mutluluk ve gelişmesine yeterli gelmeyecektir. Başka bir hükümet biçimi arayıp bulmamız gerektiği kanısındayım"** diyerek Türkiye için yeni bir siyasal rejime geçmenin zorunlu olduğunu belirtmişti. Bunu izleyen günlerde ise rejim olarak neyi yeğlediğini M. Müfit Kansı'ya şöyle yazdırtmıştı: **"Zaferden sonra hükümet şekli cumhuriyet olacaktır"** (Kansı, I, 131).

Anadolu'daki uyanışı ve gelişmeleri çok yakından izleyen İngiliz haberalma örgütlerinin Erzurum'dan sonra Sivas Kongresi ile bir "Anadolu Cumhuriyeti" kurulmasından kuşku duydukları, verdikleri raporlardan açıkça anlaşılmaktadır. Örneğin, Yüksek Komiser Robeck, Lord Curzon'a gönderdiği 17 Eylül günlü raporda Sivas Kongresini bir cumhuriyet girişimine benzeterek, 1908 **Jön Türk** hareketiyle karşılaştırmıştı (Şimşir, İBA, I, No. 39).

22 Eylül 1919 tarihli **The Times** gazetesi Sivas Kongresinden "Sivas'taki Anadolu Cumhuriyeti" diye söz etmektedir. Bütün bu belgeleri düzenleyenler, Anadolu'daki ulusal direnişin cumhuriyete dönüşeceğini sezmış bulunuyorlardı. Nitekim aynı tarihlerde İstanbul'daki kimi Osmanlı yöneticilerinin de Mustafa Kemal'in cumhuriyeti getireceğinden kaygı duydukları görülmektedir. Sözgelimi son Osmanlı sadrazamlarından Ali Rıza Paşa, bir söyleşi sırasında Mustafa Kemal'i Ahmet İzzet Paşaya çekeştirirken "Cumhuriyet yapacaklar, Cumhuriyet!" diye bağır-maktan kendini alamamıştı.

M. Kemal'in kafasında ve gönlünde yatan cumhuriyet, yalnız salta-nat yönetiminde görevli olanları değil, TBMM içinde kimi çevreleri, hatta bazı ünlü komutanları da tedirgin eden, kuşkulandıran sakıncalı ya da en azından yararlı olmayan bir kavram, bir rejim olarak görülüyordu. Özellikle din işleriyle uğraşan milletvekilleri buna tepki gösteriyorlardı. Hele Mecliste **Müdafaa-i Hukuk Grubunun** oluşmasından ve onun ile-riye dönük bir programı açıklamasından sonra bu tepki daha da artmış-tı. Kutsal sanılan şeriatı dayalı düzeni korumak için **Muhafaza-i Mu-kaddesat** adlı bir birlik de kurmuşlardı. Bunlar "Amaç, halifelik ve pa-dişahlık hukukunu korumak, ülke ve İslam dünyasının şimdiki ve gele-cekteki hayatı için çok büyük karışıklıkları ve sakıncaları getirecek olan cumhuriyet şeklinden kesinlikle sakınmak" istiyorlardı. Kaldı ki Karabe-kır gibi ulusal direnişi örgütleyip destekleyen "Doğu Fatihî" bir komutan bile, böyle bir grup kurduğu ve **cumhuriyete** gitmek istediği için açıkça M. Kemal'i suçlamıştı.

Oysa 23 Nisan 1920'den beri **Ankara**'da uygulanan rejim, bir salta-nat ya da meşrutiyet olmayıp ulusal egemenliğe ve ulusal Meclisin üs-tünlüğüne dayanan bir "**cumhuriyet**" demekti. Ancak ülkenin ve ulu-sun kurtuluşu, **Ulusal Antta** öngörülen ilkelerin gerçekleştirilmesinin esas olduğu dönemde "**cumhuriyet**" adı açıkça belirtilerek bir rejim tar-tışmasına yol açmak istenilmemişti. Bu M. Kemal'in "uygulama aşama-sına gelinceye kadar" girişilecek hareketi, öngörülen düzenlemeyi "ulu-sal bir sır" olarak saklama biçiminde özetlediği yönteminin de bir gereği idi.

Lozan Konferansı görüşmelerinin ikinci döneminin başlayacağı ve barış antlaşmasının yapılacağı anlaşıldığında ortam yeni girişimler için oluşmuş demekti.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi dağıldıktan (16 Nisan 1923) sonra yeni Meclis toplanıncaya kadar yetiştirilmek üzere bir anayasa ta-sarısı hazırlanmasına karar verilmişti. "Hükümet-i milliyemizin niteliği cumhuriyet olduğu halde, onu kati olarak ifade ve ilan etmemek bir zaaf teşkil ettiğinden" ilk fırsatta cumhuriyeti ilan etmek zorunlu görünüyor-du.

Mustafa Kemal, yapılan anayasa değişikliğinin cumhuriyetin kurul-masına yönelik olduğunu, 27 Eylül 1923 tarihinde **Neue Freie Presse** muhabirine verdiği bir demeçte şöyle açıklıyordu:

"Yeni Türkiye Esas Teşkilat Kanununun ilk maddelerini size tekrar edeceğim. Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Yürütme kudreti, yasama salahiyeti milletin yegâne hakiki temsilcisi olan mecliste belirmiş ve toplanmıştır. Bu iki kelimeyi bir kelimede hulasa etmek kabildir: Cumhuriyet."

Öte yandan ekimin ilk günlerinde ülke yönetiminin cumhuriyet olacağı konusundaki haberler gazetelerde yer almaya başlamıştı. Büyük Millet Meclisinde Anayasa Komisyonu Başkanı olarak görev yapan Yunus Nadi, 8 Ekim 1923 tarihli **Yeni Gün** gazetesinde "Cumhuriyet ıldı remiz açıklanacak ve yakında ilan olunacaktır" haberini veriyordu.

1) CUMHURİYETİN İLANI

Tam o günlerde kabine üyelerinin seçimi konusunda Mecliste başlayan çekişmeler ve doğan bunalım, M. Kemal'e, yeni devletin adı olan cumhuriyetin artık açıkça belirtilmesi zamanının geldiği kanısını vermişti. Başbakan Fethi Okyar, aynı zamanda kendisinin üstlenmiş olduğu İçişleri Bakanlığını 24 Ekimde bırakınca bunalım daha da artmıştı. Ertesi günü toplanan **Halk Partisi** grubu, Rauf Orbay'ı Meclis İkinci Başkanlığına, Sabit Sağıroğlu'nu da İçişleri Bakanlığına aday göstermişti. Ancak bu öneriler sorunu çözememişti. Çünkü Sağıroğlu ikinci gruptan biri olarak tanınıyordu ve aday gösterilmeler kendilerinin yokluğunda yapılmıştı. 26 Ekimde Çankaya'da M. Kemal'in başkanlığında yapılan bir bakanlar kurulu toplantısında Fethi Okyar'la birlikte öteki bakanların da çekilmeleri ve yeniden seçilecek olsalar bile görev kabul etmemeleri kararına varılmıştı. Ancak görevin niteliği gereği Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak istifa dışında tutulmuştu.

Bu karar gereği Fethi Okyar kabinesi 27 Ekimde istifasını vermişti. Bunun üzerine çeşitli gruplar kendilerine göre bir kabine oluşturabilmek amacıyla yoğun bir çaba içine girmişlerdi. M. Kemal ise 28 Ekim akşamı bazı bakan ve milletvekillerini Çankaya'daki evine akşam yemeğine çağırmişti. İsmet İnönü, Kâzım Özalp, Fethi Okyar, Ruşen Eşref Ünaydın, Fuat Bulca, Kemalettin Sami ve Halit Karsıalan'dan oluşan grupla yemek yenirken M. Kemal kararını açıklamıştı: "Yarın cumhuriyet ilan edeceğiz!" Hazır bulunanlarca karar olumlu karşılanmış ve hemen izlenecek yolun saptanmasına girişilmişti. Konuklar gittikten sonra İnönü ile M. Kemal bu amaçla Anayasada yapılması gereken değişikliklere ilişkin bir yasa tasarısı da hazırlamışlardı.

29 Ekim 1923 Pazartesi sabahı saat "10.00"da toplanan **Halk Partisi Grubunda** bakanlar kurulu seçimleri sorunu ele alınmış, ancak bir sonuca ulaşılamamıştı. Bu sırada Kemalettin Sami'nin, sorunun Genel Başkan olarak M. Kemal tarafından çözülmesini dileyen önergesi kabul edilmiş ve gruba gelen M. Kemal kendisine bir saat süre tanınmasını dilemişti. Bir önceki gece düşünülen çerçevede gelişen bu olaylardan son-

ra Meclisteki odasına milletvekillerini çağırıp onlara durumu ve hazırlanan yasa tasarısını açıklayan M. Kemal sorunu çözmüştü artık.

Grup toplantısı yeniden başladığında kürsüye çıkan M. Kemal gerekli açıklamaları yaptıktan sonra değişikliğe ilişkin önergesini sunmuştu. Sonraki görüşmeleri M. Kemal'in özetlemesinden izlemek daha uygun olur:

Sabit Sağıroğlu (Erzincan)- Böylece hükümet kurma yöntemini benimsiyorum. Ancak, Anayasanın değiştirilmesi önerisi ile bugünkü bunalım giderilemez. Biz şimdi bir bakanlar kurulu başkanı seçelim. Anayasanın değiştirilmesini sonra düşünürüz.

Hâzım Tepeyran (Niğde)- Anayasayı biz yapabilir miyiz? Sanırım yapamayız. Yetkimiz varsa bu, partide olmaz. Partide görüşüldükten sonra açık oturumda kimse söz söyleyemiyor. Ulusun varlığı ile ilgili yasalara burada kesin bir biçim verilmesinden yana değilim. Bu gibi yasalar açık oturumda ve serbestçe görüşülmeli. Her şeyden önce hükümet bunalımını çözelim.

Yunus Nadi (Hâzım Beyi yanıtlayarak)- Her ülke ilk kez Anayasa yaparken bu iş için bir kurucu meclis kurmuştur. Bizde ise bu gibi işlerde ayrıca kurucu meclis kurulacağı açıkça belirtilmemiştir. Bizde her zaman bu gibi değişiklikler olmuştur. Bizden önceki Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu yolda yürümüştür. Buna yetkimiz vardır. Duraksamayalım.

Vehbi Bolak (Balıkesir)- Şimdiye değin görüşüldüğünü duyduğumuz Anayasadan bizim bir bilgimiz yoktur. Gerçekte gazetelerde gördük. Bu yeter mi? Onun için, biz önce bunu, bir bütün olarak görüşmek üzere sonraya bırakıp bunalımı giderelim.

Halil Türkmen- Anayasayı değiştirmeye ve yeniden yapmaya yetkimiz vardır. Ama, bu değişiklikler gerçekten yurdumuzun ve ulusumuzun mutluluğunu sağlar mı? Bunu söylemek gerekir. Bunu, hukukçu, hukuk bilgini olan arkadaşlarımız gelsinler, açıklasınlar. Açıklama yapılmadıkça bunun, hemen çözümlenmesinden yana değilim.

Üyelerden biri- Anayasa öyle bir çırpıda değiştirilemez.

Hamdullah Suphi Tanrıöver (İstanbul)- Dört yıl önce, ayrı ayrı seçimlerin kötülüğünü söylemiştim. Bugün de yine o zamanki durum ortaya çıktı. Gazi Paşanın önerisine gelince, bu yeni değildir. Dört yıl önce yapılan bir yasaya daha açık bir biçim verilmektedir. Durum da bu olduğuna göre, buna karşı söz söyleyecekler gelsin, düşüncelerini söyleyinler. Ama, uzun uzadıya beklemeye zamanımız yoktur.

Ragıp (Kütahya)- Yasaların en iyisi olaylardan ve gereksemeden doğandır. Gerekseme ise ortadadır. Anayasa tamamlanmalıdır, açıklığa kavuşturulmalıdır. Önerinin hemen görüşülmesine geçelim.

Adalet Bakanı Seyit Bey- Önerilen tasarı yeni bir şey değildir. Yürürlükteki Anayasanın açıklanıp saptanmasıdır. Yasaları gerekseme yapar, kuramlar yapmaz. Zaman ve olaylar her şeye etkindir. Gelişim ku-

ralı, değişmez, kesin bir kuraldır. Önerilen tasarıda bir yenilik yoktur. Anayasayı daha belirli ve açık bir duruma getirirsek, kuşkusuz ulusumuzun ve yurdumuzun yararına daha uygun iş görmüş oluruz.

Abidin Bey (Manisa)– (Seyit Beyin görüşüne yanıt olarak) Önce hükümet bunalımını giderelim.

Eyüp Sabri Hayırlıoğlu (Konya)– Biz Gazi Paşa Hazretlerini yargıcı yapıp, 'Bizim, Anayasayı değiştirmeye yetkimiz yok' demek, türeye aykırı bir Meclis olduğumuzu kabul etmek demektir. Meclisin Anayasayı değiştirme yetkisi apaçıktır. Hükümetimizin biçimi kesinlikle cumhuriyet olacaktır.

Bundan sonra **İsmet İnönü** söz alarak şu yolda bir konuşma yapmıştı:

"Parti başkanının önerisini kabule kesin gerekseme vardır. Bütün dünya bizim, bir hükümet biçimi görüştüğümüzü biliyor. Bu görüşmelerimizi bir sonuca bağlamamak, güçsüzlüğü ve düzensizliği sürdürmekten başka bir şey değildir. Daha önce geçen bir olayı anlatayım. Avrupa siyasa adamları bu konuda beni uyardılar: 'Devletinizin başkanı yoktur. Şimdiki başkanınız, Meclis başkanıdır. Demek ki siz, ayrı bir başkan bekliyorsunuz' dediler. Avrupa düşüncesi işte budur. Oysa biz böyle düşünmüyoruz. Ulus, egemenliğine ve yazgısına kendisi el koymuştur. Öyle ise, bunu yasa ile belirtmekten neye çekiniyoruz? Cumhurbaşkanı olmadan, başbakan seçme önerisi yasadışı olur. Bunda kuşkuyla yer yoktur. Başbakanı yasal olarak seçebilmek için Gazi Paşa Hazretlerinin önerisinin yasalaşması gerekir. Genel güçsüzlüğün sürdürülmesi doğru değildir. Partinin, bütün ulusa karşı yüklendiği sorumluluğun gereklerine göre iş yapması zorunludur."

İsmet Paşadan sonra, Abdurrahman Şeref Bey yaptığı konuşmada şunları söylemişti:

"Hükümet biçimlerini birer birer saymak gereksizdir. Egemenlik sınırsız ve koşulsuz ulusundur, kime sorarsanız sorunuz, bu, cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama, bu ad kimilerine hoş gelmezmiş, varsın gelmesin!"

Bundan sonra Yusuf Kemal, öneriyi kabul etmenin gerekli olduğunu belirten uzun bilgiler vermiş, sonra, "Bunun hemen yasalaşması için gerekli işlemin yapılmasını öneririm" demişti.

Abdullah Azmi Efendinin, "Bu iş çok önemlidir. Bu konu yeterince görüşülmedi, daha görüşülsün!" diye bağırmasına karşın, görüşmenin yeterliği kabul olunmuştu. Ondan sonra önerinin tümü ve arkasından maddeleri birer birer okunarak görüşülüp kabul edilmişti.

Grup toplantısından sonra saat "18.00"de Büyük Millet Meclisi toplantısına geçilmişti. Anayasada değişikliği öngören önerge hemen Anayasa komisyonuna gönderilmiş ve orada benimsenerek "öncelik ve ivedilikle" görüşülmesi isteğiyle genel kurula sunulmuştu. Komisyon Başkanı Yunus Nadi'nin kısa bir açıklamasından sonra, tartışma gereği duyulmaksızın maddelerin oylamasına geçilmişti. Bununla Anayasanın bi-

rinci maddesi sonuna "**Türkiye devletinin hükümet şekli cumhuriyettir**" hükmü ekleniyor, diğer birkaç maddesinde de değişiklikler yapıyordu. Milletvekillerinin "Yaşasın Cumhuriyet!" sesleri ve alkışları arasında oylama yapılırken saatler "20.30"u gösteriyordu. Cumhuriyetin ilanı kararına birkaç üye çekimser kalarak katılmamış, katılan "158" üyenin tümü olumlu oy vermişti.

2) CUMHURBAŞKANI SEÇİMİ

Anayasada değişiklik yoluyla rejimin adı belirlendikten sonra cumhurbaşkanı seçimine geçilmişti. Oturuma başkanlık eden İsmet Eker, "15" dakıkada biten oylama sonucunu "20.45"te şöyle açıklamıştı:

"Türkiye Cumhuriyeti Başkanlığı seçimi için yapılan oylamaya yüz eli sekiz kişi katılmış ve cumhurbaşkanlığına, yüz elli sekiz üye, oybirliği ile Ankara Milletvekili Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini seçmişlerdir."

Mustafa Kemal'in Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanlığına seçilmesi, Türk Kurtuluş Savaşındaki önderliğinin dışında "**cumhuriyet**"ın ad babası olmasının da bir sonucu idi. Teşekkür için söz aldığında yeni bir döneme girildiğini ve geleceğe güvenini şöyle belirtmişti:

"Son yıllarda ulusumuzun eylemli olarak gösterdiği yetenek, kendi hakkında kötü sanıda bulunanların ne kadar incelemeden uzak, görünüşe önem veren insanlar olduğunu pek güzel kanıtladı. Ulusumuz kendisinde bulunan nitelikleri ve değeri, hükümetin yeni adıyla uygarlık dünyasına çok daha kolay gösterebilecektir. Türkiye Cumhuriyeti, dünyada işgal ettiği yere layık olduğunu eserleriyle kanıllayacaktır... Türkiye Cumhuriyeti, mutlu, başarılı ve muzaffer olacaktır!"

Kurtuluş Savaşının yurdu işgalden kurtarmaya ve ulusal bağımsızlığı sağlamaya yönelik silahlı savaş dönemi bitmiş, imparatorluğun çöküşünden yeni bir devlet çıkarılmıştı. **Türkiye Cumhuriyeti** adı verilmekle de yeniliği belirtilen bu devletin gerçekten de mutlu, başarılı ve muzaffer olabilmesi için toplum ve ekonomi yaşamındaki savaşimleri da kazanması ve devrimlerle oluşumunu tamamlaması gerekiyordu.

EKLER

EK 1

MEBUSLAR MECLİSİNDE GRUP PROGRAMI VE ULUSAL ANT İLKELERİ OLARAK M. KEMAL'DEN RAUF ORBAY'A GÖNDERİLEN METİN (Bugünkü anlatımla)

Harbiye Bakanı...

Çok aceledir.

Mutlaka SALİH Bey tarafından açılacaktır.

RAUF Beyefendiye,

1) Osmanlı devleti ile Anlaşma Devletleri arasında 30 Ekim 1918 tarihli silahbırakma anlaşmasının imzalanması sırasında, sınırlarımız içinde kalan memleketlerin bütünü, her noktada İslam çoğunluğu barındırmaktadır. Bu bütünlük Osmanlı memleketlerini oluşturur ve eylemli olarak ya da hükme dayalı hiçbir nedenle ayrılık kabul etmez bölünmez bir bütündür.

2) Osmanlı memleketleri içinde oturan bütün Müslüman topluluklar, birbirlerine karşı saygı ve özverilik duyguları ile dolu olup etnik ve toplumsal hakları ile bölgelerinin koşullarını gözetip onlara uyan öz kardeşler.

3) Arap ülkelerinin bağımsız olarak kazanacağı şekli ve varlıklarının koşullarını saptama hakkı Arap kavmine aittir. Doğu sınırlımızda bulunan Müslümanların oturduğu Üç Liva (elviye-i selase) ile Batı Trakya'nın bizim barış antlaşmasına ertelenen geleceği, buralardaki halkın serbestçe belirtecekleri ulusal iradeleri ile çözümlmelidir.

4) Osmanlı memleketlerinin ekonomi yönünden varlığını sürdürmesine ve gelişme olanaklarına zarar veren maddeler kabul olunamaz.

5) Osmanlı memleketleri içindeki Müslüman olmayan azınlıkların hukuku sağlanacaktır. Bu hukuk, barış konferansının yenilen ve yenilen bütün devletlere uyguladığı maddelerden daha az olmayacaktır. Daha fazla haklar ve güvence verilmesi, ülkenin yönetim birliğini bozacak; azınlığın çoğunluğa herhangi bir biçimde üstünlüğünü ve buyurganlığını içermeyecek ve böyle bir sonuç doğurmayacak dereceler içinde kabul olunur. Ve bu fazla maddelerin İslam halk için Balkan hükümetlerinde de uygulanması gereklidir.

6) Adil ve insancıl koşulları içeren genel barışın ve uluslararası anlaşmazlıkların meydana çıkmasını önleyecek biçimde Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam)'nin kurulması, insanlığın kurtuluşu ve dünyanın güveni adına istediğimiz bir önlemdir. Dışta asla genişleme ve başka yerleri ele geçirme emelleri beslemeyen Osmanlı devleti, kendisini Milletler Cemiyetinin doğal üyesi sayar. Yüzyılın gerekleri çerçevesinde ilerleme ve gelişme yolundaki çalışmaları kolaylaştırmak amacıyla sömürgecilik emeli beslemeyen ve milliyetler esasını gözeten herhangi bir devletin yardımını memnunlukla karşılız. Herhalde iç ve dış bağımsızlığımız eylemli olarak ve hukuk yönünden korunacak ve yardım eden devleti seçme ve yardım ilişkilerini saptama hakkı Ulusal Meclise ait olacaktır.

7) İslam halifeliğinin durağı ve saltanatın başkentli ve Osmanlı hükümetinin merkezi olan İstanbul'un bağımsızlığının ve güvenliğinin dokunulmazlığı ve koruma altında bulundurulması koşuluyla Boğazlar savaş ve barış dönemlerinde açık bulundurulacaktır.

8) Savaş sorumluluğunu üstlenen ve Anayasa (Kanun-i Esasi) hükümlerine uymayan ve onu yürürlükten alıkoyan kabineler hakkında yasal soruşturma yapılması kesin isteğimizdir.

21.I.1920

Harbiye Bakanlığı Başyaveri SALİH Beye,
Hemen iletilmesi rica olunur.

RAUF Beyefendiye,

Grup programının İSMET Bey tarafından yazılan biçimini sunuyorum. Bunda daha ziyade açıklık getirildi sanıyorum. Selam!

Mustafa Kemal

(ATATÜRK Özel Arşivi. ATASE.)

Ek 2

ANKARA'DA OLAĞANÜSTÜ BİR MECLİSİN TOPLANACAĞINA İLİŞKİN YÖNERGE

İLLERE, BAĞIMSIZ SANCAKLARA VE KOLORDU KOMUTANLARINA

Devlet başkentinin de İtilaf Devletlerince resmi olarak işgali; yasama, yargılama ve yürütme gücünden meydana gelen ulusal devlet gücünü kırmış ve Millet Meclisi, bu durum karşısında görev yapamayacağını hükümete resmi olarak bildirerek dağılmıştır. Şu duruma göre devlet başkentinin dokunulmazlığını, ulusun bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak önlemleri düşünüp uygulamak üzere ulusça olağanüstü yetki verilecek bir meclisin Ankara'da toplanmaya çağırılması ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları zorunlu görülmüştür. Bunun için, aşağıda bildirilen yönerge gereğince, seçimlerin yapılmasını iyilik ve yurtseverliğinizden beklerim:

1) Ankara'da, olağanüstü yetkili bir meclis, ulusun işlerini yürütmek ve denetlemek üzere toplanacaktır.

2) Bu meclise üye olarak seçilecek kişiler, milletvekilleri ile ilgili yasa hükümlerine uyacaklardır.

3) Seçimde, sancaklar seçim bölgesi olacaktır.

4) Her sancaktan beş üye seçilecektir.

5) Her sancakta, ilçelerden gelecek ikinci seçmenlerle sancak merkezinden seçilecek ikinci seçmenlerden ve sancak idare ve belediye meclisleriyle Müdafaa-i Hukuk yönetim kurullarından; illerde, il merkez kurullarından ve il yönetim kurulu ile il merkezlerindeki belediye meclisinden ve il merkezi ile merkez ilçesi ve merkeze bağlı ilçelerin ikinci seçmenlerinden meydana gelecek bir kurulca belli günde ve bir oturumda seçim yapılacaktır.

6) Meclis üyeliğine, her parti, dernek ve toplulukça aday gösterilebileceği gibi, her kişinin de bu kutsal savaşa edimli olarak katılması için bağımsız adaylığını istediği yerden koymaya hakkı vardır.

7) Seçimlere her yerin en büyük sivil yöneticisi başkanlık edecek ve seçimin doğru ve yolunda yapılmasından sorumlu olacaktır.

8) Seçim, gizli oyla ve salt çoğunlukla yapılacaktır; oyları kurulun kendi içinden seçeceği iki kişi, kurul önünde sayacaklardır.

9) Seçim sonunda, bütün kurul üyelerinin imza edecekleri, ya da kendi mühürleri ile mühürleyecekleri üç tane tutanak düzenlenecek; bir tanesi yerinde alıkolunarak, öteki iki taneden biri seçilen kişiye verilecek, biri de Meclise gönderilecektir.

10) Meclis üyeliğine seçilenlerin alacakları ödenek, daha sonra Meclisçe kararlaştırılacaktır. Ancak, geliş yollukları seçimi yapan kurulların zorunlu giderleri olarak uygun görecekları tutulur üzerinden, bölge yönetimince sağlanacaktır.

11) Seçimler, en geç on beş gün içinde Ankara'da çoğunlukla toplanmayı sağlamak üzere bitirilerek üyeler yola çıkarılacak ve sonuç, üyelerin adlarıyla birlikte hemen bildirilecektir.

12) Bu telin varış saati bildirilecektir.

Ekleme: Kolordu Komutanlarına, illere, Bağımsız Sancaklara bildirilmiştir.

19 Mart 1920

Temsilciler Kurulu adına
Mustafa Kemal

(Söylev, 305 vd.)

EK 3

KUVAYİMİLLİYE ÖNDERLERİNİN İDAM CEZASINA ÇARPTIRILDIKLARINA İLİŞKİN PADİŞAH BUYRUĞU

Dosya Tasnifi
Harbiye-Divân-ı Harb
Dosya No: 70

HARBİYE NEZÂRETİ
Adliye-i Askeriye Dairesi
Şube:
Adet: 705

Mehmed Vahidüddin

Kuvayımilliye adı altında çıkarttıkları fitne ve fesat, Anayasaya aykırı olarak halktan zorla para toplamak, asker almak, bunun aksine hareket edenlere işkence ve eziyet ederek şehirleri yakıp yıkmaya kalkışmak suretiyle içgüvenliği bozanların tertipçisi ve teşvikçisi oldukları iddiasıyla haklarında dava açılan, Üçüncü Ordu Müfettişliğinden alınarak askerlik mesleğinden çıkartılmış bulunan Selanikli Mustafa Kemal Efendi, eski Yirmiyedinci Fırka Kumandanı Miralaylıktan emekli İstanbullu Kara Vasıf Bey, eski Yirminci Kolordu Kumandanı Mirliya Salacaklı Fuat Paşa ile eski Vaşington elçisi ve Ankara Milletvekili Midilili Alfred Rüstem ve Sıhhiye eski Müdürü İstanbullu Doktor Adnan Beyle, Üniversite Batı Edebiyatı eski öğretmeni İstanbullu Hâlîde Edip Hanımın, ayrıntıları 11 Mayıs 1920 tarihli ve 20 numaralı karar tutanağında yazılı olduğu üzere, Mülkiye Ceza Kanununun 45. maddesinin 1. fıkrası delaletiyle 55. maddesinin 4. fıkrası ve 56. maddesi uyarınca, sahip oldukları askeri ve mülki rütbe ve nişanlarla, her türlü resmi ünvanlarının kaldırılmasına ve idamlarına, halen firarda bulunmaları dolayısıyla kanun hükümleri gereğince mallarının haczedilerek, usulüne göre idare ettirilmesine dair İstanbul Bir Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından giyaben verilen hüküm ve karar, ele geçirildiklerinde tekrar yargılanmak üzere tasdik edilmiştir.

Bu Padişah Buyruğunu yürütmeye Harbiye Nazırı görevlidir.
24 Mayıs 1920

**Sadrâzam ve Harbiye Nâzırı Vekili
Damat Ferit**

(AİAB)

EK 4

ÇERKEZ ETHEM VE KARDEŞLERİYLE AYAKLANMAYA KATILANLAR HAKKINDA ANKARA İSTİKLAL MAHKEMESİNCE VERİLEN KARAR

(TBMM Arşivi, İstiklal Mahkemesi T-2, Dosya 27-4)

Karar No: 573

Ayrıntıları sonradan düzenlenecek belgede geniş olarak açıklanacağı şekilde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetini devirerek milletin isteğine aykırı olarak bir hükümet kurmaya çalışma suçundan zanlı, künyeleri yukarıda geniş olarak yazılı zanlılardan eski Kuvveyiseyyare Komutanı Ethem ve kardeşi Tevfik ve keza kardeşi Saruhan (Manisa) Milletvekili Reşit ve adı geçen Kuvveyiseyyare-den İzmirli Yüzbaşı Ethem, Jandarma Yüzbaşısı Sami, Kurmay Yüzbaşı Halil, Kütahya polis memurlarından Artin, Kuvveyiseyyare Müfreze Komutanlarından Manyaslı Şevket ve Çerkez Ahmet Ağa ve Yedek Subay Reşat, eski Kütahya Mıntıka Komutanı Binbaşı Abdullah ve sivil Kaymakamlardan Ömer Lütfü'nün silahlı olarak hükümeti devirmek suçunu işleyerek düşman tarafına kaçtıkları anlaşıldığından, tümünün gıyaplarında idamlarına ve taşınamayan mallarının hükümet tarafından haciz ve idaresine, gizli komünist partisi teşkili suretiyle yine hükümet devirmek suçunu işleme teşebbüsünde bulundukları anlaşılan Tokat Milletvekili Nazım Beyin müebbet tevkifi olan 12 Nisan 1921 tarihinden; Veteriner Binbaşı Hacıoğlu Salih'in müebbet tevkifi olan Ocak 1921 tarihinden ve Basın ve İstihbarat Müdüriyeti memurlarından Ziyetullah Nuşirevan'ın müebbet tevkifi olan Genel Ceza Kanununun 46'ncı maddesinin aracılığıyla Vatana Hiyanet Kanununun ikinci maddesi uyarınca on beşer sene küreğe konmalarına ve Salih'in askerlik mesleğinden atılmasına ve yurtdışında bulunan Şerif Manatof'un keza gıyabında 15 sene müddetle küreğe konmasına, sözle ve yazıyla vatana hiyanet suçunu işleyip 23 Ocak 1921 tarihinden beri tutuklu ve Yenidünya Gazetesi yazarı Nizamettin ve 15 Ocak 1921 tarihinden beri tutuklu Behram Lütfü ve 8 Ocak tarihinden beri tutuklu Mustafa Nuri, Abdülkadir, Hilmi ve Ahmet'in beşer, Behram Lütfü, Mustafa Nuri'nin üçer, Nizamettin'in sekiz sene müddetle Vatana Hiyanet Kanununun üçüncü maddesine uyarak küreğe konmalarına ve Veteriner Yüzbaşı Efgan ile Kenan'ın gizli cemiyete girmeleri suçundan dolayı askerlik mesleğinden atılmaları ile tutuklu kaldıkları süre yeterli görülerek serbest bırakılmalarına ve millî gayenin elde edilmesine kadar hükümetin uygun göreceği bir yerde oturmalarına, Yenidünya Gazetesinin sahibi ve başyazarı Arif Oruç'un keza kaldığı süre yeterli görülerek, hükümetin uygun göreceği bir yerde oturmasına ve diğer zanlı Bursa Milletvekili Şeyh Servet ve Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü Bey ile Kadı Ferit, Kâtip Nuri, Kemalettin,

Hüsnü, Vahit, Hizmetçi Mehmet, Halit, Mustafa, Şükrü ve Sıtkı, Hüseyin, Nedim, Bahattin, Hoca Fevzi, Kâzım, Osman, Zeki ve Cemal'in sorumsuzluklarına ve eski Kuvveyiseyyare erlerinden Hayri'nin beraatine, Nazım Beyin Kayseri hapishanesinde ve diğerlerinden Salih'in Kırşehir, Ziyetullah'ın Niğde, Abdülkadir'in Çankırı, Bakkal Ahmet'in Bolu, Hilmi'nin Yozgat, Nizamettin'in Diyarbakır hapishanelerinde cezalarının çektilrilmesine ve bu kararın Ankara Komutanlığı ile Savcılığına, Kayseri, Kırşehir, Niğde, Çankırı, Bolu, Yozgat, Diyarbakır savcılıklarına tebliğine, Arif Oruç ve Nizamettin hakkında çoğunlukla, diğerleri hakkında oybirliği ile karar verildi. 9 Mayıs 1921

İmzalar
İhsan, Kılıç Ali, İsmail

LOZAN ANTLAŞMASININ ADALARA İLİŞKİN HÜKÜMLERİ

Madde 12- İmroz ve Bozca Adaları ile Tavşan Adaları dışında, Doğu Akdeniz Adaları ve özellikle Limni, Semendrek, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Adaları üzerinde Yunan egemenliğine ilişkin 17/30 Mayıs 1913 günlü Londra Antlaşmasının beşinci ve 1/14 Kasım 1913 günkü Atina Antlaşmasının on beşinci maddeleri hükümleri uyarınca 13 Şubat 1914 günkü Londra Konferansında alınıp 13 Şubat 1914 günü Yunan hükümetine bildirilen karar, işbu antlaşmanın İtalya'nın egemenliği altına konulan ve on beşinci maddede yazılı olan adalara ilişkin hükümleri saklı kalmak koşulu ile, doğrulanmıştır. Asya kıyısından üç milden az uzaklıkta bulunan adalar, işbu antlaşmada tersine hüküm olmadıkça, Türkiye egemenliği altında kalacaktır.

Madde 13- Barışın korunmasını sağlamak amacı ile, Yunan hükümeti, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Adalarında aşağıdaki önlemlere saygı göstermeyi yükümlenir:

Birincisi: Bu adalarda hiçbir deniz üssü ve hiçbir istihkâm kurulmayacaktır.

İkincisi: Yunan savaş uçakları ve öteki hava araçlarının Anadolu kıyısındaki topraklar üzerinde uçuşması yasaklanacaktır.

Buna karşılık, Türkiye hükümeti de savaş uçaklarının ve öteki hava araçlarının sözü geçen adalar üzerinde uçuşmasını yasaklayacaktır.

Üçüncüsü: Söz konusu adalarda Yunan Silahlı Kuvvetleri, silah altına alınıp yerinde eğitilebilecek olan normal askersel birlikle ve tüm Yunanistan topraklarındaki jandarma ve polis sayısı ile orantılı olacak, bir jandarma ve polis örgütü ile sınırlı kalacaktır.

Madde 14- Türkiye egemenliği altında kalan İmroz ve Bozca Adaları, yerel yönetim ve kişi ve malların korunması konusunda, yerli elemanlardan oluşan ve Müslüman olmayan yerli halka her bakımdan güven verici özel bir yerel yönetimden yararlanacaktır. Bu adalarda güvenlik ve düzen yukarıda sözü geçen yerel yönetim eliyle yerli halk arasından toplanan ve yerel yönetimin emrinde bulunan bir polis tarafından sağlanacaktır.

Rum ve Türk nüfus mübadelesine ilişkin olarak Yunanistan ile Türkiye arasında yapılmış ya da yapılacak bağitlar İmroz ve Bozca Adaları halkına uygulanmayacaktır.

Madde 15- Türkiye aşağıda sayılan adalar üzerindeki tüm hak ve senetlerinden İtalya yararına vazgeçer: Bugün İtalya'nın işgali altında bulunan Astropalya (Astropalia), Rodos (Rhodes), Kalki (Calki), Skarpanto, Kazos (Casso), Piskopis (Tilos), Misiros (Misyros), Kalimnos (Kalymnos), Leros, Patmos, Lipsos (Lipso), Sömbeki (Simi) ve İstanköy (Kos) Adaları ile bunlara bağlı olan adacıklar ve Meis (Castellorizo) Adası.

Madde 16- Türkiye işbu antlaşmada belirlenen sınırları dışındaki tüm top-

raklar ile bu topraklardan olup gene bu antlaşma ile üzerinde kendi egemenlik hakkı tanınmış bulunanlar dışındaki adalarda -ki bu toprak ve adaların geleceği ilgililerce saptanmış ya da saptanacaktır- her ne nitelikte olursa olsun, sahip olduğu tüm hak ve senetlerden vazgeçtiğini açıklar.

İşbu maddenin hükümleri komşuluk nedeniyle Türkiye ile ortak sınır bulunan ülkeler arasında kararlaştırılmış ya da kararlaştırılacak olan özel hükümleri bozmaz.

Madde 17- Türkiye'nin Mısır ve Sudan üzerindeki tüm hukuk ve senetlerinden vazgeçmesine ilişkin hüküm 5 Kasım 1914 gününden başlayarak geçerlidir.

Madde 18- Mısır'dan alınan vergi karşılık gösterilerek sağlanan Osmanlı istikrazlarına, yani 1855, 1891, 1894 istikrazlarına ilişkin tüm bağlantı ve yükümlerden Türkiye aklanmıştır. İşbu üç istikraz taksitleri için Mısır'ın yaptığı yıllık ödemeler bugün Mısır borçları taksitlerinin bir parçasını oluşturduğundan, Mısır Osmanlı Genel Borçlarına ilişkin öteki tüm yükümlerden aklanmıştır.

Madde 19- Mısır devletinin tanınmasından doğan sorunlar, ilgili devletler arasında saptanacak koşullara göre sonradan kararlaştırılacak hükümlerle çözümlenecek ve Türkiye'den ayrılan topraklara ilişkin olan antlaşma hükümleri Mısır devletine uygulanmayacaktır.

Madde 20- Türkiye, Britanya hükümetince Kıbrıs'ın 5 Kasım 1914'te açıklanan ilhakını tanıdığını bildirir.

Madde 21- 5 Kasım 1914 tarihinde Kıbrıs Adasında yerleşmiş olan Türk uyrukları, yerel yasanın belirlediği koşullara göre, İngiltere uyrukluğuna geçecek ve böylece Türk uyrukluğunu yitireceklerdir. Bununla birlikte, bu Türkler, isterlerse, bu antlaşmanın yürürlüğe konulmasından başlayarak iki yıllık bir süre içinde, Türk uyrukluğunu seçebileceklerdir. Bu durumda, seçme haklarını kullandıkları günü izleyen on iki ay içinde Kıbrıs Adasından ayrılmak zorunda kalacaklardır.

İşbu antlaşmanın yürürlüğe konulması günü Kıbrıs Adasında yerleşmiş bulunup da yerel yasanın belirlediği koşullara uyularak yapılan istem üzerine, o gün İngiltere uyrukluğunu edinmiş ya da edinmek üzere bulunmuş olan Türk uyrukları da bu nedenle Türk uyrukluğunu yitireceklerdir.

Şurası da kararlaştırılmıştır ki, Kıbrıs hükümeti, Türkiye hükümetinin izni olmaksızın Türk uyrukluğundan başka bir uyrukluğa edinmiş olan kimselere İngiltere uyrukluğuna tanımayı reddetmek yetkisine sahip olacaktır.

Madde 22- Türkiye, 27. maddenin genel hükümlerini bozmamak koşulu ile, 18 Ekim 1912 günlü Lozan Antlaşması ve ona ilişkin bağitlar gereğince, her ne nitelikte olursa olsun, Trablusgarp (Libya) üzerinde sahip olmuş bulunduğu tüm hak ve ayrıcalıkların kesinlikle kaldırılmış olmasını tanıdığını açıklar.

(İ. Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, I, 89-92)

KISALTMALAR

AAMD	- Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
AİAB	- Atatürk ile ilgili Arşiv Belgeleri
AÖAS	- Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler
ASD	- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
ATTB	- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri
BTDD	- Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
DP	- Salâhi Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika
Gİ	- Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim
HTT	- Heyeti Temsilîye Tutanakları
HTK	- Heyeti Temsilîye Kararları
HTVD	- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
İBA	- Bilal Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk
İH	- Kâzım Karabekir, İstiklal Harbimiz
MM	- Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar
MMMT	- Âli Türkgeldi, Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi
N	- K. Atatürk, Nutuk
S	- Atatürk, Söylev
SS	- İbnülemin M. K. İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar
TKSİB	- G. Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri
TİH	- Türk İstiklal Harbî. Genelkurmay Harp Tarihi yay.
TSP	- Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler
TV	- Tarih Vesikaları

KAYNAKÇA

A) BELGELER

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi

ATASE (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi
Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Tarih Vesikaları

Atatürk, Kemal, **Nutuk**, c. III, Vesikalar, İstanbul, 1961.

Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921), Ankara, 1982.

Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923), Yay. Bilal Şimşir, Ankara, 1981.

Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Ankara, 1981.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. I-III, V, Ankara, 1961-1972.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, c. IV (1917-1938), Ankara, 1964.

Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları, 2 c. Yay. Kâzım Öztürk, Ankara, 1990.

Atatürk'ün Özel Mektupları, Der. Sadı Borak, İstanbul, 1961

Atatürk'ün Millî Politikası. 1919-1923 Dönemine İlişkin '100' Belge, Yay. Dışişleri Bak. Ankara, 1981-1982.

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıkçı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920), Ankara, 1967.

Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Bakû 1-8 Eylül 1920, Çev. Ali Alev, İstanbul, 1975.

Giannini, Amedeo, **Documenti per la storia della pace Orientale (1915-1932)**, Roma, 1933.

Heyet-i Temsiliye Kararları, Yay. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, 1974.

Heyet-i Temsiliye Tutanakları, Yay. Uluğ İğdemir, Ankara, 1975.

İngiliz Belgelerinde Atatürk (British Documents on Atatürk), 4 c., Yay. Bilal Şimşir, Ankara, 1973-1984.

İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İnceleme, Erol Ulubelen, İstanbul, 1967.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler, 3 c. Yay. Seha L. Meray, Ankara, 1967-1972.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması), Yay. Seha Meray-Osman Olcay, Ankara, 1977.

Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I (1920-1945)**, Ankara, 1983.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, I-III, İstanbul, 1986-1990.

Türk Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Yay. G. Jaeschke, Çev. Cemal Köprülü, Ankara, 1971.

B) ANILAR VE İNCELEMELER

Abadi, **Türk Verdünü Gaziantep**, Çev. Necmettin, Gaziantep, 1959.

Adivar, Halide Edip; **Türkün Ateşle İmtihanı**, İstanbul, 1962.

Ağaoğlu, Samet; **Kuvay-ı Milliye Ruhu**, İstanbul, 1944.

Aker, M. Şefik; **İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cıdali**, I-II, Ankara, 1937.

Akbıyık, Yaşar; **Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)**, Ankara, 1990.

Akşin, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, 1976.

Akyüz, Yahya; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Ankara, 1975.

Altay, Fahrettin; **On Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası**, İstanbul, 1970.

Apak, Rahmi; **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?** Ankara, 1990.

Aralov, S. I.; **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, çev. Hasan Â. Ediz, İstanbul, 1967.

Atatürk, **Söylev (Nutuk)**, I-II, TDK Ankara, 1965.

Atay, Falih Rıfkı; **Atatürk'ün Hatıraları (1914-1919)**, Ankara, 1965.

Atay, Falih Rıfkı; **Çankaya**, İstanbul, 1969.

Aybars, Ergun; **İstiklal Mahkemeleri**, I-II, İzmir, 1988.

Aydemir, Şevket Süreyya; **Tek Adam**, 3 c., İstanbul, 1963-1964.

Aydın, Mesut, "Milli Mücadele Döneminde Anadolu'da Giriş ve Çıkışları Kontrol Altında Tutan Kuruluşlar", **Atatürk Yolu**, c. 2, Sa. 5, s. 85-96.

Aydın, Mesut; "Milli Mücadele Yıllarında Türkiye Büyük Millet Meclisi Lehinde İstanbul'da Faaliyet Gösteren Bir Grup: Zabitan Grubu", **OTAM**, I (1990), s. 11-27.

Aydinel, Sıtkı; **Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı**, Ankara, 1990.

Bayar, Celal; **Ben de Yazdım**, I-VIII, İstanbul, 1965-1972.

Baykal, Bekir Sıtkı; "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c. I, Sa. 1-3.

Baytok, Taner; **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1970.

Bayur, Y. Hikmet; **Türk İnkılabı Tarihi**, c. III, Ks. 1-3, Ankara, 1953-1957.

Bayur, Y. Hikmet; **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Ankara, 1973.

Bayur, Y. Hikmet; **Atatürk Hayatı ve Eseri**, Ankara, 1963.

Bıyıklioğlu, Tevfik; **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, Ankara, 1959.

Bıyıklioğlu, Tevfik; **Trakya'da Milli Mücadele**, I-II, Ankara, 1955.

Bilsel, Cemil; **Lozan**, 2 c., İstanbul, 1933.

Bozok, Salih - Cemil Bozok, **Hep Atatürk'ün Yanında**, İstanbul, 1985.

Cebesoy, Ali Fuat; **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953.

Cebesoy, Ali Fuat; **Moskova Hatıraları**, İstanbul, 1956.

Çağlar, Gümay; "Husrev Bey Heyet-i Nasihası" **Atatürk Yolu**, c. 2, Sa. 1, s. 85-96.

Çavdar, Tevfik; **Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye**, İstanbul, 1971.

Cerkez, Ethem; **Çerkez Ethem'in Hatıraları**, İstanbul, 1962.

Dağtekin, Hüseyin; "İstiklal Savaşında Anadolu'ya Kaçırılan Mühimmat ve Askeri Eşya Hakkında Tanzim Edilmiş Mühim Bir Vesika", **Tarih Vesikaları**, I (16), s. 9-15.

Doğan, Avni; **Kurtuluş Savaşı ve Sonrası**, İstanbul, 1964.

Duran, Tülay; "Felah-ı Vatan İttifakı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 61, s. 12-21.

Duru, Orhan; **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, İstanbul, 1978.

Ergil, Doğu; **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, Ankara, 1981.

Evans, Laurence; **Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)**, çev. Tevfik Alanay, İstanbul, 1972.

Gaulis, Berthe Georges; **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, çev. Cenap Yanansoy, İstanbul, 1981.

Goloğlu, Mahmut; **Üçüncü Meşrutiyet**, Ankara, 1970.

Goloğlu, Mahmut; **Cumhuriyete Doğru**, Ankara, 1971.

Gökbel, Asaf; **Milli Mücadelede Aydın**, Aydın, 1964.

Gökbilgin, Tayyib; **Milli Mücadele Başlarken**, I-II, Ankara, 1959-1965.

Göldaş, İsmail; **Kürdistan Teâli Cemiyeti**, İstanbul, 1991.

Gündüz, Asım; **Hatıralarım**, Haz. İhsan Ilgar, İstanbul, 1973.

Güneş, İhsan; **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı**, Eskişehir, 1985.

Gürün, Kâmuran; **Savaşın Dünya ve Türkiye**, Ankara, 1988.

Hasiroğlu, Ercüment; "Milli Mücadelede Sivas'ta Toplanan Kadınlar Kongresi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 2, s. 16-18.

Hatipoğlu, Süleyman; **Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi**, Ankara, 1989.

Howard, Harry; "Türkiye'yi Yoketme Planları: Paris-San Remo-Sevr", Çev. Müge Yılmaz, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 35-36, s. 34-35, 20-27.

Hüseyin Kâzım Kadri; **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım**, Haz. İsmail Kara, İstanbul, 1991.

İlter, Erdal; "Milli Mücadelede Doğu Lejyonu (Legion D'Orient)'nun Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu", **Atatürk Yolu**, Sa. 3, s. 419-435.

İnal, İbnülemin M. Kemal; **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, İstanbul, 1940-1953.

İnan, Afet; **M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları**, Ankara, 1983.

Kabacalı, Alpay; **Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları**, İstanbul, 1991.

Kandemir, Feridun; **Hatıraları ve Söyledikleri ile Rauf Orbay**, İstanbul, 1965.

Kansu, M. Müfit; **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, 2 c., Ankara, 1966-1968.

Karabekir, Kâzım; **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, 1960.

Karacan, Ali Naci; **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, İstanbul, 1943.

Kitsikis, Dimitri; **Yunan Propagandası**, İstanbul, 1963.

- Kurat, Yünlü Tekin; **Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması**, Ankara, 1976.
- Lansing, R.; **The Peace Negotiations**, Boston-New York, 1921.
- Lohanizade M. Nurettin; **Gaziantep Savunması**, İstanbul, 1989.
- Mısırlıoğlu, Kadir; **Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahidler**, İstanbul, 1969.
- Mumcu, Uğur; **Kürt-İslam Ayaklanması, 1919-1925**, İstanbul, 1991.
- Müderrişoğlu, Alptekin; **Kurtuluş Savaşımızın Mali Kaynakları**, Ankara, 1981.
- Müftüler, Lütü; **Milli Mücadelede Denizli Heyet-i Milliyesi**, Balıkesir, 1947.
- Okyar, Fethi; **Üç Devirde Bir Adam**, Yay. Cemal Kutay, İstanbul 1980.
- Orbay, Rauf; "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz**, c. I-III, İstanbul, 1962.
- Öke, M. Kemal; **İngiltere'nin Güney Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E. W. C. Noel'in Faaliyeti (1919)**, Ankara, 1988.
- Özalp, Kâzım; **Milli Mücadele**, I-II, Ankara, 1971.
- Paillares, Michel; **Le Kemalisme devant les Allies**, Ed. Bosphore, 1922.
- Paruşev, Paraşkev; **Atatürk. Demokrat Diktatör**, çev. Naim Yılmaer, İstanbul, 1973.
- Rawlinson, A.; **Adventures in the Near East**, London, 1923.
- Rıfat, Mevlânâzade; **Türkiye İnkılabının İcyüzü**, Halep, 1929.
- Sakallı, Bayram; **Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler**, Ankara, 1988.
- Sarihan, Zeki; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I-III, Ankara, 1982-1986.
- Selek, Sabahattin; **Anadolu İhtilali**, I-II, İstanbul, 1976.
- Selek, Sabahattin; **İsmet İnönü, Hatıralar**, I-II, Ankara, 1985-1987.
- Sener, Cemal; **Çerkez Ethem Olayı**, İstanbul, 1990.
- Sinha, R. K.; **Kurtuluş Savaşı, Devrimler, Mustafa Kemal ve Mahatma Gandi**, İstanbul, 1972.
- Sirel, Münir; "Sevr Antlaşmasını Kabul Eden Saltanat Şûrası", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 4, s. 15-21.
- Smith, Michael Llewellyn; **Anadolu Üzerindeki Göz**, çev. Halim İnal, İstanbul, 1978.
- Sonyel, R. Salahi; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Ankara, 1973.
- Sonyel, R. Salahi; "Yunan Millet Meclisi Gizli Tutanaklarında Mustafa Kemal ve Türk Kurtuluş Savaşı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 49, s. 11-19.
- Söylemezoğlu, Galip Kemali, **Başımıza Gelenler, 1918-1922**, İstanbul, 1939.
- Suat Tahsin; **Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Hâlikî Gâzi Mustafa Kemal**, İstanbul, 1933.
- Şapolyo, Enver Behnan; **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, Ankara, 1944.
- Şimşir, Bilal; **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e, (1921-1922)**, İstanbul, 1972.
- Taçalan, Nurdoğan; **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, İstanbul, 1970.
- Tansel, Selahattin; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, 4 c., Ankara, 1973-1974.
- Tansu, Samih Nafiz; **2 Devrin Perde Arkası (Albay Hüsamettin Ertürk'ün Hatıraları)**, İstanbul, 1957.

Tekeli, İlhan Selim İlkin; **Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, Ankara, 1989.

Tengirşenk, Yusuf Kemal; **Vatan Hizmetinde**, İstanbul, 1967.

Tepeyran, Ebubekir Hazım; **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul, 1982.

Tevetoğlu, Fethi; **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Ankara, 1988.

Toynbee, Arnold; **Türkiye, Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, Çev. Kasım Yargıcı, İstanbul, 1971.

Trıkupis; **General Trıkupis'in Hatıraları**, çev. Ahmet Angın, İstanbul, 1967.

Tunaya, Tarık Zafer; **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, Ankara, 1981.

Türk İstiklal Harbi, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi yay. 7 c., Ankara, 1962-1975.

Türkgeldi, Âli; **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, 1948.

Türkgeldi, Ali Fuat; **Görüp İşittiklerim**, Ankara, 1951.

Türkiye'nin Dış Politikasında 50. Yıl. Kurtuluş Savaşımız, (1919-1922), Ankara, 1973.

Türkiye'nin Dış Politikasında 50. Yıl. Lozan (1922-1923), Ankara, 1973.

Tütenk, Ahmet Âkif; **Milli Mücadelede Denizli**, İzmir, 1949.

Ulagay, Osman; **Amerikan Basımında Türk Kurtuluş Savaşı**, İstanbul, 1974.

Umar, Bilge; **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, Ankara, 1974.

Unat, Faik Reşit; "Amasya Protokolleri", **Tarih Vesikaları**, 18, s. 359-365.

Unat, Faik Reşit; "Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi", **Tarih Vesikaları**, 10, s. 241-252.

Unat, Faik Reşit; "Lozan Barış Antlaşmasının İmzasına Dair Bazı Vesikalar", **Tarih Vesikaları**, 7, s. 8-14.

Ursavaş, Ali Salp; **Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri**, İstanbul, 1988.

Walder, David; **Çanakkale Olayı**, çev. M. Ali Kayabal, İstanbul, 1970.

Yalman, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, 4 c., İstanbul, 1970.

Yunus Nadi; **Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İsyanlar**, İstanbul, 1955.

DİZİN

A

- Abazalar: 175, 176
A.B.D.: 93, 101, 150, 186, 188, 191, 192, 203, 226, 284, 288, 290
A.B.D. Senatosu: 186
Abdullah. Bnb.: 306
Abdullah Efendi, Dürriyade. Şeyhülislam: 114, 116, 117, 127-129, 164, 178, 189.
Abdullah Azmi. Felah-ı Vatan Grubu: 70, 79, 118, 297
Abdullah Cevdet, Dr.: 180
Abdullah Hayri. Devrek Müftüsü: 128
Abdurrahman. Milli Aşireti Başkam: 182.
Abdurrahman Şeref: 19, 84, 97, 189, 190, 297
Abdülkadir: 164
Abdülaziz Mecdi. Meclis Başkanvekili: 74, 85, 90, 96, 105, 106, 120
Abdülğafur: 29
Abdülhak Hamit. Saltanat Şûrası: 189
Abdülhalim Çelebi. Konya Milletvekili: 136, 138, 140, 252
Abdülkadir: 307
Abdülkadir, Seyit. Kürt Teâli Derneği Başkam: 180, 181, 183
Abdülmecit Efendi. Veliaht, Halife: 189, 249, 281, 282
Abdüsservet. Bursa Müftüsü: 128
Âbidin Bey. Milletvekili: 240, 297
Abuk Ahmet Paşa: 180
Açıksöz Gazetesi: 147
Adalar Sorunu: 286, 308
Adana: 39, 56-58, 60, 61, 95, 128, 139, 147, 187, 215 222, 240
Adana Cephesi: 216, 222
Adapazarı: 47, 48, 175, 176, 248
Adivar, Dr. Adnan: 55, 56, 70, 75, 119, 141, 169, 235, 237, 305
Adivar, Halide Edip: 119, 126, 127, 134, 136, 146-148, 163, 169, 233, 251, 305
Âdil Bey, İçişleri Bakam: 21, 47, 81, 190
Adli Kapitulasyonlar: 192
Afgan Elçiliği: 212
Afganistan: 154, 197, 211, 212
Afrika: 186, 197
Afyon, Afyonkarahisar: 52, 103, 124, 220, 233, 240, 246, 248, 249, 264, 267, 268
Ağa Han: 247
Ağnam Vergisi: 150
Ağralı, Fuat: 283
Ağrı: 155
Ajans: 126
Ahalî İktisat Partisi: 53, 55
Ahd-i Milli (Millî Misak, Ulusal Ant): 82, 84, 87, 88
Ahılkelek: 207
Ahıska: 207
Ahmede Hanı: 180
Ahmediye Derneği: 165
Ahmet, Bakkal: 307
Ahmet Bey, Âdemzade: 66
Ahmet Bey, Toygarzade: 66
Ahmet Anzavur:
bk: Anzavur
Ahmet, Alfred, Rüstem:
bk: Rüstem
Ahmet, Çerkez: 239, 306

Ahmet Han. Afgan Elçisi: 212, 270
 Ahmet Hulusi Ef. Denizli Müftüsü: 225
 Ahmet Kemal. İlyasoğlu: 18
 Ahmet İhsan. Gazeteci: 56
 Ahmet İzzet Paşa:
 bk. İzzet
 Ahmet Mithat: 55
 Ahmet Nuri. Kazasker: 189
 Ahmet Remzi. Kayseri Müftüsü: 128
 Ahmet Reşit Bey: 36
 Ahmet Sunusi. Şeyh: 249
 Ahmetli: 269
 Ahura: 198
 Akarçay (Afyon): 267
 Akbaş Cephaneliği: 158, 159
 Akbıyık, Yaşar: 92
 Akçura, Yusuf: 55
 Akdağ Madeni: 177
 Akdeniz: 159, 209, 267-270
 Akdeniz Adaları: 191
 Akdeniz Boğazı: 88
 Aker, Şefik. Alb.: 224, 225
 Akgöl, Eyüp Sabri: 236-238, 259
 Akhisar: 25, 191, 224, 225, 239, 269
 Akıncılar (Selçuk): 223
 Akmaz: 228
 Akseki: 179
 Akşehir: 178
 Akyol Karakolu (Antep): 59
 Alaca: 177
 Alagöz: 251
 Alaşehir: 145, 154, 224, 229, 233, 241, 269
 Alaşehir Kongresi: 149, 170, 195, 225, 226
 Aleksandr. Yunan Kralı: 240
 Alemdar Gazetesi: 90, 131, 166, 177
 Ali. Ütgm.: 51
 Ali, Kütükçüzade: 66
 Ali, Hacı. Burhaniyeli: 25
 Ali Efe. Yörük: 225, 237

Ali Batı Ayaklanması: 175, 181
 Ali Emiri: 36
 Ali Galip: 18, 175, 181
 Ali Kemal: 21, 22, 26, 90, 131, 170
 Ali Refik Paşa: 189
 Ali Rıza, Ayaşlı: 65
 Ali Rıza Efendi. Fetva Emni: 189
 Ali Rıza Paşa. Sadrazam: 18-20, 26, 27, 30, 37, 38, 40, 46, 48, 49, 53, 54, 56, 72, 75-77, 80-82, 94-96, 98, 99, 165, 187, 213, 225, 228, 294
 Ali Rüştü, Adalet Bakanı: 114
 Ali Salt. Tümgnl.: 113
 Alibey Adası (Cunda. Ayvalık): 223
 Alişan Bey. Koçgiri Aşiret Başkanı: 184, 185
 All India Khalifat Congress: 153
 Almanlar: 157, 193
 Almanya: 160, 186, 205
 Altay, Fahrettin: 110, 112, 113, 122, 124, 238
 Altınay, Ahmet Refik: 55
 Amasya: 15, 18, 19, 30, 32-34, 38, 41, 51, 53, 121, 147, 182, 243
 Amasya Genelgesi: 161
 Amasya Görüşmeleri: 15, 28, 30-32, 37, 46, 54, 276
 Amasya Protokolleri: 31-35, 37, 38, 75, 96, 98, 242
 Amerika Kıtası: 60, 186, 290
 Amerika (A.B.D.): 89, 203
 Amerikan Okulu (Sivas): 64
 Amerikan Senatosu: 192
 Anadolu Ajansı: 127, 129, 219
 Anadolu Cumhuriyeti: 293, 294
 Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umu-
 milliği: 168
 Anadolu Halk Hükümeti: 205
 Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan
 Cemiyeti: 146, 147
 Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hu-
 kuk Derneği: 29, 33, 49, 80, 86, 147
 Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hu-
 kuk Grubu: 257, 258

- Anafartalar: 23, 68
- Anayasa: 21, 22, 26, 27, 73, 79, 99, 118, 119, 136, 169, 253-259, 278, 280, 294-298, 302,305
- Anayasa Mahkemesi: 171
- Andrea. Fransız Gnl.: 58
- Ankara: 16, 43, 44, 47, 48, 50, 51, 62-66, 68-80, 83-85, 89-93, 102, 103, 106, 108, 109, 112, 113, 115, 118, 119, 121-136, 140, 141, 147-149, 153-155, 157-159, 163, 169, 170, 172-175, 177, 185, 188, 198, 201, 203, 206-208, 211, 212, 216, 217, 220-222, 230-236, 238, 240-244, 246-252, 258, 261-264, 277, 282, 283, 286, 292, 294, 303, 304
- Ankara Antlaşması: 160, 221, 222, 262, 288
- Ankara Gazetesi: 65
- Ankara Hükümeti: 202, 203, 205, 206, 218-220, 236, 241, 243-247, 261, 262, 264, 271, 276, 281
- Ankara İstiklal Mahkemesi: 173, 306
- Ankara Palas: 256
- Ankara Vilayet Konağı: 257
- Anlaşma Devletleri: 27, 31, 37-41, 60, 61, 66, 71, 72, 74, 75, 88-90, 93, 94, 98-102, 104, 105, 109, 115, 121, 125, 146, 157-160, 163, 164, 174, 175, 178, 181, 187, 191, 194, 204, 207, 223-226, 228, 230, 242-244, 246, 263, 269, 270, 292, 301
- Antakya: 90, 221, 288
- Antalya: 76, 125, 139, 147, 160, 188, 246
- Antep, Ayıntap: 39, 56, 57, 59-62, 92, 128, 139, 144, 147, 191, 213-217, 219, 221, 222, 252
- Antep Sancağı: 218
- Anzavur, Ahmet: 16-18, 30, 115, 116, 138, 158, 164, 165, 168, 175, 176, 233
- Apaydın, Zekâi: 283
- Apollon Tiyatrosu (İstanbul): 256
- Arabistan: 138, 179, 197
- Arap, Araplar: 88, 182, 201, 282, 301
- Arap Yarımadası: 186, 192
- Arap Ülkeleri: 301
- Aralov, S. I. Sovyet Elçisi: 211, 270
- Aram Efendi: 189
- Aras, Tevlik Rüştü: 171, 236
- Ardahan: 193, 194, 198, 206, 207, 209
- Âri: 181
- Arif. Yarb. Ayıcı: 16
- Ârif, Oruç: 235, 239, 306, 307
- Arlıtdı Paşa: 189
- Arkadaş Gazetesi: 235
- Arslan. Hesap Memuru: 104
- Arslan Bey. Maraş Müd. Hu. Başk.: 92
- Artın. Polis Me.: 239, 306
- Artvin: 207, 209
- Asaf Bey. Bursa Mebusu: 85
- Asım, Kadı. Kütahya Mutas. V.: 237
- Âsi: 117, 119, 127
- Asir: 186
- Askersel Sözleşme (Mudanya): 274
- Askeri Nigehban Cemiyeti: 166
- Askeri Polis: 174
- Aslan Çetesi: 49
- Aslihanlar: 248, 268
- Asri Kadınlar Cemiyeti: 146
- Astampalya (Astropalia): 308
- Asya: 41, 186, 197, 284, 286, 290, 308
- Atabinen, Reşit Saffet: 36, 153, 285
- Atatürk: 83, 293
- Atay, Falih Rıfku: 149
- Atina: 230, 239, 263
- Atina Antlaşması: 308
- Avni. Bnb.: 180
- Avni Paşa. Bahriye Bakanı: 180
- Avrupa: 41, 60, 197, 261, 267, 283-286, 290
- Avusturya: 242, 246
- Azaryan Efendi. Âyan Üyesi: 118, 189

Azerbaycan: 193-200, 210
Azerbaycan Cumhuriyeti: 161, 194, 200
Azeriler: 193, 194, 235
Azınlıklar: 39, 88
Az-m-i Milli Cemiyeti (Ankara): 65

B

Babaeski: 229, 263
Babıâli: 128, 277, 279, 280
Bafra: 249
Bağdad Demiryolu: 221
Bağımsızlık Grubu: 257
Bâği: 117
Baha Saif. Yzb.: 195-198
Bahattin. Ç. Ethem Olayı: 307
Bahri. Manisa Belediye Bşk.: 25
Bahtiyar Aşireti: 181
Bahur. Milli Aşireti: 182
Bakırçay: 228
Bakırköy Süvari Subay Okulu: 233
Bakû: 155, 193, 194, 196, 200, 205, 236
Bakû Kurultayı: 205
Balfour: 266
Balıkesir: 17, 18, 20, 25, 29, 40, 42, 50, 70, 110, 124, 149, 154, 158, 225, 241, 269
Balıkesir Kongreleri: 25, 145, 148
Balkan Hükümetleri: 301
Balkan Savaşı: 72, 144, 224, 288
Balmahmut: 268
Bandırma: 53, 110, 115, 125, 229, 233, 269
Baraz Aşireti: 58
Bardız: 202
Barış Konferansı: 30, 31, 107, 188, 189, 226-228, 276, 278, 282, 301
Basın Derneği (Matbuat C.): 23
Başkomutanlık: 250, 257-260
Başkomutanlık Savaşı: 268, 271

Başkomutanlık Yasası: 151, 259, 260
Başmabeyinci: 81, 281
Batı Anadolu: 63, 70, 75, 98, 100, 142, 144, 148, 154, 157, 159, 160, 228, 230, 269
Batı Anadolu Umum Kuvayimilliyeye Komutanlığı: 231
Batı Cephesi: 154, 203, 206, 219, 230-232, 234, 237, 240, 248-250, 267, 268, 273, 283
Batı Trakya: 35, 88, 283, 290, 301
Batum: 109, 193, 194, 198, 201, 203, 204, 206-210
Bayar, Celal: 29, 96, 232, 236-238, 242, 252, 259, 283
Bayıç, Hakkı Behiç: 44, 46, 64, 68, 71, 72, 136, 140, 141, 169, 170, 235-237
Baykut, Câmî: 29, 119, 140, 141, 154, 244
Bayrak Olayı (Maraş): 58
Bayramlıç: 272
Bayur, Hikmet: 283
Becaylı Aşireti: 58
Bedel: 150
Bedri. Yzb.: 64
Beğşehir: 16, 178, 179
Behram Lutfi: 306
Bekir Sami. Ödemiş Kaymakamı: 224
Bekir Sami. Alb.
bk. Günsay
Bekir Sıtkı: 147
Bekir Zeki. Alay Kâtibi: 104
Bekman, Avni Refik: 65
Belçika: 284
Bele, Refet: 15, 38, 40, 50, 124, 176-179, 225, 231-234, 238, 239, 248, 278, 281
Belkahve (İzmir): 269
Benbow Gemisi: 107
Berberbaşı: 281
Bergama: 149, 191, 224
Bermon. Fransa Temsilcisi: 60
Besim. Kastamonu Milletvekili: 258

- Beke. İngiliz Kaptan: 242
 Beylikköprü: 251
 Beynam: 65
 Beyoğlu: 105, 108
 Beypazarı: 173, 175, 176
 Beyrut: 61, 68, 216
 Bıyıklıoğlu, Tevfik. Yarb.: 273, 283
 Biat: 282
 Biga: 17, 165, 272
 Bilecik Görüşmesi: 241
 Birecik: 57
 1921 Anayasası: 253
 Birinci Dünya Savaşı: 23, 31, 34, 57, 60, 116, 127, 191, 193, 199, 205, 215, 231, 233, 235, 286, 290, 291, 293
 Birinci İnönü Savaşı: 240, 241
 Bitlis: 63, 92, 184, 191, 203, 216
 Bizans: 249, 290, 292
 Boğaz (İstanbul): 105
 Boğazlar: 154, 185, 188, 189, 191, 205, 209, 245, 263, 272, 284-289, 302
 Bolak, Vehbi: 29, 150, 237, 238, 296
 Bolu: 115, 124, 125, 147, 164, 173, 175, 176, 233, 307
 Bolşevik Rusya: 195
 Bolşeviklik: 21, 201, 235
 Bouillon, Franklin: 220-222, 262, 272, 273
 Bozan Aşireti: 58
 Bozcaada: 288, 290, 308
 Bozdağ: 95
 Bozkır: 16, 17, 47, 52, 175-179
 Bozkır Ayaklanması: 16, 17, 30
 Bozkurt, Mahmut Esat: 236, 259
 Bozüyük: 269
 Börekçi, Rifat. Ankara Müftüsü: 66, 72, 149
 Buazo. Yzb. Fransız: 65
 Bucak: 228
 Buhara: 156, 270
 Buhari: 130
 Bulca, Fuat: 150, 295
 Buldan: 232
 Bulgaristan: 103, 229, 284, 288
 Burdur: 69, 147, 160, 246
 Burgaz (Umurbey): 158
 Bursa: 17, 29, 34, 40-42, 50, 53, 82, 85, 98, 125, 128, 165, 228-231, 240, 241, 248, 269
 Brest-Litovsk: 198, 206
 Briand, Aristide. Fransız Başbakanı: 61, 219, 245, 246
 Bristol. Amiral. A.B.D. Temsilcisi: 101
 Britanya: 247, 309
 Brock. İngiliz Amiralı: 271
 Büyük Anadolu Kongresi: 24
 Büyük Britanya: 288
 Büyük Çekmece: 191
 Büyük Ermenistan: 111, 179, 194
 Büyükhan. Nahcivanlı: 194
 Büyük Menderes: 228
 Büyük Millet Meclisi: 130-135, 139-142, 145, 149, 150, 163, 169, 176, 182, 199, 200, 230, 234, 239, 241, 250-254, 261, 270, 277, 278, 283, 286, 295, 297
 Büyük Millet Meclisi Hükümeti: 156
 Büyük Verdi: 198
- C**
- Caber Kalesi: 221
 Cafer İlhamı. Teftiş Kurulu Üyesi: 50
 Calkı Adası (Kalkı): 308
 Calthorpe. Amiral. İngiliz Y. Komiseri: 27, 112
 Casso Adası (Kazos): 308
 Castellorizo (Meis): 308
 Çebeci (Ankara): 65
 Çebesoy, Ali Fuat: 43, 46, 51, 59-61, 63, 65, 70, 72, 83, 109, 112, 113, 116, 124, 125, 161, 168, 170, 176, 196, 206, 208, 209, 225, 231, 236, 305
 Celal, Zıralıoğlu: 18
 Celal Bey. Adalet Bakanı: 97

Celal, Çapanoğlu: 177
 Celâli: 69
 Celâlettin Ârif: 56, 69, 74, 75, 77, 79, 84, 96, 106, 119, 134-136, 139-141, 169
 Cemal. Ç. Ethem Olayı: 307
 Cemal Bey. Konya Valisi: 16, 54, 178
 Cemal Bey. Ticaret Bakanı: 241
 Cemal Paşa. Küçük, Mersinli: 18-23, 29, 30, 37-39, 41, 48-51, 59, 62, 69, 75-77, 83, 106, 116, 119, 157, 158, 161, 166, 187, 228, 247
 Cemalettin Efendi. Hacıbektaş Çelebisi: 64, 136
 Cemil Çeto: 18
 Cemil Molla. Danıştay Başkanı: 97
 Cemiyet-ı Ahmediye: 164
 Cemiyet-ı Akvam: 89, 301
 Cemiyet-ı İslamiye: 57, 59
 Cemiyet-ı Müderrisin: 165
 Cengiz (Kara Vasıf): 196
 Cerablus: 90
 Cevat Abbas: 64
 Cevat Bey. B. Elçi: 242
 Cevdet Bey. Alb. Kor. K: 42, 59
 Cevher Ağa. Musahıp: 281
 Cezalandırma Andı: 86, 96, 99
 Civa: 198
 Charpy. Fransız Gnl.: 273
 Churchill, W. İngiliz Sömürgeler Bak.: 272
 Cihât: 165
 Clamenceau. Fransız Başbakanı: 186, 187
 Conker, Nuri. Yzb. 216
 Convention: 137
 Convention Militaire: 274
 Grew, M. A.B.D. Temsilcisi: 290
 Culfa: 202
 Cuma Namazı: 50
 Cumhurbaşkanı Seçimi: 298
 Cumhuriyet: 41, 64, 136, 255, 256, 258, 293-295, 297, 298

Cumhuriyet Halk Partisi: 86, 259
 Cunda (Ayvalık): 223
 Curzon, Lord. İngiliz Dışişleri Bakanı: 41, 42, 55, 99-101, 120, 244, 262, 266, 284-287, 293

Ç

Çağatay, Ali Rifat: 256
 Çakmak, Fevzi: 49-52, 69, 76, 81, 97, 111, 112, 119, 124, 140, 141, 169, 207, 231, 236, 237, 250, 252, 268, 273, 295
 Çal: 268
 Çaldağı: 251
 Çamlıbel (Sivas): 178
 Çanakkale: 270-273
 Çanakkale Boğazı: 271, 272, 274, 288, 289
 Çankaya (Ankara): 268, 295
 Çankırı: 307
 Çarlık: 159, 198
 Çarlık Rusya: 205, 209
 Çarıklı, Hacım Muhittin: 20, 25, 29, 70, 74, 81, 154, 225, 230, 232-234, 268
 Çelebi (Bektaşılık): 64
 Çerkezler: 175, 176
 Çeşme (İzmir): 269
 Çeteler: 145
 Çetinkaya, Ali. Kur. Alb.: 124, 195, 223, 224
 Çıldır: 198
 Çiçerin, Georgi: 154-156, 199-202, 204, 208-210
 Çiğil: 179
 Çine: 225
 Çobanbey İstasyonu: 220
 Çobanlı, Cevat. Genelkurmay Başkanı: 75, 99, 106, 116, 247
 Çocuk Esirgeme Kurumu: 150
 Çorlu: 229
 Çukuroba Camii (Maraş): 91
 Çukurova: 57, 60, 218, 221, 222
 Çumra: 16, 178

D

Dağıstan: 199, 204
 Daily Mail Gazetesi: 271
 Darülhikmet-i İslamiye: 72
 Darülmuaallimin (Ankara): 126
 Dayanışma Grubu: 257
 Delibaş Mehmet:
 bk. Mehmet
 Demirci Mehmet Efe:
 bk. Mehmet
 Demirlibahçe (Ankara): 65
 Denikin. Rus Generali: 194, 195,
 198, 210, 243
 Denizli: 225, 232
 Dersaadet (İstanbul): 281
 Dersim: 182, 184
 Derviş Vahdeti: 237
 Detroit (A.B.D.): 150
 Develi: 59
 Devrek: 128
 Deyrızor: 90
 Didan Aşireti: 58
 Dikili: 224
 Dikmen (Ankara): 65
 Dilber Efendi: 189
 Dinai Aşireti: 58
 Dinar: 179
 Divriği: 184, 185
 Diyarbakır: 42, 57, 59, 63, 172, 181,
 184, 186, 214, 216, 220, 249,
 307
 Doğancılar (Üsküdar): 146
 Doğu Anadolu: 70, 144, 164, 179,
 194, 199
 Doğu Akdeniz Adaları: 308
 Doğu Bayezıt: 202
 Doğu Cephesi: 203, 207, 222, 251
 Doğu Lejyonu: 60
 Doğu Trakya: 32, 201, 228, 229,
 270, 274
 Doğu Ulusları Kurultayı: 205
 9 İlke (umde), 259
 Donizetti. Giuseppe: 255

Döğër : 249

Döşeme: 228

Dualar Köyü (Karacasu): 233

Dubois. Kardinal: 216

Dumlupınar: 240, 248, 268

Durak Bey. Erzurum Mebusu: 250,
 284

Duran, Tülay: 79

Duru, Kâzım Nami: 232

Düyun-i Umumiye: 33, 110, 150,
 263, 286

Düzce: 164, 173-176

Düzgören, Seyfi. Yarb. 201, 206, 273

E

Edhem Bey. Danıştay Başk.: 189

Edip. Yozgat İsyanı: 177

Edirne: 42, 45, 53, 76, 87, 110, 124,
 186, 229, 230, 263, 270, 272

Edremit: 18, 54, 158, 224

Efeler: 144, 145

Efgan. Vet. Yzb.: 306

Efzun: 226

Ege: 195, 228

Ege Adaları: 191, 283

Egemenlik Bayramı: 256

Eğilmez, Cafer Tayyar: 42, 110, 124,
 199, 229

Eker, İsmet. Milletvekili: 298

Ekrem. Öğretmen: 65

Ekumen: 289

Elazığ: 63, 92, 116, 182, 184, 185,
 216, 220

Elcezire Cephesi: 216

Eldeniz, Naci: 18

Elviye-i Selase (Üç liva): 88, 193,
 301

Emin. Yzb. Kürt Teâli Cem.: 180

Emin Bey. Samsun Milletvekili: 258

Emin Bey. Operatör: 240

Emin Ali. Kürt Teâli Cem.: 180

Einir Paşa: 237

Erver Paşa: 69, 125, 155, 166, 194,
205, 235, 293

Enez: 32

Enosis: 187, 264

Erbaa: 177

Erdelhun, Cavit: 155

Ereğli (Karadeniz): 217, 246

Erenköy (Çanakkale): 272

Ergani: 220, 221

Ergil, Doğu: 143, 144, 161

Erivan: 61, 194, 198, 199, 202, 211

Ermeniler: 32, 35, 39, 52, 57, 58,
60, 62, 91-95, 100, 101, 144,
177, 180-182, 193, 194, 198,
202-204, 207, 208, 213-218,
226, 243, 262, 263

Ermeni Cumhuriyeti: 194, 195, 198,
199, 202, 203

Ermeni Göçü: 34

Ermeni Lejyonu: 60, 217

Ermeni Patriği: 111

Ermenistan: 24, 60, 61, 181, 183,
186, 188, 191, 194, 199-204,
206, 210, 245, 283, 284

Ermenistan Mandaterliği: 185, 188,
192

Ersoy, Mehmet Âkif: 255, 256

Erzincan: 52, 63, 147, 184, 185,
188

Erzurum: 15, 24, 27, 28, 40, 50, 52,
53, 62, 63, 70, 71, 74, 77, 86,
93, 109, 121, 133, 142, 146,
148, 149, 155, 159, 178, 187,
191, 195, 198, 200-203, 293

Erzurum Kongresi: 20, 21, 27, 55,
66, 70, 90, 98, 121, 132, 139,
154, 157, 181, 293

Erteğün, M. Münir: 36, 242, 243,
283

Ertuğrul, Şehzade: 281

Eryavuz, İhsan: 236, 307

Esas Teşkilat Kanunu: 295

Esandal, Memduh Şevket: 210

Eskişehir: 26, 43-46, 50, 53, 54, 62,
63, 68, 103, 112, 124, 125 154,
157, 158, 172, 220, 235-237,
240, 242, 249-251, 264, 267-269

D'Esperey, Franche: 65

Esvapçıbaşı: 281

Eşref, Şeyh: 175

Ethem, Çerkez: 18, 123, 167, 173-
177, 195, 231-242, 248, 306

Ethem, Küçük: 233

Ethem, Şişman, Yzb.: 25, 26

Evkaf Sandıkları: 110

Eyüp Sabri Akgöl:

bk. Akgöl

Ezine: 272

F

Fahrettin Bey, Maarif Bakanı: 114,
188

Falk Nüzhet, Maliye Bakanı: 97

Falka, Lise Müdürü: 146

Farz: 128

Fas: 140

Faslı Subaylar: 65

Fatma, Burdur Müdafaai Hukuk:
147

Fatma Seher, Kuvayimilliyeci: 148

Felah-ı Vatan Grubu: 73, 78-83, 86,
96, 105

Fener Patrikhanesi: 289

Ferit Bey, Temsilciler Kurulu: 72

Ferit Paşa, Damat: 15, 16, 19-27,
47, 54, 63, 69, 96, 102, 111-116,
119, 129, 165-171, 173, 176,
180, 185, 186, 188-191, 226,
241, 242, 249, 305

Ferit, Kadı: 306

Ferman: 116

Fetva: 116, 117, 119, 127, 132, 140,
143, 164, 170, 282

Fetva Emni: 50

Fevzi, Hoca: 307

Fevzi, Şeyh, Temsilciler Kurulu: 64,
68, 71

Fevzi Bey (Ankara): 65

Fırat: 188, 216, 220

Fıtnat, Burdur Müdafaai Hukuk:
147

Flkret. Dr. Milletvekili: 259
 Fillstin: 179, 186, 188, 192
 Fransa: 42, 56, 57, 59-62, 91, 101, 154, 160, 187, 191, 198, 213, 214, 218, 219, 221, 222, 229, 242, 246, 261, 262, 265, 271-276, 284-288
 Fransızlar: 32, 34, 56-62, 65, 74, 91-95, 101-105, 125, 138, 144-146, 148, 158, 160, 161, 164, 182, 183, 187, 188, 192, 194, 213-222, 226, 229, 246, 262, 266, 271, 274, 285
 Fransız İhtilali: 172, 255
 Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi: 82
 Fransız Mandası: 218
 Fransızca: 48, 85, 89
 Frew, Robert. Rahip: 19, 46-48
 Frounze, Michael. Ukrayna Elçisi: 211
 Fuat Paşa, Müşir, Deli: 189, 249
 Fuat. Dr. Milletvekili: 197, 240

G

Galip Hoca (Celal Bayar): 232
 Galip. Topçu Müfettişi: 238
 Galip Fuat: 189
 Gandi, Mahatma: 153
 Garzan: 181
 Gaulis, Berthe: 145
 Gâvur İmam: 165
 Gâzî, Gâzîlik: 117, 128, 252
 Gâzî (Antep): 218
 Gâzî Paşa (Mustafa Kemal): 296, 297
 Gebze: 49
 Geçici Hükümet: 140
 Geçici İcra Komitesi: 140
 Gediz: 231, 240
 Geldani: 183
 Gelibolu: 158, 159, 219
 Gelir Vergisi: 150

Gençler Derneği (Kırşehir): 64
 Genel Anadolu Kongresi: 24-26
 George, Lloyd: 42, 98, 100, 101, 187, 188, 227, 228, 245, 248
 Gerçekler, Mustafa Fehmi. Karacabey Müftüsü, Şer'iye Evkaf Bakanı: 128, 141
 Gerede: 125, 174, 176
 Gerede, Husrev: 42, 64, 72, 83-85, 118, 119, 173-175, 244
 Gerilla Savaşı: 93
 Germen, Dr. Mazhar: 232
 Geyve: 109, 119, 124, 125, 176
 Gourand. Fransız Genl.: 60, 213, 216
 Gladstone, W: 41
 Gorganıyan, İstapan: 203
 Gökbayrak Taburu: 237
 Gökberk, Şükrü Naili: 292
 Gökçeğöl: 195
 Gökmen, Fatın: 242
 Gölçük Yaylası: 95
 Gönen: 158, 165
 Gülez, Şükrü. Milletvekili: 173
 Gülhandanıyan, Avram: 203
 Gümölcine: 290
 Gümrü: 208, 210
 Gümrü Antlaşması: 202, 203, 206
 Gümrük: 150
 Gümüşhane: 86
 Gündüz, Asım: 273
 Güneş, İhsan: 134, 135, 259
 Güney Cephesi: 213, 216, 231, 232, 234, 239, 248
 Güneybatı Anadolu: 160
 Güneydoğu Anadolu: 57, 59, 145, 214
 Günsay, Bekir Sami. Alb.: 29, 42, 200, 224, 230
 Gürcistan: 193, 194, 200, 206, 210, 270
 Gürcistan Cumhuriyeti: 193, 206, 207

Haab. İsviçre Başkanı: 284
 Habibe. Domanıçlı: 148
 Hacıanestls. Yunan Başkomutanı: 268, 269
 Hacıbayram (Ankara): 66
 Hacıbayram Camisi: 130, 131
 Hacıbayram Kapısı (Adana): 216
 Hacıbektaş: 64
 Hacıbektaş Çelebisi: 136
 Hacı Emir. Meclis İdare Amiri: 136
 Hacı Süleyman. Çine: 225
 Hacı Şükrü. Bnb: 63
 Haçın (Saimbeyli): 217
 Haçlı Seferleri: 109, 270
 Hadımköy: 229
 Hadi Bey: 99
 Hadi Paşa. Âyan Üyesi, Ticaret Bakanı: 173, 181, 241
 Hadkinson. İng. Yzb. 160
 Hafık (Koçhisar): 184
 Hahambaşı: 111
 Hakkâri: 53
 Hakkı. Bnb.: 225
 Hakkı Behiç Bayılç: bk. Bayılç
 Hakimiyet Bayramı: 256
 Hakimiyet-i Milliye Gazetesi: 126, 127, 129, 131, 135, 256
 Halep: 85, 90, 186, 245
 Halide Edip Adivar: bk. Adivar
 Halife: 18, 42, 116, 118, 128, 130, 132, 138, 139, 143, 254, 281, 282
 Halife Ordusu: 177, 178
 Halifelik: 17-19, 28, 41, 108, 115, 117, 128, 153, 166, 258, 278, 279, 282, 294, 302
 Halil. Milli Aşireti Başkanı: 182
 Halil. Yzb.: 239, 306
 Halit Bey. Kars İslam Şûrası: 116
 Halit Bey. Yarb. Ş. Tümen K.: 52

Halit. Ç. Ethem Ayaklanması: 177, 306
 Halk Partisi: 295
 Halk Zümresi: 257
 Halk İştirakıyun Partisi: 239, 240
 Halkçılık: 201
 Hama: 57
 Hamdi Bey: 189
 Hamdi Bey. Köprülü: 18, 25, 158, 224
 Hamdi Namık. Milletvekili: 240
 Hamdi Paşa. Kıraz: 165, 167, 189, 190
 Hamit Bey. Erzurum Valisi: 203
 Hamit Bey. Milletvekili: 69, 79
 Hamit Bey. Kızılaycı: 36, 247, 264, 272, 273
 Hamza Grubu: 158
 Harbord Heyeti: 36
 Harp Okulu: 105
 Harrington. Gnl.: 252, 271-273, 281
 Hasan Basri: 25, 256
 Hasan Efendi. Temsilciler Kurulu: 72
 Hasan Efendi. Fetva Emanetinden: 50
 Hasan Ferit. Bankacı: 56
 Hasan Tahsin. Aydın Milletvekili: 106
 Hat Komiserliği: 174
 Hatay: 221
 Hatıra Defteri (M. Kemal): 293
 Hatice: 148
 Hatisiyan. A.: 203
 Hatı-ı Hümayun: 27, 97, 115
 Havza: 51
 Haydar Bey. Konya Valisi: 178
 Haydar. Koçgiri Aşiret Başkanı: 184
 Haydar Bey. Meclis Kâtibi: 136
 Haydarpaşa Garı: 124
 Hayırlıoğlu. Eyüp Sabri: 297
 Hayrettin Ağa. Musahip: 281
 Hayri. Kuvayı Seyyareden: 239, 307
 Hendek: 175, 176

Helawa Kurl: 179

Hevl Derneği: 179

Heyet-i Faale: 148

Heyet-i Naslha: 174

Hıdranlı Aşireti: 181

Hilafet: 17, 82, 109, 166, 189, 280

Hiyanet-i Vatanîye Kanunu: 135, 170, 171

Hızır: 290

Hicaz: 186

Hikmet Bey (Adapazarı): 47

Hilal-i Ahmer (Kızılay): 153, 247

Hilmi Bey. Eskişehir Mutasarrıfı: 54

Hilmi Bey. Menteşe Mutasarrıfı: 42

Hilmi, Tunalı: 118

Hindistan: 153, 154, 197, 270

Hindistan Halifelik Kongresi: 153

Hindular: 153

Hint: 153

Hintliler: 199

Hohler, M. İngiltere Elçiliğinden: 41

Hulusi Efendi. Şeyhülislam: 97

Humus: 57

Hurşit. Em. Gnl.: 50, 52

Hürriyet ve İtilaf: 22, 26, 27, 50, 53-55, 90, 94, 113, 119, 143, 166, 176, 180

Hüseyin. Ç. Ethem Olayı: 306

Hüseyin Avni. Erzurum Mebusu: 118, 258, 260, 278

Hüseyin Hüsnü. Mersin Mebusu: 133

Hüseyin Kâzım Kadri: 68, 69, 71, 74, 75, 84, 85, 87, 88, 95, 96, 111, 117, 118, 241-244

Hüseyin Nazım. Postacı: 177

Hüseyin Remzî Paşa. Ticaret Bakanı: 114, 189, 190

Hüseyin Paşa. Hıdranlı Aşireti Başk.: 181

Hüseyin, Şerif: 282

Hüsnü Efendi. Şeyhülislam: 165

Hüsrev Sami. Yeşilordu: 235, 252

I

İğdir: 203

Irak: 183, 186, 188, 191, 192, 285, 287, 288

Islahat Grubu: 257

Islahat-ı Osmanîye Partisi: 179

İslahiye: 92

Isparta: 106, 172, 178, 179, 233, 246

İşık, Dr. Esat: 40, 55, 106

İyd-i Milli (Ulusal Bayram): 256

Izrap, Cevdet. Milletvekili: 136

İ

İbrahim Efendi, Haydarızade. Şeyhülislam: 19, 97, 180

İbrahim. Esvapçıbaşı: 281

İbrahim Rüşdü. İlay-ı Vatan Başkanı: 165

İfham Gazetesi: 79

İhtilal Meclisi: 259

İkdam Gazetesi: 55

İkinci Grup: 258-260, 281

İkinci İnönü Savaşı: 156, 160, 220, 247, 249

İlay-ı Vatan ve Tarık-ı Salah: 165

İleri, Celal Nuri: 113

İlhamî Bey. Demirci Ayaklanması: 232

İlyaçev. Alb. Sovyet Temsilcisi: 197

İlyas, Hacı. Milletvekili: 73, 74

İmalat-ı Harbiye: 158

İmroz: 288, 290, 308

İnce, Hamit Şevket: 224

İnce, Refik Şevket: 252

İnebolu: 35, 53, 125, 158, 222, 244, 249

İngiliz, İngilizler: 16, 17, 31, 32, 34, 41, 42, 44, 48, 56-59, 65, 75, 76, 78, 81, 88, 93, 94, 99, 101-113, 115, 117, 118, 124, 125, 133, 138 140, 143, 146, 153, 157-

- 160, 162-165, 176, 178, 180-183, 192-194, 197, 199, 200, 202, 205, 206, 208, 214, 215, 218, 222-229, 236, 241, 243, 244, 246, 247, 261, 268, 269, 271-274, 281, 282, 288, 293
- İngiliz Mandası: 182
- İngiliz Muhipler Derneği: 16, 19, 35, 46, 47, 63, 65, 165, 174
- İngiliz Yüksek Komiserliği: 22, 60
- İngilizce: 55
- İngiltere: 41, 57, 89, 94, 95, 100, 101, 114, 186, 187, 197-199, 211, 219, 229, 230, 246, 261, 262, 264-266, 273-276, 281, 284, 288, 309
- İnönü: 239-241, 243, 248, 249
- İnönü, İsmet: 36, 83, 89, 90, 124, 140, 141, 169, 170, 231, 233, 236-238, 240, 242, 248, 250, 252, 268, 273, 274, 283, 285-287, 290, 292, 295, 297, 302
- İnönü Savaşları: 153
- İonia (İyonya): 264, 265, 268
- İrade (padişah buyruğu): 72, 78, 119
- İade-i Milliye Gazetesi: 31, 126, 129, 131
- İran: 154, 183, 197, 199, 201
- İsa (Galatalı Şevket): 196
- İshak: 145
- İskenderun: 56, 90, 221, 245, 288
- İskoç: 65
- İslam Şurası: 44, 193
- İsmail. Milli Aşiretinden: 182
- İsmail: 307
- İsmail Fazıl: 123, 141
- İsmail Hakkı. Çopur. Bnb.: 166
- İsmail Hakkı Paşa. Levazımcı: 293
- İsmail Safa: 284
- İslamı Yüceltme Derneği: 165
- İstanbul: 17, 22-24, 27, 28, 30, 34, 35, 37-49, 51-53, 55, 56, 58, 60, 62, 63, 65, 68-72, 74, 79, 82-84, 88, 89, 91, 94, 95, 98-104, 107-113, 119, 121-129, 131-133, 136, 138, 140, 141, 146-148, 150, 153, 154, 157-159, 165-169, 174, 176, 177, 179, 184-192, 195, 197-200, 209, 213, 214, 219, 224-226, 229, 242-244, 247, 249, 253, 256, 261-265, 268, 270-272, 274, 277, 278, 280, 281, 283, 289, 290, 292, 294, 302
- İstanbul Anlaşması: 247
- İstanbul Gazetesi: 48
- İstanbul Boğazı: 288, 289
- İstanbul Hükümeti: 15, 19, 23, 32, 35, 37, 39, 57, 59, 77, 107, 112, 131, 132, 138, 142, 163, 166, 176, 180, 188, 206, 244, 246, 249, 270, 276, 277
- İstanköy (Kos): 308
- İstiklal Grubu: 257
- İstiklal Marşı: 255, 256
- İstiklal Mahkemeleri: 170, 172, 173, 234, 237, 259, 278
- İsviçre: 153, 242, 276, 284
- İş Bankası: 154
- İş Ocağı: 157
- İşören: 268
- İtalya: 101, 154, 160, 187, 219, 229, 244, 246, 249, 262, 265, 272-274, 276, 282, 284, 285, 288, 308
- İtalyan, İtalyanlar: 101-103, 125, 160-162, 183, 192, 226, 228, 264, 271, 274
- İtilaf Devletleri: 107, 303
- bk. Anlaşma Devletleri
- İttifakname (Felah-ı Vatan): 78, 79
- İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti: 165
- İttihat ve Terakki: 17, 26, 31, 34, 54, 68, 74, 107
- İttihatçılık: 17, 21, 34, 50, 51, 54, 55, 99, 143, 166, 179, 195
- İttihat ve Terakki Kulübü (Ankara): 125
- İzmir: 17, 26, 32, 53, 69, 70, 73, 76, 124, 128, 139, 145-147, 153, 154, 160, 175, 187, 189, 191, 219, 222, 223, 226-228, 232, 233, 239, 242, 245, 246, 249, 263-265, 268-273
- İzmir Suikastı: 173
- İzmir Valiliği: 29

İzmîl: 17, 49, 50, 115, 124, 125, 140, 148, 168, 176, 264, 272, 274

İzoli Aşireti: 182

İzzet Bey. Temsilciler Kurulu: 15

İzzet Bey. Kambur. İzmir Valisi: 22, 29

İzzet Paşa, Ahmet. Sadrazam: 35, 189, 242-244, 261, 262, 294

İzzet Fuat Paşa: 189

J

Jandarma: 51, 167

Japonya: 284, 288

Jin Gazetesi: 184

Jön Türkler: 293

K

Kâbil: 212

Kadıköy: 105, 146

Kafkaslar: 138, 155, 193, 194, 198-200, 204, 235, 288

Kafkas Cumhuriyetleri: 194, 199, 210, 211

Kafkasya: 154, 233

Kağızman: 203

Kalaba (Ankara): 66

Kalimnos (Kalymnos): 308

Kalkı (Calki): 308

Kalogeropoulos. Yunan Başbakanı: 247

Kaltakkıran, Falk: 106

Kaman: 65

Kâmil. Çumralı: 178

Kâmil Efendi. Nakıbüleşraf: 73

Kâmil Paşa. Sadrazam: 50

Kangal: 147, 184

Kansu, Mazhar Müflit: 43, 44, 53, 61, 63, 64, 68, 71, 79, 81-83, 85, 103, 125, 133, 149, 293

Kanun-ı Esası: 253, 254, 302

Kapitalizm: 235

Kapitülasyon: 186, 192, 201, 209, 220, 245, 284-286, 289

Karaağaç: 273, 274, 287, 288

Karabağ: 195

Karabekir, Kâzım: 20, 24, 43-46, 51, 52, 55, 62, 79, 81, 93, 109, 113, 116, 121-124, 126, 129, 131, 133, 157, 166, 170, 194, 196, 198, 200-203, 207, 208, 210, 235, 243, 251, 258, 284

Karacabey (Bursa) 40, 47, 128

Karacasu: 233

Karaçıt: 153

Karadeniz: 51, 125, 159, 199, 200, 209, 219, 250

Karadeniz Boğazı: 88

Karaisalı: 215

Karakol Cemiyeti: 154, 159, 174, 195-198

Karaköse (Ağrı): 155

Karaman: 47

Karamürsel: 229

Karataş Burnu: 191

Kara Fatma: 147

Kara Kemal: 195

Kara Vasıf: 15, 24, 40, 45, 49, 53, 54, 71, 73, 76, 78, 79, 103, 106, 117, 133, 169, 195-198, 260, 305

Karay, Refik Halit: 21, 22

Karesi (Balıkesir): 17, 40, 180

Karlık Köyü (Uşak): 269

Karlsbad: 242

Kars: 44, 193, 194, 198, 202-204, 206, 208-210

Kars Antlaşması: 204, 210, 211

Kars İslam Şûrası: 116, 193

Karsıalan, Halit: 295

Karşıyaka (İzmir): 270

Kartal (İstanbul): 49

Kasaba (Turgutlu): 223

Kasımpaşa (İstanbul): 16

Kastamonu: 16, 55, 72, 124, 125, 147, 158, 172

Kayseri: 47, 61, 64, 115, 124, 128, 147, 250, 251, 307

- Katına İstasyonu: 90
 Kaya, Şükrü: 283
 Kayabaşı Mahallesi (Maraş): 92
 Kaymaz, Nejat: 84
 Kâzını. Ç. Ethem Ayaklanması: 307
 Kâzım Bey. Öğüt Kurulundan: 175, 176
 Kâzım Paşa: 189, 190
 Kazos (Cassol): 308
 Kemah: 184
 Kemal. Bnb.: 60
 Kemalpaşa (İzmir): 269
 Kemal Paşa. Jandarma G. K.: 232
 Kemalettin. Ç. Ethem Ayaklanması: 306
 Kemalettin Sami: 306
 Kenan. Ç. Ethem Ayaklanması: 306
 Kerkük: 90
 Keskin: 158
 Kestelli: 228, 276
 Kıbrıs: 186, 219, 288, 309
 Kılıç Ali. Yarb.: 92, 177, 214, 236-238, 259, 307
 Kırkağaç: 229
 Kırkkilise (Kırklareli): 229
 Kırklareli: 229, 263
 Kırşehir: 64, 65, 123, 128, 307
 Kızılay: 153, 154, 247
 Kızılhançer Cemiyeti: 165, 166
 Kızıldordu: 200, 205, 235
 Kilikya: 32, 59, 61, 62, 91, 94, 95, 101, 104, 148, 188, 213, 216, 219, 220
 Kilikya Hristiyan Cumhuriyeti: 218
 Killigil, Nuri: 194, 235
 Kilis: 214
 Klnros, Lord: 154
 Kocaeli: 147
 Kocatepe: 268
 Koçgiri Aşireti: 174
 Koçgiri Ayaklanması: 184
 Koçhisar (Hafık): 184
 Konya: 15, 16, 42, 47, 50, 53, 76, 98, 103, 110, 136, 138, 146, 147, 158, 165, 172, 178-180, 232, 233, 240, 246, 268
 Komünist Enternasyonal: 205, 240
 Konstantin. Yunan Kralı: 240, 247, 249, 251, 270
 Koraltan, Refik: 136, 236
 Kordonboyu (İzmir): 269
 Korkmazof, Cemil: 209
 Kos (İstanköy): 308
 Kozan: 59, 124, 216, 217
 Köseoğlu, Selahattin. Alb. Sivas Kor. K.: 92, 122
 Kula: 269
 Kulp: 203
 Kunduh, Bekir Sami: 30, 32, 34, 37, 40, 43-46, 53, 61, 70-72, 76, 79, 140, 141, 155, 169, 170, 201, 204, 205, 208, 219-221, 244-247
 Kur'an: 130
 Kurşunlu Cami (Ankara): 65
 Kurucu Meclis: 43, 121, 122, 134, 259
 Kurultay: 134
 Kurutluoğlu, Müfit: 128
 Kuşadası: 246, 264
 Kut, Halil: 154-156, 194, 197
 Kutbettin, Şeyh: 236
 Kuvayi İnzibatiye: 129, 167, 168, 175
 Kuvayi Muhammediye: 164
 Kuvayi Seyyare: 236, 237, 239, 306, 307
 Kuvvei İcraiye: 253
 Küçükasya: 244, 285
 Küçük Ermenistan: 59
 Kürdistan: 32, 47, 179-185, 188, 191, 201, 245
 Kürt Kadınları Teâli Cemiyeti: 180
 Kürdistan Teâli Cemiyeti: 47, 164, 179-181, 183-185
 Kürt, Kürtler: 32, 47, 58, 70, 164, 179-184, 192, 194, 198
 Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti: 180
 Kürt Teâvün Cemiyeti: 184
 Kürtçe: 184
 Kütahya: 55, 220, 237, 238, 240, 246, 249, 269

L

Ledoulx. M. Fransız Komiserliğinden: 104
Lefke (Osmaneli): 125
Légion d'Orient: 60
Lenin: 155, 208
Leros: 308
Libya: 309
Limni: 308
Lion (Fransa): 34
Lipsö, Lipsos: 308
Lisle. Fransız Yzb.: 255
Londra: 95, 100-102, 109, 138, 183, 186, 187, 192, 208, 219-221, 243-247, 262, 266, 267
Londra Antlaşması: 308
Londra Konferansı: 187, 219, 243-248, 276, 308
Loti, Pierre: 219
Lozan (Lausanne): 276, 279, 283, 284, 286-291
Lozan Antlaşması: 209, 276, 287-292, 307, 309
Lozan Barış Konferansı: 283-285, 292, 294
Lübnan: 240
Lüleburgaz: 229
Lyautey. Fransız Mareşali: 222

M

Maan Ali. Bnb.: 175
Maçka (Trabzon): 159
Madra: 228
Magna Carta: 82
Mağarabaşı (Antep): 215
Mahir. Öğretmen: 65
Mahmut II. Sultan: 255
Mahmut. Milli Aşireti Başkanı: 182
Mahmut. Berberbaşı: 281
Mahmut. Yarb.: 65
Mahmut Paşa, Çürüksulu: 106

Mahmut Nedim. Sivas: 72
Mahmudiye Marşı: 255
Makedonya: 290
Malaya Zırhlısı: 281
Mal Sandıkları: 110
Malatya: 64
Maliye Komisyonu: 263
Malta: 104, 107, 113, 133, 134, 139, 193, 221, 246, 247, 260, 281
Malta Sürgünleri: 30, 35, 109, 247
Malta Kapısı (Yıldız Sarayı): 281
Manatov, Şerif. Sovyet Temsilcisi: 236, 306
Manda: 33, 62, 66, 165, 186
Manisa: 29, 53, 123, 150, 223, 236, 269
Manukyan Kumpanyası: 90
Manyas: 17
Maraş: 39, 56-62, 91-95, 100, 121, 139, 144, 147, 161, 187, 215, 215
Mardin: 175, 181, 191
Mareşallik: 252
Marmara: 88, 125, 165, 219
Marseillese: 255
Marsilya: 262
Marş-ı Sultani: 255
Martonaltı, Hamdi. Telgraf Me.: 106
Massigly. Fransız Deleşesi: 285
Mavroyani: 189
Mazarakis. Yunanlı Gnl.: 227, 273
Mdivani, Budu. Sovyet Elçisi: 150, 208
Mdivani. Gürcü Elçisi: 206, 207
Mebuslar Meclisi: 15, 19-21, 26, 27, 30, 32-35, 37-45, 53, 55, 56, 67, 69-87, 89, 90, 98-101, 103, 106, 113, 117-124, 133, 139, 150, 181, 254, 301
Mebus Seçimleri: 25-29, 31, 33, 35, 50, 52-55
Mecidiye Marşı: 255
Mecitözü: 177
Meclis-i Kebir-i Milli: 134
Meclis-i Müessisan: 121

Melkûre Gazetesi (Ankara): 65
 Megali İdea: 240, 249, 264
 Mehmet, VI. Sultan Vahidettin: 132, 281
 Mehmet. Pelit Köylü: 224
 Mehmet. Ç. Ethem'in Adamı: 306
 Mehmet. Hafız. Bakû Kurultayı: 205
 Mehmet, Hanlızade. Temsilciler Kurulundan: 66, 72
 Mehmet Efendi. Karaisali Müftüsü: 215
 Mehmet, Delibaş: 178, 179
 Mehmet Efe. Demirci: 69, 145, 161, 162, 167, 175, 179, 225, 228, 231-233, 237, 238
 Mehmet Ali. Avukat: 58
 Mehmet Ali. Kürd. Teâlî C.: 180
 Mehmet Ali Bey. İçişleri Bakanı: 26
 Mehmet Atuf. İskillipli: 165
 Mehmet Emin. Kırkağaçlı: 224
 Mehmet Hulusi. Yozgat Müftüsü: 128
 Mehmet Kâmil (Antep): 59
 Mehmet Nuri. Şeyhülislam: 241
 Mehmet Salt Paşa. Bahriye Bakanı: 114, 189
 Mehmet Şerif. Damat. İçişleri Bakanı: 19, 20
 Mehmet Şükrü. Yeşilordu'dan: 235
 Mehmet Şükrü. Afyon Milletvekili: 171, 260, 306
 Mehmet Tevfik. Hafız. Somalı: 25
 Mels (Castellorizo): 308
 Mekke: 282
 Mekke Şerifliği: 165
 Melek Hanım: 146, 147
 Mem u Zin: 180
 Memduh Bey. Milletvekili: 240
 Menderes Nehri: 264
 Menşevikler: 193, 206
 Menteşe: 42
 Menzıl Örgütü: 145
 Menzıl Müfettişliği: 149, 225
 Merdenek (Oltu): 202
 Meriç: 245, 273, 274, 288

Merkez Ordusu: 185
 Merkezî İslam Cemiyeti: 192
 Mersin: 57, 124, 125, 133, 179, 216
 Mestan Efe. Postlu: 225
 Meşrutiyet: 38, 72, 166, 255
 Metris Tepe: 248
 Met, Yusuf İzzettin. Kor. K.: 42, 110, 112, 113, 124, 200
 Mevlit: 249, 281
 Mevlüd. Cambazzade: 178
 Meydanıekbez: 220
 Mezopotamya: 188
 Mısır: 57, 186, 192, 197, 288, 309
 Mızıka Karakolu (İstanbul): 108
 Mızıka-ı Hümayun: 256
 Mıdıllı: 288, 308
 Mıdye: 32, 191
 Millerand. Fransa Başbakanı: 187, 188, 218
 Milli Aşireti: 58, 182
 Milli Ahrar Partisi: 27
 Milli Fetvalar: 128
 Milli Kongre: 26, 40, 55, 56, 106
 Milli Marş: 256
 Milli Misak (Ulusal Ant): 71, 86, 87, 90, 106, 155, 283
 Milli Şûra: 122
 Milli Talim Terbiye Dairesi: 102
 Milli Türk Partisi: 55
 Milletler Cemiyeti: 89, 183, 188, 191, 192, 245, 263, 289, 301
 Milne. İngiliz Gnl.: 100, 101, 106, 141, 157
 Milne Çizgisi: 228, 229, 241
 M. M. Grubu: 158
 Misak-ı Milli: 82, 83, 85-87
 Misiros (Misyros): 308
 Molla Bekir. Yörük: 225
 Monbelli. İtalyan Gnl.: 273
 Mondros: 21, 26, 32, 57, 66, 86, 89, 90, 98, 136, 138, 157, 217, 218, 227, 281, 284, 286
 Monroe Doktrini: 186
 Mont Benon Gazinosu (Lozan): 284

- Montreux Sözleşmesi: 289
- Moskova: 155, 156, 196, 199-212, 231, 240
- Moskova Anlaşması: 155, 156, 161, 204, 209, 210, 288
- Mougin. Fransız Alb.: 220
- Mucur: 64
- Mudanya: 125, 229, 272, 273
- Mudanya Ateşkes Anlaşması: 242, 273-276, 283
- Mudurnu: 176
- Muğla: 42, 162, 225, 246
- Muğlalı, Mustafa. Yarb.: 159
- Muhafaza-ı Mukaddesat Cemiyeti: 165, 294
- Muhammed Veli Han. Afgan Temsilcisi: 211
- Muhammet Ali. Hint Halifelik Komitesi: 154
- Muhittin Paşa. Ankara Valisi: 54, 63
- Muhsin Paşa: 190
- Muhtar Bey. Bayındırlık Müst.: 210
- Muradiye Camisi (Erzurum): 146
- Muratlı (Trakya): 229
- Musa (A. Fuat Cebesoy): 196
- Musa Efendi. Hacı. Temsilciler Kurulundan: 15
- Musahip: 281
- Musta Bey. Alaşehirli: 225
- Mustafa, Hatıpzade. Temsilciler Kurulundan: 15, 43, 72
- Mustafa Bey. Kurmay Subay: 197
- Mustafa Bey. Yzb.: 216
- Mustafa Bey. Koçgiri Aşiretinden: 184
- Mustafa. Çerkez. Kara: 177
- Mustafa Bey. Dr. (Maraş): 93
- Mustafa. Ç. Ethem Olayı: 306
- Mustafa Asım Efendi: 189
- Mustafa Kemal: 17-23, 25, 27-32, 34, 37-57, 60-86, 89, 90, 92, 93, 96, 98, 99, 101-103, 104, 108-110, 112, 114-116, 118, 119, 121, 124, 126, 127, 129-132, 134-142, 146-149, 151, 153-157, 160, 164, 166, 169, 170, 173, 178, 180, 184, 189, 195-201, 205, 211, 214, 216, 217, 220, 222, 225, 229, 230, 232, 233-238, 242-245, 247, 248, 250-254, 256-260, 264, 267-274, 276, 278-280, 283, 287, 290, 293-296, 298, 301, 302, 304
- Mustafa Necati: 171
- Mustafa, Nemrut: 167, 169
- Mustafa Nuri: 236, 306
- Mustafa Nuri Paşa: 189
- Mustafa Reşit. Dışişleri Bakanı: 41, 76, 246
- Mustafa Sabri. Şeyhülislam: 189, 190, 226, 241
- Mustafa Sabri. Teâlî-i İslam Başkanı: 165
- Mustafa Sabri. Hürriyet İtlaftan: 180
- Mustafa Suphi: 155, 205, 236
- Mustafa Vasfî Efendi: 190
- Musul: 39, 56, 57, 90, 183, 186, 188, 216, 245
- Musul Sorunu: 283, 286, 287, 291
- Muzaffer. Yaver: 65
- Mücadele Sandığı. Kastamonu: 147
- Müdafaa-ı Hukuk: 15, 17, 19, 23-34, 40, 44, 49-51, 53, 55, 57, 64, 66, 68-72, 74, 75, 78-80, 83, 84, 91, 92, 108, 113, 122-125, 149, 151, 158, 170, 214, 258, 303
- Müdafaa-ı Hukuk Grubu, Zümresi: 257-259, 294
- Müdafaa-ı Hukuk Kadınlar Cemiyeti: 147
- Müderrisoğlu, Alparslan: 150, 156
- Müfit Efendi. Milletvekili: 135, 279
- Münevver. Kadıköy Mitingi: 146
- Münih: 74
- Müsavat Partisi (Azerbaycan): 194
- Müttefikler (Anlaşma, İtilaf Devletleri): 77, 93, 95, 99-103, 107-110, 112-114, 183, 188, 190, 192, 213, 214, 219, 226, 241, 244-246, 261-265, 271-276, 278, 283-287, 290

Naci Kaplan: 237
 Naciye Hanım: 146
 Nahcivan: 211
 Nail. Ütgm.: 104
 Nakibüleşraf: 73
 Nallıhan: 173
 Namık. Yzb. (Ali Saip Ursavaş): 213
 Namık Kemal: 65, 293
 Nasihat Heyeti: 173
 Naşit Bey. Toygaroğlu: 243
 Natık Paşa. İstanbul Komutanı: 120
 Nazım Bey. Dr. Tokat Milletvekili: 140, 235, 236, 239, 240, 306, 307
 Nazilli: 224, 228, 229, 232, 241
 Nazmi. Ayazmentli: 224
 Necat ve İtilâ: 166
 Necati. Bnb.: 49
 Necati Bey. Erzurum Milletvekili: 70, 258
 Necip Bey. Yozgat Mutasarrıfı: 177
 Nedim. Ç. Ethem Ayaklanması: 306
 Nedim Bey. Nevşehir Kaymakamı: 165
 Neşet. Yzb. Hamza Grubu: 159
 Neşet Bey. Milletvekili: 240
 Neue Freie Presse: 294
 Nevşehir: 165
 Nice (Fransa): 242
 Nigehban Cemiyeti: 165, 166, 168
 Niğde: 147, 165, 307
 Nikarya: 288, 308
 Nisab-ı Müzakere Yasası: 133, 253
 Nitti. İtalyan Başbakanı: 187
 Niyazi Salih Baba. Hacıbektaş: 64
 Nizamettin. Yenidünya Yazarı: 306, 307
 Noel. İngiliz Bnb.: 48, 164
 Nuh (Mustafa Kemal): 196
 Numan Usta. İstanbul Mebusu: 106
 Nurettin Bey. Polis Müdürü: 120
 Nurettin Paşa. Merkez Ordusu K.: 185, 189, 267, 268, 271

Nurl. Kâtip: 306
 Nuri. Yzb.: 225
 Nuri. Baytar (Veteriner): 184
 Nuri Efendi. Şeyhülislam: 249
 Nusaybin: 175, 181, 221
 Nusret Bey. Urfa Mutasarrıfı: 57
 Nümune Mektebi (Sivas): 146

O

Okyar. Fethi: 221, 247, 265-267, 292, 295
 Olağanüstü Meclis: 121-125
 Oltu: 202
 Omurtag. Salih. Bnb.: 83, 119, 301, 302
 Onlar Konseyi: 186, 188
 Orbay. Rauf: 30, 32, 34, 37, 38, 40, 43, 44, 46, 53, 55, 61, 64, 68, 71-76, 78-81, 83-87, 89, 90, 99, 102, 103, 105, 106, 117, 121, 133, 247, 271, 278, 281, 287, 292, 295, 301, 302
 Orta Anadolu: 165
 Ortadoğu: 57, 61
 Osman. Ç. Ethem Ayaklanması: 307
 Osman. Yzb.: 60
 Osman. Kocaoglu: Buhara Cumhuriyeti Başkanı: 156
 Osman. Trabzon Milletvekili: 201
 Osman Paşa: 189, 190
 Osman Rıfat Paşa. Evkaf Bakanı: 114, 189
 Osmaneli (Lefke): 112, 125
 Osmaniye: 59, 148
 Osmanlı Bankası: 64, 103, 110, 127, 149, 150, 154
 Osmanlı Borçları (Düyun-ı Umumiye): 33, 110, 285, 286, 309
 Osmanlı Saltanatı: 280, 281
 Osmanlı Telgraf Ajansı: 127
 Osmanogulları: 279, 280
 Ouchy Şatosu (Lozan): 285

Ö

Ödemiş: 149, 191, 224, 269
Öğüt Gazetesi (Konya): 52
Öğüt Kurulu (Nasihat Heyeti): 119, 173-175, 215
Ömer. Tavaslı: 225
Ömer, Ethembeyzade (Alaşehir): 29
Ömer Faruk. Şehzade: 249
Ömer Fevzi. Trabzon Delegatesi: 52, 124
Ömer Lütfi. Yargıtay Üyesi: 50
Ömer Lütfi. Kaymakam: 239, 306
Ömer Mümtaz. Temsilciler Kurulundan: 43, 46
Ömer Efendi Köyü: 175
Ömer Rüştü Paşa: 189
Ömer Yaver Paşa. Başmabeyinci: 281
Öngören, İbrahim Tali: 201, 205
Özalp, Kâzım: 18, 29, 42, 52, 110, 124, 161, 225, 237, 295
Özbek Tekkesi. Üsküdar: 103, 125
Özdemir Bey. Antep Savunması: 217
Özgen, Osman. Rize Milletvekili: 173
Özurak, Faik. Denizli Mutasarrıfı: 225

P

"P" Örgütü: 174
Padişah Kaymakamlığı: 137
Padişah Yaverliği: 77
Panislamist Kongre: 26
Papa: 166
Papazlı: 228
Papulas. Yunan Başkomutanı: 240
Paraskevopoulos. Yunan Başkomutanı: 229
Paris: 27, 61, 181, 183, 186-188, 190, 191, 216, 223, 226, 244, 261, 262, 266, 267, 272
Paris Barış Konferansı: 20, 35, 36, 46, 58, 59, 62, 66, 75, 77, 179, 181, 183, 185, 186, 189, 223, 226, 228, 263, 265

Parlamentar Sistem: 39, 117
Pars, Muhittin Baha: 136, 235, 242, 256
Paruşev, P.: 161
Patmos: 308
Patrikhane: 289
Payas: 220
Pektaş, Hüseyin: 36
Pellé. Fransız Gnl.: 262, 272, 287
Pendik: 157
Peyam-ı Milli (Ulusal Ant): 87
Peyam-ı Sabah Gazetesi: 90, 131, 170
Pınarhisar: 147
Picot, George. Fransız Diplomat: 50, 60-62, 91
Piskopis (Tilos): 308
Poincaré, Raymond: 222, 262, 266
Pontus: 111, 164, 175
Pontus-Ermenistan Federasyonu: 229
Portekiz: 284
Posta: 104
Pozantı: 57, 172, 215, 216, 221
Price. Daily Mail'den: 271

Q

Querette. Fr. Gnl.: 91-93

R

Rahime: 148
Rahmi Bey. İzmir Valisi: 233
Rambold, Sir Horace: 287
Rasim. Attarbaşızade: 66
Ratip. Yzb.: 60
Rauf Ahmet. Gazeteci: 56, 79
Rawlinson. İngiliz Yzb.: 109, 150, 246
Recep. Şeyh: 47
Redd i Ilhak: 17, 18, 29, 145

Refahiye: 184
 Refet Hoca (Maraş): 92
 Reji (Tekel): 110, 150
 Ren Ordusu: 255
 Reşat. Yd. Sb.: 239, 306
 Reşat Bey. Maliye Bakanı: 114, 189
 Reşat Halis. Bern Elçisi: 173, 191
 Reşat Hikmet. Dışişleri Müst. Me-
 buslar Mec. Başk.: 35, 74, 75, 99
 Reşit Ağa (Kayseri): 64
 Reşit Bey. İçişleri Bakanı: 19, 144,
 188, 190
 Reşit Bey. Çerkez: 29, 123, 195,
 234-239, 248, 306
 Reşit Paşa. Sivas Valisi: 42, 122,
 146, 147, 184
 Rhodes (Rodos): 308
 Rıfat. Temsilciler Kurulundan: 72
 Rıfat Bey. Mersin Milletvekili: 258
 Rıfat Bey. Ayan Başkanı: 190, 249
 Rıfat. Börekçioğlu: 127
 Rıfat. Mevlanzade: 180
 Rıza. Dıramalı: 158
 Rıza. Sevkiyatçı: 195
 Rıza Bey. Kırşehir Milletvekili: 123,
 240
 Rıza Nur. Dr.: 85, 88-90, 118, 141,
 156, 169, 170, 206, 209, 212,
 250, 276, 278, 283
 Rıza Paşa. Ayan Üyesi: 118, 189,
 190
 Rıza Paşa. Topkapı Muhafızı: 189
 Rıza Tevfik: 81, 118, 173, 185, 189,
 191
 Rize: 173
 Robert Kolej: 36
 Robeck. Amiral. İngiliz Y. Kom.: 26,
 41, 55, 94, 99, 100, 115, 116,
 120, 191, 293
 Rodos: 219, 308
 Rodos ve 12 Ada: 191, 283, 288
 Roji Kurd: 179
 Roma: 153, 154, 244
 Romanya: 191, 243, 284, 288
 Rousseau. J.J.: 136

Ruble: 155, 156
 Rum, Rumlar: 39, 144, 187, 223,
 226, 227, 229, 245, 262, 263,
 268, 287, 289, 290, 308
 Rum Patriği: 111
 Rum Patrikhanesi: 166, 289
 Rum Sındığı: 268
 Rumbold. İngiliz Y. Kom.: 244
 Rumca: 290
 Rumeli: 268
 Rupî: 154
 Rus, Ruslar: 160, 201, 205, 208
 Rusya: 154, 158, 159, 193, 194,
 198, 199, 209, 210, 235, 288
 Rüstem Bey. Ahmet (Alfred): 42-44,
 46, 61, 305
 Rüştü. Alb.: 123
 Ryan, Mr. İngiliz Y. Komiserliğinden:
 104

S

Sabahattin, Prens: 56
 Sabit Bey. Milletvekili: 240
 Sadık Bey. Alb. Hürriyet-İtilaf Başk.:
 26, 54, 55
 Sadullah Bey. Temsilciler Kurulun-
 dan: 15
 Safa Bey. Dışişleri Bakanı: 76, 97,
 99, 100
 Safa Bey. Milletvekili: 216
 Saifet Bey. Ataşe: 206
 Safranbolu: 175
 Sağiroğlu, Sabit. Erzincan Milletve-
 kili: 295, 296
 Saimbeyli (Haçın): 217
 Saint-Seans, Camille: 255
 Saint-Marie, Felix. Fransız Komuta-
 nı: 59
 Sait Bey. Öğüt Kurulundan: 175,
 176
 Sait. Kürt. Nursi: 165, 181
 Sait Molla: 19, 46-49
 Sait. Kürt Teâli C.: 180

- Salt. Ütüm. (Şahin Bey): 214
- Saka, Hasan: 283
- Sakallı, Bayram: 149
- Sakız: 288, 308
- Sakarya Irmağı: 150-252
- Sakarya Savaşı: 151, 153, 211, 220, 223, 247, 249, 251, 252, 259-261, 267
- Salih. Yozgat Ayaklanması: 177
- Salih Baba. Hacıbektaş: 64
- Salih, Hacıoğlu. Veteriner Bnb.: 236, 239, 316
- Salih Elendi. Milletvekili: 260
- Salih Paşa. Bahriye Bakanı. Sadrazam: 18, 30-32, 34, 35, 37, 38, 80, 95-98, 104, 105, 111-114, 119, 121, 140, 182, 189, 242-244, 276
- Salihli: 29, 95, 149, 225, 233, 269
- Salma: 148, 149
- Saltanatın Kaldırılması: 276, 278, 282
- Saltanat Marşı: 255
- Saltanat Şûrası: 26, 180, 189-192, 230
- Saltık. Lemi: 283
- Samanpazarı (Ankara): 65
- Samî. Yzb. Ç. Ethem Ayaklanması: 239, 306
- Samsun: 45, 51, 53, 63, 177, 243, 264, 268
- Sancak: 123, 303, 304
- San Remo: 183, 187, 188, 228, 282
- Sansür Kurulu: 174
- Sanzer. M. İtalya Dışişleri Bakanı: 262
- Sapanca: 168, 242
- Saracoğlu, Şükrü: 232
- Saraou. Fransız Alb.: 220
- Sarayköy: 225
- Sarı Efe: 237
- Sarıkaş: 202, 203
- Sarıyanık. Yunan Alb.: 273
- Saruhan: 40, 53, 123, 234
- Sart: 228
- Savaş Suçluları: 86, 89
- Savaş Tazminatı: 286, 287, 291
- Saydam, Dr. Refik: 64
- Schmitt, Oscar. Osmanlı Bankası Md.: 64
- Sebilürreşat: 256
- Sefer, Berzek. Düzce Ayaklanması: 174-176
- Selahattin. Alb. III. Kor. K.: 41, 43, 200, 278
- Selahattin Bey. Milletvekili: 79, 258, 260
- Selamet Gazetesi: 65
- Selamet-i Umumiye Komitesi: 258, 259
- Selanik: 290
- Selçuk: 223, 228
- Selçuklular: 38
- Selek, Sabahattin: 52, 142, 143, 154
- Semendirek: 308
- Senal. Yarb. Kuv. İnzibatîye: 168
- Sertel, Zekerîya: 150
- Servet Bey. Temsilciler Kurulu Üyesi: 15
- Servet, Şeyh. Milletvekili: 306
- Sevr, Sevres Antlaşması: 173, 183-185, 191, 192, 202, 218, 219, 230, 241, 244, 245, 261, 263, 277, 290
- Sevük, İsmail Habip: 148
- Seydişehir: 16, 179
- Seyit Bey. Adalet Bakanı: 296, 297
- Seyitgazi: 44, 62, 63, 68, 249
- Seyyare-i Yeni Dünya: 236
- Sıçan Adası: 223
- Sındırgı: 239
- Sırbistan: 288
- Sırp-Hırvat-Sloven Devleti: 284
- Sırp Sındığı: 268
- Sırrı Belloğlu: 139, 141
- Sıtkı. Ç. Ethem Ayaklanması: 306
- Sivas: 15, 18, 19, 22-28, 33, 37, 49, 53, 56, 59, 61-65, 70-73, 76, 90, 92, 122, 124, 126, 146, 147, 149, 164, 177, 178, 182, 185, 196, 257

Sivas Kadınlar Kongresi: 146
 Sivas Kongresi: 15, 16, 19-21, 24, 25, 27, 30-34, 44, 59, 63, 64, 66, 71, 78, 79, 83, 84, 90, 98, 126, 139, 149, 154, 163, 177, 180, 184, 195, 225, 293, 294
 Sivas Valiliği: 184
 Silivri: 229
 Simav ve Havalisi Komutanlığı: 234
 Simi (Sömbeki): 308
 Sincanlı: 268
 Sine-i Millet: 77
 Sinop: 85, 125, 250
 Sinopulos. Yunan B. Elçisi: 275
 Sıs (Kozan): 216
 Sısam: 288, 308
 Siverek: 182
 Sivrihisar: 54, 251
 Sforza, Kont. İtalyan Dışişleri Bak.: 244-246
 Skarpanto: 308
 Smith, M.L.: 226, 230
 Soci: 235
 Soma: 225, 229
 Sorgun: 177
 Sosyalist: 106, 196
 Sosyalist Birliği Partisi: 55
 Sovyet, Sovyetler: 155, 156, 160, 161, 194, 196, 199-204, 206-209, 211, 218, 235, 270
 Sovyet Cumhuriyetleri: 197, 210
 Sovyet Halk Komiserler Heyeti: 200
 Sovyet Rusya: 154, 193, 194, 203, 205, 206, 209, 262, 284
 Soyak, Recep Zühtü: 126
 Söğüt: 248, 269
 Söke: 246, 264
 Sömbeki (Simi): 308
 Söylemezoğlu, Galip Kemali: 153, 187
 Söylev: 48, 74, 79, 137
 Sözbirliği Gazetesi (Afyon): 53
 Stalin: 208
 Stergladis, Aristeidis. İzmir Komiseri: 226, 265

Stratikos. Yunan Gnl.: 252
 Subaşı, Yakup Şevki: 116, 157, 247, 267, 268
 Sudan: 309
 Suhumi: 235
 Sulh ve Selamet Partisi: 27, 55
 Sultanahmet Mitingi: 146
 Sultantepe (Üsküdar): 103
 Suphi. Tümgnl. Kuv. İnzibatiye: 168
 Suphi Bey. Konya Valisi: 165
 Suriye: 57, 60-62, 85, 90, 91, 182, 183, 186, 188, 192, 213, 220, 221, 285, 288
 Suruç: 58
 Susurluk: 17, 18
 Suşehri: 184
 Süleyman: 145
 Süleyman Efendi. Yd. Sb.: 197
 Süleyman Hadî Paşa: 189, 190
 Süleyman Nazîf: 113
 Süleyman Necatî. Milletvekili: 203
 Süleyman Şah (Caber): 221
 Süleyman Şefik. Bakan: 21
 Süleyman Şefik. Kuv. İnzibatiye: 167, 168
 Süleymaniye: 90
 Süleymaniye Kulübü: 118
 Süleymanlı (Zeytun): 93
 Süryani: 183
 Sütçü İmam (Maraş): 58
 Sykes. İng. Diplomât: 56

Ş

Şahin Bey (Ütğm. Sait): 214
 Şakir, Kınacızade: 66
 Şakir Paşa. Topkapı Muhafızı: 189
 Şam: 57
 Şapolyo. Enver Behnan: 65
 Şefik Bey. Danıştay Üyesi: 174, 185
 Şehir Bahçesi (Ankara): 65
 Şehit: 117, 128

Şehzadebaşı (İstanbul): 104, 108, 111

Şemseddin Efendi. Temsilciler Kurulundan: 72

Şemsettin: 46

Şeriat: 128, 165-167

Şerif Bey. Sinop Milletvekili: 131, 132, 135, 136

Şerif Paşa. Damat. İçişleri Bakanı: 72, 73, 76

Şerif Paşa. Kürt: 179, 181, 183

Şevket Bey. Kâmil Paşaoğlu: 19

Şevket. Galatalı. Alb.: 46, 106, 196, 247

Şevket. Manyaslı: 239, 306

Şevket Turgut. Genelkur. Başk.: 76

Şeyh Recep Olayı: 16, 18, 19

Şeyh Sait Ayaklanması: 171, 173, 185

Şih Camii (Antep): 217

Şuhut: 268

Şûra: 199

Şûray-ı Milli: 134

Şükrü. Ç. Ethem Ayaklanması: 306

Şükrü. Yenibahçeli: 195

Şükrü Bey. Tütüncübaşı: 281

T

Tahir. Jand. Yzb.: 224, 225

Tahsin. Kuvayimilliyeden: 145

Tahsin. Komiser: 197

Tahsin Bey. Mebus: 69

Tahsin Bahri. Bakû Kurultayı: 205

Takvim-i Vekayi: 78

Talat Paşa. Sadrazam: 74, 195

Talat. Küçük: 197

Tanca: 41

Taner. Tahir: 283

Tanrıöver, Hamdullah Suphi: 76, 83, 134, 135, 139, 140, 169, 170, 248, 252, 255, 256, 296

Tasviri Elkar: 23

Tarik-i Salah: 166

Taşhan (Ankara): 65

Taşkesen İstasyonu: 159

Taşnak, Taşnaklar: 194, 204, 206

Taşnak Cumhuriyeti: 200, 201

Tatarlar: 194

Tavşan Adası: 288, 308

Tavşancıl: 49

Tavşanlı: 145

Teâlî-i İslam Cemiyeti: 164, 165, 174

Tecziye Ahidnamesi: 86

Tehcir Olayı: 31

Teftiş Kurulu: 49, 51-53

Tekâlif-i Milliye: 151-153, 250

Tekel: 110, 150

Tekeli, Sinan (Yzb. Ratıp): 60, 215

Tekirdağ: 229, 263

Telkûn ve Tedhiş Yasa Önerisi: 171

Temsil Heyeti: 15, 18, 22, 24, 29, 70

Temsilciler Kurulu: 15, 17-31, 25, 26, 29-35, 37-46, 48-53, 55-57, 60-66, 68-75, 77, 80-83, 85, 92, 94, 96, 99, 106, 108-113, 121-123, 125-127, 129, 130, 132, 134, 136, 144-150, 157, 164, 165, 167, 170, 177, 180-182, 194, 195, 197, 198, 200, 214, 304

Tengirşenk, Yusuf Kemal: 84, 85, 118, 141, 155, 156, 169, 170, 201, 204, 206, 208-210, 220, 221, 247, 259, 261, 262, 264, 276, 283, 297

Tepeyran, Ebubekir Hazım. İçişleri Bakanı: 76, 80, 97, 99, 296

Terörle Mücadele Yasası: 171

Tesanût Grubu: 257

Teselya: 290

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu: 254

Teşkilat-ı İhtimaliye Cemiyeti: 195

Tevfik. Bulgurzade: 66

Tevfik. Yzb. Çerkez: 234, 237, 239, 306

Tevfik Bey. Bakan: 97, 185

Tevfik Efendi. Şeri Tetkik Mec.: 190

Tevfik Paşa, Sadrazam (Okday): 26,
35, 75, 96, 99, 113, 185, 188,
189, 219, 241, 242, 244, 245,
261, 270, 272, 277-279, 281

Tevfik Şükrü: 293

Tiflis: 193, 206, 207

Tigrel, Zülfü: 283

Tilos (Pliskopi): 308

Times, The: 294

Tire: 191

Tokat: 37, 124, 140

Tophane Limanı: 106

Topuzlu, Dr. Cemil. Bayındırlık Ba-
kanı: 114, 188

Toroslar: 157, 215, 216

Toynbee, Arnold: 141, 199, 290

Trabzon: 16, 24, 40, 45, 52, 53, 63,
83, 109, 115, 123, 124, 159,
161, 173, 187, 191, 250

Trabzon Muhafaza-ı Hukuk C.: 159

Trablusgarp: 140, 309

Trakya: 32, 108, 110, 159, 165, 186,
187, 189, 191, 222, 226, 229,
245, 246, 262, 265, 271-275,
287, 288

Trikupis, Yunan Başkomutanı: 269

Tuncay, Saffet: 74

Turgay, Esat Fuat: 154

Turgutlu: 223, 269

Türk İstiklal Harbî: 161

Türk Marşı: 255

Türk Ocağı: 102

Türk geldi, Ali Fuat: 95, 96, 104, 111

Türkmen, Halil. Milletvekili: 296

Türkistan: 197

Türkiye Büyük Millet Meclisi: 61,
91, 122, 129, 133-135, 139, 140,
150, 151, 155, 159, 164, 166,
170, 173, 184, 185, 192, 194,
201, 203-211, 218, 220, 221,
230, 232, 234, 236, 240, 242,
244-246, 249-257, 259, 262,
264, 265, 270, 279, 280, 282,
290, 292, 294, 296

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükü-
meti: 178, 205, 210-212, 216,
218, 219, 221, 222, 230, 235,

237, 242-247, 261, 265, 267,
271, 273, 274, 277, 278, 280,
283, 290, 292, 306

Türkiye Cumhuriyeti: 298

Türkiye Halk İştirakıyun Partisi: 236

Türkiye Komünist Partisi: 155, 236

Türkiye Muvakkat İcra Heyeti: 200

Tütüncübaşı: 281

Tüzün, Atıf: 136

U

Ukrayna: 211

Uluborlu: 233

Ulucaml (Maraş): 58

Ulucanlar (Ankara): 126

Ulukışla: 59

Ulunay, Refi Cevat: 90

Ulusal Ant: 71, 82-91, 94, 99, 100,
155, 166, 182, 194, 201, 202,
205-207, 209, 219-221, 242,
245, 246, 257, 258, 263, 280,
283, 287, 294, 301

Ulusal Bayram: 135, 256, 257

Ulusal Şûra: 134

Ulusal Yükümlülükler: 151-153,
250

Umay, Dr. Fuat: 173

Umurbey (Burgaz): 158

Umum Kuvayı Seyyare Komutanlığı:
231

Uran, Hilmi: 85-87

Urfa: 39, 56-62, 128, 139, 144, 147,
182, 191, 213, 214

Ursavaş, Ali Salp: 213

Uşak: 149, 228, 229, 240, 241, 248,
269

Uşak Kongresi: 196, 197

Uzunköprü: 229

Uzunoluk Hamamı (Maraş): 58

Ü

Üç Büyükler: 223
Üç Liva: 88, 193, 198, 206, 301
Üç Sancak: 201, 202, 207
Üçüncü Enternasyonal: 205
Üçüncü Meşrutiyet: 141
Üçüncü Ordu Müfettişliği: 305
Ümraniye: 184
Ünaydın, Ruşen Eşref: 23, 295
Üngör, Ekrem Zeki: 256
Üsküdar: 103, 105, 124, 125, 146, 159

V

Vacip: 117
Vahidettin: 18, 19, 23, 26, 27, 37, 41, 47, 72, 75, 77, 78, 81, 82, 95-97, 104-106, 111, 113, 115, 117-120, 169, 186, 189, 190, 230, 241, 261, 262, 281, 282, 305
Vahit: 306
Vakit Gazetesi: 81
Van: 184, 191, 203
Vaner, Haydar: 42, 43, 70, 116, 125, 259
Vansittart, İngiliz Temsilci: 247
Vasfi Bey, Ayan Üyesi: 118
Vasıf, Karesi Mebusu: 180
Vaşington: 305
Valana Hıyanet Yasası: 135, 169-173, 306
Vatikan: 41
Vehbi Hoca, Şeriye Bakanı: 105, 118, 282
Velit Ebuzziya: 23, 113
Venedik: 272, 276
Venizelos: 38, 188, 223, 226, 227, 229, 286
Venizeloscular: 267
Verdun: 215
Versailles Antlaşması: 186

Versailles Sarayı: 188
Veysel, Tümen K.: 249
Viçe: 203
Viranşehir: 182
Vişana: 252
Vrangel, Rus Gnl.: 159, 210, 243

W

Wager, İng. Gnl: 57, 59
Washington, George: 136
Weimar: 34
Wilson, A.B.D. Başkanı: 187, 192, 205, 226
Wilson İlkeleri, Prensipleri: 21, 66, 77, 88, 179, 186
Withall, İng. Yzb.: 65, 66, 102
Wolf, Schmall, İng. Gnl.: 112

Y

Yahşihan: 158
Yahya, Adnan, İlay-ı Vatan Başkanı: 165
Yahya Galip, Ankara Vali V.: 63, 65, 72, 177, 234
Yahya Kaptan: 48, 49
Yahya Sezal: 29
Yahudi, Yahudiler: 65, 226
Yakındoğu: 222, 244
Yakup Bey: 65
Yakup, Yzb.: 197
Yalman, Ahmet Emin: 103, 113, 125
Yaver Paşa, Ömer, Başmabeyinci: 81, 82
Yaylacık: 228
Yekbun Gazetesi: 179
Yemen: 186
Yenice Köyü (Gönen): 158
Yeni Dünya Gazetesi: 236, 239, 306
Yenigün Gazetesi: 83, 90, 127, 295
Yenihan (Yıldızeli): 177

Yeni Hayat Dergisi: 240

Yenişehir (Bursa): 40

Yeni Osmanlılar: 293

Yeşilordu: 173, 235, 236

Yıldırım Orduları Komutanlığı: 157

Yıldız Sarayı: 81, 105, 111, 189, 281

Yıldızeli (Sivas): 177, 178

Yiğit, İbrahim Süreyya: 42, 43, 46,
70, 103, 136, 236, 259

Yirmi Üç Nisan Ulusal Bayramı: 135,
256

Yozgat: 123, 124, 128, 147, 176,
177, 233, 234, 307

Yunan, Yunanlılar: 26, 73, 94, 95,
100, 143, 144, 146, 153, 160,
176, 187, 190, 192, 204, 218-
230, 232, 234, 236, 239-252,
260, 261, 263, 264, 266-274,
284-286, 308

Yunanistan: 164, 166, 187, 191,
201, 227, 230, 240, 244-246,
262-265, 273, 284-289, 308

Yunus Nadi: 22, 83, 90, 103, 119,
126, 127, 129, 134, 235-237,
244, 295-297

Yusuf İzzet Paşa: bk. Met

Yusuf Ziya. Milletvekili: 240

Yüce Divan: 21, 79,

150'likler: 240

Z

Zabitan Grubu: 158, 159

Zaharoff, Basil: 160

Zara: 174, 184, 185

Zaruşat: 198

Zekâi: 244

Zeki. Ç. Ethem Ayaklanması: 307

Zeki, Kadirbeyoğlu: 86, 106, 159

Zeki Paşa. Müşir: 19, 47, 168, 189,
190

Zeybek: 146

Zeynelâbidin. Hürriyet İtilaf Başk.:
27

Zeynelâbidin. Bozkırlı Âyan üyesi:
16, 189

Zeynelâbidin. Konya Milletvekili: 180

Zeytun (Süleymanlı): 93

Zile: 177, 178

Ziraat Mektebi (Ankara): 66, 126

Ziraat Bankası: 110

Ziya Bey. Erzurum Milletvekili: 86,
133

Ziya Paşa: 80, 277, 278

Ziya Hurşit. Milletvekili: 240, 278

Ziynetullah Nuşirevan: 306, 307

Zonguldak: 217

Şerafettin Turan, 1925'te Van'ın Erciş ilçesinde doğdu. Bitlis, Muş, Erzurum'da ilk ve orta öğrenimini bitirip Gazi Eğitim Enstitüsü Tarih Coğrafya Bölümüne girdi. 1946'da aynı enstitüye asistan olarak atandı. DTCF'nin Tarih Bölümünden de 1951'de diploma aldı. Bu arada Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde asistanlık görevini de sürdürdü. 1952'de DTCF, Genel Türk Tarihi Bölümüne asistan oldu. 1954'te doktor, 1956'da doçent; 1964'te de profesörlük sanını aldı. DTCF Dekanlığı, TRT Yönetim Kurulu üyeliği, Türk Dil Kurumu Başkanlığı, Kültür Bakanlığı Müsteşarlığı gibi önemli görevler üstlendi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana yaklaşık yetmiş yıl geçti, ama "yeni Türkiye"nin oluşumunu "öncesi" ve "sonrası"yla irdeleyen bir tarih henüz ortaya çıkmadı.

Şerafettin Turan, çağdaşlaşmayı amaç edinen "yeni Türkiye"nin tarihini, bir başka deyişle **TÜRK DEVRİM TARİHİ**'ni duygusallıktan uzak nesnel bir bakış açısıyla yazdı. Ancak **TÜRK DEVRİM TARİHİ**'ni tek kitaba sığdırmak olanaksızdı. Üstelik devrim tarihi, "resmi tarih"ten yana olanlar ya da olmayanlarca, çoğunlukla da bilimsellikten uzak bir anlayışla salt "kahramanlık" öyküsü gibi sunulmuş, pek çok bilgi-belge göz ardı edilmişti. **Şerafettin Turan**, **TÜRK DEVRİM TARİHİ**'ni dört kitapta bütün yönleriyle ele aldı. 1. ciltte, **"İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe"** değin olup bitenleri; 2. ciltte **"Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne"**yi; 3. ciltte **yeni Türkiye'nin oluşumunu**; 4. ciltte de **çağdaşlık yolunda yeni Türkiye**yi, günümüze değin uzanan olayları değerlendirdi.

Daha önce yayımladığımız **TÜRK KÜLTÜR TARİHİ** ile **TÜRK DEVRİM TARİHİ/I**'den sonra, **TÜRK DEVRİM TARİHİ/II**, herkesin yararlanacağı bir kaynak, bir başyapıttır.

9 789754 942781

9 789754 943030

ISBN 975 - 494 - 278 1 (Tk No.)
ISBN 975 - 494 - 303 6 (2. Kitap)
92 . 06 . Y . 0105 . 0421

KDV dahil